

ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA 2012

VEDA
Vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

ČEŠI A SLOVÁCI 1993 – 2012

Vzdalování a přiblížování

Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec

MINULOST JE BITEVNÍM POLEM SOUČASNÍKŮ

K slovensko-českým a česko-slovenským vztahom

Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec

DOKUMENTY

VEDA

**Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2013**

Medzinárodná vedecká rada edičnej série
Česko-slovenská historická ročenka

Spolupredsedovia:

Ivan Kamenec

Vilém Prečan

Členovia:

Miloslav Čaplovič

Vojtech Čelko

Viliam Čičaj

Vladimír Goněc

Petr Hofman

Roman Holec

Dušan Kováč

Robert Kvaček

Miloslava Melanová

Jan Mervart

Jan Němeček

Richard Pavlovič

Miroslav Pekník

Jan Rychlík

Xenia Šuchová

Recenzenti:

doc. PhDr. Josef Harna, CSc.

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA

2012

BRATISLAVA 2013

Česko-slovenská historická ročenka 2012

Vydáva Ústav politických vied SAV v spolupráci
s Česko-slovenskou/Slovensko-českou komisiou historikov
vo vydavateľstve VEDA SAV

Tento zväzok vychádza vďaka finančnej podpore Edičnej rady SAV.

OBSAH

ČEŠI A SLOVÁCI 1993 – 2012.

Vzdalování a přiblížování

Jan Rychlík

Vztahy mezi Českou a Slovenskou republikou po rozdelení ČSFR	11
<i>Relations between the Czech and the Slovak Republic after the split of Czechoslovakia</i>	
.....	42

Milan Šikula

Ekonomické determinanty rozdelenia Československa	43
<i>Economic determinants of the dissolution of Czechoslovakia</i>	
.....	52

Mira Nábělková

Vzdáľovanie? Česko-slovenské a slovensko-české jazykové vzťahy v dvadsaťročí po rozdelení spoločného štátu	53
<i>Drifting apart? Czech-Slovak and Slovak-Czech language relations twenty years after the division of the state</i>	
.....	85

Juraj Marušiak

Ústavy SR a ČR a ich úloha v procese konštruuovania národných identít	87
<i>Constitutions of the Slovak Republic and the Czech Republic and their role in the process of building and shaping national identities</i>	
.....	110

Milan Zemko

Historické zdroje a súvislosti stranických systémov na Slovensku a v Česku po roku 1989	111
<i>Historical context of the post-1989 party systems in Slovakia and in the Czech Republic</i>	
.....	122

Miroslava Poláková

Vzdálení, a přece blízcí. Spolupráce a výměna studentů obou republik nejen na poli kulturním	123
<i>Distant and yet close. Cooperation and exchange of students, not only in the field of culture</i>	
.....	137

MINULOST JE BITEVNÍM POLEM SOUČASNÍKŮ K slovensko-českým a česko-slovenským vztahom

Dušan Kováč

Metamorfózy idey národného štátu (s dôrazom na vývoj v strednej a juhovýchodnej Európe)	141
<i>Metamorphoses of the idea of the nation state (with an emphasis on the developments in Central and South Eastern Europe)</i>	154

Ivan Kamenc

Niekteré problémey interpretácie dejín vojnoveho Slovenského štátu po roku 1989	155
<i>Some problems with the interpretation of the history of the wartime Slovak State after 1989</i>	162

Roman Holec

„Vy máte svojho Gibbona, my máme nášho Nejedlého.“ Postrehy z cest britského diplomata po Slovensku v rokoch 1958 – 1959	163
<i>You have your Gibbon, we have our Nejedlý. Observations of the British diplomat from his travels through Slovakia in the years 1958 – 1959</i>	179

Vojtech Čelko

Korešpondencia Prečan – Šimečka v začiatkoch normalizácie	181
<i>Correspondence between Prečan and Šimečka in the early stages of normalisation</i>	189

Samuel Abrahám

Čechoslovák v ťažkých časoch a dilema emigrácie	191
<i>Hard times in Czechoslovakia and the dilemma of emigration</i>	202

Vladimír Goněc

Z exilových diskusí 80. let: pojem střední Evropy	203
<i>From exiles' debate of the 80's. The concept of Central Europe</i>	233

DOKUMENTY

Vilém Prečan

Slovensko od Mnichova 1938 do porážky povstání očima Gustáva Husáka	237
<i>Slovakia from the Munich of 1938 to the defeat of the Uprising through the eyes of Gustáv Husák</i>	311

Jan Rychlík

Návrh zákona o zemském zřízení z léta 1990	313
<i>The draft law on the establishment of the Czech Republic from the summer of 1990</i>	334

ČEŠI A SLOVÁCI 1993 – 2012

Vzdalování a přiblížování

Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec

Předkládaná kolektivní monografie byla připravena pod koordinací Česko-slovenské komise historiků na základě workshopu – konfrontace spoluautorů při příležitosti stejnojmenné konference, kterou uspořádaly 17. října 2012 v Uherském Hradišti Česko-slovenská komise historiků a Slovácké muzeum v Uherském Hradišti.

VZTAHY MEZI ČESKOU A SLOVENSKOU REPUBLIKOU PO ROZDĚLENÍ ČSFR

JAN RYCHLÍK

Obecná charakteristika vývoje

Na nový rok 1993 se na mapě Evropy objevily dva nové samostatné státy: Česká republika a Slovenská republika. Česká a Slovenská republika se vzájemně uznaly s platností od svého vzniku a v polovině ledna 1993 si vyměnily velvyslance. Prvním slovenským velvyslancem v Praze se stal Ivan Mjartan, někdejší novinář a redaktor Radiožurnálu, prvním českým velvyslancem v Bratislavě Filip Šedivý, někdejší místopředseda Federálního shromáždění za ODS.¹ Česko-slovenské oficiální vztahy byly od počátku korektní. To ale neznamená, že vztahy mezi oběma republikami byly naprosto bezkonfliktní.

Na dynamiku česko-slovenských vztahů měl vliv vnitropolitický vývoj v obou republikách. Dokud byly v Praze i v Bratislavě u moci politické síly, které provedly rozdělení, nezůstával příliš velký prostor pro nějaké těsnější sbližení. Především česká vláda řízená ODS vycházela z představy, že vztahy České republiky ke Slovensku by se v zásadě neměly lišit od vztahů k ostatním okolním státům a pokud jsou zde nějaké zvláštnosti, označované poněkud nadneseně jako „nadstandard“, pak mají mít jen přechodný charakter. Česká vláda proto např. opakovaně odmítala možnost dvojího občanství pro někdejší československé občany, české ministerstvo vnitra se opakovaně snažilo zavést na česko-slovenské hranici tzv. standardní režim, tj. umožnit její překračování jen na základě cestovního pasu a výhradně na vyznačených hraničních přechodech. V tomto ohledu je třeba říci, že slovenská vláda ovládaná HZDS zastávala mnohem pružnější stanoviska. Na druhé straně Vladimír Mečiar neváhal ve slovenském prostředí využívat pro své politické cíle některých antičeských stereotypů, především pokud šlo o ekonomické otázky. Tvrdil, že Slovensko bylo při dělení majetku federace poškozeno, předeštíral nároky, o kterých věděl, že nebudou a nemohou být českou stranou splněny (např. požadavek finančního odškodnění za používání československé vlajky) anebo zpochybňoval už uzavřené dohody. Pravda, ani na české straně nepostupovali všichni politici vždy korektně: Občanská demokratická aliance (ODA) např. na jaře 1993 prosadila ve vládě pozastavení vydání akcií z první vlny kuponové privatizace slovenským držitelům investičních kupónů jako pro-

¹ Ivan Mjartan odevzdal pověrovací listiny prezidentovi České republiky Václavovi Havlovi 9. 3. 1993, Velvyslanectví Slovenské republiky v Praze zahájilo normální činnost 28. 5. 1993. Diplomatický archív Ministerstva zahraničních vecí Slovenskej republiky Bratislava (dále jen DA MZV SR), ZÚ Praha (1993), k. 1, č. j. 8412/93-1 TEO (TEO = teritoriálny odbor).

tio patření za údajný dluh Slovenska z rozdelení Státní banky československé, ačkoliv je absurdní, aby občané svým soukromým majetkem ručili za dluhy státu. Ze strany pravicových stran byl také často české veřejnosti předestíráno obraz Slovenska jako země, kde vládne levicový režim a která spěje zpět k „socialismu“, zatímco Česká republika je „ukázkou úspěšné transformace“, ačkoliv nic z toho nebyla pravda. Mečiarovo HZDS ve skutečnosti vůbec nebylo levicové, nýbrž populisticke a jeho politika neměla se socialismem nic společného. Na závěr je ale třeba říci, že Václav Klaus a Vladimír Mečiar bez ohledu na naprostou odlišnost politického zaměření ODS a HZDS dokázali mezi sebou kupodivu vždy udržet dobré vztahy. Václav Klaus vždy veřejně označoval politiku HZDS za zcela vnitřní problém Slovenska a na rozdíl od jiných českých i slovenských politiků Mečiarovi věřil.² Také Vladimír Mečiar opakováně zdůrazňoval, že má ke Klausovi jako předsedovi vlády důvěru. Když se na podzim 1997 během Klausovy návštěvy v Bosně rozpadla vládní koalice, což vedlo nakonec k pádu vlády (krize je známa jako „sarajevský atentát“), označil to Vladimír Mečiar na veřejném mítinku za „pu“ a dokonce prohlásil, že Slovensko žádnou „pučistickou vládu“ v Praze neuzná.³ Tímto prohlášením, které bylo jasným vmešováním do vnitřních českých záležitostí, ovšem Mečiar nepomohl ani Klausovi, ani rozvoji česko-slovenských vztahů.

Během roku 1993 se v česko-slovenských vztazích začaly hromadit problémy. Za jejich hlavního viníka považovala česká vláda Vladimíra Mečiara. Převládl názor, že v případě výměny osob ve funkci slovenského premiéra bude možné problémy řešit. Na počátku roku 1994 se zdálo, že se politický vývoj na Slovensku ubírá tímto směrem. 9. března 1994 přednesl slovenský prezident Michal Kováč v Národní radě SR správu o stavu republiky, ve které vznesl závažné námitky proti způsobu Mečiarovy vlády. O dva dny později Národní rada vyslovila Mečiarovi nedůvěru: stalo se tak díky tomu, že už 8. února opustilo poslanecký klub 8 poslanců, kteří založili Alternativu politického realismu. 14. března 1994 Mečiarova vláda odstoupila a byla nahrazena přechodným kabinetem Jozefa Moravčíka, který měl dovést zemi k předčasným volbám. V Praze přijali výměnu na premierském postu v Bratislavě s velkými nadějemi a vláda Jozefa Moravčíka skutečně měla v úmyslu povýšit vztahy s Českou republikou na vyšší úroveň. Nakonec ale výměna vlády neměla na vztahy mezi Českou a Slovenskou republikou zásadnější vliv, protože šlo o příliš krátké období. V předčasných parlamentních volbách 30. září – 1. října 1994 na Slovensku opět zvítězilo HZDS ve spolupráci

² V létě 2012 poslal Václav Klaus jako prezident České republiky k všeobecnému překvapení veřejnosti Mečiarovi dopis k jeho 70. narozeninám, ve kterém mu děkoval za spolupráci při pokojném rozdelení Československa – viz *Právo*, 20. 7. 2012, s. 3 (článek Umíte držet slovo, pochválil Klaus Mečiara). Vladimír Mečiar přitom tehdy již stál zcela mimo aktivní politiku a slovenská politická scéna jej zcela ignorovala.

³ ŠEDIVÝ, J.: *Diplomacie je uměním kompromisu. Cesta do NATO, do EU a další příběhy 1995 – 2002*. Mladá fronta, Praha 2009, s. 168.

se zcela okrajovou Roľníckou stranou Slovenska (RSS). Důsledkem byl návrat Vladimíra Mečiara do funkce premiéra. Mečiar poté provedl razantní čistku ve výborech Národní rady SR i ve státní správě.⁴ Především odstranění představitele opozice z většiny parlamentních výborů a obsazení vedení státního rozhlasu, televize, prokuratury a Nejvyššího kontrolního úřadu výhradně stoupenci HZDS, které bylo provedeno na celonočním zasedání Národní rady 3. listopadu (resp. v noci z 3. na 4. listopadu) vyvolalo značné obavy širší veřejnosti o osud demokracie na Slovensku.⁵ Od nástupu třetí Mečiarovy vlády proto došlo k postupnému vzdalování se Slovenska kritériím Evropské unie. Slovensko sice zůstalo navenek parlamentní demokracií západního typu, ve skutečnosti však veřejný život i veřejnoprávní media ovládalo HZDS, které se navíc stalo „stranou jednoho muže“, totiž Vladimíra Mečiara. Začalo být zřejmé, že Slovensko nebude na rozdíl od České republiky přijato v první vlně do NATO a evropských struktur. V důsledku toho se Česká republika a Slovensko od sebe začaly poměrně velkou rychlosťí vzdalovat. I když vztahy obou států zůstaly celkem korektní, o žádném „nadstandardu“ se s výjimkou celní unie a zvláštního režimu ve vzájemném pochybu osob už nedalo hovorit.

Pozitivní změny přinesly teprve volby v obou republikách v roce 1998. Na podzim 1997 došlo v české vládní koalici ke krizi. Šlo už o zmíněný „sarajevský atentát“. V době Klausovy oficiální cesty do Sarajeva podali 28. listopadu ministři za KDÚ-ČSL demisi a zároveň část vedení ODS vyzvalo Václava Klause, aby složil funkci. Následující den se k výzvě připojil i prezident Václav Havel. 30. listopadu 1997 podal Klaus skutečně demisi, čímž padla celá vláda. Část poslanců a politiků ODS mající výhrady ke Klausovi se pokusila stranu ovládnout a když se jim to nepodařilo, opustila ji a založila nový subjekt – Unii svobody (US). Předsedou se stal dosavadní ministr vnitra Jan Ruml. Novým premiérem byl jmenován Josef Tošovský, dosavadní guvernér České národní banky, jehož přechodná vláda měla dovést zemi k předčasným volbám.⁶ Ty se uskutečnily ve dnech 19. – 20. června 1998 a vyšli z nich výrazně posíleni sociální demokraté, byť absolutní většinu nezískali.⁷ Novým premiérem se stal sociální demokrat Miloš Zeman. Zatímco Václav Klaus byl pro korektní vztahy se Slovenskem, se kterým se ale Česká republika na druhé straně neměla nějak zvlášť politicky vázat, Zeman naopak usiloval o co nejlepší a nejintenzivnější vztahy s Bratislavou. Pokud by u moci zůstal Mečiarův kabinet, byly by zřejmě takovéto vztahy nemožné; avšak i na Slovensku se konaly 25. – 26. září 1998 nové volby a ty přinesly zásadní změnu. Proti HZDS vystoupila protimečiarovská opozice vedená Křesťanskodemokratickým hnutím

⁴ *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*, s. 712 – 713.

⁵ Tamtéž, s. 713.

⁶ ČAPKA, F. (ed.): *Dějiny zemí Koruny české v datech*, s. 865 – 866.

⁷ Tamtéž, s. 869 – 870; Viz též k tomu DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*..., s. 208.

(KDH), která vytvořila účelovou „Stranu demokratické koalice“ (SDK).⁸ HZDS sice ve volbách zvítězilo, ale nedosáhlo absolutní většiny a žádná demokratická strana nebyla ochotna se s ním spojit. Protimiečiarovská opozice složená z SDK, Strany demokratickém ľavice (SDL), Strany maďarskej koalície (SMK) a Strany občianského porozumenia (SOP) byla dostatečně silná, aby mohla vytvořit vlastní vládu pod předsednictvím Mikuláše Dzurindy.⁹ Noví premiéři Miloš Zeman a Mikuláš Dzurinda nepatřili k těm politikům, kteří v roce 1992 usilovali o rozdělení společného státu, ale naopak o jeho zachování, a totéž platilo o naprosté většině členů jejich vlád. Nové kabinety nechály svou politiku vůči druhé republice stavět na negativním vymezení, ale naopak, na co nejužší spolupráci. Menšinová vláda sociálního demokrata Miloše Zemana proto dokázala bez obtíží nastolit se slovenskou koaliční vládou Mikuláše Dzurindy velmi dobré vztahy a dotáhnout ve vzájemné spokojenosti do konce konečně i doposud nevyřešené problémy, především dokončení dělení federálního majetku a otázku státního občanství. K významnému pokroku došlo v oblasti vzdělávání: občanům jedné republiky bylo umožněno bez omezení studovat na vysokých školách v druhé republice za stejných podmínek jako občanům této republiky.¹⁰ S platností od 1. dubna 2001 vstoupila v platnost dohoda o vzájemném bezplatném poskytování nutné lékařské péče.¹¹ Dá se říci, že od roku 1998 měly vzájemné styky neustále stoupající tendenci, a to bez ohledu na politické složení vlád v Praze i Bratislavě. K dalšímu výraznému zlepšení došlo po vstupu obou republik do Evropské unie, protože řada dílčích problémů byla vyřešena prostě povinnou aplikací evropské legislativy.

Podrobné zkoumání vývoje oficiálních vztahů mezi Českou a Slovenskou republikou v 90. letech narází na nepřístupnost materiálů v archívu pražského ministerstva zahraničních věcí¹² a bude proto úkolem příští generace historiků, aby po jejich zpřístupnění tyto vztahy plně zmapovala. Diplomati a politici na obou stranách rovněž své vzpomínky až na výjimky nezanechali.¹³ Vzájemné vztahy

⁸ Důvodem byl nedemokratický volební zákon, který znevýhodňoval volební koalice stanovením vyššího percentuálního prahu (tj. minimálního počtu procent získaných hlasů nutných ke získání zastoupení v Národní radě SR).

⁹ *Dejiny Slovenska. Dátumy...,* s. 730; MESEŽNIKOV, G. *Volby 1998. Analýza volebných programov politických strán a hnutí.* Bratislava 1998; BÚTORA, M. – MESEŽNIKOV, G. – BÚTOROVÁ, Z. (eds.): *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby 98.* Bratislava 1999.

¹⁰ Tuto dohodu připravil již Jan Sokol, český ministr školství v přechodné vládě Josefa Tošovského, jmenované po pádu Klausova kabinetu. Nový český zákon o vysokých školách č. 111/1998 Sb. kromě toho stanovil, že studium v jazyce českém je bezplatné.

¹¹ *Právo*, 17. – 18. 2. 2001, s. 11.

¹² Materiály nacházející se v DA MZV SR v Bratislavě mně naproti tomu byly zpřístupněny, za což na tomto místě vyjadřuju poděkování jeho pracovníkům, především PhDr. Radovanu Kolárovi.

¹³ Výjimkou jsou vzpomínky českého historika a diplomata Jaroslava Šedivého, ministra zahraničních věcí v letech 1997 – 1998. Česko-slovenských vztahů se ovšem týká jen jedna krátká kapitola. Šedivý popisuje zhoršení česko-slovenských vztahů po demisi Václava Klause z funkce premiéra (30. 11. 1997) a následný diplomatický incident, který vyvolaly vulgární

tedy můžeme zatím zkoumat jen na základě neúplné dokumentace a otevřených zdrojů. Následující strany jsou pokusem o nástin některých okruhů problémů česko-slovenských vztahů po roce 1993, přičemž hlavní důraz je kladen na období jejich vzniku, tedy na rok 1993, resp. na období 1993 – 1998.

Otázka dvojího státního občanství

Vznikem dvou samostatných států vznikly také dvě nové menšiny – slovenská v České republice a česká na Slovensku. Česká menšina na Slovensku byla málo početná: šlo asi o 60 000 osob. Slovenská menšina v České republice byla naproti tomu poměrně velká: při sčítání lidu v roce 1991 se v České republice přihlásilo k slovenské národnosti 314 877 osob.¹⁴ Slováci v České republice i Češi na Slovensku ovšem tvořili (a tvoří) menšiny *sui generis*, které se zásadním způsobem liší od jiných menšin. Češi na Slovensku a Slováci v České republice tvořili diasporu, tj. žili rozptýleně. Jejich sociální struktura byla deformovaná, protože především v případě Slováků v České republice šlo ve zvýšené míře o příslušníky inteligence rekrutující se z někdejší federální byrokracie. Při blízkosti obou národů také u obou menšin probíhala silná přirozená asimilace, která např. za deset let snížila počet Slováků v České republice na 193 190 osob.¹⁵

Postavení i problémy obou menšin byly v zásadě shodné nebo obdobné, takže totéž, co se týkalo Slováků v českých zemích, se zpravidla zrcadlově týkalo i Čechů na Slovensku. Problémy, které Slováky v České republice a Čechy na Slovensku zajímaly, byly také s ohledem na neexistenci jazykové bariéry zcela odlišné od problémů ostatních menšin. Slováci v České republice nemuseli především řešit otázku používání svého jazyka, protože i v samostatné České republice mohli používat slovenštinu v úředním styku, byť bezprostředně po rozdělení se používání slovenštiny nesetkávalo s nepochopením části úředníků i české veřejnosti.¹⁶ Neprojevovali rovněž zájem o vlastní školství, protože na nic podobného nebyli zvyklí ani z doby před 31. prosincem 1992. Hlavním problé-

poznámky Vladimíra Mečiara na adresu prezidenta Václava Havla na veřejném shromáždění stoupenců HZDS v Bratislavě. Šedivý nechal poslat do Bratislavы protestní nótu a odmítl jet na již dohodnuté setkání se slovenskou ministryně Zdenkou Kramplovou. Viz: ŠEDIVÝ, J.: *Diplomacie je uměním kompromisu. Cesta do NATO, do EU a další příběhy 1995 – 2002*. Praha 2009, s. 168 – 169.

¹⁴ RYCHLÍKOVÁ, M.: *Slováci v Praze*. Praha 2011, s. 43. (Údaj je převzat z publikace VRA-NOVSKÝ, P. – LIPTÁK, P. – PROKOP, R. – ŠRAJEROVÁ, O. :*Quo vadis, slovenská menšina?* Praha 1999, s. 22.)

¹⁵ RYCHLÍKOVÁ, c. d., s. 42.

¹⁶ V informaci velvyslance Ivana Mjartana pro 1. teritoriální odbor MZV SR o plnění smlouvy o dobrém sousedství a spolupráci z 2. 7. 1993 se o tom říká toto: „*Slobodné používanie slovenského jazyka na verejnosti a pred štátnymi orgánmi, garantované touto zmluvou, sa často stáva terčom arogantných poznámok a averzie časti českej verejnosti a štátnych úradníkov.*“ DA MZV SR, ZÚ Praha (1993), k. 1, č. 168/93 – 1 TEO.

mem, který tísnil Čechy na Slovensku a Slováky v České republice, byla otázka státního občanství.

K pochopení celé problematiky státního občanství je nejprve potřebné objasnit si výchozí situaci. Až do 31. prosince 1968 existovalo v Československu jednotné československé státní občanství. Se vznikem československé federace 1. ledna 1969 se ale každý československý občan stal zároveň i občanem buď České, anebo Slovenské republiky. Zásady pro přidělení republikového občanství určoval zákon č. 165/1968 Sb. ze dne 19. prosince 1968, který vstoupil v platnost 1. ledna 1969. Podle tohoto zákona se každý československý občan stával k 1. lednu 1969 automaticky občanem té republiky, na jejímž území se narodil (§ 3 odst. 1), resp. – pokud se narodil v cizině – občanem té republiky, na jejímž území byl k 1. lednu 1969 přihlášen k trvalému pobytu. Pokud k 1. lednu 1969 nebyl policejně přihlášen v žádné obci na území Československa, stával se občanem té republiky, na jejímž území měl naposledy trvalý pobyt před odchodem do ciziny, popř. kde měly trvalý pobyt jeho rodiče (§ 3 odst. 2). Pokud nebylo možné místo posledního trvalého pobytu rodičů v Československu zjistit, měl si takovýto občan sám republikové občanství zvolit prohlášením (§ 3 odst. 3). V propadné lhůtě jednoho roku, tedy do 31. 12. 1969, si občan jedné republiky mohl zvolit občanství druhé republiky (§ 4). Děti mladší 15 let následovaly v republikovém občanství své rodiče, ale jen tehdy, pokud oba získaly občanství téže republiky. Pokud tomu tak nebylo, měly rodiče zvolit pro své děti republikové občanství souhlasným prohlášením (§ 5). Pro děti narozené po vjetí zákona v platnost (tedy po 1. lednu 1969), platilo, že následují své rodiče v republikovém občanství, pokud oba mají občanství téže republiky (§ 6 odst. 1). Pokud ale měly různé republikové občanství, pak mělo jejich dítě občanství té republiky, na jejímž území se narodilo, a pokud se narodilo v cizině, mělo občanství republiky po matce. Rodiče v případě, že měli různá republiková občanství, mohli dětem určit občanství druhé republiky, než které jim automaticky připadlo, a to ve lhůtě 6 měsíců od narození (§ 6 odst. 2).

Zákon č. 165/1968 Sb. byl pak ještě doplněn zákony obou národních rad, které stanovily podmínky nabývání a pozbývání občanství obou republik. Na Slovensku se tak stalo zákonem Slovenské národní rady z 28. prosince 1968 č. 206/1968 Sb., v České republice zákonem České národní rady z 29. dubna 1969 č. 39/1969 Sb. Oba zákony byly shodné, pokud šlo o nabývání státního občanství cizinci (tj. osobami, které nebyly československými občany), ale lišily se, pokud šlo o možnost nabytí občanství republiky občanem druhé republiky (tj. osobou, která byla československým občanem). Občan České republiky mohl nabýt slovenské občanství v případě trvalého pobytu na území Slovenské republiky po dobu alespoň dvou let, zatímco v České republice mohl získat občanství každý slovenský občan, který zde byl přihlášen k trvalému pobytu. Nikdo nemohl být současně občanem obou republik a proto nabýtím občanství jedné republiky občanství druhé republiky ex lege zanikalo. Nikdo také nemohl být československým občanem, aniž by byl současně občanem jedné z republik. Cizinec proto musel nejprve získat udělením od republikového ministerstva vnitra občanství republiky a tím

se automaticky stával i československým občanem. Analogicky ztrátou republikového občanství zanikalo i československé („federální“) občanství.

Jak je z výše uvedeného výkladu zřejmé, zákon byl velmi komplikovaný a pro většinu osob bez vyššího vzdělání těžko srozumitelný. Po dobu trvání federace ale republikové občanství mělo význam jen pro obsazování státních funkcí. V běžném životě význam nemělo, protože občané jedné z obou republik měli na celém území federace stejná práva a stejně povinnosti. Republikové občanství se ani nezaznamenávalo do osobních dokladů. Nemělo také žádnou vazbu na národnost, která se do dokladů zaznamenávala, ale kterou si každý občan mohl určit zcela podle svého rozhodnutí.

Otzásku úpravy státního občanství se při česko-slovenských jednáních na podzim 1992 nepodařilo uspokojivě vyřešit, a proto každá z obou republik ji měla řešit samostatně. Jak český, tak i slovenský zákon o státním občanství vycházeli z republikového občanství po dobu trvání federace, což znamenalo, že řada lidí se s ohledem na své místo narození stala rázem cizinci ve vlastní zemi. Mezi českým a slovenským zákonem byl ale podstatný rozdíl: zatímco slovenský zákon (č. 40/1993 Z. z.) umožňoval získat slovenské občanství všem někdejším československým občanům, kteří nebyli slovenskými státními občany pouhým prohlášením do 31. prosince 1993, přičemž dosavadní občanství si žadatel mohl ponechat, český zákon (č. 40/1993 Sb.) umožňoval získání českého státního občanství slovenským občanům, kteří byli k 31. prosinci 1992 československými občany, jen tehdy, pokud na území České republiky měli trvalý pobyt alespoň dva roky, nebyli v posledních pěti letech soudně trestáni a vyvázali se ze slovenského občanství. Nikdo tedy nemohl být současně českým i slovenským občanem. Parametry zákona byly úmyslně nastaveny tak, aby se českými občany nestali Rómové. Ti totiž přišli ze Slovenska (původní české romské obyvatelstvo bylo za války nacisty vyhubeno) a byli tudíž slovenskými občany, často však nebyli policejně v České republice přihlášeni k trvalému pobytu a nesplňovali ani požadavek beztrestnosti.

Odstěhuje-li se někdo do zahraničí, musí počítat s tím, že tam bude přinejmenším po několik let žít jako cizinec se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Slováci v České republice a Češi na Slovensku se ale stali cizinci nikoliv z vlastního rozhodnutí, ale jako následek rozdělení československého státu. Nová situace postavila jednoho každého z nich před nutnost volby: optovat pro státní občanství republiky, na jejímž území žijí, a tím zpřetrhat právní vazby k republice, odkud přišli, anebo si tyto vazby zachovat za cenu různých omezení vztahujících se na cizince?¹⁷

¹⁷ Řada lidí se o tom, že jsou občany druhé republiky, dozvídala teprve postupně během roku 1993. Tuto novou skutečnost se většinou lidé dozvídali až tehdy, kdy žádali o vystavení nějakého dokladu určeného výhradně pro domácí občany (např. o vystavení cestovního pasu). Příslušný úředník tehdy zpravidla po předložení občanského průkazu na základě tam uvedeného místa narození pojal podezření, že žadatel by mohl být občanem druhé republiky, a žádal předložení rodného listu, resp. rodného listu obou rodičů. Během roku 1993 a nejpozději v roce 1994 si

Osoby, stojící před problémem volby občanství, se skutečně nerozhodovaly svobodně, byť úřady obou republik tvrdily opak. Především pro osoby ve státní či veřejné službě od počátku ani neexistovala jiná možnost, než přijmout občanství republiky svého pobytu. Šlo přitom o početnou skupinu osob z řad policistů, důstojníků, celníků, zaměstnanců někdejších federálních úřadů a ministerstev apod. Ale i u osob nepracujících ve státní sféře byla svoboda volby iluzorní, protože statut cizince přinášel spoustu komplikací. Většina lidí, kterých se to týkalo, se proto nakonec „dobrovolně“ rozhodla přijmout bez ohledu na svou národnost státní občanství té republiky, ve které žila. Ačkoliv totiž občané jedné republiky v zásadě neměli problém získat povolení k trvalému pobytu na území druhé republiky, alespoň ne v případech, kdy tam již před zánikem federace byli trvale přihlášeni k pobytu, a ačkoliv povolení k trvalému pobytu (tzv. zelená karta) v mnoha ohledech v každodenním životě zrovnapravňovala cizince s občany příslušné republiky, šlo stále o cizince, který neměl žádná politická práva, včetně např. práva spolčovacího, které bylo rovněž vyhrazeno jen státním občanům.¹⁸ České úřady a instituce kromě toho někdy z neznalosti či pohodlnosti nebraly trvalý pobyt v úvahu. Tak např. některé školy žádaly, aby žáci a studenti měli české občanství, a nerozlišovaly, zda jde o občany Slovenské republiky s trvalým pobytom v ČR nebo nikoliv.¹⁹ Na druhé straně se držitel zelené karty často v domovském státě dostával rovněž do druhořadého postavení, protože řada práv byla vázána nejen na státní občanství, ale i na trvalý pobyt občana uvnitř státu. Českým občanům v cizině (a tedy i na Slovensku) bylo např. znemožněno zúčastnit se v České republice druhé vlny kuponové privatizace, která byla zahájena na podzim 1993, na území cizího státu nemohli volit a především neměli nárok na výplatu sociálních dávek. Stejně to vypadalo i se slovenskými občany s trvalým pobytom v České republice. Příčinu tohoto stavu je třeba vidět v tom, že mnoho předpisů pocházelo ještě z doby socialismu. Socialistické státy ovšem měly tradičně tendenci pohlížet na cizince (včetně občanů spřátelených zemí) jako na nežádoucí a eventuálně i nebezpečný živel a na vlastní občany žijící trvale v zahraničí (opět včetně spřátelených zemí) jako na něco výjimečného a v podstatě nežádoucího.

všichni českoslovenští občané kromě toho museli na policii či na matričním úřadě, resp. na konzulátu (pokud šlo o občany druhé republiky), nechat vyznačit své republikové občanství do svých československých občanských průkazů a cestovních pasů. Za tím účelem museli předložit rodný list, resp. rodné listy a oddací list rodičů. Viz *Lidové noviny*, 2. 4. 1993, s. 3.

¹⁸ Tento problém se projevil při zakládání slovenských spolků v České republice a také při založení České besedy na Slovensku. Spolčovací zákon č. 83/1990 Sb. totiž dával právo na sdružování jen československým občanům, což v nových podmínkách znamenalo, že v ČR mohli být členy jen ti Slováci, kteří měli české občanství, a na Slovensku jen ti Češi, kteří měli občanství slovenské. Většina potenciálních členů ovšem příslušné občanství neměla. Třeba říci ale, že spolky se obecně vyznačovaly velmi slabou členskou základnou. O slovenských spolcích v České republice viz RYCHLÍKOVÁ, c. d., s. 52 – 65.

¹⁹ *Lidové noviny*, 1. 4. 1993, s. 2.

Česká politická reprezentace se rezolutně postavila proti možnosti dvojího občanství. Platný český zákon č. 40/1993 Sb. dvojí státní občanství sice vylučoval, ale stejně mu nedokázal zabránit. Především osoby, které měly před 31. prosincem 1992 dvojí občanství (československé a ještě jiné), si toto druhé občanství udrželi i po vzniku České republiky. To se ovšem občanů Slovenské republiky netýkalo. Avšak řada Slováků žijících v České republice si již na podzim 1992 uvědomila, že jim hrozí postavení cizinců, a požádala o české republikové občanství ještě před zánikem federace. Takový postup byl podle tehdy platného zákona ČNR č. 39/1969 Sb. možný, ovšem za federace zbytečný, protože jak již řečeno, republikové občanství nemělo praktický význam. Osoby, které požádaly o české občanství ještě podle zákona č. 39/1969 Sb., se nemusely vyvazovat ze slovenského občanství: původní federální zákon č. 165/1968 Sb. a na něj navazující zákon SNR č. 206/1968 Sb. sice předpokládaly, že nabytím občanství jedné republiky republikové občanství druhé republiky zaniká, ale tyto zákony na Slovensku platily jen do 15. února 1993, kdy nabyl platnost nový slovenský zákon o slovenském státním občanství č. 40/1993 Z. z., který automatický zánik občanství nepředpokládal. Do konce roku 1992 bylo českému ministerstvu vnitra doručeno asi 75 000 žádostí o udělení státního občanství České republiky ve smyslu zákona ČNR č. 39/1969 Sb. Ti žadatelé, jejichž žádost nebyla kladně vyřízena do 15. února 1993, což byla naprostá většina,²⁰ se tak v průběhu roku 1993 stali bipolity (držiteli dvojího občanství).²¹ Další skupinou bipolitů se měly stát děti narozené po 1. lednu 1993, jejichž rodiče měli rozdílná republiková občanství: na tyto děti se totiž již nevztahovalo pravidlo platné za federace, podle kterého se stávaly občany té republiky, na jejímž území se narodily, ale měly podle českého zákona (č. 40/1993 Sb.) občanství české a současně podle slovenského zákona (č. 40/1993 Z. z.) slovenské. Zamezení dvojího občanství mezi Českou a Slovenskou republikou by bylo možné dosáhnout jen vzájemnou smlouvou, ale na něčem takovém slovenská strana neměla zájem.

Striktní trvání na principu jediného občanství českou stranou spolu s požadavkem vyvazovat se z občanství slovenského a dokládat naprostou beztrestnost alespoň za posledních pět let, jakož i poměrně vysoké poplatky, které se původně

²⁰ Kolik osob získalo do 15. 2. 1993 státní občanství ČR na základě zákona ČNR č. 39/1969 Sb. a ztratilo tak občanství SR, není jasné. Konzulární oddělení Velvyslanectví SR v Praze, které případy nabytí občanství ČR pečlivě sledovalo, neregistrovalo žádný podobný případ, což samozřejmě neznamená, že nemohl nastat. Srv. DA MZV SR, ZÚ Praha (1993 – 1994), k. 5.

²¹ Toto číslo je uvedeno v rozhodnutí Ústavního soudu ČR ve věci udělování občanství ČR publikovaného pod č. 207/1994 Sb. (Sbírka zákonů ČR, částka 64/1994, s. 2059). Na témže místě se uvádí, že volbou podle zák. 40/1993 Sb. a zákona 272/1993 Sb. získalo do 30. 6. 1994 občanství České republiky asi 240 000 někdejších občanů SR a udělením (tj. procedurou platnou pro ostatní cizince) asi 14 000 občanů SR, celkem tedy asi 319 000 osob. Zamítnuto bylo asi 100 žádostí. Časopis *Džavot* (1993, č. 2, s. 3) uvedl, že do konce roku 1992 bylo podáno podle zákona ČNR č. 39/1969 Sb. 46 000 žádostí. Přidržuje se údajů uvedených v nálezu Ústavního soudu ČR.

vybíraly za různé doklady spojené s vyvázáním se ze slovenského občanství,²² brzy vyvolaly protesty z různých stran. Už samotný požadavek beztrestnosti, který byl pro dobu pěti let před podáním žádosti naprosto kategorický, byl velmi problematický, protože se vztahoval i na nedbalostní kriminalitu (např. dopravní nehodu) a dokonce i na pouhé podmínečné odsouzení.²³ Bylo by také omylem se domnívat, že všichni etničtí Češi žijící v České republice byli českými občany. Vznikaly paradoxní situace: slovenskými občany byly např. *ex lege* na Slovensku narozené děti českých úředníků a učitelů působících tam za první republiky, ačkoliv většina z nich byla v roce 1939 ze Slovenska vyhnána. Tito lidé, nyní již v pokročilém věku, měli nyní chodit po českých i slovenských úřadech a platit za vyvázání se ze slovenského občanství a za udělení občanství České republiky. Sourozenci, jejichž rodiče měli různé republikové občanství, měli často nyní různé občanství jen proto, že se narodili v různých republikách.²⁴

Existovalo poměrně mnoho lidí, kteří když zjistili, že jsou slovenskými občany, rozhodli se o občanství České republiky nezádat, často v domnění, že se tak vyhnou byrokratické kalvárii spojené s vyvazováním se ze slovenského občanství a opatřováním různých dalších dokumentů. V tom se ovšem mylili: pokud chtěli zůstat jako slovenští občané v České republice, potřebovali k tomu povolení od české cizinecké policie a k jeho vystavení byl opět nutný slovenský cestovní pas. K jeho získání musel žadatel nejprve předložit osvědčení o slovenském státním občanství, a to bylo možné získat jen na základě rodného listu a rodných listů rodičů. Všechny tyto doklady se vydávaly buď na Slovensku, anebo je bylo možné sice získat prostřednictvím slovenského konzulátu, avšak za poměrně vysoké poplatky (za osvědčení o slovenském státním občanství se platilo 305 Kč, za vystavení pasu 763 Kč). Výraz „slovenský cestovní pas“ působil poněkud kuriózně, protože ve skutečnosti v roce 1993 byly vydávány ještě staré československé cestovní pasy, které teprve od 1. dubna 1994 byly opatřovány razítkem o slovenském občanství. Z dochovaného spisového materiálu slovenského konzulátu v Praze je zřejmé, že především lidé s nižším vzděláním se v celé problematice

²² Informace o tom, jak postupovat při žádostech o vyvázání se ze slovenského občanství a získání občanství českého poskytoval v prvních měsících roku 1993, kdy ještě v Praze neexistoval slovenský konzulát (zahájil činnost 28. 5. 1993), časopis *Džavot*, který vydávala nově založená Obec Slováků v ČR (OS). Časopis také dával rady, jak postupovat při platbách sociálního a zdravotního pojištění, které v některých případech museli čeští Slováci platit v obou republikách apod. Místo časopisu *Džavot*, jehož název nebudil důvěru („džavot“ znamená slovensky dětské žvatlání), začala OS později vydávat *Korene*. Viz VOKUŠOVÁ, N.: Od Džavotu ku Koreňom. In *Korene*, 1994, č. 1, s. 1.

²³ Materiály konzulárního oddělení slovenského velvyslanectví v Praze obsahují některé skutečně kuriózní případy týkající se osob, které sice celý život strávily v České republice, avšak náhle zjistily, že jsou slovenskými občany, přičemž české občanství jim bylo z důvodu odsouzení v posledních pěti letech např. pro opilství anebo pro zaviněnou dopravní nehodu odmítnuto. DA MVZ SR, ZÚ Praha (1993 – 1994), k. 5.

²⁴ Paagraph 5 a 6 zák. č. 165/1968 Sb. – svr. předcházející poznámku.

vůbec neorientovali a nechápali, co od nich různé úřady chtějí. Často postupovali naprosto iracionálně, když např. podávali na slovenské velvyslanectví žádosti o udělení českého občanství.²⁵ I když nemáme k dispozici materiál českého konzulátu v Bratislavě (resp. tehdy existujícího českého generálního konzulátu v Košicích), dá se předpokládat, že získání osvědčení o českém občanství a českého cestovního pasu bylo pro české občany na Slovensku stejně obtížné.

Aby se odstranily alespoň nejkřiklavější absurdity, byl koncem května 1993 podán v českém parlamentě návrh novely zákona o státním občanství, mající alespoň usnadnit získání českého občanství starým osobám a dětem někdejších českých úředníků na Slovensku.²⁶ Češi žijící na Slovensku opakovaně o možnost dvojího občanství žádali, protože na Slovensku byli jako cizinci vyloučeni z možnosti privatizace státního majetku i právu pracovat ve státní službě, ale v České republice se privatizace také nemohli zúčastnit, protože žili trvale v cizině.²⁷ Také ustavující sjezd Českého spolku na Slovensku, který se uskutečnil v Bratislavě 22. září 1993, zmocnil vedení spolku k podání petice požadující od českého parlamentu možnost souběžného českého a slovenského občanství, ale tato petice byla českou stranou zcela ignorována a do připravované novely zákona o státním občanství se nedostala.²⁸ Návrh novely schválil český parlament (Poslanecká sněmovna) 12. října 1993.²⁹ Nově formulovaný § 18a osvobozoval od povinnosti vyvazovat se ze slovenského občanství osoby, které v roce 1993 dovršily 60 let věku, a osoby narozené na území Slovenské republiky do 31. prosince 1939, pokud se alespoň jeden z jejich rodičů narodil na území České republiky. Novela také umožňovala získání českého státního občanství adopcí, pokud byl osvojitel českým občanem.³⁰ Lhůta k podání žádosti o opcí pro občanství české republiky byla vládním nařízením z 15. prosince 1993 o půl roku prodloužena (do 30. 6. 1994).³¹

Novela zákona o státním občanství opět zvýšila počet bipolitů s českým i slovenským občanstvím. Problém dvojího státního občanství nevyřešila a ten se vracel i v následujících letech. Velký ohlas měla akce někdejšího disidenta a novináře Petra Uhla. Uhl využil toho, že slovenský zákon umožňoval všem někdejším československým občanům, kteří se nestali slovenskými občany, získat slovenské občanství ve lhůtě do konce roku 1993 volbou (prohlášením před

²⁵ DA MZV SR, ZÚ Praha (1993 – 1994), KO (konzulárny odbor), k. 4, 5.

²⁶ *Lidové noviny*, 1. 6. 1993, s. 3; Tamtéž, 10. 6. 1993, s. 3.

²⁷ Tamtéž, 8. 6. 1993, s. 3.

²⁸ RYCHLÍKOVÁ, c. d., s. 33. Text petice viz *Džavot*, 1993, č. 7, s. 8. Spolek se obrátil také přímo na premiéra Klause – viz *Lidové noviny*, 10. 12. 1993, s. 12.

²⁹ Zákon č. 272/1993 Sb.

³⁰ Tato část zákona řešila chouloustivou otázku dětí, které jejich matky – prostitutky ze Slovenska – odložily v českých dětských domovech. Po rozdělení ČSFR se totiž tyto děti staly cizinci a bez souhlasu jejich matek, které ovšem byly dávno bůhví kde, nemohly české soudy vyslovit souhlas s jejich adopcí.

³¹ Nařízení vlády ČR č. 337/1993 Sb.

příslušným slovenským úřadem nebo konzulárním úředníkem). Zvolil si proto úmyslně slovenské občanství, načež byl automaticky na základě § 18 zákona o státním občanství České republiky českého státního občanství zbaven.³² Uhl tento postup napadl u Ústavního soudu a po mnohých peripetiích svůj spor vyhrál, takže si mohl ponechat obojí občanství.³³

Zásadní průlom ovšem nastal teprve po nástupu sociálně-demokratické vlády Miloše Zemana, která proti dvojímu občanství, ovšem pouze ve vztahu ke Slovensku, neměla námitky. Návrh novely zákona o státním občanství, který schválila Poslanecká sněmovna 9. července 1999 a Senát 27. července 1999, jednak uděloval na požádání české státní občanství všem někdejším československým občanům majícím československé občanství k 31. prosinci 1992, žijícím od rozdělení státu na území České republiky, jednak stanovoval, že nabytím občanství Slovenské republiky občan České republiky slovenské občanství neztrácí, pokud ovšem byl k 31. prosinci 1992 československým občanem.³⁴

I na Slovensku byl zákon o státním občanství několikrát doplněn,³⁵ avšak možnost dvojího (českého a slovenského) občanství byla až do roku 2010 zachována. Slovenské úřady dokonce vyšly vstřík těm bývalým československým občanům, kteří se v letech 1993 – 1994 z nutnosti vyvázali ze slovenského občanství, aby si mohli zvolit občanství České republiky: těmto bývalým slovenským a nyní českým občanům bylo na žádost občanství Slovenské republiky znova uděleno.³⁶ V roce 2010 se situace změnila v souvislosti s tím, že maďarský parlament přijal nový zákon o státním občanství, který umožňoval udělit na požádání maďarské občanství i příslušníkům maďarských menšin v zahraničí. Slovenská koaliční vláda, vedená Róbertem Ficem (Smer-sociálna demokracia) na to reagovala urychleným předložením návrhu novely zákona o státním občanství, podle něhož občan Slovenské republiky, který z vlastní vůle nabude občanství cizího státu, slovenské občanství ztrácí. Výjimkou bylo získání jiného občanství narozením nebo z titulu uzavření manželství s cizincem. Národní rada Slovenské republiky návrh schválila 26. května 2010³⁷ a zákon nabyl účinnost 17. července 2010, symbolicky v den výročí přijetí deklarace svrchovanosti v roce 1992.³⁸ Zákon neměl retroaktivní účinek, a netýkal se tedy těch slovenských občanů, kteří získali občanství jiného státu ještě před jeho platností. I když zákon byl motivován obavami z možnosti, že slovenští Maďaři budou masově přijímat občanství

³² DA MZV SR, ZÚ Praha (1993 – 1994), k. 4, č. 257/93 – Petr Uhl.

³³ RYCHLÍKOVÁ, c. d., s. 34.

³⁴ Tamtéž, srn. zák. č. 194/1999 Sb.

³⁵ Zákon č. 70/1997 Z. z., zák. č. 515/2003 Z. z., zák. č. 36/2005 Z. z., zák. č. 265/2005 Z. z.

³⁶ DA MZV SR, KO ZÚ SR Praha, UŠO (udelenie štátného občianstva), rok 2002, s. 2, rok 2003, k. 10. Občanství bylo udělováno na základě § 7 odst. 3 písmeno b zákona o slovenském státním občanství (č. 40/1993 Z. z.).

³⁷ Archív NR SR, 4. volebné obdobie, stenografický záznam 52. schôdze NR SR 26. 5. 2010, <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=13&termNr=4>

³⁸ Zákon č. 250/2010 Z. z.

Maďarské republiky, postihoval samozřejmě i slovenské občany, kteří by přijali i jakékoli jiné občanství, tedy i české. Možnost získání českého občanství se tím pro slovenské občany v zásadě uzavřela. Čeští občané žijící trvale na Slovensku naproti tomu mohli i nadále získat slovenské občanství, aniž by o české přišli, neboť ani schválená novela zákona nevyžadovala, aby se žadatel o slovenské občanství nejprve z dosavadního občanství vyvázal. Zájem o dvojí občanství (české a slovenské) ovšem v té době již opadl, neboť obě republiky byly nyní členy Evropské unie a měli tudíž jako její občané na území všech členských států stejná práva a povinnosti jako místní občané s výjimkou práv politických.

Hraniční režim

Vznik státní hranice mezi republikami Českou a Slovenskou byl nejviditelnějším důsledkem zániku Československa. Pro obyvatele žijící na česko-slovenské hranici se stal každodenní připomínkou skutečnosti, že nastaly nové poměry.

Pohyb státních příslušníků obou republik neměl být nijak omezovaný. Problémem bylo překračování hranic mimo hraniční přechody. Rozptýlené osídlení podél moravsko-slovenské hranice a komunikační systém, kdy přístup do horských osad po obou stranách hranice byl často možný jen z území jedné z republik, si takovéto ulehčení přímo vynucoval a právo na překračování hranic v kterémkoliv místě jen na základě občanského průkazu bylo skutečně zapracováno do česko-slovenské dohody z 29. října 1992 o zrušení vízové povinnosti, ovšem s tím, že se vztahuje jen na občany České a Slovenské republiky.³⁹ Zde byl ovšem kámen úrazu: pokud mělo být zabráněno státním příslušníkům třetích států v překračování hranic mimo hraniční přechod, pak musela být hranice střežena a policie musela za účelem zjištění státní příslušnosti a oprávnění překračovat hranice mimo hraniční přechod kontrolovat všechny osoby.

Problém byl i s nejednoznačnou interpretací dohody o zrušení vízové povinnosti. Dohoda sice říkala, že občané obou smluvních stran mohou hranici mezi oběma republikami překračovat kdekoliv, avšak s výhradou „pokud to není zakázáno vnitrostátními předpisy“. Tato formulace byla velmi vágní. V extrémní poloze ji totiž bylo možné chápát i tak, že jedna ze stran může „vnitrostátními předpisy“ zakázat překračování hranice jinde, než na stanovených hraničních přechodech. Právě k tomuto výkladu česká strana směřovala.

Česká strana hned od počátku hodlala hranici střežit. Už 5. ledna 1993 se sešli policejní experti, aby řešili zapojení pohraniční policie, která byla do té doby federální, do Policie České republiky. Zároveň bylo rozhodnuto o zřízení pasových kontrol na hranicích se Slovenskou republikou.⁴⁰ Česká strana žádala, aby se na střežení hranic podílela i slovenská policie. To slovenská strana odmítla. Místo toho požadovala, aby se posílilo střežení slovensko-ukrajinské hranice. Situace

³⁹ Text dohody byl v ČR publikován pod č. 149/1993 Sb. a v SR pod č. 225/1993 Z. z.

⁴⁰ Lidové noviny, 6. 1. 1993, s. 2.

byla komplikována tím, že právě v této době byl v Německu přijat nový azylový zákon, podle kterého nemohl ve Spolkové republice dostat azyl ten, kdo na německé území vstoupil z území jiného bezpečného státu. Jinak řečeno, utečenci z východu, kteří do Německa přišli přes území České republiky, neměli nárok na azyl, protože o něj měli požádat české úřady. Česká republika odmítala uzavřít readmisní dohodu se SRN, dokud nebude zabezpečeno střežení hranice se Slovenskem s odůvodněním, že právě odtud přichází nelegální migranti.

Mezi českým a slovenským ministerstvem vnitra brzy došlo i k rozporům ohledně společné vízové politiky vůči třetím zemím. Ministr vnitra ČR Jan Ruml navrhl zavedení vízové povinnosti pro některé státy bývalého SSSR, k čemuž se ale slovenská stran stavěla zdrženlivě.⁴¹ Šlo totiž především o Ukrajinu, se kterou mělo Slovensko mnohem těsnější vazby než Česká republika. Ruml dále kritizoval slovenské orgány, že nedodržují společný imigrační režim ve vztahu k Rumunsku. S Rumunskem sice měla ČSFR bezvízový styk, avšak rumunští občané měli předkládat ověřené pozvání od československé soukromé nebo právnické osoby. Stejný systém po 1. lednu 1993 platil pro cesty rumunských občanů do Slovenské i České republiky. Ruml tvrdil, že slovenská pohraniční policie na slovensko-maďarských hranicích toto pozvání nevyžaduje.⁴² Slovensko na výtky nereagovalo. Nesouhlasilo ani se zavedením víz se státy bývalé Jugoslávie, které Jan Ruml rovněž navrhl. Bezvízový styk měl být ponechán pouze se Slovinskem.⁴³

Slovenské ministerstvo vnitra ústy svého ministra Jozefa Tuchyne české návrhy na zpřísnění vízového režimu, a především na společné střežení hranic odmítlo, a to opakováně. Slovenský ministr zdůraznil, že vybudování pevné česko-slovenské hranice a její střežení by bylo drahé a v hornatém terénu neúčinné. Navrhl místo toho, aby se posílila ochrana slovensko-ukrajinské hranice, resp. případně některých úseků slovensko-polské či slovensko-maďarské hranice, kterou přecházeli nelegální migranti z Ukrajiny a dalších států východní Evropy. Tuchyna správně argumentoval, že bude snadnější zachycovat migranty již na slovensko-ukrajinské hranici a slovensko-českou hranici ponechat volnou, tedy provádět stejnou politiku jako před 31. prosincem 1992.⁴⁴ Proud emigrantů z území Ukrajiny zůstával totiž stále stejný jako před rozdelením ČSFR.

České ministerstvo vnitra začalo také požadovat, aby byla česko-slovenská dohoda o bezvízovém styku modifikována v tom smyslu, že právo na překra-

⁴¹ Tamtéž, 12. 2. 1993, s. 3.

⁴² *Národná obrada*, 19. 3. 1993, s. 1. Důvodem benevolentního postupu slovenské pasové kontroly byly zřejmě ohledy na slovenskou menšinu žijící v Rumunsku (v temešvárském Banátu).

⁴³ *Lidové noviny*, 22. 5. 1993, s. 3. Důvodem byly zřejmě i ohledy na slovenskou menšinu žijící v srbské Vojvodině. Česká vláda se nakonec rozhodla zavést s platností od 1. 7. 1993 víza pro občany Bosny, Jugoslávie (tj. federace Srbska a Černé Hory), Tadžikistánu, Arménie a Gruzie a další restriktivní opatření vůči občanům Rumunska a Bulharska, se kterými byl ponechán bezvízový režim. Opatření bylo odůvodněno tím, že 1. 7. 1993 vstupuje v platnost v SRN nový azylový zákon – *Lidové noviny*, 26. 6. 1993, s. 3.

⁴⁴ Tamtéž, 27. 2. 1993, s. 1.

čování hranic mimo hraniční přechody mají pouze osoby bydlící v hraničním pásmu. S tímto návrhem vystoupil ministr vnitra Jan Ruml na jednání se svým slovenským rezortním kolegou Jozefem Tuchyňou v Praze 26. února 1993: „Návrhujeme změnit smlouvu o zrušení vízové povinnosti pro občany České a Slovenské republiky. Občané by podle novelizace mohli překročit společnou hranici jen v místě hraničních přechodů. Zatím funguje 12 silničních a 7 železničních. Společně s touto dohodou by měla začít platit dohoda o malém pohraničním styku.“ Tuchyňa, který vystoupil na tiskové konferenci společně s Rumlem, návrh odmítl.⁴⁵ Svůj návrh přesto Ruml přednesl počátkem března 1993 ve vládě. Vláda projekt 3. března odmítla, protože neobsahoval řešení v oblasti malého pohraničního styku.⁴⁶ Neschválila ani Rumlovu návrh podaný již o několik dní dříve na jednostranné zavedení ostrahy státní hranice jen z české strany.⁴⁷ To ovšem vůbec neznamenalo, že se k samotnému projektu postavila negativně: rozdíl byl v tom, že ke změně hraničního režimu mělo dojít cestou jednání se slovenskou vládou. 7. března 1993 vláda totiž na mimořádném zasedání schválila vlastní návrh na změnu hraničního režimu, který se od Rumlova lišil jen v tom, že osobám bydlícím v hraničním pásmu mělo být i nadále umožněno překračovat hranice na občanský průkaz a měly jím být vydávány zvláštní propustky pro malý pohraniční styk.⁴⁸ Ten ale neřešil problém osob, které v pohraničním pásmu nebydlely. Přitom přímo na hranici v oblasti Beskyd a Javorníků byly turistické chaty a hotely, pro které by zákaz překračování hranice mimo přechod byl pohromou, protože by přišli o všechny turisty. Již stávající systém je ostatně v krátkém čase připravil o návštěvníky ze třetích zemí. Ke standardnímu režimu se stavěly negativně i starostové pohraničních obcí.⁴⁹

Návrh na změnu hraničního režimu měl být předmětem jednání ministrů zahraničních věcí Jozefa Zieleńce a Milana Kňažka. Kňažko však v té době upadl u Mečiara v nemilost a bylo zřejmé, že bude odvolán, což se také 11. března skutečně stalo. Vláda proto pověřila českého velvyslance v Bratislavě Filipa Šedivého, který oficiálně 9. března 1993 odevzdal své pověřovací listiny, aby celou záležitost co nejdříve projednal s novým ministrem zahraničí Jozefem Moravčíkem.⁵⁰ Slovenská strana však jednání odmítla. 11. března prohlásil Mečiar na tiskové konferenci, že pokud se české straně stávající režim nelibí, at' smlouvou o bezvízovém styku vypoví, nechť ale neočekává, že slovenská strana na změnu přistoupí.⁵¹ Je třeba přičíst jako velkou zásluhu Mečiarově vládě, že možnost revize česko-slovenské dohody o bezvízovém styku jednoznačně odmítla. Právě

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ *Národná obroda*, 8. 3. 1993, s. 13.

⁴⁷ *Lidové noviny*, 4. 3. 1993, s. 1.

⁴⁸ Tamtéž, 7. 3. 1993, s. 1 a 8. 3. 1993, s. 1.

⁴⁹ Tamtéž, 9. 3. 1993, s. 3.

⁵⁰ Tamtéž, s. 1, 3.

⁵¹ Tamtéž, 12. 3. 1993, s. 1.

komplikované poměry na hranici totiž přispěly v březnu k tomu, že obec Sidonia, rozdělená státní hranicí, začala požadovat připojení k České republice a osada U Sabotů, ležící na katastru obce Javorník, zase připojení k sousední slovenské obce Vrbovce.⁵² Důvody přitom vůbec nebyly nacionální či vlastenecké, protože o takové věci se místní obyvatelé vůbec nestarali a nezajímali je: důvodem byly jen neřešitelné problémy spojené s lékařskou péčí, převozem úrody z polí, docházkou do školy apod. Tato záležitost byla nakonec vyřešena posunem státní hranice podle přání obyvatelstva.⁵³

Koncem března navštívil slovenský prezident Michal Kováč Prahu a jednal v Lánech s Václavem Havlem. Kováč odmítl pevnou hranici, kterou by bylo možné překračovat jen na stanovených místech jako něco, co by místním obyvatelům zcela znemožnilo každodenní život. Neměl ovšem nic proti střežení hranice, ale za předpokladu, že právo občanů obou republik překračovat hranici kdekoliv, bude zachováno. V tomto smyslu se nepřímo vyslovil i Václav Havel, který po jednání konstatoval, že rozdíly obou stran ve skutečnosti nejsou tak velké, jak by se na první pohled mohlo zdát.⁵⁴

Dohoda o ulehčení pohraničního odbavování na společných česko-slovenských hranicích byla podepsána v Praze 30. března 1993 a vstoupila ihned v platnost. Týkala se původně jen spolupráce v celní službě. Celní orgány mohly podle této dohody provádět celní kontroly i na území druhého státu⁵⁵ Na výkon pasové a imigrační služby byla dohoda rozšířena teprve dodatkem z 23. ledna 1995, který vstoupil v platnost 25. července 1995.⁵⁶ Otázka střežení hranic a změny hraničního režimu nebyla dohodou z 30. března nijak dotčena a uvázla na mrtvém bodě – na štěstí pro obyvatele česko-slovenského pohraničí. 30. května ministr vnitra Jan Ruml prohlásil, že vláda České republiky hodlá od 1. července zavést jednostranná opatření na hranicích se Slovenskou republikou, pokud slovenská vláda neodpoví na dopis Václava Klause, požadující urychlené uzavření dohody o hraničních přechodech. Jednostranná opatření měla spočívat ve vybudování hraničních přechodů a střežení „zelené“ hranice jen z české strany.⁵⁷ 11. června 1993 v interview pro *Lidové noviny* velvyslanec rady Jozef Stank (po Ivanovi Mjartanovi později druhý slovenský velvyslanec v České republice) uvedl věci na pravou míru: řekl, že se Slovensko nebrání dohodě o hraničních přechodech, která se vedou již od března. „Česká republika původně navrhla pevnou hranici, cestovní doklady, úpravy některých již uzavřených smluv, malý pohraniční

⁵² Srv. článek „Moravská půda Slovensku?“ In *Lidové noviny*, 2. 3. 1993, s. 2.

⁵³ Viz o tom příslušnou pasáž v minulé kapitole, srv. *Lidové noviny*, 5. 1. 1996, s. 3, sdělení MZV ČR č. 246/1997 Sb., úst. zák. č. 74/1997 Sb. K problémům hraničního režimu viz též RYCHLÍK, J.: Prísný cudzinecký režim. In *Mosty*, č. 12/1993 – přetištěno v *Národní obrode* (monitor), 31. 3. 1993, s. 9.

⁵⁴ *Lidové noviny*, 31. 3. 1993, s. 1, 9.

⁵⁵ Viz sdělení MZV ČR č. 122/1993 Sb.

⁵⁶ Tamtéž, č. 298/1995 Sb.

⁵⁷ *Lidové noviny*, 4. 6. 1993, s. 1.

styk. Postupně jsme se se zmocněncem ministra zahraničí J. Schneiderem shodli na těchto zásadách: neměnnost dosavadních dohod, volný pohyb občanů České a Slovenské republiky na průkaz totožnosti (tím ztrácí smysl malý pohraniční styk), přednostní vytýčení hraničních bodů v prostorách dnešních celních přechodů, kontrola na hranicích jen vůči cizincům z třetích zemí.⁵⁸ V polovině června sdělil slovenský ministr zahraničí Jozef Moravčík Zieleňcovi, že Slovenská republika sice nemá zájem na pevné hranici, chápe ale zájem České republiky s ohledem na nový azylový zákon v Německu. Proto pokud se dohoda nedotkne zcela volného pohybu osob s českým a slovenským občanstvím, je Slovensko připraveno podepsat novou smlouvu.⁵⁹ 2. července navštívil Václav Havel Bratislavu a dohodl se s Kováčem, že dohoda o hraničním režimu bude dokončena do 20. července 1993. Současně jednali o celém problému i Zieleniec s Moravčíkem. Podstatou jednání byl dodatek k platné dohodě o bezvízovém styku, který měl výslovně stanovit, že občané třetích států mohou překračovat česko-slovenské hranice jen na stanovených přechodech.⁶⁰ Na jednání Středoevropské iniciativy 18. července v Budapešti došlo k průlomovému setkání Mečiara s Klausem, kteří se dohodli na dodatku k existující česko-slovenské dohodě o zrušení vízové povinnosti. Dodatek ponechával právo volného pohybu občanů České a Slovenské republiky přes společnou hranici na základě občanských průkazů a kdekoliv, ostatní osoby mohly překračovat hranic jen na 12 silničních a 7 železničních hraničních přechodech.⁶¹ Slovenská vláda dodatek schválila 27. července 1993 svým usnesením číslo 552/93,⁶² avšak její platnost podmínila podepsáním prováděcího protokolu k dohodě o ulehčení pohraničního odbavování, takže reálně dodatek nevstoupil v platnost.⁶³

Česká vláda se bez ohledu na probíhající jednání rozhodla povolat dočasně ke střežení hranice se Slovenskem vojáky v činné službě. Za účelem jejich zaškolení měli být nejprve odesláni do policejní školy v Holešově.⁶⁴ Slovenská strana to sice považovala za jednostranný krok, ale uznala, že jde o vnitřní záležitost České republiky, a opatření nenarušuje dohodu o zrušení vízové povinnosti. Jenže celá záležitost tím neskončila. 16. září 1993 české generální ředitelství cel jednostranně vyhlásilo zákaz překračovat státní hranici mimo stanovené přechody jinak než pěšky a především zakázalo převoz jakéhokoliv zboží. Zákaz překračovat hranice mimo přechody motorovými vozidly způsobil v pohraničí velké problémy, protože počet celních přechodů byl naprosto nedostatečný: lidé se náhle nemohli dostat do zaměstnání či k lékaři, do protilehlých obcí museli auty jezdit přes

⁵⁸ Tamtéž, 11. 6. 1993, s. 1, 3.

⁵⁹ Tamtéž, 16. 6. 1993, s. 3

⁶⁰ Tamtéž, 1. 7. 1993, s. 1, 3; 2. 7. 1993, s. 1.

⁶¹ Tamtéž, 19. 7. 1993, s. 1.

⁶² Tamtéž, 28. 7. 1993, s. 1.

⁶³ DA MZV SR, ZÚ Praha, k. 1, č. 626/93, informácia o príprave návštavy prezidenta SR v ČR.

⁶⁴ Lidové noviny, 24. 6. 1993, s. 3.

přechody vzdálené často desítky kilometrů. Slovenský velvyslanec Ivan Mjartan požádal o vysvětlení náměstka ministra zahraničních věcí České republiky Alexandra Vondru, přičemž žádost měla vlastně podobu skrytého protestu. Vondra se odvolal na stanovisko generálního ředitele cel Hronovského o nutnosti uzavřít hranici kvůli nekontrolovatelnému dovozu a vývozu zboží, což byla evidentně pouze záminka. Česká vláda 22. září 1993 na nátlak obyvatelstva a starostů z postižených oblastí opatření na hranicích odvolala a o dva dny později resignoval v důsledku kritiky veřejnosti generální ředitel cel Hronovský. Vláda České republiky se na svém zasedání týž den shodla na tom, že je nutný jednoznačný a závazný výklad smlouvy o zrušení vízové povinnosti, čehož nelze dosáhnout bez jednání se slovenskou stranou. Jednostranná opatření nelze napříště neměla být zaváděna.⁶⁵ Od 1. října 1993 byla pouze zesílena činnost cizinecké policie, která na silničních hraničních přechodech měla kontrolovat už všechny cestující a především se zaměřit na cizince ze třetích zemí.⁶⁶

O vyřešení problematiky hraničního režimu jednali 4. listopadu ministři vnitra obou republik a záležitost se stala také předmětem diskuse během návštěvy slovenského prezidenta Michala Kováče u Václava Havla v Lánech 17. listopadu 1993. Oba prezidenti konstatovali, že v jednáních nastal pozitivní posun, který nyní umožňuje, aby režim na hranicích byl smluvně vyřešen ještě do konce roku.⁶⁷ 25. listopadu 1993 se zástupci konzulárních odborů obou ministerstev zahraničí dohodly, že přes určité rozdíly, které nastaly ve vízové politice obou republik, budou i nadále provádět shodnou politiku ve vztahu k republikám vzniklých z rozpadu Jugoslávie a SSSR. S platností od 1. října byla pouze zesílena činnost české cizinecké policie. Aby se zlepšila průchodnost hranice pro motorová vozidla, byly od 1. ledna 1994 zřízeny tři nové celní přechody v její severovýchodní části.⁶⁸ 20. června 1994 byla pak konečně podepsána v Praze dlouho očekávaná dohoda, která vstupovala ihned v platnost.⁶⁹

Otázka hraničního režimu se vracela jako bumerang i v následujících letech. Byla to vždy česká strana, která požadovala zpřísňení hraničního režimu, případně tak činila jednostrannými kroky. Všechna tato opatření byla odůvodňována údajným bojem proti nelegální migraci, každopádně však znamenala vždy komplikace pro obyvatelstvo pohraničí a majitele tamních nemovitostí. 1. ledna 2003 nabyl účinnosti nový zákon z 2. května 2002 č. 216/2002 Sb. o ochraně státních

⁶⁵ DA MZV SR, ZÚ Praha, k. 1, info, b. č. Informácia J. Stanka a I. Mjartana pre 1 TEO.

⁶⁶ Tamtéž, č. 574/93, informácia o vybraných problémoch česko-slovenských vztahov.

⁶⁷ Tamtéž, informácia z rokovania prezidenta SR p. Michala Kováča s prezidentom ČR p. Václavom Havlom v Lánoch dňa 17. 11. 1993, bez čísla.

⁶⁸ DA MZV SR, ZÚ Praha, k. 1, č. 27946/93-1 TEO. Šlo o silniční přechody Březová – Nová Bošáca, Bílá – Klokočov, Nedašova Lhota – Červený Kameň. Klíčový byl především přechod Bílá – Klokočov, kudy vede silnice z Čadce přes Turzovku do Ostravy, využívaná i pro tzv. závodovou dopravu (tj. denní svážení dělníků ze slovenských příhraničních obcí do ostravských závodů). Narušení této závodové dopravy vyvolalo právě v září protesty.

⁶⁹ Text viz sdělení MZV ČR č. 55/1997 Sb.

hranic, který zmocňoval policii k instalaci mechanických zařízení znemožňujících průjezd přes státní hranici mimo povolený přechod.⁷⁰ Během prvního půlroku 2003 skutečně Policie České republiky začala instalovat uzavírací překážky na lesních cestách a místních komunikacích vedoucích přes česko-slovenskou hranici. Tím byl např. v katastru obce Staré Hamry a v osadě Konečná v katastru obce Bílá (Beskydy) znemožněn příjezd k některým domům v bezprostřední blízkosti státní hranice, což vyvolalo dokonce interpelaci v parlamentu.⁷¹

Poslední pokus o zavedení standardního režimu byl uskutečněn paradoxně v souvislosti s připravovaným vstupem České a Slovenské republiky do Evropské unie. Za celou akcí stál sociálnědemokratický ministr vnitra Stanislav Gross a ministerstvo vnitra mělo zřejmě i souhlas ministerstva zahraničních věcí vedeného Janem Kavanem.⁷² Nepoznáme okolnosti, za kterých byla dojednávána nová česko-slovenská smlouva o hraničním režimu. Z důvodové zprávy, předložené spolu s návrhem smlouvy Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky k ratifikaci, vyplývá, že iniciativa k nové smlouvě vzešla z usnesení vlády České republiky č. 47 z 10. ledna 2001 a jednání se slovenskou stranou probíhala na úrovni ministerstev vnitra a ministerstev zahraničních věcí v letech 2001 – 2003. Konečné znění smlouvy bylo dojednáno na zasedáních expertních skupin v Praze 24. a 25. září 2003 a v Bratislavě 25. a 26. listopadu téhož roku, kdy byl do textu zařazen ještě článek o používání hraniční turistické cesty. Konečný text byl podepsán 27. ledna 2004 v Bratislavě. Dohoda umožňovala překračování česko-slovenské hranice mimo hraniční přechody jen na stanovených turistických stezkách, přičemž ale oproti dosavadnímu stavu byla tato možnost rozšířena na všechny občany Evropské unie a také na občany jiných států, pokud nepotřebovali vstupní vízum do žádné země EU. Mimo turistické přechody bylo možné překračovat státní hranice jen na zvláštní povolení, o které musel občan požádat referát cizinecké a pohraniční policie a které potvrzovala pohraniční policie druhého státu.⁷³

Systém povolovacího řízení byl natolik komplikovaný, že by byl v praxi s ohledem na místní podmínky nerealizovatelný. Je ostatně iluzorní domnívat se, že by místní obyvatelé a jejich návštěvníci z vnitrozemí uvedené předpisy dodržovaly. Pohraniční policie neměla možnost česko-slovenskou hranici střežit a kontrolovat všechny osoby. Tak jako v době pravicové vlády ODS byla přitom česká veřejnost klamána tvrzením, že „na nadstandardních vztazích se nic nezmění“ a že jde pouze o „opatření proti nelegální migraci“.⁷⁴ Ve skutečnosti dosavadní nadstandardní vztahy z hlediska obyčejných lidí spočívaly téměř vý-

⁷⁰ Zákon č. 216/2002 Sb. ze dne 2. 5. 2002. Instalace mechanických překážek viz § 5 odst. 1.

⁷¹ AP ČR, Poslanecká sněmovna 2004, 4. volební období, tisky, tisk č. 571 – interpelace poslankyně Kateřiny Konečné na předsedu vlády ČR Vladimíra Špidlu z 6. 11. 2003, odpověď premiéra V. Špidly z 5. 12. 2003, č. j. 43 335/03-KPV.

⁷² *Mladá fronta Dnes*, 2. 11. 2001, s. A/3; *Právo*, 3. 11. 2001, s. 3.

⁷³ AP ČR, Poslanecká sněmovna 2004, 4. volební období, tisky, tisk č. 578.

⁷⁴ *Literární noviny*, 31. 10. 2001, s. 2, 3; *Mladá fronta Dnes*, 13. 11. 2001, s. A/4.

lučně právě na těch principech, které se ministerstvovnitra snažilo zlikvidovat. Pokud šlo o tvrzení, že standardní režim zamezí nelegální migraci, šlo o čirý populismus: občané třetích států totiž stejně neměli právo překračovat hranice mimo hraniční přechod a jestliže toto ustanovení doposud nedodržovali, bylo jasné, že je nebudou dodržovat ani v případě, že mimo hraniční přechod nebudou moci překračovat hranice ani čeští a slovenští občané. Nakonec se nebezpečí nové dohody o bezvízovém styku podařilo zablokovat v Poslanecké sněmovně a to poslanci napříč politickým spektrem. Zajímavé je, že Stanislav Gross, který se stal 4. srpna 2004, tedy již po vstupu České a Slovenské republiky do Evropské unie (1. května 2004), předsedou vlády, novou smlouvou o hraničním režimu i nadále prosazoval a dokonce tvrdil, že její schválení je požadavkem Evropské unie (!).⁷⁵ Česká vláda tvrdila, že v období mezi vstupem obou republik do EU a vstupem do schengenského prostoru bez hraničních kontrol mají na hranicích mezi ČR a SR platit předpisy režimu vnější hranice schengenského prostoru, což by v konkrétním případě znamenalo znemožnění překračování hranice mimo hraniční přechody, tedy přesně to, o co Česká republika marně s přestávkami usilovala dvanáct let. Ve skutečnosti přístupové dohody pouze obě republiky zavazovaly aplikovat na svých hraničích všechny podmínky ochrany hranic podle schengenských dohod a v dohodách se však nikde neříkalo nic o tom, že by nebylo možné překračování hranic dvou členských států EU mimo hraniční přechody.⁷⁶ Gross byl 25. dubna 2005 nucen v důsledku odhalení nejasného zdroje financování koupení svého bytu donucen podat demisi a nová dohoda o bezvízovém styku pak spadla pod stůl. Vstupem České a Slovenské republiky do schengenského prostoru s platností od 22. prosince 2007 se stala neaktuální.

Zánik měnové unie, problémy celní unie a clearingový styk

Dopad rozdělení Československa v oblasti vzájemných hospodářských vztahů měla minimalizovat celní a měnová unie. Celní unie byla politiky před rozděle-

⁷⁵ Viz k tomu mé články a polemiky Proč vnitro provokuje občany? In *Právo*, 22. 1. 2004 a Slovenská vláda lépe hájí mé zájmy. Tamtéž, 18. 10. 2004, s. 6.

⁷⁶ Na přistupující státy se podle čl. 3 přístupové dohody vztahovala dohoda ze 14. 6. 1985 mezi vládami Hospodářské unie Beneluxu, SRN a Francie o postupném odstraňování kontrol na společných státních hraničích a ustanovení úmluvy podepsané v Schengenu dne 19. 6. 1990 k provedení této úmluvy (tzv. schengenský aquis). Viz: Smlouva o přistoupení České republiky k Evropské unii – Sbírka mezinárodních smluv České republiky (Sb. m. s.), částka 15 ze dne 28. 4. 2004, č. 44/2004, příloha I. – částka 15/2004, s. 880. Zcela nesprávnou interpretaci české vlády, pokud jde o jakékoli závazky v oblasti omezení pohybu přes česko-slovenské hranice, dokazuje skutečnost, že k schengenské dohodě přistoupily dohodou z 19. 12. 1996 Finsko, Dánsko a Švédsko, které mezi sebou měly společně s Norskem a Islandem už od padesátých let rovněž dohodu o zcela volném pohybu osob přes suchozemské a mořské hranice. Přesto přistoupením k dohodě nebyl tento pohyb omezen a zůstal zachován i ve vztahu k Norsku a Islandu, ačkoliv nejsou členy EU. Na tyto státy byl schengenský aquis rozšířen rozhodnutím Rady EU č. 2000/777/ES z 1. 12. 2000. – Viz Sb. m. s., částka 15/2004, s. 882 a 889.

ním státu vydávána za důkaz, že se mezi oběma státy „nebudou stavět celnice“. Celní unie v rámci EU funguje na principu spolupráce daňových úřadů, které dovozce (resp. vývozce) sám informuje o hodnotě dováženého (vyváženého) zboží: to se přes hranice jednotlivých členských států přepravuje bez kontroly na hraničích a daňové úřady si mezi sebou vyměňují doklady týkající se přepravovaného nákladu a podle toho si vzájemně započítávají daň z přidané hodnoty a spotřební daň tak, aby v konečném důsledku byla zaplacena vždy do rozpočtu toho státu, do kterého se zboží dovezlo. I mezi Českou a Slovensko republikou byl jistě takový model možný, avšak nerealizoval se. Česko-slovenská celní unie kontrolovala pohyb zboží na vzájemných hranicích, aby bylo zajištěno, že daň z přidané hodnoty bude v zemi dovozu řádně přijata. Pouze na základě potvrzení vývozu pohraniční celnici také mohl vývozce žádat o vrácení DPH v zemi, odkud zboží vyvážel. Za zboží, které bylo územím republiky jen prováženo, bylo také třeba složit záruku, aby bylo zajištěno, že nebude na území této republiky neoprávněně bez zaplacení daně prodáno. Poměry na česko-slovenské hranici se tedy v zásadě nijak nelišily od situace např. na hraničních přechodech česko-německých či slovensko-ukrajinských: pohraniční celnice poukázala zapečetěný náklad na vnitrozemskou celnici, kde byl uložen v celním skladu a uvolněn až po zaplacení daně. Celní unie znamenala jen tolik, že se ze zboží dováženého z jedné republiky do druhé nevybíralo clo ani jiné podobné dávky a především: že obě republiky měly stejný celní sazebník a stejnou celní politiku vůči třetím zemím. Bezcelní dovoz se nadto týkal pouze zboží vyrobeného v jedné republice a dopravované za účelem prodeje do druhé republiky, nikoliv ale zboží dopravovaného ze třetích zemí přes Českou republiku na Slovensko či opačně průvozem. Stručně řečeno: jak výběr a vrácení DPH, tak i problém zboží ze třetích zemí proto vyžadoval hned od počátku kontrolu zboží převáženého na česko-slovenské hranici, a proto s budováním celnic bylo započato velmi rychle.

Česká celní kontrola byla zavedena hned s platností od 2. ledna 1993 a slovenská od pondělí 18. ledna téhož roku.⁷⁷ V prvních dnech byla kontrola spíše namátková a netýkala se osobních automobilů: ty projízdely zpravidla hranici dokonce bez zastavení, protože ani pasová kontrola se ještě neprováděla. 18. ledna se v Bratislavě uskutečnilo první zasedání Rady celní unie. Jednání se za Českou republiku zúčastnili ministr hospodářství Vladimír Dlouhý, ministr financí Ivan Kočárník a ministr zemědělství Josef Lux, za slovenskou stranu jejich resortní partneři Ľudovít Čermák, Julius Tóth a Pavol Baco. Předsedou rady byl pro první období zvolen Vladimír Dlouhý. Rada se dohodla, že zboží, u kterého není prokázán jeho původ, nebude propouštěno přes česko-slovenskou hranici. Kontroly měly být z obou stran zpřísny.⁷⁸ Od počátku února začala na celních přechodech instalace elektronických závor.⁷⁹

⁷⁷ *Lidové noviny*, 19. 1. 1993, s. 2.

⁷⁸ Tamtéž, s. 3, *Koridor*, 19. 1. 1993, s. 1.

⁷⁹ *Lidové noviny*, 4. 2. 1993, s. 1.

Bez ohledu na existenci celní unie se objevily okamžitě ve vzájemném obchodu překážky. Podniky v pohraničí byly zvyklé rozvážet zboží svými automobily i po území druhé republiky, což nyní nebylo kvůli kontrolám dokumentace možné. Tak např. pivovar Podlužan v Břeclavi, který běžně zásoboval západní Slovensko, byl nucen navážet pivo do zvláštních skladů na Slovensku, odkud je pak rozváželi sami odběratelé anebo zprostředkovatelé. Tím ovšem stoupaly náklady, které se promítly do cen. České daňové úřady už v lednu požadovaly složení kauce ve výši DPH, kterou vývozce dostal zpět teprve tehdy, když prokázal, že zboží skutečně vyvezl. Malé místní podniky, jako např. pekárny, brzy přestaly své výrobky do sousední republiky vyvážet kvůli administrativní náročnosti celého procesu.⁸⁰ Během prvních dvou měsíců roku 1993 poklesl vzájemný obchod mezi Českou a Slovenskou republikou ve srovnání se stejným obdobím předcházejícího roku o polovinu.⁸¹

Pokles vzájemného obchodu byl nepochybně způsoben také zánikem měnové unie. V České i Slovenské republice byla i po 1. lednu 1993 nadále zákonným platidlem československá koruna. Z hlediska devizových předpisů nastala poněkud kuriózní situace: oba státy recipovaly československý devizový zákon.⁸² Podle tohoto zákona (§ 30) byl vývoz a dovoz československé měny vázán na devizové povolení Státní banky československé, tj. po rozdělení ČSFR na povolení České národní banky a Národní banky Slovenska. To se tedy mělo teoreticky vztahovat i na převody peněz mezi Českou a Slovenskou republikou. Ve skutečnosti byly transfery s ohledem na jednotnou měnu volné, a to včetně zasílání peněz poštovními poukázkami nebo v cenných psaních. Podobně nebyly omezovány ani převody deviz mezi oběma republikami a vzájemný vývoz valut.

Na Slovensku se brzy projevily obavy, že společná měna nevydrží a nová slovenská koruna bude potom devalvována, což způsobilo odliš peněžních prostředků podniků i fyzických osob do bank na území České republiky.⁸³ Zároveň začaly rychle klesat devizové rezervy, protože především podniky se snažily v maximální míře nakoupit za československé koruny v tuzemských bankách cizí měnu. Obyvatelstvo na Slovensku se začalo předzásobovat bankovkami malých hodnot, o kterých se proslyhalo, že nebudou po odluce kolkovány.⁸⁴ Ačkoliv Vladimír Mečiar chtěl udržet měnovou unii alespoň šest měsíců,⁸⁵ už po dvou týdnech bylo zřejmé, že nebude mít tak dlouhé trvání. Hned první lednový týden začala ČNB kolkovat bankovky.⁸⁶ O týden později ke stejnemu kroku sáhla i NBS.⁸⁷ 25. ledna

⁸⁰ Tamtéž, 18. 1. 1993, s. 2; 19. 1. 1993, s. 2.

⁸¹ *Národná obroda*, 10. 3. 1993, s. 1.

⁸² Zákon č. 528/1990 Sb. ze dne 28. listopadu 1990 doplněný a pozměněný zákonem č. 228/1992 Sb. ze dne 22. dubna 1992. Úplné znění devizového zákona bylo vyhlášeno pod č. 457/1992 Sb.

⁸³ *Lidové noviny*, 16. 1. 1993, s. 8; *Směna*, 26. 1. 1993, s. 1 – 2.

⁸⁴ *Lidové noviny*, 1. 2. 1993, s. 2.

⁸⁵ *Rudé právo*, 15. 1. 1993, s. 1; též *Koridor*, 16. 1. 1993, s. 1.

⁸⁶ *Lidové noviny*, 7. 1. 1993, s. 1; též 15. 1. 1993, s. 1; *Koridor*, 12. 1. 1993, s. 1.

⁸⁷ *Koridor*, 8. 1. 1993, 14. 1. 1993, s. 2.

1993 oznámil ministr financí České republiky Ivan Kočárník, že pro měnovou odluku je vše připraveno.⁸⁸ Čekalo se jen na vypovězení smlouvy o měnové unii a schválení zákonů o české, resp. slovenské měně. Mečiar 28. ledna tajně navštívil Prahu a jednal s Kočárníkem o odluce měny.⁸⁹

Provedení měnové odluky bylo oznámeno oficiálně ve středu 3. února 1993.⁹⁰ V následujících dnech bylo v obou republikách každému občanovi staršímu 15 let na předložení občanského průkazu vyměněno maximálně 4 000 československých korun za nominálně stejný obnos v dosavadních bankovkách opatřených českým, resp. slovenským kolkem. Pro výměnu byl rozhodující trvalý pobyt, nikoliv české či slovenské občanství, protože to se z občanského průkazu v té době ještě nedalo zjistit. Cizincům, kterými se pro potřeby měnové reformy rozuměly osoby nemající české ani slovenské státní občanství, mohly vyměnit peníze jen v případě, že předložili doklad o nabytí československé měny směnou v české či slovenské bance. Obnos nad 4 000 Kčs bylo třeba vložit na účet, kde byl konvertován automaticky, anebo jej poslat poštou sám sobě či jiné osobě poštovní poukázkou. V době měnové odluky pošty v obou republikách nepřijímaly peněžní poukázky ani cenná psaní do druhé republiky. Bankomaty byly vypojeny z provozu. Kolkování probíhalo v obou republikách částečně odlišně: v Slovenské republice byly kolkovány československé bankovky o nominálech 1 000 Kčs, 500 Kčs, 100 Kčs, 50 Kčs a 20 Kčs, v České republice jen nominály 1 000 Kčs, 500 Kčs a 100 Kčs. Zároveň byla v České republice uvedena do oběhu nová bankovka o nominálu 200 Kč, protože ta byla připravena ještě jako federální s českým textem a byla tedy k dispozici.⁹¹ Bankovky 50 Kčs a 20 Kčs obíhaly v České republice i nadále bez kolku, takže odlepením slovenského kolku bylo možné slovenskou bankovku změnit na českou, což bylo ovšem nelegální. Desetikorunové bankovky obíhaly přechodně nadále bez kolku v obou republikách, stejně jako mince.⁹² Úplné nahrazení okolkovaných federálních bankovek novými českými a slovenskými bylo provedeno do konce roku 1993.⁹³

Československá měna definitivně zanikla s platností od pondělí 8. února 1993 a byla nahrazena oddělenou českou a slovenskou měnou na základě zákonů schválených narychlo českým parlamentem a Národní radou Slovenské repub-

⁸⁸ *Lidové noviny*, 25. 1. 1993, s. 2.

⁸⁹ Tamtéž, 29. 1. 1993, s. 1.

⁹⁰ Tamtéž, 3. 2. 1993, s. 1.

⁹¹ Federální bankovky měly text střídavě český a slovenský: nominály 1 000 Kčs, 100 Kčs a 20 Kčs text český, nominály 500 Kčs, 50 Kčs a 10 Kčs slovenský. Viz: BAJER, J. *Papírová placidla Československa 1919 – 1993, České republiky a Slovenské republiky 1993 – 2003*. Praha 2003, s. 129 – 137.

⁹² Podle Jana Bajera byl oběh československých desetikorunových bankovek ukončen na Slovensku 15. 6. 1993 a v ČR 31. 7. 1993. Ke stejnemu dni byl v ČR ukončen oběh nekolkovaných federálních padesátikorun a dvacetikorun. Tamtéž, s. 134 – 136.

⁹³ Tamtéž, s. 170 – 178, 192 – 201.

liky.⁹⁴ Současně byly předloženy k ratifikaci dohody, které měly změkčit dopad zániku měnové unie. Na prvním místě to byla platební smlouva podepsána v Praze 4. února a vstoupila v platnost 7. února. Od následujícího dne, tj. od 8. února 1993, se vzájemné platby mezi Českou a Slovenskou republikou prováděly na základě clearingu. Za tímto účelem byl otevřen u České národní banky zvláštní účet Národní banky Slovenska a v NBS zase účet České národní banky. Vývozce dostal za své zboží a služby zaplaceno od národní banky republiky, odkud se zboží vyváželo a ta si tuto částku připsala jako pohledávku vůči národní bance druhé republiky. Za tuto hodnotu bylo pak možné dovézt z druhé republiky zboží či služby, přičemž příslušná suma byla vyplacena tamní národní bankou, čímž se vzájemné pohledávky vynulovaly („vyčistily“ – odtud název „clearing, tj. anglicky „čištění“). Jednotkou pro zúčtování v obchodě mezi ČR a SR se stalo clearingové ECU. Tato pomyslná jednotka byla pro potřeby vzájemného zúčtování rovna „skutečnému“ ECU.⁹⁵ Východiskový kurz vycházel z přepočtu 1 Kčs = 1 Kč = 1 Sk. Kurs národních měn k zúčtovacímu ECU se odvíjel od kursu těchto měn k ECU „skutečnému“, který určovaly národní banky obou republik samostatně. Tyto banky také mohly stanovit odchylný kurs své měny ke zúčtovacímu ECU, avšak odchylka od kursu „skutečného“ ECU v takovém případě nesměla překročit 5 %.

Problém každého clearingového styku je vznik tzv. clearingových špiček, tj. salda (rozdílu) mezi pohledávkami zúčastněných zemí. Ani v případě České a Slovenské republiky se samozřejmě nedalo počítat s tím, že obchod bude zcela vyvážený a že se tedy vynulují postupně všechny vzájemné pohledávky. Obě strany si proto vzájemně poskytly tzv. mezní úvěr ve výši 130 milionů zúčtovacích ECU, úročený sazbou 5 % p. a. (tj. ročně). Pokud pohledávka jedné strany tento úvěr překročila, byla druhá strana povinna vyrovnat rozdíl do 15 dní ve volně směnitelné měně. Vypořádání vzájemných závazků ČNB a NBS z titulu likvidace někdejší Státní banky československé mělo být provedeno zvláštní dohodou. Dodatkový protokol k dohodě řešil také otázku vypořádání závazků ze vzájemného obchodu a poskytování služeb v období před 8. únorem 1993. Tyto pohledávky měly být vypořádány rovněž na základě clearingového zúčtování, avšak prostřednictvím zvláštních účtů u ČNB a NBS, a to na základě zúčtovací

⁹⁴ Viz zák. č. 60/1993 Sb. z 2. 2. 1993 o oddělení měny, nařízení vlády ČR č. 61/1993 Sb., vyhláška ČNB z 2. 2. 1993 č. 63/1993 Sb., zák. NR SR č. 26/1993 Z. z., nariadenie vlády SR č. 27/1993 Z. z., vyhláška NBS č. 28/1993 Z. z., opatrenie NBS č. 30/1993 Z. z., oznamenie MZV SR č. 33/1993 Z. z. Projednávání návrhu o odluce měny a používání národních měn v platebním styku viz Archív NR SR, 10. vol. obdobie, Stenografická správa o 14. schôdze Národnej rady Slovenskej republiky konanej 2. a 7. februára 1993, body 4, 5, 6, 7. O provedení měnové rozluky a její přípravě viz SRB, V. – VESELÝ, T.: *Nejvyšší představitelé...*, s. 112 – 119.

⁹⁵ ECU (European Currency Unit) byla společná zúčtovací jednotka mezi státy Evropského spojenectví (později Evropské unie) v rámci evropského měnového systému před zavedením společné měny. Na rozdíl od dnešního eura ECU neexistovalo v materializované podobě, tj. v podobě bankovek či mincí.

koruny (XCS) podle přepočítacího kursu 1 XCS = 1 Kč = 1 Sk. Kurs zúčtovací koruny k ECU byl stanovený fixně posledním kursem československé koruny k ECU.⁹⁶ Platby, uskutečňované na tento zvláštní účet, byly později označovány jako „starý blok“. Na platební dohodu navazovala ještě dodatková smlouva o používání národních měn v oblasti cestovního ruchu a dodatkový protokol. Banky v obou republikách mohly prodávat měnu druhého státu. Fyzické osoby mohly při cestách do druhé republiky převážet maximálně 7 500 Kč a 7 500 Sk v hotovosti a hodnoty v cestovních šecích bez omezení.⁹⁷

Zánikem měnové unie se bez ohledu na uzavřenou platební dohodu vzájemné vztahy zkomplicovaly, což okamžitě pocitili opět především lidé žijící v pohraničí.⁹⁸ Po právní stránce osoby s trvalým pobytom v České republice byly jako čeští devizoví tuzemci bez ohledu na své občanství povinny nechat si převést peníze ze zahraničí do České republiky a nesměly bez povolení České národní banky mít účty na Slovensku. Analogicky platilo totéž i pro osoby s trvalým pobytom na Slovensku, které zase oficiálně nesměly mít účty v České republice bez souhlasu Národní banky Slovenska. Tato nařízení se ale v praxi vůbec nedodržovala. Především v pohraničí si mnoho osob s trvalým bydlištěm na Slovensku zřídilo účty u bank v České republice, ale poměrně časté byly i opačné případy. Zasílání peněz z jedné republiky do druhé se totiž stalo velmi komplikovanou a nákladnou záležitostí, nadto dodatková dohoda o platbách v neobchodní oblasti umožňovala neobchodní transfery jen v rozsahu stanoveném dohodami ministerstev financí.⁹⁹ Proto pro každého, kdo měl příjem v obou republikách, bylo výhodné mít dva oddělené účty v každé z nich.

Clearingové zúčtování nepochybňě pomohlo vzájemnému obchodu. Platební dohoda ale nebyla bez problémů. Protože při překročení mezní hranice úvěru musel být vzniklý přesah vyrovnan ve volně směnitelné měně, snažily se obě strany – celkem logicky – pokud možno omezovat dovoz zboží z druhé republiky a naopak, podporovat vlastní vývoz. Protože dohoda o celní unii nedovolovala zavedení ochranných cel ani množstevních omezení dovozu, přistupovaly obě strany k náhradním opatřením. Česká republika např. vypočítávala daň z přidané hodnoty po započítání výše cla, které bylo normálně vybíráno za stejně zboží dovezené odjinud. Dovozce tak sice za zboží dovezené ze Slovenska žádné clo neplatil, ale daň mu byla vypočítána ze základu zvýšeného o částku rovnou odpuštěnému clu. Jinou metodou snižování dovozu bylo vymáhání různých dokladů o nezávadnosti zboží, veterinárních osvědčení apod. Mečiarova vláda také zavedla hned v únoru 1993 dovozní přirážku, která byla ve skutečnosti skrytou formou cla. Dalším opa-

⁹⁶ Sdělení MZV ČR č. 64/1993 Sb.

⁹⁷ Tamtéž, č. 65/1993 Sb.

⁹⁸ Podrobněji o těchto problémech viz RYCHLÍKOVÁ, M.: *Důsledky rozdělení regionu politickou hranicí na život obyvatelstva*. Závěrečná zpráva z řešení grantové úlohy pro GA ČR. Publikováno částečně v RYCHLÍK, J. *Rozpad Československa*, dok. 30, s. 442 – 444.

⁹⁹ Sdělení MZV ČR č. 80/1993 a č. 258/1993 Sb.

třením odporučícím slovenský vývoz byla devalvace slovenské koruny o 10 %, kterou slovenská vláda provedla s platností od 10. července 1993.¹⁰⁰

V první fázi existence celní unie převažoval i nadále český vývoz na Slovensko. Česká republika vlastně v důsledku existence mezního úvěru vývoz úvěrovávala.¹⁰¹ Ale bilance vzájemného obchodu nebyla stálá a časem poměrně rychle došlo k obratu. Vývoz ze Slovenska do České republiky převážil nad dovozem a Česká republika překročila mezní úvěr o 25,7 milionů ECU. Protože saldo na starém bloku (tj. u závazků vzniklých před 8. únorem 1993) bylo pro Českou republiku naopak aktivní, bylo dosaženo dohody, že se tato částka odečte od celkové dlužné částky na clearingovém účtu.¹⁰² Oba účty byly nakonec sloučeny.

V roce 1994 Slovensko zavedlo tzv. certifikáty kvality, které pod záminkou kontroly jakosti znesnadňovaly přístup českého zboží na slovenské trhy. Certifikáty byly drahé, nadto v mnoha případech Slovensko nechtělo uznávat dokumentaci českých zkušeben. Přes veškeré sliby slovenská vláda nezrušila ani dovozní přírāžku, ale využila navíc možnosti 5 % odchylky kursu zúčtovacího ECU od kursu k „normálnímu“ ECU, čímž se v důsledku kursového rozdílu české zboží ještě více předražovalo. V důsledku toho slovenský vývoz převážil nad dovozem už trvale. Na počátku roku už Česká republika měla dostatečné devizové rezervy, a proto přestala mít na clearingové dohodě zájem. Jako nezbytná se v té době ostatně nejednala už ani celní unie, protože v případě jejího zániku by většina českých výrobků na Slovensku a opačně byla i tak ve většině případů osvobozena od cla: Česká republika i Slovensko jako nástupnické státy Československa byly totiž společně s Polskem a Maďarskem signatáři dohody o Středoevropské zóně volného obchodu (Central European Free Trade Agreement – CEFTA) z roku 1992.¹⁰³ Navíc, čím dál tím více zboží z České republiky směřovalo do zemí Evropské unie, se kterou měly obě republiky uzavřeny asociační dohody.

Koncem jara 1995 česká vláda navrhla Slovensku ukončení platnosti clearingové dohody a Václav Klaus se v této věci obrátil 10. května na Mečiara zvláštním dopisem.¹⁰⁴ Zrušení smlouvy bylo oficiálně odůvodněno přípravou zavedení volné směnitelnosti české koruny, což ale vylučovalo její dvojí kurs k ECU (tj. různý k ECU „skutečnému“ a zúčtovacímu v rámci clearingové dohody). Platby za zboží měly být napříště účtovány ve volně směnitelných měnách, pro neobchodní platby měla být uzavřena nová zvláštní platební dohoda, která měla řešit především převody důchodů: Česká správa sociálního zabezpečení v té době vyplácela na Slovensku měsíčně asi 1 800 pojistenců a Slovenská správa sociálneho

¹⁰⁰ *Lidové noviny*, 10. 7. 1993, s. 1.

¹⁰¹ Viz článek Františka Venkovského Česko-slovenský obchod v krizi. Tamtéž, 2. 4. 1993, s. 8.

¹⁰² *Lidové noviny*, 19. 8. 1993, s. 1.

¹⁰³ CEFTA byla jedním z výsledků spolupráce států tzv. visegrádské trojky (ČSFR, Polsko, Maďarsko), přeměněné v roce 1993 v důsledku rozdělení ČSFR na visegrádskou čtyřku. K dohodě CEFTA se postupně připojilo ještě Slovensko (1996), Rumunsko (1997), Bulharsko (1998) a Chorvatsko (2002).

¹⁰⁴ *Lidové noviny*, 11. 5. 1995, s. 1.

zabezpečenia zase poukazovala do České republiky asi 800 důchodů.¹⁰⁵ Mečiar na Klausův dopis nereagoval, avšak ve svém vystoupení 15. května označil návrh na zrušení platební dohody za český pokus o ovládnutí středoevropského trhu. Slovenský premiér zároveň pohrozil, že v případě jednostranného vypovězení platební dohody zváží Slovensko vypovězení celní unie.¹⁰⁶ Česká vláda se přesto 7. června rozhodla dohodu vypovědět, pokud slovenská strana nepřistoupí na jednání. 16. června Mečiar znova prohlásil, že Slovensko zváží další výhodnost celní unie, a také připomenul, že Česká republika nyní dluží Slovensku v rámci mezního úvěru asi 5 miliard korun, a vyjádřil obavu, že Praha nebude chtít tento dluh zaplatit s ohledem na doposud nevypořádaný zbytek federálního majetku a údajný dluh Slovenska v rámci likvidace Státní banky československé.¹⁰⁷ Učinil tak přesto, že česká vláda už o dva týdny dříve prohlásila, že saldo z mezního úvěru clearingové dohody vůči Slovensku vyrovnaná a nebude jeho zaplacení spojovat s ostatními finančními otázkami.¹⁰⁸

Protože slovenská vláda na jednání nepřistoupila, Česká republika dohodu 29. června 1995 jednostranně vypověděla s tříměsíční výpovědní lhůtou. Dohoda tak zanikla 30. září 1995.¹⁰⁹ Při zániku smlouvy Česká republika překročila mezní úvěr o 24,5 milionů ECU, takže České republike vznikl vůči Slovensku dluh celkem 154,5 milionů ECU, zvýšený ještě o úroky. O vypořádání tohoto dluhu podepsali ministři financí Ivan Kočárník a Sergej Kozlík 14. prosince 1995 v Brně zvláštní dohodu. Protože překročení mezního úvěru Česká republika už před tím 2. října vyrovnila v amerických dolarech a německých markách, jednalo se vlastně jen o dluh z vlastního mezního úvěru, tj. o 130 mil. ECU zvýšeného o úrok 5 % ročně. Česká republika se zavázala uhradit do 15 dnů $\frac{3}{4}$ této částky ve volně směnitelné měně a zbývající $\frac{1}{4}$ převést v českých korunách na zvláštní účet zřízený ve prospěch Národní banky Slovenska u Československé obchodní banky v Praze. Tato část mezního úvěru měla sloužit k úhradě za už objednané zboží z České republiky; týkalo se to ovšem jen případů, kde objednavačem byl přímo slovenský stát anebo jiný subjekt konající jeho jménem a s jeho souhlasem.¹¹⁰

Existence celní unie nebyla vypovězením clearingové dohody dotčena. Vzájemné platby za dodané zboží, resp. závazky mezi fyzickými a právnickými osobami znějící na národní měny obou republik měly být nadále vypořádávány v ECU podle kursu této pomyslné evropské měny k české, resp. slovenské koruně, tedy jinak řečeno – ve volně směnitelné měně. Česká republika i Slovensko

¹⁰⁵ Tamtéž, 13. 5. 1995, s. 3.

¹⁰⁶ Tamtéž, 16. 5. 1995, s. 1.

¹⁰⁷ Tamtéž, 17. 6. 1995, s. 1

¹⁰⁸ Tamtéž, 1. 6. 1995, s. 1.

¹⁰⁹ Sdělení MZV č. 205/1995 Sb. Tamtéž, 27. 6. 1995, s. 5.

¹¹⁰ Konkrétně šlo o dodávku autobusů firmy Karosa ve Vysokém Mýtě pro města Bratislava, Prešov, Košice a Žilina a o zařízení pro jadernou energetiku z podniku Škoda Plzeň, které si objednalo Ministerstvo hospodárstva SR. Text dohody viz sdělení MZV ČR č. 47/1995 Sb., seznam zboží a podniků viz tamtéž, příloha – indikativní listina zboží.

ovšem již v té době připravovaly přechod na volnou směnitelnost koruny a měly značné devizové rezervy, takže platby ve volně směnitelných měnách neměli vliv na obchodní výměnu. K vypovězení dohody o celní unii ze slovenské strany nedošlo a celní unie se udržela až do vstupu obou republik do Evropské unie.

Vypořádání zbytku majetku federace a dluhu SBČS

Ačkoliv k dohodě o většině federálního majetku došlo v zásadě ještě na sklonku existence Československa, některé otázky se do 31. prosince 1992 uzavřít nepodařilo. Jednání proto pokračovala i po 1. lednu 1993. Dne 18. ledna 1993 se v Praze sešli zástupci české a slovenské vlády, aby jednali o vypořádání zbytku federálního majetku. Šlo především o státní akciové společnosti, kde měl být akciový podíl rozdělen mezi obě republiky, což ovšem také znamenalo případné převzetí alikvotní části závazků. Problémem se ukázalo rozdělení Československých aerolinií (ČSA) a Československé námořní plavby, které již byly mezitím částečně privatizovány. Kromě jednání o výši podílů slovenská strana požadovala finanční kompenzaci za název a logo ČSA a obchodní znak OK, které nadále používal nový vlajkový dopravce České republiky, přejmenovaný později na České aerolinie. Česká strana tyto požadavky odmítla s odůvodněním, že jde již o soukromý majetek akciové společnosti, které česká vláda nemůže předepisovat, jaké logo či znak smí používat. Jednání pokračovalo 21. ledna v Čejkovicích na Moravě a skončilo bezvýsledně.¹¹¹ Český ministr pro správu národního majetku a jeho privatizaci Jiří Skalický (ODA) už po jednání v Praze prohlásil, že slovenská strana přichází s dalšími nepřijatelnými požadavky, jako např. s kompenzací za značku ČSD,¹¹² a další účast na jednáních za svou osobu odmítl.¹¹³

V souvislosti se zánikem společné měny se majetková jednání ještě víc zkomplicovala, protože bylo třeba vypořádat majetek někdejší Státní banky československé (SBČS) a také vzájemné pohledávky ČNB a NBS vzniklé mezi zánikem této banky a koncem měnové unie. Česká republika požadovala od Slovenska úhradu dluhu ve výši 24,7 mld. Kčs, což byl údajný alikvotní podíl celkového dluhu SBČS. Slovenská strana dluh odmítala uznat: peníze totiž SBČS dlužily slovenské banky, které musely na přelomu let 1992/1993 řešit nedostatek likvidity v důsledku odlivu finančních rezerv ze Slovenska do České republiky.¹¹⁴ Samotná výše dluhu byla sice potvrzena mezinárodním auditem, avšak to neřešilo otázkou charakteru dluhu.

¹¹¹ *Koridor*, 22. 1. 1993, s. 1; 23. 1. 1993, s. 1.

¹¹² České železnice původně skutečně uvažovaly o názvu České státní dráhy, což by jim umožnilo používat i nadále mezinárodně známou zkratku ČSD. V době jednání ale už vše ve skutečnosti nebyla aktuální, protože český drážní podnik nesl název České dráhy a používal zkratku ČD.

¹¹³ *Koridor*, 25. 1. 1993, s. 1.

¹¹⁴ *Národná obroda*, 3. 2. 1993, s. 12.

Otzáka dluhu SBČS se brzy na obou stranách zpolitizovala. V České republice celé záležitosti využila Občanská demokratická aliance, která prosadila dočasné zadržení akcií slovenských držitelů investičních kuponů z první vlny kuponové privatizace.¹¹⁵ Česká národní banka dále zadržela část měnového zlata někdejších zlatých rezerv SBČS náležející Slovensku a také zlatý poklad někdejšího slovenského státu, který byl v Praze deponován. Podobně jako ODA v České republice využilo celé kausy na Slovensku především HZDS. Hvezdoň Kočtúch, poslanec HZDS a předseda národnohospodářského a rozpočtového výboru Národní rady SR, 12. března 1993 prohlásil, že Slovenská republika ztratila v důsledku toho, že český stát používá někdejší federální vlajku, 40 miliard Sk.¹¹⁶ Těžko říci, jak Kočtúch dospěl právě k této částce, nicméně, požadavek na kompenzaci za federální vlajku byl Mečiarem promptně zařazen do celkového seznamu pohledávek vůči České republice.¹¹⁷ Další finanční kompenzaci hodlal Mečiar pro Slovensko žádat také za údajnou ztrátu slovenských vesnic na Oravě a Spiši v roce 1920,¹¹⁸ ačkoliv šlo o naprostý nesmysl, protože tehdy Česká republika ještě neexistovala a nemohla tedy už čistě technicky mít s celou věcí nic společného. 23. března 1993 Mečiar slovenské požadavky rozšířil vedle požadavku na vrácení 40 tun měnového zlata někdejšího slovenského státu ještě na údajně dlužné částky za poplatky za tranzit zemního plynu z Ruska.¹¹⁹ Tranzitní plynovod prý snáší zlátnatou vejce Praze, protože Praha zadržuje devizy za používání plynovodu, ačkoliv příjmy by měly být děleny podle územního principu.¹²⁰ Slovenské ministerstvo kultury dále otevřelo otázku návratu některých kulturních památek, které byly výměnou za jiné artefakty v době existence Československa odvezeny na území nynější České republiky. Šlo především o mediálně vděčnou kauzu oltáře ze zámku v Bojnicích, který byl před válkou v důsledku krádeže poškozen a po nalezení poslán do Prahy k restaurování. Zde nakonec zůstal a místo něj byly na Slovensko poslány jiné gotické památky. Slovenská veřejnost byla mobilizována ze strany HZDS, SNS, Matice slovenské a dalších organizací, které neustále zdůrazňovaly, že oltář se musí vrátit na Slovensko, kam patří.¹²¹ Bojnický oltář se stal pro HZDS a SNS časem přímo symbolem údajného poškození Slovenska při dělení majetku, ačkoliv česká strana byla ochotna jej vrátit na Slovensko, pokud dostane zpět tam zasláné gotické památky.¹²² K této zpětné výměně později skutečně došlo a kauza utichla.

¹¹⁵ *Lidové noviny*, 18. 3. 1993, s. 1. K tomu viz též článek Branislava Janíka: Ako Skalický kalí vodu, *Národná obroda*, 8. 3. 1993, s. 7.

¹¹⁶ *Lidové noviny*, 13. 3. 1993, S. 3.

¹¹⁷ *Koridor*, 19. 1. 1993, s. 1; *Lidové noviny*, 13. 3. 1993, s. 3.

¹¹⁸ *Lidové noviny*, 1. 3. 1993, s. 5 (článek Jaroslava Valenty: Neodůvodněné požadavky).

¹¹⁹ Tamtéž, 24. 3. 1993, s. 2.

¹²⁰ *Smena*, 2. 3. 1993, s. 1.

¹²¹ *Národná obroda*, 19. 3. 1993, s. 21.

¹²² *Lidové noviny*, 19. 2. 1993, s. 1, viz článek Nikolaje Savického mladšího „Bojnický oltář a syndrom spiknutí“ – *Nedělní Lidové noviny*, 10. 7. 1993.

Všechny výše uvedené nároky Česká republika odmítla jako neopodstatněné. Ani během této kampaně ale na Václava Klause Mečiar nikdy neútočil a rovněž Václav Klaus zachovával vůči Mečiarovi a HZDS vždy korektní tón. Koncem března Klaus prohlásil, že česká vláda chce se Slovenskem rychle uzavřít dohodu o majetkovém vyrovnaní.¹²³ Jednání skutečně pokračovala a to tak, že sporné otázky byly zatím odloženy. 31. března byla v Židlochovicích podepsána dohoda o rozdělení a využívání plynovodu a české úhrady za tranzit zemního plynu.¹²⁴ 7. dubna se uskutečnilo v Bratislavě další jednání o rozdělení zbytku federálního majetku, kde z celkem navržených devíti smluv byly odsouhlaseny tři. Otázka salda z dělení SBČS měla být posouzena experty.¹²⁵

Ve věci dluhu SBČS se prezident Václav Havel, premiér Václav Klaus a ministr hospodářství Karel Dyba vyslovili pro tzv. supernulové řešení, tj. vzájemné škrtnutí všech pohledávek. Za dané situace to byla nepochybně správná a zároveň vlastně jediná schůdná cesta.¹²⁶ Tento návrh měl být předmětem jednání mezi Klausem a Mečiarem, avšak tato schůzka, naplánovaná na 23. dubna 1993, se nakonec neuskutečnila.¹²⁷ 28. dubna Merčiar oznámil, že české straně v otázce supernulové varianty nevěří. Znovu upozornil, že Praha doposud nevydala Slovensku alikvotní část slovenského zlata.¹²⁸ Guvernér ČNB Josef Tošovský tyto výtky odmítl: řekl, že Mečiar v otázce dluhu SBČS „zpochybňuje nezpochybnitelné“, na druhé straně, že česká strana slovenský nárok na část měnového zlata nikdy nezpochybnila.¹²⁹ Celá věc byla dočasně odložena. Akcie slovenských DIKů byly nakonec vydány na základě usnesení vlády ČR z 12. května 1993.¹³⁰ 15. července 1993 byla podepsána dohoda o rozdělení aktiv a pasiv mimo dluhu SBČS. Nepodařilo se naproti tomu dojednat rozdělení schodku státního rozpočtu federace za rok 1992 a slovenská strana také odmítla podílet se na nedoplatku z daně z obratu do tohoto rozpočtu v závěru roku 1992.¹³¹ Šlo z české strany o nový požadavek ve výši 2 mld. Kčs. Pro Českou republiku přitom primární otázkou nebyly peníze, ale prestiž vlády. Velvyslanec Mjartan informoval 17. září 1993 Bratislavu, že „viacerí členovia českej vlády sa pri neoficiálnych rozhovoroch vyjadrili v tom zmysle, že neočakávajú zo Slovenska žiadne finančné prostriedky, ale celý postup musí mať priebeh, ktorý bude verejnosti pochopiteľný a politicky prijateľný“.¹³² Ovšem, s novými nároky vystoupil i Mečiar, a to nepochybně rovněž z čistě prestižních důvodů a s cílem získat pro sebe náklonnost veřejného míně-

¹²³ *Lidové noviny*, 25. 3. 1993, s. 1.

¹²⁴ Tamtéž, 1. 4. 1993, s. 1; *Smena*, 31. 3. 1993, s. 1.

¹²⁵ *Lidové noviny*, 8. 4. 1993, s. 1.

¹²⁶ Tamtéž, 19. 4. 1993, s. 1; 20. 4. 1993, 1.

¹²⁷ *Lidové noviny*, 22. 4. 1993, s. 1.

¹²⁸ Tamtéž, 29. 4. 1993, s. 1.

¹²⁹ Tamtéž, 6. 5. 1993, s. 1.

¹³⁰ Tamtéž, 13. 5. 1993, s. 1.

¹³¹ Tamtéž, 16. 7. 1993, s. 1.

¹³² DA MZV SR, ZÚ Praha, k. 1, č. 427/93-SV.

ní: v interview pro Českou televizi 3. října 1993 tvrdil, že Slovensko má dostat 8 mld. švýcarských franků za svou předávku vůči Německu z doby druhé světové války, protože tento dluh byl zahrnut do společné bilance ČSFR.¹³³

Měnové zlato slovenského státu zůstalo v depozitech České národní banky a místopředseda vlády a ministr dopravy České republiky Jan Stráský potvrdil, že do vyřešení otázky dluhu SBČS nebude Slovensku vydáno.¹³⁴ V listopadu 1997, krátce před svou vynucenou demisi, učinil Václav Klaus opatření na vydání slovenského zlata, avšak po jeho ochodu z úřadu se transfer nerealizoval.¹³⁵ Následující rok došlo k výměně vládnoucích garnitur v Praze i Bratislavě a věci se konečně pohnuly, i když dojednání všech podrobností trvalo ještě celý rok. 24. listopadu 1999 navštívil český premiér Miloš Zeman Bratislavu a podepsal zde se slovenským předsedou vlády Mikulášem Dzurindou dohodu o vypořádání pohledávek a závazků zbývajících po rozdelení federálního majetku. Problematický dluh z dělení SBČS byl anulován a Slovensko dostalo zbytek měnového zlata včetně zlatého pokladu slovenského státu. Obě republiky prohlásily, že vzájemné pohledávky jsou touto dohodou vypořádány a nebudou vznášet další.¹³⁶ Šlo tedy v podstatě o „super-nulovou variantu“, která se objevila jako nejlepší řešení již v roce 1993.

Shrnutí

Vstup obou republik do Evropské unie 1. května 2004 a pak především jejich vstup do schengenského prostoru bez hranic 21. prosince 2007 otevřel zcela novou kapitolu ve vzájemných vztazích. Na vzájemné vztahy se nyní vztahovalo evropské (komunitární) právo vycházející ze zásady, že občan každého státu unie je zároveň i občanem unie a má v kterémkoliv členském státě stejná práva jako domácí občan, s výjimkou práva volebního do zastupitelských sborů a práva za-stávat veřejné úřady vyhrazené pouze domácím občanům. Obě republiky mají v současnosti skutečně vynikající a bezproblémové vzájemné vztahy a zároveň došlo k opětovnému sbližování Čechů a Slováků, kteří již mezi sebou nevidí fyzickou hranici a necítí se tak být v druhé republice v „cizině“.

¹³³ *Lidové noviny*, 6. 10. 1993, s. 1.

¹³⁴ Tamtéž, 17. 7. 1993, s. 3.

¹³⁵ ŠEDIVÝ, J. *Diplomacie je uměním kompromisu*, s. 168.

¹³⁶ ĎURICA, M. S. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava 2003 (3. dopl. vyd.), s. 757 – 758. Je celkem pochopitelné, že HZDS, nacházející se tehdy v opozici, dohodu zpochybnila jako nevýhodnou.

***Relations between the Czech and the Slovak Republic
after the split of Czechoslovakia***

JAN RYCHLÍK

The study outlines the evolution of the Czech-Slovak relations and identifies a number of extremely sensitive and conflicting sub-problems such as the issue of dual citizenship or the problem of near-border regime in general and in specific with regard to those who live in the area and cross the border on a regular basis; furthermore, it addresses the problems associated with the end of the monetary union, with the disruption of the proper functioning of the customs union and cross-border payment transfers, and discusses the issues of settling claims on the remaining property of the Federation.

EKONOMICKÉ DETERMINANTY ROZDELENIA ČESKOSLOVENSKA

MILAN ŠIKULA

Identifikácia príčinných súvislostí, ktoré v roku 1993 vyústili do rozdelenia Československa, vyžaduje nezaujatú retrospektívnu analýzu kľúčových determinantov v spolužití Čechov a Slovákov od vzniku spoločného štátu. Na základe zovšeobecnenia vývinových metamorfóz, ktorými prešli vzájomné vzťahy oboch národov počas ich spolužitia v rámci jedného štátu,¹ možno identifikovať ako určujúci determinant historicky podmienený značný rozdiel v rozvinutosti, zrelosti, emancipácii oboch národov, s ktorým v roku 1918 vstupovali do štátneho zväzku. Vytvorenie spoločného štátu na jednej strane významne posilnilo postavenie oboch národov a bolo vzájomne výhodné, no na druhej strane to bol od začiatku asymetrický zväzok, v ktorom mal väčší, vyspelejší a silnejší český národ dominantné postavenie „staršieho brata“, ktorý nielen pomáhal „mladšiemu“, ale mal aj hlavné slovo v rozhodovaní. Tento fenomén pod vplyvom vnútorných i vonkajších príčin postupne nadobúdal rôzne vývojové podoby vo všetkých dôležitých sférach a prelomových obdobiah a objektívne generoval aj odlišnosti ponímania, prístupov i záujmov vo vzťahu k zložitým i rozporuplným problémom, s ktorými sa konfrontoval vývoj spoločnosti v Československu.

Východiskovým a celý čas pretrvávajúcim determinantom bol asymetrický model štátoprávneho usporiadania. V rámci neho sa akosi prirodzene koncentrovali vrcholné centrálné orgány štátu a ich kompetencie vo vyspelejšej a silnejšej súčasti spoločného štátu a jeho hlavnom meste. V dôsledku toho v činnosti centrálnych orgánov celoštátne či celospoločenské podmienky a problémy priamo či nepriamo splývali s českými. Pražská centralizácia viedla k marginalizácii štátoprávneho postavenia Slovenska a prirodzene aj aktivít slovenských národných orgánov.²

Zvlášť výrazne sa táto asymetria prejavila po druhej svetovej vojne v kombinácii s prevzatím sovietskeho modelu centrálnie byrokraticky plánovanej a riadenej ekonomiky. Zásadne ovplyvnila vývoj reálnej ekonomiky, jej narastajúce problémy, ako aj ekonomicke reformy, ktoré mali tieto problémy riešiť. V prvom rade to bola industrializácia Slovenska, ktorej realizáciu nepriamo poznačilo mechanické uplatnenie sovietskej teórie „socialistickej industrializácie“, degradácia

¹ Rozbitie spoločného štátu svetovej vojny spôsobili hlavne vonkajšie okolnosti. Nám ide preto všetkým o odhalenie vnútorných príčin, ktoré vyústili do „zamatového“ rozdelenia Československa.

² OKÁLI, I.: Reflexie nad knihou o československých reformách i o samotných reformách. In *Ekonomický časopis*, 59, 2011, 7, s. 738.

štátoprávneho postavenia Slovenska v rámci centrálneho plánovania a centralizovanej politickej moci a zmena zahraničnoekonomickej orientácie z vyspelých kapitalistických ekonomík na ekonomiky RVHP, ktoré trpeli rovnakými neduhmi ako československá ekonomika.³

Pod vplyvom takto formovaného procesu industrializácie sa vytvorila problematická asymetricky komplementárna štruktúra slovenskej ekonomiky vo vzťahu k českej ekonomike. V podmienkach bipolárneho súperenia sa pod tlakom ZSSR presadila tzv. ocel'ová koncepcia, v rámci ktorej Slovensku pripadla úloha dovozu surovín a energie, ich prvotné spracovanie na polotovary, resp. polovýroba, a ich dodávanie českému spracovateľskému priemyslu. Hoci industrializácia Slovenska bola programovou prioritou, reálna investičná výstavba mala výrazne asymetrický charakter⁴. Tento problém zväčšoval výrazne rozdielny demografický vývoj oboch častí republiky. Kým na území českých krajín sa dlhodobo investovalo okolo 70 % celoštátnych investícii, tak Slovensko sa 70 % podieľalo na celoštátnom prírastku pracovných síl.⁵

Tab. 1. Prírastok počtu obyvateľov, obyvateľov v produktívnom veku a počtu pracovných príležitostí v Československu celkom a percentuálny podiel Slovenska a českých krajín v rokoch 1948 – 1967⁶

Ukazovateľ	Československo absolútny údaj	ČR v %	SR v %
Prírastok počtu obyvateľov spolu	1 993 987	48,79	51,21
Prírastok zdrojov pracovných síl spolu	774 737	38,87	61,13
Prírastok počtu obyvateľov v produktívnom veku	605 011	29,86	70,14
Prírastok počtu pracovných príležitostí v národnom hospodárstve	1 080 170	74,94	25,06

V dôsledku toho na Slovensku vznikalo len 25 % nových pracovných príležitostí v národnom hospodárstve Československa, kým na území českých krajov vznikali aj v lokalitách s evidentným nedostatkom pracovných síl. Táto nerovnováha spôsobila, že tisíce obyvateľov Slovenska sa stáhovalo, resp. týždenne dochádzalo za prácou do Čiech. Tým sa sice riešila kvantitatívna stránka zamest-

³ Tamže, s. 740.

⁴ Svedčia o tom údaje o investičných aktivitách v Česku a na Slovensku v rokoch 1958 – 1969. Z celoštátnie začaťej výstavby 226 závodov pripadlo na Slovensko len 54 a v odvetviach spotrebného priemyslu predstavoval pomer 54 celoštátnych k 14 na Slovensku. (LYSÁK, L.: Oponentský posudok doktorskej dizertácie PhDr. M. Londáka, CSc. *Ekonomicke reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. 15. 9. 2011.)

⁵ LONDÁK, M.: *Ekonomicke reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava 2010, s. 171.

⁶ Vypočítané na základe údajov publikácie *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 661, 460.

nanosti, no k jej kvalitatívnej stránke to prispievalo len v obmedzenej miere.⁷ Pravda, otázka je, do akej miery by na podstatne väčšie objemy investícií malo Slovensko aj dostatočnú absorpčnú schopnosť, ako aj to, ako by na jednoduché presuny investícií z Čiech na Slovensko reagovali české podniky, ktorých výroba by sa mala utlmiť či zastaviť. Je fakt, že slovenský priemysel sa po roku 1948, ako aj v predchádzajúcich etapách vyvíjal ako súčasť a doplnok priemyselného systému širšieho celku,⁸ a to nielen pod vnútorným a zahraničným tlakom, ale aj pôsobením domáceho a svetového trhu.

S procesom industrializácie Slovenska je úzko spojený zložitý a kontroverzný proces vyrovnavania ekonomickej úrovne makroblastí Čiech a Slovenska v rámci Československa a hodnotenia jeho výsledkov. Na jednej strane sa už koncom 60. rokov Slovensko zmenilo z agrárnej na priemyselno-agrárnu krajinu, na druhej strane asymetria medzi demografickým vývojom a tempom industrializačného procesu i samotným meraním procesu vyrovnavania (reálnej konvergencie) sprevádzali rozdielne koncepčné prístupy, metodické nepresnosti a deformácie alebo záujmové konflikty. Výsledne sa otázka synergie vzájomného pôsobenia českej a slovenskej makroblasti čoraz viac posúvala do kontroverznej polohy „kto na koho dopláca“. Ako orientačný východiskový prehľad môžeme použiť údaje z práce M. Londáka⁹ v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 2. Úroveň Slovenska v porovnaní s českými krajinami roku 1948 a roku 1967 (v % vo vybraných parametroch)¹⁰

Parameter	1948	1967
Vytvorený národný dôchodok na 1 obyvateľa	61,21	76,47
Vytvorený ND na 1 pracovníka výrobnej sféry	58,89	92,27
Základné výrobné fondy na 1 obyvateľa	60,20	72,46
Základné výrobné fondy na 1 pracovníka výrobnej sféry	57,92	87,43
Základné prostriedky v priemysle na 1 obyvateľa	47,54	69,21
Základné prostriedky v priemysle na 1 pracovníka výrobnej sféry	45,75	83,51
Základné prostriedky v priemysle na 1 obyvateľa v produktívnom veku	49,01	71,37

Z údajov tabuľky je evidentné, že ak ide o relatívnu úroveň uvedených ukazovateľov, v sledovanom období sa Slovensko približovalo k úrovni dosiahnutej

⁷ Hoffman, 1971.

⁸ Faltus, 1969.

⁹ LONDÁK, c. d., s. 180.

¹⁰ Vypočítané na základe údajov publikácie *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 454, 655, 475, 676, 434, 635, 437, 638.

v českých krajinách. Pravda, v absolútnych údajoch sa rozdiely ešte zväčšovali. Kým úroveň tvorby národného dôchodku (ND) na obyvateľa Slovensko za 20 rokov zvýšilo zo 61,21 % v roku 1948 na 76,47 % úrovne v roku 1967, dosahovanej v Čechách, tak v absolútnom vyjadrení sa rozdiel v tvorbe ND na obyvateľa takmer zdvojnásobil, keď v roku 1948 predstavoval 2 081 Kčs, no v roku 1967 až 4 061 Kčs.¹¹ Uvedené údaje oprávnené spochybňuje Okáli vzhľadom na to, že pri ich výpočtoch sa vychádzalo z bežných, a nie porovnatelných cien adekvátnych na vyjadrenie dynamiky výkonnosti hospodárstva.¹²

Úvahy a prepočty tak v bežných, ako aj v stálych cenách však deformaovali viaceré ďalšie okolnosti relevantné z hľadiska reálnejšieho postihnutia procesu vyrovnávania. Všeobecnu zásadnou príčinou bolo, že namiesto klasických trhových kategórií od roku 1948 nastúpila ich formálne plánovaná administratívna tvorba a uplatňovanie. Ich určovanie poznačené značnou subjektivitou, účelovým preceňovaním tovarov, služieb, resp. položiek plánu atď. Do výpočtu ND ako klíčového ukazovateľa procesu vyrovnávania za daný rok vstupovalo nakoniec množstvo rôznych a často nelogických ukazovateľov, iné dôležité sa zase nebrali do úvahy. Tvorbu ND a spoločivo identifikovať povahu jeho prírastkov za jednotlivé roky bolo tăžké vyčíslovať za celé Československo a ešte komplikovanejšie porovnávať za jeho dve makrooblasti. Štatisticky vykazovanú tvorbu ND za Slovensko skresľovali viaceré faktory. Veľký počet pracovných síl uvoľňovaných zo slovenského polnohospodárstva prechádzal do Čiech a tam vytváral národný dôchodok. Jedným z dôležitých zdrojov socialistickej industrializácie, na ktorých vytváraní sa v relatívne väčšom rozsahu podieľalo Slovensko než Česko, bolo polnohospodárstvo.¹³ K podceňovaniu účasti Slovenska na celoštátnej tvorbe ND prispievala aj metodika, podľa ktorej sa veľkým českým podnikom započítávala aj produkcia ich závodov na Slovensku. Diskutabilná z hľadiska podielu na tvorbe ND bola aj otázka centrálnie administratívneho určovania cien dodávok polotovarov a surovín zo Slovenska do Česka a výrobkov českého spracovateľského priemyslu na Slovensko, ako aj pri ich exporte.

So vzrastajúcimi problémami celkového hospodárskeho vývoja, spojených so sovietskym modelom centrálnie administratívneho plánovania a riadenia, sa objektívne vyhrocovala aj konfliktnosť otázok vyrovnávania rozdielov v úrovni rozvoja medzi Slovenskom a Českom, hodnotenia ich podielu na tvorbe ND a implicitne či explicitne nastolovaných problémov kto na koho dopláca“.

Evidentne sa to prejavilo v roku 1967 v materiáli, ktorý pripravil Štátny šta-

¹¹ LONDÁK, c. d., s. 179.

¹² Okáli uvádzá, že v bežných cenách predstavovali ročné rozdiely v tvorbe ND/obyv. 3 471 Kčs v rokoch 1959 – 1963 a v rokoch 1963 – 1968 vzrástli na 4 109 Kčs. V porovnatelných cenách roku 1976 však z ročného priemeru 4 520 Kčs za obdobie 1949 – 1953 klesli v rokoch 1963 – 1968 na 4 454 (FSÚ ČSU, SŠU s. 429, 454, 630, 655. OKÁLI, c. d., s. 740).

¹³ Okáli, 1967.

tistický úrad¹⁴. Uvádzajú sa v ňom relatívne čísla o rýchlejšom ekonomickom raste Slovenska, no za iluzórne sa považuje vyrovnávanie ND na obyvateľa. Zdôrazňuje sa presun úžitkových hodnôt z českých krajín v záujme zabezpečenia rýchlejšieho rozvoja slovenského hospodárstva, no pozitívny vplyv Slovenska na celoštátny reprodukčný proces sa nespomína. V materiáli sa tvrdí, že proces vyrovnávania nemôže prekročiť určitú hranicu, aby nedošlo k nežiaducemu brzdeniu rozvoja tej oblasti, kde sa vytvárajú zdroje na rozvoj menej vyspejšej oblasti. Jednoznačne sa interpretuje jednosmernosť presunu prostriedkov z Čiech na Slovensko. „Celý schodok medzi zdrojmi a použitím na Slovensku sa rovná presunu úžitkových hodnôt z českých krajín... znamená presun v hmotnom i dôchodkovom vyjadrení.“¹⁵ V materiáli sa popiera fakt, že príčinou nižšej rentability vo všetkých rezortoch priemyselnej výroby na Slovensku je nižšia úroveň finalizácie produkcie. Osobitná príloha materiálu je venovaná kritike výpočtu ND za Slovensko, ktorú v roku 1965 navrhoval H. Kočtúch a jeho spolupracovníci.¹⁶

Medzi ekonomickými determinantami rozdelenia Československa zohrali významnú úlohu reformné iniciatívy, usilujúce sa o zmenu komunistického systému v ekonomickej oblasti. Vznik idey reforiem, jej rozvíjanie i okliešťovanie ich obsahu, bariéry ich pôsobenia i nimi vyvolané podnety na ďalšie zmeny ekonomickej systému – to všetko priamo či nepriamo vnášalo nielen nové prvky do postavenia a fungovania slovenskej ekonomiky v celoštátnej ekonomike, ale aj nové aspekty napäťia. Prvú, tzv. Rozsypalovu reformu vyvolali pragmatické úvahy o nedostatkoch zbyrokratizovanej podoby centrálneho plánovania. Jej obsah bol zameraný na jeho excesy, na odstránenie všeobsiahlej detailnosti plánovacích direktívnych úloh a na posilnenie hmotnej zainteresovanosti podnikov, no v každom prípade bez oslabenia záväznosti úloh centrálneho plánovania. Postavenie Slovenska v štruktúre štátu neumožňovalo výraznejší vstup jeho národných orgánov do procesu formovania reformy. Problematika Slovenska sa chápala iba ako oblastná, kládla sa na úroveň oblastí pohraničného územia štátu. Slovenské orgány mali za úlohu len plniť direktívy z pražského centra.

Impulzy na formovanie ideí druhej reformy dala komparácia krízového stavu socialistickej ekonomiky s prosperitou hospodárstva v kapitalistických, najmä západoeurópskych krajinách, ako aj výsledky prehodnocovania stalinistickej teórie fungovania socialistickej ekonomiky. Táto reforma mala už vniest' do československého hospodárstva zásadnú zmenu a uviesť do života „ekonomický systém riadenia“. Vo svojej konečnej podobe mala znamenať kvalitatívny posun v mechanizme fungovania socialistickej ekonomiky z centrálneho plánovania na

¹⁴ Národný archív ČR, f. KSČ-ÚV-10/4, sv. 12; LONDÁK, c. d., s. 181 – 183.

¹⁵ LONDÁK, c. d., s. 182.

¹⁶ Na základe tejto metodiky formulovali záver, že Slovensko sa rozvíjalo v podstate zo zdrojov ním vytvorených (tamže, s. 182.) Podľa dokumentu spomínaného Národného archívu ČR, KSČ však od roku 1945 bolo na Slovensko presunuté celkom zhruba 100 mld. prostriedkov, tamže, s. 185.

tovarovo-peňažné vzťahy reflekujúce ekonomické záujmy. Hoci popri problémoch, ktoré sa prejavovali v celoštátnej ekonomike, Slovensko stalo aj pred vážnymi špecifickými otázkami, tak slovenská účasť na príprave druhej – Šikovej reformy – bola formálna a z hľadiska rešpektovania podmienok a presadzovania potrieb slovenskej časti republiky fakticky nefunkčná.¹⁷ Koncepcia reformy ponímalala československé hospodárstvo nielen ako jednotnú ekonomiku, ale doslova ako absolútne homogénny a jednoliatý celok. Zotrvaivala na dovtedajšom centralistickom prístupe. Pri vytváraní oblastnej proporcionality sa sice proklamovalo, že popri klúčovom mieste centrálnych orgánov riadenia mali participovať aj slovenské národné orgány, no ich účasť na rozhodovaní bola formulovaná len veľmi hmlisto a všeobecne na rozdiel od jasne vymedzených právomocí, ktoré zostávali na úrovni centra. Okrajovosť oblastného chápania Slovenska sa ešte prehĺbila aj čoraz rigoróznejším uplatňovaním odvetvového spôsobu riadenia hospodárstva. Slovenskí ekonómovia reagovali kritickými stanoviskami k ponímaniu oblastnej problematiky v koncepcii reformy, k interpretácii procesu vyrovnanenia a vypracovali ucelenú sústavu ukazovateľov jeho merania. V súvislosti s asymetricky tvrdými dosahmi reformy zdôrazňovali požiadavku, že pri každom celoštátnom riešení sa musí vopred bráť ohľad na možné dôsledky pre Slovensko, a nie potom dodatočne tieto dôsledky naprávať. Poukazovali na to, že progresívna reštrukturalizácia hospodárstva na Slovensku sa nedosiahne len automatickým pôsobením sústavy ekonomických nástrojov. Keďže prostredníctvom trhu sa nemohli riešiť všetky problémy Slovenska, navrhovali uplatňovanie priamych centrálnych alebo oblastných nástrojov. S tým bola spojená aj požiadavka, aby štát centralizoval viac prostriedkov z podnikovej sféry a prostredníctvom Fondu rozvoja Slovenska mohol podporovať rast na jeho územní. Na rozpracovaní slovenskej predstavy ekonomickej reformy sa podieľalo okolo 200 ekonómov a ich výsledky boli zhrnuté v elaboráte *Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy* (1969), ktorý má viacero významových aspektov. Predovšetkým argumentovane formuloval predstavu o československej federácii ako spoločenstve dvoch suverénnych národných republík s akcentom zabrániť tomu, „aby sa pri federalizácii krajinu uskutočnila len ‚velká politická‘ a malá ekonomická federalizácia“.¹⁸ Zápas o vyváženú federalizáciu sa stal súčasťou nastupujúceho demokratizačného procesu.¹⁹ V rámci toho sa výrazne rozšíril priestor na také úpravy ekonomického systému riadenia, ktoré by rešpektovali podmienky a potreby Slovenska. Uvedený elaborát nielen potvrdil orientáciu reformy na využívanie trhových mechanizmov, ale obohatil koncept reformy o niektoré ďalšie aspekty ako utvorenie trhu

¹⁷ V komisiách, kde sa postupne formulovali zásady reformy v centre, boli sice zastúpení odborníci zo Slovenska, no bez významnejšieho vplyvu, resp. na niektorých dôležitých rokovaniach sa aj nezúčastňovali (LONDÁK, c. d., s. 155).

¹⁸ LONDÁK, c. d., s. 202.

¹⁹ Potvrdili ho programové dokumenty vymeneného vrcholového vedenia KSČ z januára a mája 1968.

peňazí, voľného devízového trhu a presadzovanie prílevu zahraničného kapitálu. Z pohľadu Slovenska zvlášť dôležitým bolo rozvinutie priestorového rozmeru reformy a trhovo konformného návrhu na vytváranie a využívanie prostriedkov Fondu rozvoja Slovenska.²⁰

Význam *Náčrtu...* má však aj širší historický rozmer. Ukázal, že štátoprávne usporiadanie Československa, v ktorom boli slovenské orgány výkonnej moci degradované na útvar oblastnej operatívnej štátnej správy, podriadené centrálnej vláde, a podobne oklieštené a prevažne formálne práva Slovenskej národnej rady, boli základnou príčinou toho, ako slovenské orgány pristupovali k prvej a druhej ekonomickej reforme. K hlavným ideám prvej reformy, ktorá osobitný problém Slovenska ani nevnímala, sa preto slovenské orgány v podstate ani nevyjadrovali. V období príprav druhej reformy mali slovenské stránice a štátne orgány možnosť sa vyjadriť k reformným materiálom, no ani to dostatočne nevyužívali, lebo vzhladom na fakticky anulovanú suverenitu Slovenska neboli schopné rozvinúť aktivity presadzujúce v reforme záujmy Slovenska.²¹ Hoci uplatnenie progresívnych myšlienok *Náčrtu...* znemožnila nastupujúca normalizácia, mal tento elaborát aj jeden špecifický významový rozmer. Uvádzal, že slovenskí ekonómovia boli v podmienkach potrebnnej inštitucionálnej podpory schopní dokázať viac, než len pripomienkať „pražské“ materiály.

Z genézy reformného úsilia možno vyvodiť takéto závery. Kým prvá reforma sa orientovala na zmeny regulatívnych prvkov pri nedotknuteľnosti prvkov systémovo-tvorných a faktickou absenciou slovenského rozmeru ešte nenarážala na bariéry vtedajšieho politického systému, v príprave druhej reformy sa už začalo prejavovať prekonávanie strnulosťi myslenia v chápaní fungovania socialistickej ekonomiky a do reformných návrhov sa začali postupne presadzovať aj určité systémovo-tvorné prvky a zmeny. Rozširujúce sa demokratické prostredie na jednej strane umožnilo koncepcne formulovať slovenskú predstavu o rozvíjani ekonomickej reformy v rámci jej celoštátnej podoby. Na druhej strane zostala otvorená otázka, do akej miery by sa ju aj reálne podarilo realizovať, keby nebola normalizácia prerušila celkový reformný proces spoločnosti. Nepriamu odpoved' na túto otázkou dáva vývoj transformačného procesu po roku 1989. Možno s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, že presadzovanie slovenskej predstavy reformy do celoštátnej v Prahe formovanej koncepcie by bolo narážalo na značný odpor, že by sa asi zväčšovalo napätie vo vzájomných vzťahoch a posunulo sa do nových súradníck.

Zablokovanie potrebného pokračovania ekonomickej reformy, spôsobené bariérami vtedajšieho politického systému v kontexte hospodárskej a celkovej spoločenskej krízy celého sovietskeho bloku, ukázalo, že dozreli podmienky na zásadnú systémovú transformáciu ekonomiky i celej spoločnosti. Inými slovami, napredovanie spoločnosti už nebolo možné bez radikálnej prestavby politických

²⁰ OKÁLI, c. d., s. 744 – 745.

²¹ LONDÁK, c. d.; OKÁLI, c. d.

a ekonomických štruktúr, bez rozvoja politickej a ekonomickej demokracie, bez uplatňovania samosprávnych, autoregulačných foriem vo fungovaní národného hospodárstva.²²

Koncom 80. a začiatkom 90. rokov došlo k prevratným geopolitickým a ekonomickým zmenám, rozpadu RVHP a pádu socializmu aj v Československu. Komplex týchto zmien pôsobil aj ako katalyzátor prechodu do kvalitatívne novej, a ako sa ukázalo, aj záverečnej etapy štátoprávneho usporiadania Čechov a Slovákov v spoločnom štáte. Popri transformácii ekonomiky z centrálne plánovanej na trhovú (s prílastkami či bez nich) a systémovej zmeny politického systému začala sa pod ich vplyvom aj definitívna transformácia podoby spolužitia českého a slovenského národa v rámci jedného štátneho celku. Kedže išlo o dve súbežné transformačné, teda systémové premeny, v každej z nich existovala určitá množina možných budúcností. Z hľadiska transformácie ekonomiky prichádzali do úvahy tri základné alternatívy:²³

- hybridný systém ako kombinácia centrálneho plánovania a nekultivovaného, koristíckeho pseudotruhu;
- systém, v ktorom budú skutočné trhy tovarov, práce a kapitálu, no centrum nebude schopné účinne makroekonomicky regulovať ekonomiku, čo bude fakticky paralyzovať evolučnú kultiváciu trhov;
- systém, v ktorom sa spájajú efektívne fungujúce trhy tovarov, práce a kapitálu s účinnou makroekonomickou reguláciou a trhovo konformnou štruktúrou politikou. Teoreticky zdanivo racionálna voľba spoločensky progresívnej alternatívy však bola v praxi hrubo deformovaná tak vonkajšími, ako aj vnútornými faktormi. Zánikom bipolárneho sveta za veľkými slovami o slobode a demokracii nadobudli určujúci vplyv predovšetkým najväčšie transnacionálne korporácie a ich strategické ekonomickej i geopolitickej záujmy na otvorení a ovládaní nového priestoru na „bezbariérové“ globálne podnikanie. Tomu zodpovedala aj tzv. Washingtonským konsenzom presadzovaná podoba transformácie založenej na liberalizácii, deregulácii a privatizácii.

Z hľadiska vnútorných podmienok začali hrať hlavnú úlohu novo sa formujúce politické a ekonomicke záujmové štruktúry, ktoré videli v transformácii bezprecedentnú príležitosť, ako sa dostať „skratkou“ k moci. Pod vplyvom tejto konštelácie vonkajších a vnútorných faktorov voľba vhodnej alternatívy transformácie nadobudla v praxi charakter zápasu medzi jej „šokovou“ a „gradualisticou“ formou. Výstižnú politickoekonomickú analýzu tohto zápasu presvedčivo prezentuje kniha M. Picka.²⁴

²² HOFFMAN, P. a kol. 1988.

²³ PICK, M.: *Stát blahobytu nebo kapitalismus. My a svět v éře neoliberalizmu 1989 – 2011.* Všeň 2011, s. 9 – 12.

²⁴ Tamže. V skutočnosti je to súbor článkov, ktoré autor nenapísal dodatočne s odstupom času, ale nimi bezprostredne reagoval na pripravované a presadzované transformačné kroky a anticipoval ich negatívne dosahy v porovnaní s gradualistickým prístupom.

Pod sústredeným vplyvom konštelácie síl zahraničných globálnych aktérov a formujúcich sa domácich politických a ekonomickejších štruktúr sa presadil „šokový“ model transformácie, ktorý utvoril priestor na bezprecedentné „eldorado“ obrovského prerozdelenia, výpredaja, rozkrádania a tunelovania národného bohatstva. Namiesto postupného utvorenia inštitucionálnych predpokladov a pravidiel na normálne fungovanie trhov sa spustilo ich divoké chaotické správanie a fakticky sa sformovali podmienky na inštitucionalizáciu morálneho hazardu. Táto črta transformácie bola zrejme tiež dôležitým faktorom, ktorý pôsobil na formu vyústenia štátoprávnej podoby vzťahu Čechov a Slovákov. Základná otázka, ako by mala vyzerat demokratická federácia, mala od začiatku širokú škálu podôb – od unitárneho štátu až po predstavy akéhosi voľného zväzku v rámci politickej únie. Nakoniec sa z nich vykryštalizovali dve základné pozície.

Slovenská strana presadzovala zmenu pragocentralistickej federácie na rovnoprávny využívajúcejší štátoprávny útvár federatívneho, resp. konfederatívneho typu, v ktorom by sa na centrum postúpili kompetencie analogicky Maastrichtskej dohody pri vzniku EÚ.²⁵ Česká strana odmietala všetky návrhy vybočujúce z dovtedajšieho modelu federácie. Tvrdošiné presadzovanie týchto pozícii nakońec vyústilo do situácie, že pre obe strany v prípade, že nezvítazí ich predstava, bude najlepším riešením rozdelenie štátu. Česká strana argumentovala, že pri spoločnej mene v konfederácii by pre Česko, ktoré bolo v porovnaní so západnou Európu stále chudobné, Slovensko bolo privel'kou záťažou.²⁶ V prípade, že by Slovensko zotrvalo v pevnej federácii, Klaus údajne ponúkol určitý malý Marshallov plán. Otázka je, či to bolo myšlené vážne a ako by to ovplyvnilo pocity krivdy na českej a slovenskej strane, alebo to bol len šikovný taktický ľah v rámci úsilia presúvať historickú zodpovednosť za „rozbicie“ štátu. Slovenská strana obhajovala svoju pozíciu tým, že jej nešlo primárne o rozdelenie spoločného štátu, ale že vo vol'bách získala mandát na spravodlivé a dôstojné usporiadanie vzťahov medzi oboma národmi. Pravda, tak ako bolo čoraz zrejmējšie, že sa schyľuje k rozdeleniu štátu, začali vznikať aj rôzne pochybnosti, či Slovensko zvládne samostatnosť a nepadne na kolená. Na kolená nepadlo, no otázka pripravenosti na rozdelenie štátu mala špecifickú podobu, ktorá odzrkadlowała historicky podmienenú rozdielnú zrelosť a skúsenosť oboch národov. Výstižne to charakterizoval I. Laluhá. „Dnes je však jasné, že na koniec federácie sa Praha pripravovala už pred vol'bami 1992, a to veľmi pragmaticky, napríklad vo veľkom predstihu chystala vlastnú českú menu. Zatiaľ čo my na Slovensku sme postupovali, tak poviediac, ideovo-teoreticky: pracovali sme na deklarácii o zvrchovanosti a na slovenskej ústave.“²⁷ Z hľadiska pripravenosti mala česká strana obrovskú výhodu aj v tom, že v Prahe existovali všetky centrálné orgány spoločného štátu s príslušným know how, kym na Slovensku sme ich museli od základu vybudovať. Domi-

²⁵ MORAVČÍK, J.: Slovenská voľba. In *Plus 7 dní*, 30. 8. 2012.

²⁶ Tamže.

²⁷ JANCURA, V.: Ako zomrel sen o spoločnom štáte. In *Pravda*, 30. 8. 2012.

nantná pozícia Prahy sa v plnej miere prejavila aj v charaktere, priebehu a výsledkoch delenia štátu a s tým spojeného rozdelenia majetku spoločného štátu. Tomu zodpovedala aj výška „školného“, ktoré muselo Slovensko zaplatiť za vytvorenie samostatného štátu. Dnes, s odstupom dvoch desaťročí, môžeme konštatovať, že rozdelenie Československa bol historicky opodstatnený a navyše unikátny proces pokojného a kultivovaného rozchodu dvoch navzájom blízkych národov, ktorým sa paradoxne viaceré aspekty ich vzájomných vzťahov kvalitatívne zlepšili. Všeobecne sa akceptuje názor, že v prípade pokračovania spoločného štátu by sa v nových podmienkach prehlboval spor ľažko zlučiteľných pozícii a permanentné konflikty by obom stranám odpútavali pozornosť od vlastného hľadania a riešenia zásadných transformačných a integračných problémov. Prakticky to dokumentuje rozdielnosť prístupu k integračnému procesu v EÚ, osobitne k prijatiu eura, čo by bolo v spoločnom štáte zrejme predmetom vážnych sporov. Takto si každý zvolil samostatne svoju cestu, nesie za ňu zodpovednosť a nemôže zvaľovať vinu na druhého. Rozvíjanie ekonomickej významnosti oboch národov na základe jasných pravidiel odstránilo traumu vzájomného podozrievania a obviňovania, kto na koho dopláca, a je obojstranne akceptované ako vzájomne výhodné.

LITERATÚRA

- OKÁLI, I. Reflexie nad knihou o československých reformách i o samotných reformách. In *Ekonomický časopis*, 59, 2011, 7.
- LONDÁK, M. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava 2010.
- LYSÁK, L. Oponentský posudok doktorskej dizertácie PhDr. M. Londáka, CSc. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. 15. 9. 2011.
- PICK, M. *Stát blahobytu nebo kapitalismus. My a svět v éře neoliberalizmu 1989 – 2011*. Všeň 2011.
- MORAVČÍK, J. Slovenská volba. In *Plus 7 dní*, 30. 8. 2012.
- JANCURA, V. Ako zomrel sen o spoločnom štáte. In *Pravda*, 30. 8. 2012.

Economic determinants of the dissolution of Czechoslovakia

MILAN ŠIKULA

The process of “socialist industrialization” had long distorted Slovakia’s economy; this came hand in hand with the dissolution of market environment and arbitrarily set prices, which have largely obstructed objective assessment and comparison of the actual development of economies in both parts of the former Czechoslovakia. After 1989, a “shock” model of economic transformation set in, preventing the creation of institutional conditions and rules for the real functioning of the market. This was also one of the frequently overlooked economic reasons and one of the very root causes of the split of Czechoslovakia.

VZĎALOVANIE?

ČESKO-SLOVENSKÉ A SLOVENSKO-ČESKÉ JAZYKOVÉ VZŤAHY V DVADSAŤROČÍ PO ROZDELENÍ SPOLOČNÉHO ŠTÁTU¹

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Medzi otázkami, ktoré pritahujú laickú aj odbornú pozornosť pri hodnotení toho, čo prinieslo dvadsaťročie existencie Českej republiky a Slovenskej republiky po rozdelení spoločného štátu, zaujíma osobitné miesto problematika vývinu jazykových vzťahov. Jazyková otázka, kontinuálne prítomná v dejinách vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov, nestratila závažnosť a aktuálnosť ani v novom vývinovom období a vynárala sa na oficiálnych úrovniach aj v každodennosti občanov v celom jeho priebehu. V príspevku sa pokúsim „v niekoľkých obrazoch“ načrtnúť vývin českého a slovenského právneho rámca vo vzťahu k druhému jazyku a ukázať špecifické vývinové javy v česko-slovenskej a slovensko-českej medzijazykovej komunikácii.

Náčrt vývinu jazykových kontaktov v Českej a Slovenskej republike

Zánik Česko-Slovenska predstavuje zreteľne uchopiteľný medzník, ktorým sa uzavrela etapa širokej a v rozličných aspektoch unikátnej česko-slovenskej dvojjazykovosti² v rámci jedného štátneho spoločenstva. Vznik oddelených štátnych útvarov s vlastnou organizáciou spoločenského života na jednej strane neznamenal prerušenie kontaktov v najrozmanitejších sférach, na druhej strane čoskoro

¹ Tato publikace vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 – Historie v interdisciplinární perspektívě, podprogram Formování a vývoj národních identit ve středoevropském prostoru v 19. a 20. století.

² Pojem dvojjazykovosť (odlišný od dvojjazyčnosti) sa v úvahách o česko-slovenských jazykových vzťahoch využil na označenie koexistencie češtiny a slovenčiny ako rovnoprávnych jazykov v rámci spoločného štátu, prinášajúcej aj ich striedanie v rozličných komunikačných situáciách, porov. HORECKÝ, J.: Terminológia v oblasti viacjazyčnosti. *Kultúra slova*, 24, 1990, s. 137 – 140. Dostupné na internete: <<http://www.juls.savba.sk/edieka/ks/1990/5/ks1990-5.lq.pdf>>. V terminologickom slovníku bilingvizmu sa dvojjazykovosť definuje ako stav spoločnosti, keď dva národné jazyky fungujú ako rovnoprávne a rovnocenné prostriedky komunikácie (napr. bývalé Československo), <<http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=3093>>. Termín dvojjazykovosť sa premietol aj do pomenovania dvojjazykovej komunikácie, teda toho komunikačného modelu, keď pri vzájomnom jazykovom kontakte hovorí každý svojím jazykom (k vývinu pomenovaní v danej oblasti porov. NÁBĚLKOVÁ, M.: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha 2008, s. 8, 15. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/el/1421/jaro2010/SKA107/um/Slovenčina_a_ceština_v_kontakte_Nabelkova.pdf>).

priniesol – pri všetkej, od začiatku deklarovanej nadstandardnosti vzájomných vzťahov – predvídanie, očakávanie jazykového vzdialovania. Pri spätnom pohľade na uplynulé dva desaťročia vidíme, že vývin prirodzene neprebiehal takto priamočiaro – súčasne s pozorovateľnými „vzdialovacími“ impulzmi a procesmi, resp. v nadväznosti na ne existovali a existujú aj protismerné tendencie. Situácia sa v Česku a na Slovensku nevyvíjala rovnako (napokon, pokial ide o vzťah k druhému jazyku, nebola symetrická ani v predchádzajúcich obdobiach), v obidvoch jazykových spoločenstvách sa objavili, v súhre s kultúrnym, sociálno-politickým a ekonomickým vývinom, rozdielne, aj nie celkom predvídateľné javy. Nové obdobie prinieslo zmeny v rozličných oblastiach jazykovej koexistencie, od nových právnych úprav cez zmeny v školskej a mediálnej sfére po nové javy v bežnej neformálnej vzájomnej komunikácii Čechov a Slovákov s ich osobnými komunikačnými stratégiami.

Základné otázky, ktoré si v súvislosti s vývinom jazykových vzťahov možno klásiť, týkajú sa najmä toho, do akej miery boli a sú čeština a slovenčina prítomné a d'alej „uplatniteľné“ na území druhej republiky, či a kde ich využitie umožňujú platné právne predpisy a aké sú predpoklady a možnosti ich využitia v takých sférach, ktoré nepodliehajú právnej regulácii, ale spoločenským, komunikačným normám a očakávaniam.

Východiskové porovnávacie pozadie na procesy v uplynulých dvoch desaťročiach v jazykovej oblasti predstavuje jazyková situácia obdobia česko-slovenskej federácie s existenciou spoločenského bilingvizmu, pre ktorú boli rámcovo charakteristické:

1. deklarovaná rovnoprávnosť obidvoch jazykov,
2. federálne vysielanie – striedanie jazykov v médiách,
3. v porovnaní s predchádzajúcim časom intenzívnejší návyk na prijímanie komunikátov v slovenčine aj na českej strane,
4. spoločný odborný kontext, existencia česko-slovenského literárneho kontextu a
5. pri vzájomnom dorozumievaní Čechov a Slovákov koexistencia češtiny a slovenčiny (dvojjazyková komunikácia) v širokom rozsahu vzájomných stretávaní a spolupráce.

Popri fungovaní každého z jazykov na „svojom území“ existoval pravidelný široký dotyk obidvoch jazykov v nadnárodnej česko-slovenskej komunikácii – spoločenský kontext utváral predpoklady na vývin individuálneho receptívneho (pasívneho, percepčného) bilingvizmu. Schopnosť „rozumieť“, receptívna kompetencia v druhom jazyku predstavovala predpokladanú a v podmienkach spoločenského bilingvizmu priebežne sa formujúcu súčasť osobnej jazykovej výbavy českých a slovenských občanov.³

³ Súčasne sa však (napriek tomu, že ideovo-politicky konformné bolo na problémy nepoukazovať) v lingvistickej literatúre upozorňovalo na to, že pri dvojjazykovej komunikácii môže existencia jazykových rozdielov – pri nedostatočnej znalosti druhého jazyka – prirodzene viest'

Pri sledovaní vývinu komunikačného spolužitia našich jazykov v najrozmanitejších sférach – so zreteľom na priamu česko-slovenskú komunikáciu v individuálnom kontakte či právne zakotvené možnosti uplatnenia niektorého z jazykov v druhom jazykovom spoločenstve – hrá zásadnú úlohu „vzájomná zrozumiteľnosť jazykov“, ktorá vyplýva z ich genetickej príbuznosti, štruktúrnej podobnosti a dlhodobého intenzívneho dotyku aj prieniku jazykových spoločenstiev s dosahom na mieru zhôd predovšetkým v slovnej zásobe. Vzájomná zrozumiteľnosť predstavuje prirodzený základ receptívneho bilingvizmu a na ňom založenej možnosti dvojjazykovej komunikácie, pri ktorej každý používa svoj jazyk.

Všetky tieto stránky kontaktovej koexistencie češtiny a slovenčiny (a ich nositeľov) sú vo vzájomnom prepojení. Pohyb/vývin v oblasti „vzájomnej zrozumiteľnosti“ je späť s vývinovými procesmi v celej šírke spoločenských vzťahov medzi obidvoma spoločenstvami. Zmeny vo vzájomných vzťahoch a intenzite jazykových kontaktov majú dosah na vývin individuálnych predpokladov vnímať druhý jazyk ako zrozumiteľný, čo zase v spätnom pôsobení môže ovplyvňovať spôsob fungovania týchto vzťahov. Pravda, zrozumiteľnosť predstavuje len jednu, hoci podstatnú zložku v otázke využiteľnosti obidvoch jazykov v rozličných sférach spoločenského života. Popri oficiálne nastavených pravidlách vstupujú v konkrétnych situáciách do hry aj rozličné osobné dôvody či jazykovo-ideologické názory a postoje, možnosť a voľbu dvojjazykovej komunikácie v konkrétnych situáciách ovplyvňuje komplex rozličných činiteľov (napr. vedomie či predpoklad priateľnosti/neprijateľnosti jazyka v istej sfére alebo u konkrétneho komunikačného partnera, zámer neodlišovať sa, ochota hovoriť ústretovo spoločným jazykom a pod.). „Narušenie“ vzájomnej zrozumiteľnosti možnosti dvojjazykovej komunikácie obmedzuje. Hoci vzhľadom na nestratenú blízkosť jazykov⁴ je pri „deklarovanej nezrozumiteľnosti“ opodstatnenejšie uvažovať

ku komunikačným šumom, neporozumeniam aj nedorozumeniam. V. Budovičová na pomenovanie tohto javu, „neúplnej“ či „neplnohodnotnej“ komunikácie adaptovala termín E. Haugena semikomunikácia a venovala pozornosť aj otázke predchádzania semikomunikačným šumom. BUDOVÍČOVÁ, V.: Semikomunikácia ako lingvistický problém. In *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava 1987, s. 49 – 66. Dostupné na internete: <http://www.e-slovak.sk/zborniky/SAS_16_1987.o.pdf>. Porov. aj SLOBODA, M. Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)srozumitelnosť. In *Čeština doma a ve světě*, XII, 2004, 3 – 4, s. 208 – 220. Dostupné na internete: <http://kses.ff.cuni.cz/system/files/CDS_sken-opr.pdf>.

⁴ Do akej miery sa v novom období čeština a slovenčina vzdialujú/nevzdialujú na základe vnútirojazykových procesov, t. j., do akej miery napr. pribúdajú pri rozvíjaní slovnej zásoby rozdielne slová, ktoré by v medzijazykovej komunikácii mohli spôsobovať problém, tomu sa pri úvahách o vývine česko-slovenských jazykových vzťahov veľká pozornosť v širšom spoločenskom diskurze nevenuje. Vznikajúce nové lexikálne rozdiely (popri existujúcich vývinových zhodach v tejto sfére) nepredstavujú čosi, čo by možnosť medzijazykovej komunikácie zásadne ovplyvňovalo. Je to však prirodzene dôležitá téma – obraz zastúpenia nových diferencií by mal priniesť súčasný porovnávací výskum slovnej zásoby. Na druhej strane treba pripomenúť, že pri intenzívnom jazykovom kontakte možno aj v novom čase pozorovať vznik kontaktových

o absencii návyku späť s nedostatkom otvorenosti k prijímaniu druhého jazyka a o subjektívnom prežívaní komunikačného nepohodlia s nadhodnotením semi-komunikačných problémov vyplývajúcich z medzijazykových rozdielov, možno sa nezriedka s deklarovaním nezrozumiteľnosti stretnú⁵. V takých situáciách sa vynára otázka využitia iných, efektívnejších komunikačných modelov (voľba jedného jazyka, češtiny alebo slovenčiny, prípadne aj iného jazyka slúžiaceho ako lingua franca).⁵ „Oslabenie zrozumiteľnosti“ predstavuje jeden z motívov, ktorý sa počas uplynulého dvadsaťročia často vynáral predovšetkým vo vzťahu k slovenčine v českom prostredí – pričom treba povedať, že už sama tematizácia zrozumiteľnosti/nezrozumiteľnosti predstavuje jeden z faktorov ovplyvňujúcich vývin vzájomných jazykových vzťahoch.

Pokiaľ ide o typy jazykových kontaktov, do ktorých sa premita a v ktorých sa súčasne rozvíja a prehlbuje receptívny bilingvismus, pre Slovensko uplynulého dvadsaťročia je príznačná kontinuita tradičných nepriamych kontaktov (kontakt cez pôvodné a preložené knihy v češtine, cez médiá, najmä televíziu, film, tlačené periodiká). V mediálnej prítomnosti češtiny, predstavujúcej aj v čase pred rozdelením spoločného štátu hlavný zdroj získavania návyku na bezproblémové prijímanie druhého jazyka aj zdroj rozvíjania receptívneho bilingvizmu, možno vidieť zásadný faktor ich pokračujúceho spoločenského udržiavania a rozvíjania aj u mladej generácie. Prirodzene, na Slovensku existoval a existuje aj priamy jazykový kontakt v rozmanitých situáciach vzájomných stretávaní Slovákov a Čechov, ten však v novom období s rozsiahlym prílevom Slovákov do Českej republiky vzrástol práve v českom prostredí.

České prostredie sa v tomto smere javí ako priestor s inou (výraznejšou) vývinovou dynamikou podmienenou existenciou nových, často protismerných procesov. Za hlavnú zmenu oproti situácii v spoločnom štáte tu možno považovať zámenu prevahy plošných nepriamych, mediálnych kontaktov za priame jazy-

javov, vzájomné vplyvy obidvoma smermi. K preberanju jazykových prostriedkov z češtine do slovenčiny a zo slovenčiny do češtine ako kontinuálnemu sprivednému javu kontaktového spolužitia pozri napr. BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine. In *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 92 – 107, dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/1993/2/JC_1993_2_LQ.pdf>; SOKOLOVÁ, M.: České kontaktové javy v slovenčine. In *Sociolinguistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1*. Bratislava 1995, s. 188 – 206, dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/sociolinguistica_slovaca/1995/1/sls1.pdf>; DOLNÍK, J.: Kulturologické vnímanie bohemizmov v súčasnej štandardnej slovenčine (nadávazovanie a zmena). In *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Brno 2010, s. 13 – 18; NÁBĚLKOVÁ, c. d., s. 174 – 189; MUSILOVÁ, K.: Slovakismy v současné češtině (sociolinguistický průzkum mezi vysokoškoláky). In *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov 2011, s. 389 – 396, dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/36.pdf>.

⁵ Možnosť voľby jazyka prirodzene závisí od miery aktívnej, produkčnej kompetencie, ktorá sa rozvíja v závislosti od individuálnych rozhodnutí, komunikačných stratégii a spoločenským prostredím vyvolaných potrieb, porov. napr. NÁBĚLKOVÁ, M.: Medzi percepčným a produkčným bilingvizmom. In NÁBĚLKOVÁ, c. d., s. 93 a n.

kové kontakty so Slovákm prichádzajúcimi do Česka za prácou či štúdiom, pričom tieto priame kontakty sú nerovnomerne rozptylené v geografickom, sociálnom, a najmä generáčnom priestore. Široké spektrum situácií priameho kontaktu častejšie než na Slovensku stavia Čechov a Slovákov pred úlohu uskutočňovať v konkrétnych prípadoch „komunikačnú voľbu“, optimálny výber z existujúcich modelov vzájomnej komunikácie.

Otzáka udržiavania a rozvíjania receptívneho bilingvizmu sa tak v slovenskom a českom prostredí ukladá do rozličných rámsov. S istým zjednodušením možno povedať, že oproti pretrvávajúcej „samozrejmosti“ kontaktu s češtinou na Slovensku v Česku protikladne vystupuje (staro)nová „nesamozrejmost“ kontaktu so slovenčinou. Zmeny v školskej a mediálnej oblasti – predovšetkým vypustenie poučenia o slovenčine a slovenských reáliach zo školských osnov spolu s oslabením mediálnej, najmä televíznej prítomnosti slovenčiny – voviedli veľkú časť českých detí do „nenávykovej situácie“ so žiadnym alebo len minimálnym prístupom k slovenčine. Prejav v absencie návyku prijímať slovenčinu a príležitostí osvojiť si diferenčnú slovnú zásobu (resp. jej konkrétné prvky) sa potom odrážajú v rozšírených a médiami ďalej šírených predstavách, že „české deti už slovenčine nerozumejú“.

Popri tradičných (vývinovo premenlivých) možnostiach nepriamyh a priamyh jazykových kontaktov objavil sa v uplynulom dvadsaťročí nový stretávací priestor bez paralely v predchádzajúcim období – internet. Webové stránky rozličného typu navštevujú spolu Česi aj Slováci a vidíme na nich rozsiahlu česko-slovenskú komunikáciu. V internetových diskusiách sa pritom až prekvapujúco často venuje pozornosť jazykovým otázkam (napr. akceptovateľnosti druhého jazyka v rozličných spoločenských sférach, vzájomnej zrozumiteľnosti, medzijazykovým rozdielom, vzájomnému prekladu, špecifickým problémom ako dvojjazyčná výchova detí v česko-slovenských rodinách a ī). Internet predstavuje nielen nový rozsiahly priestor jazykového kontaktu, ale aj výskumne zaujímavé prostredie, ktoré ponúka autentický obraz špecifických postupov česko-slovenskej dvojjazykovej komunikácie.

Paralelne s vývinom v jazykových vzťahoch sa v uplynulom dvadsaťročí rozvíjal nový odborný diskurz orientovaný na ich výskum. Pod jeho „novosťou“ možno chápať jednak sledovanie problematiky v nových podmienkach, no v nie menšej miere aj výskumnú orientáciu na používateľov jazykov s využitím kvantitatívnych aj kvalitatívnych sociolingvistických metód, výskum ich postojov, komunikačných stratégii a ďalších faktorov ovplyvňujúcich koexistenciu jazykov v rozličných komunikačných sférach⁶. Z výsledkov výskumov vyplýva obraz situácie, do

⁶ Prehľadný obraz výskumu česko-slovenských jazykových vzťahov s obsahlou bibliografiou za 15 rokov ponúka štúdia ZEMAN, J.: K výzkumu vzťahu češtiny a slovenčiny (přehled hlavních témat posledních patnácti let). In *Čeština a slovenština: vzájemné vzťahy*, rok 2007. *Jazykovědné aktuality*, zvláštní monografické číslo, XLIV, 2007, s. 6 – 26. Dostupné na internete: <http://www.jazykovednesdruzeni.cz/JA_2007_zvlastni_cislo.pdf>. Priebežne dopĺňanú bib-

ktorej sa premieta mnohé z bývalých „koexistenčných vzorcov“ priebežne modifikované prebiehajúcimi spoločenskými procesmi. Z hľadiska jazykových kontaktov, či už ide o ich rozsah, alebo o využívanie rozličných komunikačných modelov v česko-slovenskej jazykovej interakcii, súčasná situácia nepredstavuje ustálenú a „homogénnu“ situáciu – naopak, prejavujú sa v nej rozličné protichodné, neraz protirečivé momenty, obsahujúce aj vývinové impulzy pre budúcnosť.

Jedným z teoretických rámcov, do ktorého sa nazeranie na individuálne strategie, situačné vyjednávanie a stabilizovanie modelov komunikácie Čechov a Slovákov v rozličných sférach, ako aj formovanie koexistenčných rámcov na oficiálnej či inštitucionálnej úrovni ukladá, je teória jazykového manažmentu⁷ Koncept jazykového manažmentu, pod ktorým sa rozumie celá široká sféra identifikácie a riešenia jazykových mikro- aj makroproblémov rozličného typu, a širšie vôbec vedomej jazykovo orientovanej činnosti, nachádza uplatnenie aj pri interpretácii rozličných stránok a procesov kontaktového spolužitia jazykov. Umožňuje v jednej koncepcii sledovať a analyzovať súhrnu (prípadne protihru) rozličných rovín jazykového manažmentu v česko-slovenských vzťahoch – jednak kroky jednotlivcov pri riešení vlastných jazykových problémov a ich predchádzaní, jednak individuálne, skupinové a inštitucionálne postupy orientované na jazykové správanie („koncipovanie jeho rámcov“) iných.⁸ Súčasný výskum koexistencie češtiny a slovenčiny sa pritom uskutočňuje v situácii, keď výrazne vzrástla pozornosť k multilingválnosti a k jazykovým vzťahom na rozličných úrovniach v európskom priestore – vývinový sociolingvistický obraz česko-slovenských špecifík prispieva k vykreslovaniu širšieho obrazu s rozličnými modelmi kontaktovej existencie geneticky blízkych aj vzdialených jazykov.

liografiu k problematike jazykovo-štruktúrnych aj komunikačných česko-slovenských vzťahov pozri na webovej stránke <<http://gacr311.ujc.cas.cz/web/BIBLIOGRAFIE>>.

⁷ K teórii jazykového manažmentu pozri napr. NEKVAPIL, J.: Jazykový management a etnická společenství v České republice. In *Přednášky z 44. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha 2001, s. 65 – 80; NEKVAPIL, J.: O historii, teorii a modelech jazykového plánování. *Slово a slovesnosť*, 2010, 71, 1, s. 53 – 73; NEUSTUPNÝ, J. V.: Sociolingvistika a jazykový management. In *Sociologický časopis*, 38, 2002, 4, s. 429 – 442; NEUSTUPNÝ, J. V. – NEKVAPIL, J.: Language management in the Czech Republic. In *Current Issues in Language Planning*, 4, 2003, 3 – 4, s. 181 – 366; webová stránka jazykového manažmentu FF UK v Prahe <<http://languagemanagement.ff.cuni.cz/>>.

⁸ Proces jazykového manažmentu možno schematicky zachytiť v piatich krokoch: odchýlka od očakávania/normy > povšimnutie > hodnotenie (negatívne či pozitívne) > výber akčného plánu > jeho realizácia (implementácia) In NEUSTUPNÝ, J. V., c. d. V teórii jazykového manažmentu sa počítá aj s preventívnym manažmentom, resp. predinterakčným manažmentom, anticipujúcim potenciálne problémy v jazykovej interakcii (NEKVAPIL, J. – SHERMAN, T. Pre-interaction management in multinational companies in Central Europe. *Current Issues in Language Planning*, 10, 2009, 2, s. 181 – 198.). V tomto nazeraní predstavuje jazykový manažment na jednej strane napr. osobná voľba jazyka v česko-slovenskej komunikácii, využitie slova druhého jazyka na predĺženie semikomunikačnému šumu pri dvojjazykovej komunikácii alebo prijatie rozhodnutia aktívne si osvojiť druhý jazyk na základe zváženia takých či onakých okolností – na druhej strane napr. prijatie právneho predpisu týkajúceho sa používania jazykov.

V úvahách o jazykovom vývine so zreteľom na vzájomné vzťahy češtiny a slovenčiny sa v lingvistickej literatúre, popri súhrnnom smerovo (tradične) ne-diferencovanom, „obojsmernom“ pomenovaní česko-slovenské jazykové vzťahy, v prípade potreby na naznačenie perspektív pohľadu využíva aj rozlíšenie adjektív česko-slovenský (v perspektíve od češtiny a českého jazykového spoločenstva k slovenčine) a slovensko-český (v perspektíve od slovenčiny a slovenského jazykového spoločenstva k češtine) – okrem iného umožňuje zreteľnejšie formulácie pri existujúcej asymetrii vo vzájomných vzťahoch.⁹

Z rozsiahleho komplexu otázok súvisiacich s problematikou vývinu česko-slovenských a slovensko-českých jazykových vzťahov prinášajú nasledujúce časti príspevku stručný obraz nového právneho rámca a naznačenie niektorých vývinových špecifík medzijazykovej komunikácie predovšetkým vo vzťahu k mladým ľuďom a k deťom.

Právne postavenie češtiny a slovenčiny na území druhého štátu

V otázke jazykových vzťahov „nového času“ zaujíma dôležité miesto právna regulácia používania češtiny na Slovensku a slovenčiny v Česku. Hoci sa v tomto smere situácia v každej z republík vyvíjala rozdielne, predsa má postavenie jazykov viacero spoločných čŕt – za spoločné špecifikum možno považovať to, že hoci po vzniku nových štátov čeština aj slovenčina nadobudli v druhej krajinе status menšinového jazyka¹⁰, v porovnaní s ostatnými menšinovými jazykmi

⁹ Vyjadrenie dávneho uvedomenia si jestvujúcich vzájomných vzťahových asymetrií (ktoré nachádzajú odraz aj v jazykovej oblasti) s komentovaním využitia obojsmerne orientovaných prídavných mien možno nájsť u L. Liptáka: *Viac ma však zarazilo po príchode na vysokú školu do Prahy, že moji kolegovia pochádzajúci zo „zemí kráľovstva českého“ nikdy necestovali do Bratislavu, Košíc, Ružomberka či Komárna, ale vždy „na Slovensko“. Moji spolurodáci však vždy cestovali do Prahy, Ostravy, Budejovic či Liberca. Výraz „ist' do Čiech“ sa používal zriedka a s presným, pracovným určením. Tá istá hranica bola tak uskutočnením sna všetkých chemikov: membrána, ktorá prepúšťa z jednej strany na druhú stranu iné množstvo informácií a hodnôt ako opačne. Vtedy som pochopil, že existujú vzťahy česko-slovenské a slovensko-české, že to nie je, ako sa hádam niekomu zdá, nejaký aktuálny štylistický výmysel* (LIPTÁK, L.: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava 1999, s. 231).

¹⁰ V tomto smere je pri úvahách aj praktických krokoch vychádzajúcich zo štatistických údajov dôležité diferencovať medzi prihlásením sa k národnosti a prihlásením sa k materinskému jazyku. Vývinový štatistický obraz občanov ČR hlásiacich sa k slovenskej národnosti a občanov SR hlásiacich sa k českej národnosti (podľa sčítania obyvateľstva v r. 1991, 2001, 2011) je opodstatnené korelovať s výsledkami vypovedajúcimi o materinskom jazyku, keďže u konkrétnych osôb sa deklarovanie národnosti a materinského jazyka často nezhoduje. Podrobnejšie komparatívne spracovanie týkajúce sa širšieho časového úseku zatiaľ nemáme. O dôležitosti diferencovaného pohľadu však svedčia napr. výsledky sčítania v r. 2001 v ČR, kde sa ukazuje, ako – v porovnaní s r. 1991 – klesol počet osôb hlásiacich sa k slovenskej národnosti, no výrazne pritom medzi osobami hlásiacimi sa k českej národnosti vzrástol počet osôb deklarujúcich ako materinský jazyk slovenčinu (možno zrejmie počítať so situáciou, že mnogí sa prihlásili k českej národnosti, no deklarovali pritom „vernosť“ materinskému jazyku). Celkovo ide o – z roz-

majú právne zakotvené mimoriadne postavenie. Odráža sa v ňom a do istej miery pretrváva vzájomný vzťah jazykov sformovaný v predchádzajúcim období v opore o prijímaný predpoklad vzájomnej zrozumiteľnosti – v slovenskom zákone o štátnom jazyku sa takéto vnímanie češtiny aj premietlo do jej označenia „jazyk zrozumiteľný z hľadiska štátneho jazyka“.

Základný rozdiel v právnej úprave postavenia češtiny a slovenčiny v druhom štáte predstavuje to, že kym v Slovenskej republike základné vymedzenie postavenia češtiny vo vzťahu k slovenčine, definovanej slovenskou ústavou ako štátny jazyk, prináša zákon o štátnom jazyku prijatý v r. 1995 v súhre s ďalšími predpismi, v Českej republike právny predpis typu zákona o štátnom jazyku neexistuje – postavenie a používanie slovenčiny je regulované právnymi dokumentmi iných typov zameraných na rozličné stránky spoločenského života.

Čeština v slovenskom práve

V zákone o štátnom jazyku (zákon NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky, novelizovaný zákonom č. 357/2009 Z. z. a zákonom č. 35/2011 Z. z.) sa čeština explicitne nepomenúva, týkajú sa jej však (okrem ustanovení súhrnne venovaných jazykom národnostných menšíň) tie osobitné pasáže, v ktorých sa spomína „jazyk splňajúci požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka“. Specifické pomenovanie ako keby už na prvý pohľad samo malo vysvetľovať aj zdôvodňovať výnimcočné postavenie češtiny v novej úprave parametrov jazykovej situácie.¹¹ Z hľadiska mediálnej prítomnosti češtiny v slovenskom prostredí v ďalších rokoch zohralo závažnú úlohu to, že v pôvodnom znení zákona o štátnom jazyku z r. 1995 (§ 5 – Používanie štátneho jazyka v niektorých oblastiach verejného styku) sa ako výnimky z princípu vysielania v štátnom jazyku (teda v slovenčine) uvádzali *inojazyčné rozhlasové*

ličných aspektov – vývinovo dynamickú sféru (so zreteľom napr. aj na využívanie možnosti deklarovať dva materinské jazyky), ktorá si zaslúží podrobnejšie porovnávacie spracovanie. K postaveniu češtiny a slovenčiny medzi ostatnými jazykmi v Česku a na Slovensku pozri ONDREJOVIČ, S.: *Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku*. Úrad vlády Slovenskej republiky 2008; NEKVAPIL, J. – SLOBODA, M. – WAGNER, P.: *Mnohojazyčnosť v České republice: základní informace/Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information*. Praha 2009; NEKVAPIL, J. – SLOBODA, M. – WAGNER, P.: *Ethnic and Linguistic Communities in the Czech Republic: Their Situations and Language Problems*. In *DILING Dimensions of Linguistic Otherness: Prospects of Maintenance and Revitalization of Minority Languages within the New Europe 2007*, dostupné na internete: <http://academos.ro/sites/default/files/biblio-docs/112/czreport_diling_def.pdf>; SLOBODA, M.: *Menej používané jazyky v Česku: problémy rozvoja v jazykovo „homogénnom“ národnom štáte*. In *Kevésbé használt nyelvek helyzete a Visegrádi Négyek országaiban – The Situation of the Lesser Used Languages in Visegrád Four Countries*. Budapest 2010, s. 38 – 55, dostupné na internete: <http://kses.ff.cuni.cz/?q=system/files/temp/sloboda_menej-pouzivane-jazyky.pdf>.

¹¹ S istou poetickou licenciou možno povedať, že čeština je tak na Slovensku „zrozumiteľná zo zákona“.

relácie a inojazyčné televízne relácie skladajúce sa z audiovizuálnych diel a ostatných zvukovo-obrazových záznamov s titulkami v štátnom jazyku alebo inak splňajúcich požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka (č. 270/1995 Z. z., § 5, 1/a¹²). Na základe tejto výnimky umožňujúcej vysielanie v češtine bolo v priebehu rokov v slovenskom televíznom vysielaní, vo verejnoprávnej Slovenskej televízii a v súkromných televíziach, v češtine uvedených veľa pôvodných českých diel, ako aj mnoho zahraničných filmov dabovaných do češtiny, hoci licenčné podmienky stanovovali televíziám isté percentuálne limity, napr. pre TV Markíza minimálne 80 % programov v slovenčine, maximálne 20 % v českom znení.¹³ Kým pri vysielaní pôvodných českých diel v češtine hrá v slovenskom prostredí úlohu existencia „kultúrneho vzorca“ s kontinuitou prijmania českej kultúrnej tvorby v češtine¹⁴, za preberaním inojazyčných diel s „už hotovým“ českým dabingom možno vo výraznejšej miere vidieť aj ekonomické dôvody.

S prijatím nového audiovizuálneho zákona v r. 2007¹⁵ sa dovtedajšia zhoda v prístupe k pôvodným dielam v češtine a k inojazyčným dielam dabovaným do češtiny odstránila. Od toho času platí – a premietlo sa to následne aj do formulácií v novelách zákona o štátnom jazyku z r. 2009 a 2011 – že kým pôvodné české diela, filmy, programy (pre divákov nad 12 rokov) nadalej možno vysielat' v češtine, pri iných novovysielaných inojazyčných audiovizuálnych dielach už nie je prípustný český dabing a musia byť alebo dabované do slovenčiny, alebo vysielané so slovenskými titulkami. S českým dabingom možno ďalej vysielat' už len (či ešte) diela, ktorých dabing bol vyrobený do prijatia audiovizuálneho zákona v r. 2007.

V aktuálnom znení zákona o štátnom jazyku sa vo vzťahu k češtine hovorí (zvýraznila autorka):

Vysielanie rozhlasovej programovej služby a vysielanie televíznej programovej služby sa na území Slovenskej republiky uskutočňuje v štátnom jazyku
okrem vysielania (...)

g) audiovizuálnych diel alebo zvukových záznamov umeleckých výkonov šírených vysielaním v pôvodnej jazykovej úprave splňajúcej požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka,

¹² <<http://www.culture.gov.sk/umenie/legislativa/zakony/270/1995>>)

¹³ KOMPASOVÁ, S.: Čeština ve vysílání slovenské televizní stanice Markiza. *Češtinář*, 10, 1999 – 2000, s. 156 – 163.

¹⁴ Prejavuje sa napr. aj vo vzťahu k českej literatúre, ktorá sa na Slovensku číta v origináli. V českom prostredí možno v súčasnosti pozorovať nárast prekladov slovenskej literatúry do češtiny.

¹⁵ Konkrétnie § 17 ods. 5 zákona č. 343/2007 Z. z. o podmienkach evidencie, verejného šírenia a uchovávania audiovizuálnych diel, multimediálnych diel a zvukových záznamov umeleckých výkonov a o zmene a doplnení niektorých zákonov (audiovizuálny zákon; <<http://www.sfu.sk/download/Audiovizualny-zakon.pdf>>).

- h) audiovizuálnych diel, ktorých dabing **v jazyku spíňajúcim požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka** bol vyrobený pred nadobudnutím účinnosti osobitného predpisu¹⁶ a ktoré boli odvysielané na území Slovenskej republiky pred nadobudnutím účinnosti tohto osobitného predpisu,
- i) pôvodných jazykových prejavov jednotlivých osôb **v jazyku spíňajúcim požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka** zaradených do spravodajských, publicistických a zábavných televíznych relácií alebo rozhlasových relácií (...).

Výnimka sa však rovnako ako v pôvodnej verzii zákona nevzťahuje na audiovizuálne diela pre deti do 12 rokov:

- (2) Inojazyčné audiovizuálne dielo určené maloletým do 12 rokov šírené vysielaním musí byť dabované do štátneho jazyka okrem vysielania audiovizuálnych diel určených maloletým do 12 rokov v jazykoch národnostných menších v rámci inojazyčných televíznych relácií podľa odseku 1 písm. a).

(zákon č. 35/2011 Z. z., § 5 Používanie štátneho jazyka v niektorých oblastiach verejného styku. <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/legislatva>)

Zákon o štátnom jazyku v novelizovanom znení elimináciou nových diel dabovaných do češtiny do istej miery redukuje predchádzajúci rozsah prítomnosti češtiny v slovenských médiách, predovšetkým v televízii, no aj po existujúcej úprave má čeština v nich špecifické postavenie a široké uplatnenie.

Na češtine sa vzťahujú aj ďalšie ustanovenia zákona o štátnom jazyku, medzi nimi najdôležitejšie sú formulácie týkajúce sa možnosti použiť češtine v úradnom styku:

Osoba, ktorej materinským jazykom je **jazyk spíňajúci požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka**, môže v úradnom styku s orgánom podľa odseku 1 a v úradnom styku s právnickou osobou podľa odseku 1 používať svoj materinský jazyk. Orgány a právnické osoby podľa odseku 1 sú povinné prijať listinu **v jazyku spíňajúcim požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka**, ak ide o listinu vydanú alebo overenú príslušnými orgánmi Českej republiky.

Zákon č. 35/2011 Z. z., § 3 Používanie štátneho jazyka v úradnom styku. <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/legislatva>

Na túto pasáž zákona o štátnom jazyku sa ako na osobitnú zákonnú úpravu odlišnú od prístupu k ostatným menšinovým jazykom odkazuje aj v zákone o používaní jazykov národnostných menších (zákon 184/1999 Z. z. o používaní jazykov

¹⁶ Odkaz na audiovizuálny zákon z r. 2007.

národnostných menšíň, v aktuálnej podobe zákon 204/2011 Z. z.). Čeština ako jazyk národnostnej menšiny je v slovenskom prostredí chránená a podporovaná aj *Chartou regionálnych alebo menšinových jazykov Rady Európy*, ratifikovanou Slovenskou republikou v r. 2001.¹⁷ Vo vzťahu k špecifickému právnemu postaveniu češtiny (ako jazyka národnostnej menšiny a súčasne ako „vzájomne zrozumiteľného jazyka“), odrážajúcemu aj umožňujúcemu v porovnaní s inými menšinovými jazykmi jej širšie celospoločenské uplatnenie, je zaujímavé „medzinárodné zhodnotenie“ tohto jej dvojjediného statusu komisárom OBSE pre národnostné menšiny Knutom Vollebaekom: *Toto kritérium môže nastoliť otázku diferencovaného zaobchádzania s menšinovými jazykmi, vychádzajúc z predpokladu, že čeština požíva status, ktorý iné jazyky nemajú; česquí jazyk je slovenskou legislatívou uznaný ako menšinový jazyk, no zároveň je vnímaný ako „vzájomne zrozumiteľný jazyk“.* *Toto kritérium sa však zdá byť dôležité z dôvodov účelnosti, keďže rieši praktický problém a vychádza z nespornej podobnosti medzi českým a slovenským jazykom. Javí sa teda ako dostatočne opodstatnené, primerané, a tým splňajúce požiadavku nediskriminácie, pričom v skutočnosti by mohlo slúžiť ako hodnotný komparatívny referenčný bod pre podobné situácie v priestore OBSE.*¹⁸

Uvedené zákony predstavujú hlavné právne predpisy týkajúce sa aktuálneho postavenia češtiny v Slovenskej republike. Čeština sa ako rovnocenná so slovenčinou implicitne či explicitne spomína v mnohých ďalších právnych dokumentoch, predpisoch, vyhláškach, predovšetkým v súvislosti s možnosťou pri rozličných úkonoch predkladať – a neprekladat – dokumenty v češtine. Tak napr. v zákone o matrikách (č. 154/1994 Z. z., 335/2007 Z. z.): *Povinnosť predložiť úradne osvedčený preklad sa nevzťahuje na listiny vydané v Českej republike;* v zákone o cestovných dokladoch (č. 647/2007 Z. z.): *V prípade, že je potvrdenie v inom ako slovenskom, resp. českom jazyku, musí byť zabezpečený osvedčený preklad do štátneho jazyka a inde (k zákonu o nadobúdaní štátneho občianstva SR pozri ďalej).*

Prijímanie zákona o štátnom jazyku v r. 1995 (ako zásadného dokumentu ustanovujúceho postavenie jazykov v slovenskom prostredí) v slovenskej spoločnosti rozdelenej na zástancov a odporcov zákona celkovo neprebiehalo v pojnej atmosféri, na češtinu sa však verejne pozornosť príliš nekoncentrovala

¹⁷ <<http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/>>.

¹⁸ Posudok vysokého komisára OBSE pre otázky národnostných menšíň k novelizácii „zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky“, 2009, s. 5. Dostupné na internete: <[http://www.mzv.sk/App/WCM/Aktualit.nsf/vw_ByID/ID_730ACDF139654C64C12576B60041C869_SK/\\$File/Preklad%20posudku%20komisara%20OBSE%20Vollebaeka%20k%20jazykovemu%20zakonu.pdf](http://www.mzv.sk/App/WCM/Aktualit.nsf/vw_ByID/ID_730ACDF139654C64C12576B60041C869_SK/$File/Preklad%20posudku%20komisara%20OBSE%20Vollebaeka%20k%20jazykovemu%20zakonu.pdf)>. Slová K. Vollebaeka tak potvrdzujú názory o českom, slovenskom, ale aj širšom význame česko-slovenskej jazykovej skúsenosti v období spoločného štátu s jej kontinuáciou v modifikovanej podobe aj v zmenených podmienkach po jeho rozdelení (bližšie NÁBĚLKOVÁ, c. d., s. 14, pozn. 8).

– ako konštatoval aj T. Berger¹⁹, v slovenskom prostredí širšia diskusia o právnom postavení češtiny nebola.²⁰ Neskôr však téma pritiaha pozornosť verejnosti a slovenských aj českých médií v súvislosti s rozličnými udalosťami týkajúcimi sa na jednej strane implementácie, na druhej strane novelizácie zákona o štátom jazyku. Možno z nich spomenúť najmä televíznu „kauzu Hurvínek“ v r. 2005²¹, v r. 2008 hromadnú pripomienku v konaní k návrhu novely zákona o štátom jazyku, týkajúcu sa možnosti používať češtinu v úradnom styku²² a v r. 2010, tiež pri prijímaní novely zákona, poslaneckú iniciatívu O. Dostálu za zrušenie povinnosti dabovať české rozprávky (audiovizuálne diela pre deti do 12 rokov) do slovenčiny²³. Mediálne správy o týchto udalostiach na internete sprevádzala bohatá diskusia, ktorá tematizovala rozličné stránky slovensko-českého jazykového kontaktu.²⁴ V nastolených súvislostiach napr. ukázala, že otázka prítomnosti češtiny v programoch pre deti trápi časť slovenskej verejnosti, predovšetkým však nie ako otázka nepatričnosti češtiny v slovenskom prostredí, ale ako súčasť širšieho problému nedostatku programov pre deti v slovenčine.²⁵

¹⁹ BERGER, T.: Zur Standardisierung und Normierung des Tschechischen und Slovakischen nach der Aufteilung der Tschechoslowakei. In *Sprachwandel in der Slavia. Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. Ein Internationales Handbuch, Bs. II. Frankfurt/Main 2000, s. 665 – 681.

²⁰ K problematike vzťahu slovenčiny a češtiny v širších súvislostiach pozri napr. DOLNÍK, J.: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava 2010, s. 71 – 93.

²¹ Slovenská televízia v rozpore so zákonom o štátom jazyku do večerníčkového vysielania pre deti zaradila rozprávkový seriál s postavičkami Spejbla a Hurvínska *Hurvínok rok* (2003) v pôvodnom znení, v češtine. Hurvínek sa vtedy po česky nevysielal v STV po prvý raz (napr. v predchádzajúcom roku uviedla STV mimo večerníčkového času niekoľko jednotlivých dielov seriálu), tentoraz bolo po troch dňoch vysielanie večerníčka v češtine zastavené na základe upozornenia periodika *Mediálne.sk* a aj diváckych protestov, STV následne dostala pokutu. České médiá priniesli správy s titulkami ako *Spejbl a Hurvínek nesmějí na slovenské děti mluvit česky* (Český rozhlas), *Slovenská televize stáhla Hurvínska. Mluvil česky* (MF DNES), *Na Slovensku zakázali Spejbla s Hurvínkem* (Právo).

²² Signatári hromadnej pripomienky (700 občanov) upozornili na závažný lapsus pri príprave novely zákona o štátom jazyku, kde sa navrhovalo vynechať zo zákona o používaní jazykov národnostných menších paragraf týkajúci sa možnosti používať češtinu v úradnom styku – v dôvodovej správe sa hodnotil ako nepotrebný, redundantný, s tým, že dané právo je už zakotvené v zákone o štátom jazyku. Po upozornení občianskej iniciatívy, že každý zo zákonov zachytáva právo používať češtinu v inej sfére a prijatie úpravy by de facto zrušilo možnosť používať češtinu v úradnom styku, v rozporovom konaní zástupcovia verejnosti a zástupcovia ministerstva kultúry dohodli jadro paragrafu zachovať a presunúť ho zo zákona o používaní jazykov národnostných menší do zákona o štátom jazyku (DOSTÁL, O.: *Do zákona o štátom jazyku sa dostane možnosť používať český jazyk v úradnom styku*. 19. 12. 2008, dostupné na internete: <http://www.oks.sk/article.php?603&ezin_author_id=7>).

²³ Poslanecký návrh O. Dostála podporil 16. 11. 2010 Ústavnoprávny výbor NR SR, hlasovaním v parlamente 10. 12. 2010 však neprešiel.

²⁴ Bližšie NÁBĚLKOVÁ, M.: Slovenská jazyková politika – deti, médiá a čeština. In *Jazyková politika a slovanské jazyky*. Praha (v tlači).

²⁵ Prítomnosť zahraničných rozprávok na slovenskom trhu v češtine a nepripravenosť distribúto-

V súvislosti s vývinom právnej regulácie postavenia češtiny na Slovensku bolo by možné podrobnejšie analyzovať viaceré podoby jazykového manažmentu – od inštitucionálne koncipovaných, predkladaných a prijímaných (v parlamente „vyjednávaných“) zákonov cez angažovanosť skupín občanov aj jednotlivcov, ako spomínaný úspešný skupinovo organizovaný jazykový manažment „hromadou pripomienkou“ s nápravou plánovaného kroku pri novelizácii zákona, „skoro úspešný“ jazykový manažment predstavovaný individuálnou poslaneckou iniciatívou, až po realizáciu prvých krovok jazykového manažmentu v diskusiách pod mediálnymi správami.

Diskusie týkajúce sa češtiny v programoch pre deti

Pri bližšom pohľade na diskusie o povinnosti dabovať programy pre deti do 12 rokov do slovenčiny, ktoré sa objavili v súvislosti s „parlamentným pokusom“ dané ustanovenie pre pôvodné české rozprávky zrušiť, možno sledovať, ako účastníci diskusií, hoci bez aktuálneho dosahu na riešenie situácie, formulovali problémové stránky a vlastné hodnotenie právnych predpisov s naznačením širšieho spektra súvislostí. V 680 diskusných príspevkoch pod článkom *Dostál presadil vysielanie rozprávok aj v češtine* (Sme 16. 11. 2010), informujúcim o podpore návrhu v Ústavnoprávnom výbere NR SR (porov. pozn. 17), možno nájsť tematizáciu rozličných stránok kontaktu slovenských detí s češtinou v mediálnom priestore, vyjadrenie postojov k otázke vztahu osvojovania si slovenčiny a rozvíjania slovensko-českého bilingvismu, opis konkrétnych situácií pri jazykovej výchove vlastných detí, naznačenie ekonomických súvislostí podmieňujúcich stav v danej oblasti aj návrhy riešení. Hlasy „za“, vítajúce navrhovanú zmenu v právnom prístupe, zdôrazňujú najmä pozitívny prínos osvojovania si češtiny v detskom veku a jeho kultúrny aj praktický význam, hlasy „proti“ vyjadrujú predovšetkým obavy o ďalší kultúrny vývin, o rozvíjanie jazykových kompetencií

rov na požiadavku slovenskej jazykovej podoby diel pre deti sa už po prijatí zákona o štátnom jazyku v r. 1995 odhalila v rozličných kurióznych pokusoch vyhovieť zákonom pri ich predaji (Nábělková, 1999). Napr. spoločnosť Hollywood Classic Entertainment začala na Slovensku videokazety s klasickou animovanou tvorbou zo štúdia Walta Disneyho s českým dabingom označovať nálepkou upozorňujúcou, že podľa zákona nie sú určené pre deti do 12 rokov. Disneyovka *Alenka v říši divů*, v českom teste s pôvodným určením *Film vhodný pro celou rodinu* sa na Slovensku predávala s nalepeným textom: *Pretože táto klasická rozprávka zo štúdia Walta Disneyho nebola nadabovaná do slovenského jazyka, dostáva sa Vám do riuk jej česká verzia, ktorá nie je podľa par. 5 ods. 2 Zákona NR SR č. 270/1995 ZZ o štátnom jazyku Slovenskej republiky a podľa par. 4 ods. 1 Zákona NR SR č. 1/1996 ZZ o audiovizií, určená pre deti do 12 rokov veku*. Podobný princíp možno vidieť aj v slovenskom televíznom vysielaní programov/rozprávok v češtine, ktoré sú (po prijatí označovania vekovej ne/primeranosti, ktoré má za cieľ chrániť mladých ľudí pred nevhodným obsahom) opatrené značkou 12, označujúcou nevhodnosť programu pre deti do 12 rokov – tak sa rieši aj vysielanie klasických oblúbených rozprávok ako *Tři oříšky pro Popelku*, *Princezna se zlatou hvězdou na čele či Byl jednou jeden král a mnohých ďalších*, ktoré sa uvádzajú v pôvodnom znení.

slovenských detí v slovenčine, o dostatočné zabezpečenie slovenských detských programov. Často sa poukazuje aj na asymetriu v dostupe slovenských a českých detí k programom v druhom jazyku. Porovnaj výber z diskusných príspevkov²⁶:

Konecne zdravy rozum !

Nase deti budu mat velku vyhodu (tak, ako ju mala moja generacia), že budu od malicka rozumiet bez problemov dalsi jazyk, i ked silne pribuzny. To na druhej strane ceske deti vyrastaju mimo styku so slovencinou a maju tak jasny handicap. Je to velka vyhoda moct napriklad citat knihy alebo pozerať filmy v cestine a netrapit sa s prekladom. Byt tak ministrom skolstva, stremem sa s mojim ceskym protajskom a dohodneme sa na nejakom modele vyuky obidvoch jazykov. Napriklad: povinny, ale neklasifikovaný predmet cestina (na druhej strane slovencina) v rozsahu povedzme 2 hodiny v tyzdni (...) Cez prazdniny by mohli byt spoločne tabory alebo pocas roka vymenne pobytu. Prinieslo by to osoh na obidvoch stranach.

Pier

Rozumny navrh???

Vobec si neuvedomujete dosledok toho co spravili.

Keby ste mali doma decko a obcas mu cheli pustit zah. DVD s rozpravkou mozno by vam to doslo... je uz teraz velmi malo DVD v slovencine, odteraz koniec rak21

Neviem ci to je rozumny navrh. Podla mna skor hlupy. Ja by som rozpravky v cestine dovolil predavat, ale iba s „priplatkom“. A ten priplatok by sa pouzil iba ako podporny fond na dabing rozpravok do slovenciny. Preco? Lebo cesky trh je vacsi. Zaplavi este i slovensky. A dabovat do slovenciny sa potom uz vobec neoplati. (...) Zajdite do nejakej predajnej vratane hypermarketov a skuste kupit DVD pre male dieta (predskolaka) s dabingom do slovenciny. (...) Ale clovek to pochopi az ked riesi doma „prisun filmov“ pre jaslickara ci skolkara. Ostatni to tazko pochopia ...

[HYPERLINK „http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=50257“](http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=50257) obcan Jano Neblby

Ono je to presne o tom, že deti majú tak či tak prístup k rozprávkam v čestine, ale takto už nebudú mať zachvíľu prístup k filmovým rozprávkam vo svojom rodnom jazyku. Práve naopak by som distribučným spoločnostiam tlačil, aby ked' bola rozprávka nadabovaná do slovenčiny pre kino, aby ju povinne zaradili ako audiostopu aj na DVD/blue-ray. (...) Som za, aby sa pôvodné české rozprávky nasilu nedabovali pokial' už dabing nemajú ale pre iné jazyky budť titulky alebo dabing.

[HYPERLINK „http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=13528“](http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=13528) Zdenok

²⁶ Diskusné príspevky uvádzam v ich „pôvodnom znení“.

Souhlasim, vzajemna podpora pri protlaceni CZ/SK stop na DVĐcka bude mit vetsi vliv nez vesechny jazykovy zakony. Je skoda ze o tu bilingualnost prichazime, je to rec "zadarmo".

[HYPERLINK „http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=176919“ vskiper](http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=176919)

Skoda, ze si tak vela ludi neuvedomuje, akou velkou výhodou je nasa ceskoslovenska bilingualnost.

[HYPERLINK „http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=65074“ tauriel](http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=65074)

Dabing (prave pohadek) z cestiny do slovenstiny a vice versa povazuju za kravinu. Deti si s tim docela dobre poradi a alespon maji duvod zacit se zajimat o druhej jazyk. Musim bohuzel konstatovat ze ceske televize jsou (bez jazykoveho zakona) mnohem duslednejsi a vase pohadky prekladaji jednu za druhou :)

vskiper

[HYPERLINK](#)

Ved' to budú robit' kvôli tomu, aby si deti hravo osvojili čeština (čo považujem za veľmi správne), a nie preto, že by sme očakávali nejaké recipročné opatrenia. Nechápam, čo by na tom malo byť kontraproduktívne. Máme veľké šťastie, že d'alších 10 miliónov ľudí hovorí jazykom, ktorý je väčšine Slovákov takmer dokonale zrozumiteľný.

[HYPERLINK „http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=3402“ klíz](http://www.sme.sk/diskusie/user_profile.php?id_user=3402)

...to, ze deti budu rozpravky pocuvat v cestine. Cisto z ekonomickych dovodov. a to vo veku, kedy by si mali zdokonalovat svoj spisovny materinsky jazyk. Mam rad CR, akceptujem blizkost nasich narodov a suhlasim s tym, ze bratia Cesi su pre nas dar :o) 10 mil. ludi hovoriacich zrozumiteľnym jazykom je uzasny bonus pre tuto krajinu, a to ci uz v oblasti kultury, politiky, ale i beznych ludskych vazieb.

no zas pustat detom rozpravky v cestine je naozaj kontraproduktivne.

fedorfedor

[HYPERLINK http://m.sme.sk/diskusie/1758090/5/Dostal-presadil-vysielanie-rozpravok-aj-v-cestine.html](http://m.sme.sk/diskusie/1758090/5/Dostal-presadil-vysielanie-rozpravok-aj-v-cestine.html)

Na vývin a podobu diskusií výrazne vplývalo to, že v médiách nebolo dostatočne zvýraznené, že v návrhu O. Dostála malo ísť o zrušenie ustanovenia vo vzťahu k pôvodným českým rozprávkam, nie aj k rozprávkam s českým dabingom. Rozsah diskusií a vyslovované názory ukázali, že otázka vysielania pre deti sa v súvislosti s češtinou vníma ako otvorený problém. Jedným z jeho aspektov je, že okrem vysielania slovenských televízií (s existujúcou právnou reguláciou) šírka kontaktu s češtinou vo veľkej miere vyplýva z prevahy detských programov v češtine na sledovaných „česko-slovenských“ detských televíznych kanáloch typu Minimax, Jim Jam, Disney Channel a v českej televízii, v širšej dostupnosti rozprávok v češtine na internete a DVD nosičoch. Rozsah kontaktu s češtinou, predstavujúci pozitívum z hľadiska rozvíjania slovensko-českého bilingualizmu

(tak často zdôrazňované pri porovnávaní vývinu receptívneho bilingvizmu českých a slovenských detí) má odvrátenú stránku – slovenské deti majú užšiu ponuku programov v slovenčine. Čas strávený pri televízii a útlm detského čítania kníh daný fakt ešte zvýznamňuje. Prínos diskusií s poukazovaním na rozličné aspekty problému s potreboou ich zohľadnenia pri ďalších krokoch v danej sfére možno nájsť naznačený v jednom z príspevkov:

Ak sa povedie inteligentna argumentovana debata v style – „Povolenie ceskych rozpravok sposobi pocestenie celeho vysielania pre deti, pretoze po slovensky dabovanych veci je neumerne menej“ kontra „povolenie ceskych rozpravok je fajn, decka to podnieti rozlisovat matercinu od inych reci“, dostanu sa ludia k tomu, ze sa začnu zaujimat, kolkože je na Slovensku vlastne natocenych povodnych programov.. A zistia, ze je to minimum, a ze to vlastne vadi. Uz len preto je ten napad dobrý.

Braňo

<http://m.sme.sk/diskusie/1758090/5/Dostal-presadil-vysielanie-rozpravok-aj-v-cestine.html>

Jedna z iniciatív nedávneho času týkajúca sa právnej regulácie postavenia češtiny v slovenskom mediálnom priestore s „budúcnostným“ momentom vo vzťahu k rozvíjaniu jazykových schopností detí tak aj cez diskusie poukázala na niektoré závažné témy v širokej problematike kontaktu češtiny so slovenčinou na Slovensku.

Slovenčina v českom práve

Ako už bolo povedané, v Českej republike neexistuje právny predpis typu slovenského zákona o štátom jazyku, z čoho však nevyplýva, že by české právo neregulovalo voľbu jazyka – jazykové právne normy sú roztrúsené v mnohých právnych predpisoch zameraných na úpravu rozmanitých aspektov spoločenského života.²⁷ Vyplýva z nich, v mnohom podobne ako pri češtine na Slovensku, špecifické postavenie slovenčiny týkajúce sa šírky možností jej uplatnenia v rozličných oblastiach.

České právne normy na rozdiel od Slovenska neupravujú postavenie slovenčiny „v niektorých sférach verejného styku“, nedotýkajú sa napr. jej postavenia v mediálnej sfére, kde možno pre vývin v uplynulom dvadsaťročí za podstatné považovať predovšetkým vnútorné rozhodnutia mediálneho manažmentu. „Trhové mechanizmy“, predpoklad nezáujmu o slovenské programy spolu so široko tematizovaným jazykovým vzdáľovaním a predstavou poklesu „zrozumiteľnosti slovenčiny“ v českom prostredí viedli k značnému obmedzeniu priestoru na vysielanie programov v slovenčine. Na druhej strane v poslednom období možno (okrem iného) ekonomickej dôvody vidieť zase, naopak, za posilnením prítom-

²⁷ SLOBODA, M.: Slovenčina v právnom poriadku Českej republiky (stručný náčrt). In *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. 2012. Békešská Čaba (v tlači).

nosti slovenčiny (slovenština se vrací na české obrazovky²⁸), vznikom nových dvojjazyčných koprodukčných filmových diel a spoločných, „federálnych“²⁹ programov – zábavných relácií a predovšetkým talentových súťaží rozličného typu. Vývin prítomnosti slovenčiny v českom mediálnom priestore nepodliehal a nepodlieha právnym úpravám, ale vplyvom podmieneným rozličnými stránkami vývinu spoločnosti.

Z hľadiska právneho postavenia slovenčiny v Českej republike sú dôležité jednak právne predpisy, ktorými sa v rozličných sférach explicitne zachytáva možnosť jej využitia spolu s češtinou bez ohľadu na status menšinového jazyka, jednak dokumenty upravujúce jej status v rámci širšie koncipovaného prístupu k jazykom národnostných menšíň.

Osobitné postavenie slovenčiny vyplýva z mnohých zákonov a podzákonných predpisov, vyhlášok, v ktorých sa stanovuje možnosť používať slovenčinu na miesto češtiny. Slovenčina sa kladie na úroveň češtiny pri predkladaní rozličných dokumentov, dokladov o vzdelení, dokumentácie k výrobkom a pod., stanovuje sa možnosť používať slovenčinu v konaní pred orgánom českej verejnej správy. Právne formulácie ustanovujúce rovnocennosť jazykov typu *v českém nebo slovenském jazyce* (na Slovensku analogicky *v slovenskom alebo českom jazyku*) boli bežnou súčasťou právnych predpisov obdobia spoločného štátu a v mnohých zostávajú aj v ďalšom období. Z príkladov prístupu k slovenčine ako rovnocennej s češtinou možno uviesť príslušnú pasáž zo zákona o matrikách, mene a priezvisku (č. 301/2000 Sb.), ktorý v § 14 ods. 6 ustanovuje:

Je-li oznamovateľ [udalosti matričnému úradu] neslyšící, nebo němý, popřípadě učiní-li oznamení v jiném než českém, nebo slovenském jazyce, je nutná přítomnost tlumočníka.

Medzi prijatými zákonmi zaujíma významné postavenie *Správni řád* (č. 500/2004 Sb.)³⁰, ktorý upravuje široké spektrum konaní fyzických a právnických osôb pred správnym úradom. V § 16 správneho poriadku sa uvádzá:

Jednací jazyk

(1) V řízení se jedná a písemnosti se vyhotovují v českém jazyce. Účastníci řízení mohou jednat a písemnosti mohou byt predkládány i v jazyce slovenském.

²⁸ Návrat slovenčiny na české obrazovky ako čosi, čo je v zhode so želaním českých divákov, prezentovala napr. v r. 2008 televízia Prima pri uvedení slovenského seriálu *Panelák* v slovenčine – hoci pôvodný zámer bol vysielať ho dabovaný do češtiny (podrobnejšie NÁBĚLKOVÁ, c. d., s. 311 – 312).

²⁹ Pri adjektíve *federálny* možno v posledných rokoch, predovšetkým v súvislosti so spoločnými televíznymi programami, ale aj v iných súvislostiach (napr. v úvahách o organizovaní *federálnej* futbalovej ligy, príprave *federálneho* divadelného festivalu, vystúpeniach *federálnych* kapiel, t. j. hudobných skupín zložených zo slovenských a českých hudobníkov) často pozorovať publicistické využitie v novom význame, parafrázoval'nom ako „spoločný, slovenský a česky“.

³⁰ <<http://www.zakonycr.cz/seznamy/500-2004-sb-zakon-spravni-rad.html>>.

Právne zakotvenie možnosti použiť slovenčinu pred správnym úradom sa v dôvodovej správe k zákonom³¹ zdôvodňuje obidvoma faktormi dôležitými z hľadiska postavenia slovenčiny v českom prostredí: „Zvláštni postavení slovenštiny vyplývá jednak z historických tradíc, jednak z relativne rovnomeného početného zastoupení slovenskej menšiny na našom území...“. Ako konštatuje M. Sloboda, „takáto právna regulácia jasne odráža predpoklad, že pracovníci českej verejnej správy majú schopnosť slovenčine rozumieť“³². Podobe a súvislostiam právnej úpravy slovenčiny v správnom poriadku boli venované viaceré komentáre³³ – P. Kolman napr. v porovnaní s dôvodovou správou explicitne vyzdvihuje fakt jazykovej blízkosti a zrozumiteľnosti: „Mimořadné legislativní postavení slovenštiny plyne z dlouholetých společných historických tradic Čechů a Slováků a rovněž z jazykové blízkosti, která napomáhá k obecné srozumitelnosti slovenského jazyka na našem území. Zvláštni postavení slovenštiny v našich procesních předpisech není žádnou novinkou...“, pričom do úvah zapája aj otázku vývinu jazykovej kompetencie pracovníkov verejnej správy: „V budoucnosti by ovšem, a to zejména mladším pracovníkům a pracovnicím ve veřejné správě mohla činit slovenština určité potíže. Tu stojí za zmínu, že dnešním dětem, které již nezažily společný stát, činí problém rozumět slovenštině (např. slovenským filmům). Nelze vyloučit, že pro tyto potenciální budoucí pracovníky ve veřejné správě bude nutné realizovat určité vzdělávací kurzy, napomáhající porozumění účastníkům správního řízení jednajícím ve slovenštině.“ Ako alternatívne riešenie v budúcnosti zvažuje možnosť novelizácie zákona, ktorou by slovenčina o své *privilegované procesní postavení* prišla.

Spomedzi zákonnych predpisov o postavení slovenčiny možno spomenúť aj zákon o nadobúdaní a strate štátneho občianstva Českej republiky, ktorý pre nadobudnutie českého štátneho občianstva predpokladá preukázanie znalosti českého jazyka – s výnimkou pre občanov Slovenskej republiky: Znalost českého jazyka neprokazuje žadatel, ktorý je nebo byl státnim občanem Slovenskej republiky (č. 40/1993 Sb., § 10 ods. 2). V tejto súvislosti je zaujímavé porovnanie so zákonom o udeľovaní štátneho občianstva Slovenskej republiky, ktorý analogické ustanovenie neobsahuje, no počíta s ním zatiaľ neschválená novela.³⁴

³¹ Vláda Českej republiky. Vládní návrh zákona správní řád. Sněmovní tisk 201/0, dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=4&CT=201&CT1=0>>.

³² SLOBODA, M.: *Slovenčina v právnom poriadku...*, v tlači.

³³ SKALSKÝ, V.: Slovenčina v českom právnom poriadku: Relikt alebo druhý úradný jazyk? *Slovenské dotyky*, 2005, č. 7 (júl), dostupné na internete: <<http://www.czsk.net/>>; KOLMAN, P.: Nový správní řád: Otázka jednacího jazyka. In *Veřejná správa*, 2005, 17, s. 10, text dostupný na internete: <http://www.ustavprava.cz/upload/oldfiles/files/casopis/2008/2_2008/CLANEK_Novy_spravní_rad_-_otazka_jednaciho_jazyka.pdf>; FILIPOVÁ, J. K některým otázkám úpravy jednacího jazyka ve správním řízení. In COFOLA 2009: the Conference Proceedings. Brno 2009, dostupné na internete: <http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2009/files/contributions/Jana%20Filipova%20_860_.pdf>.

³⁴ V predkladacej správe k novele zákona sa uvádza: *Z dôvodu príbuznosti českého jazyka sa*

Právne predpisy rozličných úrovní Českej republiky rátajú teda s prítomnosťou slovenčiny v rozličných sférach spoločenského života. V tomto zmysle je zaujímavá otázka „pomenovania“ jej statusu v právnom systéme – na postavenie slovenčiny ako jedného z úradných jazykov Českej republiky napr. explicitne pri rokovaní v parlamente v r. 2004 poukázal J. Pospíšil.³⁵ Možnosť využívať slovenčinu pri konaní s orgánmi štátnej správy sa nevzťahuje len na príslušníkov slovenskej národnostnej menšiny ani len na občanov Českej republiky, právna úprava zabezpečuje možnosť jej použitia aj pre Slovákov prichádzajúcich zo Slovenska a aj pre iné osoby používajúce slovenčinu či predkladajúce v slovenčine dokumenty rozličného typu.

Pri prijímaní nových právnych predpisov a noviel existujúcich zákonov možno však pozorovať, že nie všade sa už v predchádzajúcej podobe možnosť použiť slovenčinu uvádza – napr. v Daňovom poriadku (280/2009 Sb.), ktorý nahradil zákon o správe daní a poplatkov (337/1992 Sb., § 3), bola explicitná zmienka o slovenčine ako rovnocennej s češtinou vypustená. Daňový poriadok však zaručuje možnosť jej použitia ako jedného z jazykov národnostných menší.

Slovenčinu ako jazyk národnostnej menšiny v Českej republike podporuje a chráni okrem právnych úprav v menšinovom zákone (273/2001 Sb.) aj *Charter regionálnych alebo menšinových jazykov*, ktorá v Českej republike platí od r. 2007. Vzhľadom na rozptýlenosť slovenskej menšiny ustanovuje sa ochrana a podpora slovenčiny na území celého štátu.³⁶

uplatňuje výnimku z podmienky ovládania slovenského jazyka. Dôvodová správa s využitím formulácie v prijatom právnom jazyku obsahuje navyše aj odkaz na analógiu v českom práve: *Z dôvodu príbuznosti českého jazyka, ktorý splňa požiadavku základnej zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka, ako aj vzhľadom na platnú právnu úpravu v Českej republike, ktorá nevyžaduje od občanov SR preukázanie znalosti českého jazyka, sa u žiadateľov, ktorí sú alebo boli štátnymi občanmi Českej republiky, uplatňuje rovnaká výnimka* (<<https://lt.justice.gov.sk/Document/DocumentDetails.aspx?instID=-1&matEID=4479&docEID=208712&docFormEID=-1&docTypeID=1&langEID=1>>).

³⁵ J. Pospíšil v parlamentnej rozprave k návrhu novely ústavného zákona, týkajúcej sa úpravy právneho postavenia češtiny (2004) vo vzťahu k slovenčine, konštatoval: *Já zde chci ráci, dámy a páновé, že současná legislativa nenahliží na slovenštinu coby jazyk národnostní menšiny. Současná legislativa nahliží na slovenštinu jako na úřední jazyk všech občanů České republiky. Je to náš úřední jazyk. To znamená, já coby člověk s českou národností, občan České republiky, mohu podle legislativy například z právního rádu hovořit před orgány státu slovensky* (<<http://www.psp.cz/eknih/2002ps/stenprot/033schuz/s033022.htm>>).

³⁶ Podrobnejšie *Charta: Co bychom měli věděti?* Informační text orgánům veřejné správy k Evropské chartě regionálních či menšinových jazyků s ohledem na její uplatnění v praxi. Praha: Rada vlády pro národnostní menšiny, Úřad vlády České republiky 2006. Dostupné na internete: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/dokumenty/publikace/charita_publikace.pdf>. V tejto súvislosti je napr. dôležité konštatovanie J. Nekvapila, reflekujúce vysoký počet záväzkov ČR voči slovenčine, daný v mnohom spoliehaním sa na pretrvávanie receptívneho česko-slovenského bilingvismu: ... *ratifikace Charty Českou republikou by proto mohla byť významným podnätem k tomu, aby se v české společnosti receptívní česko-slovenský bilingvismus opět začal systematicky pěstovat.* NEKVAPIL, J.: K jazykové situaci v české republice. Co se stalo (a co

Rozličné právne predpisy tak – na jednej strane v kontinuite s predchádzajúcim obdobím, na druhej strane zohľadňujúc nové postavenie slovenčiny ako menšinového jazyka s „príslušnou“ právnou ochranou – priznávajú slovenčine v Českej republike široké možnosti uplatnenia. Iná otázka je, nakoľko sú tieto možnosti verejne známe, ako sa využívajú v praxi a ako sa právne zaručené možnosti spájajú a dopĺňajú s možnosťami využitia slovenčiny v oblastiach, ktoré nepodliehajú právnej regulácii.³⁷

Analógiu predpokladu jazykových kompetencií českých osôb, predovšetkým úradníkov v rôznych sférach, prijímať dokumenty v slovenčine a viest' rozhovor s po slovensky hovoriacimi účastníkmi konaní, možno vidieť napr. v predpoklade česko-slovenského bilingvizmu českých vysokoškolských pedagógov. Taký predpoklad musel byť (implicitne) prítomný pri prijatí medzirezortného protokolu Ministerstiev školstva ČR a SR, zaručujúceho slovenským študentom na českých vysokých školách (a analogicky českým študentom na Slovensku) možnosť využívať pri štúdiu slovenčinu. Prijatá dohoda tým, prirodzene, vplývala aj na formovanie komunikačnej situácie českých študentov na vysokých školách.³⁸ České vysokoškolské prostredie s prítomnosťou stále narastajúceho počtu slovenských študentov predstavuje špecifickú sféru novoformovaných česko-slovenských vzťahov a intenzívneho česko-slovenského jazykového kontaktu. Špecifickú predovšetkým tým, že sa v nej odohrávajú stretnutia príslušníkov mladej českej a slovenskej generácie, v súčasnosti už mladých ľudí, ktorí vyrastali po rozdelení spoločného štátu.

V komunikácii vo vysokoškolskom prostredí sa často odhaluje disproporcia v pripravenosti českých a slovenských mladých ľudí na dvojjazykovú komunikáciu – kým mladí Slováci prichádzajú s viac či menej rozvinutou receptívnou kompetenciou v češtine, na českej strane sa nezriedka stretávajú s neporozumením. Pravda, „neporozumenie“ tu môže byť rozličné – na jednej strane ide o komunikačné problémy vyplývajúce z absencie návyku na slovenčinu (do kontaktu s ňou prichádzajú mnohí, podľa ich vlastných vyjadrení, práve až na vysokej škole), na

se nestalo) po přistoupení země k EÚ. In *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha 2007, s. 26.

³⁷ Špecifickú otázkou predstavuje využiteľnosť slovenčiny v rozličných zamestnaniach – hoci možno v značnej miere počítať s možnosťou „osobného výberu“, nepochybne sú rozličné zamestnania, kde sa predpokladá či vyžaduje používanie češtiny. Napr. situáciu v lekárskej praxi, používanie slovenčiny/češtiny u slovenských psychiatrov v českom prostredí, osobné aj inštitucionálne ovplyvňovanie výberu jazyka interakcie mapuje práca L. Satinskéj. SATINSKÁ, L.: *Slovenskí psychiatri v českom prostredí (sonda do česko-slovenských jazykových vzťahov)*. Praha 2008. Dostupné na internete: <<http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2008121506>>.

³⁸ Nový protokol ministerstiev školstva o spolupráci na roky 2012 – 2016 (č. 104/2012 Z. z.) už takúto explicitnú zmienku o možnosti používať svoj jazyk neobsahuje a je otázka, ako sa bude na jednotlivých vysokých školách v tomto smere ďalej postupovať (<<http://www.minedu.sk/data/files/724.pdf>>; protokol o spolupráci na roky 2002 – 2006 s ustanovením o používaní jazykov <<http://www.minedu.sk/data/att/2268.pdf>>).

druhej strane aj o principiálne odmietanie prítomnosti slovenčiny v českom (nie len vysokoškolskom) prostredí. Doklady o tom, ako sa prítomnosť slovenčiny vo vysokoškolskom prostredí vníma a ako sa vo vzťahu k nej „zrážajú aj zápasia“ rozličné postoje, možno spolu so svedectvom o podobách koexistencie slovenčiny s češtinou v iných sférach nájsť napr. v internetových diskusiách.

Reflexia vzťahov češtiny a slovenčiny na internete

Internetové diskusie zamerané na otázku prítomnosti slovenčiny v českom prostredí (na rozdiel od spomínaných diskusií pod mediálnymi správami informujúcimi o vývine oficiálneho jazykového manažmentu zameraného na postavenie češtiny na Slovensku) prinášajú svedectvo o odohrávajúcich sa procesoch jazykového manažmentu v súvislosti s otázkou primeranosti – neprimeranosti, priateľnosti – nepriateľnosti slovenčiny v rozličných konkrétnych sférach česko-slovenskej komunikačnej interakcie v českom prostredí. Často ide o jazykový manažment späť s konkrétnymi webovými stránkami, na ktorých sa slovenčina (slovenčina publikovaných textov či slovenčina účastníkov diskusií) popri češtine objavuje.

V diskusiách späť s vysokoškolským prostredím možno – skôr implicitne, zriedkavejšie priamo – vidieť priemet oficiálnej dohody umožňujúcej študentom zo Slovenska využívať pri štúdiu slovenčinu (s nevyžadovaním češtiny v škole je viac či menej priamo späť príklon mnohých slovenských študentov k dvojjazykovej komunikácii aj v mimoškolskej sfere³⁹). Príklad internetového priestoru s vysokou návratnosťou problematiky slovenčiny predstavuje časopis *Studentský list*, v elektronickej podobe www.iLIST.cz, ktorý vydávajú študenti Vysokej školy ekonomickej v Prahe. V diskusiách primárne aj na iné témy sa objavujú otázky používania slovenčiny v rozličných školských aj mimoškolských, formálnych aj neformálnych komunikačných situáciách. Možno tu nájsť aj doklady vzájomného vysvetľovania asymetrie vo vstupnej „jazykovej výbave“ mladých ľudí – na-

³⁹ Pravda, hoci mnohí Slováci v českom prostredí zotrúvajú pri slovenčine, iní (postupne) pri komunikácii s Čechmi začínajú používať češtinu, porov. napr. SLOBODA, M.: Užívání češtiny a slovenštiny u Slováků v ČR a jazykové postoje majority (ve výsledcích dotazníkového výzkumu). In *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika*. Praha 2006, s. 102 – 130. Ak zotrúvajú pri slovenčine, možno medzi viaceré dôvody zarátať aj to, že pri blízkej príbuznosti jazykov a rozvinutej receptívnej kompetencii vnímajú ako problém (viac, než by to prežívali pri iných jazykoch) vlastnú „nedokonalú češtinu“ – ostat’ pri slovenčine je jedna zo stratégii, ako sa vyhnúť vlastnej „českoslovenčine“, ktorú napokon aj česká strana zväčša prijíma negatívne (bližšie NÁBĚLKOVÁ, M. – SLOBODA, M.: „Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajšie kvety...“ Podoby bilingválneho diskurzu a „českoslovenčina“. In *Individuálny a spoločenský bilingvismus*. Ed. J. Štefánik. Bratislava: 2005, s. 51 – 65; NÁBĚLKOVÁ, M.: Closely Related Languages in Contact: Czech, Slovak, „Czechoslovak“. In *Small and Large Slavic Languages in Contact. International Journal of the Sociology of Language* 183. Berlin – New York 2007, s. 53 – 73).

sledujúce vyjadrenie dokladá (podobne ako mnohé iné), že pre mnohých českých mladých ľudí slovenčina predstavuje komunikačný diskomfort či až zábranu bezproblémového porozumenia:

Jméno: alena Datum: pátek 20.8.2004 13:22

Předmět: Re: **Komu vadí slovenčina?**

(...)

Setkala jsem se uz nekolikrát se Slovaky, kteri se na me divali jak na debila, kdyz jsem je poprosila, aby mluvili cesky a nebo aspon trochu pomaleji, pokud jsem jim nerozumnela. Ja prece nemam povinnost jim tady rozumet, ackoliv se mi to vetsinou dari a snazim se.

Jméno: Datum: pátek 20.8.2004 20:26

Předmět: Re: **Komu vadí slovenčina?**

(...)

Co sa tyka pouzívania cestiny, uz som sa zmierila s tym, ze mi Cesi casto nerozumeju, aj ked mi to zo zaciatku prislo divne a tiez by som asi zo 3 roky dozadu na teba divne cumela keby si odo mna vyzadovala cestinu. Ja som si dlho myslela, ze Cesi mi len nechcu rozumiet, to ze nam fakt nerozumiete mi prislo absurdne...

<http://www.ilist.cz/clanky/komu-vadi-slovencina>

Z *Listu* možno uviesť aj príklad „modelovej situácie“, s akou sa často možno stretnúť na rozličných webových stránkach – vyjadrenie protestného postoja k publikovaniu textov v slovenčine v *Studentskom liste* a výňatok z odpovede redakcie (diskusia k téme bola širšia):

Jméno: Martin Datum: pondělí 31.1.2005 14:19

Předmět: **O češtině**

Text: V mé příspěvku bych nechtěl probírat spisovnou nebo nespisovnou češtinu jak je používána ve Studentském listě, ale spíše proč máme Studentský list dvojjazyčně. Jsem Čech, studuji v Čechách, studuji na české vysoké škole za peníze českých daňových platníků a tak očekávám, že bude čeština vyučujícím jazykem a také, že v češtině budu číst Studentský list (...)

Jméno: David Koubek Datum: středa 2.2.2005 08:57

Předmět: Re: **Stanovisko redakce**

Text: Ahoj Martine.

Názor čtenářů nás zajímá. Tečka. Příspěvky ve slovenštině budeme i nadále otiskovat. Tečka.

Tyto dvě věty nejsou v rozporu. Přijde nám zajímavé, že někteří čeští studenti neumí číst slovensky, ale právě proto slovenské články tiskneme. Pokud si studenti budou slovenštinu častěji připomínat, pak jí budou lépe rozumět. Vždyť je dobré rozumět cizímu (nečeskému) jazyku, když to nedá zase takovou práci, jen si občas přečíst nějaký ten článek. Věříme našim čtenářům a věříme, že jsou schopni slovenštině porozumět, když se nad ní trochu

zamyslí. Děláme to pro čtenáře. Takže nevím, jestli ti to stačí jako argument, to je na tobě a bude to tvé rozhodnutí a my ho budeme respektovat. ;-)

<http://www.ilist.cz/forum/studentsky-list/o-cestine#diskuze9561>

Diskusie o slovenčine sa ako bočné diskusné línie objavujú na rozličných webových stránkach orientovaných primárne na iné témy. S tým súvisí aj šírka škály vekovo, vzdelanostne, profesijnou či záujmovou orientáciou diferencovaných „diskutérov“, aj spôsobu vedenia diskusie a diferencovanosti tém, ktorých sa pri riešení otázky prítomnosti slovenčiny dotýkajú – okrem vlastnej jazykovej témy objavujú sa rozličné vzťahové stereotypy, viac či menej zasvätené historické exkurzy, zachytenie vlastných skúseností z rozličných životných období týkajúcich sa priamych medziľudských aj kultúrnych kontaktov. Zreteľne sa tu ukazuje, že časť českej verejnosti sa proti slovenčine v českom prostredí búri, či už principiálne, či preto, že pri absencii návyku prijímať slovenské hovorené alebo písané texty predstavuje kontakt s nimi problém alebo minimálne nepohodlie. Na druhej sú však požiadavky vylúčiť slovenčinu z konkrétnej komunikačnej sféry v reakcii na ne inými Čechmi odmietané (aj vysmievane). Na webových stránkach tak pri nastolení otázky slovenčiny stretávame

- tematizáciu diskomfortu, ktorý čítanie slovenského textu niektorým (mladým) Čechom prináša,
- škálu a argumenty postojov k používaniu slovenčiny v českom prostredí,
- svedectvo „zápasu“ o zachovanie priestoru česko-slovenskej dvojjazykovej komunikácie, ktorý zvádzajú niektorí „individuálni“ Česi s inými svojimi „individualnymi“ spoluobčanmi.

Existenciu (a rozsah) vyhlásení diskutérov, že slovenčine nerozumejú, resp. že pre nich predstavuje problém, by sme mohli brať ako doklad „predvídaného“ jazykového vzdáľovania, nenadobúdania bilingválnej jazykovej kompetencie u mladých ľudí. Priklonit' sa jednoznačne k takému záveru však nedovoľuje jednak to, že nemáme doklady, že by sa s podobnými deklaráciami nebolo možné stretnúť aj v čase spoločného štátu, ak by boli existovali analogické možnosti ich zachytenia, jednak to, že hoci sa časť mladých ľudí vyjadruje v tomto zmysle, u iných vidíme opak:

banhof (neregistrovaný)

17. 3. 2007 21:02

Re: Slovenstina v cechach..

Bohuzel, musim rict, ze se slovenstinou mam pomerne velke problemy, mam-li cist neco slovensky je to pro me velmi narocne a neprijemne, spatne se mi na text ve slovenstine soustredi (navody, wiki clanky...), mluvene slovenstine nerozumim prakticky vubec. Pokud bych si mohl vybrat u stejne aplikace mezi anglictinou a slovenstinou, bez vahani volim anglicky interface. Pro upresneni: je mi 16 let a proti slovakum ci slovenstine nemam zadne predsudky, proste ji beru jako cizi jazyk, ktery je s cestinou pribuzny NO FLAME, please <http://www.root.cz/zpravicky/cesky-preklad-hry-glest-je-hotov/>

Re: Nešlo by to česky?

Brouk 08.05.2004 11:49

Já proti slovákům nic nemám. Nevadí mi že se mnou na fakultě jich spousta studuje na což si spousta lidí stežuje. Fandím jim v hokeji. Ale v češtině bych to rád taky. Není v tom nacionalismus. Prostě by se mi to líp četlo! to je to tak špatný ?

Re: Nešlo by to česky?

FUJ06 08.05.2004 13:00

Lidi co je???

To neumíte slovensky??? Snad těch 12 roků, co jsme rozdelení není tolik, nebo je??? Mě je třináct a vůbec mi nevadilo, že je to slovensky.

http://www.fronta.cz/komentar.php?id_clanek=177

Mr. Slider 30. 08. 2005 13:23

Proč je titulek česky a článek slovensky? Tomu nerozumím. Vědět to hned, že je to slovensky, tak sem ani nelezu. Zas si budu muset počkat, že ten článek vyjde na konkurenčním serveru, abych si to přečetl. Nešlo by to nějak rozlišit v titulku, že článek není česky? Abych věděl, na které články ani nelézt. Nechápu, proč na českém serveru vychází slovenské články:o(Na to jsou slovenské servery.

odklizec 30. 08. 2005 13:37

To si delas sstrandu, ze potrebuje mit prelozeny clanek ze slovenstiny do cestiny? To je fakt sila, jak lidi dokazou zdegenerovat za par let od zruseni CSR? Ja s tim absolutne nemam problem a nechapu, jak nekdo muze mit?

<http://www.mobilmania.cz/bleskovky/nokia-n70-bez-umts-a-predni-kamery/sc-4-a-1110765/default.aspx?showforum=1>

Pri existencii protichodných názorov sa v priestore internetu možno opakovane stretnúť s pozoruhodným prejavom jazykového menežmentu – na rozličných stránkach sa objavila tendencia dospieť k riešeniu problémovej situácie nie „redakčným rozhodnutím“, ale anketovým prieskumom záujmu/preferencií konkrétnych návštevníkov konkrétnych stránok. Na ankety s rozlične formulovanými otázkami spontánne odpovedalo v niektorých prípadoch aj nad tisíc respondentov. Ak však aj neprinášajú taký počet odpovedí, sú pri nich zaujímavé už vôbec motivácia a typ položenej otázky, ponúknutý vejár odpovedí, sprievodné diskusie – a, pochopiteľne, výsledky.⁴⁰

⁴⁰ V anketách tohto typu vidieť prejav aktívneho záujmu ľudí o otázku prítomnosti slovenčiny v konkrétnej sfére, ktorá súvisí s ich osobnými záujmami. Odborným pohľadom možno nájsť uplatnenie kvantitatívnej metódy v zameraní na kontakt češtiny a slovenčiny v českom prostredí vo viacerých štúdiach, napr. SLOBODA, M.: Užívání češtiny a slovenštiny u Slovákov v ČR... 2006; MUSILOVÁ, K.: Slovenští vysokoškoláci v ČR (výsledky ankety). In Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika. Praha 2006, s. 131 – 141; DICKINS, T.: Češi a slovenština. Naše společnost, 7, 2009, 1, s. 12 – 26. Dostupné na internete: <<http://>

Príkladom jazykového manažmentu na webovej stránke, kde uskutočnená anketa priamo ovplyvnila riešenie jazykovej otázky a zvrátila už prijaté rozhodnutie prekladať slovenské texty do češtiny, je diskusia na stránke potterweb.cz v máji 2007. Ako vstup do (v konečnom dôsledku širšieho vyjednávania) sa najskôr objavil česky formulovaný oznam (slovenského) redaktora tejto stránky:

Slovenština na PotterWebu skončila - AKTUAL.!

Ne, nehlásím svůj odchod z těchto vynikajících stránek, jen mám pro Vás, čtenáře, návrh týkající se slovenštiny a češtiny. Všiml jsem si, že se sem-tam objeví komentář s „jazykovou nesnášenlivostí“, když to mám tak nazvat...

PotterWeb.cz tedy vyhlašuje konkurs na post redaktora-překladatele, který bude překládat články ze slovenštiny do češtiny.

<http://www.potterweb.cz/web/content/view/5410/2/>

Na základe oznamu sa rozvinula bohatá diskusia, v ktorej sa objavili hlasy za aj proti, pričom sa vynoril aj návrh usporiadať anketu. Ankety sa zúčastnilo 151 hlasujúcich – 80 % z nich bolo za zachovanie slovenčiny, čo na tejto stránke rozhadlo o tom, že *Konkurz se ruší, slovenština zůstává*. Podobne sformulovaným výsledkom – *Návrh na vyškrtnutí slovenštiny z pravidel zamítnut* – sa skončila diskusia na webovej stránke jakpsatweb.cz, kde sa (bez ankety) rozhodnutie opieralo o vyjadrenia pravidelných návštěvníkov stránek, že prezentovaný názor je na danom webu okrajový (porov. napr. prezentovaný názor: *Přes 25 000 registrovaných a mnoho dalších neregistrovaných uživatelů se slovenštinou zásadní problém nemá...*). Z tejto diskusie možno uviesť aj repliku, v ktorej sa daná téma ukladá do širších súvislostí:

Petr ZZZ Zasláno: 30. 8. 2012

Mně se samozřejmě český text taky čte líp než slovenský, ale ten rozdíl není velký a především to nemění nic na tom, že slovenští účastníci diskuzi obohacují a kdyby tu nebyli, byla by diskuze chudší. Kromě toho, jak tak koukám, by bylo potřeba více přiležitostí pro příslušníky obou jazykových skupin, procvičit si občas ten druhý jazyk, a v tomto přispívá DJPW svým dílem k porozumění mezi národy, protože působí proti heslu „rozděl a panuj“. Společně jsou Češi a Slováci silnější a když se podíváš na historii posledních několika set let, tak vidíš, že tlaky, kterým musely oba národy po většinu času odolávat, byly nemalé.

<http://diskuse.jakpsatweb.cz/?action=vthread&forum=18&topic=141588>

Príklady ankiet, na ktoré odpovedal veľký počet respondentov, možno nájsť na stránkach AbcLinuxu.cz či wowfan.tiscali.cz⁴¹ – ukazuje sa v nich,

⁴¹ cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3986/f11/100092s_Cesi%20a%20slovenstina.pdf

⁴¹ Forma anketových otázok neumožňuje zistit, aké bolo vekové zloženie respondentov ani akú časť z nich predstavovali Slováci. Z hľadiska úvah o vnímaní slovenčiny mladými ľuďmi sú

že k odmietavým postojom sa prihlásil len nevelký počet „anketových účastníkov“:

Jaký je váš postoj ke článkům ve slovenštině na AbcLinuxu.cz?

- vůbec mi nevadí, naopak 64 % (1 096)
- trochu hůř se mi čtou, ale jsem pro 30 % (511)
- čist je nebudu, ale ať klidně vycházejí 3 % (45)
- nechci, aby tu vycházely 3 % (51)

Celkem 1 703 hlasů

Vytvořeno: 15.9.2007 08:24

<http://www.abclinuxu.cz/ankety/slovenske-clanky-na-abclinuxu>

Vadí Vám, že jsou některé články na webu Slovensky?

- Ano, nerozumím tomu. 307 (7 %)
- Ano, je to přece český web. 226 (5 %)
- Ne, Slovenština je přece skoro stejná. **2 536 (59 %)**
- Ne, ale radši bych tam měl Češtinu. 967 (23 %)
- Je mi to fakt volný. 263 (6 %)

Celkem hlasovalo 4 299

Aneta Srpen – Říjen 2008

<http://wowfan.tiscali.cz/clanky/ankety/1/>

Uvedené príklady, ktorých výsledky, prirodzene, nemožno extrapolovať na celý široký internetový priestor, ukazujú, že v konkrétnych prípadoch vyjednávania prítomnosti slovenčiny prevažujú postoje interpretovateľné ako podpora publikovania textov v slovenčine.

Celkovo možno povedať, že kyberpriestor je v dnešnom čase širokou sférou dobytu češtiny a slovenčiny, tie isté webové stránky navštievujú Česi aj Slováci a vzájomná komunikácia prebieha zväčša bez toho, že by sa na koexistenciu jazykov obracala pozornosť (situácia bežná aj mimo virtuálneho sveta). Na druhej strane, časté prípady vyjednávania prítomnosti slovenčiny v „českom internetovom priestore“ potvrdzujú, že pre mnohých, predovšetkým mladých Čechov nie je slovenčina z hľadiska porozumenia bezproblémovo prijímaným jazykom. Diskusie možno považovať za doklad, že prítomnosť slovenčiny v českom prostredí sa vskutku často nevníma ako niečo samozrejmé, že je priebežne v komunikácii problematizovaná,

zaujímavé údaje na webe Wowfan.tiscali.cz – hoci z konkrétnej ankety nie je zrejmé, aké je vekové zloženie účastníkov, iná anketa v danom čase zameraná práve na vekové zloženie návštěvníkov webu ukázala, že z 5 356 účastníkov malo 5 048 menej ako 26 rokov (<<http://wowfan.tiscali.cz/clanky/ankety/1/>>).

že (v istých skupinách) rezonuje ako živá téma súčasnej českej jazykovej situácie.⁴² Iným zaujímavým zistením z diskusií je, že slovenčina v komplexe súvislostí je tematizovaná ako jazyk Slovákov zo Slovenska a v podstate v nich absentuje predstava, že by slovenčinu používal český Slovák, občan Českej republiky.⁴³

Hoci v bežnej komunikácii explicitne spontánne vyjadrenia porovnateľné s internetovými diskusiami možno zachytiť ľažšie, možno predpokladať (a sú na to aj sprostredkovane doklady), že široká škála názorov sa prejavuje aj inde a že Slovák komunikujúci v českom prostredí po slovensky môže pri uplatňovaní tohto komunikačného modelu stretnúť z českej strany, od rozličných partnerov a v závislosti od komunikačného prostredia, rozličné reakcie – aj podporujúce jeho zotrvanie pri slovenčine, aj nabádajúce ho prejsť k češtine. Dvojjazyková komunikácia je stále, nadálej principiálne možná a predstavuje základný model uplatňovaný pri stretnutiach Čechov a Slovákov, s ktorým väčšina Slovákov prichádzajúcich do českého prostredia počíta, treba však na druhej strane rátať aj s možnosťou situácií, kde sa uplatniteľnosť modelu v komunikácii vyjednáva.

Vývin česko-slovenských jazykových vzťahov a české deti

Na základe existujúcich svedectiev treba teda pripustiť, že (mnohí) mladí česki ľudia sú v súčasnosti voči slovenčine menej otvorení (a prijímanie slovenských textov je pre nich menej prirodzené), než to bolo za spoločného štátu. „Nerozvitost“ ich receptívnej kompetencie je však dnes už jedným z dôsledkov zmeny nazerania na receptívnu jazykovú kompetenciu detí, ktorá nastala po rozdeleňi dvojjazykového spoločenstva a od ktorej sa odvíjali kroky jazykového manažmentu v rozličných sférach, predovšetkým v médiách. Treba pritom povedať, že v bežných formuláciách, že deti „už“ nerozumejú slovenčine, sa prejavuje nepochopenie prirodzenosti postupného nadobúdania česko-slovenskej receptívnej kompetencie – aj v čase spoločného štátu sa bilingválna kompetencia, do ktorej sa postupne ukladala napr. aj znalosť differenčných jazykových prostriedkov, budovala priebežne v dotyku so slovenčinou, podobne, ako si dieťa rozvíja kompetenciu v materinskom jazyku.

Zmena nazerania sa pri odhalení komunikačného neporozumenia odráža v onom „už“, implikujúcom predpoklad, že „predtým“ by dieťa problémy pri

⁴² Iným prejavom „živosti“ témy vzájomných jazykových vzťahov – záujmu o druhý jazyk, o konkrétny jazykové prostriedky a rozdiely medzi čeština a slovenčinou – sú rozličné weby, blogy, kde sa Česi a Slováci o týchto otázkach spolu rozprávajú, testujú sa či sprostredkúvajú si odkazy na stránky jazykovedných ústavov s dostupnými výkladovými slovníkmi češtiny a slovenčiny, resp. na prekladové slovníky na internete (NÁBĚLKOVÁ, c. d., s. 221n), ako aj rozličné testy zamerané na overovanie si poznania konkrétnych differenčných výrazov, uverejňované pri rozličných príležitostach v periodikách.

⁴³ K jazykovému manažmentu na „českom web“ bližšie SLOBODA, M. – NÁBĚLKOVÁ, M.: Receptive multilingualism in ‘monolingual’ media: managing the presence of Slovak on Czech websites. In *International Journal of Multilingualism*, 10, 2013, 2, s. 1 – 18.

dvojjazykovej komunikácií nebolo nemalo. Taký postoj má však v konečnom dôsledku „inflačný efekt“: od (dlhodobo prezentovaného) očakávania, že deti a mladí ľudia „už“ nerozumejú, sa odvíja obmedzovanie prítomnosti slovenčiny (predovšetkým) v médiách, čo znamená aj redukciu mediálneho jazykového kontaktu pre všetkých. Súbežne s redukciou poučení o slovenčine v škole viedlo obmedzenie možností kontaktu v rozličných sférach kultúrneho života k situácii, ktorá na rozvíjanie receptívneho bilingvizmu neposkytuje dosť príležitostí.

Za jeden z dôsledkov aj prejavov vývinu kontaktovej situácie možno považovať frekventované hodnotenie slovenčiny ako cudzieho jazyka vo vyjadreniach typu „slovenčina je cudzí jazyk ako iné jazyky“ (ku ktorým na slovenskej strane nie sú bežné analogické postoje) – sprievodným momentom takých vyjadrení je videnie procesuálnosti, nadobudnutia tohto jej „nového statusu“ u detí/mladých ľudí s implicitným (niekde explicitným) zdôraznením vzdialenosťi či nezrozumiteľnosti jazyka, s ktorým zriedka prichádzajú do styku⁴⁴:

Pro mladé Čechy, na rozdíl od jejich rodičů, se **slovenština stává cizím jazykem** stejně jako polština nebo ruština.

<http://www.asimilovani.estranky.cz/clanky/asi-narodnosti-v-cr/Slovaci>

Je pritom zrejmé, že z hľadiska súčasnosti a najmä budúcnosti (nielen) jazykových vzťahov, ďalších možností česko-slovenskej dvojjazykovej komunikácie a možností funkčného uplatnenia slovenčiny v českom prostredí je práve otázka receptívneho bilingvizmu detí veľmi dôležitá. V súvislosti s tým sa široká tematizácia narastania nezrozumiteľnosti slovenčiny po rokoch prejavila aj inak (dalo by sa to nazvať „efektom protismeru“) – v nazeraní na aktuálne a prípadné budúcnostné celospoločenské jazykové a kultúrne vzdialenie ako na niečo, čo pre české spoločenstvo predstavuje nechcené ochudobnenie. Zámer prijať kroky proti existencii jazykových bariér sa premietol do zmeny postoja ministerstva školstva k prítomnosti slovenčiny vo výučbe na českých školách:

Mladá fronta DNES, 9.2.2007

O prohloubení znalostí slovenštiny mezi českými dětmi se začalo zajímat i ministerstvo školství. Rozhodlo se dát tomuto jazyku v plánech resortu školství mnohem väčší prostor, než tomu bylo doposud. „Dôvod je jednoduchý. Zatímczo střední a starší generace slovenštině bez problémů rozumí a dokáže se jí domluvit, mladší generace ji už vnímá ako cizí jazyk,“ vysvetlil před časem poradce ministryně školství Martin Profant.

<http://www.finance.cz/zpravy/finance/96677/>

⁴⁴ O diferencovanom uplatňovaní kategórie *cudzí jazyk* v rozličných konceptuálnych rámcoch a v rozličných sférach v českom a slovenskom prostredí podrobnejšie NÁBĚLKOVÁ, M. Cudzí jazyk? Rozptyl nazerania na vzájomný vztah slovenčiny a češtiny v súčasnom spoločenskom diskurze. In *Visegrad – Terra Interculturalis*. Praha 2009, s. 67 – 88.

Zmenu v nazeraní na prítomnosť slovenčiny v českej škole možno nájsť v dokumente *Národní plán výuky cizích jazyků*, prijatom v r. 2006 na základe projektov vzdelávania EÚ⁴⁵ – po prvý raz sa tu hovorí o možnosti zaradiť na školách slovenčinu do výučby ako „cudzí jazyk“, odporúča sa však skôr jej približovanie rozptýlene „naprieč vyučovacími predmetmi“:

Volba druhého cizího jazyka se bude odvíjet z podstaty plurilingvismu, tedy dostatečně široké nabídky dalších jazyků. V naší geografické situaci to znamená především jazyky sousedních států, mezi nimiž má zvláštní postavení slovenština v návaznosti na tradici bilingualního státu.

www.fraus.cz/ep/cizi_jazyky

Národní plán výuky cizích jazyků

Slovenština se dá zvládnout metodou “naprieč předměty základní školy”, není nutné ji zařazovat jako další cizí jazyk. Je to však možné.

www.msmt.cz/Files/PDF/JT010NPVyukyCJnaNet.pdf

Realizáciu takéhoto postupu mal podporiť projekt *Slovenština do škol* ponukou metodických a pracovných listov, vypracovaných Výskumným ústavom pedagogickým, na nenásilné zapojenie slovenčiny do bežnej školskej praxe českých škôl – listy boli zaslané na základné školy a prvý stupeň osemročných gymnázií v r. 2007.⁴⁶

Hoci tematizácia „nezrozumiteľnosti“ slovenčiny pre české deti viedla k oficiálne prijatým kompenzačným, vyrovnavacím aktivitám a projektom, a teda aj k investíciám, ktoré by mali ďalšiu existenciu receptívneho bilingvizmu v českom prostredí podporovať, sonda v školskom prostredí ukázala, že sa naznačené postupy a materiály veľmi nevyužívajú⁴⁷ – obraz o tom, akým spôsobom a do akej miery sa v českých školách venuje pozornosť slovenským tématam a slovenčine, do akej miery je rozšírená spolupráca českých a slovenských škôl a spoľočné česko-slovenské školské projekty, možno získať len širším prieskumom (podobne aj v slovenskom prostredí, kde sa analogické deklarovanie záujmu o „sprítomnenie“ češtiny v školách neobjavilo).⁴⁸ Vo vývinovom pohľade je však

⁴⁵ <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/narodni-plan-vyuky-cizich-jazyku>>.

⁴⁶ <<http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/1620/PRACOVNI-LISTY-KE-SLOVENSTINE.html>>; Poprov. aj KOPECKÝ, K.: Začlenení slovenštiny do vyučovacích predmetov v českých základních školách. In *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika*. Praha 2006, s. 148 – 155; KOPECKÝ, K. – MUSILOVÁ, K. – PLÁTENÍK, P. – MITTER, P. – SKALSKÝ, V.: *Slovenský jazyk na české škole*. Praha 2005.

⁴⁷ EICHLEROVÁ, J.: *Slovenština do škol. K vývoji česko-slovenského pasivního bilingvismu u nejmladší generace po rozdelení Československa*. Diplomová práca. Praha, FF UK 2010.

⁴⁸ Zo spolupráce medzi školami možno spomenúť napr. trojročný česko-slovenský projekt *Záložka do knihy spojuje školy* (2009 – 2011), do ktorého sa zapojili stovky škôl a tisíce detí/mladých ľudí na obidvoch stranach (po treťom roku však bol česko-slovenský projekt na návrh českej

dôležité, že z prostredia Ministerstva školstva ČR vyšiel impulz na posilnenie pozornosti slovenčine v školskej výučbe, predstavujúci istý obrat v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.⁴⁹

Podobné impulzy bolo možné v posledných rokoch zaregistrovať aj v iných sférach. Na stretnutí ministrov zahraničných vecí SR a ČR v máji 2009 sa ako jedna z prioritných úloh diplomacie formulovala potreba hľadať na rozličných úrovniach spoločenských vzťahov nové cesty rozvíjania receptívneho bilingvizmu so sústredením pozornosti na deti. **Záverom zo schôdzky ministrov prirodzené venovali pozornosť médiá:**

Ministri zahraničných vecí Slovenska a Česka chcú posilniť znalosť češtiny a slovenčiny u detí. Keďže práve mladej generácií sa tieto susedné jazyky odcudzujú. Ministri chcú, aby si slovenské a české deti rozumeli znova tak, ako v období spoločného štátu. (...) Na tom, aby slovenské deti vedeli lepšie po česky a české po slovensky, má pracovať viac rezortov, ktoré by mali na túto určiť špecializovaných pracovníkov.

http://www.ta3.com/sk/reportaze/120447_viac-cestiny-a-slovenciny-detom

Šéfové diplomacie chtejí venuvat pozornosť především jazykové a kulturní výměně mezi oběma státy. Ministři zdůraznili, že právě z jazykové blízkosti vyplývají dlouhodobě nadstandardní vztahy mezi oběma státy. Proto je důležité, aby si slovenské a české děti rozuměly stejně, jako v časech společného státu.

<http://www.novinky.cz/zahranici/evropa/168374-detи-na-slovensku-by-mely-umet-cesky-rika-novy-sef-diplomacie-kohout.html>

Čo sa týka otázky vzťahu českých detí a slovenčiny, možno teda veľmi schematicky povedať, že po viacročnej kultúrnej situácii, ktorá v českom prostredí neponúkala veľa prirodzených možností na osvojovanie a rozvíjanie receptívnej kompetencie v slovenčine, nastal istý obrat na oficiálnej úrovni a v deklaratívnej rovine (možno sem pripočítať aj opakované vyhlásenia predsedov vlád o potrebe venovať pozornosť tejto otázke). V kultúrnej praxi sa v rozličných záujmových sférach táto požiadavka reálne premieta do organizácie rozličných dvojjazyčných programov pre deti, do vydávania dvojjazyčných detských kníh a pod.

strany ako „prežitý“ a „nasýtený“ ukončený). Mnohé české a slovenské školy pestujú vzájomné „družobné vzťahy“, existuje spolupráca na báze dvostranných projektov, napr. aj cezhraničných projektov podporovaných Európskou úniou.

⁴⁹ Pri úvahách o „novej prítomnosti“ slovenčiny vo výučbe existujú možnosti európskej inšpirácie. Na vedomé rozvíjanie schopnosti „extrapolácie“ znalostí jedného z jazykov v rozličných skupinách blízkopribuzných jazykov sa orientuje napr. európsky projekt *EuroCom* (*EuroComprehension*). Pri rozvíjaní komunikačných schopností sa tu kladie dôraz na odbúravanie psychologických bariér (predstavy „nezrozumiteľnosti“ jazyka) a vedenie používateľov jazykov k uvedomieniu si toho, kol'ko vlastne pri ovládaní jedného z geneticky príbuzných jazykov v d'ľších z nich aj bez „učenia“ poznajú a sú schopní na určité ciele využiť (porov. <<http://www.eurocomresearch.net/>>, <<http://www.eurocomslav.de>>).

Ukazuje sa teda, že vzťah českých detí a slovenčiny bol v uplynulom dvadsaťročí predmetom kontinuálneho záujmu na rozličných úrovniach spoločenskej reflexie, s typickým priemetom do formulácie „už nerozumejú“. Vzhľadom na asymetriu vo vzťahu českých a slovenských detí k druhému jazyku venovala sa mu podstatne väčšia pozornosť než na Slovensku vo vzťahu k češtine – s vyúsťením do deklarovania potreby kompenzačných opatrení v školskom prostredí. Ďalší vývin receptívneho bilingvizmu ako „otvorenej brány“ k druhému spoločenstvu bude, pokiaľ ide o deti a mladých ľudí nielen v Česku, ale aj na Slovensku, závisieť od komplexu okolností, od prístupu dospelých s možnosťami a „právomocami“ v rozličných sférach – deti si samy podmienky naň neutvárajú. Čo však tiež platí len podmienečne a predovšetkým vo vzťahu k najmenším – ako dosvedčujú doklady z internetu, väčšie deti si cez internet aj bez širšej ponuky kultúrneho kontaktu v iných sférach vedia rozvíjať aj svoje bilingválne jazykové schopnosti. Niektoré.

Záver

Pohľad na uplynulé dvadsaťročie, ktoré v širokom spektri spoločenských sfér možno vnímať ako čas neprerušených česko-slovenských kontaktov, ukazuje v jazykovej oblasti prítomnosť (súbežnosť aj protismernosť) kontinuitných a inovatívnych momentov, ktoré ovplyvňujú ďalší vývin česko-slovenských a slovensko-českých jazykových vzťahov na rozličných úrovniach (v právne regulovaných aj „na slobodný vývin“ ponechaných sférach) a podmieňujú v obidvoch spoločenstvách popri vývinových zhodách aj existenciu rozdielov.

Pri pohľade na otázky jazykového práva sa ako výrazný rozdiel javí existencia slovenského zákona o štátnom jazyku a neexistencia podobného zákona v českom prostredí, tento rozdiel sa však nepremieta do výraznejších rozdielov v možnostiach uplatnenia druhého jazyka v úradnom styku. Prejav kontinuity – aj s explicitne uvádzanou oporou o vzájomnú zrozumiteľnosť jazykov a spoločnú historiu – možno vidieť v mimoriadnom postavení obidvoch jazykov a širokých možnostiach ich využitia v druhom prostredí, špeciálne v konaní pred orgánmi štátnej správy. Inovatívny moment prinieslo rozdelenie spoločného štátu novým statusom češtiny a slovenčiny ako menšinových jazykov, pričom sa im v obidvoch štátoch podobne priznáva špeciálna podpora a ochrana.

Rozdiel v prístupe k mediálnej sfére – existencia právnej regulácie mediálneho postavenia češtiny na Slovensku bez analógie v českom prostredí – nevedol a nevedie k výraznejšej prítomnosti slovenčiny v českých médiách, ako by sa pri neznalosti vzájomných kultúrnych vzťahov mohlo predpokladať. Naopak, v českých médiách, predovšetkým v televízii v období po rozdelení spoločného štátu prítomnosť slovenských programov výrazne poklesla, pod čo sa okrem iných dôvodov podpísal aj (tematizovaný) predpoklad neochoty českého diváka prijímať vysielanie v slovenčine, kym v slovenských médiách sa zákonne zaručená možnosť vysielať v „jazyku zrozumiteľnom z hľadiska štátneho jazyka“ využívala

a využíva vo veľkom rozsahu. Vo vzťahu k budúcnosti oficiálne nastavenie podmienok otvára v obidvoch mediálnych prostrediac možnosti ďalšieho vývinu aj s bohatšou ponukou programov v druhom jazyku či spoločných programov – verejnoprávne médiá aj súkromné televízie majú v druhom štáte svojich partnerov či dohody o koprodukcii a výmene programov. Špecifickú otázku predstavuje vysielanie pre deti – pre slovenské médiá je možnosť uvádzat' detské programy v češtine oficiálne obmedzená právnym ustanovením, v českom prostredí predpokladom nezrozumiteľnosti slovenčiny. Pri poznaní významu nepriameho mediálneho kontaktu druhým jazykom pre rozvoj (aj udržiavanie) receptívneho bilingvizmu má budúci vývin v tejto oblasti z hľadiska jazykového vzdľovania či nevzdaľovania českého a slovenského spoločenstva zásadný význam.

Koncom roka 2012 uskutočnili Inštitút pre verejné otázky (v spolupráci s agentúrou FOCUS) a Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR v súvislosti s 20. výročím rozdelenia Česko-Slovenska a vzniku samostatných štátov výskum názorov slovenskej a českej verejnosti. Špeciálne sa možno pristaviť pri odpovediach na otázku *Mali by mat' obidve krajinu medzi sebou bližšie vzťahy ako s ostatnými susednými krajinami?* ÁNO odpovedalo 84 % občanov ČR (rozhodne áno 39 %, skôr áno 45 %) a 88 % občanov SR (rozhodne áno 45 %, skôr áno 43 %)⁵⁰. S istou interpretačnou voľnosťou možno daný výsledok vnímať aj tak, že občania nevidia perspektívnu vzťahov Česka a Slovenska vo vzájomnom vzdľovaní. Na takom základe možno postulovať aj význam existencie spoločenského receptívneho bilingvizmu pre udržiavanie a rozvíjanie „bližších vzťahov“, s jeho priemetom do možnosti (viac či menej) bezproblémového prijímania textov rozličných typov v druhom jazyku a do dvojjazykovej komunikácie pri vzájomných stretnutiach.

Po uplynutí dvoch desaťročí existencie v nových podmienkach sa ukazuje, že využívanie modelu dvojjazykovej komunikácie je nadálej možné aj rozšírené, pre mnohých, predovšetkým pre strednú a staršiu generáciu, zväčša neuvedomované a samozrejmé. Menej samozrejmé je to u mladej generácie. Ako možno pozorovať v autentickej výmene názorov na internete, s pripravenosťou na dvojjazykovú komunikáciu nemožno počítať plošne, ukazujú sa najmä rozdiely v receptívnej kompetencii mladých českých ľudí, z ktorých mnohí vyrástli bez kontaktu so slovenčinou. Vzhľadom na to nie je deklarovanie diskomfortu, ktorý kontakt so slovenčinou pre niektorých mladých ľudí predstavuje, ničím veľmi prekvapujúcim – zaujímaté (a z hľadiska budúceho vývinu dôležité) je skôr to, s akým nasadením sa inými, aj mladými Čechmi zachovanie dvojjazykového priestoru obhajuje a presadzuje, pričom komunikačné problémy sa frekventované hodnotia ako osobná vec sťažovateľov, ktorí si majú riešiť sami.

V porovnaní s časom spoločného štátu sa existencia spoločenského bilingvizmu dostala do podmienenosťi „menej záväzným“ vývinom individuálneho bilin-

⁵⁰ <http://www.ivo.sk/buxus/docs//prezentacie/prezentacia_20_rokov_samostatnosti_SR_CR.pdf>.

gvizmu závisiaceho v konkrétnych prípadoch od súhry rozmanitých okolností. V priebehu troch štvrtín uplynulého dvadsaťročia sa udržiavaniu spoločenského bilingvismu v Česku ani na Slovensku oficiálna pozornosť nevenovala, hoci prijímané právne predpisy s jeho existenciou počítali a počítajú. Obrat, ktorý v českom prostredí predstavuje postulovanie prospešnosti návratu poučení o slovenčine spolu s istou dávkou slovenských reálií do škôl, sprevádzané oficiálnymi „bilaterálnymi“ vyjadreniami, že je dôležité, aby si slovenské a české deti rozmeli rovnako ako v časoch spoločného štátu, možno hodnotiť aj ako nasmerovanie pozornosti na problematiku spoločenského bilingvismu späť do pestovaní otvorenosti k druhému jazykovému, kultúrnemu spoločenstvu.

Súčasná situácia vzájomných jazykových vzťahov Čechov a Slovákov po dvoch desaťročiach života v samostatných štátoch obsahuje zárodky rozličných ciest budúceho vývinu a necháva možnosti ich ďalšieho formovania otvorené.

***Drifting apart? Czech-Slovak and Slovak-Czech language relations
twenty years after the division of the state***

MIRA NÁBĚLKOVÁ

The citizens of the two countries do not envisage their nations as growing apart. The model of bilingual communication is still very common and viable and in many cases also unconscious and natural. However, this is not true for the younger generation, which displays very limited preparedness for bilingual communication; young Czechs in particular do not come into contact with the Slovak language. The chances for future development in language relations between the Czechs and the Slovaks remain open.

ÚSTAVY SR A ČR A ICH ÚLOHA V PROCESE KONŠTRUOVANIA NÁRODNÝCH IDENTÍT

JURAJ MARUŠIAK

Prvé kroky smerujúce k transformácii politických systémov v oboch nástupníckych štátach bývalej ČSFR sa objavili ešte počas spoločného štátu. Východiskom bola demontáž režimu normalizácie, ktorý sa v druhom polroku 1989 presúval zo zamrznutého posttotalitného režimu¹ do režimu autoritatívneho typu. Jeho pád vyniesol k moci politické hnutia Občianske fórum a Verejnoscť proti násiliu, ktoré sa identifikovali s modelom liberálnej demokracie, charakteristickým predovšetkým pre štáty západnej Európy a Severnej Ameriky. Zásady liberálnej demokracie vychádzajú z princípu rovnosti občanov pred zákonom, rešpektovania politických slobôd a existencie slobodných, súčaživých volieb, v ktorých je garantovaná rovnosť hlasov voličov.² Obe hnutia zároveň zdôrazňovali potrebu rešpektovania princípov konštитucionalizmu, t. j. existenciu právnych ohraničení moci vlády, oddanosť princípu vlády zákona a ochrany základných práv.³ Rovnako dôležitou súčasťou liberálnej demokracie je systém vzájomnej kontroly a rovnováhy jednotlivých vetiev moci.⁴ Princípy konštitudinalizmu predpokladajú nadradenosť postavenia ústavy, majúcej eticky neutrálny charakter, nad všetky ostatné zákony, pričom jediným legitímnym zdrojom moci sú občania.⁵

Medzi základné kroky, ktoré ešte predstavovali súčasť postkomunistickej tranzície, možno zaradiť likvidáciu mocenského monopolu Komunistickej strany Československa, nastolenie politického pluralizmu a prijatie zákonov na konanie politickej súťaže – zákon o združovaní občanov, zákon zhromažďovania,

¹ LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore – London 1996, s. 42, 319. Pozri tiež KOPEČEK, L.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno 2006, s. 141 – 142.

² DAHL, R.: *Demokracie a její kritici*. Praha 1995, s. 212.

³ ROSENFIELD, M.: The Problem of „Identity“ in Constitution-Making and Constitutional Reform. Benjamin N. Cardozo School of Law. Jacob Burns Institute for Advanced Legal Studies 2005, *Working Paper* No. 143, s. 3.

⁴ K definícii liberálnej demokracie pozri napr. PUHLE, H. J.: Democratic Consolidation and „Defective Democracy“. *Working Papers Online Series, Estudio/Working Paper* 47/2005. Madrid 2005 , s. 7. http://portal.uam.es/portal/page/portal/UAM_ORGANIZATIVO/Departamentos/CienciaPoliticaRelacionesInternacionales/publicaciones%20en%20red/working_papers/archivos/47_2005.pdf.

⁵ GRIMM, D.: Types of Constitution. In ROSENFIELD, M. – SAJÓ, A. (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford 2012, s. 104.

petičný zákon, zákon o politických stranach a zákony o voľbách do federálnych, resp. republikových zákonodarných zborov a miestnych orgánov moci. S výnimkou volebného zákonodarstva sa zákony, garantujúce základné politické práva, ukázali ako mimoriadne stabilný prvok politického systému, keďže sa udržali v platnosti (s menšími novelizáciami) ich verzie z roku 1990. Na druhej strane, ešte počas federácie sa objavovali divergentné prvky pri formovaní politických systémov v oboch národných republikách. Týkalo sa to najmä volebných zákonov do obecných a mestských zastupiteľstiev, kde na Slovensku, na rozdiel od ČR, bola zakotvená priama voľba starostov (primátorov). Rozdiely sa týkali takisto volebných zákonov do národných rád. Po prijatí zákona o voľbách do SNR v roku 1990 bol zavedený trojpercentný volebný prah na vstup politických subjektov do parlamentu, kým v prípade ČNR sa uplatnila 5-percentná klauzula, t. j. pravidlo analogické zákonu o voľbách do Federálneho zhromaždenia. Možno však konštatovať⁶, že s ohľadom na centralistický charakter federácie a absenciou republikových ústav boli východiskové podmienky budovania štátnej organizácie oboch národných štátov z inštitucionálneho hľadiska takmer identické. Zavŕšenie konštитucionálnej, resp. štrukturálnej dimenzie demokratickej konsolidácie vo forme prijatia nových ústav a vybudovania základných demokratických inštitúcií⁶ však zároveň prinieslo zánik Československa ako štátu. Na druhej strane, aj napriek existencii spoločného štátu, mal komunistický režim na Slovensku i v Česku odlišnú podobu, ktorá následne determinovala spôsob, akým sa realizovali politické zmeny a konsolidácia demokracie.

Normalizačný režim v podmienkach Českej republiky charakterizuje Herbert Kitschelt ako byrokraticko-autoritatívny režim s vysokou mierou represií voči politickým oponentom, ktorý však disponoval efektívne fungujúcimi štátnymi inštitúciami, kym režim na Slovensku popri byrokraticko-autoritatívnych prvkoch, spoločných pre celé Československo, podľa neho obsahoval aj patrimoniálne prvky. Tie umožnili režimu využiť vo svoj prospech nielen tradičné klientelisticke väzby, ale aj národnno-konsenzuálne prvky⁷. V dôsledku toho bola osobitne v druhej polovici 80. rokov hranica medzi oficiálnymi štruktúrami a postupne sa formujúcim okruhom kritikov režimu menej výrazná ako v Česku, pričom aj sila ľudsko-právneho disentu, ktorý predstavoval z politického hľadiska najväčší zdroj obáv komunistického režimu, bola na Slovensku takisto neporovnatelne slabšia ako v ČR.

Vzhľadom na rozdielnú mieru konfrontácie medzi stúpencami starého režimu a nekomunistickou časťou spoločnosti v oboch častiach bývalého Českosloven-

⁶ MERKEL, W.: Institutions and Democratic Consolidation in East Central Europe. Juan March Institute, Estudio/Working Paper 1996/86. Madrid 1996. http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1996_86.pdf

⁷ KITSCHELT, H. – MANSFELDOVÁ, Z. – MARKOWSKI, R. – TÓKA, G.: *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge 1999, s. 21 – 38.

ska sa uplatňovali aj rozličné formy konsolidácie demokratického systému. Kým v Česku bol proces personálnych zmien rýchlejší a intenzita antikomunistickej konfliktnej línie bola vysoká nielen pred prvými slobodnými voľbami do zákonomarných zborov v júni 1990, na Slovensku sa na kandidátke hnutia Verejnosc' proti násiliu (VPN) ocitli aj menej exponovaní protagonisti normalizačného režimu, ktorí sa stotožnili s politickými zmenami v novembri 1989, konkrétnie Marián Čalfa a Milan Čiš. Výsledky parlamentných volieb potvrdili, že antikomunizmus bol v prípade Slovenska podstatne menej relevantnou deliacou čiarou a popri ňom sa začali konštituovať aj ďalšie štiepenia, najmä v otázke národnej, etnickej a vzťahu medzi cirkvami a štátom.

V období po zvolení Václava Havla za prezidenta Československa a pred prvými, tzv. zakladateľskými voľbami⁸ do zákonomarných zborov sa uplatňovali vo veľkej mieri prvky negociovanej tranzície, hoci v danom období KSČ postupne strácala rozhodujúce mocenské pozície. Naďalej však pôsobili vlády „národného porozumenia“ a rozhodnutia sa prijímali formou rokovania za „okrúhlym stolom“. Radikalizácia spoločnosti, najmä v ČR, narastala iba postupne a vyvrcholila po júnových parlamentných voľbách. Nová parlamentná väčšina, v ktorej dominovali predstaviteľia protitotalitných hnutí, prijíma opatrenia fakticky revolučného charakteru, počnúc personálnymi výmenami v štátnych inštitúciách a na pracoviskách.⁹ Súčasťou týchto zmien, ktoré sa už niesli v znamení otvorennej konfrontácie voči KSČ, resp. KSS, sa stali aj ústavné zákony o navrátení majetku KSČ a SZM ľudu ČSFR¹⁰ a prijatie najvýznamnejšej normy tzv. tranzitívnej justície, teda lustračného zákona¹¹. Na druhej strane podpora kurzu tzv. druhej revolúcie, ohlásenej Václavom Havlom v lete 1990, mala podstatne menšiu podporu v slovenskej spoločnosti.

Rovnaké ústavné prostredie v rámci silne centralizovanej federácie tak automaticky negenerovalo rovnaký priebeh postkomunistickej demokratickej tranzície na Slovensku a v Česku už v jej počiatčnom období. Naopak, v podmienkach demokratizácie sa obe republiky začali od seba vzdáľovať ešte počas ČSFR.

⁸ CHARVÁT, J.: Re/konstrukce volebních systémů v procesu postkomunistické demokratické tranzice: obecný rámec pro analýzu III. vlny volebních reform v Polsku, Maďarsku a Česko-slovensku, 1989–1990. In *Člověk – časopis pro humanitní a společenské vědy*, 2011, 23 (10. 7. 2011), s. 9; http://clovek.ff.cuni.cz/pdf/charvat_studie_23.pdf

⁹ STAROŇOVÁ, K. – LÁŠTIC, E.: Regulácia politicko-administratívnych vzťahov na Slovensku v rokoch 1990 – 2010. In BEBLAVÝ, M. – SIČÁKOVÁ-BEBLAVÁ, E. (eds.): *Koaličná zmluva či zákon? Právna úprava a realita politicko-administratívnych vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 33 – 37.

¹⁰ Pozri Ústavný zákon č. 496/1990 Zb. o navrátení majetku KSČ ľudu ČSFR a Ústavný zákon č. 497/1990 o navrátení majetku KSČ ľudu ČSFR.

¹¹ Pozri zákon č. 451/1991 Zb., ktorým sa stanovujú niektoré ďalšie predpoklady na výkon niektorých funkcií v štátnych orgánoch a organizačiach Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky a Slovenskej republiky.

Teoretické aspekty ústavných identít Slovenska a Česka

Predkladaná štúdia sa pokúsi zodpovedať na otázku, do akej miery sa ústavné systémy oboch následníckych štátov bývalej ČSFR od seba vzdialili, resp. do akej miery si udržali analogický charakter, vychádzajúci najmä zo spoločnej československej štátoprávnej tradície. Ústavy možno považovať za zhmotnenie história krajiny. Preto sa pokúsi analyzovať vzťah ústav SR a ČR k politickým, sociálnym a kultúrnym tradíciam oboch štátov. Symbolizujú však nielen kontinuitu, ale aj zmenu. Ako poukazuje americký expert na problematiku ústavného práva Gary J. Jacobsohn s odvolaním sa na Edumunda Burkea, ústava nadobúda identitu prostredníctvom skúsenosti, vzniká prostredníctvom dialógu a predstavuje zmes politických ašpirácií a záväzkov, vyjadrujúcich národnú minulosť, ako aj odhadlanie túto minulosť prekročiť.¹²

Dôležitým komponentom identity ústavy, resp. ústavnej identity každej spoločnosti je aj to, do akej miery si v procesoch zmien ústavný systém zachoval svoj charakter. Novelizácie ústavy, resp. iné zmeny politického systému a vzťahov medzi jednotlivými aktérmi politického diania môžu podstatne zmeniť charakter a úlohu ústav v spoločnosti. V rámci každej ústavy existujú zásadné prvky, ktoré definujú charakter ústavného systému. Napríklad, v podmienkach Francúzska predstavujú všeobecný definičný obsah ústavnej identity ustanovenia, ktoré sú republikánskou formou vlády. Ich zmenu explicitne zakazuje čl. 89 tejto ústavy.¹³ Podobnú funkciu plnia napr. v Indii také články ústavy, ktoré garantujú sekulárny charakter štátu.¹⁴ Z hľadiska konštruovania identity ústavy zohráva významnú rolu spôsob, akým je možné ústavu zmeniť. Rigidita, resp. flexibilita ústavy sú sice z hľadiska ústavnej identity významným faktorom, no nie jediným, ba ani rozhodujúcim, ak prijaté zmeny nepredstavujú zásadný prelom z hľadiska jej ducha. Ústava USA nezmenila svoju identitu a americký ústavný systém si zachoval svoju kontinuitu od momentu jej prijatia v roku 1787 aj napriek tomu, že bola doplnená 27 dodatkami.¹⁵ Pri definovaní a konštruovaní ústavných identít teda podľa Michela Tropera zohrávajú zásadnú rolu princípy, na ktorých je ústava vybudovaná a ktorými sa líši od ostatných ústavných noriem.¹⁶ Z hľadiska právnej teórie konštитucionalizmu odkazuje Ondřej Moravec s odvolaním sa na Franka I. Michelmana, že ústava moderného štátu (resp. demokratického, liberalného, právneho a ústavného) je aj výrazom spoločenského konsenzu, ktorý sa

¹² JACOBSON, G. J.: Constitutional Identity. In *The Review of Politics*, 68, 2006, 03 (Summer 2006), s. 363.

¹³ Constitution of October 4, 1958. English webpage of the French National Assembly. Paris : Assemblée Nationale 1958. <http://www.assemblee-nationale.fr/english/index.asp>

¹⁴ JACOBSON, c. d., ..., s. 375 – 376.

¹⁵ Pozri ROSENFIELD, M.: Constitutional Identity..., s. 757.

¹⁶ TROPER, M.: Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France. In SAJÓ, A. – UITZ, B. (eds.): *Constitutional Topography: Values and Constitutions*. Den Haag 2010; ROSENFIELD, c. d., s. 756.

nevzťahuje priamo na ústavnú listinu a všetky jej jednotlivé ustanovenia, ale *skôr k niečomu, čo môžeme označiť ako ideu ústavy*. V prípade, že tieto konštitutívne princípy sú akýmkoľvek spôsobom odstranené, sa O. Moravec nazdáva, že ľažko možno hovoriť o kontinuite štátu, skôr ide o výmenu ústavy. Uvedené princípy sa označujú ako *materiálne ohnisko ústavy*.¹⁷

Kedže ústava každého štátu predstavuje súvzťažnosť medzi tradíciou a zmenou, dôležitou sa stáva reflexia problematiky národnej identity v ústavných dokumentoch. Ústava ako základný zákon štátu, ktorý definuje „pravidlá hry“ v danom spoločenstve, symbolicky vyjadruje *jednotu občanov a štátu a taktiež suverenitu štátu a ľudu*.¹⁸ Preto jej súčasťou je spravidla popri procedurálnych otázkach aj rámcová definícia demosu ako konštitutívneho prvku daného štátu a spoločnosti. Ústavy nielenže reflektujú predchádzajúci politický diskurz, ale takisto sa podielajú na procese konštruovania národných identít, resp. podľa Benedicta Andersona¹⁹ utvárania „predstavovaných spoločenstiev“²⁰, keďže ústavy zohrávajú zásadnú rolu pri definovaní národov ako suverénne a zároveň ohraničené spoločenstvá²¹ v tom, že uvedenú definíciu prenášajú z roviny intelektuálnej, resp. duchovnej, kultúrnej a politickej, do roviny štátoprávnej. Prostredníctvom reflexie historických tradícií, uznania štátnej symboliky, etnokultúrnych hodnôt a definície občianstva vytvárajú definíciu, kto do daného „predstavovaného spoločenstva“ ešte patrí a kto už jeho členom nie je. Navyše, prostredníctvom ústavy sa táto otázka stáva predmetom vnútrostátnych a v konečnom dôsledku, osobitne v prípade SR a ČR s ohľadom na proces ich vzniku, aj predmetom medzinárodných právnych vzťahov.

V prípade Ústavy SR, ako aj Ústavy ČR máme do činenia s ústavami normatívneho charakteru, t. j. politická realita v oboch štátoch zodpovedá dikcii ústav. Ide tiež o písané ústavy, teda boli vypracované na základe vopred prijatého politického rozhodnutia a cieľavedomej činnosti zákonodarných zborov. Kým Ústavu SR predstavuje jeden dokument, Ústava ČR má od svojho vzniku polylegálny charakter,²² je súčasťou tzv. *Ústavného poriadku ČR*, do ktorého patrí aj *Listina základných práv a slobôd*. Slovensko ju zakomponovalo do textu ústavy, v Česku ju za súčasť ústavného poriadku vyhlásilo uznesenie Predsedníctva ČNR

¹⁷ MORAVEC, O.: *Dynamika Ústavy České republiky. Vláda většiny a vláda práva aneb jak často měnit ústavu*. Soutěž o cenu Ius and Societas, roč. I. (2007/2008); http://www.iusetsocietas.cz/fileadmin/user_upload/Vitezne_prace/Moravec.pdf, s. 3.

¹⁸ ŠMIHULA, D.: *Teória štátu a práva*. Bratislava 2010, s. 177.

¹⁹ ANDERSON, B.: *Predstavy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionálnímu*. Praha 2008.

²⁰ Používame preklad, ktorý v slovenskom jazyku už v minulosti použil Andrej Findor. Pozri FINDOR, A.: Limity a možnosti skúmania „národov“. Od reálnych skupín ku kategóriám praxe. In *Sociológia*, 38, 2006, 4, s. 316.

²¹ ANDERSON, c. d., s. 23.

²² KLÍMA, K.: Ústava ČR v komparativním pohľede moderní ústavy, In *Konstytucionalizm česki i polski 15 i 11 lat po uchwaleniu konstytucji obu państw*. Toruń 2009, s. 20.

bezprostredne po schválení *Ústavy ČR*.²³ V oboch prípadoch ide aj o mierne rigidné ústavy,²⁴ t. j. ich zmena si vyžaduje odlišné procedúry ako bežná zmena zákonov. Tak Česko, ako aj Slovensko si ponechali právnu úpravu z *Ústavnej listiny Československej republiky*,²⁵ podľa ktorej zmena ústavy, resp. ústavného zákona je možná jedine so súhlasom trojpäťinovej väčšiny všetkých poslancov zákonodarných zborov, v prípade ČR to znamená súhlas trojpäťinovej väčšiny poslancov Poslaneckej snemovne a trojpäťinovej väčšiny členov Senátu Parlamentu ČR. Na druhej strane *Ústavy SR* a ČR nepredpokladajú možnosť zmeny prostredníctvom referenda, resp. nevyhnutnosť vytvorenia špeciálneho orgánu, ktorý by bol oprávnený meniť ústavu. Rigiditu *Ústavy ČR* však posilňuje ustanovenie odseku 2 článku 9, podľa ktorého „zmena podstatných náležitostí demokratického právneho štátu nie je prípustná“. Nasledujúci odsek 3 článku 9 toto ustanovenie rozširuje aj na celkový výklad právnych noriem, ktorým „nemožno oprávniť odstránenie alebo ohrozenie základov demokratického štátu“. Hoci zo samotnej diktie ústavy nie je zrejmé, ktoré konkrétnie ustanovenia sa považujú za už spomínané „podstatné náležitosti demokratického právneho štátu“, je zrejmé, že práve demokratické usporiadanie predstavuje materiálny základ ústavy a jeden z klúčových prvkov ústavnej identity Českej republiky.

Reflexia národnej identity v ústavách bývalého Československa

Vznik Československej republiky v roku 1918, ale takisto aj všetky ďalšie štátoprávne zmeny, vrátane rozdelenia ČSFR v roku 1993 a vstupu oboch jej nástupníckych štátov do Európskej únie, zakaždým priniesli nové výzvy z hľadiska definovania demosu ako nositeľa a jediného legitímnego zdroja štátnej moci, ktorý je oprávnený delegovať svoje kompetencie v oblasti reálneho výkonu suverenity na volených úradníkov.²⁶ V prípade Slovenska až vznik nezávislého štátu utvoril predpoklady na zavŕšenie procesu národnej konsolidácie. Nová štátnosť však predstavovala výzvy aj z hľadiska formovania českej národnej identity, nie len v súvislosti s potrebou vytvorenia novej definície „demosu“ chápaneho ako politický národ, ale aj s ohľadom jeho etnických charakteristik.

Pri analýze Ústavnej listiny Československej republiky z roku 1920 sa najčastejšie spomína jej inšpirácia francúzskym a americkým modelom. Inšpirácie ústavným systémom USA boli najvýraznejšie prítomné prihlásením sa k princípu práva národov na sebaurčenie v preambule ústavy, čo však zohľadnilo už aj

²³ *Ústava České republiky*. Ústavní zákon č. 1/1993 Sb.

²⁴ Pozri GRIMM, D.: *Types of Constitution...*, s. 110; ŠMIHULA, c. d., s. 184.

²⁵ Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n. ze dne 29. února 1920, ktorým se uvozuje ústavní listina Československej republiky.

²⁶ UŠIAK, J.: Preneny suverenity európskych štátov v kontexte vybraných teórií medzinárodných vzťahov. In *Současná Evropa*, 2009, 2, s. 11, 45.

memorandum T. G. Masaryka *Samostatné Čechy* zo 7. mája 1915.²⁷ Inšpirácie *Ústavou USA* boli však prítomné napr. pri zohľadnení zásady rozdelenia moci a usporiadania súdnictva²⁸. Na druhej strane však napr. Eva Broklová konštatuje inšpiráciu francúzskym politickým systémom z hľadiska prevzatia modelu parlamentnej demokracie a rakúskou ústavou v časti o občianskych правach.²⁹

Preambula *Ústavnej listiny ČSR* však obsahovala aj prvky nemeckého modelu ústavy, keďže sa začínaťa slovami: „*My, národ československý, chtiac upevniť dokonalú jednotu národa.*“ Až dodatočne sa deklaruje zámer „*prospieť všeobecnému blahu všetkých občanov tohto štátu*“. Podobne etnicky je definovaný národ aj v zákone č. 122/1920 Sb. z. a n., ktorým sa stanovujú zásady jazykového práva v republike Československej, v ktorom bol „*jazyk československý*“ definovaný ako „*štátny, oficiálny jazyk republiky*“. Volba tohto pojmu bola výsledkom kompromisu medzi vtedajšou vládnou koalíciou a pravicovo-konzervatívou Česko-slovenskou národnou demokraciou na čele s Karlom Kramárom, ktorá presadzovala pojem štátny jazyk, chápaný ako symbol štátnej samostatnosti a slobody.³⁰ Preto možno konštatovať v *Ústavnej listine* aj prítomnosť prvkov nemeckého ústavného modelu, ktorý zakladal ostrý kontrast medzi etnosom a demosom, založenom na koncepcii samosprávy pre každú homogénnu etnickú skupinu. Napokon, aj preambula *Ústavnej listiny ČSR* naznačovala existenciu spojenia národa československého tým, čo Rosenfeld definoval ako „*nerozlučiteľné pre-politické puto*“ v podobe spoločného jazyka, kultúry, etnicity, resp. náboženstva.³¹ Preamble zdôrazňuje zámer vykonávať ústavu, ako aj všetky ostatné zákony nielen v zmysle moderných zásad, obsiahnutých v revolučnom hesle sebaurčenia, ktorého naplnenie sa nepotrebuje odvolávať na žiadnu historickú legitimitu, ale aj „*v duchu našich dejín*“. Práve tento odkaz na históriu, bližšie nešpecifikovanú, však naznačuje, že nový štát minimálne predpokladal skonštruovanie takého spoľačenstva, ktoré sa bude vnímať ako homogénny, nedeliteľný celok, v ktorom sa väzby vzájomnej solidarity jeho príslušníkov sformovali v plnej miere ešte pred prijatím akejkoľvek ústavy.³²

Ceskoslovenská republika ako národný štát bola definovaná ako „*jednotný, nedeliteľný celok*“, zároveň však *Ústavná listina ČSR* musela reflektovať reálny multietnický charakter štátu. Platilo to nielen v prípade deklarovaného priznania samosprávy Podkarpatskej Rusi³³ so zohľadnením jej jazykových a nábožen-

²⁷ BROKLOVÁ, E.: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918 – 1938*. Praha 1992, s. 19.

²⁸ Tamže, s. 23.

²⁹ Tamže, s. 23.

³⁰ GBÚROVÁ, M.: *Politika v jazyku a jazyk v politike*. Bratislava 2009, s. 53.

³¹ ROSENFIELD, c. d., s. 763.

³² Tamže, s. 763.

³³ Odseky 3 až 9 článku 3 Ústavnej listiny ČSR neboli naplnené až do 22. novembra 1938, keď bol prijatý Ústavný zákon o autonómii Podkarpatskej Rusi. Podrobnejšie pozri BOJKO, O. – GONĚC, V. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno 1997.

ských špecifík, ale aj v inkorporovaní šiestej hlavy, obsahujúcej práva národných, náboženských a rasových menšíň. Bezprostredne po schválení *Ústavnej listiny ČSR* ešte v ten istý deň bol schválený už spomínany Jazykový zákon. Definícia demosu teda bola aj z hľadiska *Ústavnej listiny ČSR* problematická, keďže etnické menšiny neboli v plnej mieri definované ako spolu-konštitutívny element novej štátnosti, aj keď im príslušná legislatíva poskytovala relativne vysoký štandard občianskych a jazykových práv. *Ústavná listina ČSR* tak kolísala medzi koncepciou národa, budovaného primárne na základe etnických charakteristík, a občianskym modelom politického národa.

Takzvaný jazykový zákon však reflektouje aj značné problémy pri definovaní dominantného národa, keď na jednej strane definuje jazyk československý ako oficiálny, štátny jazyk, zároveň však článok 4 tohto zákona konštatuje, že na území českých krajín úrady „úradujú spravidla po česky, na Slovensku spravidla po slovensky“. Pritom tento článok kodifikoval a stabilizoval prax, podľa ktorej slovenské vybavenie na podanie v jazyku českom a naopak sa považovalo za vybavenie, ktoré sa stalo v jazyku podania. Táto najprv faktická, po roku 1945 už oficiálna prax dvojjazyčnosti, t. j. rovnoprávneho používania dvoch národných jazykov, sa stala štandardom počas celého obdobia existencie československého štátu. Ďalšie ústavy, prijaté komunistickým režimom, jednak *Ústava 9. mája* z roku 1948, jednak *Ústava ČSSR*, sa jazykovej otázke vyhýbali, hoci etnická definícia československého štátu sa zachovala, ba dokonca pod vplyvom druhej svetovej vojny a odsunu, ktorý sa týkal najmä príslušníkov menšiny nemeckej a čiastočne aj maďarskej a poľskej, sa posilnila.

Napríklad *Ústava 9. mája* zdôrazňovala slovanský charakter štátu. Platilo to v preambule, ktorá vyzdvihovala úlohu ZSSR, označovaného v prvom rade ako „slovanská veľmoc“ v boji slovenského a českého národa za oslobodenie, ale zároveň aj z hľadiska zahraničnopolitickej orientácie zdôrazňovala miesto ČSR v „rodine slovanských štátov“. Preambula zároveň jednoznačne definovala národný charakter štátu, zbaveného „všetkých nepriateľských živlov“. Zároveň však v duchu vývoja po druhej svetovej vojne oficiálne vypustila koncept československého národa, namiesto toho definovala ČSR ako „štát dvoch rovnoprávnych slovanských národov, Čechov a Slovákov“. Naopak, o menšinách sa nezmieňuje vôbec, v preambule sa však hovorí o „potomkoch cudzích kolonistov, usadených medzi nami“, ktorí užívali „podľa našej ústavy všetkých demokratických práv rovnako s nami“, ale zároveň počas druhej svetovej vojny „horlivovo pomáhali... zákernému prepadnutiu nášho mierumilovného štátu odvekému nepriateľovi“³⁴. Menšiny, resp. ich príslušníci sa teda v preambule ústavy chápu ako nepriatelia štátu, resp. jeho potenciálni nepriatelia. Na druhej strane slovanská orientácia štátu, t. j. orientácia na ZSSR, je v dílcii ústavy takmer rovnocenná s deklarovaným zámerom výstavby socializmu.

³⁴ Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

Ústava Československej socialistickej republiky z roku 1960 zas otvorené potvrdila mocenský monopol KSČ zavedením článku 4, ktorý túto stranu označil za „vedúcu silu v spoločnosti a v štáte“ a jej príslušníkov za „najaktívnejších a najuvedomenejších občanov z radov robotníkov, roľníkov a inteligencie“, čo zároveň znamenalo popretie princípu rovnosti občanov. Navyše, upustila od zdôrazňovania slovanskej identity štátu, keď orientáciu na „rodinu slovanských štátov“ otvorené nahradila „spojenectvom“ so ZSSR a explicitným zdôraznením príslušnosti štátu k tzv. svetovej socialistickej sústave, t. j. k sovietskemu bloku. Naďalej definovala Československo ako „národný štát“, tentoraz v podobe „štátu dvoch rovnoprávnych, bratských národov“, v článku 25 sa však zmieňovala aj o „občanoch maďarskej, ukrainskej a poľskej národnosti“. Na individuálnom základe im štát priznával zabezpečenie „všetkých možností a prostriedkov na vzdelávanie v materskom jazyku a pre kultúrny rozvoj“.³⁵

Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii z 27. októbra 1968 definíciu „demosu“ nemodifikoval v tom zmysle, že naďalej uznával ČSSR ako štát „dvoch rovnoprávnych bratských národov, Čechov a Slovákov“.³⁶ Hoci sa federalizácia spoločného štátu udiala de facto „rozostúpením“ unitárneho štátu,³⁷ v článku 1 sa však konštituje dobrovoľný charakter štátneho zväzku „dvoch rovnoprávnych národných štátov“ i suverenita republík. Ústavný zákon deklaratívne uznával v preambule i v článku 1 aj „neodňateľnosť práva na sebaurčenie až do oddelenia“,³⁸ d'alej však prípadnú alternatívu vystúpenia niektornej republiky zo spoločného štátneho zväzku neupravoval, preto uvedené práva boli až do prijatia zákona č. 327/1991 Zb. o referende z ústavnoprávneho hľadiska fakticky vykonateľné. Jazyková otázka sa výraznejšie v zákone nevyskytuje, hoci v rokoch 1968 – 1969 sa v slovenskej spoločnosti objavovali úvahy o prijatí zákona na ochranu slovenčiny. Jeho iníciátorom bol jazykovedec Jozef Ružička.³⁹ Na federálnej úrovni však legislatíva kodifikovala dovtedajší faktický stav, keď ústavný zákon o československej federácii v článku 6 konštatoval rovnoprávlosť používania českého a slovenského jazyka pri vyhlasovaní zákonov a iných všeobecne záväzných právnych predpisov, ako aj pri rokovaní všetkých štátnych orgánov ČSSR a oboch republík, v kona- ní pred nimi a v styku s občanmi.

Hoci v podmienkach opäťovného nastolenia normalizačného posttotalitného režimu a novej centralizácie spoločného štátu nadobudla *Ústava ČSSR* vrátane ústavného zákona o československej federácii fiktívny charakter, keďže skutoč-

³⁵ Ústavný zákon Národného zhromaždenia č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky.

³⁶ Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

³⁷ ŽATKULIAK, J.: Deformácie ústavného zákona o československej federácii po októbri 1968. In *Historický časopis*, 40, 1992, s. 473 – 486.

³⁸ Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

³⁹ GBÚROVÁ, M.: *Jazyk v politike, politika v jazyku*, s. 63.

ným centrom prijímania politických rozhodnutí neboli ústavne definované štátne orgány, ale mocenská špička monopolne vládnucej KSČ. V demokratických podmienkach však aj takýto charakter ústavy poskytol najmä slovenským politickej elitám vysokú mieru sebavedomia a legitimizoval úvahy o možnom rozpade ČSFR.

Definícia „demosu“ v Ústave Slovenskej republiky a v Ústave Českej republiky po roku 1993

Pre ústavné systémy štátov strednej a východnej Európy, vrátane Slovenska a Česka, sú v období po roku 1989 charakteristické prvky španielskeho ústavného modelu.⁴⁰ Hoci v oboch prípadoch ide o unitárne štáty, španielsky model ústavy predstavoval pre ne precedens z hľadiska toho, čo Michel Rosenfeld označil za inkorporáciu transnacionálnej dimenzie do ústavných systémov národného štátu. Ústavy SR a ČR, ako aj španielska ústava z roku 1978 boli koncipované s perspektívou možného vstupu do EÚ, čo sa prejavilo vo viacerých ustanoveniach. A týka sa to nielen liberálno-demokratických noriem priatých Radou Európy (*Listiny základných práv a slobôd*), ktoré sa stali súčasťou ústav oboch štátov, aj keď v rozdielnej podobe.

Článok 7 *Ústavy SR* umožňuje Slovensku vstúpiť do štátneho zväzku s inými štátmi alebo rozhodnúť o vystúpení z neho prijatím ústavného zákona a následným referendom. Toto ustanovenie bolo v čase jej prijatia v septembri 1992 zakomponované do *Ústavy SR* o. i. aj s ohľadom na možnosť vstupu do spoločného štátneho zväzku s ČR. *Ústava ČR* sa už pripravovala a prijímalas v situácii, keď rozpad ČSFR nebolo možné zastaviť, preto úvahy o spoločnom štátnom zväzku boli bezpredmetné. Na druhej strane, obe ústavy garantovali od samého počiatku svojej platnosti nadradenosť medzinárodných zmlúv o ľudských правach a základných slobodách, ktoré boli danými krajinami ratifikované, nad domácou legislatívou. Uznanie nadradenosť medzinárodného práva nad domácom však platilo iba v ľudsko-právnej dimenzii. Prítomnosť transnacionálnej dimenzie však nebola v ústavnom systéme SR a ČR novinkou, keďže aj prvá ČSR reflektovala a uznávala v niektorých aspektoch nadradenosť medzinárodného práva nad vnútroštátnym. Platilo to napr. v prípade už spomínaného „jazykového zákona“, ktorý sa v čl. 1 a 2 odvolával na tzv. menšiu Saintgermainskú zmluvu, t. j. dohodu uzavretú v St. Germain-en-Laye zo dňa 10. septembra 1920 (*Mierová zmluva medzi čelnými mocnosťami spojenými a združenými a Československom*). V rámci spomínamej zmluvy sa ČSR zaviazala článkom č. 57 prijať ustanovenia o ochrane záujmov tých obyvateľov československého štátu, ktorí sa od väčšiny líšia rasou, jazykom a náboženským vyznaním. A tak sa táto zmluva stala v úplnom znení súčasťou československého právneho po-

⁴⁰ ROSENFELD, c. d., s. 764 – 765.

riadku ako zák. č. 507/1921 Zb. z. a n.⁴¹ V prípade Slovenska možno hovoriť o kombinácii modelu španielskeho a nemeckého, keďže *Ústava SR* obsahuje etnocentrické prvky. Pri formovaní politického systému SR sa viackrát prejavilo napätie medzi deklarovaným národným charakterom štátu, ktorý sa snažia jeho oficiálne dokumenty zdôrazňovať, a jeho reálnym multietnickým charakterom s vysokým zastúpením národnostných menšíň (podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 sa k slovenskej národnosti prihlásilo 80,7 % obyvateľov).

Preambula Ústavy SR definuje ako štátotvorného činiteľa národ slovenský, ktorý je chápáný ako monolitný kolektív, až na ďalšom mieste sú spomínaní príslušníci národnostných menšíň a etnických skupín, ale už ako jednotlivci. Spoločne tieto dve rôzne entity predstavujú „občanov Slovenska“. Oproti pôvodnému návrhu bol etnický faktor vnesený do Ústavy SR dodatočne v procese jeho schvalovania, preambula sa pôvodne mala začínať slovami: „My občania Slovenskej republiky.“⁴² Dikcia Ústavy SR teda obsahuje prvky kombinácie národného, resp. etnického a občianskeho princípu. Etnocentrickým prvkom je napr. aj článok 7a, podľa ktorého „Slovenská republika podporuje národné povedomie a kultúrnu identitu Slovákov žijúcich v zahraničí, podporuje ich inštitúcie zriadené na dosiahnutie tohto účelu a vzťahy s materskou krajinou“. Navyše, prejavom rozchodu s československou štátoprávnou tradíciou je ustanovenie, podľa ktorého štátnym jazykom SR je slovenský jazyk.

Pojem štátny jazyk v tejto súvislosti implikuje nielen dominanciu slovenského jazyka, ale aj jeho privilegované postavenie a osobitnú ochranu zo strany štátu. V tejto súvislosti Slovensko prevzalo politickú a štátoprávnu terminologiu Uhorska, v ktorom maďarčina mala postavenie „národného jazyka“. Používanie menšinových jazykov sa tak stalo predmetom sporov a konfliktov, čo viedlo k častým novelizáciám jazykovej legislatívy. Fakticky sa tzv. národne orientovaná časť slovenskej reprezentácie pokúšala v štáte s relatívne vysokým zastúpením príslušníkov národnostných a etnických menšíň demonstrovať zhodu jazykových a štátnych hraníc, čo pripomína francúzsku predstavu o definícii demosu prinajmenšom v symbolickej rovine. Hoci v praktickej rovine sa zásadné zmeny, ktoré by prispievali k vytláčaniu menšinových jazykov zo vzdelávacej sféry alebo verejného života, neudiali, už len symbolické presadzovanie uvedenej predstavy a prijímanie legislatívnych noriem, ktoré umožňovali nejednoznačný výklad, resp. sankcionovanie za jazykové delikty, sa stalo zdrujom napäťia v rokoch 1994 – 1998 i neskôr po roku 2006.

Na rozdiel od Slovenska *Ústava Českej republiky* pripomína skôr francúzsky model, ktorý sice rešpektuje takisto etnické hodnoty, ale pod pojmom „demos“ chápe celé obyvateľstvo Francúzska. Národ sa takto stotožňuje so štátom, ako

⁴¹ SOMOROVÁ, L.: Maďari a Nemci v právnom poriadku Československa a Slovenska od roku 1918 do roku 1989. In *Clovek a spoločnosť*, 9, 2006, 1, s. 3; <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2006/index.html>

⁴² GBÚROVÁ, M.: Jazyk v politike, c. d., s. 69.

ukazuje Rosenfeld, etnos v prípade českej ústavy zostáva takmer neviditeľný. Dominantným je pritom princíp demokratickej samosprávy v spoločenstve (polite) rovnoprávnych občanov, spojených navzájom prostredníctvom spoločenskej zmluvy. Občianske práva sa v tomto modeli ústavy chápu ako univerzálné. Český „demos“ ako politický národ je vymedzený jednak vzťahom k tradícii českej štátnosti, jednak teritoriálne, obývaním troch historických krajín – Čiech, Moravy a Sliezska. Kým etnický princíp v ústave zdôraznený nie je, už sama preambula deklaruje ČR ako *vlast' rovnoprávnych, slobodných občanov*. Podobne jazyková identita českej spoločnosti nie je vyjadrená v texte ústavy, ale vystupuje ako implicitný predpoklad. Napriek tomu však niektorí poslanci ČNR pri prerokúvaní *Ústavy ČR* v decembri 1992 navrhovali zakotviť postavenie českého jazyka ako jazyka úradného (napr. Petr Kavan z Hnutia za samosprávnu demokraciu – Strany Moravy a Sliezska a Antonín Hrazdíra, zvolený za Ľavý blok, poslanec Eduard Zeman navrhoval ako možný variant aj uznanie češtiny ako štátneho jazyka⁴³), ale ich návrhy sa nestretli s pochopením.

Poslanci za moravistické hnutie spoločne s predstaviteľmi krajne pravicového subjektu Združenie pre republiku – Republikánska strana Československa odmietli *Ústavu ČR* podporiť. Takáto etnický neutrálna diktia čiastočne zodpovedá konštruovaniu identity českej štátnosti ako etnický monolitnej, z čoho vyplýva absencia potreby zdôrazňovať kultúrno-etnické hodnoty, z ktorých česká štátosť vychádza.

Na rozdiel napr. od nemeckého modelu neutvára priestor na konštitucionálnej úrovni pre uznanie alebo rozvoj skupinovej, resp. národnej identity.⁴⁴ Od amerického modelu, v ktorom ústava konštituuje národ,⁴⁵ sa zasa česká ústava líší tým, že sa odvoláva na konkrétny politický národ, definovaný teritoriálne, príslušnosťou k trom uvedeným historickým regiónom, z ktorých sa Česká republika skladá.

Odvoláva sa na historické štátoprávne tradície Česka, ktoré sú konkrétnie zakotvené v odkaze na tradíciu „krajín Koruny českej a štátosti československej“. Kvituje obnovu samostatnej českej štátnosti, aj keď v neskoršom politickom diskurze sa k podobným myšlienkom české politické elity nehlásia. Preto *Ústava ČR* oveľa viac rešpektuje princíp kontinuity s predchádzajúcimi formami štátnosti, kým *Ústava SR* s odvolaním sa na sebaurčovacie právo obsahuje revolučné, diskontinuitné prvky. Má zakladateľský charakter, česká čiastočne modifikuje existujúcu formu vlády.⁴⁶ Jej odvolávanie sa na „cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historický odkaz Veľkej Moravy“ je skôr odvolávanie sa na duchovnú tradíciu

⁴³ Česká národní rada 1992 – 1992, 10. schůze, 16. 12. 1992. Stenoprotokoly. Praha : Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna; <http://www.psp.cz/eknih/1992cnr/stenprot/010schuz/s010003.htm>

⁴⁴ ROSENFIELD, c. d., s. 763,

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ Definíciu pozri GRIMM, D.: Types of Constitution, s. 108.

než na tradíciu štátnosti. Podobne iné slová preambuly – „pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátosť“ – sa neodvolávajú na konkrétnie prelomové body v dejinách Slovenska alebo etapy vývoja, majú skôr všeobecný charakter. Historická legitimita teda pri formulovaní tradícií slovenskej štátnosti zohrávala v roku 1992 menšiu rolu ako princíp sebaurčenia. Slovenská štátosť z roku 1993 sa tak sama stala novozaloženou tradíciou.

Na druhej strane, tvorcovia českej ústavy na veľkomoravskú tradíciu rezignovali, azda preto, lebo ju nepovažovali za dostatočne spätú s tradíciou českej štátnosti. K veľkomoravskej tradícii sa hlásili jedine poslanci Hnutia za samosprávnu demokraciu – Stranu Moravy a Sliezska,⁴⁷ ktorí ľňou operovali s cieľom legitimizovať moravský regionálny, resp. etnický partikularizmus.

Skúsenosť s československým federalizmom, ktorý zlyhal vo chvíli, keď sa začal demokratizovať, a teda v situácii, keď sa federatívna, resp. zložená štruktúra štátu mohla v plnej miere uplatniť, viedla k rozhodnutiu politických elít koncipovať nástupnícke štaty ako centralistické. *Ústava SR* v článku 3 zdôrazňuje jednotnosť a nedeliteľnosť územia SR. Úsilie zabrániť prelínaniu etnického a teritoriálneho štiepenia krajiny bolo prítomné aj pri diskusiach o územnom členení SR, resp. bol v tom jeden z dôvodov neochoty časti slovenskej politickej reprezentácie diskutovať o utvorení stupňa samosprávy na úrovni regiónov. Tento krok motivovali najmä obavy z požiadaviek časti predstaviteľov maďarskej menšiny na vytvorenie územnej autonómie v regiónoch obývaných maďarskou menšinou. Podobné úsilie rovnako ako návrhy na vytvorenie takého samosprávneho regiónu, v ktorom by maďarská menšina mala dominantné postavenie, sa stretávali s odmietavou reakciou slovenskej väčšiny.⁴⁸ Princíp centralistickej štátnosti je v *Ústave ČR* zakotvený dvojnásobne. Popri článku 1, podľa ktorého je ČR „zvrchovaný, jednotný a demokratický právny štát, založený na úcte k právam a slobodám človeka a občana“, je princíp unitarizmu zakotvený aj v článku 11 *Ústavy ČR*. Ten tvrdí, že „územie Českej republiky tvorí nedeliteľný celok, ktorého štátne hranice môžu byť menené len ústavným zákonom“. Podobne ako v prípade Slovenska aj tvorcovia územného členenia v Českej sa usilovali, aby v krajinе nevznikol žiadny regón (za daných okolností skôr okres), v ktorom by mali výraznejší vplyv napr. príslušníci pol'skej menšiny. Regón niekdajšieho Tešínska bol ešte v roku 1960 administratívne rozdelený medzi okresy Karviná a Frýdek-Místek, čo zostało aj po roku 1989.

⁴⁷ Česká národní rada 1992 – 1992, 10. schůze, 16. 12. 1992. Stenoprotokoly. Praha : Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna; <http://www.psp.cz/eknih/1992cnr/stenprot/010schuz/s010004.htm>

⁴⁸ ŠUTAJOVÁ, J.: Maďarské politické strany na Slovensku po roku 1989 a ich vplyv na reformu verejnej správy. In *Sociálne a politické analýzy*, 1, 2007, 1, s. 24 – 45; http://sapa.ff.upjs.sk/images/files/79_1803537698_5_Sutajova.pdf; SMK chce šesť okresov za každú cenu pokope. In *Sme*, 8. 3. 2001.

Ústava ČR reflektouje subjektivitu historických regiónov jedine vo svojej preambule a následne v obyčajnom zákone je identita Moravy prítomná v tzv. veľkom štátom znaku. Podobne regionálna subjektivita absentuje v ďalších zákonoch vrátane ústavného zákona o územnom členení ČR. Subjektivitu Moravy ako historického regiónu ČR reflektouje jedine preambula *Ústavy ČR*, z parlamentných politických subjektov vo svojom názve jedine Komunistická strana Čiech a Moravy, považovaná za antisystémovú opozíciu.

V čase prijímania *Ústavy ČR* bol však koncept etnický *de facto* monolitného štátu bez politicky relevantných národnostných menšíň vystavený vážnym pochybnostiam. Týkalo sa to práve postavenia Moravy, resp. aj Sliezska v rámci ČR, pričom lídri moravistických politických subjektov presadzovali v rokoch 1990 – 1992 aj riešenie moravskej otázky na federálnej úrovni, t. j. povýšenie regionálnej identity Moravy na identitu národnopolitickú. Rastúca podpora moravského hnutia v roku 1990 a jeho politicizácia vrátane vznášania národnopolitických ambícii, ktoré zaznamenávali určité úspechy osobitne v regióne južnej Moravy, viedli 9. mája 2012 Federálne zhromaždenie ČSFR k revokácii rozhodnutia o zrušení krajiny moravsko-sliezskej z 1. januára 1949 v rámci nového územnosprávneho členenia. Toto uznesenie bolo označené za „akt nespravodlivý a poplatný totalitnej byrokraticko-centralistickej praxi“, resp. za krok „v rozpore s princípy demokracie a samosprávy, a ktorý tak podstatne prispele k deformovanému vývoju československej spoločnosti“. Zároveň vtedajšie FZ ČSFR vyslovilo „pevné presvedčenie“, že nové štátoprávne usporiadanie, ktoré prijmú slobodne zvolené zákonodarné zbory, „túto nespravodlivosť napravia“⁴⁹. Uvedené uznesenie predstavovalo nekonkretizovaný príslušný zmeny štátoprávneho postavenia Moravy, na ktorý sa v roku 1992 pri prijímaní *Ústavy ČR* odvolávali moravistickí poslanci ČNR. Zároveň však predstavovalo po roku 1989 jediný náznak možného oficiálneho uznania štátoprávnych ambícii Moravy, aj keď napr. prezident Václav Havel vo svojom prejave vo FZ, v ktorom otvoril otázku štátnych symbolov, navrhoval vyjadriť symbolickú subjektivitu Moravy v štátom znaku formou štítku v centre štátneho znaku.⁵⁰

Uvedené požiadavky sa nestretli s podporou ani vo väčšine českej spoločnosti, ani v prostredí slovenskej politickej reprezentácie, ktorá sa, naopak, obávala, že národnopolitickú dimenziu riešenia otázky postavenia Slovenska môže uznanie moravských ašpirácií spochybniť.⁵¹ Pozmeňovací návrh poslanca ČNR Petra Kavana, zvoleného za Hnutie za samosprávnu demokraciu – Stranu Moravy a Sliezska, aby názov budúcej samostatnej ČR znel Českomoravská republika, ktorá by mala charakter spolku krajiny Českej a krajiny Moravskosliezskej, bol zamietnutý podobne ako ďalšie návrhy poslancov za toto zoskupenie (napr. Jiří

⁴⁹ Usnesení Federálneho shromáždění č. 212 o obnovení moravsko-slezské samosprávy. Praha, Federálne zhromaždenie ČSFR 9. 5. 1990. <http://psp.cz/eknih/1986fs/sln/usneseni/u0212.htm>

⁵⁰ RYCHLÍK, J.: *Rozdelení Československa 1989 – 1992*. Praha 2012, s. 128.

⁵¹ Tamže, s. 197 – 200.

Bílý), požadujúce vypustenie ustanovenia o jednotnosti Českej republiky z článku 1 navrhovanej *Ústavy ČR*.⁵² Parlamentná väčšina však nebola ochotná o teritoriálnej subjektivite Moravy ani len diskutovať, čo potvrdzujú slová poslankyne za Hnutie za samosprávnu demokraciu – Stranu Moravy a Sliezska: „... keď sa povie Morava, vyľudňuje sa snemovňa.“⁵³

Úvahy o spolkovom, resp. federatívnom usporiadanií ČR však implicitne odmietol už článok 8 Ústavy ČR, ktorý zaručuje „samosprávu územných samosprávnych celkov“. Neúspech moravistických subjektov v parlamentných voľbách v roku 1996 rozhodol aj o štátoprávnych ambíciách Moravy. V decembri 1997 bol schválený ústavný zákon č. 347/1997 Sb. o vytvorení vyšších územných samosprávnych celkov. Názvy a ani hranice týchto celkov nereflektovali historickú identitu regiónov, t. j. historická hranica Čiech a Moravy prechádza územím Budějovického, Jihlavského a Pardubického kraja, hranica medzi Moravou a Sliezskom územím Olomouckého a Ostravského kraja. Až novela príslušného ústavného zákona č. 176/2001 Sb. umožnila zohľadnenie prvkov historickej identity. Týkalo sa to zmeny názvu Budějovického kraja na Juhočeský kraj, Jihlavského kraja na Vysočinu, ale takisto premenovania Brnianskeho kraja na Juhomoravský kraj a Ostravského kraja na kraj Moravskosliezsky. Napriek tomu však aj územné členenie ČR je rovnako ako v prípade územného členenia Slovenska, ktoré nerešpektuje nielen etnické hranice, ale ani hranice historickej regiónov (žúp), prejavom politiky národnej homogenizácie po vzniku nezávislých štátov.

Jazykové chápanie národa, na ktorého základe bola konštruovaná slovenská aj česká identita, však v prípade ČR naráža na problém identity moravskej a sliezskej, ktorá je v uvedených regiónoch konkurenciou českej identity. Treba pripomenúť, že moravská a sliezska identita v časti obyvateľstva týchto krajín presahuje chápanie identity regionálnej. Osobitne sa to týka moravskej identity, v roku 1991 sa k moravskej národnosti prihlásilo 1 362-tis. osôb, t. j. až 13,2 % obyvateľstva ČR. Po rozklade moravistických politických zoskupení, ktoré sa po roku 1996 už do Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR nedostali, síce počet občanov, hlásiacich sa k moravskej národnosti, zaznamenal prudký pokles (380 474 osôb, t. j. 3,7 % všetkého obyvateľstva ČR), v roku 2011 sa počas sčítania obyvateľov k moravskej národnosti prihlásilo 522 474 osôb, t. j. 6,7 % všetkého obyvateľstva ČR. Hoci Moravania ako etnická menšina, resp. menšinový národ v ČR oficiálne uznaní nie sú, počet obyvateľov, identifikujúcich sa ako Moravania, je vyšší, ako počet ľudí hlásiacich sa k slovenskej národnosti⁵⁴. Ich podiel teda stúpol, preto možno konštatovať, že moravská otázka je v českej spoločnosti latentne prítom-

⁵² Česká národní rada 1992 – 1992, 10. schůze, 16. 12. 1992. Stenoprotokoly. Praha : Poslanecká snemovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna; <http://www.psp.cz/eknih/1992cnr/stenprot/010schuz/s010002.htm>

⁵³ Tamže.

⁵⁴ Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2011. Praha : Český statistický úřad 2011; http://www.czso.cz/slbd2011/redakce.nsf/i/predbezne_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011

ná. Sem-tam sa objavujú aj správy o projekte samostatného moravského jazyka.⁵⁵ Hoci Český štatistický úrad *de facto* existenciu moravského jazyka uznal tým, že ho v sčítacích hárkoch uviedol ako samostatný jazyk, ku ktorému sa mohli občania prihlásiť ako k svojmu materinskému, k moravčine sa prihlásilo iba 108 469 respondentov, t. j. podstatne menej ako tých, ktorí sa prihlásili k moravskej národnosti.⁵⁶ V českej spoločnosti pretrváva aj samostatná sliezska identita, idea samostatnej sliezskej národnosti má však marginálny charakter.

Požiadavky na štátну ochranu českého jazyka neuspeli v roku 1992 a nestretli sa zatial s väčším ohlasom zo strany spoločnosti. Legislatívna ochrana českého jazyka nie je predmetom významnejšieho tlaku zo strany spoločnosti a nepatrí medzi priority politických elít v ČR. Návrh na prijatie samostatného zákona o štátnom jazyku a o jazykoch národnostných menší v ČR predložila napr. v roku 1995 skupina poslancov na čele s Jiřím Hájkom (KSČM),⁵⁷ nenašiel však dostatočnú podporu v Poslaneckej snemovni Parlamentu ČR a nesúhlas s ním vyjadrila aj vláda ČR, pričom svoje rozhodnutie zdôvodňovala nespochybňovanou dominanciou českého jazyka, hoci predkladatelia zákona hovorili o „čoraz intenzívnejšie sa presadzujúcej tendencii zatláčania češtiny vo verejnom živote“.⁵⁸ Prijatie zákona o štátom jazyku v ČR presadzujú aj krajne pravicové sily.⁵⁹ Používanie jazykov v ČR upravujú čiastkové zákony, týkajúce sa rozličných oblastí života.

Štátna symbolika a národná identita

Dôležitým vyjadrením národnej a štátnej identity sú aj štátne symboly, kodifikované ústavami oboch štátov. Aj ony predstavujú vyjadrenie momentov kontinuity a zmeny. Štátna symbolika ČR podstatne viac vychádza z kontinuity s bývalou ČSFR. *Ústava ČR* v článku 14 definuje ako štátne symboly „veľký a malý štátny znak, štátne farby, štátnu vlajku, vlajku prezidenta republiky, štátnu pečať a štátnu hymnu“. Kým tzv. malý štátny znak podľa zákona ČNR č. 3/1993 zo 17.

⁵⁵ ZEMANOVÁ, B.: Moravané tvorí spisovnou moravštinu. In *Brněnský deník*, 12. 11. 2008.

⁵⁶ Tab. 614. Obyvateľstvo podľa veku, podľa národnosti, mateľského jazyka, náboženské víry, nejvyššieho ukončeného vzdelania, státného občanstva a podľa pohlaví. In *Obyvateľstvo podľa sčítania lidu, domu a bytu 2011*. Česká republika. Praha 2012, s. 356; [http://www.czso.cz/csu/2012ediciplan.nsf/t/A10032E9A7/\\$File/OBCR614.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012ediciplan.nsf/t/A10032E9A7/$File/OBCR614.pdf)

⁵⁷ Návrh poslance J. Hájka a ďalších na vydáni zákona o štátom jazyce České republiky a o jazyčích národnostních menších.. Tisk č. 2018. Praha : Parlament České republiky, Poslanecká snemovna 12. 12. 1995. <http://www.psp.cz/eknih/1993ps/tisky/t201800.htm>

⁵⁸ Usnesení vlády České republiky ze dne 17. ledna 1996 č. 67+P k k poslaneckému návrhu zákona o štátom jazyce České republiky a o jazyčích národnostních menších (tisk č. 2018). Praha : Vláda České republiky 17. 1. 1996; <http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usnweb.nsf/0/C1F07B35524FB953C12571B6006D0EC8>.

⁵⁹ Zákon o štátom jazyce České republiky. Národní Tisková Agentura: Svatováclavský národní sném, 28. 9. 2006; http://www.natia.cz/sv_snem/images/zakon.pdf

decembra 1993 definuje ako malý štátny znak štít s českým dvojchvostým levom, veľký štátny znak svojou úpravou nadvázuje na štvrtencový štít, ktorý sa v rokoch 1990 – 1992 používal ako štátny znak ČSFR, pričom v druhom a tretom poli sú umiestnené historické symboly Moravy a Sliezska. V snahe minimalizovať moravský, resp. sliezsky regionálno-ethnický partikularizmus sa však zákonom darcovia vyhli akémukoľvek historickému zadefinovaniu uvedených symbolov. Zákon nehovorí, že sa v tzv. veľkom štátnom znaku ČR skutočne nachádzajú symboly Moravy, resp. Sliezska ako historických krajín Českého kráľovstva. Najvýraznejším prejavom identifikácie českej spoločnosti so štátoprávnym a politickým dedičstvom bolo prevzatie vlajky niekdajšieho spoločného štátu, hoci pôvodný ústavný zákon o zániku federácie takýto krok vylučoval. Preto tento krok vyvolával konflikty medzi slovenskou a českou politickou reprezentáciou. Historickú červeno-bielu českú vlajku však už na začiatku 90. rokov česká spoločnosť neakceptovala a navyše bola totožná s vlajkou susedného Poľska⁶⁰. Súčasťou štátnej symboliky ČR zostala vlajka prezidenta republiky, čo potvrdzuje, že prezident si zachovával aj na začiatku 90. rokov funkciu integračného prvku českej spoločnosti. V duchu tradície prvej ČSR prevzala nezávislá ČR aj symboliku štátnych farieb bielej, červenej a modrej v uvedenom poradí. Aj hymnu sa stala niekdajšia česká časť štátnej hymny bývalej ČSFR.

Bez výraznejších konfliktov sa vyvíjala aj štátna symbolika SR. Súčasťou politickej agendy slovenského národnopolitickeho hnutia bola aj polemika a v niektorých prípadoch až odmietanie politiky presidentov bývalého Československa, azda s výnimkou Ludvíka Svobodu a Gustáva Husáka. Preto samotná funkcia prezidenta republiky neplnila v slovenskej spoločnosti podobnú integrujúcu úlohu ako v spoločnosti českej. V dôsledku toho sa v čl. 8 *Ústavy SR* nedostala štandarda prezidenta republiky do sústavy taxatívne vymenovaných štátnych symbolov. Pôvodná štátна vlajka SR z roku 1990 bola doplnená o vyobrazenie štátneho znaku na prednej polovici listu⁶¹, aby sa odlišila od symbolov Ruskej federácie, resp. Slovinska. Hoci v minulosti o štatút národnej hymny súperili súčasná hymna *Nad Tatrou sa blýska*, ktorá bola aj súčasťou československej štátnej hymny, a pieseň *Hej, Slováci*, v súčasnosti je štátna hymna predmetom väčšinového konzenu a návrhy na jej zmenu sa nestretávajú s významnejším ohlasom.⁶²

Na rozdiel od ČR sa však najmä v 90. rokoch začal neoficiálne považovať za súčasť slovenskej štátnej symboliky aj štátny jazyk, hoci *Ústava SR* ho explicitne medzi štátne symboly nezaraduje. Takéto vnímanie si osvojila najmä tzv. národné orientovaná časť slovenského politického spektra a občianskej spoločnosti. Potvrdzuje to napr. *Návrh zásad zákona o štátnom jazyku v SR*, ktorý v júni 1994 vypracovali Matica slovenská, Spolok slovenských spisovateľov a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Dokument zdôvodňuje prijatie nového zákona o štátnom ja-

⁶⁰ RYCHLÍK, c. d., s. 357.

⁶¹ Zákon NR SR č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní.

⁶² Kováč navrhol novú hymnu, Stern chcel ísť za dedom na cintorín. TASR, 3. 5. 2004.

zyku nielen díkciou Ústavy SR a potrebou zaviesť na Slovensku „jazykový poriadok“, ktorého existenciu podľa jeho signatárov neumožňovala dovtedajšia platná legislatívna úprava⁶³, ale aj tým, že v podmienkach suverénneho štátu štátny jazyk predstavuje „duchovnú súčasť štátnej symboliky“⁶⁴. Napriek tomu, že približne 15 % obyvateľstva SR tvoria príslušníci národnostných menšíň, návrh zásad zákona konštatoval, že štátny jazyk predstavuje „integrujúci faktor suverenity SR“.

Podobné formulácie sa do textu zákona ani do dôvodovej správy k návrhu zákona nedostali. Dôvodová správa, vypracovaná Ministerstvom kultúry SR, však používala tézu o role slovenského jazyka ako „jazyka zjednocujúceho všetkých občanov Slovenskej republiky“. Zároveň sa v nej uvádzia, že ide o národný jazyk Slovákov ako „jediného štátotvorného subjektu Slovenskej republiky“,⁶⁵ t. j. deklarovala etnický charakter štátu. Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku SR nepoužil podobné formulácie, ale v „preamble“ definoval slovenský jazyk ako „najdôležitejší znak osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky“, popri tom, že ho chápe ako „všeobecný dorozumievací prostriedok jej občanov“.

Ako sa nazdáva napr. Alexander Bröstl, do širšie chápanej symboliky patrí aj hlavné mesto a štátne sviatky, resp. pamätné dni.⁶⁶ Na rozdiel od ČR, kde je 28. október, Deň vzniku samostatného československého štátu, považovaný za významný štátny sviatok, tento deň, podobne ako 30. október, pripomínajúci výročie tzv. Martinskej deklarácie, nie je na Slovensku štátnym sviatkom. Z hľadiska tradícií národnej štátnosti sú v SR najdôležitejšimi sviatkami 1. január (Deň vzniku Slovenskej republiky) a 1. september (Deň Ústavy SR), ďalšie sviatky ako 29. august (Výročie SNP), 17. november (Deň boja za slobodu a demokraciu), 1. máj (Sviatok práce), 8. máj (Deň víťazstva nad fašizmom) a symbolizujú skôr všeobecno-demokratické tradície.

Prejavom diskontinuity a zdôraznenia rozhodujúceho významu novej slovenskej štátnosti pre štátnu identitu súčasnej SR je aj voľba sústavy štátnych sviatkov. Na rozdiel od Českej republiky v rámci štátnych sviatkov sa SR neodvoláva na česko-slovenskú tradíciu, Deň výročia vzniku ČSR a Martinskej deklarácie má iba charakter pamätného dňa. Slovenská štátnosť sa chápe ako historicky nový fenomén, čo vyplýva z komplikovaného vzťahu politických elít SR so svojou minulosťou a s ahiatíckym charakterom slovenského demokratického diskurzu v 70. rokoch.

Preto sa súčasťou slovenskej štátoprávnej tradície stali predovšetkým dni bezprostredne súvisiace so vznikom súčasnej samostatnej SR, ako aj sviatky, ktoré Slovensko zaraďujú do európskych všeobecno-demokratických tradícií, ako napr. Výročie SNP, Deň víťazstva nad fašizmom či Deň boja za slobodu a de-

⁶³ Bol ňou zákon č. 428/1990 Zb. o úradnom jazyku v Slovenskej republike.

⁶⁴ Návrh zásad zákona o štátnom jazyku. In *Kultúra slova*, 28, 1994, 3, s. 131 – 137.

⁶⁵ Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Dôvodová správa.

⁶⁶ BRÖSTL, A. a kol.: *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Plzeň 2010, s. 81.

mokraciu. Pritom Deň sv. Cyrila a Metoda (spoločný pre Slovensko aj Česko) je takisto problematické považovať výlučne za sviatok súvisiaci s národnou štátosťou alebo so slovanskými kultúrnymi tradíciami. Pri voľbe dní pracovného pokoja sa výrazne prejavuje vplyv katolíckej cirkvi, ktorá má na Slovensku medzi denomináciami hlavné postavenie. Dňom pracovného pokoja je tak sviatok Sedembolestnej Panny Márie i sviatok Všetkých svätých, kym s evanjelickou tradíciou súvisí predovšetkým deň pracovného pokoja na Veľký piatok. Zákon o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a o pamätných dňoch v SR uznáva aj 6. január ako Vianočný sviatok pravoslávnych kresťanov. Na druhej strane napr. Deň reformácie predstavuje iba pamätný deň. Český sviatok Deň upálenia Majstra Jána Husa (6. júl) symbolizuje prepojenie českej tradície s dedičstvom protestantizmu. Hoci pri voľbe štátnych sviatkov a dní pracovného pokoja sa slovenské politické elity čiastočne usilovali o zachovanie konsenzuálneho prístupu, ani jeden oficiálny štátom uznaný sviatok, deň pracovného pokoja alebo pamätný deň nie sú bezprostredne adresované národnostným menšinám.

V prípade ČR sa pri tvorbe štátnych sviatkov ako súčasť štátnej symboliky a štátnej identity výraznejšie pridržiaval politické elity náboženskej neutrality štátu, čo vyplýva z menšej miery religiozity obyvateľstva, keďže 39,7 % z nich sa považuje za ľudí bez vyznania. Popri Masarykovskej liberálno-občianskej tradícii, inšpirovanej aj slovanskou tradíciou (vznik ČSR 28. októbra, Deň upálenia Majstra Jána Husa a sviatok sv. Cyrila a Metoda) sú však zohľadnené aj konzervatívne a katolícke tradície, na ktoré sa česká štátnosť takisto odvoláva prostredníctvom uznania sviatku sv. Václava (28. september) za Deň českej štátnosti.

Napriek rozdielnemu postoji k štátoprávnym tradíciam možno pozorovať v kreovaní štátnej symboliky SR a ČR určité konvergencie. Ak sa v ČR Deň boja za slobodu a demokraciu schválil ako štátny sviatok v roku 2000⁶⁷, na Slovensku sa podobná úprava prijala na jeseň v roku 2001⁶⁸. Na druhej strane, napr. 1. január ako Deň vzniku Slovenskej republiky bol uzákonený ako štátny sviatok ešte v roku 1993,⁶⁹ kym v ČR sa oficiálne uznaným Dňom obnovy samostatného českého štátu stal až v roku 2000.⁷⁰ Oslave tohto sviatku však české politické elity venujú podstatne menej pozornosti ako elity slovenské.

⁶⁷ Zákon č. 245/2000 Sb. ze dne 29. června 2000, o státních svátcích, o významných dnech a o dnech pracovního klidu.

⁶⁸ Šiesty deň rokovania 52. schôdze Národnej rady Slovenskej republiky 25. októbra 2001 o 9.00 hodine. Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch v znení neskorších predpisov. Stenogram. Bratislava : NR SR 25. 10. 2001. <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=13&termNr=2>

⁶⁹ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch.

⁷⁰ Zákon č. 245/2000 Sb. ze dne 29. června 2000, o státních svátcích, o významných dnech a o dnech pracovního klidu.

Ústavy SR a ČR a úprava problematiky národnostných menšíň

Etnická diverzita a prítomnosť značného počtu príslušníkov inožajazyčných menšíň boli súčasťou identity československého štátu už od jeho vzniku. Napäťie medzi deklarovaným národným charakterom a multietnickou realitou bolo častým zdrojom konfliktov počas existencie prvej ČSR i po druhej svetovej vojne. Ako sme už uviedli, oficiálne uznanie práv národných, náboženských a rasových menšíň bolo zakotvené v šiestej hlove *Ústavnej listiny ČSR* rovnako ako v osobitnom tzv. Jazykovom zákone (zákon č. 122 Sb. z. a. n. zo dňa 29. februára 1920, ktorým sa stanovujú zásady jazykového práva v republike Československej). Ochrana menšíň bola výsledkom medzinárodných zväzkov ČSR, na plnenie ktorých sa zaviazala v rámci Saintgermainskej zmluvy.

Uvedená úprava garantovala rozsiahlu úroveň jazykových práv príslušníkov menšíň na individuálnom princípe v regiónoch, kde ich zastúpenie presahovalo 20 %. Týkalo sa to nielen práva používať menšinové jazyky v úradnom styku, ale aj v brannej moci v styku s mužstvom, ktoré neovládalo štátne (oficiálne) jazyk, a práva na vyučovanie v jazykoch menšíň. Právna úprava v prvej ČSR sa vyhýbala označovaniu menšíň za „národnosti“. Ústavný výbor NZ pri koncipovaní *Ústavnej listiny ČSR* zdôvodňoval, že sa pojmu „národnostné menšiny“ vedome vyhýba, lebo „*mnohé národy predchádzajúceho Rakúsko-Uhorska pocitovali veľmi trpko ako krivdu, že im bola upieraná kvalita národov a že boli ponižované na púhe národnosti*“⁷¹. Zároveň to však znamenalo neoficiálne uznanie faktu, že príslušníci menšíň pocitujú minimálne kultúrne, ak nie aj politické väzby s „materským“ nárom, žijúcim v susednom štáte.

V komunistických ústavách, prijatých po druhej svetovej vojne, sa prístup k menšinám zmenil. Po druhej svetovej vojne sa problematika menšinových práv zdiskreditovala vzhľadom na jej zneužívanie na agresie proti jednotlivým štátom. Príslušníci menšíň boli vystavení represívnym zásahom a osobitne proti nemeckej a maďarskej menštine sa uplatňoval princíp kolektívnej viny formou vysídlenia (najmä v prípade nemeckej menšiny), resp. zbavenia občianskych práv (v prípade zvyškov nemeckej menšiny a príslušníkov maďarskej menšiny). Ako sme už uviedli, *Ústava 9. mája* z roku 1948 vnímala menšiny ako kolektívneho nepriateľa, hoci príslušníkom maďarskej menšiny boli zákonom č. 245/1948 Zb. občianske a politické práva navrátené. Oficiálne bola existencia menšíň uznaná až v *Ústave ČSSR* na individuálnej úrovni, pričom ich ochrana sa týkala vzdelenia v materinskom jazyku a kultúrneho rozvoja. Fakticky sa však menšinová politika riadila nepísanými zvyklosťami a praktikami, ktoré sa v značnej miere zdedili z predmníchovskej ČSR (napr. v oblasti vyučovania v jazykoch menšíň). Zároveň sa však uplatňovala rôznym spôsobom v rozličných regiónoch, v závislosti od aktuálnych záujmov a potrieb komunistickej moci, resp. od politického vplyvu danej menšiny, jej vztahu so štátom, pričom

⁷¹ SOMOROVÁ, c. d., s. 4.

dôležitú rolu zohrávala početnosť menšiny a miera jej sebaorganizácie alebo, naopak, asimilácie.

Ako politický fenomén a konštitutívny subjekt boli menšiny uznané ústavným zákonom o postavení národností v ČSSR č. 144/1968 Zb. Ako správne konštatuje Ľudmila Somorová, ide o komplexnú úpravu, porovnatelnú s právnou úpravou predmníchovskej ČSR. Popri už oficiálne štátom uznaných menšinách maďarskej, poľskej a ukrajinskej zákon uznal aj existenciu menšiny nemeckej a rusínsku národnosť zaradil na jednu úroveň s národnosťou ukrajinskou⁷². Dokument ovplyvnili demokratizačné procesy v roku 1968, pričom popri individuálnych právach pripúšťal aj uplatnenie práv kolektívnych, keď hovoril o „postavení národnosti“ ako kolektívít a práve na kolektívnej úrovni im priznával aj právo na zastúpenie v zastupiteľských zboroch a iných volených orgánoch „primerane na svoju početnosť“.

S ohľadom na nastupujúci normalizačný režim však výkon menšinových práv, spomínaných v uvedenej úprave, nekonkretizovali nižšie právne normy. Na druhej strane, použitie pojmu „národnosť“, prevzatého z uhorskej právnej praxe, signalizovalo národný charakter československého štátu, v ktorom subjektivita nositeľa štátnosti bola priznaná iba Čechom a Slovákom. Pojem „národnosť“ však zároveň evokoval zakotvenosť menšíň v československej spoločnosti, pričom štát od menšíň očakával, že sa nebudú identifikovať s „materskými štátmi“. Preto menšinová problematika bola zredukovaná na otázky kultúrnej, školskej a jazykovej politiky. Hoci v oblasti politickej participácie sa stanovili kvóty na zastúpenie menšíň vo volených orgánoch, s ohľadom na mocenský monopol KSČ, ktorá rozhodovala o ich obsadení, toto právo nadobudlo iluzórny charakter.

Menšinové práva upravovali po roku 1989 *Ústavy SR a ČR*, predovšetkým v *Listine základných práv a slobôd*. Úprava menšinových práv v *Ústave SR* sa však nestrela s akceptáciou zo strany politickej reprezentácie maďarskej menšiny. Absencia samostatnej hlavy, týkajúcej sa menšinových práv, zachovanie termínu „národnostné menšiny“ namiesto termínu „národné menšiny“, ktoré požadovali poslanci maďarských strán v SNR, a napokon neuznanie kolektívnych práv menšíň (právo na vlastné politické zastúpenie, právo na samosprávu v oblasti školstva a kultúry, právo vytvárať vlastné zastupiteľské a samosprávne orgány), ako aj dílcia preambuly, v ktorej úvode sa namiesto *My občania Slovenskej republiky* objavil text *My národ slovenský*, spôsobili, že poslanci za Maďarské kresťanskodemokratické hnutie a hnutie Spolužitie počas hlasovania o konečnom teste *Ústavy SR* rokovaciu sálu opustili.⁷³ Problematika menšíň, či už vzhľadom na priznanie samosprávy Moravy a Sliezska, alebo charakter a rozsah menšinových práv teda predstavovali zásadné faktory z aspektu distribúcie podpory *Ústav SR* a *ČR* medzi parlamentnými zoskupeniami.

⁷² Tamže, s. 10.

⁷³ PETRANSKÁ-ROLKOVÁ, N.: *Ústava Slovenskej republiky a jej dvadsaťročný vývoj (1992 – 2012)*. Bratislava 2012, s. 16; GBÚROVÁ, M.: *Politika v jazyku... c. d., 69.*

Slovenská republika neprijala komplexnú legislatívnu úpravu menšinovej problematiky, rieši ju čiastkovými zákonomi (zákon č. 154/1994 Z. z. o matrikách; zákon č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazykoch národnostných menšína aj najmä zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšína a ďalšie zákony).⁷⁴ Dôležitým faktorom národnostnej politiky v SR zostáva aj zákon o štátom jazyku, ktorý prešiel od roku 1995 viacerými modifikáciami.

Zákon č. 428/1990 Zb. o úradnom jazyku v SR, ako aj ďalšie právne normy, umožňujúce používanie menšinových jazykov v štátnych a verejných inštitúciách, ponechali v platnosti klauzulu minimálneho 20-percentného zastúpenia príslušníkov menšína v obci z čias prvej ČSR. Situácia sa zmenila až v roku 2011, keď sa pri novelizácii zákona o jazykoch menšína táto dolná hranica znížila na 15 %. Bude sa však uplatňovať až po sčítaní obyvateľstva v roku 2021⁷⁵. Jednotlivé čiastkové zákony, upravujúce postavenie menšína, sa v slovenskej spoločnosti a v prostredí politických elít nestali predmetom konsenzu, ale aj po ich schválení zostávali súčasťou agendy politických strán a predmetom politického súperenia. V praxi si z hľadiska svojho mobilizačného potenciálu a medzinárodného vplyvu relevantné postavenie udržiava jedine maďarská menšina a čiastočne menšina rómska, ktorá však nedisponuje v NR SR vlastnou politickou reprezentáciou. Preto vývoj legislatívnej úpravy postavenia menšína často závisí od vzťahu maďarskej menšinovej reprezentácie k parlamentnej väčšine. Menšinové práva sú teda nadálej predmetom politického rozhodovania a negociačií a len veľmi pomaly sa stávajú súčasťou konsolidovaných a stabilných pravidiel hry.

V dôsledku vysídlenia prevažnej väčšiny príslušníkov nemeckej menšiny a postupujúcej asimilácie ostatných menšína patrí Česká republika medzi etnicky relatívne homogénne štáty, keďže národnosť moravská a sliezska nie sú uznané za národnostné menšiny. Na rozdiel od Slovenska teda menšiny nepredstavujú významnejší politický faktor z hľadiska svojej početnosti, kompaktnosti osídlenia a miery samoorganizácie. Čiastočnou výnimkou môže byť na regionálnej a lokálnej úrovni menšina polštárska, žijúca kompaktnejšie v Tešínsku.⁷⁶ Práva menšína rámcovo upravuje *Listina základných práv a slobôd*, ich výkon je konkretizovaný prostredníctvom komplexnej legislatívnej úpravy (zákon č. 273/2001 Sb. o právach príslušníkov národnostných menšína). Zákon v článku 2 taxatívne definuje pojem príslušník menšiny, ktorým je taký občan ČR, ktorý „sa hlási k inej ako českej národnosti, a prejavuje želanie byť pokladaný za príslušníka národnostnej menšiny spolu s ďalšími, ktorí sa hlásia k tej istej národnosti“. Ná-

⁷⁴ OROSZ, L.: Maďarská národnostná menšina na Slovensku a legislatívne zmeny v jej postavení po roku 1989. In *Človek a spoločnosť*, 11, 2008, 4; <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2008/05-orosz.html>

⁷⁵ KDH zatiaľ nemá dostatok podpisov. In TASR, 24. 5. 2012.

⁷⁶ Podrobnejšie pozri KOPEČEK, L.: Coexistential-Soužití a politická reprezentace polské menšiny na Těšínsku. In *Stredoevropské politologické studie – Central European Political Science Review*, V, 2003, 2 – 3 (jaro – léto 2003); <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=169>.

rodnostnú menšinu definuje ako „spoločenstvo občanov Českej republiky žijúcich na území súčasnej Českej republiky, ktorí sa odlišujú od ostatných občanov spravidla spoločným etnickým pôvodom, jazykom, kultúrou a tradíciami, tvoria početnú menšinu obyvateľstva a zároveň prejavujú vôleu byť pokladaní za národnostnú menšinu za účelom spoločného úsilia o zachovanie a rozvoj vlastnej svojbytnosti, jazyka a kultúry a zároveň za účelom vyjadrenia a ochrany záujmov ich spoločenstva, ktoré sa historicky utvorilo“. Predpokladom uznania spoločenstva za národnostnú menšinu je teda jej početnosť, autochtonosť, vedomie odlišnosti a disponovanie občianstvom ČR prinajmenšom významnou časťou jej príslušníkov. Občania moravskej a sliezskej národnosti súce požadované kritériá splňajú, no za národnostné menšiny ich nepovažujú, hoci podstatne menšie komunity za menšiny uznané boli a disponujú svojimi zástupcami v Rade vlády pre národnostné menšiny.

Na Slovensku legislatívne úpravy o definícii menšíni absentujú. Uznanie príslušných komunit za menšiny teda predstavuje primárne politické rozhodnutie. Realizuje sa spravidla uzenesním vlády SR o zmene štatútu Rady vlády SR pre národnostné menšiny a etnické skupiny (od roku 2012 Výbor pre národnostné menšiny a etnické skupiny pri Rade vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť). Na jeho základe je vymenovaný zástupca príslušnej organizácie, reprezentujúcej danú menšinu, za člena uvedeného poradného orgánu. Spravidla sa rozhodnutie opiera o stanovisko Slovenskej akadémie vied, napr. Spoločenskovedného ústavu a Historického ústavu SAV, týkajúce sa autochtonosti danej menšiny na území SR. Ako ukazuje príklad uznania srbskej komunity za národnostnú menšinu v SR, vláda sa stotožnila so stanoviskom Historického ústavu SAV, ktorý popri autochtonosti srbského etnika na Slovensku argumentoval aj politickými aspektmi (význam západného Balkánu ako jednej z priorít zahraničnej politiky SR a faktor reciprocity v podobe statusu slovenskej menšiny v Srbsku).⁷⁷ Politické faktory teda zohrávajú významnú rolu v menšinovej politike v oboch nástupníckych štátach ČSFR.

Záver

Ústavy SR aj ČR plnia významnú úlohu v procese konštruovania národných identít v nástupníckych štátach bývalej ČSFR, hoci v každom z nich je predstava „demosu“, t. j. konštitutívneho prvku daného štátu, upravená odlišne. Kým *Ústava SR* kombinuje etnický princíp s princípom občianskym, v *Ústave ČR* je politický národ konštruovaný ako národ občiansky. Významnú úlohu tzv. národného princípu prevzala *Ústava SR* z ústavného dedičstva prej ČSR, hoci sa tvorcovia

⁷⁷ Pozri: Stanovisko Historického ústavu SAV k autochtonnosti srbskej menšiny na Slovensku. In *Uznesenie vlády SR č. 91 z 3. februára 2010 k návrhu na zmene štatútu Rady vlády SR pre národnostné menšiny a etnické skupiny*. Číslo materiálu 3912/2010. Bratislava, Úrad vlády SR 2010.

ústavného a politického systému vo viacerých aspektoch snažili od československej tradície odlišiť⁷. Kým *Ústava ČR* vychádza z princípu kontinuity českej a československej štátnosti, *Ústava SR* vo svojej preambule zohľadňuje historické tradície iba veľmi všeobecne.

Politické elity v Česku sa usilujú prezentovať štát ako etnický homogénny bez významnejšieho zastúpenia národnostných menšíň. *Ústava ČR* nereflektuje etnický faktor. Paradoxne však možno konštatovať, že uvedený stav je výsledkom procesov etnickej dekonsolidácie českého obyvateľstva po roku 1990, ako aj snahy vyhnúť sa otváraniu regionálno-etnických konfliktov v čase vzniku ČR. Rovnako možno povedať, že zakotvenie unitárneho charakteru ČR a odmietnutie regionálnych, resp. štátoprávnych ambícií moravského hnutia pramenilo práve z obáv, že by takého rozdelenie mohlo posilniť procesy etnickej dekonsolidácie na Morave i Sliezsku. Etnický, resp. regionálny faktor zohrával významnú úlohu pri schvaľovaní oboch ústav ako konsolidujúci faktor i ako konfliktná línia, rozdeľujúca obe spoločnosti.

***Constitutions of the Slovak Republic and the Czech Republic
and their role in the process of building and shaping national identities***

JURAJ MARUŠIAK

The author believes that the Constitutions of the Slovak Republic and of the Czech Republic have played their part in the process of shaping national identities of the successor states of the former Czechoslovakia and acknowledges fundamental differences between these Constitutions, the first and foremost being the absence of ethnic principle in the Czech Constitution. Both Constitutions are clearly unitarist and centralist ones. The ethnic factor played a significant role in the division of Czechoslovakia.

HISTORICKÉ ZDROJE A SÚVISLOSTI STRANÍCKYCH SYSTÉMOV NA SLOVENSKU A V ČESKU PO ROKU 1989

MILAN ZEMKO

Systémy politických strán a hnutí na Slovensku a v Česku po roku 1989 je potrebné skúmať aj s ich historickými zdrojmi a súvislostami už od vzniku spoľočného štátu roku 1918 a azda aj od konca 19. storočia, keď sa v rakúskej časti habsburského mocnárstva začali formovať a presadzovať vo voľbách do Ríšskej rady moderné masové strany. Historická retrospektíva ukazuje totiž rozdielne predpoklady a tradície politického organizovania a pôsobenia v obidvoch krajinách s ich dosahom až do súčasnosti.

Česká stranicko-politická scéna sa v zásade vyprofilovala už za monarchie v znamení stranickej plurality a istej vyváženosťi, v rámci ktorej pôsobili na pravo-ľavej osi popri sebe, ale najmä v politických konfliktoch ideovo aj stavovsky orientované strany. Táto stranická pluralita sa od roku 1907 potvrdila aj v dvoch parlamentných voľbách na základe všeobecného volebného práva pre mužskú časť obyvateľstva.¹ Na Slovensku v súvislosti s uhorskými stranicko-politickými pomermi pôsobili predovšetkým volebné strany honorácií, pričom tridsať rokov ovládala krajinu vládna Liberálna strana, obklopená v parlamente niekoľkými menšími stranami. Uhorská sociálnodemokratická strana, ako jedna z prvých strán budovaných na masovom základe, sa v dôsledku platného volebného systému do parlamentu vôbec nedostala. Všetky uhorsko-maďarské strany pôsobili aj na Slovensku, no slovenská stranická scéna zostávala v akejsi zárodočnej stagnácii.² Bolo preto prirodzené, že stranická scéna českých krajín (v jej českom aj nemeckom variante) vytvorila, po roku 1918 len sčasti transformovaná,³ rámec aj

¹ Pozri prehľad volebných výsledkov z rokov 1907, 1911. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*, I. Brno 2005, s. 46 – 47.

² V štyroch voľbách do Uhorského snemu v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia získaval kandidáti za slovenské národné hnutie, zastupujúci Slovenskú národnú alebo Ľudovú stranu, od dvoch do siedmich poslancov (najviac roku 1906), hoci volebných obvodov so slovenskou etnickou väčšinou bolo vyšše štyridsať. Vo väčšine prevažne slovenských obvodov neboli slovenské strany schopné postaviť ani kandidátov.

³ Išlo predovšetkým o zjednotenie ideovo a programovo zhodne orientovaných strán v Čechách a na Morave. Ešte pred vznikom ČSR, vo februári 1918 sa štyri národnno-liberálne orientované strany zlúčili do Českej štátoprávnej demokracie, ktorá si v marci 1919 zmenila názov na Československú národnú demokraciu. Rovnako sa ešte v septembri 1918 zlúčili dve moravské katolícke strany, ktoré v januári 1919 prijali názov Československá strana lidová, a pod rovnakým názvom sa zlúčili aj katolícke strany v Čechách. Obidve nové strany boli spolu so Slovenskou Ľudovou stranou zdržané po voľbách roku 1920 v jednom parlamentnom klube, no až po od-

pre stranícky a politický život v novom československom štáte, i keď na Slovensku s istými špecifikami.

V dôsledku širokej straníckej plurality, tak povediac *à la française*, sa politici v nových pomeroch československej parlamentnej demokracie museli orientovať na koaličné vlády a koaličnú spoluprácu s rešpektovaním opozičných strán aj ako potenciálnych koaličných partnerov.⁴ V období prvej republiky došlo k postupnej redukcii parlamentných strán v českom aj nemeckom straníckom spektre. Po veľkom víťazstve československých sociálnych demokratov roku 1920,⁵ ale následne po ich rýchлом rozdelení na reformistickú a radikálnu (komunistickú) časť sa prvou stranou v republike stala agrárna strana, ktorá však nikdy nedosiahla jednoznačne dominujúcu pozíciu a aj vo vládnych koalících zastávala post „prvého medzi rovnými“, kontrolovanú si popri poste predsedu vlády ministerské rezorty, na ktorých jej najväčšmi záležalo.⁶

Voličskú vyrovnanosť českých politických strán v českých krajinách vidieť na volebných výsledkoch v roku 1935. Tieto voľby som vybral preto, že v 30. rokoch sa výrazne stabilizovala česká stranícka scéna a internacionálna KSČ stratila s nástupom Sudetonemeckej strany významnú časť nemeckého voličstva,⁷ čím sa v českých krajinách stala tiež „českou“ stranou. Navyše, volebný výsledok v českom prostredí možno vnímať aj ako istý volebný „odkaz“ a meradlo politických pomerov po druhej svetovej vojne, bez prítomnosti veľkej nemeckej menšiny. Sedem etablovaných strán v etnicky českom voličskom prostredí dosiahlo roku 1935 výsledky medzi 18,63 % pre agrárnikov a 8,93 % pre živnostenskú stranu (československým fašistom ako ôsmej strane pripadli 3 %). Tesne za agrárnikmi sa ocitli sociálni demokrati s 18,40 % a za nimi národní socialisti s 15,56 %. S istým odstupom nasledovali lidovci (12,83 %), komunisti (12,57 %) a Národní sjednocení (9,08 %).⁸ Pravý stred s radikálnou pravicou mal teda v českom prostredí v polovici 30. rokov miernu prevahu nad ľavým stredom a radikálnou ľavicou.

chode SĽS z klubu vytvorili českí a moravskí lidovci v roku 1922 spoločné stranícke vedenie pri zachovaní vysokej autonómie obidvoch časťí strany. V novembri 1919 sa zjednotili aj českí a moravskí živnostníci do Československej živnostnícko-obchodníckej strany stredostavovskej. Pozri *Politické strany...*, c. d., s. 593 – 594, 655 – 656, 793.

⁴ Zloženie prvorepublikových koaličných vlád pozri ŠUCHOVÁ, X.: Prílohy II – Politický systém. In *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava 2004, s. 598 – 606.

⁵ Vo voľbách roku 1920 získala československá sociálna demokracia v českých krajinách 33,36 % z platných hlasov, ktoré pripadli českým stranám, druhé miesto zaujali agrárnici s 18,64 % hlasov. Vypočítané podľa: *Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a obecní volby do obecních zastupiteľstev v Čechách, na Moravě a Slezsku v červnu roku 1919*. Praha 1922, s. 34 – 35.

⁶ Išlo predovšetkým o rezorty pôdohospodárstva a vnútra, prípadne národnej obrany a školstva a národnej osvety. Pozri ŠUCHOVÁ, c. d., Prílohy II.

⁷ Napríklad, v dvoch volebných krajoch s nemeckou väčšinou Česká Lípa a Karlovy Vary stratili komunisti spolu dve tretiny hlasov, naopak, posilnili sa vo výrazne českých volebných krajoch, napr. v dvoch pražských. Pozri: *Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*. Praha 1930, s. 34 – 35; *Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935*. Praha 1936, s. 34 – 35.

⁸ Prepočítané podľa: *Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935...*, s. 34 – 35.

Odlišný vývin bol na Slovensku, kde v prvých parlamentných voľbách (obecné voľby sa v júni 1919 nekonali pre vojnový konflikt s maďarskými bolševikmi) vyhrala v sociálne búrlivých časoch československá sociálna demokracia s 38,05 % hlasov, no po odpočítaní hlasov pre menšinové strany pripadlo sociálnym demokratom tesne nad 50 % slovenských, českých, ale aj časti menšinových hlasov.⁹ Po rozštiepení sociálnych demokratov zvíťazila v nasledujúcich voľbách roku 1925 na Slovensku už Hlinkova Slovenská ľudová strana s 34,31 %, v slovenskom prostredí s približne 46 % hlasov (po odpočítaní hlasov menšinových strán a polovice hlasov KSČ získaných v dvoch menšinových volebných krajoch).¹⁰ Ľudová strana si prvé miesto o niečo s menším odstupom udržala aj v dvoch ďalších parlamentných voľbách.

Charakteristická pre slovenské stranícko-politické pomery za prvej republiky bola dominancia jednej, prevažný čas opozíciej strany na čele s charizmaticou osobnosťou Andreja Hlinku. Vyplývalo to popri iných dôvodoch aj z uhorskej tradície silnej, dominujúcej strany s výrazným lídrom, ktorá do istej miery pretrvávala v povedomí voličstva aj v pomeroch demokratickej republiky. V českých krajinách mal v medzivojnoveom období v širšom českom prostredí výrazné charizmatické postavenie len prezident Tomáš G. Masaryk¹¹ a následne v menších rozmeroch (aj z časových dôvodov) prezident Edvard Beneš. České strany v česko(slovenskom) prostredí sa opierali (azda s výnimkou v 20. rokoch dominujúceho vplyvu predsedu agrárnej strany Antonína Švehlu a bezprostredne po vzniku republiky predsedu Československej národnej demokracie Karla Kramára) predovšetkým o svoje ideoovo-programové základy a o plnenie záujmových očakávaní straníckej a volebnej klientely. V takom prípade nebýva potreba charizmatického vodcu pre voličstvo až taká naliehavá. Vplyv masarykovského prezidentského kultu možno však zaznamenať aj na povojnovom rešpektke najprv k E. Benešovi, personifikujúcemu obnovenie republiky, a po roku 1989 k Václavovi Havlovi, ako symbolu obnovy slobody a demokracie v Československu.

Z historických súvislostí súčasných straníckych scén v našich krajinách nemožno vynechať prvé a na dlhý čas posledné (polo)slobodné voľby po druhej svetovej vojne, roku 1946. Išlo o prvú významnú cezúru vo vývoji československého straníckeho systému s vážnymi následkami na počet a charakter voličstva i na sám straníky systém. České krajinys stratili po odsune Nemcov nemecké voličstvo ako významnú politickú silu a na základe politických dohôd predstavi-

⁹ *Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a obecní volby do obecních zastupitelstv v Čechách, na Moravě a Slezsku v červnu roku 1919.* Praha 1922, s. 34 – 35.

¹⁰ Pozri *Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925.* Praha 1926, s. 34 – 35.

¹¹ Kult úradujúceho prezidenta T. G. Masaryka systematicky budovala jeho kancelária a prakticky všetky štátne orgány, čo sa osobitne prejavovalo pri jeho okrúhlych životných výročiach. Pozri ZEMKO, Milan. Obraz prezidenta T. G. Masaryka v knižných publikáciach vydaných pri jeho významných životných jubileách a v roku jeho smrti. In LEIKERT, J. (ed.): *Politik s dušou filozofa. Miesto T. G. Masaryka v česko-slovenských dejinách.* Bratislava 2007, s. 204 – 214.

tel'ov londýnskeho a moskovského exilu sa mocensko-politickým (neústavným) rozhodnutím zredukovala aj paleta českých, resp. československých politických strán v českých krajinách na štyri (komunisti, sociálni demokrati, československí národní socialisti a lidovci). To znamenalo, že vyše 40 % českého voličstva hlasovalo v roku 1935 za strany, ktoré neboli po vojne obnovené.¹² O hľasy týchto strán (vrátane ich potenciálnych prvoličov) sa podelili uvedené štyri predvojnové politické strany združené v Národnom fronte. Najväčší volebný úspech so značným náskokom zaznamenali komunisti, o niečo si polepšili aj národní socialisti a lidovci, hoci neboli s výsledkami volieb spokojní, naopak, stratili sociálni demokrati.¹³ Nazdávam sa však, že ani tieto volebné výsledky, napriek umelej redukcii počtu politických strán, nepopreli úplne politicko-stranícku panorámu medzivojbovej českej spoločnosti, aj keď bolo mocensky zlikvidované tradičné politické zastúpenie českého vidieka (pôdochospodárov), ako aj časti stredných a vyšších vrstiev mestskej spoločnosti.

Na Slovensku priniesla vojna, Slovenské národné povstanie, vznik a zánik slovenského štátu s ich mocensko-politickými dôsledkami prakticky úplnú zmenu predvojbovej straníckej scény s následným dosahom na politické rozhodovanie sa slovenského voličstva. Z medzivojnových strán kandidovali vo voľbách roku 1946 len komunisti, no aj tí prišli v dôsledku straty občianskych práv maďarských občanov asi o polovicu pôvodného, predvojnového voličstva. A tradičné české strany vinou politických dohôd medzi českou a slovenskou politickou reprezentáciou na Slovensku vôbec nekandidovali. Podstatne väčšia masa voličstva na Slovensku než v českých krajinách sa teda musela rozhodovať v celkom novom straníckom a politickom prostredí. Platilo to tým skôr, že vedenie novej Demokratickej strany (DS), ktoré tvorili prevažne bývalí agrárnici, resp. národníari, sa dištancovalo od predvojbovej politickej minulosti.¹⁴ Dve nové strany

¹² Na politické strany, ktoré sa po 2. svetovej vojne neobnovili, resp. nesmeli obnoviť (agrárnici, živnostníci, národní demokrati, čs. fašisti, dve ministrany a autonomisti v ostravskom volebnom kraji) pripadlo vo voľbách roku 1935 v českých krajinách 1 808 598 platných hlasov z celkového počtu 4 450 232 hlasov pre československé strany. Roku 1946 bolo odovzdávaných v českých krajinách štyrom povoleným stranám 5 490 677 platných hlasov, teda o vyše milión hlasov viac než roku 1935. Aj keď za 11 rokov od posledných parlamentných volieb časť voličstva všetkých strán umrela alebo nevolila a pribudlo veľa prvoličov, pričom krajina prežila takmer sedem ľažkých rokov mnichovskej traumy, okupácie a odboja, čo nepochybne spôsobilo pohyb vo volebných preferenciach občanov, možno na základe povojnových volieb v iných demokratických krajinách analogicky predpokladať, že v prípade zachovania veľkých medzivojnových strán, alebo ich oportúnnej premeny, by tieto strany boli mohli získať značný počet voličov.

¹³ KSC získala v českých krajinách 40,2 % hlasov, národní socialisti 23,7 %, lidovci 20,2 % a sociálni demokrati 15,6 %. Pozri *Volby do zákonodárných orgánov Československa a České republiky*. Praha 2008, s. 85 – 87; KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha 1993, s. 60.

¹⁴ Napríklad, predseda Demokratickej strany Jozef Lettrich pri prvom výročí SNP zdôraznil v straníckom denníku *Čas*, že DS „*prijala za svoje ideály a ciele slovenskej revolúcie... Nijako neľutuje, že nemá predrevolučné tradície ani jednej z koaličných, ale ani jednej z niekdajších*

založené krátko pred voľbami – Strana práce a Strana slobody – sa nedokázali primerane prezentovať slovenskému voličstvu.¹⁵ Väčšina slovenských voličov, z ktorých významná časť bola po vojne stranícky „bezprízorná“, uľahčila rozhodnutie známa Aprílová dohoda vedenia Demokratickej strany s druhou či treťou garnitúrou bývalých príslušníkov zakázanej ľudovej strany. Vznikla tak veľká zberná protikomunistická strana, ktorá dosiahla so 62 % hlasov vskutku impozantné víťazstvo, no súčasne sa v slovenskej politike prejavila výrazná demokraticko-komunistická polarizácia.¹⁶ Navyše, po voľbách sa veľmi rýchlo ukázalo, že DS dosiahla, koniec koncov, Pyrrhovo víťazstvo, ktorého výsledky sa mali postupne redukovať pod sústredeným tlakom komunistov, za pomoci aj českých strán (najmä sociálnych demokratov a národných socialistov) a na jeseň 1947 vyústili do porážky, zavŕšenej – už spolu s českými demokratickými stranami – vo februári 1948. V jasnom volebnom víťazstve Demokratickej strany sa však podľa môjho názoru odrazila aj slovenská voličská tradícia inklinovať k podpore jednej veľkej strany, hoci v tomto prípade bez výraznej vodcovskej osobnosti.¹⁷

Komunistickým prevratom vo februári 1948 sa začala druhá, tentoraz vyše 40-ročná sociálno-politickej cezúra v historickom vývine Československa a jeho politicko-straníckych štruktúr s výlučnou politickou dominanciou jednej štátostrany. V českých krajinách jej prisluhovali dve historické strany – lidovci a československí socialisti, kym sociálnych demokratov „prirodzene“ pohltila KSČ. Na Slovensku boli v podobnej pozícii dve ešte bezvýznamnejšie strany – Strana slobody a v tom čase už „znormalizovaná“ a podstatne zredukovaná Demokratická strana pod novým názvom Strana slovenskej obrody.¹⁸ Kedže tieto satelitné strany sa riadili uzneseniami zjazdov a ústredných výborov KSČ a totalitná strana im aj „prideľovala“ posty vo voľbách do tzv. zastupiteľských orgánov, počnúc parlamentom až po miestne národné výbory, a vôbec kontrolovala všetky ich ak-

opozičných strán. Naopak, tradície, programy a metódy politických strán predmníchovskej Republiky sú dnes dobou od základu prekonané...“ (Čas, 2, 1945 č. 104 (26. 8. 1945), s. 1).

¹⁵ K vzniku a pôsobeniu obidvoch strán do volieb pozri ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999, s. 85 – 146.

¹⁶ Komunistická strana Slovenska získala 30,37 %, teda podstatne menej ako DS, no predstavovala druhý politický pól na Slovensku, posilňovaný z Prahy KSČ, víťazom v českých krajinách. Ostatné dve strany sa s DS a KSS nemohli rovnať – Strana slobody získala 3,73 % a Strana práce 3,11 %. K výsledkom volieb na Slovensku pozri ref. 14, kapitola Voľby 1946 a politické strany, s. 147 – 168.

¹⁷ Predstavy o charizmatickej osobnosti nespĺňal ani predseda DS a predseda SNR Jozef Lettrich, ani jej podpredseda a podpredseda ústrednej vlády Ján Ursíny.

¹⁸ Strana práce, ktorá sa na jeseň 1947 stala súčasťou československej sociálnej demokracie pod názvom Československá sociálna demokracia na Slovensku, zanikla v apríli 1948 faktickým samorozpustením. K zmene slovenských strán na satelity KSČ pozri ref. 14, kapitola Politické strany vo februári 1948, s. 257 – 287, ako aj SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 – 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica 2010, s. 343 – 366.

tivity, politické a osobitne stranícke dedičstvo vyše 40-ročnej éry mohlo mať len záporné znamienko, bez akéhokoľvek pozitívneho vzoru pre postkomunistické obdobie s obnovenou demokraciou a straníckou pluralitou.

Éra diktatúry jednej strany predsa len nemohla celkom nepoznamenať aj obnovovanie a formovanie pluralitej demokracie a jej straníckej scény po páde komunistickej diktatúry na jeseň 1989. A prvé vskutku slobodné voľby po vyše polstročí (ak považujeme politické prostredie volieb v roku 1946 za nedostatočne slobodné) predstavili takmer úplne novú politickú a stranícku scenériu v českých krajinách aj na Slovensku. Na predkomunistický režim do roku 1948 nadväzovali ponovembrové slobodné pomery jednak prevzatím podstatných častí volebného zákona z roku 1946, a predovšetkým pomerného volebného systému, ktorý sa uplatňoval v medzivojnovej republike, ale aj ďalším pôsobením bývalých sate litných strán z Národného frontu, ktoré sa zbavili poručníctva KSČ a usilovali sa nadviazať na svoje predtotalitné politické dedičstvo.

Výsledky júnových volieb 1990 v českých krajinách však od základu popreli stranícku tradíciu moderného českého parlamentarizmu najneskoršie od zavedenia všeobecného volebného práva vo voľbách do Ríšskej rady v prvom desaťročí 20. storočia.

Občianske fórum (OF), hegémón nežnej revolúcie, navyše personálne symbolizované v tom čase už charizmatickou osobnosťou prezidenta Václava Havla, získalo vo voľbách do Českej národnej rady (lebo o voľby do tohto zastupiteľského orgánu nám pôjde v ďalšej komparácii) s takmer 50 % platných hlasov ústavnú väčšinu 124 poslancov, čo nijako nesúznelo s tradíciou moderného českého parlamentarizmu. Len komunisti a lidovci z „historických“ strán ako by nadviazali na svoju predvojnovú tradíciu, kým obnovení sociálni demokrati a opäť emancipovaní československí socialisti sa ocitli mimo parlamentu. Napok, uspelo prebudené moravsko-sliezske autonomistické hnutie.¹⁹ Pravda, prvé demokratické voľby po toľkých desaťročiach sa svojimi výsledkami nemohli už zopakovať, predovšetkým v dôsledku veľkej politickej diferencovanosti a pohybu vnútri víťazného hnutia, ale aj v dôsledku ďalších posunov na celej českej politickej scéne.

Ešte v nasledujúcich voľbách roku 1992 si jedna z nástupníckych strán po OF – Občianska demokratická strana (ODS) vedená Václavom Klausom – dokázala získať netradične silné, dominantné postavenie na českej politickej scéne s takmer 30 % hlasov a zo šiestich malých parlamentných strán – s apriornym vylúčením siedmej strany, KSČM, ktorá sa umiestnila na druhom mieste – si mohla pohodlne vybrať koaličných partnerov. Do parlamentu sa totiž dostali dve liberálne strany, opäť (oslabení) lidovci a moravskí autonomisti, po dlhých de-

¹⁹ Občanské fórum získalo vo voľbách do ČNR 49,5 % hlasov, KSČ 13,2 %, moravisti 10,0 %, lidovci (kresťanskí demokrati) 8,4 % a pod prahom zvoliteľnosti zostali obnovení sociálni demokrati, čs. socialisti, zelení a ďalšie strany. Pozri *Volby do zákonodarných orgánov Československa a České republiky...*, s.103 – 104.

safročiach sociálni demokrati, ale aj pravicovo-populistickí republikáni. Všetky strany, až na ODS a komunistov, sa však svojimi voľbnými výsledkami nachádzali v ohrozenom voľbnom pásme medzi 5 a 7 %.

Výrazné posilnenie Českej strany sociálno-demokratickej (ČSSD) po nástupe Miloša Zemana na post predsedu strany v prvých voľbách do Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR v samostatnej Českej republike roku 1996 pozmenilo však scenériu parlamentných strán. S menším náskokom sice opäť vyhrala ODS, no ČSSD sa stala druhou najsilnejšou stranou a na českej politicko-straníckej scéne sa na stredo-pravej ideovo-politickej osi až do konca prvého desaťročia 21. storočia vyprofilovala dvojica výrazne dominujúcich politických strán.²⁰ Od predčasných volieb roku 1998, ktoré vyhrali sociálni demokrati vedení M. Zemanom, a po moravistoch opustili poslaneckú snemovňu aj Sládkovi republikáni, sa v parlamente popri ODS a ČSSD nachádzali spravidla ďalšie tri menšie strany. Stabilnými parlamentnými stranami boli KSČM a KDU-ČSL, kým iné strany, napr. liberáli, sa preskupovali secesiami v rámci jednotlivých voľbnych období a následne ich voľby bud' potvrdili, alebo eliminovali. Aj napriek straníckym secesiám zostávali v Poslaneckej snemovni PČR dve najsilnejšie strany – ODS a ČSSD – potom komunisti a do volieb 2010 lidovci, čo dávalo netradične redukovanej českej parlamentnej scéne istú stabilitu.²¹ Tú nenarušovali zásadným spôsobom stranícky nestabilní liberáli či zelení, prví vypadli z parlamentu po voľbách roku 2006, druhí sa ocitli v parlamente len na jedno voľbne obdobie a opustili ho roku 2010.

Voľby do Poslaneckej snemovne PČR roku 2010 vnímam ako potenciálny nový medzník v českom parlamentarizme, ktorý však musí ešte potvrdiť budúcnosť. Predovšetkým obidve tradične dominujúce strany si sice udržali prvé dve miesta, ale len s malým náskokom pred treťou stranou. Z Poslaneckej snemovne vypadla tradičná česká strana – lidovci – a, naopak, do snemovne vstúpili dve nové strany, hoci jedna z nich – TOP 09 – so starými známymi tvárami. Druhá vskutku nová strana Věci veřejné, ktorá sa hned' stala súčasťou vládnej koalície, sa však po vnútornej kríze a rozpade zmenila na typickú „stranu na jedno použitie“.²² Voľby roku

²⁰ ODS získala 29,6 % hlasov, ČSSD 26,4 %, KSČM 10,3 %, KDU – ČSL 8,1 %, SPR-RSČ 8,0 %, ODA 6,4 %, z parlamente vypadli moravisti aj jedna liberálna strana. Pozri ref. 12, s. 112.

²¹ V roku 1998 vyhrala voľby ČSSD s 32,3 %, ODS získala 27,7 %, KSČM 11,0 % a Unie svobody 8,6 %. Pozri: *Volby do zákonodarných orgánov Československa a České republiky...*, s. 116. Menšinovú vládu vytvorili na základe tzv. opozičnej zmluvy s ODS sociálni demokrati. Voľby roku 2002 opäť vyhrali sociálni demokrati s 30,2 % hlasov pred ODS s 24,5 %, KSČM s 18,5 % a voľbnou koalíciou lidovcov a liberálov so 14,3 %. Pozri tamtiež, s. 121. Voľby roku 2006 priniesli zmenu na prvom mieste, keď ich vyhrala ODS s 35,4 % pred ČSSD s 32,3 %, KSČM s 12,8 %, KDU-ČSL so 7,2 % a Stranou zelených so 6,3 % hlasov. Pozri tamtiež, 12, s. 125.

²² Voľby roku 2010 tesne vyhrali sociálni demokrati, ale iba s 22,08 % hlasov nasledovaní ODS s 20,22 %, TOP '09 so 16,7 %, KSČM 11,27 % a Vecmi verejnými s 10,88 %. So 4,39 % vypadli z parlamentu lidovci a s 2,44 % zelení, so 4,33 % sa doň nedostala Strana práv občanov

2010 rozhýbali istý čas stabilnú scénu Poslaneckej snemovne PČR a jej podobu posunuli – možno len dočasne, nový trend potvrdia, alebo vyvrátia budúce voľby – k starej tradícii českého parlamentarizmu, teda bez výraznej či jednoznačnej dominanty jednej či dvoch strán, aj keď oproti dávnejšej (medzivojnovej) minulosti ešte vždy s pomerne redukovaným počtom parlamentných strán.

Odlišný vývin sme po roku 1989 zaznamenávali na slovenskej straníckej a parlamentnej scéne. Aj na Slovensku zvíťazil vo voľbách do Slovenskej národnej rady (SNR) hegemon nežnej revolúcie – Verejnoscť proti násiliu (VPN) v koalícii s maďarskými liberálmi, ako zberné protikomunistické hnutie, no s výrazne nižším náskokom pred druhým Kresťanskodemokratickým hnutím (KDH), hlásiacim sa k európskej kresťanskej demokracii, ale opatrne nadväzujúcim aj na starú ľudácku tradíciu a klientelu. Slovenskí komunisti sa ocitli volebným výsledkom, tak povediac, na predvojnových pozíciach, uspel aj celkom nový nacionálne orientovaný subjekt pod starou, ukradnutou značkou – Slovenská národná strana (SNS) – a volebná koalícia ďalších dvoch maďarských strán. Len vďaka 3-percentému kvóru sa do SNR dostala aj obnovená Demokratická strana (DS) a Strana zelených (SZ).²³ Takáto panoráma strán v slovenskom parlamente korešpondovala sčasti so slovenskou medzivojnovou tradíciou v tom, že VPN dosiahla, aj keď len na krátky čas, dominujúce postavenie, a najmä prítomnosťou troch etnických (maďarských) strán v parlamente.

Stranícke pomery sa zmenili po turbulentnom vývoji v nasledujúcich dvoch rokoch, v ktorých sa spájala postkomunistická ekonomicko-sociálna transformácia s rokovami, a najmä polemikami o štátoprávnom usporiadani Česko-Slovenska. Tento turbulentný proces sa odrazil aj na voľbách do SNR roku 1992, ktorých víťazom sa stalo Mečiarovo Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) s vyše 37 % a 74 mandátm zo 150 a s veľkým odstupom nasledovalo ďalších päť strán, z nich opäť dve maďarské vo volebnej koalícii.²⁴ Týmito volebnými výsledkami Slovensko už výraznejšie nadviazalo na svoju historickú tradíciu masívnej podpory najsilnejšej úspešnej strany s charizmatickým lídrom. Pokračujúci konfliktný, v straníckej sfére až chaotický vývin v samostatnom štáte viedol roku 1994 k predčasným voľbám už do Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR), ktoré znova prekreslili parlamentnú scénu na Slovensku.

Voľby opäť s odstupom vyhralo HZDS a potvrdilo tak svoje dominantné postavenie, ale do parlamentu sa dostalo ďalších šest strán a volebných koalícii,

– Zemanovci. Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/Czech_legislative_election_2010. Lídrom novej strany TOP '09 Karla Schwarzenberga a Miroslava Kalouska však celkom určite nemožno považovať za nové tváre v českej politike.

²³ Voľby roku 1990 do SNR znamenali na Slovensku víťazstvo VPN s 29,3 % hlasov, nasledovalo KDH s 19,2 %, SNS 13,9 %, KSČ-KSS s 13,3 %, Spolužitie-MKDH s 8,7 %, DS so 4,4 % a SZ s 3,5 %. Pozri *Volby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920–2006*. Bratislava 2008, s. 118.

²⁴ Vo voľbách roku 1992 získalo HZDS 37,3 % hlasov, SDĽ (bývalá KSS) 14,7 %, KDH 8,9 %, SNS 7,9 % a Spolužitie-MKDH 7,4 %. Tamže, s. 127.

ktoré spolu s tzv. nezávislými poslancami, v skutočnosti zastupujúcimi niektorú z bezvýznamných ministrán, vytvorili v NR SR akési „talianiske pomery“ so 16 straníckymi subjektmi, hoci väčšina z nich bola politicky irelevantná a ich poslanci sa podriaďovali politickej límii väčších strán.²⁵ Slovenská stranická scéna bola politologicky znejasnená aj tým, že sa nevytvorila tradičná stredo-ľavá ideová os, ale proti vládnej populisticko-etatisticky a nacionálne orientovanej koalícii HZDS, SNS a Združenia robotníkov Slovenska (ZRS) stáli opozičné strany s ľavicovým aj pravicovým programom.²⁶

Tieto politologicky absurdné parlamentné, a vôbec politické pomery, úzko spojené s érou vrcholného mečiarizmu, sa sčasti skončili nasledujúcimi riadnymi voľbami roku 1998, keď sa do NR SR dostalo šest volebných subjektov. Keďže však volebná Strana demokratickej koalície (SDK) fakticky spájala päť strán, pôsobilo v parlamente reálne desať strán.²⁷ Skončila sa aj dominancia jednej strany, lebo HZDS a SDK získali s náskokom oproti ostatným stranám takmer rovnaký počet hlasov aj mandátov. Ani po týchto voľbách nedochádzalo k jasnejšej politickej diferenciácii a polarizácii na slovenskej politickej scéne, keďže novú koalíciu vedenú Mikulášom Dzurindom vytvorili strany s pravicovým aj ľavicovým programom – Slovenská demokratická koalícia, Strana demokratickej ľavice a Strana občianskeho porozumenia (SOP), pričom v samotnej SDK boli aj ľavicovo orientované prúdy, napr. sociálnodemokratický. V dôsledku takého vnútorného zloženia SDK došlo v jej rámci k ďalšiemu differencovaniu a politickému štiepeniu. Predovšetkým sa sformovala nová strana – Slovenská demokratická a kresťanská únia (SDKÚ) a vydelil sa poslanecký klub KDH. Koalícia stredopravých a stredoľavých strán, ktorú voličstvo SDĽ nevedelo „strávit“, viedla k vnútornej kríze a následnému štiepeniu tejto dovtedajšej hlavnej predstaviteľky ľavice. Tá sa v nasledujúcich voľbách nedostala do parlamentu, keďže podstatnú časť jej klientely prevzal nový ľavicovo orientovaný politický subjekt – strana SMER vedená bývalým funkcionárom

²⁵ Výsledky voľieb roku 1994: HSDS–RSS 35,0 %, Spoločná voľba (SDĽ s koaličnými partnermi) 10,4 %, Maďarská koalícia (MK) 10,2 %, KDH 10,1 %, Demokratická únia (DÚ) 8,6 %, Združenie robotníkov Slovenska (ZRS) 7,3 % a SNS 5,4 %. Tamže, s. 138 – 139. K pestrému stranickemu zloženiu NR SR po voľbách 1994 pozri ZEMKO, M.: Politické strany a volebný systém na Slovensku v retrospektíve troch voľieb do SNR a NR SR. In SZOMOLÁNYI, S. – MESEŽNIKOV, G. (eds.): *Slovensko: voľby 1994. Príčiny – dôsledky – perspektívy*. Bratislava 1994, s. 45 – 58.

²⁶ ZRS malo do budúcnosti „založiť“ novú tradíciu slovenského parlamentarizmu, a sice „stranu na jedno použitie“, keď sa nová, politicky neskúsená strana nielen dostane do parlamentu, ale hned aj do vládnej koalície, v ktorej sa rýchlo opotrebuje a rozloží, takže v ďalších voľbách už prepadne a nahradí ju iná nová strana s podobným osudom.

²⁷ Voľby roku 1998 opäť vyhralo HZDS s 28,7 % hlasov pred SDK s 28,0 %. Nasledovala SDĽ s 15,3 %, Strana maďarskej koalície (SMK) s 10,0 %, SNS s 9,3 % a Strana občianskeho porozumenia (SOP) s 8,7 %. Pozri *Voľby do zákonodarných orgánov na území Slovenska...*, s. 145. SDK spájala KDH, DÚ, DS, SZ a sociálnych demokratov, bola to teda politicky širokospektrálna volebná strana.

a poslancom SDĽ Róberom Ficom. Rovnako skončila po štiepení a vnútornej kríze aj stredoľavá SOP.

Tradičná európska pravo-ľavá ideová os sa sformovala – ako už tradične na Slovensku – oneskorene, až po ďalších volbách roku 2002, keď vznikla vládna koalícia pravého stredu (s SDKÚ, KDH, SMK a novou liberálnou Alianciou nového občana – ANO) opäť vedená M. Dzurindom. Aj tentoraz bolo relatívnym víťazom volieb „širokospektrálne“, no najmä populistickej HSDS, ale voľbné výsledky siedmich parlamentných strán boli oveľa vyrovnanejšie, teda opäť akoby sa v slovenskej politike stratil jednoznačne dominujúci politický subjekt.²⁸ Na ľavej strane politického spektra, kam sa silou okolností posunulo HZDS, sa presadil po rozpade SDĽ už spomenutý nový politický subjekt – Smer R. Fica, ktorý mal v ďalších rokoch zohrať dôležitú rolu v slovenskom politickom živote, a na jedno voľbné obdobie sa vrátila do parlamentu aj radikálne ľavicová KSS. Ukázalo sa, že koalícia pravého stredu bude prvou ideovo a programovo koherentnou koaličiou, ktorá v znamení ekonomicko-sociálnych reforiem priviedie Slovensko do EÚ a NATO, čo sa roku 2004 aj stalo. V dôsledku vnútorných sporov medzi koaličnými partnermi, najmä medzi SDKÚ a KDH, sa však voľbné obdobie o niekoľko mesiacov skrátilo a skončilo sa predčasnými voľbami.

Po voľbách roku 2006, ktoré so značným náskokom vyhral SMER-SD,²⁹ vznikla pod predsedníctvom R. Fica opäť politicky nevykryštalizovaná vládna koalícia so SNS, ktorá sa vrátila do parlamentu, a s výrazne oslabeným HZDS-ĽS. Takáto koalícia narúšala štandardnú predstavu o pravo-ľavej ideovej osi, a najmä kompromitovala SMER ako vskutku sociálnodemokratickú stranu. Na stredopravej strane politického spektra a v opozícii sa nachádzali SDKÚ-DS, KDH a SMK ako potenciálne jadro stredopravej politickej alternatívy. Po vôbec prvom rozštiepení maďarskej strany SMK vystúpila ako potenciálny koaličný partner stredoprávych strán nová, maďarsko-slovenská strana Most-Híd, vedená bývalým dlhorocným predsedom SMK Bélom Bugárom. Tieto opozičné strany s novou liberálne orientovanou stranou Sloboda a solidarita (SaS), vedenou novou tvárou slovenskej politiky Richardom Sulíkom, dostali šancu na programovo koherentnejšiu vládnú koalíciu po voľbách roku 2010. Voľby sice s ešte väčším náskokom ako predchádzajúce vyhral SMER-SD, no stratil koaličných partnerov, keďže NR SR opustilo po takmer 20 rokoch kedysi dominujúce politické hnutie HZDS-ĽS a SNS získala len tesne nad 5 % hlasov.³⁰

²⁸ Výsledky volieb roku 2002: HZDS 19,5 % hlasov, SDKÚ 15,1 %, SMER 13,8 %, SMK 11,2 %, KDH 8,3 %, ANO 8,0 % a KSS 7,3 %. Tamže, s. 151.

²⁹ SMER, ktorý sa zlúčil so sociálnymi demokratmi a názov rozšíril na SMER – sociálna demokracia, získal 29,1 %, SDKÚ zlúčená s DS 18,4 %, SNS 11,7 %, SMK 11,7 % Ľudová strana-HZDS 8,8 % a KDH 8,3 % hlasov. Tamže, s. 157. Po ZRS a SOP opustila parlament ďalšia vládna „strana na jedno použitie“ ANO, ale aj komunisti.

³⁰ SMER-SD získal 34,8 % hlasov, čo bolo porovnatelné s výsledkami HZDS v 90. rokoch, so značným odstupom nasledovala SDKÚ-DS s 15,4 %, SaS získala 12,1 %, KDH 8,5 %, nová maďarsko-slovenská strana Most-Híd (aj keď s viacerými známymi politickými tvárami)

Po necelých dvoch rokoch sa však osud stredopravej koalície vedenej Ivetou Radičovou, ktorej vznik sa spájal s ohlasovanou „šancou na zmenu“, uzavrel vy-slovením nedôvery vláde aj časťou jej vlastných poslancov a ďalšími predčasnými vol'bami. Marcové voľby roku 2012 vyhral s dovtedy nevídaným výsledkom – s takmer 45 % hlasov a absolútnej väčšinou 83 mandátov Ficov SMER-SD. Parlament opustila už druhýkrát SNS, naopak, vstúpila doň politicky heterogénnia skupina poslancov pod názvom Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OL'aNO), ktorú do vysokej miery kontroluje zakladateľ skupiny Obyčajní ľudia Igor Matovič, prinášajúci do slovenskej politiky svojský druh „nepolitickej politiky“.³¹ Jednoznačná dominancia strany SMER-SD nad ďalšími piatimi parlamentnými stranami či zoskupeniami s počtom mandátov medzi 11 – 16 opäť akoby evokovala starú slovenskú tradíciu siahajúcu až do uhorských čias s jednou dominujúcou a vládnucou stranou, ktorej ostatné strany (nechtiac) iba sekundujú. Tento stav – iste zatial len v krátkom čase – potvrdzujú aj prieskumy verejnej mienky, a najmä doterajšia bezradnosť parlamentnej opozície vo svojej programovej aj lídrovskej prezentácii.³²

Stručne sumarizujem rozdiely medzi straníckymi systémami po roku 1989 v našich dvoch krajinách. Český stranícky systém sa (po zániku OF a dočasnej sólovej dominancii ODS) od volieb roku 1996 vyprofiloval do dvoch veľkých, dominantných strán na pravo-ľavej ideovej osi s ďalšími tromi či štyrmi stranami v parlamente, čo len sčasti zodpovedalo parlamentnej tradícii v českých krajinách. Napriek istému politickému pohybu vnútri parlamentných strán aj mimo nich táto stabilita nebola do konca prvého desaťročia 21. storočia podstatne narušená. Voľby roku 2010 naznačujú istý návrat k vyrovnanej straníckej panoráme v Poslaneckej snemovni PČR, bez výraznejšie dominujúcich straníckych subjektov, čo prinajmenšom formálne evokuje dlhodobú českú parlamentnú scenériu pred druhou svetovou vojnou.

Slovenský stranícky systém sa po roku 1989 ukázal ako menej ustálený, s tendenciou k dominancii jednej strany a súčasne k diferenciácii a secesiám vo väčších i menších stranách, pričom tradičná pravo-ľavá ideová os stranickeho delenia sa formovala pomaly a s istým prerošovaním. Medzi parlamentné strany

8,1 % a SNS 5,1 %. Pod prahom vstupu do parlamentu zostali dve dovtedajšie parlamentné strany – tradičná reprezentantka maďarskej menšiny SMK a kedysi dominujúce HZDS. Pozri BÚTOROVÁ, Z. a kol. *Slovenské voľby '10. Šanca na zmenu*. Bratislava 2011, s. 98.

³¹ Výsledky volieb roku 2012: SMER-SD 44,4 % hlasov, KDH 8,8 %, OL'aNO 8,5%, Most-Híd 6,9 %, SDKÚ-DS 6,1 % a SaS 5,9 %. Pozri <http://app.statistics.sk/nrsr2012/sr/tab3.jsp?lang.sk>.

³² Prieskumy volebných preferencií z januára 2013: Agentúra MVK uviedla takéto preferencie: SMER-SD 41,1 %, nový subjekt Daniela Lipšica NOVA 8,9 %, OL'aNO 8,6 %, KDH 6,5 %, Most-Híd 6,2 %, SaS 5,6 % a DSKÚ-DS 5,5 % (*Sme* č. 19 z 23. 1. 2013, s. 6). Agentúra Focus uváza z januárového prieskumu tieto čísla: SMER-SD 36,9 %, KDH 10,9 %, SDKÚ-DS 8,8 %, OL'aNO 8,8 %, SaS 6,9 % a Lipšicova NOVA 5 % (*Sme*, č. 27 z 1. 2. 2013, s. 2). Napriek rozdielom medzi dvomi prieskumami SMER-SD jasne dominuje obklopený šiestimi rovnako silnými alebo slabými stranami (z nich jedna neparlamentná).

patrili na Slovensku od obnovenia demokracie vždy aj strany, resp. jedna strana maďarskej menšiny, v niektorých voľbnych obdobiach ako súčasť vládnych koalícii. Túto politickú skúsenosť česká stranica a koaličná scéna po novembri 1989 nepozná. Proti nacionálno-populistickým stranám stáli najmä v prvom desaťročí samostatnosti programovo orientované strany z pravého aj ľavého spektra. To sa sčasti (už bez ľavice) zopakovalo v ideovo aj programovo konfúznej vládnej koalícii R. Fica v rokoch 2006 – 2010. Strany zo stredopravého spektra dostali opäť príležitosť po voľbách roku 2010, no vnútornými rozpormi ju premárnili. Predčasné voľby v marci 2012, po opakovanej rozpade stredopravej koalície a jasnom víťazstve strany SMER-SD, znamenajú nielen výrazný posun doľava, ale evokujú aj tradičnú, predkomunistickú tendenciu voličov podporiť veľkú, dominujúcu stranu, vedenú výraznou osobnosťou, najmä ak stredopravé strany nevedia ponúknuť dostačne jasné a príťažlivé programovú a personálnu alternatívnu.

Historical context of the post-1989 party systems in Slovakia and in the Czech Republic

MILAN ZEMKO

From the perspective of a politician active during the division of the CSFR and also from the standpoint of a journalist, the author gives the basic factual overview of political parties in the interwar Czechoslovakia and in the period between 1945 and 1948. In the post-1989 period, despite various declarations, the country failed to build on the tradition of the interwar parliamentarism and structure of political parties. The author presents the Czech Republic as a country with a stable party structure, albeit with fewer parties compared to the tradition, while the SR replicates the model that aims towards one large and dominating party.

VZDÁLENÍ, A PŘECE BLÍZCÍ

Spolupráce a výměna studentů obou republik nejen na poli kulturním

MIROSLAVA POLÁKOVÁ

Dějiny jsou o neustálém vzdalování a přiblížování. A nejen dějiny, ale i mezi-lidské vztahy. Celá příroda a všechno, co nás na zemi obklopuje, se mezi sebou vzdaluje, aby se po čase mohlo opět přiblížit. To je věčný koloběh, do kterého se postupně dostali i Češi a Slováci.

Konference česko-slovenské komise historiků se uskutečnila v říjnu 2012 pod záštitou Slováckého muzea v Uherském Hradišti, v „místech“, kde před 1150 lety byla příchodem Konstantina a Metoděje vytvořena báze na vývoj Slovanů jako křesťanského a kulturního národa. Někde v této oblasti vložil Konstantin Filozof styly do rukou svých posluchačů a do voskem potažených desek se začala vyrývat první hlaholicí psaná slovanská slova. Metoděj položil základ právní samostatnosti slovanského státního útvaru zvaného Velká Morava. Oba věděli, že jsou vyslanci víry, ale také představitelé kulturní svébytnosti.

V roce 1228, téměř dvě stě let po rozdelení katolické církve, byla nedaleko Uherského Hradiště vysvěcena velehradská bazilika. V roce 1880 vyšla papežská encyklika slovanským katolíkům a bylo naznačeno, že jejich misijním směrem má být Východ. To bylo impulsem pro křesťany po celé Evropě, zvláště na Moravě. Do myslí věřících se Velehrad opětovně zapsal rokem 1907, kdy za předsednictví metropolity ze Lvova se zde konal první sjezd unionistů ze sedmi zemí. U zrodu myšlenky přenesení církevních sjednocovacích snah na Velehrad stál tehdy pozdější arcibiskup olomoucký Antonín Cyril Stojan. Spojovatelé křesťanů řešili budoucnost Evropy v její celistvosti. V roce 1927 Pius XI. udělil Velehradu titul papežské baziliky menší a zdůraznil význam unionismu. Jan Pavel II. řekl v Hnězdně, že kulturní dějiny Slovanů jsou dějinami pokrtěného Slovanstva, v roce 1985 udělil Velehradu Zlatou růži a v dubnu 1990 zpečetil z úcty k cyrilo-metodějské tradici význam těchto míst vlastní návštěvou.

Velehrad se stal místem sbližování věřících od východu na západ. Češi i Slováci se neustále hlásí k odkazu Konstantina a Metoděje jako k tvůrcům jejich kulturnosti a státnosti. Proto právě Uherskohradišťsko by se mělo budovat jako pomyslný domov nejbližších národů, tedy Čechů a Slováků.

Před pěti lety přijal v Budmericích při udělování cen Vojtěcha Zamarovského moje pozvání na Gymnázium do Uherského Hradiště oceněný spisovatel a bývalý slovenský prezident Rudolf Schuster. Pan prezident přijel a naše společná cesta vedla na charismatické místo na Modré, kde stával v 9. století kostelík sv.

Jana. Základy se nacházejí na vyvýšenině, ze které jsem s otázkou ukázala na tři vedle sebe se táhnoucí kopce: „Pán president, tak teraz mi povedzte, Matra, Fatra, Tatra alebo Holý kopec, Buchlov a Barborka? Tak čie že sú to vlastne kopce na tej vašej vlajke? Čo poviete?“ Pousmál se a odpověděl: „Ved' je to jedno. Sme predsa bratia.“ Myslí si to on a myslí si to většina lidí, a nejenom na moravsko-slovenském pomezí.

V aule uherskohradišťského gymnázia pan prezident okouzlil na 150 studentů svým civilním projevem a „ústretovostí“. Dodnes s úsměvem vzpomíná na výrok jedné ze studentek: „Tož takového prezidenta bychom chtěli aj my.“

Uherskohradiští studenti byli vlastně děti, které se narodily po rozdělení státu, ale které žijí u hranic. Jsou to mladí lidé, kteří vnímají dobře slovenský jazyk, neboť slovácké nárečí je mu dost blízké a mnozí mají na Slovensku příbuzné a hlavně stále v rodinách přežívá povědomí určitých svazků. Ale to je bohužel vše. Nebo snad zaplatí pánbůh, že aspoň tady ještě tyto vazby přežívají.

Naivně si mnohdy myslíme, že máme stále silné spojení, ale často je to jenom přání. A jak se říká, že čas zaceluje rány, tak čas přináší také zapomnění na společný život v jednom státě a, co je horší, vytrácí se povědomí i o kulturních reáliích, které oba národy identifikují.

Budu tedy konkrétní a přestanu uvažovat pouze v oblasti teorie, která je od praxe tolik vzdálená. Bohužel žijeme v rychlé době, kdy nejednu událost poměřujeme ekonomicky, z pohledu zisku, a stává se skutečností, že i setkávání lidí je odvislé od finančních možností a zájmů a najednou ztrácíme nejenom přátele, ale mnohdy i sami sebe.

Nenamlouejme si, že soutěže typu Česko-Slovensko jsou organizovány díky euforii a ze vzájemné touhy po sblížení. Pro organizátory je to jednorázový prostředek zviditelňování a zisku. Naštěstí se setkávají účinkující. Studentka našeho gymnázia, která postoupila do velkého finále pěvecké soutěže Super Star, mi řekla: „Účinkující, úžasné. Hlavně ti ze Slovenska. Bezprostřední a přátelíme se dodnes. Organizátoři, to je něco zcela jiného. Když nemuseli, nezakopli. Je to jenom kšeft. Žádná lidskost.“

Nenamlouejme si, že veřejnost je posedlá sbratřováním. Dnes, kdy velká část lidí je znechucená z politiky a z politiků, řeší zcela jiné problémy. Lidé mění styl života, mají jiné zájmy a bohužel ani vzdělanost již není na prvním místě. Zdesetinásobil se počet absolventů vysokých škol, někdy bez ohledu na úroveň získaných vědomostí. A povědomí o Čechách a o Slovensku? Ubývá vzájemných informací o české či slovenské kultuře a nikomu to nevadí. Školy si vytvářejí své vlastní výchovně vzdělávací plány a v zájmu tzv. globalizace a multikulturalismu ztrácejí někteří mladí lidé postupně povědomí o kultuře vlastního národa a o kultuře národa nám nejbližšího ani nemluvě.

Nová generace učitelů v sobě nenachází jakousi vnitřní potřebu, že by měla sama od sebe znát alespoň okrajově například českou či slovenskou literaturu, historii, film a umění. Škoda, neboť právě oni formují základní všeobecnou vzdělanost českých a slovenských dětí a naopak, ale nemají to přece v osnovách.

A tak jsem vděčná možnosti učit na obou stranách hranice, ale také projektu. Samotný projekt je mnohdy pouze studený *terminus technicus*, který nic nemůže vyřešit a ani nevyřeší. Projekty jsou povětšině o penězích a nikoliv o lidech. Jsou to kapky v moři, které se bohužel rozplývají, jakmile peníze dojdou. To je velmi smutné zjištění. Každé sbližování podložené penězi nemůže mít dlouhého trvání. Všechno je v lidech a v jejich přirozené touze poznávat a vstřebávat informace.

Měla jsem štěstí, že jsem se narodila na moravsko-slovenském pomezí a že Uherský Brod byl vždy branou na Slovensko. Mezi lidmi se vytvořila pouta, která naštěstí trvají, a je i na nás, učitelích, aby vydržela.

Před mnoha lety jsem nastoupila na Gymnázium v Uherském Hradišti. Tehdy byly tzv. „v kurzu“ družby s jinými školami. I když se jednalo o jakési vyšší pokyny, jezdili jsme přednášet českou literaturu, mluvnici i historii na Slovensko, na Gymnázium M. R. Štefánika do Nového Mesta nad Váhom. Došlo k rozdělení státu a najednou se spolupráce začala rozplývat. Smetlo se i to dobré. Ale my, jednotliví učitelé češtiny a dějepisu, jsme dál jezdili přednášet na Slovensko a slovenští pedagogové na oplátku k nám. Přišlo období projektů, a tak jsme vše, co jsme dělali stále tzv. „na oltář vlasti“, napsali na papír, aby se mohly i naši studenti aktivně účastnit, protože výměnná exkurze je mnohdy nad finanční možnosti rodičů.

Dali jsme dohromady projekt v rámci příhraniční spolupráce a realizovali ho s láskou a přesvědčením. Papírová činnost, která s tím byla spojena, zabírala sice hodně času, ale přesto všechno mělo smysl. Součástí našeho schváleného návrhu na spolupráci mezi oběma školami byly nejenom přednášky, ale i výměnné exkurze studentů a tvorba učebních materiálů. V průběhu tří let vznikly výukové materiály do dějepisu, českého a slovenského jazyka, zeměpisu i výtvarné výchovy jako např. průvodce Zlínským krajem, obrazy z regionálních dějin, významné osobnosti regionu, zvyky a tradice regionu nebo II. světová válka v regionu, J. A. Komenský, T. G. Masaryk, Lucemburkové atd.

Každým rokem přijel v jednu zářijovou sobotu plný autobus slovenských studentů na Velehrad a do muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě a, naopak, naši studenti jeli do Čachtic, poznali okolí Nového Mesta nad Váhom, Beckov a Trenčín. Na konci školního roku se uskutečnily čtyřdenní výlety slovenských dětí do Prahy, Kutné Hory, Lidic a od nás zase na Děvín, do Bratislavы či Hronského Beňadiku a Kremnice.

Nejen poznání okolí partnerského města a hlavního města sousedního státu, ale také výměna kulturního studentského programu byla na pořadu jednotlivých akademii. Část pořadu byla věnována studentům z druhé strany hranice. Zpívalo se, přednášelo i tancovalo. A nechyběl ani sport. Navázalo se na tradice sportovních dní a velkému zájmu se už přes deset let těší tzv. Běh na Bradlo vždy 4. května. Štafetový běh pořádaný gymnáziem M. R. Štefánika v Novém Mestě nad Váhom se stal svátkem i pro nás. Vedle vydatného sportovního výkonu dochází v praxi i na rozšíření znalostí ze života Milana Rastislava Štefánika návštěvou jeho rodné fary v Košariskách. Závěr celého setkání patří vždy české a slovenské

státní hymně. Tehdy si všichni uvědomují vzájemnou blízkost a pomyslnou neexistenci státní hranice.

Stejně jako u mohyly na Bradle zaznívá každoročně s podobnými emocemi česko-slovenská státní hymna padesát metrů pod zemí ve vojenské pevnosti Boučka v Orlických horách. Tady ji zpívají studenti dějepisného semináře uherskohradišťského gymnázia u jediného pomníku československých vojáků, kteří na podzim 1938 bojovali a padli za Československo po podepsání Mnichova.

Matica slovenská vypisuje každoročně literární soutěž Prečo mám rád Slovensko. Před dvěma lety jsme se zapojili i na našem gymnáziu. Porotou oceněný student si užil Bratislavu, v Nových Zámkoch byl účastníkem pietního aktu u pomníku Antona Bernoláka a za účasti předsedy Matice slovenské přebral čestné uznání.

Máme ke Slovensku duchem blíže, než si myslíme? Máme, ale musíme jít sbližování naproti. To vše, co se snažíme realizovat, musí mít svůj dopad a hlavně trvání v mysli člověka.

Před čtyřmi lety jsem začala paralelně vyučovat i na Katedře kulturologie na Univerzitě Konstantina Filozofa v Nitre dějiny kultury a mimo jiné i dějiny lidské civilizace a kulturu etnických menšin v Evropě. A tak předenáším nejenom o antice, středověku a novověku, ale hovořím i o spojitosti mezi dějinami a kulturou českého a slovenského národa. Počáteční obava, že slovenští studenti budou hůře vnímat přednášky v českém jazyce, se po první přednášce okamžitě rozplynula. Mluvím česky a studenti zapisují slovensky. Žádná jazyková ani lidská bariéra mezi námi není, spíše naopak.

V prvním ročníku navazuji na dosavadní znalosti studentů o významu Konstantina Filozofa, po kterém nese univerzita své jméno, a prostřednictvím exkurzí na Velehrad a do Uherského Brodu je seznamuji s novými reáliemi. Stejně jako jsem jezdila se studenty z uherskohradišťského gymnázia na Děvín, do Bratislavu a Trenčína, ukazuju vysokoškolákům základy velkomoravské arcibiskupské baziliky v Uherském Hradišti v Sadech, základy nejstaršího křesťanského kostela na území bývalého Československa na Modré, a také Velehrad, stejně jako jsem v těchto místech provázela dříve pana prezidenta Rudolfa Schustera.

V povědomí studentů slovenské kulturologie nemůže zůstat neznámý ani Jan Amos Komenský. Tak se Učitel národů stal pojmem na nitranské univerzitě stejně jako na uherskohradišťském gymnáziu.

A nejen muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě a Velehrad, ale je to i Praha, která přitahuje. Dvacet pět studentů 4. ročníku magisterského studia kulturologie FF UKF z Nitry vstřebávalo na jaře loňského roku kulturu Prahy a pocíťovalo blízkost.

Jsme vzdálení, nebo blízcí?

I přes veškeré snahy o sbližování je nutno dát velký podnět k zamýšlení. V září 2012 celkem devadesát žáků Gymnázia v Uherském Hradišti a vysokoškolských

studentů na Univerzitě Konštantína Filozofa v Nitre napsalo ve stručnosti názory na rozdelení Československa a zároveň poprvadě zapsalo své znalosti o kultuře Čechů a Slováků. Vzhledem k tomu, že se jedná o záznamy mladých lidí a navíc studentů, u kterých se předpokládá širší kulturní nadhled, a zároveň podotýkám, že většinu z nich jsem neučila, výsledek stojí za rozvahu. Potěšující je snad pouze skutečnost, že ideály ještě nevymřely a že nejen přes učitele, ale především z vlastního zájmu si studenti sami vždy budou hledat cestu k poznání nejbližšího národa, tedy Čechů či Slováků.

Zaznamenané odpovědi studentů 1. až 4. ročníku kulturologie UKF v Nitre v září 2012

„Česká kultúra sa, aspoň podľa mňa, dokáže viac presadiť, a to už ako aj v tom, že ich historické pamiatky sa mi zdajú omnoho viac navštevované, tak aj, čo sa týka rôznej filmovej tvorby. Vždy keď pozérám televíziu, tak vidím omnoho viac českých filmov ako slovenských, a svojím spracovaním sa mi zdajú aj o veľa kvalitnejšie, predovšetkým komédie od Zdenka Trošku. Myslím si, že na Slovensku sa snažíme menej presadzovať svoju kultúru a skôr tu presadzujeme viac rôzne zahraničné namiesto toho, aby sme sa snažili dokázať, že aj tá naša slovenská má čím zaujať. Preto si myslím, že by sme sa radšej mali prestať „opíciť“ po rôznych zahraničných show a radšej sa snažiť zaujať niečim našim, novým.“

„Slovensko je sice malá krajina, no má veľký potenciál, ktorý slovenská vláda nerozvíja ale nadmieru podceňuje, čo sa neskôr odráža na celkovej infraštruktúre a mnohých chybách, v školstve, zdravotníctve, myslím si, že väčšina obyvateľov vníma Českú republiku ako vyšší štandard, ktorý nemáme. O tom svedčí aj fakt, že mnoho Slovákov tam stále odchádza za prácou či vzdelením. Aj ja sama som si vyskúšala štúdium v ČR a musím povedať, že je v mnom odlišné, keď už v ničom inom, tak v prístupe pedagógov k študentom, v zaujímavo koncipovaných prednáškach, ktoré vytvárajú plodný dialóg medzi učiteľom a študentom alebo študentmi navzájom a nie sú iba odprednášaním povinného učiva, o ktoré nemá nikto záujem, lebo sa javí nezaujímavým. Som rada, že aj u nás pôsobí dobrá česká pedagogička. No nemôžem hovoriť za všetkých a za všetko, toto je môj osobný názor vyplývajúci z osobnej skúsenosti.“

„Dokonca som sa dopočula a dočítala, že na Slovensku sa vždy robila tá podradnejšia práca v ČS štáte, a čo viem od staršej generácie, tak že pre Čechov sme boli vždy len robotníci a nejaké vedúce funkcie pre Slovákov boli minimálne. Keďže vláda a riaditeľstvá podnikov boli väčšinou v Čechách, prišla mu vraj odpoved: „Jelikož nýbrž nemáme miesta ani pro sví lidi, natož pro Slováky.“ Tak aj z toho dedukujem, že aj napriek tomu, že sme boli Československo, vždy sme boli Česi a Slováci.“

„Slováci sú v mode prosté neviem prečo pozadu. Je zaujímavé, že ako Slováčka nemám rada slovenské a ani české filmy. Proste k nim neinklinujem. Cho-

dím veľmi rada do divadla, no z nejakého dôvodu nemám rada česko-slovenskú kinematografiu. Preferujem britské filmy, seriály a hercov. Sú mi nejako bližší. Knihy čítam rada, no nie tie naše. Človek by si pomyslel, prečo sa mladá osoba tak stráni všetkého česko-slovenského? Odpoveďou by bolo – neviem. I keď si myslím, že Česi sú, čo sa týka kultúry, d'aleko, d'aleko pred nami, obe krajiny ešte stále zaostávajú za západom, a tým sú pre mňa akoby nezaujímavé. Kultúru v Čechách a na Slovensku pravidelne sledujem či už v časopisoch, alebo na internete, ale akoby to popri mne len prefrčalo. Máloktočia kultúrna udalosť na Slovensku či v Čechách ma dokáže nadchnúť natoľko, aby som ju neskôr bližšie sledovala.“

„Najväčšia chyba v spoločných dejinách, išlo iba o prerozdelenie politickej moci - hlásim sa k spoločnej jednote Čechov a Slovákov, necítim sa byť hrдím patriotom, ale skôr kozmopolita – slovenská kultúra – čerpá mnoho z tej českej, avšak má iste špecifické rukopisy, ktoré presne oddelujú mentalitu jednotlivých národov, najväčšia mínu – slovenský nacionalizmus a patriotizmus v extrémistickom kontexte (odsudzovanie národov – najmä Maďarov), generalizované zhadzovanie viny za polickú situáciu zo začiatku 90. rokov na Čechov resp. nie českých politikov, ale na národ. Naše kultúry sa vždy vzájomne ovplyvňovali a dodnes ovplyvňujú, ved predsa napríklad väčšia odbornej literatúry dostupnej na Slovensku je v Češtine. Česká kultúrna verejnosť dodnes pripravuje spoločné projekty, v českých filmoch sú dodnes obdsadzovaní aj slovenskí herci a naopak, hudobné spolupráce existujú taktiež (festival Beseda u bigbítu alebo UV_fest) a mnoho ďalších prínos v hudbe 60. a 70. rokov na vysokej úrovni a spoločné projekty so Slovákmi - Dežo Ursiny & Provisorium (Češi – basgitarista Kulhánek a bubeník Erno Šedivý, Collegium Musicum (Pavel Váně z ČR hostoval Vargovi, Frešovi a Hájekovi).“

„Myslím si, že Česká republika má viac takých ľudí, čo sa zaujímajú o kultúru. Áno je pravda, že aj u nás by sme takých našli, ale bolo by ich určite pomenej. Naša krajina je sice moderná, ale veľa mladých ľudí sa dnešnej kultúre nechce venovať. Radšej surfujú po internete namiesto toho, aby išli niekom do knižnice alebo divadla. Česká republika ponúka obrovskú paletu kultúrneho vyžitia, čo sa o Slovensku asi povedať nedá.“

„České „prozápadné“ myslenie a smerovanie napomohlo k rýchlejšiemu vymaneniu sa z následkov režimu. Smerovanie k západným kultúram ovplyvnilo pohľad, chápanie a konanie spoločnosti, ktoré je viditeľné v každej oblasti. Taktiež celkový vzťah ku kultúre je diametrálne odlišný. Slovensko odsúva kultúru na vedľajšie kol'aje, pretože to nie je prioritná oblasť pozornosti štátnych predstaviteľov, v dôsledku čoho nie sú finančné prostriedky na obnovovanie a zachovávanie našich kultúrnych pamiatok, prípadne na podporu kultúrnych spolkov, galérií, divadiel. No aj zo strany bežných občanov sa neprejavuje viditeľný záujem o nápravu situácie. Naproti tomu v ČR je diametrálne rozdielny prístup k zachovaniu vlastnej historie a kultúry, citel'ný už pri krátkej návšteve malých miest.“

„Zrejme sme generácia dosť silne ovplyvnená názormi svojich rodičov, respektíve sa k danému problému nevieme vyjadriť z nedostatku vedomostí. Často krát máme veľmi ľahostajný postoj k súčasným problémom v spoločnosti, takže udalostiam, ktoré sa udiali pred našim narodením, respektíve keď sme boli veľmi malí, nevenujeme veľkú pozornosť. Preto rok 1993 znamenal pre Slovenskí ľud dlho očakávané a vytúžené oslobodenie. Vymedzenie vlastných hraníc, hrdinské používanie slovenského jazyka v bežnej komunikácii, taktiež i pri úradných stykoch a hned' na to, 8 dní po odtrhnutí sa od českej „nadvlády“ vzniká nová mena – koruna. – Prečo sa Slováci nedokážu postarať a zreštaurovať napríklad historickú architektúru ako hodnotný artefakt kultúry, tak ako je u našich susedov? Pričom každý deň vzniká nová sadrokartónom obložená kaviareň. Prečo slovenské komerčné televízie vysielajú takéto lacné televízne šou, s výnimkou rozhlasu a televízie Slovenska, ktorá sa snaží ponúknut' aj niečo zvnešenejšie, kdežto Česká televízia a jej archív ponúka nespočetné množstvo vysielacieho času, ktorý zahŕňa vzdelávacie, umelecké či kultúrne relácie?“

„Bariéru vstup do Európskej únie prelomil. Napriek tomu, že tento krok krajinu zblížil, je zrejmé, že sa naše krajinu vzdáľujú. Pre väčšinu slovenských detí je problémom rozumieť tým českým a opačne. Leto sme trávili v Čechách a na Morave, dokonca aj teraz niekoľko krát za rok navštievujem svoju sestru v Prahe. S češtinou som natol'ko zžitá, že po prečítaní knihy, alebo sledovaní filmu, neviem povedať, v akom bol jazyk. Nie preto, že by ma to nezaujímalо, ale je pre mňa rovnako prirodzené prijímať tak češtinu, ako aj slovenčinu.“

„Myslím si, že takisto rastie spolupráca v oblasti vzdelávania, mnoho slovenských študentov si vyberá práve vysoké školy v Čechách pre ich kvality (Praha, Brno...), prostredníctvom študentských agentúr sa uskutočňuje výmena študentov v rámci rôznych programov.“

„Myslím si, že nám zostalo veľa podobností našich dvoch kultúr. Napríklad jazyk, jedlá a nápoje, teda v českej kuchyni nevidieť žiadne rozdiely, iba v tom, že v porovnaní so Slovenskom český národ uprednostňuje pivo pred tvrdým alkoholom, ale to je diferentné. Ďalej história – máme spoločnú minulosť, ktorá vyplýva z nášho spoločného štátu a iných významných historických milníkov. Oba národy sme spolu prezili dobré i zlé obdobie, sme teda späť dlhorocným spolunažívaním a v neposlednom rade pohostinnosť a srdečnosť a samozrejme hudba. Na záver by som poznamenala, že česká a slovenská kultúra si je podobná, ale i napriek tomu sú tu odlišnosti a tie sa postupom času prehľbujú.“

„Z tých dávnejších mňa osobne dostane vždy Bedřich Smetana a jeho symfonickej báseň Vltava. Táto báseň sa púšťala kedysi povinne na hudobných výchovách základných škôl, čo samozrejme už neboli môj prípad, ale viem to z rozprávania svojich rodičov. Moderné deti dnešného sveta možno ani nemajú tušenie, kto tento pán bol a aký mal talent.“

„Je to asi výsledok toho, že Česi nie sú v takom kontakte so slovenčinou ako my s češtinou. Okrem toho na Slovensku je nespočetne veľa literatúry iba v češtine.“

V našom regióne udržujeme pozitívne vzťahy s našimi českými susedmi a dôkaz o tom sú slávnosti bratstva Čechov a Slovákov na Veľkej Javorine, na ktoré chodieva veľa Novomeščanov.“

„Hovorím predovšetkým napríklad o pôvodnej tvorbe, ktorej na Slovensku ubúda. Myslím si, že tu na Slovensku prebieha amerikanizácia omnoho rýchlejšie ako v Čechách a to pravé slovenské sa skôr vytráca. Celkovo je český národ liberálnejší a otvorennejší, čo sa mne osobne veľmi páči. Z čias Československa sa odohralo viaceru udalostí, o ktorých sa bude diskutovať ešte dlhú dobu. Je viacero významných osobností, ktoré umocňovali československú vzájomnosť, ktorá ešte viac umocnila slovanskú vzájomnosť. Spisovatelia Karel Čapek, Jaroslav Hašek alebo Alois Jirásek sú mená samy o sebe. Politiku nemám rád, takže k osobnostiam politiky sa vyjadrovať nebudem.“

„Snaha o udržanie kultúrneho dialógu je tiež prítomná vo vzdelávacom systéme, čoho dôkazom je aj vysoké percento slovenských študentov navštievujúcich vysoké školy v Českej republike. Otázkou však ostáva, či je tomu aj naopak. Ako určité negatívum vnímam najmä to, že mladé generácie Čechov prestávajú rozumieť slovenskému jazyku. Dochádza k tomu najmä v dôsledku obmedzení prenikania našich kultúrnych vplyvov ako napríklad predabovanie našich filmov do ich rodného jazyka alebo prekladanie kníh. Napriek tomu je vízia spolupráce a kultúrnej difúzie evidentná vo viacerých oblastiach kultúrneho a spoločenského života. Pokial bude snaha o porozumenie obojstranná, naše národy budú mať k sebe aj nadálej blízko.“

„Máme spoločné témy, pretože máme rovnaký kus histórie. Naši otcovia sa v takýchto prípadoch často rozprávajú o tom, kde boli na vojne a my mladí môžeme prebrať filmy, školy, atď. Rečovú bariéru v mojej a staršej generácii nevnímam. Stretla som sa však s prípadom, kedy české 5 ročné dieťa nerozumelo po slovensky ani slovo a ospravedlnilo sa: „Promiňte, já vám nerozumím, já sem z Čech.“ Na rozdiel od toho moja šesťročná sesternica nemá problém s českým jazykom, pretože televízia jej ponúka veľa českých rozprávok.“

„Myslím, že to bolo spôsobené aj politickými nezhodami. Od starších ľudí na Slovensku som sa dopočula obvinenia typu, že Čechom ostal všetok priemysel, a preto lepšie ako samostatný štát napredoval, pričom nám ostalo len polnohospodárstvo a všetko ostatné sme museli budovať odznova. Ale tiež som aj počula, že Česi nemajú radi Slovákov, aj keď dôvody už nepoznám detailnejšie. Viem, že veľa, najmä mladých Čechov ani nerozumie slovenskému jazyku, aj keď je to veľká škoda, ale naopak Slováci rozumejú českému jazyku lepšie, možno aj kvôli dabingom vo filmoch. Podľa môjho názoru by bolo super, ak by sa tento štát nerozpadol, určite by sme mali silnejšie postavenie vo vzťahu k ostatným štátom a malo by to oveľa viac výhod ako nevýhod.“

„Ako mnohonásobný dobrovoľník na festivale Divadelná Nitra viem, že ani jeden z posledných ročníkov by sa nezaobišiel bez kvalitného českého súboru. Táto kooperácia medzi českým a slovenským náromom na umeleckom poli je ohromná, no domnievam sa, že by mohla byť ešte viac prepojená. Myslím si, že

obnovenie spoločného štátu by mali priaznivé účinky pre Slovensko. Nielen preto, že by sme dosiahli väčší význam ako národ s viac ako 15 miliónovým obyvateľstvom, no som toho názoru že by nemusela byť narušená ani národná identita vzhľadom na spoločnú história československého národa. No takéto spojenie je vzhľadom na ekonomiku, menu a hospodársku situáciu asi v očiach politikov nemysliteľné, škoda.“

„Slovensko je možne označiť za viac kresťanský a konzervatívnejší štát, Českú republiku viac za liberalnejšiu, napr. čo sa týka kultúrnej či sexuálnej inakosti, v Česku môžu homosexuáli uzatvárať registrované partnerstvá. Rozdelenie Československej republiky bolo hlavne politickou záležitosťou ako nejakou potrebou ľudí.“

„Prečo by mali kapely hrať prevzaté veci keď chcú hrať svoju hudbu? Prečo nedajú priestor pre nich? Odmietajú nové kapely, pretože v nich nevidia perspektívnu, ale hudobníci to vnímajú ako niečo nové, niečo, pri čom si človek oddýchne a začne nad sebou premýšlať a do hĺbky a sám do seba. Teraz prejdem k Českej republike. V Českej republike je to úplne inak. Strašne radi privítajú nové kapely, nové myšlienky, sú tam vytvorené rôzne rádia rôznych štýlov, vedia si vážiť svoju scénu a volajú hrať aj slovenské kapely, pretože na Slovensku nie je pre to priestor a sú si toho vedomí. Od roku 1993 sa toho zmenilo v rámci hudby strašne veľa. Pred rokom 1993 tu boli rôzne disidentské kapely ako Plastic people of the Universe, Psí vojaci, Jaro Filip, Iva Bittová. Vtedy si ľudia vážili hudobnú scénu, pretože chceli spraviť prevrat. To sa im aj podarilo, ale strašne na krátku chvíľu. Posledných 10 rokov hrávajú stále tie isté kapely ako Desmod, Horkýže slíže. Nie ste z toho unavení? Verím, že pravdepodobne áno. Dajme priestor takýmto kapelám, aby sme vrátili naspäť myšlienku kapiel pred prevratom, kde niektorí členovia boli kvôli tomu aj odsúdení na rok.“

„Praha bola centrum rôznych inštitúcií. Československé aerolínie, dráhy, zámořské lode a to bol veľký majetok. A bol tam aj ten najväčší poklad a to Národná banka. Takže si myslím, že Česko tak veľmi nestratilo rozdelením, mali vlastnú koncepciu, a preto sa im dlho darilo. Naopak Slovensko sa muselo postaviť na nohy a začať ako samostatný štát. Myslím, že Česko je aj v dnešnej dobe silnejší štát, čo sa týka ekonomiky, ale aj celkovo. Je tam väčšia ponuka práce, mnoho mladých ľudí a práve aj zo Slovenska tam čoraz viac odchádza za pracou alebo pre lepšie životné podmienky. Slovensko je slabý štát a táto súčasná vláda ho ešte viac utápa.“

„Severné Čechy sú pre mňa jednou z najkrajších častí Čiech a niekoľkokrát ročne s orchestrom jazdíme do Litvínova, Českej Kamenice, Českej Lípy, Trutnova, či do Týniště nad Orlicí, teda okolia Hradca Králové. Tu sme mnoho krát pocítili dobrosrdečnosť, pohostinnosť a až neskutočne veľký záujem o návštevníkov zo Slovenska, čo nás naozaj príjemne prekvapilo. Je až zvláštne, že sme sa tu mnoho krát cítili príjemnejšie ako doma. Ja takisto vnímam obyvateľov Českej republiky na Slovensku len pozitívne, a ak tu spoznám takéhoto človeka, beriem to ako šancu dozvedieť sa viac o jeho regióne, kultúre, národe, o jeho zvykoch

a je pre mňa obohatením. Máme tu takisto možnosť porovnať českú hudobnú kultúru so slovenskou. Česká republika je aj v tomto odvážnejšia a má dlhú tradíciu v organizovaní rôznorodých medzinárodných hudobných festivalov. Povedala by som, že kultúra a umenie mnohými spôsobmi dokazuje, že puto medzi nami je silné, avšak šport dokáže tieto dve krajiny rozdeliť do „dvoch nepriateľských táborov“, kde sa zakaždým na povrch vyplavia staré jazvy voči tej ktorej krajine. Existuje neskutočne veľa umeleckých projektov, na ktorých spolupracujú tieto krajiny spoločne, napríklad Divadelný festival „Stretnutie“ v Nitre.“

„Ono vytvárať si podľa môjho názoru názor na niečo, chce minimálne prežitok danej veci, respektívne udalosti. Ja som sa narodila v 1992. S hrdosťou a s pýchou môžem vyhlásiť, že mi boli čítané rozprávky. Tie pravé orechové s dobrým koncom. S postavami blízko k realite, s charaktermi postáv, ktoré som si vedela preniesť do toho oného sveta, v ktorom som sa potom na dvore hrala s malou Ančou, ktorá mi nechcela požičať Kena, a mne v tej chvíli doplo kočká bije. Len tým chcem povedať, že decká tohto veku budú mať problém. A ešte aký. Teda, ak po ulici bežne behajú Gormiti, tak ani nie. Mala som šťastie, vyrastala som vo veľkom dome, zdelenom starými rodičmi, a mali sme povalu, ktorú som milovala. Vyšliapať hore po rebríku a hrabat' sa v starých obrázkoch a novinách. Hm..., bolo to prinajmenšom zaujímavé a ono to stále trvá. Možno sa zdá, že odbočujem od témy, ale nie je to tak. Ja sa len snažím poukázať na stagnáciu kultúry, minimálne s dopodom na dnešnú generáciu. Zdá sa tak, že tak ako bolo kedysi prirodzené, že ľudia niečo chceli vedieť, či už o tej a onakej politickej situácii tu a tam, alebo sa chceli odreagovať na doskách, ktoré minimálne znamenajú svet. Dnes to je pomaly trápne, ako by sme to povedali My mladí. Vziať si do rúk knihu ani nehovorí. Spojitosť medzi českou a slovenskou kultúrou vidím asi v tom, že veľa diel, filmov, hudobných akcií, alebo len tak obyčajných spoločenských podujatí, by vzniklo, ak by sme odhodili zábrany. S oboch strán. V Čechách je to omnoho prirodzenejšia cesta za poznaním, za kultúrou. U nás je to viac ako nátlak či už zo škol, alebo... vlastne s nikade. Média nám dávajú vyžrať krátke spoty a infantilné reklamy a my im to „jeme“.“

Kultúra je o nás, ako tu žijeme, či sme kultúrni, čo tu zanechávame. A je to naša vizitka, či chceme, alebo nie. A je minimálne hanba pozerať Twilight, s tým, že neviete, čo natočil Jakubisko. Ale to je už o inom.“

Externě studující studenti KK UKF, z nichž mnozí se narodili ještě v období společného státu

„Príčinu vidíme v odlišných národných povahách menovaných etník.

Česi sú prevažne otvorennejší, liberalnejší a sčítanejší. Slováci sú prevažne konzervatívni, menej sa zaujímajú o dianie vo svete a v rodinách pretrvávajú patriarchálne vzťahy. Čo spája tieto dve krajiny, je jazyková blízkosť a spoločné dejiny v XX. storočí.“

„Nemám televizi. Ničí mě politika. Každopádne Čechoslovákom som sa na-

rodil a viem, že ním zostanem aj napriek nezáujmu o politiku, a to jednoducho na základe retrospektívy vlastného vývoja.“

„Z histórie poznáme, že medzi Čechmi a Slovákm sa to vždy iskrilo. Nikdy sme neboli rovní. V jednej chvíli bolo všetko v poriadku. Neskôr sa napäťe zvýšilo. Ja som národnosť maďarskej, tak sa priznám, že na túto otázku sa pozérám a vyjadrujem ako neutrálna osoba. Rozdiely vidím v jazyku a možno v správaní človeka a v mentalite. Čecha vidím pokojne oddychovať na pive, kde vtipy vypráva a na život pozerať tak, aký je. Slovák stále sa ponáhl'a a je neustále nespokojný. Čech je sebavedomejší, hlučnejší, odvážnejší, rád riskuje, Slovák je opatrnejší, asi kvôli tomu, že Slovensko bolo vždy pod vedením niekoho iného, ako bolo Uhorsko alebo Turci. Najväčšie obavy mám, keď máme prečítať knihu v češtine. Kniha je odbornejšia a sú v nej slová, ktoré v bežnom živote nepočuť. Zo začiatku som sa bála vašej prednášky, ale musím konštatovať, že Vám na 99% rozumiem. Jazyk český je veľmi pekný. Krásny, keď len tak, žíkají.“

„Čerstvý zážitok. Počas prázdnin, kedy som u dcéry strávila jeden celý mesiac, sa českým priateľom veľmi páčila moja slovenčina a musela som im opakovat' vety so slovíčkami čučoriedka a veverička, ktoré sa im páčili, ako znejú z mojich úst.

Je pravdou, že malé deti mi niekedy nerozumeli, ale po zopakovaní slov, po prípade viet mi porozumeli.“

„Pretože som presvedčená o dôležitosti tej skutočnosti, že kontakty medzi republikami nesmú zostať len na inštitucionalizovanej úrovni (keďže je veľký rozdiel medzi kontaktmi Českej a Slovenskej republiky), ale dôležité sú kontakty medzi samotnými ľuďmi, medzi Čechmi a Slovákm. Samotní ľudia musia prejať vôle k ďalšiemu rozvoju vzájomných trvajúcich vzťahov, k ďalšej spoločnej histórii. Zaniknutý štátny útvar je stále predsa súčasťou našej identity – rovnaký pôvod, veľmi podobná morálka, hodnoty, história, symboly, osobnosti, oslavys výročí, jazyk, elity aj vplyv médií – to všetko vplýva aj na vyššiu úroveň kontaktov.“

Studentka z Ruské federace z Katedry rusistiky UKF v Nitre

„Čo sa týka kultúry, tak môj názor je taký, že kultúra by sa mala šíriť a spoznávať aj za hranicami republiky. Ja mám rada českú hudbu, ktorú dosť často počúvam, a mám rada českú filmovú tvorbu. Mňa osobne fascinujú hrady a zrúcaniny, ktoré som už navštívila na Slovensku a verím, že navštívim aj v Česku. Obe dve krajinám máju bohatú história a kultúru. Stále je čo spoznávať. Jeden z mojich snov je navštíviť Prahu a prejsť sa po Karlovom moste, na vlastné oči uvidieť architektúru mesta. Si myslím, že veľa zaleží od doby, kedy sme sa narodili, ako sme boli vychovávaní a k čomu vedení. Ja som sa narodila v období Sovietskeho Zväzu. Priznám sa, keď som bola dieťa, bola som pyšná na to, že bývam v tej krajine. Rozpad mňa nezanechal ľahostajnou, aj doteraz vnímam, že moja rodná zem je všetkých 15 republík, ktoré už sú samostatné.“

Zaznamenané odpovědi studentů 3. až 4. ročníku Gymnázia v Uherském Hradišti v září 2012

„Řídme se instinktem a citem, dejme vše do souvislostí a doufejme, že se vytvoří opětovně silné pouto vzájemných vztahů. Se Slovenskem mám velmi blízký vztah, protože odtud pochází můj táta a bydlí tam celá jeho rodina. Tím pádem slýchám slovenštinu každý den a nemám s ní velké problémy, ale občas některému slovíčku taky neporozumím. Nevím, jestli je to jen můj pocit, ale pořád cítím ze Slováků mírnou odtažitost vůči „Čehům“, jakoby ani neuplynulo téměř dvacet let od rozdělení.“

„K jejich jazyku mám velmi blízko. Dá se říct, že jeho prvky používám v běžné mluvě, jako v nářečí a myslím si, že Slováci by se na Vánoce neobešli bez našich českých pohádek jako například Tři oršky pro Popelku. Věřím, že vztahy mezi oběma republikami jsou velmi dobré. Dokazuje to také studium zejména slovenských studentů na českých univerzitách, ale také naopak, českých studentů na univerzitách na Slovensku.“

„Naše dva národy mají k sobě hodně blízko, proto byli a jsou naše vztahy na velmi dobré úrovni. Myslím, že ani v budoucnosti v našich vztazích žádná velká změna nebude. Je to zapříčiněno naší společnou historií, podobným jazykem, kulturou a hodnotami.“

„Jsem ráda, že máme ke Slovensku tak blízko, ale nelituji toho, že se Československo rozdělilo. Myslím si, že dřív nebo později by k tomu stejně došlo. Byla bych ráda, kdyby naše vztahy neochladly a aby i nadále naše státy spolupracovaly, protože si myslím, že Slovensko je druhý domov pro spoustu Čechů a vím, že pro některé neexistuje Česká a Slovenská republika, ale navždy v jejich mysli bude pouze Československo.“

„Popravdě o slovenské kultuře toho vím opravdu málo a setkávám se s ní spíše sporadicky. Ve škole se o Slovensku a jeho kultuře skoro nikdo nezmiňuje, moji příbuzní na Slovensku nežijí, a tak ze Slovenska znám tak akorát Bratislavu, zámek Bojnice a jako velmi malý si trochu pomatuji Tatry. Co mám možnost naladit slovenské pořady, až pro mě překvapivě často se na Slovensku vysílají pořady namluvené v češtině. To v českých televizních kanálech se objevuje slovenský jazyk snad jednou za sto let. Myslím, že i to přispívá k postupnému oddělení obou národu, které budou mít k sobě v budoucnosti ještě dál.“

„Zdá se mi to vskutku divné, donedávna, i když já to nezažil, jsme se Slovenskem byli jeden stát. Společně jsme se účastnili světových utkání a vzájemně se podporovali. Avšak v dnešní době se naše vzájemná „podpora“ takřka vytratila. Ale proč? Snad kvůli rivalitě vzniklé po osamostatnění nebo snad díky naší záryté představě, že my jsme ti nejlepší. Važme si Slovenska, máme k sobě nejbližše.“

„Například jsem se dočetl, že ve Slovenském národním divadle účinkovala těsně po jeho založení spousta českých herců a hrálo se hodně her od našich spisovatelů. Ale tam mé znalosti víceméně končí a já se nechci zapléhat do sáhodlouhých úvah a předpokladů, nebo to prostě opsat z internetu. Takže to tady utnu.“

„Myslím, že rozdelením Československa se vytvořily hranice politické, avšak pouta, která nás pojí se Slováky, se zpřetrhat nepodařila.“

„Pokud se hraje hokejové mistrovství světa a nás tým vypadne, bereme jako jasnu alternativu pro naše fandění právě národní tým onoho druhého státu. Samozřejmě najdou se výjimky, pro které toto neplatí, ale pro většinu z nás to tak prostě je. Když se nás potom někdo zeptá, proč to tak máme, je těžko odpovědět, leda snad, prostě to tak je. A co za tím teda stojí? Je to dlouhá společná historie? Je to velmi podobná mentalita lidí? Je to společný jazyk? Tomuto bodu bych přikládal obzvlášť velký význam. Každopádně je to všechno dohromady, je to historie a tu nezměníte během pár let. Proces jakéhosi „odcizování“ by musel trvat dlouhou a dlouhou dobu, aby pojmy Česko a Slovensko neměly nic společného, a přesto něco stále mít budou. Stejně je ale smutné, že tento proces již pomalu nastává, děti nerozumí jazykům, neznají tradice, natož tak slovenská města.“

„Můj osobní názor je, že se v poslední době Češi se Slováky předhánějí, kdo je v čem lepší. Já mám osobně ke Slovákům asi blíže než k Praze, i když by mi to podle některých měla být bližší Praha. Nikdy jsem Slováky nebrala jako jiný národ nebo stát, pro mě jsme byli vždy rodina, kterou by přece neměla rozdělit nějaká čára na mapě. Jenže v poslední době se mi zdá, že to takto není. Rozdelení Československa se mi zdá z pohledu národa nebo přírodních podmínek nelogické, ale z ekonomického hlediska to bylo podle některých správné. Myslím si, že by se měla vyučovat ve školách více i slovenská literatura, abychom věděli, kdo to bydlí za rohem.“

„Co se týče česko-slovenských vztahů, tak jsem toho názoru, že jsme dva odlišné národy se společnou minulostí, podobným jazykem, ale rozdílnou budoucností.“

„Slováci jsou také mnohem více temperamentní a vlastenečtí, o čemž vypovídají třeba i jejich reklamy, ve kterých se často vyskytují kroje a tradiční nástroje či řemesla. Naopak my, Češi, se zase můžeme chlubit třeba počtem vypitých piv na osobu, i když nevím, jestli je v tomto případě chlubení na místě. Je opravdu těžké říct, jestli k rozpadu ve vztazích Československa kdy došlo. Máme sice každý jinou vládu, jazyk i měnu, ale v srdcích budeme vždy bratry.“

„Velmi se mi líbí slovenský folklór. Svižnost a energičnost jak tanečníků, tak zpěváků je fascinující. Rozhodně nepovažuju Slovensko za zahraničí. Však ho také mám, co by kamenem dohodil. Když se někde objeví, že se jednalo o mezinárodní akci, vždy marně hledám ty cizince.“

„Můj názor na slovenskou kulturu je hodně smíšený. Má mě rád slovenské folklorní soubory a lidové písni. Rád navštěvuje slovenské památky jako například trenčínský nebo čachtický hrad. Divadlo u našeho východního souseda nesleduji. Slovenských filmů taky mnoho neznám, takže v tomto ohledu jsme podle mého názoru úspěšnější my. V hudbě je to u mě zase naopak, protože mám radši slovenské kapely a zpěváky než ty české. V literatuře si myslím, že máme více slavných spisovatelů, ale zase se mi líbí více slovenština. Je velmi pěkná a kvalitní slovenské písničky a básničky jsou pastvou pro uši. Upřímně mám rad-

ší Slováky než naše občany z Prahy a Čech. Řekl bych, že my, Moravané a Slováci ze západního Slovenska, máme k sobě hodně blízko. Dnešní česká mládež moc nerozumí slovensky, hlavně teda ti ze západu republiky. Já doufám, že mezi ně nepatřím, protože slovensky rozumím docela dobře.“

„Rozdíl mezi Slovákem a Moravanem mi přijde srovnatelný s rozdílem Moravana a Čecha. Přesto je ale pravda, že jsem si zvykla nahlížet na Slovensko jako na jiný stát a například se tolik nezajímat o tamější kulturní dění, to české totiž vnímám jako přednější. Ze slovenských umělců bych mohla jmenovat básníka Erika Jakuba Grocha, jehož poezie mě v poslední době více než zaujala. Sice jsem se o něm dozvěděla z českých zdrojů, ale jeho verše jsem četla i poslouchala ve slovenštině a něco, čemu by se dalo říct jazyková bariéra, jsem nepociťovala stejně tak, jako to nepociťuji ani v přímém kontaktu se Slováky.“

„Slovensko jsem si oblíbila, a dokonce, když tam cestuji, zapomínám vyřizovat zdravotní pojištění, což může také značit to, že se stavím ke Slovensku tak nějak stále jako k součásti našeho státu.“

„Slovenskou literaturu jsme neprobírali, ale díky paní profesorce znám verše slovenského básníka Jozefa Leikerta a myslím, že patří k těm nejkrásnějším, které jsem kdy četla, i když jim někdy ne zcela ve všem rozumím.“

„Ze všech stran slýchám, že Češi jsou oproti Slovákům, co se kultury a kulturního života týče, na úplně jiném levelu. Bohužel je to právě taková ta klasicky česká slepost a neotevřenost, co nás k tomuto tvrzení vede. Hlavní rozdíl mezi českou a slovenskou kulturou je v tom, že Česko definuje kvantita. Ať už je to hudební průmysl, filmový průmysl, nebo klidně street art (graffiti). V ČR je zažitý trend, že čím víc toho daný umělec chrlí, tím líp. Když muzikant nevydá jednou za 3 roky nové album, tak už (z „českého“ úhlu pohledu) pravděpodobně skončil a nemá cenu ho dál sledovat. A stejně tak nemůžeme chtít po režiséroví, který zrovna absolvoval FAMU, aby dělal jeden parádní film za druhým. To je podle mě dánno trendem doby, kdy je, ať už chceme, nebo ne, vše rychlejší (což je každopádně v umění na škodu). To také souvisí s tím, že se umění pomalu mění v konzum, stává se samoúčelným a vyprchává z něj exkluzivita (to se však pomalu dostává i na Slovensko, viz to, že Jakubisko udělal Bathory). Ovšem pořád není Slovensko tak omezené jak Česko. Nejvíce to pozoruju na hudbě. Slováci jsou o hodně víc sofistikovaní, vtipnější a vyhýbají se žánrovým klišé. Dále je pro naše sousedy hodně určující publikum, které je o hodně otevřenější a své oblíbené interpretů podporuje. To jde vidět například na fenoménu jménem Rytmus, který se z ničeho vypracoval celkem vysoko. U nás si všichni nové CD raději stáhnou z internetu, než aby měli dát 200 Kč.“

„Blíz Slováci rozhodně mají k nám, Moravákům. A rozhodně na tom nemá zásluhu jen zeměpisná poloha – styčným bodem našich kultur totiž není pouze témař totožný folklór, ale především naše povahy. Z československých umělců já osobně obdivuji profesora Karla Plicku – za fotografie Prahy, Slovenska a Lovoče a publikace Český rok, Český kalendář a U maminky. Mým oblíbeným slovenským hercem je Jozef Kröner – bez jeho stařečka Pagáča by „sa Slovácko

nesúdilo“ tak úspěšně. Ani Obchod na korze si bez Tóna Brtka v jeho podání nedokáži představit. Osobností, na kterou bych nerada zapomněla, je architekt Dušan Jurkovič, který Luhačovicím navrhl jejich osobitou podobu a Milantu Rastislavu Štefánikovi zase pomník na Bradle. Na závěr bych chtěla zmínit spisovatele Ladislava Mňačka. Věřím, že nebylo lehké žít s pocitem viny za vypálení pasekářské osady Ploština na sklonku 2. světové války Němci. A najít odvahu k tomu, aby toto „osobní tajemství“ veřejně sdělil ve své knize „Smrt si říká Engelchen“, bylo podle mě ještě těžší.“

„Vždyť ona teskná a věčně melancholická slovanská duše v sobě skýtá i velkou hloubku. Někdo by snad psal o jiné východní intelektuálnosti. Co je to však ve srovnání s nekonečnou východní zamýšleností, lyričností a starou lidskou moudrostí. Nechci volat po komickém panslavismu, volám po důležitosti kultur a jejich poslání ve smyslu vzájemného obohacování sama sebe. A snad i po důležitém odkazu našeho původu. Je snad i podobnost našich jazyků pouze náhodná? Nepopírejme nepopiratelné. Není totik důležité, jestli si dnes toto propojení konkrétně tady na Slovácku uvědomujeme až skrze folklor, který má hluboké propojení až do Transylvánie. Je důležité uvědomovat si to ve všeobecnosti. Je nutno vynaložit úsilí a zvýšit vlastní vůli po poznávání kultury zpoza východní hranice naší země, navíc když Slováci sami vynakládají stále tolík láskyplného obdivu ke svým západním sousedům. Západním bratrům. Nejsou tedy logicky oni našimi východními bratry? Vždyť skrze ně můžeme poznat, kdo jsme my. Tohle bych klidně vzkázal i k našim „západním bratrům“ do samotné Prahy. Záleží na nás, jak a s kým se budeme vzdalovat, či přiblížovat.“

***Distant and yet close. Cooperation and exchange of students,
not only in the field of culture***

MIROSLAVA POLÁKOVÁ

The author describes specific features of the mindsets and identities of the people living close to the Czech-Slovak border with regard to the relations between the two nations, and warns that one should not overestimate the nature of these relations, as mutual ties have actually weakened over the two decades or have not been re-created by the young generation. There is a continuous decline both in the frequency and the quality of information exchange, especially in the field of culture. The author supports her claims with the results of her own surveys among secondary school and college students.

MINULOST JE BITEVNÍM POLEM SOUČASNÍKŮ

K slovensko-českým
a česko-slovenským vztahom

Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec

Předkládaná kolektivní monografie vznikla na základě konfrontace – konference „Minulost je bitevním polem současníků“, která byla uspořádána při příležitosti osmdesátých narozenin zakladatele a prvního ředitele Ústavu soudobých dějin AV ČR a dlouholetého předsedy české části Česko-slovenské komise historiků, Viléma Prečana, v Praze ve dnech 24.–25. ledna 2013, dále na základě workshopu editora se spoluautory.

METAMORFÓZY IDEY NÁRODNÉHO ŠTÁTU (s dôrazom na vývoj v strednej a juhovýchodnej Európe)

DUŠAN KOVÁČ

Idea národného štátu ako vrcholná idea politického nacionalizmu sa sformovala v 19. storočí, ale prežila „v plnej sile“ celé 20. storočie a v rôznych podobách prežíva aj v storočí 21. Historicky sa táto idea formovala v dvoch líniah.

Prvú politickú a ideologickú líniu predstavuje hľadanie nového suveréna pre štát. V stredoveku a v ranom novoveku bol štátnym suverénom panovník, prevládal monarchistický a dynastický princíp, ktorý vyvrcholil v absolutizme. Absolutizmus bol typický pre Rusko, ale aj pre Francúzsko Ľudovíta XIV. Jeho výrok „*L'état – c'est moi*“ platí dodnes ako koncentrované vyjadrenie monarchistickejho absolutizmu. Nie vždy, a nie všade sa uplatnil takýto jednoznačný princíp. Niekde sa musel panovník deliť o moc v štáte so šľachtou, niekde s cirkvou, parlamentom. Značnú mieru autonómie získavalí v európskych krajinách mestá. V zásade však panovník v monarchiách predstavoval nepochybne všeobecne akceptovaného štátneho suveréna. V 18. storočí sa však princíp monarchu ako štátneho suveréna zdiskreditoval. Najväčšmi sa to prejavilo práve vo Francúzsku. Odpor vzbudzovali absolutistické maniere panovníkov, ale spôsobili to aj idey osvietenstva, ktoré odmietali prípriviliégiá dynastie či stavov, ktoré neboli postavené na osobných kvalitách, ale iba na dynastickom princípe. V spoločnosti sa už v dôsledku rozvoja priemyselnej výroby a obchodu začala čoraz viac presadzovať nová spoločenská trieda – mešťianstvo. A bolo to práve mešťianstvo, ktoré v boji o politickú moc v štáte nastolilo otázku nového suveréna v štáte. Panovník, ktorý mal absolutistické tendencie, už nemohol vyhovovať.

Francúzska revolúcia priviedla krátko na scénu nového štátneho suveréna: občana. Netrvalo to však dlho. Napoleon Bonaparte šíril sice po Európe *Code civil*, ale na druhej strane sa sám ako prvý občan v štáte dal dekorovať ako cisár a cudzí mu nebol ani dynastický princíp. Ukázalo sa, že „zotrvačníkový princíp“, podľa ktorého sa v revolúcii najprv presadí model vytvorený revolučnou elitou, postupne priviedie k starým návykom zakorenenným v spoločnosti (revolúcia poziera svoje deti). Napoleon bol zaujímavý tým, že bol aj nový, aj starý – a hlavne bol úspešný vojensky.

Viedenský kongres naoko (a na povrchu) znamenal reštauráciu starých poriadkov. A teda aj návrat starého tradičného štátneho suveréna: monarchu. Preto sa zvykne v historiografii nazývať Kongres reštaurácie. Ako však poznamenal český historik Jan Křen: „.... po otřesech do té doby největších revolucí a válek se už nic nemohlo beze zbytku vrátit do minulosti.“¹ Jedným z fenoménov, ktoré

¹ KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005, s. 81.

sa objavili v Európe ako nové, bol vznik politického nájazdu. Viedenský kongres naštartoval v Európe obdobie, ktoré sa zvykne metaforicky nazývať „jar národný“. Práve v tomto období, napriek Svätej aliancii a potvrdení konzervatívneho monarchistického princípu, formuje sa idea „národného štátu“, v ktorom sa mal stať štátom suverénom národ. Národ ako štátom suverén neboli v rozpore s monarchiou. Iba panovník sa mal pretransformovať v tom zmysle, že nemal vládnuť v mene Božom, ani sám nemal byť viac bohom či polobohom, ale mal vládnuť „v mene národa“. Ukázalo sa však, že národu ako štátnemu suverénovi väčšmi vyhovuje republikánsky princíp.

Objavenie sa národa ako štátneho suveréna celkom zmenilo politickú scénu v Európe. V úlohe štátneho suveréna sa stal neobyčajne úspešným. Na rozdiel od monarchu národ nebolo možné jednoducho odstrániť. Nemohol vypítiť ani sa stať obeťou atentátu. Tajomstvo úspechu národa v úlohe štátneho suveréna je práve v jeho virtualite, neuchopiteľnosti. Panovník môže byť choromyseľný, nezdravý, zlý. Národ (v zmysle „môj národ“) je vždy skvelý a zdravý. Môžu v ňom byť sice nezdraví jedinci, i zločinci, ale národ je holistická bytosť vždy oplývajúca tými najpozitívnejšími vlastnosťami. V mene národa môžu vystupovať jednotlivci, či už národom volení, alebo volení iba sami sebou, či zneužívajúci všeobecné volebné právo – a to je veľmi výhodná konštelácia na sebarealizáciu ambicioznych, ale neurodzených jednotlivcov. Práve tento nový štátny suverén najviac vyhovoval v čase svojho vzniku mešťanstvu.²

Táto nová a úspešná politická ideológia priviedla na svet demokraciu. Na uplatnenie sa národa ako štátneho suveréna bol potrebný aj súhlas sociálnych skupín, ktoré boli dovtedy politicky diskriminované. Politika vystúpila zo salónov a dostala sa na ulice miest. To znamenalo zánik klasického liberalizmu, ktorý bol „Jánom Krstiteľom“ nového štátneho suveréna, ale potom musel ustúpiť a pretransformovať sa, nie bez zádrhov, do novej liberálnej demokracie, ktorá sa presadila na prelome 19. a 20. storočia. Idea národného štátu však priniesla do európskej a svetovej politiky nové konflikty, k národnému štátu vždy patrí aj „národné územie“. Z nich sa zrodila prvá i druhá svetová vojna, jedna veľká, v zásade nájazdová, vojna 20. storočia.

* * *

Druhá cesta, ktorou sa formovala idea národného štátu, bolo hľadanie politického programu pre kolektívne identity, čo sa objavilo na začiatku 19. storočia. V tomto procese hrala rovnako dominantnú úlohu buržoázia (mešťanstvo), ako aj jej intelektuálne elity. Formovanie sa moderných európskych národov sa začalo už koncom 18. storočia, avšak až v nasledujúcom storočí prepuklo v plnej sile.

² K otázke kolektívnych identít a hlavné identity národnnej pozri KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E.: *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava 2009.

Začiatok tohto procesu mal ideové, „učenecké“ korene.³ Etnické, jazykové spoľačenstvá sa jednako začali vnímať samy ako príslušníci „jedného jazyka a jednej kultúry“⁴, jednako učenci iných národov začali bádať v oblasti jazyka a kultúry a objavili v Európe doteraz pláštikom latinskej kultúry a vedy zahalené bohatstvo etník a jazykov.⁵ V dôsledku národnej agitácie zo strany „národných elít“ tak vznikajú na báze kolektívnych identít spoľačenstvá, pre ktoré následne formulujú predstaviteľia elity aj politický program. Politický program môže mať rôzny obsah, ale spravidla vyúsťuje do programu národného štátu či aspoň národnej štátnosti. Program národného štátu je jednoznačný. Spoločenstvo, ktoré má spoločnú národnú identitu, má právo na „svoj národný štát“. Politický program niektorých národov – a Slováci môžu poslužiť ako dobrý príklad – neobsahuje priamo požiadavku suverénneho národného štátu, ale iba program obmedzenej národnej štátnosti. Takým bol Štúrov program sformulovaný roku 1848 v *Žiadostiach slovenského národa*⁶ i program *Memoranda národa slovenského* z roku 1861.⁷

V národnom politickom programe sa tak stretávajú obe línie: línia hľadania suveréna pre štát i potreba politického programu pre novo sa formujúce národné kolektívy. Kruh sa uzatvára a požiadavka národného štátu s konkrétnym teritóriom spôsobuje akútne i potenciálne konflikty medzi európskymi národmi a štátmi.

O vzniku moderných národov a nacionálizme v Európe máme množstvo literatúry, kde sa tento proces interpretuje veľmi rozdielne.⁸ V súčasnosti medzi historikmi, etnológmi a sociológmi už existuje konsenzus v tom, že národy nie sú spoľačenstvá, ktoré sa dajú definovať objektívnymi znakmi, ale že sú to konštrukty, ktoré sa v historickom procese formujú vo vedomí kolektívov. Takéto národy teda môžu vznikať iba na báze národnej agitácie.⁹ Poznanie procesu formovania moderných národov je pomerne zložité hlavne vdaka terminologickej rozmanitosti, ba priamo chaosu, ktorý v tejto oblasti vládne v rôznych jazykoch a v odbornej terminológii všeobecne, niekedy aj v rámci jedného jazyka. Je ne-

³ Český historik Miroslav Hroch nazval túto fázu vo vývoji moderného národa „učeneckou fázou“: HROCH, M.: *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha 1986.

⁴ Vedúca vrstva týchto tvoriacich sa národov sa sama zvykla pomenovať „národní buditelia“. Od toho sa sformoval termín: národné obrodenie, ktorý sa dlho používal ako odborný výraz. Koncepcie bol tento pojem založený na tom, že národy existovali „odpradávna“, ale v určitom historickom období „zaspalí“ a teraz je čas ich opäť prebudíť, prebrať k životu.

⁵ HERDER, J. G.: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Weimar 1776.

⁶ Slovenský národný archív v Bratislave. Zbierka dokumentov z revolučných rokov 1848 – 1849, tlačený leták.

⁷ Z prameňov národa, Martin 1988, prvé Memorandum s. 257 – 262, druhé, tzv. viedenské, s. 275 – 278.

⁸ Užitočný prehľad názorov poskytuje príručka: HUTCHINSON, J. – SMITH, A. D.: *Nationalism*. Oxford – New York 1994.

⁹ Najviac citovanými autormi konštruktivistickej teórie sú HOBSBAW, E. J.: *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983; ANDERSON, B.: *Imagined Communities. Reflection of the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983.

pochybnej, že proces formovania moderných národov bol procesom postupným a že niekde mal aj svoju jazykovo-kultúrno-etnickú fázu, ktorá mohla prerastať do programu politického. Tak to bolo v prípade Nemcov, Talianov a mnohých malých stredo- a východoeurópskych národov. Myslím si však, že značné terminologické zjednodušenie predstavuje definícia, že moderný národ a nacionálizmus vznikajú až sformulovaním politického programu a jeho postupným prijatím národným kolektívom. Nacionálizmus potom vzniká vždy tam, kde sa sformuluje idea národného štátu. A pretože idea každého národného štátu je konfliktná, nacionálizmus je konfliktná ideológia. Nie je potrebné sa skrývať za vedeckú definíciu „hodnotovo neutrálneho javu“.

Je zaujímavé, že ideológia národného štátu, na ktorej je postavený politický program, využíva na svoje ciele aj historiografiu. Niektoré národné historiografie priamo vznikli paralelne s formovaním národného politického programu. Hoci idea národného štátu bola ideou novou a rovnako novým bol suverén takého štátu – národ, úlohou historiografie bolo hľadať korene národného štátu prinajmenšom v stredoveku. *Monumenta Germaniae Historica*¹⁰ – rozsiahla edícia historických prameňov k stredovekým nemeckým dejinám je dobým príkladom toho, ako nemecká národná ideológia hľadala korene, a teda aj historické zdôvodnenie národného štátu hlboko v dejinách. Robili tak aj ďalšie národné historiografie. V priestore strednej Európy to bola historiografia česká, ktorá dejiny krajín sväto-václavskej koruny interpretovala ako dejiny českého „národného štátu“. Maďarská historiografia interpretovala ako maďarský „národný štát“ historické Uhorsko. Rovnako poľská historiografia považovala za poľský národný štát poľské kráľovstvo i následnú Rzecz Pospolitu. Tieto historiografické interpretácie svojím spôsobom, prinajmenšom v určitej časti literatúry, pretrvávajú do súčasnosti rovnako ako delenie národov na „historické“ a „nehistorické“. Historické sú teda také, ktoré mali už v stredoveku „národný štát“. Svojráznym prejavom takejto historiografickej interpretácie bola aj interpretácia Veľkej Moravy ako historického spoločného štátu Čechov a Slovákov (spravidla bez Moravanov).

* * *

Národné štáty sa nestali iba čírou ideou. Národné politické programy sa národné kolektívy vedené svojimi elitami pokúsili aj realizovať. Formovanie „národných štátov“ sa dialo rôznymi spôsobmi. Každý prípad je nepochybne jedinečný. Predsa však možno, podľa môjho názoru, hovoriť o dvoch základných modeloch. Prvý z nich by sme mohli nazvať francúzsky model. V prípade Francúzska existoval štát, ktorý mal svoje hranice. K štátu bolo treba doformovať národ ako jednotné politické spoločenstvo, ktoré by sa mohlo stať suverénnom

¹⁰ Táto monumentálna edícia dokumentov začala vychádzať roku 1826 a v súčasnosti má už 350 zväzkov. Pozri: BRESSLAU, H.: *Geschichte der Monumenta Germaniae Historica*. Hannover 1926.

štátu a v mene ktorého by mohli jeho predstavitelia vládnuť. Druhý model by sa mohol pomenovať ako nemecký. V tomto prípade to bol najprv proces formovania národného spoločenstva, ktoré sa spočiatku definovalo ako spoločenstvo jazyka a kultúry a ktoré si malo, na základe politického programu, vytvoriť svoj národný štát. Kým prvý model dodržiaval existujúce hranice politického štátu a aj keď bol vnútorme dramatický a niekedy aj kruto potlačoval jazykové menšiny (vo Francúzsku Bretóncov ešte aj po 2. svetovej vojne), politickú mapu Európy menil iba model druhý, a to dosť systematicky v rôznych vlnách – na konci 19. storočia v nemeckom a talianskom priestore, potom na Balkáne a po 1. svetovej vojne v pomerne veľkom rozsahu. Ešte aj po roku 1990 pokračovalo formovanie nových „národných štátov“ predovšetkým na princípe secesie – a na Balkáne sa objavili aj ozbrojené konflikty.

* * *

Idea národného štátu je teda produktom 19. storočia, ktorý sa však v plnej miere rozvinul v 20. storočí. Plynulý prechod tejto idey do nového storočia mal svoje paralely aj v iných oblastiach. V 19. storočí sa položili základy modernej vedy, začal sa prudký technologický pokrok rozvojom železničnej dopravy, automobilizmu, leteckej dopravy a elektrifikáciou. V umení to bol nástup nových uměleckých smerov, ktorý predznamenali už impresionisti, a cestu do nového storočia preklesnila secesia. V oblasti spoločensko-politického života možno v jeho poslednej tretine zaznamenať jeho demokratizáciu. Súviselo to s tým, že do politického života vstúpila aktívne spoločenská vrstva, ktorú by sme mohli nazvať „štvrtým stavom“. Kým na konci 18. storočia počas Francúzskej revolúcie vystúpil ako rozhodujúca politická sila tretí stav – mešťianstvo (buržoázia) – ktorý reprezentoval všetky doteraz neprivilegované spoločenské skupiny, na konci 19. storočia už najnižšie a dovtedy politicky bezprávne spoločenské vrstvy: robotníci a chudobní roľníci, teda tá časť spoločnosti, ktorej sa hovorilo pospolity ľud, tvoria svoje vlastné politické organizácie, dožadujú sa pasívneho i aktívneho volebného práva. V niektorých krajinách už na prelome storočí vstupujú predstavitelia tohto „štvrtého stavu“ do parlamentov. Postup demokratizácie a formovanie občianskej spoločnosti – to boli faktory, ktoré pôsobili mimoriadne priaznivo aj na ďalší rozvoj a všeobecnú akceptáciu idey národného štátu. Aj dovtedajšie imperiálne tendencie veľmocí zísakli v ideológii národného štátu novú zbraň a novú argumentáciu. Typickým príkladom je nemecká požiadavka na *Platz in der Sonne*.

Súčasne však pôvodná idea z 19. storočia prešla v 20. storočí niekoľkými transformáciami. Prvá významná transformácia vyplynula z napäťia, ktoré vzniklo medzi ideológiou a praktickou politikou. Toto napätie sa prejavilo už pri realizácii politického programu národného štátu v 19. storočí v prípade Nemecka, Talianska, ale aj na Balkáne, pri realizácii programu národných štátov v storočí nasledujúcom. Tento rozpor je napokon zákonné a v princípe je to rozpor medzi

ideológiou v „čistej forme“ – teda medzi koncepciou, ktorá je teoretická, a úskaliami praktickej realizácie každej takejto koncepcie. Praktická politika a ideológia predstavujú dve roviny, ktoré sa síce v určitých bodoch pretínajú a môžu mať veľa spoločných bodov, ale v konečnom dôsledku sú to predsa roviny odlišné. Praktická politika využívala ideológiu národného štátu predovšetkým v rovine rétoriky a argumentácie, bol to pre ňu dôležitý nástroj, ale súčasne presadzovala ciele, ktoré boli „mimo ideológie“. Možno to demonštrovať už na príklade zjednotenia Nemecka. Zjednotenie z roku 1871 bolo malonemecko-prusko-bismarckovské. Líšilo sa od zjednotenia, ktoré sa počas revolúcie 1848 presadzovalo v Paulskirche. Aby takéto zjednotenie mohla spoločnosť akceptovať, bolo treba z nemeckého priestoru vylúčiť Rakúsko a presvedčiť spoločnosť, že Nemecko je akési rozšírené a zväčšené Prusko. Toto robil Bismarck v praktickej politike a aby sa dosiahla aspoň zdanlivá kongruencia medzi touto praktickou politikou a ideológiou, prišli na pomoc aj historici, ktorí významne podporili túto malonemeckú koncepciu. Najaktívnejšia bola predovšetkým „trojka“ – Gustav Droysen, Heinrich von Sybel a Heinrich Treitschke.¹¹ V tomto prípade si pragmatická politika podmanila ideológiu. Ale stará veľkonemecká či rakúsko-nemecká ideológia sa nevzdávala. Na pozadí malonemeckého zjednotenia sa nadálej pestovala veľkonemecká idea, ktorá prerástla v ideu všenemeckú¹² Zo všenemeckého hnutia sa napokon vyvinulo aj nacionálno-socialistické hnutie, ktoré ideu veľkonemeckej (tretej) ríše v plnej miere akceptovalo a rozvinulo do perverznej podoby. Je to iba jeden z mnohých príkladov, ako romantický idealizmus môže za určitých historických okolností pervertovať do extrémnej polohy. Súčasne je to dôkaz, že politický nacionalizmus je vždy potenciálne konfliktný. Kým sa prejavuje iba ako teoretická koncepcia, môže byť konflikt skrytý, ale pri praktickej realizácii nevyhnutne vyjde najavo.

Iným príkladom rozporu medzi ideovou koncepciou národného štátu a pragmatickou politikou sú udalosti na Balkáne. Už pri národnoslobodzovacích bojoch balkánskych národov proti tureckej nadvláde zasahovali do tohto zápasu veľmoci, ktoré sa napokon stali prekážkou plného formovania sa národných štátov tak, ako sa to prejavovalo v národnej ideológii balkánskych štátov. A balkánske vojny ukázali, že jednotlivé národné koncepcie boli od samého začiatku konfliktné.

* * *

¹¹ MALECZEK, W.: Auf der Suche nach dem vorbildhaften Mittelalter in der Nationalgeschichte. In *Nationalgeschichte als Artefakt. Zum Paradigma „Nationalstaat“ in den Historiographien Deutschlands, Italiens und Österreichs*. Hrsg. Von Hans Peter Hye, Brigitte Mazohl, Jan Paul Niederkorn. Wien 2009, s. 113.

¹² Alldeutscher Verband, založený roku 1894. Vznikol zo Všeobecného nemeckého spolku (1891). Pozri: KRUCK, A.: *Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890 – 1939*. Wiesbaden 1954.

V 20. storočí sa idea národného štátu najväčšmi dotkla troch mocností: Turecka, Rakúsko-Uhorska a Ruska. V 19. storočí sa zvyklo hovoriť a písat o „chorom mužovi na Bospore“. Kríza Turecka bola zjavná. Vnútornú a ekonomickú krízu sprevádzala strata mocenských pozícii. Na Berlínskom kongrese európske veľmoci ešte Turecko podržali, ale, ako ukázali balkánske vojny a potom 1. svetová vojna, strata mocenských pozícii a napokon aj strata rozsiahlych teritorií na Balkáne bola nezadržateľná. Chorí muži v Petrohrade a vo Viedni neboli až takí viditeľní, pretože ich kríza nemala za následok teritoriálne zmeny, a tak Rusko, ako aj Rakúsko-Uhorsko ešte vždy považovali za rozhodujúce európske veľmoci. Ruská kríza bola predovšetkým ekonomická. Ruská ekonomika trpela okrem štrukturálnych problémov aj tým, že nestačila na náročné ruské imperiálne ciele. Vojny, ktoré Rusko viedlo, od krymskej až po rusko-japonskú, ruinovali ruskú ekonomiku a neprinášali nijaký zisk. V tejto súvislosti sa na ruskom teritóriu objavili odstredivé tendencie v Pobaltí, na Ukrajine a do určitej miery už aj v oblasti Kaukazu, ale dominantným krízovým prvkom bola nadálej ekonomika. Inak to bolo v habsburskej monarchии. Aj ona mala nepochybne ekonomické problémy rovnako späť s neúspešnými vojnami, ktoré sprevádzali celé obdobie vlády Františka Jozefa. Dominantným krízovým prvkom tu však bola národnostná otázka. Mnohonárodnostný štát v období nacionalizmu nenašiel jednotiacu ideu, ktorá by ho držala pohromade. Idea štátu rakúskeho tak, ako ju formuloval Palacký¹³ – teda idea štátu, ktorý chráni a drží pohromade malé stredoeurópske národy – stratila v poslednej tretine 19. storočia svoj raison d'être. Idea federalizácie, tak ako ju predložil Aurel Popovici¹⁴, rakúski sociálni demokrati¹⁵, a napokon aj Slovák Milan Hodža,¹⁶ nenašla ohlas dominantných etník. Po prehranej vojne s Pruskom hľadal František Jozef riešenie krízy vo vyrovnaní sa s Maďarmi¹⁷. To však neuspokojilo nikoho. Pre panovníka to bol vynútený krok, veľká časť maďarského politického tábora chápala vyrovnanie iba ako prechodný jav a zotravávala na svojej koncepcii uhorského (teda maďarského) národného štátu, s Ra-

¹³ PALACKÝ, F.: *Idea státu rakouskeho*. Praha 1865.

¹⁴ POPOVICI, A. C.: Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. Leipzig 1906. Pozri: HOLLÝ, K.: Návrh federalizácie habsburskej monarchie v diele Spojené štaty Veľkého Rakúska od Aurela Popovicu. In *Historický časopis*, 60, 2012, s. 501 – 520.

¹⁵ RENNER, K.: *Österreichs Erneuerung*. Wien 1916; BAUER, O.: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien 1907.

¹⁶ HODŽA, M.: *Federation in Central Europe*. London 1942. Slovenský preklad: *Federácia v Strednej Európe*. Bratislava 1997.

¹⁷ V časti literatúry sa objavili pochybnosti o tom, že prehraná vojna s Pruskom bola bezprostrednou príčinou rakúsko-uhorského vyrovnania. Ako argument sa uvádzá, že otázka Uhorska bola permanentne predmetom diskusií vlastne už od revolúcie. Myslím si, že tento argument nie je korektný. Samozrejme, že si vo Viedni uvedomovali, že centralizácia a miestodržiteľský systém v Uhorsku nemôžu byť trvalým riešením a hľadali možnosti a východiská. To bolo napokon prirodzené. Ale k radikльнemu kroku – k vyrovnaniu sa s Uhorskou – pristúpil panovník skutočne až v dôsledku katastrofálnej vojenskej porážky.

kúskom spojeného iba personálnou úniou. A rakúski Nemci, predovšetkým ich občiansko-demokratické strany, napokon do značnej miery aj sociálni demokrati, pod vplyvom nacionalizmu smerovali vo svojich politických programoch bud' k návratu k veľkonemeckej myšlienke, alebo v premene Rakúska na „druhý nemecký štát“. Česká politika začala presadzovať program „obnovy českej štátnosti“, teda vyrovnanie sa s panovníkom na historickom princípe, rovnako ako sa to stalo v prípade Uhorska. Nemci, ktorí žili v krajinách svätozáclavskej koruny, však boli zásadne proti takému vyrovnaniu a federalizácia bola pre nich priateľná iba na etnickom, jazykovom princípe. Toto „konfliktné spoločenstvo“¹⁸ bolo vážou prekážkou rakúsko-českého vyrovnania. Politické programy rakúsko-uhorských národov, na základe myšlienky „národného štátu“, boli v princípe navzájom konfliktné a vylučovali sa. Maďarská idea „uhorského národného štátu“, ktorá bola postavená na štátnom centralizme a napokon na jazykovej asimilácii nemadžarských národov, bola v príkrom rozpore s národnými programami nemadžarských národov, ktoré sa dožadovali kolektívnych, aj politických, práv. Národnostná otázka sa tak stala kľúčovou a osudovou otázkou habsburskej monarchie. Všetky, aj okrajové problémy sa v konečnom dôsledku pretransformovali na národnostnú otázku. František Jozef sa neúspešne pokúšal preklenúť túto vnútornú krízu zahraničnopolitickými avantúrami a vojnami. Opak však bol pravdou. Jediný zahraničnopolitický „úspech“ dosiahol minister zahraničia Lexa von Aerenthal anexiu Bosny a Hercegoviny, ale aj tento úspech bol veľmi relatívny. Počas medzinárodnej krízy doviedol Rakúsko-Uhorsko k väčšej závislosti od Nemecka. A táto závislosť sa ukázala pre Rakúsko-Uhorsko osudovou.

* * *

Významným medzníkom vo vývoji idey národného štátu bola 1. svetová vojna. Už počas nej sa idea národného štátu všeobecne akceptovala. Zreteľne sa však prejavoval rozpor medzi ideou a jej praktickou realizáciou, teda medzi ideou ako teoretickým modelom a praktickou politikou. Po vojne vznikol celý rad nových štátov na základe tejto idey. Ukazovalo sa, že princíp samourčovacieho práva národov, odvodený od idey národného štátu, uznávajú všetci politici.

Proces vzniku nových štátov bol však omnoho zložitejší. Ako príklad tu môžu poslúžiť Masarykove memorandá, ktoré zaslal britskej vláde v prvých mesiacoch vojny. Prvé memorandum, sformulované Robertom Williamom Setonom Watsonom na základe rozhovoru s Masarykom v Rotterdame, a druhé, rozsiahlejšie, nazvané *Independent Bohemia*, ktoré vzniklo v máji 1915.¹⁹ Obe v čase

¹⁸ KŘEN, J.: *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*. Praha 1990.

¹⁹ Obe in National Archives London, Public Record Office, Foreign Office 371. Prvé má signátuру 371/1900, s. 115 – 124, druhé 371/2241, s. 97 – 103. Slovenský preklad KOVÁČ, D. (ed.): *Slováci v prvej svetovej vojne 1914–1918. Zmeny na politickej mape Európy a odchod Slovákov z Uhorského kráľovstva do Česko-Slovenskej republiky*. Pramene k dejinám Slovenска a Slovákov XI.b., Bratislava 2010, s. 46 – 50 a 57 – 70.

ich vzniku britská vláda odmietla. Komentáre, tzv. minutes, napísané úradníkmi Foreign Office vrátane samotného ministra Edwarda Greya zneli v tom zmysle, že Masaryk je sice vážený profesor a vedec, ale jeho program je nerealizovateľný, pre britskú vládu, ktorá sledovala politiku odpútania Rakúsko-Uhorska od Nemecka, nevhodný, a tak ho odložili ad acta. O tri roky neskôr, v auguste 1918, už britská vláda uznala Československú národnú radu za vládu spojeneckého štátu. Teda v plnom rozsahu akceptovala to, čo bolo v Masarykových memorandoch – utvorenie nezávislého česko-slovenského štátu. Vidíme teda, že rovnaká idea národného štátu bola roku 1915 neprijateľná, ale v roku 1918 už akceptovaná. Nebolo to preto, že by sa nejako zmenilo ideologické pozadie britskej politiky. Zmenila sa iba „praktická politika“. V Londýne, a napokon aj v ostatných dohodových štátoch, pochopili, že Rakúsko-Uhorsko od Nemecka nemožno oddeliť a že teda oslabenie najväčnejšieho nepriateľa – Nemecka – treba hľadať v oslabení a vojenskej porážke oboch Ústredných veľmocí. Sixtova aféra²⁰ jasne dokumentovala, že Rakúsko-Uhorsko a jeho nový cisár nie sú v stave emancipovať sa od Nemecka, práve naopak, hľadajú záchranu vo vojenskej sile svojho spojenca. V tejto situácii už bolo jasné, že oslabiť Ústredné veľmoci je možné práve prostredníctvom idey národného štátu, a to v tom zmysle, že sa podporí a vojensky využije odbojový potenciál nespokojných národov Rakúsko-Uhorska. A aj budúci politický vplyv v strednej Európe bolo za tejto situácia možné vidieť nie v Habsburgovcoch, ale v spojenectve s novými, tzv. nástupníckymi štátmi.

Podobný, a azda ešte dramatickejší vývoj badať u amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. V deklaratívnej rovine Wilson akceptoval ideu národného štátu a na tomto základe sa stal jedným z najvýznamnejších hlásateľov samourčovacieho práva národov. Ale po vstupe USA do vojny v programe vojnových cieľov z januára 1918²¹, na základe princípu samourčovacieho práva, žiadal pre národy Rakúsko-Uhorska iba autonómne práva, teda v podstate bol za zachovanie územnej celistvosti Rakúsko-Uhorska. A na tomto princípe zotrval až do októbra 1918. Hlásal a podporoval teda ideu národného štátu či národnej štátnosti, ale v praktickej politike si nevedel predstaviť európsky priestor bez habsburskej monarchie.

Princípom sebaurčovacie práva sa oháňali v agitácii aj ruskí bolševici. Lenin sa sice pridŕžal Marxa, ale nič mu nebránilo, aby Marxa postavil, takpovediac, z nôh na hlavu predovšetkým v principiálnej otázke: v otázke socialistickej revolúcie. Lenin je známy ako teoretik, ale jeho prvoradým cieľom roku 1917 bolo získať politickú moc, a to za každú cenu. Podľa Lenina je národnostná otázka spojencom „revolučného proletariátu“. Preto jedným z prvých dekrétov sovietskej moci bola *Deklarácia práv národov Ruska*. Podstata bolševickej politiky voči náromom a národnostiam bola v tom, že sa oficiálne priznávali všetkým ná-

²⁰ Pozri: KOVÁČ, D.: Sixtová aféra. In BYSTRICKÝ, V. – ROGULEOVÁ, J. (eds.) *Storočie škanďálov. Aféry v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava 2008, s. 55 – 64.

²¹ Slovenský preklad pozri KOVÁČ, D. (ed.): *Slováci v prvej svetovej vojne*, s. 232 – 234.

rodom kolektívne práva vrátane sebaurčovacieho práva, teda uznával sa princíp národného štátu. Národy Ruska mali od bolševikov prísluš, že sa môžu samy rozhodnúť o svojej štátnej príslušnosti. V reči bolševikov to bolo „až do odtrhnutia“. Bolo to v duchu doktríny hľadania spojencov v revolúcii. A keď sa národy pridali k bolševikom, bolševici napokon zvíťazili, chopili sa moci a v tej chvíli na práva národov v praktickej politike rezignovali. Sovietsky zväz, bolševická veľmoc, bol typickým príkladom toho, ako sa formálne, v ideovej rovine, práva národov deklarovali a ako sa v praktickej politike tvrdo potláčali.

Spor a vnútorný rozpor medzi ideológiou a praktickou politikou možno vidieť aj na príklade vzniku Česko-Slovenska roku 1918. Podstatou Masarykom vedeného zahraničného odboja bolo vytvorenie česko-slovenského štátu. V jeho memorandách, agitácii, v odbojovej tlači – všade sa používala terminológia samourčovacieho práva, teda agitácia vychádzala z idey národného štátu. Česko-slovenský štát mal vzniknúť ako národný štát národa československého. V jeho praktickej politike však bolo základom poznanie, že Rakúsko-Uhorsko ako štátny celok je neperspektívne, a pôvodne vychádzal z Palackého, pričom bol kritický k radikálnym nacionalistickým programom obnovy „historickej českej štátnosti“. Ako praktický politik a poslanec rišského snemu sa však postupne presvedčil, že habsburská monarchia sa nedá reformovať, že nemá budúcnosť, a preto sa rozhodol na jej ruinách vybudovať nový, moderný štát. Som presvedčený, že moderný štát bol prvoradým cieľom Masaryka. Agitácia za národný štát bola však jediná možná cesta, ako takýto cieľ dosiahnuť. Preto vzniklo najprv Československo ako národný štát národa československého, pričom tento národ sa chápal etnicko-politicky, teda jeho príslušníkmi boli predovšetkým etnickí Česi a etnickí Slováci. Aj etnickí Rusíni sa mali k tomu národu pričleniť s príslušom autonómie pre Podkarpatskú Rus. Masaryk však, ak sledujeme pozorne jeho rozhovory a vyjadrenia, počítal s tým, že postupne sa aj iné etniká, teda aj Nemci, Maďari a ostatné národnosti, stanú príslušníkmi národa, ktorý by sa tak stal národom politickým, občianskym. Výsledkom tohto postupného procesu mal byť demokratický občiansky štát. Tento pokus nebol úspešný. Spočiatku bol proti tomu negativizmus nemeckých a maďarských politikov. Hoci sa negativizmus nemeckých politických strán v polovici 20. rokov podarilo čiastočne prelomiť a nemecké aktivistické strany dokonca vstúpili do vlády, medzinárodná situácia po Hitlerovom uchopení moci v Nemecku už nebola priaznivá. Problémom bol aj slovenský autonomizmus, pretože Hlinkova slovenská ľudová strana si z autonomizmu urobila hlavný bod svojho politického programu, a tým odmietla participáciu na československom národe aj v prípade, že to mal byť národ v politickom zmysle. Napokon bola Československá republika mocenským Hitlerovým zásahom, za prispenia appeasementských veľmocí, zlikvidovaná, po skončení vojny sa Československá republika obnovila ako národný štát dvoch bratských slovanských národov a po vysídlení Nemcov už predvojnový experiment s občianskym štátom stratil zmysel.

V určitom zmysle sa čosi podobné udialo aj v Juhoslávii, ktorá sa najprv pre-

menovala na Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Aj tu sa rátalo s tým, že juhoslovanizmus ako idea politického národa južných Slovanov vytvorí z toho štátu vnútorne koherentný celok. Ani v tomto prípade to nebolo úspešné, jednak pre srbské centralizačné snahy a jednak preto, že ostatné južnoslovanské národy odmietli na tejto koncepcii participovať. V plnej miere sa to prejavilo po páde komunizmu v Juhoslávii.

* * *

Vážnym problémom pri uskutočňovaní idey národného štátu boli „nenárodné menšiny“. Teoretická koncepcia „národného štátu“ predpokladala vytvorenie národného štátu ako štátu jedného národa, ktorý je súčasne v tomto štáte suverénom. Už v tejto teoretickej fáze, keď sa mala riešiť otázka hraníc národného štátu, objavil sa problém národnostných a etnických menšíň. Praktické vytvorenie „národných štátov“ však zmenilo túto teoretickú otázkou na vážny politický problém.

Mierová konferencia po 1. svetovej vojne si už v plnom rozsahu uvedomovala vážnosť tejto otázky. Prakticky ani jeden štát v Európe nebol v pravom zmysle slova národným. Nebolo ním ani prusko-malonemecké Nemecko, ale ani vŕazné dohodové veľmoci. Bolo jasné, že táto otázka bude veľmi citlivá predovšetkým v nových štátoch, ktoré mali mierové zmluvy medzinárodne potvrdiť. Tie riešili túto otázkou jednak tak, že povinnosť zachovávať kolektívne práva národných menšíň zakotvili buď priamo do svojho obsahu, alebo súčasne s podpisom mierovej zmluvy sa nové štáty v špeciálnom dodatku zaviazali tieto práva zachovávať.

Inštitúciou, ktorá mala na medzinárodnej úrovni ochraňovať práva menšíň, sa stala Spoločnosť národov. Na jej základe vzniklo v Ženeve špeciálne menšinové oddelenie, ktoré viedol najprv skúsený nórsky diplomat Eric Colban a po ňom Španieli Manuel Aguirre de Cárcer a Pablo de Azcárate y Florez. Prijala sa špeciálna procedúra, ktorá sa mala uplatňovať v prípade ochrany menšíň.²² Menšíny mali právo podávať sťažnosti na Spoločnosť národov. Na menšinovom oddelení sa posudzovali sťažnosti v prvej inštancii. Zamietli sa sťažnosti ohľadom záverov mierových zmlúv. Také boli spočiatku napríklad sťažnosti predstaviteľov nemeckej a maďarskej menšíny v Československej republike, ktorých obsahom bola sťažnosť na príslušnosť do štátu a na to, že príslušníci dotknutej menšíny boli vynechaní z procesu rozhodovania na mierových rokovaniach. Prijímalu sa iba sťažnosti, ktoré obsahovali konkrétné námietky proti niektorým opatreniam vlády alebo štátnych úradov. Ak na menšinovom oddelení označili sťažnosti ako zodpovedajúce stanoveným podmienkam, potom ich obyčajne zaslali obvinenej vláde na to, aby na sťažnosť reagovala. Ustanovená „trojka“ vysokých predstaviteľov, členov Rady Spoločnosti národov, ktorú spravidla viedol predseda Rady

²² Bližšie pozri FERENČUHOVÁ, B.: Spoločnosť národov a maďarské menšiny v Československu, Rumunsku a Juhoslávii (minoritné zmluvy ako súčasť mierových zmlúv, garancia Spoločnosti národov, pôsobenie minoritnej sekcie Sekretariátu). In *Historické štúdie*, 46, Bratislava 2010, s. 7 – 40.

Spoločnosti, potom rozhodla, či sa príslušná sťažnosť aj s reakciou dotknutej vlády predloží na Valné zhromaždenie Spoločnosti národov.

Možno povedať, že tento spôsob ochrany národnostných menšíň neboli celkom neúspešný. Existencia inštitúcie, ktorá sa o práva menšíň starala, a stanovenie konkrétnych pravidiel – to bola prinajmenšom hrádza, aby bránila svojvoľnému porušovaniu práv menšíň v nových štátach, ktoré sa definovali ako „národné štáty“ a v ktorých žili národnostné menšiny ako kolektívy, pričom boli zbavené účasti na vykonávaní „suveréna štátu“, hoci pravda, táto účasť, vzhľadom na virtuálny charakter nového štátneho suveréna, mala v niektorých prípadoch iba symbolický charakter. Psychologicky však pre niektoré menšiny, najmä pre tzv. nové menšiny, ktoré vznikli iba po 1. svetovej vojne a z ktorých veľká časť mala v predvojnovom období privilegované postavenie v bývalom štáte, bol aj tento psychologický moment dôležitý. Prinajmenšom pre kultúrne a politické elity týchto menšíň.

Problém ochrany národnostných menšíň zo strany Spoločnosti národov v medzivojnovom období spočíval predovšetkým v charaktere Spoločnosti národov. Táto medzinárodná organizácia, ustanovená ako medzinárodné spoločenstvo, ktorého úlohou bolo zabrániť novej vojne, nemala účinné nástroje na to, aby svoje rozhodnutia mohla presadiť. Preto ani nemohla účinne zakročiť proti agresorom a ich porušovaniám mierových zmlúv. Rovnako nedokázala ani účinne vystúpiť s konkrétnymi opatreniami na ochranu národnostných menšíň, ani zabrániť, aby boli národnostné menšiny zneužívané susednými štátmi na presadzovanie ich mocenských záujmov.

* * *

Počas 2. svetovej vojny nacistické Nemecko, a v prvej fáze vojny aj Stalinov Sovietsky zväz, pozmenili politickú mapu Európy. Pri týchto zmenách dominovali záujmy agresorov, ale v rétorike sa aj tu uplatnila idea národného štátu. Už počas Mníchova Hitler tvrdil, že presadzuje spravodlivé národnostné požiadavky. V „mníchovskom duchu“ sa niesla aj prvá a druhá Viedenská arbitráž. Slovenskí ľudáci, chorvátsky ustašovci, ale aj ukrajinskí nacionalisti používali pritom terminológiu politického nacionalizmu. To však nemohlo nič zmeniť na tom, že v týchto prípadoch išlo o dôsledok vojenskej agresie, a nie o samourčovacie právo v duchu idey národného štátu. Nacionalistická rétorika mala iba uspokojiť domáce pomery a zakryť, že ide v skutočnosti o mocenské záujmy agresorov a o kolaboráciu domácich politických špičiek s nimi.

V zložitej situácii sa ocitli pobaltské národy, ktoré boli medzi dvoma mlynskými kameňmi. Vojenskú okupáciu Sovietskym zväzom vystriedala okupácia nacistickým Nemeckom, ktorú však časť spoločnosti vnímala ako „oslobodenie“, na rozdiel od následného 45-ročného opäťovného pričlenenia k Sovietskemu zväzu. Národy samy nemali príležitosť uplatniť svoju vlastnú predstavu o „národnom štáte“ a jeho charaktere.

Po 2. svetovej vojne idea národného štátu prežila jedno zo svojich ďalších vrcholných období. Vojna síce obnažila limity ideológie politického nacionalizmu, na druhej strane však po porážke nacistického Nemecka jeho obete uskutočňovali reštauráciu bývalých štátov v duchu idey „národných štátov“. Československo sa síce neobnovilo ako národný štát národa československého, ale ako štát „dvoch bratských národov“. V juhoslovanskom prípade sa obnovil štát na princípe zväzových republík, ale v spoločnosti sa tieto odchýlky nevnímali ako zásadné.

Národné štáty po 2. svetovej vojne vznikali aj cestou etnickej purifikácie. A nebolo to iba v dôsledku „pomsty“ po porážke nacizmu, ale túto formu upevňovania „etnickej homogeneity“ štátov podporili aj demokratické veľmoci proti-hitlerovskej koalícii s odôvodnením, že je to cesta, ako zabrániť budúcim možným konfliktom. Z tejto argumentácie jasne vyplýva, že „národný štát“, a podľa možnosti čo najhomogénnejší „národný štát“, predstavoval v politickom myslení dominantný smer. Vysídlenie Nemcov z Poľska, Československa a Maďarska malo slúžiť práve takejto etnickej homogenizácii. Rovnako to bolo aj s výmenami obyvateľstva medzi Poľskom a Sovietskym zväzom (Ukrainou) či medzi Československom a Maďarskom. Táto etnická purifikácia nebola a ani nemohla byť dôsledná. Aj po jej uskutočnení zostali prakticky všetky štátne v Európe štátmi s národnostnými a etnickými menšinami. Týmito povojnovými opatreniami sa však idea národného štátu aj oficiálne potvrdila ako deziderátum, teda ako ideálna koncepcia politického usporiadania.

* * *

Vznikom sovietskeho tábora v strednej a juhovýchodnej Európe sa utvorili podmienky na sformovanie novej ideológie, ktorá mala, ak nie celkom nahradíť, tak prinajmenšom v prvej fáze oslabiť ideu suverénnych národných štátov. bola postavená na proletárskom internacionalizme, triednom princípe a vzájomnej solidarite. Politický nacionalizmus bol'sevickí ideológovia odsúdili (do značnej časti oprávnene) ako prejav buržoáznej (meštiackej) ideológie. Pod diktátom Moskvy sa mali všetky krajiny sovietskeho tábora stať „bratskými krajinami“ a všetky staré nacionalistické konflikty sa mali odstrániť. Aj Nemci boli v konečnom dôsledku rozdelení na tých „dobrých“, teda tých v NDR, a tých „zlých“ v Spolkovej republike.

Rozpor bol však v tom, že táto nová ideológia bola nastolená totalitnou mocou a totalitnými metódami. Spoločnosť bola do panciera proletárského internacionalizmu vtlačená nasilu, bez diskusie, bez pokusu o vyjasnenie si konfliktných otázok. Druhým problémom bolo, že napriek deklarovanému proletárskemu internacionalizmu ovládal nacionalizmus aj nové komunistické elity. Bol to podobný proces, aký sa dial pri ovládnutí kresťanského univerzalizmu nacionalistickými prvkami. V konečnom dôsledku teda „jednotný socialistický tábor“ neboličím iným ako prejavom mocenského diktátu Moskvy. Jednotná Juhoslávia bola postavená na autorite a autoritatívnom systéme prezidenta Tita.

Preto sme boli po roku 1989 svedkami renesancie idey národného štátu v časti Európy, ktorá sa vymanila spod mocenského tlaku Moskvy a spod totalitného politického systému. Túto renesanciu súčasne sprevádzalo oživenie politického nacionálizmu v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu, v niektorých krajinách západnej Európy, ale aj v Kanade a v krajinách bývalého tretieho sveta.

Celá doterajšia história vzniku idey národného štátu, história budovania národných štátov, ako aj transformácia tejto idey v jednotlivých historických obdobiah ukazuje, že budovanie národných štátov nie je perspektívne, že prináša so sebou viac nových problémov ako reálnych riešení. V 21. storočí je už budovanie národných štátov kontraproduktívne. Vnútorný konflikt, ktorý je imanentný tejto koncepcii od samého začiatku, nie je na báze nacionálizmu (na báze ďalších etnických čistiek) riešiteľný. V akomkoľvek „národnom štáte“ ostávajú príslušníci „nenárodných“ menšíň prinajmenšom *de jure* občanmi druhej kategórie, pretože nie sú súčasťou kolektívu, ktorý ako kolektívna bytosť tvorí suveréna štátu.

Perspektívne riešenie pre Európu je budovanie štátov na občianskom princípe. Občan bol určitý čas štátnym suverénom v období Francúzskej revolúcie. Občan je štátnym suverénom všade tam, kde je štát postavený na princípe politického národa, pretože napriek terminologickej nejasnosti je politický národ postavený na občianskom princípe v zásade nie národným, ale občianskym štátom. V súčasnej Európe je však problém v tom, že je tu ešte vždy veľa národotvorcov a ešte stále málo občanov.²³

Metamorphoses of the idea of the nation state (with an emphasis on the developments in Central and South Eastern Europe)

DUŠAN KOVÁČ

The formation of national states can be illustrated by two models: while according to the French model, the existing state must be filled with the new unified political community, the German model posits that formation of a national entity with a common language and culture should precede the creation of the new state to shelter this entity. In the 20th century conflicts arose in the process of implementation of the ideas of the nation state, also sparked by the problem of non-national minorities. Despite the most recent wave of political nationalism after 1990, the building of nation states is demonstrably counterproductive.

²³ Táto štúdia bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV.0119 – 11 a Centrum excelentnosti SAV Slovenské dejiny v dejinách Európy.

NIEKTORÉ PROBLÉMY INTERPRETÁCIE DEJÍN VOJNOVÉHO SLOVENSKÉHO ŠTÁTU PO ROKU 1989

IVAN KAMENEC

Tému svojho príspevku som si zvolil nielen vzhľadom na to, že problematika dejín vojnového Slovenského štátu z rokov 1939 – 1945, resp. antifašistickej rezistencie v ňom, je už od 60. rokov minulého storočia aj jednou z dôležitých a spoločensky aktuálnych tém, ktorým sa venuje Vilém Prečan. Táto problematika je totiž zaujímavá a vari aj poučná nielen z aspektu poznania viac ako 60-ročných výsledkov samotnej slovenskej profesionálnej historiografie, ale aj pre jej neutichajúcu politickú a spoločenskú aktuálnosť na Slovensku. Krátky úsek moderných slovenských dejín, rámcovaný rokmi 1938 – 1945, pritáhaval a pritáhuje na seba výnimočnú pozornosť, a bez ohľadu na práve existujúcu politickú situáciu vždy utvára podmienky na zrod početných, oproti sebe stojacích mýtov, legiend a antilegiend, ktoré sa snažia z najrôznejších pohnútok ovplyvňovať, resp. účelovo manipulovať konanie, myslenie a historické vedomie spoločnosti.

Zopár poznámkami sa pokúsim upozorniť na niektoré súvislosti reflektovania dejín vojnovej Slovenskej republiky profesionálnou historiografiou, ale aj širšími kruhmi spoločnosti, po roku 1989. Do interpretácie tohto úseku moderných slovenských dejín práve v uvedenom období charakterizovanom zásadnými spoločenskými premenami, očakávaniami, naivnými ilúziami, no aj úcelovými politickými zámermi razantne prenikajú a nachádzajú ohlas nespočetné laické, niekedy doslovne šarlatánske názory, na ktoré sa dá aplikovať jeden z kritických, viac či menej oprávnených bonmotov vyslovovaných na adresu historiografie: Ľudí začínajú zaujímať dejiny až vtedy, keď sa menia na klebety. Zdá sa, že, túto tézu si najviac osvojili a vedia ju najefektívnejšie využívať nadšení, o svojej pravde neochvejne presvedčení amatéri či pamätníci, ktorí jednak využívajú (a hlavne zneužívajú) prirodzenú zvedavosť čitateľov po odhalovaní rôznych „zamlčaných pravd“, resp. senzácií, jednak úroveň svojich vlastných (ne)vedomostí považujú za hlavné a jediné kritérium poznania určitej udalosti alebo osobnosti. Takíto autori sú veľmi usilovní, vytrvalí a so svojou demagógiou aj presvedčiví – bez ohľadu, aké názory zastávajú. Neraz argumentujú emotívnymi osobnými, neraz generáčne prenosnými zážitkami a dožadujú sa práva na vlastný názor, ktorý však vzápätí považujú za jedine správny. Obyčajne odmietajú akceptovať výsledky odborného výskumu, pričom efektívne parazitujú na omyloch, zjednodušeniach a deformáciách profesionálnej historiografie spred roka 1989. V roku 1995 S. Bajaník, podpredseda Matice slovenskej, ktorá sa od 90. rokov minulého storočia začala veľmi autoritatívne a pritom, žiaľ, málo kvalifikované angažovať práve pri

interpretácií dejín vojnového Slovenského štátu, pateticky volal: „Píšme si dejiny sami, nenechajme ich napospas akademickej ekvilibristiky... Slovenská mládež je v nových štátoprávnych pomeroch postavená pred dilemu, ako má chápať prvé Slovenskú republiku, lebo sa dodnes nenašli historici, ktorí by ju oficiálne ako celok nielen vysvetlili, ale aj zhodnotili.“¹

Približne v tomto duchu sa viedie na Slovensku už 23 rokov akýsi nás „historikerstreit“, ktorý stále dostáva nové vonkajšie, spravidla viac politické a ideologické, než odborné impulzy. Možno konštatovať, že na Slovensku táto problematika je a zrejme ešte dlho zostane večne zelenou, no aj traumatizujúcou tému, vyvolávajúcou striedajúce sa pocity hrdosti, hľadania koreňov štátnosti a národného sebavedomia, ale aj neistoty, pochybností, zahanbenia, skúmania vlastných zlyhaní, kladenia znepokojujúcich otázok, napríklad o spájaní kresťanského učenia s oficiálnou ideológiou antidemokratického štátu, s úvahami o nadmernom a v danej dobe už anachronickom angažovaní sa mnohých reprezentantov katolickej cirkvi, ktorá mala a má na Slovensku nezanedbateľný vplyv v praktickej politike totalitného režimu, atď.

Interpretácia politických, hospodárskych, sociálnych, kultúrnych i tzv. malých dejín vojnovej Slovenskej republiky, hodnotenie jej čelných predstaviteľov, ako aj protifašistického odboja vždy presahovala na oboch stranách názorovej barikády rámcu odborných diskusií. Táto problematika sa po roku 1989 stala obľúbeným, niekedy priam konjunktúrальным objektom razantného spoločenského diskurzu so silným nacionálnym a štátotvorným nábojom, predmetom ostrých polemií, vášnivých obhajob i obžalôb, čomu čiastočne podľahlo aj profesionálne dejepisectvo. Ako to už v takýchto prípadoch obyčajne býva, účelovo, no spravidla málo kvalifikované sa do debát o Slovenskom štáte priamo alebo nepriamo zapojili a zapájajú aj všetky politické subjekty a osobnosti, čo po roku 1989 zohrávali alebo chceli zohrávať v slovenskom verejnom živote nejakú pozoruhodnejšiu úlohu, resp. práve cez túto tému (bez ohľadu na pozitívne alebo negatívne hodnotenie vojnovej Slovenskej republiky) chcú získať nejaké vplyvnejšie pozície v mocenských štruktúrach štátu a prostredníctvom akéhosi „historického mostíka“ bojať o hlasy potenciálnych voličov. Typickým príkladom uvedených javov bol na jeseň 1992 zápas na pôde slovenského parlamentu o uznanie 29. augusta (deň začiatku Slovenského národného povstania v roku 1944) za štátny sviatok. Na druhej strane treba povedať, že v prvých dvoch-troch rokoch po „sametovej“ revolúcii prišli zo strany politických elít pre historikov aj pozitívne impulzy, iniciované vtedajším vedením Slovenskej národnej rady. Ich výsledkom boli štyri prínosné a inšpirujúce medzinárodné vedecké podujatia, z ktorých materiály vyšli v odborných zborníkoch, z veľkej miery sa venujúcich práve problematike dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945.²

¹ Zamlčaná pravda o Slovensku. [Vydali MUDr. Gabriel Hoffmann a priatelia prezidenta Tisu na Slovensku a v cudzine.] Partizánske 1996, s. 164 a 166.

² BYSTRICKÝ, V. (ed.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 1991; BYSTRIC-

Príčiny permanentného záujmu o túto tému sú prinajmenšom v dvoch návzájom sa prelínajúcich rovinách. Je to jednak prirodzené úsilie o prehľbovania výskumu zo strany profesionálneho dejepisectva, jednak nadmerná, no vcelku pochopiteľná precitlivenosť danej témy vo vedomí slovenskej spoločnosti, resp. takých jej skupín a jednotlivcov, ktoré sa o dejiny aspoň trochu zaujímajú. Spomínanú situáciu využívajú aj autori, ktorí sa síce nepasujú do úlohy historikov, no majú ambíciu ich suplovať, lebo vcelku oprávnene očakávajú, že ich názor na Slovenský štát z rokov 1939 – 1945 pritiahe pozornosť potenciálnych čitateľov. Dobrým príkladom takéhoto uvažovania je monografia ekonomickej novinára J. Hajku *Nezrelá republika*.³ Autor sa vcelku prítiazlivým štýlom podania vyhýba nejakým účelovým ideologickej prístupom, no jeho interpretácia a hodnotenie udalostí je poznámenané až zarážajúcou neznalosťou základných historických faktov i odbornej literatúry, ktorú však prísne kritizuje. Aby bol originálny, upadá do lacnej demagógie alebo „vylamuje už otvorené dvere“. (Moja recenzia tejto monografie sa nachádza v *Česko-slovenskej historickej ročenke* z roku 2010.)

Slovenský štát, napriek tomu, že v marci roku 1939 vznikol ako vedľajší produkt nacistickej agresie voči ČSR, a jeho režim stál na princípoch totality, bol zároveň aj „vzorový“ satelitom III. ríše. Tento fakt prinajmenšom do leta roku 1944 výrazne odlišoval situáciu vo vojnovej štáte od pomerov, aké vládli v iných satelitných, nevraviač už nacistami okupovaných štátoch strednej a juhovýchodnej Európy, čo zanechalo vo vedomí spoločnosti silné, generáčne prenosné, no zároveň aj často zneužívané a ľahko manipulovateľné stopy, ktoré prerastajú raz do jeho démonizácie, inokedy a častejšie do jeho idealizácie a legendarizácie. Bipolárne hodnotenia sa týkajú hlavne myšlienky slovenskej štátnosti, ktorú však ľudácky režim totálne skompromitoval, čo malo negatívne následky aj pre povojnové hľadanie česko-slovenského štátoprávneho modelu, navyše, štyridsať rokov deformovaného komunistickou totalitou. Pritom idea slovenskej štátnosti nemala apriórne antičeskoslovenský alebo antidemokratický náboj, čo jasne dokumentoval aj politický a štátoprávny program Slovenského národného povstania. Čierno-biele videnie dejín vojnovej Slovenského štátu bez dôkladnejšej analýzy vnútornnej štruktúry spoločnosti, no aj jeho vnútornej a zahraničnej politiky, poznačenej neospravedlniteľnými činmi a zločinmi, a jeho značkovanie propagandistickým prívätkom „takzvaný“, je kontraproduktívne. Akékolvek zjednodušovanie dáva totiž do rúk nekritických apologétov či legendarizátorov vojnovej štátu lacné protiargumenty, ktoré sa dajú veľmi efektívne zneužívať.

Pri pohľade na výsledky slovenskej historiografie, ktorá sa zaoberá tematikou

KÝ, V. (ed.): *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava 1992; BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (eds.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992; BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (eds.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Stav, východiská a perspektívy*. Bratislava 1994.

³ HAJKO, J.: *Nezrelá republika. Slovensko v rokoch 1939-1945*. Bratislava 2009.

vojnového štátu, treba opakovane konštatovať, že aj po roku 1989 v nej hrali nezanedbateľnú úlohu politické a ideologicke faktory, hoci mali predsa len sofistikovanejšie podoby a zmenené plusové, resp. mínusové znamienka, oproti ére komunistickej vlády. Pod tak často používanou požiadavkou o „nutnosti prehodnotenia dejín“ a očistenia ich od všetkých „neslovenských“, „česchoslovakistickej“, „kozmopolitných“, „marxistických“ a iných neduhov sa nielen vojnový štát, ale aj jeho totalitný režim a jeho najvyšší predstavitelia vykreslujú ako pozitívne a logické vyvrcholenie celej predchádzajúcej slovenskej histórie. Negatívne stránky vojnovej republiky, akými bola kolaborácia s III. ríšou, vedomé nastolenie totalitného režimu, vypovedanie vojny mocnostiam antihitlerovskej koalície, tzv. riešenie židovskej otázky a pod., sa relativizujú, naivne ospravedlňujú nacistickým nátlakom alebo sa, jednoducho, zamlčujú. Zarážajúce je, že takéto tendencie sa vyskytujú nielen v agresívnej politickej publicistike a propagande, ale aj v odborných periodikách z pera školených historikov, z ktorých veľká časť však spravidla nemá za sebou základný alebo žiadny výskum v danej problematike.⁴ Pri šírení údajne „zamlčaných práv“ sa efektívne a presvedčivo parazituje na nesporných deformáciách prednovembrového dejepisectva (hoci sa sami mnohí jeho vášnív kritici na nich výdatne podieľali) a využíva sa aj permanentná spoločenská objednávka po novom spracovaní tejto citlivej, no aj mnohými stereotypmi poznačenej témy, usilujúc sa dokázať, že „všetko bolo inak“. Výsledkom takejto účelovej konjunktúry sú nové a vari ešte absurdnejšie deformácie, tvrdiaci napríklad, že Slovenský štát a jeho armáda už od júna 1941 prezieravo bojovali proti nebezpečenstvu bolševizmu, že tunajší ľudácky režim neboli totalitný, ani fašistický, lebo sa riadil kresťanskými zásadami a nastolil na Slovensku systém takzvanej vojnovej demokracie. V týchto interpretáciach sa hovorí o vojnovom slovenskom hospodárskom zázraku, ktorý vraj obdivovala celá Európa, o pozoruhodnom rozvoji tunajšieho kultúrneho života. Sú tu evidentne pokusy aj o ospravedlnenie tzv. riešenia židovskej otázky, keď sa tvrdí, že na Slovensku vlastne ani neboli holokaust, lebo sa na jeho území nevraždili židovskí občania – iba sa posielali na práce mimo územia štátu podobne ako slovenskí robotníci na práce do III. ríše. Hlinkova garda a jej pohotovostné oddiely, až na zanedbatelné prechmaty, svojimi akciami len obetavo chránili štát a národ pred úhlavnými nepriateľmi Slovenska, medzi ktorých autori podobných názorov zaraďujú aj príslušníkov partizánskych oddielov v čase Slovenského národného povstania.

Kým v 90. rokoch minulého storočia vyššie uvedené názory prezentovali práce exilových historikov s neskryvanou neoludáckou provenieniou ((F. Vnuk a M. Ďurica)⁵, resp. články publicistov a pamätníkov, v súčasnosti spomínané

⁴ Prvým, viac-menej uceleným koncentrátom týchto snáh bola konferencia a z nej publikovaný zborník *Dies ater, neštastný deň 29. august 1944*. (Ed. Bielik, P. – Mulík, P.) Bratislava 1994. Potom nasledovali tri zväzky zborníkov pod názvom *Zamlčaná pravda o Slovensku*.

⁵ ĎURICA, M.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava 1975; ĎURICA, M.: *Jozef Tiso 1887-1947. Životopisný profil*. Bratislava 2006; VNUK, F. *Mat' svoj štát znamená život. Politická*

tendencie akoby prežívali akúsi renesanciu. Ich tlmočníkmi sú teraz už prevažne domáci historici, hoci mnohí z nich sa dejinami vojnovej Slovenskej republiky nezaoberajú, čo však vôbec neznamená, že by nemali právo na vyslovenie svojho názoru na toto kontroverzné obdobie slovenských dejín. Vo svojich argumentoch sa stavajú do pozície neochvejných obrancov a ochrancov slovenského národa a jeho štátnosti, ktorému vraj predajní historici a publicisti zámerne ubližujú. Čitateľov zavádzajú tvrdením, že niekedy sa dokonca „opakuje scenár z päťdesiatych rokov, keď sa rozpútal ďalší boj proti slovenskému buržoáznemu nacionálizmu. Cieľ bol jasný: Znemožniť slovenskú samostatnú štátnosť historicky, aby sme sa cítili vlastnými dejinami znechutení“⁶. Nepríjemným prekvapením je aj to, že podobné tendenčné a jednoznačne úcelové názory sa chtiac-nechtiac čiastočne šíria aj na pôde Ústavu pamäti národa, ktorý má vo svojom programe skúmať dva totalitné režimy na Slovensku. Ako príklad uvediem úryvok z rozhovoru plodného pracovníka ÚPN M. Lacka s vysokoškolským profesorom stredovekých dejín M. Kučerom. Navádzajúca otázka M. Lacka znala: „Mám dojem, že je tu tendencia a veľmi silné tlaky – mediálne i politické – aby si národ pamätał najmä tie negatívne veci – deportácie židov, holokaust a podobne.“ Odpoved M. Kučeru mala takúto podobu: „Bohužiaľ, tá tendencia tu je. Ale je to protihumánne. Tým by sme vlastne pokazili zmysel ľudského života, to sa protiví všetkým mravným teóriám, ktoré platia od čias Chamurappiho zákonníka.“⁷ Tento príklad však nemožno zovšeobecňovať a považovať za hodnotenie celej odbornej činnosti Ústavu pamäti národa, ktorého pracovníci priniesli množstvo cenného faktografického materiálu i objektívnych hodnotení udalostí, procesov i osobnosti prvej Slovenskej republiky.

V tejto súvislosti treba povedať, že práve otázka „riešenia židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 je v historických diskusiách a polemikách veľmi frekventovaná. Na Slovensku sa sformoval akýsi špecifický variant takzvanej revizionistickej literatúry. Nešíria sa tu extrémne názory o nejakej osvienčimskej lži a nespochybňuje sa ani fakt holokaustu. Tvrdí sa však, že za tragédiu vyvraždenia dvoch tretín (68-tisíc) slovenských židov nenesie zodpovednosť slovenská vláda a ľudácky režim, ale výlučne nátlak nacistického Nemecka, ktorému sa nedalo odolať. V krajinom prípade sa pripúšťajú svojvoľné prechmaty domácich jednotlivcov. Od tejto koncepcie je už iba krok k tvrdeniam: „Bol vôbec na Slovensku holokaust, čo po grécky znamená žiarová obet? Vyvážanie časti židov na osídľovanie do iného štátu totiž nemožno považovať za holokaust.“⁸ Perfíd-

⁶ biografia Alexandra Macha. Cleveland Ohio 1987 (po roku 1989 kniha vyšla aj na Slovensku); VNUK, F.: *Dedičstvo otcov. Eseje na historické témy*. Bratislava 1990, atd., atd...

⁷ Historik Anton Hrnko v *Slovenských národných novinách* 4. mája 2013.

⁸ Pamäť národa, VIII, 2012, 4, s. 122.

⁸ Historik I. Mrva in *Historický zborník*, XV, 2005, 1, s. 171. Prirodzene, že takéto tvrdenie narazilo na silnú polemicú reakciu, proti ktorej sa I. Mrva bránil naivným tvrdením, že mu išlo iba o terminologický problém.

ne vyznievajú aj tvrdenia, že najväčšími ochrancami slovenských židov v čase druhej svetovej vojny boli vlastne najvyšší predstavitelia ľudáckeho štátu na čele s presidentom J. Tisom, ktorý sa vrazil postavil na odpor voči požiadavkám nacistov a dal zastaviť deportácie, resp. udelil tunajším židovským občanom viac ako 30-tisíc prezidentských výnimiek, atď.

Ruka v ruke s apológiou vojnovejho štátu, jeho režimu a jeho najvyšších reprezentantov logicky dochádza aj k jednoznačnému odmietaniu akýchkoľvek prejavov protifašistického odporu. Povstanie a celý antifašistický odboj už od roku 1945 prežívali rôzne politické metamorfózy ich hodnotenia s najabsurdnejšími deformáciami a často aj tragickými osudmi jeho protagonistov.⁹ Slovenská historiografia však ešte nikdy nestála pred úlohou obhajovať oprávnenosť a samu podstatu politickej i morálnej stránky antifašistickej rezistence na Slovensku, ako je to po roku 1989, čo je jeden z paradoxov nášho vývinu. Osobitne sa útočí na Slovenské národné povstanie, ktoré označujú za špinavú bratovražednú vojnu, za neuveriteľné sprisahanie proti vlastnej štátnosti, za zákerný puč a zradu životných slovenských štátnych a národných záujmov, za priamu cestu ku komunistickej totalite. Opäť treba upozorniť, že podobné hodnotenia sa nevyskytujú iba v popularizačných prácach laikov či doslovnych šarlatánov, ale aj v odborných statiah profesionálnych historikov, ktorí svojich oponentov označujú za šestákových, nekompetentných bádateľov, za historikov v úvodzovkách, ale najmä za škodcov slovenského národa. Je príznačné, že takto boli nálepkovaní aj v domáciach či v zahraničných odborných kruhoch rešpektovaní historici L. Lipták či J. Jablonický. Pri nepohodlných autoroch sa navyše skúma a pripomína ich podozrivý národnostný, náboženský či inak nevhodný pôvod. Pritom dochádza až k tragikomickým absurdnostiam, keď sa za najvýznamnejšieho odporcu nacistického Nemecka na Slovensku v čase vojny označuje J. Tiso.

Historický spor o interpretáciu dejín Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 významne ovplyvnil ešte jeden dôležitý faktor: Po roku 1989 sa vrátili na Slovensko viacerí exiloví historici, ktorí sa zamerali v prvom rade na rehabilitáciu vojnovejho štátu, jeho režimu a jeho lídrov. Výsledky domácej historiografie o danej téme jednoznačne odmietali, pozerali na ne s dešpektom a s neskrývaným pohŕdaním. Podobný postoj zaujali aj k domácom historikom, prirodzené, okrem tých, ktorí sa z dôvodu nečakaného vlasteneckého prebudenia a dovtedy dobre utajeného nacionálneho cítenia stali ich epigónmi. K problematike exilovej slovenskej historiografie treba však pridať aspoň dve poznámky. Už spomínaní historici s neskrývanou apogetickou tendenciou k charakteru vojnovejho štátu však zdľaleka nereprezentujú celú názorovú škálu exilovej slovenskej historiografie, v ktorej sú zastúpené aj iné odborné stanoviská. Treba však povedať, že na Slovensku sú najznámejší a prišli sem s predstavami o svojej neotrasiteľnej objaviteľskej úlohe. Vyslovene podcenili nielen odbornú profesionálnu úroveň

⁹ Bližšie k tejto problematike pozri JABLONICKÝ, J.: *Glosy o historiografií SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava 1994.

domáciach historikov, ale aj stupeň všeobecných objektívnych vedomostí občanov o vlastných moderných dejinách. Ak sa s inými názormi stretávajú v odborných kruhoch v zahraničí, tak to pripisujú vplyvu českej, resp. čechoslovakistickej historiografie. Táto vlna tendenčného prehodnocovania mala najmä v 90. rokoch v časti slovenskej spoločnosti pomerne živý, hoci iba krátkodobý ohlas. Slovenský knižný trh a masovokomunikačné médiá boli doslovne zaplavené literatúrou, mierne povedané, pochybnej odbornej hodnoty, organizovali sa akcie, akou bola napríklad v lete 1993 konferencia Dies ater. Jej dopredu určeným cieľom bolo totálne odmietnutie a primitívna kompromitácia pozitívneho významu Slovenského národného povstania a celého protifašistického odboja. Odvtedy sa uskutočňujú viaceré odborné, no hlavne manifestačné účelové podujatia, kde sa na oslavu čelných funkcionárov vojnového štátu odhalovali busty a pamätné tabule (J. Tisovi, prvému ministrovi zahraničných vecí F. Ďurčanskému, generálnemu tajomníkovi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany J. Kirschbaumovi, hlavnému veliteľovi Hlinkovej mládeže A. Machovi, poslancovi J. Ferenčíkovi a iným). Treba však konštatovať, že glorifikácia podobných osobností nie je len slovenskou záležitosťou. Časť tunajších príslušníkov maďarských politických kruhov sa podobným spôsobom snaží – za výdatnej pomoci oficiálnych politických miest v Budapešti – nekriticky hodnotiť a heroizovať osobnosť maďarského menšinového politika J. Esterházyho, ktorý sa ako poslanec Snemu Slovenskej republiky tiež podielal na budovaní totalitného režimu na Slovensku v čase druhej svetovej vojny. Na pôde parlamentu sa hrdo a programovo hlásil k tejto svojej činnosti: „Voči česko-slovenskému režimu išli sme ohňom a železom¹⁰... My sme sa na Česko-Slovenskú republiku vždy dívali ako na životaneschopnú zlátaninu ľudskej zlomyselnosti a nevedomosti, a veľmi dobre sme vedeli, že táto umelo pozliepaná a štátom prezývaná ohava, nemá žiadneho práva na jestvovanie.“¹¹ (Vo svetle podobných vyjadrení je preto prinajmenšom zarážajúce, že niektoré inštitúcie v Českej republike sa snažia vykresľovať osobu tohto maďarského menšinového politika ako pol'utovaniahadnú obeť dvoch totalitných režimov na Slovensku.)

Niektoří poprední exiloví autori a ich domáci epigóni sa sústredili hlavne okolo historického odboru Matice slovenskej. Domnievam sa však, že v konfrontácii s domácou historickou obcou sa nepresadili podľa svojich predstáv. Postupne sa dostávajú do odbornej izolácie, hoci istý čas nachádzali otvorenú alebo skrytú podporu časti slovenských politických elít extrémne nacionalistického zamerania. Napriek tomu polemiky okolo výkladu slovenských dejín z rokov 1939 – 1945 pohltili za posledných 23 rokov až zbytočne veľa energie slovenských historikov. Táto energia sa nevyužívala na potrebné a prínosné odborné diskusie, ale na vzájomné obviňovanie sa, resp. na obranu názorov, čo je a čo nie je slovenská historiografia, na konštatovania koho možno a koho nemožno považovať za

¹⁰ Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky (TS SSR), 75. zasadnutie, 12. novembra 1941,

¹¹ TS SSR, 51. zasadnutie, 26. novembra 1940.

slovenského historika, kto svojou prácou škodí a kto nie slovenským národným a štátom záujmom, kto má a kto nemá monopol na objektívny výklad slovenských dejín z rokov 1938 – 1945 atď.

Nechcem však, aby moje poznámky vyzneli pesimisticky a vyvolali dojem, že zápas o interpretáciu dejín vojnovej Slovenskej republiky sa viac ako dve desaťročia sústredoval iba na polemiky a pseudopolemiky. Napriek všetkým svojim nedostatkom a t'aživému odbornému, no hlavne morálному bremenu, ktoré slovenská historiografia tiahá so sebou z obdobia spred roka 1989 (týka sa to, pravdaže, predovšetkým autorov strednej a staršej generácie), dosiahla pozoruhodné výsledky, čiastočne porovnatelné s trendmi moderného európskeho dejepisectva. Svedčí o tom množstvo monografií a odborných štúdií, niekoľko zväzkov kvalitných edícii prameňov, vychádzanie odborných, resp. popularizačných časopisov, ktoré veľkú pozornosť venujú práve predtým umelo obchádzaným alebo pre politickú moc nepohodlným tématam z obdobia vojnovej Slovenskej republiky. V tejto súvislosti treba považovať za prínosné vydanie deviatich monografických zborníkov pod signifikantným názvom *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*. Nemožno ani tieto spomínané, ale aj iné výsledky historiografie z odborného aspektu iba jednoznačne a mechanicky prijímať, preceňovať či idealizovať. Aj na ich stránkach sa viedie zápas o interpretáciu vojnového Slovenského štátu. Aj tu sa vedú diskusie a polemiky (bez nich historiografia nie je zdravá a prínosná), no tieto spory sú predsa len na vyšszej odbornej a etickej úrovni, než tie, o ktorých som vo svojich poznámkach hovoril.

Some problems with the interpretation of the history of the wartime Slovak State after 1989

IVAN KAMENEC

Struggle over the interpretation of the history of the wartime Slovak Republic has been burdened with considerable controversy and bitter pseudo-polemics. This has drained too much energy that should have been invested in serious discussion. Despite this, Slovak historiography with authors of a new generation such as Lubomír Lipták and Jozef Jablonický, has achieved remarkable results that may well compete with the latest trends in modern European historiography.

„VY MÁTE SVOJHO GIBBONA, MY MÁME NÁŠHO NEJEDLÉHO“

Postrehy z cest britského diplomata po Slovensku v rokoch 1958 – 1959¹

ROMAN HOLEC

Cieľom príspevku je na príklade viacerých hlásení ukázať, že aj britská diplomacia venovala česko-slovenským vzťahom trvalú a veľkú pozornosť. Uvedomovala si totiž ich dôležitosť pre vnútorné pomery Československa. Z mnohých materiálov sa príspevok sústreduje len na roky, keď by sa táto pozornosť slovenskej téme predpokladala možno najmenej.

Na prelome apríla a mája 1958 uskutočnil druhý sekretár britského veľvyslanectva Patrick H. Moberly spolu s druhým sekretárom kanadskej ambasády G. R. Harmanom dlhú 11-dňovú cestu autom po severnej Morave a Slovensku. V rozsiahnej správe o ceste priniesol celý rad zaujímavých postrehov, čo s uznaním hodnotili aj nadriadení na veľvyslanectve a vo Foreign Office.² Vzhľadom na originalitu mnohých názorov stojí za to podrobnejšie ich zrekapitulovať.

Moberly predovšetkým nabúral ustálené „pražské“ stereotypy o Slovensku ako o hornatej krajine a jej krojaných roľníckych obyvateľoch. V skutočnosti veľkú časť krajiny tvorí nížina ľahajúca sa od Bratislavы pozdĺž hraníc s Maďarskom až úplne na východ po hranice so Sovietskym zväzom. Podľa Moberlyho „jediná časť Slovenska, ktorá dáva pocit, že tu žije húževnatý, pestrofarebný a nezávislý ľud, je hornatý stred okolo Banskej Bystrice a údolia Hrona, ktorý bol skutočným ohniskom ‚národného povstania‘ [úvodzovky v origináli – R. H.] v roku 1944“. Práve tam ešte videli ľud v krojoch, a to aj počas všedného dňa. Žilina sa podobala ostatným českým a slovenským mestám, kým Bratislava ako hlavné mesto bola príliš vzdialená od centra Slovenska a príliš blízko k rakúskej

¹ Skrátenú verziu príspevku som prednesol na medzinárodnej konferencii Minulost je bitevním polem současníků, ktorá sa konala v Prahe pri príležitosti osiemdesiatych narodenín Viléma Prečana v dňoch 24. – 25. januára 2013. Skutočnosť, že som si vybral uvedenú tému, nebola s ohľadom na okolnosti podujatia vôbec náhodná. V téme príspevku som sa snažil spojiť viacero odkazov. Jednak sa rokovalo v sídle Ministerstva zahraničných vecí ČR v Černínskom paláci a jednak som si bol vedomý, že V. Prečan, ktorému je text venovaný, uskutočnil už predo mnou dôkladný výskum v National Archives v Londýne. Predovšetkým som však chcel nadviazať na to, že česko-slovenské vzťahy tvorili a tvoria neoddeliteľnú súčasť vedeckého profilu jubilanta.

² National Archives London, FO 371/134625, Moberlyho nedatovaná správa (máj 1958). V ďalšom teste, ak nie je uvedené inak, sa cituje z tejto správy. Celá zložka bola zaslaná do Londýna 18. júna 1958.

hranici, aby sa mohla, podľa britského diplomata, považovať za čisto slovenské mesto.

Na rozdiel od Česka, kde zvyšky nemeckej menšiny úplne absorbovalo české obyvateľstvo, maďarská a ukrajinská menšina na Slovensku prekvitala a tešila sa. V Košiciach bolo všade vidieť aj maďarské nápisy, v Prešove zase ukrajinské. Vo východoslovenskej metropole disponovala maďarská menšina aj novinami a školami. Moberly to prirovnával k situácii v Ostrave, kde mala školy okrem poľskej aj slovenská menšina. Košický taxikár oboch diplomatov ubezpečoval, že mesto je viac maďarské ako slovenské, a naliehal, aby sa išli pozrieť na hrobku „slávneho maďarského patriota“, vystavenú v tamojšej katedrále.³ Bolo nepochybné, že obaja s uspokojením komentovali situáciu národnostných menšíň, dokonca krátko po ich návrate z cesty prvý tajomník Komunistickej strany Slovenska vyvinul údajne enormné úsilie pri obhajobe menšinových práv, čo Moberly považoval za potrebné v správe spomenú⁴.

Veľkú pozornosť venovala správa otázke „slovenského nacionalizmu“. Doslovne sa v nej uvádzalo: „Súdiac podľa komunistických prejavov a nedávneho procesu s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy⁵ komunistických vodcov zjavne rušili ‚tendencie buržoázneho nacionalizmu‘ [úvodzovky v origináli – R. H.] na Slovensku, t. j. prejavy miestneho slovenského vlastenectva. Hnutie za úplnú nezávislosť Slovenska, ktoré dospelo k svojmu nešťastnému vrcholu v roku 1939 utvorením vlastného slovenského štátu pod ochranou Nemecka, je v súčasnosti pravdepodobne mŕtve, ale pocity, že Slovensko by malo byť menej závislé od vzdialenej Prahy a od Čechmi tvorenej vlády, tvoria potenciálne prinajmenšom silu, s ktorou treba počítať.“ Napriek existencii slovenských národných orgánov v Bratislave (Slovenská národná rada a Zbor povereníkov) obidva mali minimálne právomoci a všetky dôležité rozhodnutia sa prijímalu v Prahe na ústrednom výbere strany. A tam boli Slováci zastúpení len niekoľkými jednotlivcami. Podľa Moberlyho by decentralizácia určite pomohla Bratislavu, keďže slovenská „hrdost je stále ešte citlivá“. Aj preto slúboval venovať otázku a prejavom slovenského „nacionalizmu a nervozity“ zvýšenú pozornosť. Na svojej ceste však nemohol potvrdiť, že by videl akékoľvek podobné prejavy. Za bezvýznamné považoval to, že predstaviteľov slovenských komunistov označovali za členov Komunistickej strany Slovenska, pričom však nosili „odznak“ Komunistickej strany Československa.

Za najlepšiu možnosť, ako zachytiť rozdiely medzi Prahou a Bratislavou, považoval Moberly účasť na prvomájovej manifestácii v Bratislave. Túto udalosť charakterizoval ako vyvrcholenie a zlatý klinec svojej cesty. Približne polovica

³ Išlo, pochopiteľne, o pozostatky kniežaťa Ferenca Rákóczího (1676 – 1735), ktoré od roku 1906 spočívajú v krypte košického Dómu sv. Alžbety.

⁴ V rokoch 1953 – 1963 bol prvým tajomníkom KSS Karol Bacílek. Podrobnejšie pozn. č. 5.

⁵ V roku 1958 sa uskutočnil veľký proces s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, ktorý sa využil aj na demaskovanie rôznych protištátnych skupín na Slovensku.

mesta, čo predstavovalo asi 250-tisíc obyvateľov, sa musela prizerať alebo zúčastniť sa prvomájového pochodu. „Odhliadnuc od istého možného chladu medzi študentmi sme neboli svedkami žiadnej očividnej neochoty medzi účastníkmi, ktorej zámerom by bolo dosiahnuť, aby veci nemali hladký priebeh,“ písal Moberly. Všeobecne videl šťastnejšie davy a spontánnejšiu akciu ako rok predtým na prvomájovej manifestácii v Prahe.

Prvému máju v Bratislave venuje Moberly osobitnú a vyslovene analytickú časť svojej správy. Prvú hodinu, a teda aj oficiálny prejav, zažil z chodníka priamo oproti oficiálnej tribúne. Diváci na tomto výhodnom mieste vytvorili len tri rady, čo pripisoval ani nie tak apatii miestneho obyvateľstva ako skôr tomu, že všetci pochodovali v sprievode a prizerajúcich, najmä na začiatku, nemohlo byť veľa. Úvodný prejav Karola Bacílka trval asi 20 minút, prinajmenšom 15 minút vydržalo absolútne ticho.⁶ Z textu nie je úplne jasné, či išlo o kritiku, alebo o pochvalu, ale prevažoval asi kritický rozmer, keďže Moberly nezabudol poznamenať, že ľudia v sprievode, ktorí stáli pred tribúnou, sa aj počas Bacílkovho prejavu medzi sebou bavili. Na druhej strane, aj keď sa vzdialili od tribúny a prechádzali popri ľuďoch, všetci vyzerali „celkom šťastní, že môžu pochodovať so svojimi poprednými pracovníkmi v toto pekné májové ráno“.

Celý sprievod trval vyše troch hodín. Prevažovali v ňom zástavy, transparenty a heslá, nebolo však vidieť žiadne alegorické vozy a v ľudových krojoch bolo len niekoľko skupín. Skandovanie prichádzalo z radov pochodujúcich, nie z radov pozorovateľov.

Počas celej cesty obaja diplomati pozorovali slovenské mestá ozdobené zástavami, transparentmi a fotografiami k 1. a 9. máju.⁷ Pochopiteľne, medzi heslami neboli rozdiely v porovnaní s českými krajinami, zato popri fotografiách prominentných vodcov z ÚV KSČ boli fotografie aj členov slovenského politbyra. Mestá zdobili československé vlajky spolu so sovietskymi (v origináli ruskými). „Dokonca aj v Banskej Bystrici, v najmalebnejšom a najslovenskejšom meste z tých, ktoré sme navštívili ... sme nemohli zistíť navonok väčšiu nespokojnosť než kdekol'vek inde. Snáď ako príležitostní návštevníci by sme ju sotva mohli spozorovať, aj keby existovala, aj tak je podivné, prečo Bacílek a ďalší vodcovia spustili krik okolo nebezpečenstva nemiestneho slovenského nacionalizmu,“ uvažoval nahlas britský diplomat. Možné vysvetlenie týchto varovaní videl v tlaču na väčšiu nezávislosť pri spravovaní miestnych záležitostí a podnikov, a to

⁶ Karol Bacílek (1896 – 1974), politický pracovník a publicista. Od roku 1924 profesionálny politický pracovník v aparáte KSČ, počas vojny organizátor komunistického ilegálneho odboja. Od 1949 povereník dopravy, predseda Zboru povereníkov, 1952 – 1953 minister národnej bezpečnosti a podpredseda čs. vlády. V rokoch 1953 – 1963 prvý tajomník ÚV KSS. Popredný predstaviteľ dogmatického stalinského krídla v KSČ. Podrobnejšie PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2003, s. 24 – 29.

⁷ Rozhodnutím z roku 1951 sa 9. máj stal štátnym sviatkom ako Deň oslobodenia Československa sovietskou armádou. V Sovietskom zväze sa 9. máj slávil ako Deň víťazstva, kym v Európe sa pre časový posun nemecká kapitulácia a koniec vojny oslavovali 8. mája.

ani nie tak zo strany obyčajných ľudí ako skôr zo strany správcov a slovenských členov strany.

V tomto smere považoval Moberly za zaujímavé, ako ďaleko budú schopní Sovietsi zájsť (v origináli Rusi) pri vyvýjaní vplyvu alebo tlaku na Komunistickú stranu Slovenska, či priamo, alebo sprostredkovane cez ÚV KSČ v Prahe. Pri spoločnej hranici so Slovenskom a vlastnom konzuláte v Bratislave bude pravdepodobne najschodnejšou cestou priama komunikácia s KSS. Uvažoval, že Moskva bude mať možnosť postaviť Prahu a Bratislavu navzájom proti sebe alebo aspoň hrozit' touto eventualitou.

V ďalšej časti sa Moberly zaoberal priemyslom a zámerom komunistov premeniť Slovensko zo zaostalej agrárnej krajiny na krajinu s vyspelým priemyselným potenciálom. Hoci sa podarilo výrazne zvýšiť celkovú výrobu, považuje celkové zámery za značne zveličené. Veľká časť slovenského priemyslu vznikla ešte v období pred rokom 1948 a napriek rekonštrukcii ekonomiky po roku 1948 zostáva Slovensko stále primárne agrárnu krajinou. Napríklad, len dve z jeho miest majú viac ako 35-tisíc obyvateľov.⁸ Komunisti sa sústredili na výstavbu veľkých priemyselných objektov, ktoré boli novým prvkom v slovenskej ekonomike, kým model malých priemyselných podnikov sa nezmenil. Počas cesty prechádzalo auto s diplomatmi okolo troch veľkých stavieb moderného Slovenska – továreň na výrobu hliníka v Žiari nad Hronom, hydroelektráreň na Váhu a cementáreň pri Banskej Bystrici. Informuje aj o diskusiách v súvislosti s plánom veľkého priemyselného podniku pri Košiciach, ktorý by sa po vybudovaní mal stať najväčším na Slovensku.⁹ Moberly upozorňoval, že vo väčšine prípadov chýba novým továrnam potrebná infraštruktúra (komunikácie) a nachádzajú sa ďaleko od všetkých zdrojov ponuky a dopytu. „Aký zámer mali komunisti, že ich postavili tam, kde sú?“ pýtal sa a jeho otázka zostala visieť vo vzduchu. Jedna z potenciálnych odpovedí mohla mať strategický charakter, a sice bezpečná blízkosť k Sovietskemu zväzu a dostatočná vzdialenosť od českých priemyselných oblastí. Druhou, ekonomickej odpoveďou mohlo byť zvýšenie životnej úrovne obyvateľstva. Moberly dáva aj politickú odpoved', a to najmä v prípade Pohronia, kde medzi roľníctvom stále dominuje spôsob života na základe cirkevných rituálov a zvykov. Zamestnanie v priemysle by to jednak mohlo významne zmeniť a zvýšiť aj kúpnu silu obyvateľstva, jednak prílev robotníckych profesíí by určite poznačil charakter tamojšieho kraja a životný štýl. Súvislosti s rozvojom školstva boli očividné, veď len od roku 1948 sa počet technických škôl v Košiciach zvýšil dva a polnásobne.

Mestský a vidiecky spôsob života tvoril na Slovensku dva diametrálne odlišné svety. Ten mestský predstavovala, pravda, hlavne Bratislava s početnými modernými sídliskami a bytovou výstavbou. Pritom obyvatelia miest si stavali chaty alebo rekonštruovali staršie domy do tejto podoby. Slovenské dediny v porovna-

⁸ Ide o Bratislavu a Košice.

⁹ Ide o Hutný kombinát Košice (HUKO), predchodcu dnešných Východoslovenských železiarní.

ní s českými vnímal Moberly ako čistejšie a upravenejšie, častejšie používanie modrej farby im dávalo žiaducu pestrost⁷.

Na cestách po Slovensku vnímali obaja diplomati početné heslá a nápisy – v tlači, na stenách, v električkách, na oknách, ba i na jedálnych lístkoch a inde – vyzývajúce roľníkov na vstup do jednotných roľníckych družstiev. Na hlavných uliciach Košíc a Banskej Bystrice stáli veľké tabule predstavujúce pokroky pri rozširovaní družstevnej členskej základne v regióne. Bolo zrejmé, že takému tlaku zo strany štátu sa nedalo dlho odolávať. Len v hornatých oblastiach mohli roľníci vydržať mimo družstiev dlhšie, ale ani tam nemali z dlhodobého hľadiska šancu. Na jednej strane stáli voly a kone, na druhej výkonné traktory. Bolo zrejmé, že družstvá boli hlavným prostriedkom, ako zlomiť existujúci odpor súkromne hospodáriacich roľníkov.

Polnohospodárske družstevníctvo malo najlepšie predpoklady na rozvoj a mohlo pôsobiť ako príkladný vzor hlavne v úrodných nížinách. Diplomati navštívili jedno z takýchto špičkových družstiev v Kravanoch pri Košiciach. Sprevádzal ich pracovník Krajského národného výboru v Košiciach zodpovedný za družstvá a redaktor jedného družstevného časopisu, ktorý robil tlmočníka. Prvý z nich vraj očividne chcel využiť návštevu na obchodné ciele, čo však nebolelo bližšie špecifikované. Počas svojej argumentácie sa dokonca dostał do sporu s vedúcim funkcionárom družstva, Moberly však nerozumel, v čom bola podstata sporu.

Družstvo vybrali, pochopiteľne, z tých prosperujúcich, ale vyslovene o výkladnú skriňu určite nešlo, lebo aj sprevádzajúci redaktor a tlmočník tam boli po prvý raz. Spôsob hospodárenia, hlavne živočíšna výroba, čisté stajne pre ošípané a hovädzí dobytok a rovnako mimoriadne čistá a honosne vystavaná dedina, zničená pôvodne prechodom frontu, zanechali v diplomatoch hlboký dojem. Moberly opisuje správu družstva – 70 družstevníci sa stretávali na schôdzach raz mesačne a 9 funkcionári raz týždenne. Predsedu družstva si členovia zvolili na päť rokov, ktorý spolu s jedným členom strany sprevádzal delegáciu. Boli mimoriadne pohostinní a milí.

Družstvo v Kravanoch bolo družstvom tzv. tretieho typu (spojená rastlinná výroba so živočíšnou) a možno ho považovať za jednoznačný úspech. Keďže bola dedina počas vojny úplne zničená, družstvo tak vyráslo na zelenej lúke a ľahšie využilo prednosti. Domy dedinčanov boli úplne nové a postavené pomocou výhodného štátneho úveru. Rovnako sa financovala aj výstavba stajní, úver bolo treba splatiť do 15 – 25 rokov. Správa podrobne opisuje možnosti členov družstva súkromne hospodáriť, ich platy a spôsob, ako sa narábalo s družstevnými podielmi. Každý družstevník dostał pol hektára na vlastné hospodárenie. Družstvo disponovalo 550 ha pôdy, z toho 375 bolo kultivovanéj.

Obsiahla časť správy sa podrobnejšie zaoberá vysokým stupňom religiozity obyvateľstva, podstatne väčšou ako v českých krajinách. Hoci jediná nedela počas cesty oboch diplomatov bola pracovnou, i tak mali dosť príležitostí vnímať zachovanosť kostolov a vážnosť cirkvi v každodennom živote. Počas večernej

bohoslužby na záver pracovného dňa boli svedkom preplnenej katedrály v Banskej Bystrici, v Bratislave zažili ešte počas prvomájového sprievodu modliacich sa ľudí v kostole. Boli medzi nimi aj mladí. Na východe Slovenska pri sovietskej (v origináli ruskej) hranici videli práve dokončený novopostavený malý kostolík. Napokon ich po návštive družstva pohostil predseda vo svojom dome, prícom si všimli obrázky s náboženskými výjavmi na stene obývačky. Na priamu otázku, či postavili v dedine po vojne aj nový kostol, im člen strany v družstve odpovedal, že nie, že využívajú kostol v susednej obci.

Mimoriadne zaujímavé sú jeho postrehy z návštevy Katedry dejín a archívnectva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, kde sa protokolárne už dopredu – teda ešte z Prahy – sprostredkovala oficiálna návšteva. Hostí prijal vedúci katedry, „muž okolo štyridsiatky, komunista – usudzujúc podľa publikovaných prác – s ktorým sme mohli viest’ celkom intelligentnú diskusiu“. Na testovaciu otázku diplomata, či historiu vníma ako umenie, alebo vedu, odpovedal vedúci katedry kompromisne, že svojím spôsobom za obe. A dodal vetu, ktorú som použil ako názov tohto príspevku: *Vý máte svojho Gibbona, my máme nášho Nejedlého.*

Autorom uvedenej vety bol vedúci katedry dejín a archívnectva Miloš Gosiorovský, historik robotníckeho hnutia a dejín KSČ, vtedy už univerzitný profesor a doktor vied, budúci akademik ČSAV.¹⁰ Človek, ktorý nemal v skutočnosti ukončené ani stredoškolské vzdelanie. Pôsobí prekvapujúco, že poznal minimálne meno tohto osveteneckého historika, známeho ironickým a aj inak veľmi pútavým štýlom.¹¹ Čarom nechceného však bolo, že Edward Gibbon sa pokúšal o objasnenie historického procesu a jeho zákonitostí a práve vďaka nemu prestala byť história len zoznamom za sebou zoradených faktov, ale začali sa skúmať aj príčiny a dôsledky.¹² „Gibbon je svojím spôsobom most, ktorý spája staroveké s moderným,“ napísal škótsky historik a mysliteľ Thomas Carlyle.¹³ V porovnaní s ním „nás Nejedlý“, ktorý zomrel až štyri roky po uvedenom rozhovore, bol v tom čase už vo vysokom štádiu duchovného úpadku a hlásiť sa k nemu v tomto období svedčilo o všetkom možnom, len nie o diplomatickej múdrosti.¹⁴ Akoby

¹⁰ Miloš Gosiorovský (1920 – 1978), historik a politický pracovník, aktívny účastník odboja a SNP. Po skončení ročnej Ústrednej straníckej školy riaditeľ Ústavu SNP v Banskej Bystrici, od roku 1951 univerzitný profesor a tajomník ÚV KSS. Od roku 1973 akademik ČSAV. Podrobnejšie PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry...*, s. 117 – 119.

¹¹ GIBBON, E.: *Úpadok a zánik Rímskej ríše*. Bratislava 1983 – 1988 (redakcia Vojtechu Kopčana s Viktorom Krupom). Dielo vyšlo v Bratislave ešte raz, v roku 2012, teda obe vydania až po spomínanom rozhovore. Gosiorovský, ak ho číral, musel ho poznáť zo starších českých prekladov.

¹² Edward Gibbon (1737 – 1794), poslanec a významný britský osvetenský historik.

¹³ http://www.premedia.sk/slk/sk/literatura_faktu/edward_gibbon_upadok_a_zanik_rimskej_rise

¹⁴ Zdeněk Nejedlý (1878 – 1962), historik, hudobný vedec, publicista a politik. Profesor hudobnej vedy, s ktorou spájal záujem o históriu. Od roku 1945 na rôznych ministerských postoch, autoritativne ovplyvňoval oficiálnu politickú líniu v oblasti školstva, vedy a kultúry. Stál pri zrade

Gosiorovský nevnímal dobový povojnový vtip, že nám treba oveľa viac „jedlého“ ako „Nejedlého“.

Pochybnosť, že Gosiorovský poznal Edwarda Gibbona, by mohla pripúšťať ešte inú možnosť. Touto možnosťou, ktorá by práve v prípade Gosiorovského ešte mohla prichádzať do úvahy, bol škótsky spisovateľ a archeológ Lewis Grassic Gibbon¹⁵ (okrem iného autor diela *Spartacus* z roku 1933 a *The Conquest of the Maya* z roku 1935). Stal sa priekopníkom škótskeho tzv. socialistického realizmu románovou trilógiou *A Scots Quair* (*Škótska kniha*, 1932 – 1934), v ktorej opísal život a boj škótskych pracujúcich od prvej svetovej vojny až po hospodársku krízu. Tento Gibbon by určite lepšie zodpovedal paralele s Nejedlým...

Tento problém sa už nepochybne nevyrieší. Zato personálne zloženie bratislavskej Katedry dejín a archívnictva FF UK vieme veľmi jednoducho identifikovať. Pracovisko malo v školskom roku 1957/58 štyroch profesorov (M. Gosiorovský, A. Húščava, V. Ondrouch, B. Varsík), jedného docenta (J. Dubnický), štyroch odborných asistentov (D. Lehotská, I. Doležal, J. Kudláček, Emília Paulínyi, E. Stavrovský), štyroch asistentov (Herta Hrozáni, T. Pišútová, J. Novák, M. Kučera) a dvoch ašpirantov (M. Písch, Á. Paulínyi). To, pravda, Moberly vo svojej správe nezachytil, zato však upozornil, že nejde o samostatnú fakultu, ako to bolo zvyčajné v britskom prostredí, ale o časť filozofickej fakulty. Uvádzal, že dĺžka štúdia história bola 5 rokov a vtedy na nej študovalo 80 poslucháčov. V porovnaní so sylabami z Oxfordu sa väčšia pozornosť prikladala novším a regionálnym dejinám. Z rozhovoru s Gosiorovským vyplynulo, že prednášky boli povinné počas prvých troch rokov štúdia, semináre počas celého štúdia. Po absolvovaní všetkých skúšok musí každý študent prezentovať v záverečnej diplomovej práci výsledky svojho vlastného pôvodného výskumu. História je populárnym odberom, keďže na posledných prijímacích – písomných i ústnych – skúškach sa o 15 voľných miest uchádzalo 60 študentov.

Gosiorovský sa chcel britskému diplomatovi predviest' ešte tým, že vo výučbe sa nezanedbávajú a neignorujú ani britské dejiny, ba vďaka veľkej obľúbenosti sa zopakoval kurz o „anglickej buržoáznej revolúcii“. „Až kým mi ju nedatoval,“ spomína diplomat, „bol som v rozpakoch, o akú historickú udalosť vlastne ide.“ Sylaby, podľa ktorých sa učilo, údajne schválil pražský Historický ústav ČSAV, ale poskytovali priestor aj na iniciatívne zmeny v súlade s potrebami bratislavského pracoviska. Katedra mala minimálne, presnejšie takmer žiadne, kontakty so západoeurópskymi univerzitami. Aj preto by privítala výmenu informácií a skúseností z vyučovacieho procesu, napr. s univerzitou v Oxforde.

Na katedre dejín a archívnictva boli počas návštevy ako tlmočníčky aj dve

¹⁵ ČSAV a do svojej smrti bol jej predsedom. Podrobnejšie KŘESŤAN, J.: *Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění*. Praha 2012.

¹⁵ Lewis Grassic Gibbon (1901 – 1935), škótsky spisovateľ a archeológ, priekopník tzv. socialistického realizmu v škótskej literatúre.

členky katedry anglického jazyka (oficiálne katedry germánskej a anglickej filológie). Od nich sa Moberly dozvedel, že doteraz mala ich katedra v priemere len štyroch študentov ročne, ale tento rok sa ich počet zvýšil až na 16. Dôvodom bol zvýšený dopyt po učiteľoch angličtiny na stredných školách.

Podľa Moberlyho stalo za pozornosť, že obe dámy pozvali na večeru a po nej ich odviezli domov. V oboch prípadoch z auta, ktoré ich sledovalo, vystúpil muž a oslovil ženy, akoby ho diplomatické auto predbehlo. Nešetril pritom ani rôznymi otázkami. Táto krátká zmienka potvrdzovala, že aj štátne orgány mali pod lupou pohyb a aktivity oboch diplomatov na ich ceste.

Osobitná časť správy je venovaná návšteve Ostravy, asi najväčšmi prospejúcemu mestu v ČSR, kde sa pozornosť diplomatov koncentrovala na novo-postavené a budované obrovské sídliská v Porube (pre 100-tisíc obyvateľov) a v Havířove (pre 60-tisíc obyvateľov). Byty čakali (niekedy prázdne aj dva roky) predovšetkým na baníkov a pracovníkov železiarní. Platky v baniach a železiarňach boli najvyššie v rámci štátu (3-násobok celostátneho priemeru) a mohli pritiahať dostatok mladých ľudí. Obchody boli zásobené ako v Prahe a medzi televízormi sa predávali najdrahšie typy.

Na druhej strane, energeticky náročné podniky v strede mesta spôsobovali, že všetky budovy vyzerali vyslovene „špinavo“. Zástupca primátora v rozhovore s diplomatmi sice konštatoval, že Ostrava bola určite „najšpinavším mestom sveta“, ale práve sa realizujúca kampaň za „čisté mesto“ by mala nepriaznivú situáciu zmeniť. Ďalším problémom by malo byť väčšie zastúpenie ľahkého priemyslu, aby sa kompenzovala koncentrácia baní a železiarní. Súčasne sa tým malo zabezpečiť vhodné zamestnanie pre vdovy po pracovníkoch v železiarňach, a hlavne v baniach.

Moberly uvádzal, že napriek ťažkej práci baníkov a železiarov ich plat a sociálne istoty tvorili silné väzby medzi pracujúcimi a komunistickým režimom. Dokumentoval to aj na konkrétnom príklade. Architektúru ostravských sídlisk, „postavenú na juhočeských tradíciách“, sice „preplňovali a strašne ozdobovali rôzne stĺpy a falošné vlysy“, ale 2- a 3-izbové byty vyzerali solídne, všetky s kuchyňou a sociálnym zariadením. Mladá žena diplomatom s neskrývanou hrdosťou ukázala trojizbový byt. Mali v ňom televízor, rádio, práčku i písací stroj. Nič nebolo kúpené na splátky. Podľa sprievodcov takýto byt čaká na každého, kto podpíše na dlhšie obdobie kontrakt na prácu v bani. Manžel mladej ženy, baník, vo voľnom čase vyštudoval banícke inžinierstvo. Ona tiež pracovala, ale teraz bola doma s dvoma malými deťmi.

Popri tom v okolí Ostravy vyrastali aj súkromné domy, na ktoré štát poskytoval pôžičku splatnú do 20 rokov. Domy sa stavali zväčša svojpomocne. Aj Rusi sa zaujímali o systém súkromných stavieb a vlastníctva a poslali svojich expertov do Ostravy na zbieranie poznatkov a skúseností.

Diplomatov sprevádzali dvaja pracovníci z Národného výboru v Ostrave. Jeden – účtovník – sa práve chystal na organizovanú dovolenkú k Adriatickému moru a Moberly nevedel pochopíť, ako môže ísť bez manželky a detí. Druhým

bol pracovník z oddelenia bytovej výstavby, ktorý študoval skúsenosti s porovnateľnou výstavbou v Sovietskom zväze (v origináli v Rusku) a v Juhoslávii. Prejavil veľký záujem aj o riešenia podobných problémov v Anglicku.

V závere správy Moberly zhernul, že sociálne a ekonomicky zaostalejší Slováci pod komunistami očividne prosperovali a najmä mladí ľudia boli oduševnenejší vo vzťahu k režimu. Vítali vyrovnávanie rozdielov medzi Čechmi a Slovákmi. Na druhej strane komunistická uniformnosť sa musela dostávať do protirečenia so silným slovenským lokálpatrítizmom a to mohlo vyvolávať istý vnútorný odpor voči komunistom. Len v odľahlých hornatých oblastiach sa ešte žilo tradičným spôsobom, ale práve sem smerovali snahy komunistov novým priemyslom a družstvami zmeniť aj tamojší spôsob života.

Hodnotenie Moberlyho obsiahlej správy zo strany jeho nadriadených bolo väčšinou veľmi pozitívne. Oceňovali informácie o družstevníctve na Slovensku a práve túto časť správy britskí nadriadení považovali za „výborne napísanú“ a užitočnú.¹⁶ Rovnako hodnotili jeho názory o riešení národnostnej otázky a česko-slovenských vzťahoch. Len v jednom komentári sa uvádzalo, že správa má často privelmi „ružový charakter“.

V dôvernom sprievodnom texte z pera veľvyslanca Spojeného kráľovstva Paula Greya¹⁷ sa konštatovalo, že Moberly nedospieva k žiadnym záverom vzhľadom na slovenskú situáciu a česko-slovenské vzťahy. Napriek tomu sa však predpokladalo a sumarizovalo, a to bol s najväčšou pravdepodobnosťou aj oficiálny postoj britskej diplomacie, že „v dlhšom časovom rámci bude pravdepodobne pokračovať splývanie Čechov a Slovákov do jedného národa a to v prospech nielen zdravého rozumu, ale aj ekonomických záujmov. Problém vzťahov oboch častí Československa však bude ešte istý čas spôsobovať komunistickej vláde (a rovnako aj akejkoľvek inej vláde) rôzne ťažkosti. Československo sa vo svojej krátkej histórii nesnažilo dostatočne a dlhodobo o to, aby sa stalo domovom jedného národa. Rozdiely v mentalite národov, v náboženstve a vo zvyklostiach boli zámerne zhoršované, najprv nacistami a potom komunistami, v záujme ich bezprostredných revolučných zámerov. Preto bude ešte istý čas trvať, kým sa obyvatelia tejto krajiny budú považovať za Čechoslovákov a pretrvávajúce rozdiely zostanú na úrovni, aké sú, povedzme, medzi Angličanmi a Škótmi alebo obyvateľmi Yorkshire a Lancasteru. Inými slovami, rivalita medzi nimi sa stane skôr zdrojom sily ako slabosti.“¹⁸

Toto rozsahom väčšie, ale mimoriadne zaujímavé stanovisko bolo potrebné odcitovať, aby sme si uvedomili, aký povrchný a chybný názor panoval vo Fo-

¹⁶ National Archives London, FO 371/134625, poznámky a komentáre k Moberlyho nedatovanej správe (máj 1958).

¹⁷ Sir Paul Francis Grey bol veľvyslancom Spojeného kráľovstva v Prahe od 28. júna 1957 do roku 1960.

¹⁸ National Archives London, FO 371/134625, sprievodné stanovisko britského veľvyslance v Prahe Paula Greya z 27. mája 1958 k Moberlyho správe.

reign Office nielen na vzťahy medzi Čechmi a Slovákm, ale aj na vzťahy v rámci Spojeného kráľovstva.

V júni 1959, presne od 5. do 9. júna, si obaja diplomati slovenskú cestu ešte raz krátko zopakovali. Klúčovými zastávkami boli tentoraz Banská Bystrica, Kúpele Sliač, Nitra a Bratislava. Na Sliači strávili dve noci, z Bratislavы si odskočili do Budapešti a znova sa vrátili na dve noci do slovenského hlavného mesta. V ňom navštívili filmové ateliéry na Kolibe a Katedru anglického jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte UK.

Ani dôvernej správe z tejto cesty nechýbajú zaujímavé postrehy a hodnotenia.¹⁹ Moberlymu išlo o overenie si niektorých záverov spred roka a určite musel s uspokojením konštatovať, že v podstate zostávajú stále platné, a preto ich v novo predkladanej správe už neopakoval.

Opäť ich však zaujali upratané a farebne pestré slovenské dediny v protiklade so sivými dedinami v okolí Prahy. Nemohli si znova nevšimnúť hlbokú religiozitu Slovákov, v nedeľu pozorovali dokonca v Seredi davy veriacich, ktorí sa nezmestili do kostola, a tak stáli pred ním. Z dedinských ulíc zmizli náborové heslá na vstup do roľníckych družstiev, kampaň pravdepodobne už splnila svoje ciele. V tejto súvislosti si však všimli, že na poliach v okolí Nitry boli stále ešte kone a voly v prevahe nad traktormi. Mechanizácia poľnohospodárstva sa teda ešte ani zdáleka nepresadila a mala veľké rezervy. Z ďalších postrehov ich upútalo a udivilo ochranné zabezpečenie československo-maďarských hraníc pozdĺž Dunaja (strážne veže, kasárne) a kládli si otázku, proti komu vlastne strážili tieto hranice. V tejto súvislosti si uvedomili, že najlepšie cesty z celej krajiny sa podľa nich nachádzali práve pozdĺž južných hraníc Slovenska. Nebolo to súce *expressis verbis* napísané, ale v tejto súvislosti muselo byť čitateľovi správy jasné, že cesty mali vyslovene strategický význam.

Dominantný dojem zo Slovenska tých čias zostal vyhradený priemyselnému rozvoju a investíciám. Všade sa stavalo a mnohé miesta, kde vznikli nové podniky, boli ešte pred niekol'kými rokmi len roľníckymi oblasťami, a závody tak vyrástli doslova na zelenej lúke. Pozoruhodným príkladom bol železiarsky a chemický kombinát, ktorý sa práve stal pri Košiciach. Nie bez istej irónie možno spomenúť, že Moberly osobitne upozornil na cementárne pri Banskej Bystrici a hliníkáreň v Žiari nad Hronom, teda akurát tie podniky, ktoré znamenali a dlhodobo priniesli najväčšiu ekologickú zaťaž pre životné prostredie Slovenska.²⁰

Ked' skoro ráno, v nedeľu o šiestej, prechádzali okolo žiarskej fabriky, boli svedkom, ako po zmene masy robotníkov práve vychádzali z brán podniku. Nové podniky prinášali so sebou nevyhnutnosť výstavby nových sídlisk a domov. V Bratislave to boli nové štvrtle v severovýchodnej časti mesta. Rozsah investícií súce netreba preceňovať, ale rovnako niet príčin pochybovať, že v období 1947 –

¹⁹ Tamže, FO 371/142695, správa z 30. júna 1959. V ďalšom texte, ak nie je uvedené inak, sa cituje z tejto správy.

²⁰ Tamže, FO 371/142695.

1957 sa investície na Slovensku takmer strojnásobili a podľa dlhodobých plánov mal byť podobný vývoj aj v nasledujúcich rokoch. Priemyselná výroba vzrástla len v roku 1958 o 13,7 %. Pochopiteľne, priemyselná výstavba bola na Slovensku podstatne viditeľnejšia ako v už industrializovanom českom prostredí.

V rozhovore s politickým predstaviteľom v Prahe (mimochodom, Slovákom) sa Moberly ešte pred cestou zoznámil so stanoviskom, že KSČ chce riešiť „slovenskú otázku“ ekonomickým spôsobom, teda odstránením hospodárskych rozdielov medzi oboma časťami republiky a zvýšením životnej úrovne obyvateľov Slovenska. Diplomat však nezabudol dodat, že celá koncepcia bude mať dva významné vedľajšie dôsledky, ktoré mali nepochybne svoj zámer. Prvý znamenal rozplynutie sa starého roľníckeho sveta s jeho tradičnými hodnotami a mentalitou vrátane previazanosti života na cirkev. To v plnej miere zodpovedalo – aj deklarovaným – komunistickým cieľom. Druhým dôsledkom priemyselnej výstavby bol potrebný značný import nových pracovných sil. To znamenalo nielen príliv Čechov (a Slovákov) do okolia nových prevádzok, ale aj značnú prítážlivosť pre príslušníkov ukrajinskej a maďarskej menšiny – inak žijúcich v kompaktnom celku – a ich následné rozplynutie medzi väčšinové slovenské obyvateľstvo. Hoci toto nie je deklarovaný zámer štátnej politiky, nepochybne to – ako súčasť taktiky – nepriamo prispeje k oslabeniu menšinového vplyvu.

Tu sa na chvíľu možno zastaviť, lebo industrializácia patrila k tradične dôležitým tématom, ktorú britská diplomacia reflektovala vo vzťahu k Slovensku. V tejnej správe z júna 1949 z pera leteckého ataše britského veľvyslanectva a prepracovaná veľvyslancom Piersonom Dixonom²¹ sa na základe ich spoločnej cesty po Slovensku hovorilo o jeho dôležitej úlohe pri rozvoji priemyslu v rámci československého 5-ročného plánu a o prekvapujúcich výsledkoch industrializácie v rámci celoštátnych hospodárskych plánov, o jej ekonomickom význame, ktorý sa po februári 1948 stáva i strategickým a politickým, lebo – ako sa písalo v jednej z poznámok k správe – „d'álšou príčinou industrializácie je, že v jej dôsledku podstatne ľahšie prebieha na katolíckom Slovensku komunizácia spoločnosti“.²²

Išlo o súčasť zámerného presunu podnikov z pohraničných českých území do slovenského vnútrozemia (napr. podnik brnianskej Zbrojovky v Považskej Bystrici) a o výstavbu nových špecifických zariadení (napr. hydroelektráreň pri Piešťanoch). Všetky mali slúžiť rozvoju a stabilité krajiny. Súčasne išlo o zámerné vyrovnanie životnej úrovne, teda ekonomických a kultúrnych rozdielov medzi agrárnym Slovenskom a priemyselne podstatne vyspelejšími českými krajinami. Proces bol demonštrovaný na pomere zamestnaných v polnohospodárstve a v priemysle, keď v roku 1946 bol 55 : 45, na konci dvojročného plánu v roku 1948 to

²¹ Sir Pierson John Dixon (1904 – 1965) bol veľvyslancom Spojeného kráľovstva v Prahe od roku 1948 do roku 1950. Neskôr bol stálym zástupcom Veľkej Británie pri OSN a veľvyslancom vo Francúzsku.

²² National Archives London, FO 371/77281, správa P. Dixona zo 16. júna 1949 a ďalšie materiály k nej.

bolo 50 : 50 a ciel' na záver prvej päťročnice v roku 1953 znel 42 : 58 v prospech priemyslu. To znamenalo nárast robotníctva o 90-tisíc, teda o 49 % v porovnaní so súčasnosťou a so započítaním 35-tisíc zamestnaných v stavebnictve.

Vďaka prebytku vodnej sily boli podniky nezávislejšimi od zásob uhlia, vzdialenosť od západných hraníc a možnosť ich ukrytie v kopcovitom členitom teréne taktiež zvyšovali ich strategický význam. Rovnakou výhodou mohla byť ich železničná a lodná prístupnosť k d'alším krajinám východnej Európy.

Najväčším problémom bol nedostatok robotníckych kádrov. Na prácu v nových podnikoch na Slovensku museli získať českých a poľských robotníkov. Najjmáť sa dali aj roľníci, čím sa zase dostávalo do problémov s pracovnými silami poľnohospodárstvo. Aj manažment nových podnikov bol prevažne z českých krajín. Vo svojom prejave na IX. zjazde KSČ²³ vicepremiér Viliam Široký²⁴ tento problém otvorené priznal a neskrýval zámer vlády venovať sa mu so všetkým zariadením. Široký sa vyslovil, že zásoby pracovných síl bude treba stále plánovať a sústrediť sa na presun ľudí z poľnohospodárstva do priemyslu, lebo táto otázka môže byť jednou zo zámenok a prejavov „nedostatku dôvery voči Prahe“.

V správe sa upozorňuje, že vzhľadom na rozostavanosť museli začať mnohé závody stavať ešte pred uchopením moci komunistami. Dokumentujú to tajne zhotovené fotografie. Medzi nimi dominujú Mostárne Brezno, ktoré boli skutočne založené už v roku 1947. Druhý podnik bol však ešte staršieho dáta, lebo išlo o Závody 29. augusta v Partizánskom. Tento podnik vznikal ako bat'ovská fabrika, vtedy ešte v Baťovanoch, už v roku 1938, pričom výstavba sa zintenzívnila od roku 1942. Komunisti teda len dokončili a rozšírili už dávnejšie začatý podnik. Bol to príklad, keď závod vznikol nie v meste, ale mesto pri ňom. Dixon odhadoval, že by mohol zamestnať do 5-tisíc ľudí. Tretím podnikom bola vážska kasárňa, celá sústava priehrad a vodných elektrární medzi Trenčínom a Piešťanmi.

Autor správy nezabudol zdôrazniť, že dostatok vodnej sily a hornatý terén umožňovali mnohé strategické fabriky ukryť aj pod povrch zeme. Demonštruje to na zbrojárskom podniku v Považskej Bystrici (súčasť koncernu Zbrojovka) s 10-tisíc zamestnancami. Rozmach zaznamenal aj región Myjava – Trnava, ktorý sa tiež môže na báze bývalého podniku Coburg rýchlo preorientovať na zbrojársku výrobu.

Správa konštatuje rýchlu obnovu železničnej siete (podľa autorov postavenej Nemcami počas vojny, čo bol, pochopiteľne, nezmysel) a zničených mostov. Trate sa nielen modernizovali, ale neraz sa pridávala aj druhá koľaj. Priložený zoznam priemyselných podnikov, rozdelený na základe jednotlivých odvetví, demonštroval nielen ich lokalizáciu, ale aj výrobný sortiment.

Vráťme sa znova k Moberlyho správe z júna 1959.²⁵ Pri príležitosti návštevy

²³ Konal sa 25 – 29. mája 1949.

²⁴ Podrobnejšie PEŠEK, J. a kol., c. d., s. 317 – 323.

²⁵ National Archives London, FO 371/142695. V d'alšom teste, ak nie je uvedené inak, sa cituje z tejto správy.

Banskej Bystrice prijal diplomatov predsedu tamojšieho národného výboru (teda čosi ako primátor) s dvoma členmi svojho tímu. Stretnutie sa začalo nesúvislým rozhovorom, keďže bolo treba zohnať tlmočníka. Nakoniec prišiel starší učiteľ francúzštiny na tamojšej ekonomickej škole. Bol milý a pripravený sprevádzat hostí aj po rozhovore ... kym ho nezavolali spomínani predstaviteľa mesta späť.

Rozhovor s nimi charakterizoval Moberly ako zdvorilý, ale podozrievavý. Údajne funkcionári očividne nevedeli, ako sa správať v styku s cudzími diplomatmi, a Moberly rozmýšľal, čo môže byť príčinou podozrievavého postoja. Diskutovali o miestnych školách a kultúrnych záležitostach, ale na povrch sa dostávali len útržky užitočných informácií. Funkcionári údajne vykreslovali taký ružový stav, že vznikali pochybnosti o primeranosti ich odpovedí. Napríklad, že 60 % detí v Banskej Bystrici bolo prijatých na stredné školy. Vyjadrovali ďalej súčasne zanietenie pre nový systém zavádzania praktickej manuálnej práce do škôl, ale nepodarilo sa im dať jednoduchý reálny príklad, ako to funguje v praxi, napríklad v Banskej Bystrici. Len tlmočník spomenul, že spolu s ostatnými učiteľmi vodí žiakov na stavbu novej rekreačnej haly. Na uvedenej ekonomickej škole sa súčasne učila francúzština a nemčina, ale angličtina sa nevyučovala.

Diplomati sa zaujímali o najaktuálnejšiu novinku – plán založiť v meste stály operný súbor. V meste s čosi viac ako 20-tisíc obyvateľmi to bola zaručená cesta veľkej finančnej straty, na čom nič nemohlo zmeniť ani to, že opera nebude mať vlastnú budovu. V susednom Zvolene navyše fungovalo stále divadlo, a tak zriadenie opery nemohlo byť ničím iným len akýmsi dlhom voči regionálnemu centru.

Obaja diplomati zažili v Banskej Bystrici aj Medzinárodný deň detí. Aby mohli vidieť detský sprievod, zostali až do podvečera. Z osláv bolo zrejmé, že ich prípravám sa venovala veľká pozornosť. Niektoré deti boli oblečené do krojov krajín sovietskeho bloku, iné skupiny detí mali na sebe tričká a usporiadane do radov vytvárali rôzne štátne vlajky. Diplomati považovali za deprimujúce, keď organizátori nechali deti predvádzat „medzinárodný“ sviatok ako deň detí výlučne len zo socialistického tábora.

Dalším dojmom, ktorý Moberly pocíťoval oveľa viac ako pred rokom, bol lokálny patriotizmus. Zaknihoval celý rad drobných prejavov tohto „separátneho slovenského postoja“ a demonštruje ho návštevou Katedry angličtiny (správne Katedra germánskej a anglickej filológie) na Filozofickej fakulte UK v Bratislavе. Vždy, keď sa konverzácia s pracovníkmi katedry zvrhla k problematike „nášho národa“, hovorilo sa o existujúcich a nepopierateľných rozdieloch v porovnaní s obyvateľstvom českých krajín. Porovnateľný nedostatok zahraničných kontaktov univerzity sa vysvetľoval zase tým, že všetky zahraničné možnosti zhltne Praha.

Jediným profesorom katedry bol František Kalda, ako docenti pôsobili William Schwanzer, ktorý bol súčasne aj vo funkcii vedúceho katedry, ďalej Ján Šimko a Antónia Šefránková. Medzi odbornými asistentmi nájdeme J. Janákovú, L. Soudeka, Z. Studenú, E. Terraya a A. Virsíkovú. Ako asistenti pôsobili L. Bra-

ganec a I. Vaverková. Lektorom bol Hansjörg Jerger. Katedra okrem nemčiny a angličtiny zastrešovala aj španielčinu, severské jazyky a holandčinu.

Moberly spomína štyroch členov katedry, ktorí s ním diskutovali a pravdepodobne tvorili „anglickú“ časť katedry. Bolo skúškové obdobie a všetci štyria mu venovali celé predpoludnie. Z diskusie sa diplomat dozvedel, že na katedre študovalo 38 poslucháčov, presnejšie väčšinou poslucháčok, keďže prevládali dievčatá. V porovnaní s paralelným nemeckým štúdiom 60 študentov bol stav na angličtine takmer o polovicu menší. Počet záujemcov o štúdium presahoval počet prijatých približne o tretinu. Prednášky boli povinné prvé tri roky štúdia (v priemere 32 hodín týždenne) a od začiatku bežali v angličtine. Dvanásť hodín z 32 sa týkalo anglických reálií a tém.

Čo sa týkalo kontaktov so Západom, ten prakticky neexistoval. Pracovníci katedry však úplne odstihnutí neboli a s výnimkou vedúceho katedry všetci už boli minimálne raz v Anglicku. Jeden z členov v uplynulých dvoch rokoch dva krát sprevádzal skupinu detí, iný bol v tomto roku niekoľko týždňov na kurze v Londýne. Jeden z nich Moberlymu povedal, že príležitostne počúvajú správy BBC. Pracovníci katedry (nie však študenti) mohli na katedre žurnalistiky čítať anglickú tlač. Prejavili veľký záujem o nahrávky Shakespearových hier zrealizované prostredníctvom British Council.

Najnovšie zmeny v československom výchovno-vzdelávacom systéme budú mať negatívne následky na výučbu angličtiny. Tá sa na Filozofickej fakulte UK učila v kombinácii a ako hlavný predmet sa učila celých päť rokov, pričom druhý predmet (slovenčina alebo ruština) sa učil tri a pol roka, druhý svetový jazyk dva roky. K tomu patrilo ešte povinné štúdium marxizmu-leninizmu. V nových podmienkach dostane hlavný predmet dotáciu taktiež päť rokov, podiel vedľajšieho sa však zvýši až na 4 roky, čo v praxi oba predmety v podstate vyrovnaná. V poslednom ročníku sa totiž pozornosť zameria predovšetkým na diplomovú prácu. Ďalším aspektom nového systému sa mal stať takzvaný Úvod do praxe pre univerzitných poslucháčov. Ešte sa nepoznali všetky detaily a mnohé zostávalo s otáznikom. Vedelo sa však, že v rámci úvodu počas prvého roku štúdia musia študenti tri dni v týždni pracovať v niektoré z miestnych fabrik a ďalšie tri dni plniť si povinnosti na univerzite. V druhom, treťom a štvrtom ročníku mali študenti povinnú brigádu. V piatom ročníku polovicu času študent venuje praktickej práci, na ktorú sa štúdiom pripravoval, a polovicu času príprave diplomovky. Na katedre, pochopiteľne, panovali obavy, aby tento systém nebol na úkor štúdia, vedľ len v prvom ročníku mal študent menej času na štúdium ako kedykoľvek predtým. Rovnako mnohé detaily okolo praktickej práce zostávali nejasné. Aj preto nikto z katedry systém vo všeobecnosti nekritizoval, ale nikto ho ani nechvánil.

Moberly osobitne spomína najmladšieho člena katedry, pravda, bez uvedenia mena, ktorý sa návšteve mimoriadne tešil a ďakoval diplomatovi, že prekonal všetky ťažkosti s nhou spojené a prišiel do Bratislavu. Veľmi dúfal, že zostane s Moberlym v kontakte aj po jeho odchode. Nepokúšal sa skryť radosť ani pred svojimi kolegami, ktorých ľahko presvedčil, aby zakončili spoločné štvorho-

dinové stretnutie aj spoločným obedom. Takéto spontánne a srdečné privítanie Moberly nikdy v Prahe nezažil a – ako napísal – keby kvôli ničomu inému, tak hlavne a len kvôli tomu sa oplatilo uskutočniť tento výlet.

Správa sa najviac venuje vzťahom medzi Čechmi a Slovákm, pričom nezabúda opäťovne zdôrazňovať očividné rozdiely a problémy existujúce medzi oboma národomi. Aj návšteva filmových štúdií na bratislavskej Kolibe otvorila otázku očividnej rivalry medzi Barrandovom a Kolibou. Moberlyho prijal technický riaditeľ (riaditeľ Koliby bol v Prahe na kongrese socialistickej kultúry) a po anglicky hovoriaci reprezentant Štátneho filmu. Britský diplomat sa dozvedel, že Koliba má 200 zamestnancov, manažment a riaditia sú mladí a dobre pripravení. Štúdiá sa stále rozsirujú a v súčasnosti sa v nich nakrútilo 5 celovečerných filmov do roka. Zámerom však bola po dokončení štúdií výroba 12 – 15 filmov do roka. Iný sprievodca však Moberlymu tvrdil, že ich počet neprekročí číslo osem. Moderné zariadenia umožňujú vyrábať filmy najvyššej kvality. Predstavitelia Koliby oboznámili britského hosta s technikou výroby filmov a napríklad aj s nakrúcaním exteriérov. Štúdiá už mali techniku na širokouhlé filmy so stereozvukom, hoci doteraz v takejto podobe nakrútili len jeden krátky film a ďalší dokument o slovenskom každodennom živote bol v štádiu príprav. Každoročne sa objavil jeden film v koprodukcii s niektorým zahraničným partnerom, tento rok to boli východonemeckí tvorcovia. Koliba nemá stálych hercov, ale hráva v nich špička z bratislavských divadiel vrátane SND.

Moberly pripomína nepretržitý tlak zo strany komunistických orgánov na filmový priemysel, aby viac produkoval súčasné a väčšmi „pokrovkové“ filmy, teda filmy s ideologicky „správne“ uchopenými tématami, medzi ktorými malo dominoval slovensko-sovietske priateľstvo, socialistická výstavba a úloha komunistov v SNP z roku 1944. Podrobnejšie si všima najnovší film *Kapitán Dabač* nakrútený režisérom Paľom Bielikom. Film nemohol prejsť cez ideologickej kontrolu už len tým, že zachytáva príbeh dôstojníka slovenskej armády, ktorý prešiel na stranu Povstania a bojoval nielen proti fašistom, ale i vlastnému svedomiu. Hlavný hrdina bol individualistom utápalajúcim navyše svoje problémy v alkohole. Nečudo, že niektoré scény museli vystrihnuť a znova nakrútiť, lebo ich pôvodný ideologickej efekt nebol údajne adekvátny. Takéto zásahy museli strpčovať tvorbu a potláčať profesionálnu hrdosť tvorcov.²⁶

Inak sa však zamestnanci a manažment Koliby vnímali ako modernejšie a flexibilnejšie štúdiá v porovnaní sice s väčšími, ale oveľa konzervatívnejšími štúdiami v pražskom Barrandove. Aj to bolo jedným zo svedectiev, že v porovnaní so stavom spred roka vnímal Moberly oveľa intenzívnejšie miestny patriotizmus či, inak povedané, prejavы slovenského vlastenectva alebo nacionálizmu. Očividná

²⁶ K tomu podrobne PAŠTÉKOVÁ, J.: Reflexia morálneho aspektu vojny v slovenskom hranom filme. In CORNELISSEN, CH. – HOLEC, R. – PEŠEK, J. (eds.): *Diktatura – válka – vyhnání. Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostredí od roku 1945*. Ústí nad Labem 2007, s. 275 – 285.

rivalita s Čechmi a tendencia myslieť skôr v slovenskom ako v československom duchu boli toho najcharakteristickejším prejavom. Súčasne to svedčilo o ešte vždy existujúcich hlbokých rozdieloch medzi Slovákm a Čechmi. Napokon sa správa končí poznámkou, že krátko po návrate do Prahy sa pri Bratislave zorganizovali slávnosti česko-slovenského priateľstva za účasti okolo 150-tisíc ľudí (!!!) a šiestich členov ÚV KSČ. To svedčilo podľa Moberlyho minimálne o tom, že s uvedeným priateľstvom to zrejme nebude úplne v poriadku, keď sa štátnym a straníckym orgánom neťažilo organizovať podobné monštrúzne podujatie.

Treba dodať, že išlo o podujatie na Devíne naozaj deklarované ako slávnosť česko-slovenského priateľstva. Konalo sa v nedeľu 21. júna 1959 a podľa dennnej tlače sa ho skutočne zúčastnil uvedený počet ľudí. Prilákala ich možnosť po 8-ročnej odmlke znova masovo navštíviť impozantné devínske bralo s nádherou scenériou, vedľa inak sa nachádzalo v prísne stráženej pohraničnej oblasti, ako aj vystúpenie operného súboru pražského Národného divadla, ktoré v devínskom amfiteátri slávnostným predstavením opery Bedřicha Smetanu *Libuše* končilo svoje turné po Slovensku. Oficiálny rámec slávnostiam dodala prítomnosť prezidenta a prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného a ďalších piatich členov politického Byra ÚV KSČ, ako aj celého radu slovenských straníckych predstaviteľov. Medzi nimi bolo možné vidieť napríklad kandidáta Byra ÚV KSS Alexandra Dubčeka. Slávnostný prejav prednesol povereník školstva a kultúry Vasil Biľák.²⁷

Podobné akcie mohli len ľahko posunúť riešenie česko-slovenských vzťahov. Oveľa viac im mohla prospieť *Ústava Československej socialistickej republiky* prijatá v roku 1960. Obsahovala síce zásadu rovnoprávnosti oboch bratských národov, ale ani zdáleka neodstránila asymetrický model riešenia týchto vzťahov. To však už bola aj pre britskú diplomaciu úplne iná kapitola.

Svoj referát som v Prahe zakončil poznámkou, že je dobré, ak otázky česko-slovenských disproporcií, problémov a ľahkostí skúmame na vedeckých podujatiach už len ako historický problém. V súčasnosti by preto mohli česki a slovenskí historici Britom jednotne a v parafráze na Gosiorovského slová výstižne povedať: „Vy máte svojho Gibbona, my máme nášho Prečana.“ Lebo Vilém Prečan sa zapísal nezmazateľným spôsobom tak do československej, českej, ako i slovenskej historiografie.

²⁷ Na staroslávnom Devíne mohutná manifestácia jednoty Čechov a Slovákov. *Pravda*, 40, č. 171 z 22. 6. 1959.

***You have your Gibbon, we have our Nejedlý.
Observations of the British diplomat from his travels through
Slovakia in the years 1958-1959***

ROMAN HOLEC

The paper presents observations of the British diplomat Patrick H. Moberly and Canadian diplomat K. Harman from their travels through Slovakia in April and May 1958 and in June 1959. These travels helped to correct the existing stereotypical views of the British Foreign Office on Slovakia and on Slovak-Czech relations, on the economic and cultural transformations of Slovakia.

KOREŠPONDENCIA PREČAN – ŠIMEČKA V ZAČIATKOVÝCH NORMALIZÁCIE¹

VOJTECH ČELKO

Po skončení štúdia histórie na Filozoficko-historickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe odišiel Vilém Prečan na umiestenku na Slovensko, kde na Komenského univerzite v Bratislave ako odborný asistent prednášal dejiny KSČ. Tu sa v roku 1956 zoznámil a spriatelielil s Milanom Šimečkom,² ktorý zastával podobné zamestnanie. Ďalšie roky si telefonovali alebo sa stretávali pri častých Prečanových pracovných pobytach na Slovensku. O tomto období nie sú známe žiadne listy. Korešpondencia, o ktorej chcem hovoriť, sa časovo viaže na začiatky normalizácie. Začína sa listom Milana Šimečku z 30. mája 1969 Vilémovi Prečanovi, ktorý sa v máji a v júni 1969 zdržiaval ako štipendista na St. Anthony College v Oxforde. Výber sa končí listom z 10. augusta 1976 z Edesse pri Hannoveri v Nemeckej spolkovej republike, kam sa Vilém Prečan s rodinou vystahoval 11. júla 1976. Korešpondencia obsahuje 23 listov Milana Šimečku adresovaných Vilémovi Prečanovi a 55 listov Viléma Prečana Milanovi Šimečkovi do Bratislavu. Aj tak konvolút tejto korešpondencie nie je kompletný. Z niektorých listov máme úryvky, o dvoch listoch z korešpondencie viem, že sú nenávratne stratené, a tie ďalšie, na ktoré sa niekedy reaguje, neboli zaradené do výberu, ktorý vyšiel v nemčine pod názvom *Die sieben Jahre von Prag 1969–1976* vo Fischer Verlag, Frankfurt/Main, v roku 1978. Knižka, v ktorej sú zmienené listy, obsahuje aj inú korešpondenciu – denníkové záznamy, úradné doklady, protestné listy a vyhlá-

¹ Vychádzal som z prepisu českého (už redigovaného) rukopisu knihy *Die sieben Jahre von Prag 1969 – 1976. Briefe und Dokumente aus der Zeit der Normalisierung*, ktorá vyšla k 10. výročiu sovietskej invázie po nemecky v roku 1975 v nakladateľstve Fischer Verlag, Frankfurt/M. Ručník je uložený v Československom dokumentačnom stredisku v Prahe.

² Milan Šimečka (7. 4. 1930 Nový Bohumín, okr. Karviná – 24. 9. 1990 Praha), slovenský filozof, eseista a publicista českého pôvodu. Po skončení štúdií na Filozofickej fakulte Jana Evangelisty Purkyně v Brne trvale pôsobil od r. 1954 na Slovensku. V rokoch 1954 – 1958 prednášal marxistickú filozofiu na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, 1958 – 1970 na Vysokej škole múzických umení v Bratislave (od r. 1968 docent). Roku 1970 donútený z vysokej školy odísť, pracoval v robotníckych profesiách a mal zakázané publikovať. Angažoval sa v boji za občiansku slobodu a ľudské práva a udržiaval kontakty s českým disentom. V r. 1981 – 1982 bez súdu väznený, odvtedy žil ako nezávislý publicista, vydávajúci svoje diela v exilových nakladateľstvách a v samizdate. Od januára 1990 člen predsedníctva a poslanec Slovenskej národnej rady, od júla 1990 predseda Rady konzultantov a člen kolégia prezidenta republiky. Vo svojich literárnych dielach sa najprv zaoberal sociálnym utopizmom, neskôr pre-dovšetkým vzťahom inteligencie a moci a problematikou demokracie. Písal doslovky k slovenským literárnym textom, ktoré vychádzali v zahraničí. Z diela: *Sociálne utópie a utopisti, Kríza utopizmu, Obnovení pořádku, Kruhová obrana, Konec nehybnosti*.

senia. Celok vytvára individuálnu dokumentáciu, ktorá má príkladne vysvetliť jeden osud z mnohých v normalizovanom Československu.

Mojím cieľom nie je upozorniť a komentovať pozoruhodné listy Viléma Prečana adresované Gustávovi Husákovi, ktoré by si už aj pre formu a spôsob argumentácie s odstupom takmer štyridsať i viac rokov zaslúžili svoj samostatný život aj mimo tohto kontextu. Alebo uvádzat a glosovať ďalších adresátov. Zamieriam sa len na úzko vybraný materiál korešpondencie Viléma Prečana s Milantom Šimečkom.

Listy majú niekoľko rovín – politická situácia, vzťah k minulosti, vyhliadky obidvoch protagonistov.

Milan Šimečka v prvom liste z ČSSR (30. mája 1969), ktorý bol napísaný po aprílovom pléne a nástupe Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ, glosuje politickú situáciu. Sťažuje si, že niet kam prispievať, a ak by bolo niečo napísané a cenzúra to pustila, tak treba ísť pod úroveň roku 1963. K aktívu po májovom zasadaní ÚV sa vyslovuje: *Jsem v náladě, protože právě dnes Husák vyskakoval v televizi na aktivu ve Výsočanech. Je to zcela zřejmě šílený psychopat. Podařily se mu výroky, které silně připomínaly skřeky tryglodyta z padesátých let. Mimo jiné: nebude nikoho kráglcovat, ale nedáme si také stranu krieglovců. Stádo podlídí z Prahy devět se mohlo uřehtat. Byly to přirozeně samé karlínské stvůry, které nadšeně řvaly 'se Sovětským svazem na věčné časy'. Příteli, je to úplně prosranný a není jiné cesty než se vrátit ke Švejkovině a k šibeničnímu humoru, aby člověk nemusel denně zvracet jeden kýbl. Rudé právo převzalo úlohu Tribuny a nejméně třikrát tam byl vzpomínán Tvůj zločin. Zatím bez jména. Kal a bahno leze pomalu nahoru, impotentní a blbci s komplexy se natřásají na obrazovce a koktají své hovadiny. Sám se divím, že jsem byl ve stejně straně s tématem lidma. Stalo se to, co jsme předpovídali, partaj se definitivně zdiskreditovala a stala se prostě páťou kolonou, národní hrdinové jako Černík a Svoboda pokojně přijali úlohu místodržitelů okupantů. Černík improvizoval v projevu a hned bylo zřejmé, že má inteligenční kvocient pod sto.*³

Ďalší Šimečkov list z 23. septembra 1970 k situácii a mieste intelektuála v súčasnej dobe píše: *Mám nepříjemný pocit, že všichni brebtáme v jakési nesrozumitelné řeči, v nějakém dobrovolně přijatém esperantu, které však nezapře, že je umělé, zatěžuje myšlení jako gotické písmo, prostě mumláme jako gorily v kleci a nikdy nepochopíme, jak jsme se do té zoologické zahrady dostali.*

Dovoláva sa Švejkovho postrehu, že *kurvy bez intelligence jsou ceněny mnohem více než kurvy s inteligencí, v originále „slečny“*.

V tejto súvislosti Šimečka ďalej uvažuje, akým spôsobom chce strana pokračovať voči ľuďom, ako je on a Prečan.

Umím si predstaviť, že i řada intelektuálov bude vyzvána anebo přímo proše-

³ Sedm pražských let 1969 – 1973. Dopisy a dokumenty z časú normalizace, rukopis, s. 29. Ďalej uvádzam citácie z rukopisu pod názvom *Rukopis*.

na, aby vstoupila do očistce, smyla své hříchy a postoupila mezi anděly. Ale aby vynikla lákavost očistce, musí být zachováno peklo pro lidi jako jsi i Ty a já, aby si ti, kteří budou očištěni, mohli s upokojením říci: Když se to tak vezme, nám se ani nedáří špatně, když vezmeme do úvahy, jak se mají ti chudáci v pekle. A tento trik určitě posilní vztahy mezi stranou a lidem.⁴

O rok neskôr sú obaja v robotníckych profesiach, Šimečka robí šoféra a Prečan je vo výmenníku motolskej nemocnice.

Šimečka vo svojom liste z 17. augusta 1971 píše: *Vžívám-li se trochu, pokud to jde, do Tvé situace, jsi, marná sláva, objektem dané historické situace, jinak řečeno, neseš logické důsledky postoje, který jsi si zvolil jako ostatní – jen v jiné intenzitě a nepříjemnosti. Je to skoro tak jednoduché jak v starých kovbojkách: muži nezbývá, než aby stál a s pohrdáním sledoval, jak Apači povykují okolo kůlu. Neboť co zbyvá? Je to až kupodivu, že tahle doba znova a znova reprodukuje modelové situace z naivní četby mládí. Člověk by skoro věřil, že tomu tak v těch historikách skutečně bylo. Nežádej ode mne za svůj postoj často opakováne uznání. Já jsem nikdy nepomyslel na to, že by ses' mohl chovat jinak.⁵*

Ďalšia téma, akou sa vo svojich listoch zaoberali, bola historická perspektíva, ktorá vyžadovala brať do úvahy širšie súvislosti. Šimečka 9. novembra 1971 píše: *Při přísné sebeanalýze dojdeme k závěru, že na tom nejsme tak špatně jako většina našich historických předchůdců. Jen se nám to tak jeví. Celý život jsme vlastně žili v určitém kompromisu se svým společenským zařazením a konečkonců také se svým svědomím. Ke konsekventnosti jsme byli vlastně přinuceni. Bavilo nás řezat pilečkou do větve, na které jsme sami seděli, pravda v naději, že spadneme na nějakou silnější, a vytknout, že jsme se na tu zem nepostavili vlastníma nohama už dávno. Takže co? Ted' nás samozřejmě žere, že jiní se na větví udrželi a pokračují v kompromisnictví. Ale když se to tak vezme, nemáme právo jim to moc vytýkat, pokud neplivají kolem sebe a nekopou do těch, kteří leží na zemi. A co teprve ti, co na větví neseděli: jejich průserářství vlastně jenom pokračuje, už si zvykáme. My si zvykáme.*

Šimečka sa dotýka aj frustrácie z doby: *Žere nás, že jsme chytřejší. A když vidíme tu blbost, která rozkvétá vůkol, neschopnost denně demonstrovанou, zabedněnost, která se veřejně předvádí, zdá se nám, že je to prostě k zblití, že tohle všechno kvete a vzdělanost a schopnost jsou u ledu.*

V korešpondencii sa objavia novinky okolo volieb. Šimečka informuje o prípade Jozefa Bžocha,⁶ ktorého zatkli pre letáky vyzývajúce na neúčasť vo vol-

⁴ Rukopis, s. 39 – 41.

⁵ Tamže, s. 53 – 54.

⁶ Jozef Bžoch (25. 11. 1929 Závod pri Malackách, žije v Bratislavе), literárny kritik, esejista, prekladateľ. Celá historka je podrobnejšie opísaná: ČELKO, V.: Stretnutia s Jozefom Bžochom. In *Osemdesiat Jozefovi Bžochovi*. Bratislava 2006, s. 126 – 127.

bách. Bžoch sa v politike, aj keď bol členom redakčnej rady *Kultúrneho života*, neangažoval. Šimečka to glosuje slovami: *Ty hľety meče dopadají také na lidi bez výberu, ako smrt nade všemi visí, ale u nás stále náhoda stříhá nitky. Je to takové osklívé a zbytečné. Je to prostě metoda, že jeden ze třídy dostane po hubě, aby ostatní byli tiše. Odnesete to ten, kdo je po ruce.*⁷

Šimečka píše o svojom postoji k voľbám 1971. Napísal jednostránkové vyhlásenie, v ktorom sa vyhol manifestácii politického postoja, iba vylíčil svoj osud za posledné dva roky, a v závere konštatoval, že *námořník hozený pries palubu nemá ani fyzickou možnosť, aby se zúčastnil slavnostného oběda u kapitánova stolu*. Ďalej vyhlásil, že *není schopný spoluvytváret radostnou náladu, protože ji nemá a že tedy nemôže donutit své nohy, aby ho odnesly k volbám.*⁸

K povolebnej novej vláde na adresu Bohuslava Chňoupka⁹ Prečan iba konštatuje, že *je sice neobvyklé, aby vysoký důstojník tajné služby jednoho státu byl ministrem zahraničí jiného státu, ale to už pro nás překvapení není.*¹⁰

Prečan píše do Bratislavы o osude historika Jana Tesaře,¹¹ ktorý je už dva roky vo väzení, a že počul, že každého, kto ide navštíviť jeho manželku, vypočúvajú alebo sledujú. Pokračuje vo svojom liste na Nový rok 1972, kde informuje o svojej návštive u pani Tesařovej, a že čakal na to, čo z toho bude: *Mám-li byt upřímný, čekal jsem je stále – nejvíce na Štědrý den. Ale zdá se, že už to není ta stará obětavá garda; také mi jeden známý vyložil, že svátky teď věnuje Big brother kolektivnímu a individuálnímu ožíráni, nikoli organizaci „kratochvíle“.* Jak je ten svět zkažený a prohnily! Na koho se lze už spolehnout?

Ďalej píše o zbabelosti niektorých svojich kolegov z Historického ústavu. Dokonca, že jeden kolega¹² (veľmi bystrý a vzdelaný mládenec) na pohrebe pani K. ho sice kývnutím hlavy pozdravil, ale potom pol kroka za Prečanovým chrbotom tak utekal z krematória, že Prečanova manželka Helena sa vydesila a povedala: *Výzeral vraj ako keby ho chceli tiež spáliti.*

⁷ Rukopis, s. 63 – 65.

⁸ Tamže, s. 65 – 66, list z 29. 11. 1971.

⁹ Bohuslav Chňoupek (10. 8. 1925 Petřžalka, Bratislava – 28. 5. 2004 Praha), slovenský novinár, politik a diplomat. 1969 – 1970 ústredný riaditeľ Československého rozhlasu, 1970 – 1971 veľvyslanec v Moskve, 1971 – 1988 minister zahraničných vecí. Jeden z hlavných normalizátorov. Autor pamäti *Memoáre in claris*.

¹⁰ Rukopis, s. 68 – 70, list z 18. 12. 1971.

¹¹ Jan Tesař (nar. 1933), český historik, eseista, disident, signatár Charty 77. V roku 1958 vyhodený z Vojenského historického ústavu z politických dôvodov, pracoval neskôr v HU ČSAV, 1969 zatknutý, po trinástich mesiacoch z väzby bez súdu prepustený. V roku 1971 zatknutý, z väzenia sa vrátil v októbri 1976, 1979 opäť zatknutý, 1980 sa vystúhal do Nemeckej spolkovej republiky, neskôr žil vo Francúzsku.

¹² Jiří Kořalka (7. 2. 1931 Šternberk, žije v Prahe), agent ŠtB (krycie meno Tajemník).

V závere k tomu dodáva: *Hochu, hle, co dělá strach. Oč jsme na tom lépe než tyto kurvy. Nejsme na tom tak zle, když se nás tak bojí.*¹³

Ďalší list je od Milana Šimečku už z nového roku 1972. Kladie si otázku, či existuje niečo ako tajná červená knižka citátov, lebo momentálne začal v *Pravde* vychádzať seriál V. M. (asi Vladimíra Mináča), ktorý opakuje už inde citované vety z Vaculíka, Liehma, Blažka atď. Dodáva k tomu: *Někdy si myslím, že skutečná bída našeho státního a společenského života, a to neplatí jenom pro nás, spočívá především v převládajícím dilettantismu ve všech oborech lidské činnosti. že snad i toho zlého úmyslu je méně než prosté nevzdělanosti a neznalosti pravidel práce v různých oborech. Kdoví, jestli neprožíváme nějaké období barbarizace, které se naposledy rozklene přes celá staletí.*

Šimečka sa v liste ponosuje na frustráciu, ktorou trpí v zamestnaní: *Někdy mám takový vztek, že bych rozbitel hubu i lidem zcela nevinným, prostě jen proto, že nejsou schopni pochopit, jak těžké je takovou hniliobnou existenci vést. Zároveň si uvedomuje, že nejaké zmysluplné zamestnanie pre neho neexistuje. I kdyby mě nechali dělat něco, co umím, nemohl bych to dělat v tom smyslu, jak by si to přáli. A ty přiznáváš, že taky ne. Příliš těsně jsme se spojili s historií a jen od ní můžeme čekat vykoupení.*¹⁴

Ďalší Šimečkov list obsahuje sentenciu *Kafka se dobré čte, ale nikomu neprospívá na zdraví, když má v jeho světě prožít byť i jeden den.*

Týmto uvádza svoju ďalšiu skúsenosť s Big brotherom. Tentoraz bol vypočúvaný v súvislosti s manželmi Kalinovými,¹⁵ ktorí boli vo vyšetrovacej väzbe. Celkový jeho dojem bol *zdcrucující pocit hanby za svět, ve kterém žijeme, smutek nad nepoučitelností lidí neznajících historii a trochu zděšení nad tím, jak bezmocný je lidský rozum a jak slaboučké jsou primitivní zásady lidskosti, o kterých jsem kdysi předpokládal, že jsou většině lidí vrozeny. A teď vím, že kdysi to bylo mnohem horší, a já, lhostejný hlupák, jsem studoval literaturu a chodil na brigády.*

Šimečka píše, že si pripadal ako v Malamudovej knihe *Kto opravuje*,¹⁶ príbehu Jakova Bokova zo začiatku storočia na Ukrajine. *Sám jsem byl svědkem, vycítil jsem z otázek ten odporný pach přízemního antisemitismu, antiintelektuálské zášti, sociální závisti a všech těch komplexů, které jsou podhoubím naší sociální atmosféry.*¹⁷

¹³ Rukopis, s. 70 – 71, list z 1. 1. 1972.

¹⁴ Tamže, s. 72 – 74, list z 4. 1. 1972.

¹⁵ Ján Ladislav Kalina (23. 2. 1913 Košice – 3. 1. 1981 Mnichov, Nemecká spolková republika), scenárista, autor literatúry faktu. Celá kauza je opísaná v spomienkovej knihe: KALINA, J. L.: *Odpočívaj v pokoji čiže Basa story*. Bratislava 2004. Agneša Kalinová, rodená Farkašová (15. 7. 1924 Košice, žije v Mnichove), píše o tom vo svojej autobiografii *Mojich 7 životov*, Agneša Kalinová v rozhovore s Janou Juráňovou, Aspekt, Bratislava 2012, s. 288 – 322.

¹⁶ MALAMUD, B.: *Kto opravuje*. Knižnica svetových bestsellerov. Bratislava 1970.

¹⁷ Tamže, s. 77 – 78, list z 25. 2. 1972.

Zároveň si uvedomuje, že Kalinových dcéra Julka, ktorá je pred maturitou, je sama doma, zrútili sa jej šance na štúdium, na akékoľvek uplatnenie v živote. A Kalinov boli obvinení len preto, že počúvali pesničky z magnetofónu, debatovali, všetko to bolo viac-menej pre knihu *Tisíc a jeden vtíp*, a obvinenia také, že človek z inej časti tejto planéty ich azda nie je schopný pochopiť.

Prečanove slová v odpovedi z 28. februára 1972 na to sú: *Tragické ovšem je, když to postihne mladé lidi (myslím na tu Julku), pro které to není to, co pro nás, pro které je to jen živelná pohroma, která ničí a boří; kteří z toho nemohou vytěžit co my, protože oni jsou v jiném postavení.* Prípad Kalinovcov pokračoval aj v ďalšom liste Milana Šimečku, ktorý 20. marca referuje Prečanovi: *Julka dostala povolení k návštěvě a vyprávěla mi, že matka je dobré myslí, statečná a že se pokouší brát věci s humorem. Snad je to skutočně tak, a to by bylo to nejlepší.*¹⁸

Prečan píše 6. apríla 1972 do Bratislavы ako reakciu na to, že na Veľký piatok bola prepustená Agneša Kalinová z väzenia, ale jej manžel tam zostal. *Čekal jsem něco podobného, velice mne mrzí, že je to jen napolovic.*¹⁹

Témou ďalšej korešpondencie bolo úsilie Milana Šimečku pomôcť mladšiemu synovi²⁰ dostať sa na gymnázium. Písal v tejto súvislosti predsedovi slovenskej vlády Petrovi Colotkovi, prvému tajomníkovi ÚV KSS Jozefovi Lenártovi a predsedovi Slovenskej národnej rady Ondrejovi Klokočovi, ale neúspešne. Tak nakoniec s Milanom²¹ obišli niekol'ko učilišť a vybrali odbor potrubára, ktorý po piatich rokoch môže byť zakončený maturitou. Sám Šimečka zmenil zamestnanie, prešiel do Pozemných stavieb, kde navštevoval kurz spolu s bývalým riadiťom slovenského filmu na Kolibe a bývalým redaktorom televízie. V liste z 12. júna Šimečka informuje Prečana, že sa bliží súd s Lacom Kalinom. Po konzultácii o návrhu obhajoby píše: *Všechno je to na vodě, zcela absurdní, podrobnosti si necháme na jindy. Z lidského hlediska je postoj obžalovaného obdivuhodný, mám pocit, že někdy z hlediska výsledku až příliš dimitrovský. Nabídlo jsem se obhajobě jako svědek, i když mnou zmítají pochybnosti, zda mám na to správné*

¹⁸ Rukopis, s. 78 – 79.

¹⁹ Tamže, s. 88.

²⁰ Milan Martin Šimečka (3. 11. 1957 Bratislava, žije tamže), novinár, spisovateľ, editor, vydavateľ. Ako synovi režimom perzekvovaného Milana Šimečku mu bolo znemožnené ďalšie štúdium. Pracoval ako ošetrovateľ. Predavač, športový inštruktor, plavčík, kurič. Vyučil sa v Slovnafte za potrubára. Stál pri zrade troch samizdatových periodík: 1981 pri *Kontakte*, po jeho zániku r. 1987 spolu s J. Budajom a J. Langošom založili časopis „K“. 1988 začal vydávať s I. Hoffmannom a O. Pastierom literárno-kultúrne periodikum *Fragment K*, ktoré vzniklo zlúčením samizdatových časopisov *Fragment a „K“*. Po 1989 založil vydavateľstvo Archa a vieďol ho ako šéfredaktor. Neskôr šéfredaktor časopisu *Domino fórum*, denníka *Sme* a pražského týždenníka *Respekt*.

²¹ Dnes sa uvádzá podoba mena Martin M. Šimečka.

*předpoklady, a abych ve své nerudnosti spíš neuškodil. Soud by jistě netoleroval hrubá slova, která se mi bezděky derou z úst, když čtu obyčejné noviny nebo za-slechnu zprávy v televizi či dokonce nějaký rozhovor. Co pak, když budu muset vyslechnout řeč prokurátora?*²²

Proces s Lacom Kalinom sa objavuje stále v korešpondencii obidvoch protagonistov. Šimečka k tomu v liste z 12. júla 1972: *Vše mi připadá hloupé, ubohé, nelidské, jakkoli to všichni vážně bereme, když jenom porovnám váhu všech těch obvinění se skutečnosti, že Laco sedí v těchto vedrech, deštích zimy, jara a léta ve vězení. Stát si hraje na Kafku. Nabídlo jsem se jako svědek, ale už dnes cítím, že jediné, co svedu, bude, že požádám soudce, aby mě permanentně štípal do rameňa, jinak že si budu těžko uvědomovat, že bdím.*²³

Po procese a odsúdení Laca Kalinu sa Šimečka rozhodol a napísal list o tejto hanebnosti Lenártovi, Colotkovi a Klokočovi. Prekvapila ho reakcia, lebo asi po dohovore s ďalšími adresátmi pozval Ondrej Klokoč dvakrát Milana Šimečku na rozhovor. Zmieňuje sa o tom v liste Prečanovi z 20. septembra 1972: *Řekl jsem všechno, co jsem věděl i s trpkostí, která je v nás nashromážděná. Byl jsem dosti vykulen velkorysostí diskuse, která se potom rozvinula s omezením, které je dáno funkcí a politicko-intelektuální anamnézou hostitele. Nepochybňu jsme se však setkali s určitým lidským pochopením, které prý vzkákal odevzdat při druhém rozhovoru i dr. Husák. Samozřejmě jen pro konkrétní lidskou situaci Laca Kalinu. Bylo mi dovoleno tlumočit tyto postoje dále a přes manželku obžalovaného soudu.*²⁴

Napriek tomu to všetko bolo pri vynesení rozsudku po odvolaní zbytočné. Šimečkove slová k tomu sú: *Ukázalo se zase jednou, že ta skupina lidí, která ovládá bezpečnostní a soudní aparát, je silnější než ti, kteří úřadují ve velkých pracovnách a kteří si sem tam ještě dovolí luxus nějakých zbytků morálky. Po všech těch signálech, které jsme pustili do tohoto aparátu jsem měl pocit, že proces probíhal 'na truc'. Soudce pronesl hodinový závěrečný projev plný nenávisti a ke všemu si pozvali na oba dny organizovanou veřejnost, všechny ty lidi s prdebníma ksichtama, kteří se přišli podívat na utrpení starého člověka a kteří by se asi mnohem líp bavili na popravě. Je mi teď zcela zřejmé, že moc představitelů státu trvá pouze ke dveřím jejich úřadů a že jejich strach je větší strachu našeho. Nicméně to byli oni, kdo politickým rozhodnutím vydali všechny vězněné do rukou mechanismu, který nezná slitování ani velkorysosti. S vlky žiti...*

Milan Šimečka sa ešte v liste pred Vianocami 1972 vracia k Lacovi Kalinovi a Prečanovi o tom píše, že manželka bola navštíviť vo väzení Kalinu: *Nemohlo to*

²² Rukopis, s. 90 – 91, list z 25. 4. 1972.

²³ Tamže, s. 99 – 100.

²⁴ Tamže, s. 102 – 104.

být jiné než smutné. Samotné pomyšlení na to, že tento člověk sedí v cele s dvěma desítkami nejrůznějších neštastníků a tetelí se pod dekou jak Babinský pro nic za nic, je příspěvkem k pochopení světa, ve kterém žijeme. A zatím není známky, že by dostal milost nebo nějaké jiné zmírnění trestu. Snad k tomu výročí našeho slavného Února. Myslím si, že se Laco tehdy v tom Únoru dost angažoval, takže nyní za to sežne zaslouženou úrodu jako tečku absurdity za 25 lety života. Chvála bohu, že aspoň já byl v této věci z obliga, protože mládí je rozumnější než stáří, běhal jsem v té slavné době v tretrách po parku a chodil za holkama.²⁵

Inou predstavou bolo, čo by bolo, keby bolo. Tak počas služby vo výmenníkovej stanici hornej kotolne motolskej nemocnice 15. januára 1973 píše Prečan Šimečkovi do Bratislavы: *Tak si predstavuju, že jsem ředitelem institutu moderních politických dějin. Plánuji, která oddělení zřídit, a sestavuji badatelský plán, soustřeďuji kádr lidí a specialisty z příbuzných oborů (nezapomínám na psychology a další hraniční obory). Rozesílám lidi do světa, aby se rychle učili a doučovali, navazuji kontakty a obstarávám literaturu, mobilizuji své přátele v zahraničí, angažuji svého profesora němčiny a angličtiny, aby dal 'mým lidem' před odjezdem potřebný jazykový glanc. Sám se rychle doučuji francouzsky a anglicky. Zřizuji vlastní nakladatelství v čele s Emanem Mandlerem. Pronajímám moderní xerox. Ve spolupráci s knižnicí Reportéra urychlěně přípravujeme populární ediční řadu k dějinám let 1945–1974, mimo jiné dokumenty o procesech 1969–1972, fakta o srpnu 1969, bílou knihu o české kultuře. V jiné řadě překlady, jimiž stačíme nasytit hlad po vědění. Dej mi rok času a deset milionů rozpočet a uvidíš! Co by se dalo udělat s námi, všemi nadřazenými! Pro první dobu bychom dostali moc věcí ze zahraničí zdarma nebo za babku + knihy, moderní přístroje, stáže, stipendia. Ani by neměli hoši čas žrát se mezi sebou o zásluhy z minulosti. A ještě bych měl čas sám psát – Helena by byla zas doma i hoši z výměníku by měli radost.*²⁶

Iné Prečanovo želanie z 29. mája 1973 bolo: *Chtěl bych mít jednou takový venkovský bungalow s mnoha pokoji pro hosty, velkou zahradou, potokem s raky, borovicemi a jinými stromy, kam by za mnou jezdili přátelé a děti s vnoučaty; a měl bych tam skleník se spoustou zeleniny a květin po celý rok. Měl bych soukromý dálkopis, diktafon a nejmodernější kopírovací zařízení na mikrofilmy a dokumenty všeho druhu a velkou knihovnu. A uměl bych výborně anglicky. A nenašíral bych lidi, když mám špatnou náladu.*²⁷

Prečan sa však zamýšľal nad tým, čo robiť aktuálne. V liste z 24. októbra 1973 píše Šimečkovi: *Nejsou podmínky pro žádnou ani velmi malou opoziční (ilegální, resp. presnéji utajenou) organizaci, protože takřka každý rozkecá do 24 hodin*

²⁵ Tamže, s. 109 – 110, list z 17. 12. 1972.

²⁶ Tamže, s. 112 – 114.

²⁷ Tamže, s. 127 – 128.

vše přesně tolika lidem, s kolika se stačí sejít. Stabilizovaly se velmi nezdravé nejrůznější skupiny a klany, setrvává (a někdy se prohlubuje) osobní nevraživost, velmi snadno se šíří a udržují nejrůznější klepy. Pomluvy, jednostranné informace, pololží a polopravdy.

Dorozumění je velmi obtížné. Nemáme společnou řeč, protože nemáme společný program. Příliš mnoho lidí je neschopno osvobodit se od mýtů (spojovalých s komunistickou ideologií a hnutím a komunistickým pojetím socialismu) a utopismu, utopistického způsobu myšlení.²⁸

Šimečka na to reaguje v liste zo 6. januára 1974 slovami: *Snad je ted' dôležité uvolnit si ruce, obrazně řečeno. Nenechat se otupovat tou činnosti, která vyplňuje většinu dne u mne jako u Tebe, tak u mnoha jiných.*²⁹

Listom z Eddesse z 10. augusta 1976³⁰ sa končí jedna kapitola a začína sa druhá. Korešpondencia, ktorá fungovala až do politickej zmeny novembrového prevratu 1989. O tej, na rozdiel od predstavovanej, zatiaľ nič nevieme. Na záver by som chcel plédovať za vydanie českého, už redigovaného rukopisu knihy *Die sieben Jahre von Prag*, lebo je nielen ďalším kamienkom utvárajúcim portrét dnešného jubilanta, ale je svedectvom odporu a víťazného odporu, lebo Vilém Prečan nakoniec prinútil vládnu moc, aby mu vydala pas a mohol sa vystaňovať. Na druhej strane približuje obraz života disidenta proti svojej vôle v siedmich rokoch normalizácie (1969 – 1976).

Correspondence between Prečan and Šimečka in the early stages of normalisation

VOJTECH ČELKO

Almost eighty letters from May 1969 to July 1976 are annotated (or selectively quoted) to illustrate the fate of intellectuals-dissidents in the “normalized” Czechoslovakia. The paper describes their state of mind at that time, face to face with harsh persecution of their friends and acquaintances.

²⁸ Tamže, s. 141 – 144.

²⁹ Tamže, s. 146 – 147.

³⁰ Tamže, s. 205 – 206.

ČECHOSLOVÁK V ŤAŽKÝCH ČASOCH A DILEMA EMIGRÁCIE

SAMUEL ABRAHÁM

Názov tohto príspevku môže evokovať, akoby existovali „ľahké časy“ pre niekoho, kto sa identifikoval s Československou republikou, ktorá prežila svoju 74-ročnú existenciu obkolesená búrlivou históriou druhej svetovej a studenej vojny a bola poznačená tlakom dvoch totalitných diktatúr. Aj rozmach demokracie počas prvej republiky 1918 – 1939 poznačilo a ohrozovalo napätie v strednej Európe, ktoré vyvrcholilo nástupom nacizmu v Nemecku. Prvý prezident ČSR T. G. Masaryk v 30. rokoch konštatoval a varoval, že republika bude potrebovať 50 rokov demokracie, aby sa jej národnostné vzťahy a politická štruktúra stabilizovali. Nasledujúcich 50 rokov však ČSR zažila násilné rozdelenie a nacistickú diktatúru v Čechách a na Morave a bábkový klérofašistický režim na Slovensku. Hoci tesne po 2. svetovej vojne sa demokratické Československo obnovilo, násilný odsun Nemcov a Maďarov radikalizoval pomery a následne sa republika prekvapujúco ľahko stala obeťou komunistického prevratu vo februári 1948. Na rozdiel od okolitých krajín, v ktorých komunisti za výdatnej podpory sovietskej armády nastolili diktatúru, prevrat v Československu sa podaril, hoci sovietska armáda od roku 1945 nebola prítomná.

Komunistické obdobie malo tri fázy – prvá dekáda sa prekrýva s obdobím stalinizmu, keď počiatočný entuziazmus aj medzi mnohými intelektuálmi vystriedal pocit dezilúzie. Práve tí najviac sklamani komunisti intelektuáli boli aktívni počas nasledujúcej dekády, ktorá vyvrcholila v roku 1968 reformným obdobím, bezprecedentným v socialistickom tábore. Jediné krátke obdobie – koncom 60. rokov – znamenalo pre ČSR obdobie zmysluplnnej diskusie a hľadanie koexistencie Čechov a Slovákov, ale aj to, či demokracia môže mať inú formu ako na Západe, a to, čo sa predstieralo na Východe. Tento pokus ukončila invázia Československa v auguste 1968.

Nasledujúce obdobie normalizácie znamenalo koniec akejkoľvek možnosti reformy komunistického režimu, pasivity a rezignáciu väčšiny obyvateľstva – dobu, ktorú filozof a disident Milan Šimečka nazval „vek nehybnosti“.

Komunistické obdobie v Československu sa prekrýva s kariérou Viléma Prečana, ktorý prešiel osudom mnohých intelektuálov – od počiatočného nadšenia komunistickou ideou, rýchlu dezilúziou, následným entuziazmom pre reformu socializmu v 60. rokoch a napokon zaradením sa medzi malú skupinu disidentov, ktorí otvorené vzdorovali skostnatenému komunistickému režimu až do jeho konca v roku 1989. Prečan emigroval v roku 1976 a následne sa začína jeho najaktívnejšie obdobie, čo sa v prípade emigrantov stáva len zriedka. On to dosiahol

podporou disidentov v Československu a založením Dokumentačného strediska v Nemeckom Scheinfelde. Prečan so svojou dôslednosťou podrobne podáva výpoved' o práci v exile. Dokumentačné stredisko v Scheinfelde poskytovalo kľúčové prepojenie disidentov v Česku a na Slovensku so Západom. Vedomie, že ich hlas sa dostane von, že to, čo napísali a vytvorili, sa zachová pre budúcnosť, zohralo významnú psychologickú úlohu pre život disidentov – izolovaných od režimu, ale do veľkej miery aj od spoločnosti. Po páde komunistického režimu v roku 1989 a návrate do vlasti Prečan založil Ústav pro soudobě dějiny (ÚSD) so sídlom v Prahe, a tak zabezpečil pre budúce generácie prístup k materiálom o aktivitách českých a slovenských disidentov v období normalizácie.

V tejto práci sa sústredím na jeden aspekt z obdobia po odchode Viléma Prečana do Nemecka, a to, ako fenomén emigrácie vnímali disidenti po deklaráции Charty 77 a kľúčovú rolu, ktorú Prečan zohral v tejto zložitej diskusii. V období po roku 1977 sa komunistický režim snažil, okrem iného, donútiť emigrovať čo najväčší počet disidentov, a tak oslabiť ich pozíciu a zlomiť ich vôľu vzodorovať husákovskému režimu. Najskôr však porovnám rozdielny priebeh normalizácie v Čechách, na Morave a na Slovensku. Následne analyzujem spor, ktorý sa viedol cez hranice, o emigrácii medzi Vilémom Prečanom, v konfrontácii s Jiřinou Šiklovou a Ludvíkom Vaculíkom. Vysvetlím ďalej, ako sa pričinil Vilém Prečan svojimi zákrokmi a textami osobne o jeho skončenie. V úvahе o podstate a zmysle emigrácie zdôrazním dôležitosť tejto diskusie a budem argumentovať, že hoci tento spor zostal ako epizóda v histórii disentu, jeho význam trvá dodnes.

Dve normalizácie

Pojem normalizácia výstižne definoval Vladimír Kusín v skveej analýze¹ ako *znovunastolenie autoritarizmu po intervencii, kde režimu chýbala autentická legitimita*. Táto reštaurácia autoritarizmu sa deje pod kontrolou dominantnej cudzej mocnosti, ktorá si zachováva právo posledného arbitra a interpreta, avšak preferuje konáť nepriamo, cez svojich domáich posluhovačov [domestic agents].

Komunistická garnitúra vedená Gustávom Husákom mala politickú moc zabezpečenú prítomnosťou okupačných armád. Potrebovala však urobiť dva kroky na „normalizovanie“ krajiny a získanie legitimity medzi členmi strany. Po prvej, musela sa zbaviť politikov aktívnych počas reforiem pred augustom 1968. To bol relatívne jednoduchý krok priamo vyplývajúci z *Moskovských protokolov*.² Omnoho zložitejšie bolo získať politickú legitimitu medzi radovými komunistami. Keďže väčšina obyvateľov nadšene prijala reformy v roku 1968, nebola to ľahká úloha. Legitimitu však možno dosiahnuť aj iným spôsobom, ako len

¹ KUSÍN, V. V.: *From Dubček to Charter 77*. Edinburgh 1978, s. 145.

² MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické strane Československa 1969-1970*, Praha 1997 (Sešity Ústavu pro soudobé dejiny AV ČR, 28), s. 13-29.

úsilím o autentický rešpekt a podporu obyvateľstva. Stačí, ak vedenie strany urobí členov strany spoluzodpovedných za *status quo*. Na tento účel boli zriadené previerky všetkých členov strany, spolu vyše 1,6 milióna.³ Ak chcel člen KSC prejsť cez tieto hromadné čistky, a teda vyhnúť sa vyhodeniu z komunistickej strany, musel podpísť ponižujúce vyhlásenie, že reformy v roku 1968 boli pokusom o kontrarevolúciu a že súhlasi s bratskou pomocou piatich spriateľených armád Varšavskej zmluvy – perfidny eufemizmus invázie v auguste 1968. Týmto potupným krokom sa člen strany stal súčasťou celku, v ktorom mohol v duchu inváziu odsudzovať, no navonok deklaroval lojalitu novému režimu, aby si záchral kariéru a neohrozil zázemie a bezpečnosť svojej rodiny. Bola to akási faustovská zmluva s pokryteckým husákovským režimom. Zároveň tento vazalský vzťah prenášal spoluzodpovednosť za stav a budúcnosť komunistického režimu na každého člena, ktorý prešiel previerkami. Niektoré zdroje uvádzajú, že až 28 % členov strany stratilo členstvo v KSC, čo predstavuje takmer pol milióna nepreverených členov strany.⁴ Tí, čo prešli previerkami (1 217 246 členov KSC), svojím podpisom legitimovali režim, ktorým väčšina v duchu opovrhovala. Husákovský režim sa postaral o „spojencov“ v strane, ktorí ho podporovali, pretože kým trval komunistický režim, ich potupenie a zrada toho, v čo roku 1968 verili, zostali verejne nevypovedané.

Zároveň treba dodať, že previerky, a hlavne to, čo nasledovalo po nich, boli v Česku tvrdšie ako na Slovensku. Týka sa to hlavne politikov, intelektuálov a umelcov. Vylúčenie z komunistickej strany v Česku znamenalo pre týchto ľudí často „odchod k lopate“. Tých istých na Slovensku preverovala KSS a vylúčovala rovnako, no postih bol miernejší: vylúčený člen strany bol degradovaný, no len zriedkakedy ho preradili priamo na manuálnu prácu.

Dichotómia pri previerkach predurčila aj rozdielny vývoj v oboch republikách. V sedemdesiatych rokoch bola česká spoločnosť rozčesnutá na dve polovice, ktoré sa rýchlo od seba vzdalačovali. Tí, čo boli raz vylúčení, mali len malú šancu na rehabilitáciu. Mnohí v izolácii znášali svoj trpký osud, no časť sa začala spájať a vytvorila komunitu spriaznených odporom voči režimu. Toto úsilie vyvrcholilo v disidentskom hnutí Charta 77. Hoci chartisti boli malou skupinou, česká spoločnosť ich na jednej strane obdivovala, pretože sa dokázali postaviť proti komunistickému režimu, no podvedome k nim mnohí cítili averziu, pretože konformnej znášali spoločnosť chartisti pripomínali vlastné zlé svedomie. To predurčilo postavenie chartistov po novembri 1989 a neskôr. Hoci sami bezprostredne neinicovali pád komunistického režimu, spoločnosť ich prirodzene vziať do čela politického diania. Tvrdšie previerky paradoxne vyprofilovali v českej spoločnosti skupinu ľudí, ktorá sa stala legítimnou alternatívou komu-

³ Tamže, s. 117.

⁴ RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1945-1992. Bratislava-Praha 1998, s. 281.

nistického vedenia a ktorá prebrala moc koncom roku 1989.⁵ Takáto legitímna alternatívna skupina sa na Slovensku nevytvorila, a to hlavne z rozdielneho vývoja na počiatku normalizácie.

Normalizácia na Slovensku bola z krátkodobého hľadiska miernejšia, no z dlhodobej perspektívy mala katastrofálne následky. Rovnako ako v Česku každý člen komunistickej strany na Slovensku musel prejsť previerkami KSS.⁶ Ak nechcel byť vyhodený zo strany, musel podpísť už spomínaný dokument lojality s novou mocou. Rozdiel medzi Českom a Slovenskom bol v tom, čo nasledovalo. Väčšina politikov, intelektuálov či umelcov, ktorí boli aktívnymi počas reforiem, čistkami neprešli, a až na malé výnimky neboli väznení.⁷ Komunistickí pohlavári Miroslav Válek, Vladimír Mináč či Ladislav Novomeský, ako píše Ján Rychlík, sa „snažili alespoň častečne svým bývalým kolegům pomáhat“.⁸ Zriadili pre nich miesta v rôznych ústavoch SAV, knižničiach, múzeách a Válek ako minister kultúry dokonca utvoril špecialné odložisko pre nepreverených: Výskumný ústav kultúry. Títo slovenskí intelektuáli, umelci a bývalí politici mali byť vdľační, že nešli do fabriky alebo väzenia, a hoci nemohli robiť vo svojej profesii či publikovať, zostali pasívi a lojálni. Režim ich mohol kedykoľvek zhodiť ešte nižšie do suterénu spoločenského postavenia. Ich nepreverení kolegovia v Česku boli v rámci čistky vrhnutí do tohto suterénu, a tak si paradoxne aj tí, ktorí by možno aj radi vegetovali niekde v múzeu či akadémii, zachovali čistý štít, pretože „pri lopate“ už nemali čo stratíť. Práve medzi nimi sa vyprofilovala skupina ľudí, ktorá sa v rámci Charty 77 spojila s ostatnými disidentmi a utvorili silný celok celiaci komunistickému režimu.

Na Slovensku teda beznádej, depresia, izolácia paralyzovali odpor proti režimu. Ten vydieral a kupoval si mnohých slušných občanov za biedne výhody relatívnej materiálnej konjunktúry a obmedzenú slobodu v kultúre. Režim zväčša nechal ľudí na pokoji, ak mlčali, alebo vyžadoval len minimálnu kolaboráciu. Treba tiež zdôrazniť, že mnohí nekolaborovali a zachovali si, hoci v izolácii, svoju ľudskú dôstojnosť. Žiaľ, nevytvorila sa skupina ľudí, kritická masa, ktorá by znamenala protiváhu voči komunistickému režimu, tak ako ju vytvorili chartisti

⁵ ABRAHÁM, S: *Pokus o analýzu slovenskej spoločnosti alebo koniec šedej zóny*. Bratislava 2002, s. 61.

⁶ Tak ako v iných komunistických „federáciách“ (ZSSR, Juhoslávia), v ČSSR existovala Komunistická strana Slovenska (KSS), ale nie jej pendant v Čechách a na Morave. Existovala len federálna KSČ. Dôvod bol ten, že každý režim, v ktorom malá moc komunistická strana (ukotvená v Ústave, vedúcou úlohou strany), dovoľoval len jedno sídlo moci. V prípade ČSSR to bola federálna KSČ, kde KSS bol len akýsi ornament, ktorý bol prezentovaný ako súčasť federálneho usporiadania. V skutočnosti KSS, tak ako to bolo v prípade vlády ČSSR, Federálneho zhromaždenia či Národných rád, boli všetky tieto orgány podriadené KSČ.

⁷ Výnimkou bol novinár Pavol Ličko (v roku 1967 prepašoval zo Sovietskeho zväzu rukopis Solženycinovej *Rakoviny* na Západ; pozri SME, 9. 8. 2008) alebo satirik Ján Kalina (autor knihy *Tisíc a jeden vtip*), ktorí boli exemplárne odsúdení do väzenia.

⁸ RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci..., s. 282.

v Česku. Tí, čo sa na Slovensku neskôr dostali do konfliktu s mocou, nežiadali zmenu režimu – ochranári a katolícki aktivisti lobovali za svoje špecifické záujmy, odstavení dubčekovci mlčali, slovenskí sociológovia v rámci „ostrovčekov pozitívnej deviácie“ z konca 80. rokov chceli reformovať stranu zvnútra. Zopár slovenských disidentov, ktorí podpísali Chartu 77, bolo príliš izolovaných, aby mali vplyv na spoločnosť alebo aby sa stali zlým svedomím paralyzovanej slovenskej spoločnosti.⁹

Po páde komunistického režimu na Slovensku v roku 1989 neexistovalo zo-skupenie, čo by malo legitimitu disidentov v Česku, a preto intelektuáli, ktorí tesne po novembri prebrali moc, v nej nechceli zotrvať. Najmarkantnejšie odmielili prebrať moc na Slovensku tí, ktorí podpísali Chartu 77. A tak moc od začiatku zostala v ponuke pre bývalých, a dokonca ešte pred novembrom 1989 aktívnych komunistov, ako to bolo v prípade prvého predsedu vlády po novembri 1989 Milana Čiča, ktorý bol ešte v novembri 1989 slovenským ministrom spravodlivosti.

Rozdiely normalizácie v Česku a na Slovensku poznačili aj rozdielne vnímanie politickej emigrácie. Na Slovensku neprišlo k výčitkám tým, ktorí emigrovali. Jednoducho to bolo súkromné rozhodnutie každého jednotlivca, ako sa brániť proti intelektuálnej vyprahnutosti a parályze, ktorá na Slovensku panovala počas celej normalizácie.

Emigrácia pred a po Charte 77

Jedným z dôsledkov invázie v roku 1968 bolo otvorenie hraníc. Československá armáda, polícia, a teda aj pohraničná stráž si prestali na niekoľko mesiacov plniť svoje primárne funkcie, na ktoré ich vytvoril komunistický režim. Vycestovanie do západných krajín, ktoré bolo v 50. rokoch takmer nemysliteľné a v 60. rokoch dovolené len malej skupine obyvateľov, sa po 21. auguste 1968 stalo možné pre kohokoľvek. Ľudia väčšinou utekali zo strachu, obávajúc sa, že situácia sa zhorší a prepukne násilie, alebo emigrovali, pretože inváziu vnímali ako koniec reforiem, ktoré mali viesť k zlepšeniu politickej a ekonomickej situácie.

Tí, čo ostali a s dešpektom sledovali okupantom a ich domácich posluhovačov, nevyčítali nič takmer stotisíc Čechom a Slovákom – emigrantom. Po roku 1969, keď Husákov režim opäť zavrel hranice, obyvatelia Československa emigrantom odchod dopriali, ba až závideli, ak sa niektorým podarilo prekročiť hranice alebo získať povolenie na vystúhovanie. Aj pri vystúhovaní Viléma Prečana s rodinou v júli roku 1976 to v ich okolí bola príležitosť na smutnú rozlúčku, ale nie na výčitky. Získať vystúhovalecké povolenie však bolo v tom období skôr výnimkou. Medzi prominentnými umelcami v Česku ho získal Milan Kundera s manželkou Vérou. Zo Slovenska mohla odísť rodina Kalinovcov po prepustení Jána Kalinu z väzenia. Naopak, mnohým intelektuálom a umelcom, ktorí neprešli straníckymi

⁹ ABRAHÁM, S: Pokus o analýzu..., s. 62.

previerkami, odobrali štátne orgány pasy, a teda nemohli cestovať ani do susedných socialistických krajín.

Zmena vo vnímaní emigrácie medzi disidentmi nastala až po vyhlásení Charty 77. Toto napätie medzi disentom a politickou emigráciou trvalo len niekoľko rokov a v ponovembrovej historiografii sa len zriedka spomína. Dôvodom tohto niekoľkoročného rozkolu bola kombinácia faktov. Po prvé, Charta 77 zjednotila relatívne veľký počet ľudí, ktorí tvorili široké politické a názorové spektrum v celej republike. Treba dodať, že na Slovensku bolo len niekoľko málo signatárov, okrem iného, aj pre už spomínaný rozdielny vývoj normalizácie v oboch republikách. Po druhé, komunistický režim po úvodnej agresívnej taktike voči signatárom, ktorých väznil, šikanoval, dokonca v niektorých prípadoch zavraždil, pridal následne ešte jednu taktiku – ponúkol emigráciu alebo v niektorých prípadoch nútíl disidentov, aby sa vystňovali. Túto stratégiju prebrali zo Sovietskeho zväzu, kde KGB nútila disidentov emigrovať, alebo ich vymieňali za chytených špiónov. Pod krycím menom *Asanace* selektovala ŠtB niektorých disidentov a často sa im vyhŕázala rôznymi sankciami voči ich rodine, ak neemigrujú. Podľa odhadov okolo 15 % disidentov (približne 200 ľudí) dobrovoľne emigrovalo alebo bolo z Československa vyštvaných.

Zároveň sa niektorí západní politickí lídri snažili disidentov v Československu chrániť a podporovať. Napríklad rakúsky kancelár Bruno Kreisky ponúkol každému signatárovi Charty 77 politický azyl v Rakúsku. A tak napríklad profesor Miroslav Kusý si na rakúskom konzuláte v Bratislave bol vyzdvihnutý azyl, no emigrovať nemienil. Ako sa vyjadril, dokonca by možno aj bol emigroval, ak by do emigrácie ŠtB nenútila.¹⁰

V priebehu niekoľkých rokov po Charte 77 komunistický režim vyvíjal na disidentov brutálny nátlak, mnohí boli väznení, a dokonca jeden z tvorcov Charty 77, filozof Ján Patočka, zomrel na následky policajného vyšetrovania. V tejto vypätej atmosféri predstava, že režim zdecimuje rady disidentov núteným alebo dobrovoľným vystňovaním, viedla k prirodzenej reakcii posudzovať odchod ako zradu. Relatívne malá skupina disidentov, ktorá nemienila odísť, sa, pochopiteľne, bála, či ten tlak režimu vydrží, ak sa ich počet bude raptídnne znížovať. Disidenti zúfalo odkazovali emigrantom: „Čím viac vás emigruje, tým viac eštěbákov ostane na nás.“¹¹ Václav Havel po návrate z väzenia v roku 1983 na otázku západného novinára, či neodíde do emigrácie, odpovedal, že „odmítl jsem ji z mnoha dôvodů: ze solidarity se svými přáteli; proto, že když jsme si jistí svou pravdou, nezdá se mi být chlapské utíkat od následku toho, že ji zastáváme; ale i prostě proto, že se nechci stát emigrantem“.¹²

Retrospektívne až tragikomicky pôsobí prípad dramatika a signatára Charty 77

¹⁰ Personálna komunikácia s M. Kusým (Bratislava, 18. 1. 2013).

¹¹ Tamže.

¹² HAVEL, V.: *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989* (uspořádal Vilém Prečan). Praha 1989, s. 26.

Pavla Kohouta. Ten pred svojím odchodom v roku 1978 navštívil niekoľkých priateľov a radil sa, dokonca žiadal ich odobrenie, či má priať pozvanie režírovať do viedenskému *Burgtheatru*. Uvedomoval si, že by ho komunistický režim nemusel pustiť naspäť. Keď sa chcel z Viedne vrátiť, colníci ho posielali nazad, a to z niekoľkých hraničných priechodov, ktoré sa snažil prekročiť. Dobýjal sa naspäť cez železnú oponu, no opačným smerom, ako to bývalo zvykom. Následne všetkými dostupnými médiami dával na známost a zároveň odkazoval svojim priateľom v Československu, že ho nepustili do vlasti proti jeho vôli.

Medzi disidentmi sa načas utvorila akási ponorková atmosféra, kde odsudzovanie emigrácie bolo v duchu, hoci nie v zhode s perfidnym slovníkom komunistických médií, keď tých, ktorým režim dovolil alebo ich donútil emigrovať, nálepkoval ako „zaprodance ideodiverzných imperialistických centrál“.¹³ Samozrejme, to, že komunistický režim útočil na emigrantov, nemohlo disidentom diktovať spôsob dialógu a názory na tých, ktorí emigrovali.

Toto napätie medzi disentom a politickou emigráciou začiatkom 80. rokov prirodzene prestalo, pretože kampaň voči signatárom Charty 77 sa stupňovala a pomoc, ktorú poskytovali emigranti, bola vitálna. Disent totiž zistil, že po prvej, politická emigrácia im môže byť veľmi nápomocná sprostredkováním informácií, upozorňovaním v zahraničí na protiprávne konanie komunistického režimu a napokon zásobovaním odbornej a vydávaním disidentskej literatúry. Po druhej, domáci disent si zároveň uvedomil, že práve tento rozkol si priala a podporovala ŠtB. Aj preto sa pravdepodobne k tomuto obdobiu a fenoménu napäťia medzi disentom a emigráciou takmer nik po roku 1989 nevracia. Ako nedávno podotkol Petr Pithart, obával sa, že táto téma, pre disidentov taká bolestivá a dominantná v období približne 1977 – 1981, zostane zabudnutá a nereflektovaná.¹⁴

Treba zdôrazniť, že to bol práve Vilém Prečan, ktorý mal zásadný podiel na utíšení tohto sporu. Jednak svojou prácou a pomocou disidentom v Československu a jednak svojimi textami, kde poskytol mimoriadne úprimnú, odvážnu a fundovanú odpoveď dvom svojim kritikom a zároveň blízkym priateľom – Jiřine Šikovej a Ludvíkovi Vaculíkovi. Ich korešpondencia o emigrácii je vzácná svojou autentickosťou a úprimnosťou výpovede. Prečan obnažil svoje vnútorné vnímanie, rozpory a pochybnosti o odchode z vlasti, a tým poskytol veľmi originálny pohľad na neriešiteľnú otázkou politickej emigrácie. Bola to korešpondencia v rokoch 1980 a 1981, teda až štyri-päť rokov po Prečanovej emigrácii. To je dôležité, pretože v júli 1976, teda šest mesiacov pred vydaním Charty 77, sa Vaculík lúčil s Prečanom bez náznaku výčitky. O niekoľko rokov sa situácia zmenila, keďže sa zmenil aj vývoj a atmosféra v Československu.

Prečan vo svojej knihe *V kradeném čase* (1994) publikoval dva polemické listy o emigrácii. V prvom odpovedal „Jiřimu Otavovi“, čo bol pseudonym Jiřiny Šikovej, ktorá v marci 1980 napísala otvorený list emigrujúcim disidentom pod

¹³ PREČAN, V.: *V kradeném čase: Výber ze studií, článku z let 1973-1993*. Praha 1994, s. 573.

¹⁴ Personálna komunikácia s P. Pithartom (Praha, 23. 1. 2013).

názvom *Neodcházejte!*¹⁵ Šiklová v ňom žiadala, prosila, aby „neodcházeli“ tí, ktorých Husákov režim ničil, no spolu predstavovali tú tenkú vrstvu spoločnosti, ktorá vytvára kultúru, reprodukuje vzdelanosť a je morálnou chrbticou spoločnosti. Tým, že žiadali od režimu slobodu pre seba (negatívnu slobodu) a mali odvahu požadovať od toho istého režimu, aby dodržiaval ľudské práva (pozitívnu slobodu), na čo sa Husákov režim zaviazal v roku 1975 podpísaním Helsinského dohovoru, vystavovali sa títo jedinci hrozbám ŠtB. Vízia, že by komunistická moc padla, alebo sa umiernila, bola okolo roku 1980 takmer neexistujúca. Preto si niektorí z nich v zúfalstve a beznádeji vrcholiacej normalizácie zvolili vystúhovanie.

Prečan vo svojom liste Šiklovej najskôr argumentuje, že emigrácia alebo zo trvanie vo vlasti je súčasťou práva na vlastný osud a, citujúc Ladislava Hejdánka, aj základné ľudské a občianske právo. Vzápäť bol šokovaný, že potom, keď v máji 1977 emigroval Zdeněk Mlynář, si ten istý Hejdánek sám kladie otázku: „Mohl bych pro budoucnost lidstva a světa udělat na Západě víc než tady?“¹⁶ Prečan si však vtedy neuvedomil psychologický posun v myslach disidentov, ktorý nastal v priebehu niekoľkých mesiacov od vydania Charty v januári 1977. Z jeho postoja emigranta z roku 1976 bolo Hejdánkovo vyhlásenie nepochopiteľné. Jednak si Prečan mysel, že každý sa môže rozhodnúť, kde chce žiť, a jednak sa takto pred jeho odchodom o emigrácii nikto nevyjadroval.

Prečan v liste opisuje svoje pohnútky a pochybnosti o odchode do emigrácie: „Pravda, mé rozhodnutí se rodilo v nejhlubší propasti zklamání marného čekání na Godota zmény k lepšímu, padlo v době největší dezintegrace reformních a opozičních struktur.“¹⁷ V nasledujúcim liste však dodáva, že dost' jasne povedal, „proč je vyprazdňování země o určitý typ lidí pro mne tak děsivé, a oč více se bojím o ty, kteří jsou rozhodnuti zůstat“.¹⁸ Ale píše aj to, že emigroval, pretože sníval o tom, že uvidí cudzie mestá a krajiny, či o prístupe do archívov, ktorý mu bol v Československu odopretý. Tieto dôvody sú racionálne a typické pre emigrantov. Nasledujúci dôvod je však úplne inej kvality:

To, co člověk dělá, dělá především kvůli sobě, ze své vnitřní potřeby. Čím vyšší jsou jeho mravní kritéria, čím větší jeho životní zralost, čím jemnější jeho egoismus, čím méně vnější okázanosti a vnějšího uznání je mu zapotřebí, o to snad je jeho „oběť“ čistší, méně vyzývává, pokornější. Ale přináší ji vždy především kvůli sobě.¹⁹

Takéto otvorené vyznanie v tej dobe a atmosfére svedčí o Prečanovej neuveriteľnej otvorenosti pred svojimi najbližším priateľmi. Ved' Prečan mohol použiť množstvo iných argumentov, a nie vlastný egoizmus, prečo sa vystúhoval. Napo-

¹⁵ PREČAN, V.: *V kradeném...*, s. 553 – 564.

¹⁶ Tamže, s. 555.

¹⁷ Tamže, s. 556.

¹⁸ Tamže, s. 559.

¹⁹ Tamže, s. 557.

kon, emigroval predtým, ako sa objavilo napäťie medzi disidentmi a emigrantmi. Na dôvažok, už vtedy všetko, čo robil, sa sústredilo na pomoc práve tej malej skupine ľudí, ktorá sa cítila doma ohrozená a opúšťaná.

Reakcia na jeho list od Ludvíka Vaculíka bola rovnako úprimná a ostrá. Totiž, pre tú tenučkú a stenčujúcu sa vrstvu disidentov, ktorí ostali doma, sa Prečanove argumenty, ale aj jeho činnosť, videné z diaľky, mohli zdať ako nedostačujúce až alibistické. Vaculík v roku 1981 reagoval na spor medzi Šiklovou a Prečanom:

Viléme, dějinami čeho se zabýváš, a jak si to má počínat dál? Myslím, že jen z intelektuální a mravní povinnosti zastáváš se svrchovanosti jedince, ale ve skutečnosti bojuješ jako vědomá část celku. – Ano, každý má právo rozhodnout o sobě tak, aby si vyhověl. Ale po každém odchodu cítím se opuštěnější, smutnější a jsem uražený. Vím, je to moje blbost, není to správné. Proto se ovládám, nikomu nic neříkám, na nikoho se nezlobím a jen si myslím: ať jde do prdele, má na to právo.

L. V.²⁰

Prečan musel vtedy znášať tieto slová veľmi bolestne. Napriek tomu tento výrok cituje vo svojej odpovedi Vaculíkovi – možno preto, aby mal čitateľ ucelený obraz o spore aj bez Vaculíkovho originálu. Je to však typické aj pre Prečana ako poctivého historika, ktorý odmietol túto kritiku zatajovať, hoci zdánlivо ľahal za kratší koniec. Paradoxom zostáva, že Prečan je medzi politickými emigrantmi posledný, ktorému by sa jeho odchod dal vyčítať. To, čo vytvoril a urobil pre tých, čo zostali, bolo nepochybne užitočnejšie, ako keby zostal v normalizovanom Československu. Veľmi rýchlo to pochopili aj disidenti a výčitky voči emigrantom v 80. rokoch až do pádu komunistického režimu prestali.

Najvýstižnejšie opísal dilemu nútenej politickej emigrácie a zmysel, či odísť, alebo zotrvať doma, práve sám Prečan. Zamýšla sa nad tým, ako sa môžu v ťažkých časoch tieto dve oddelené časti národa dopĺňať a pomáhať si:

Ludvíku, vymáhal jsem si právo na vystěhování ze své vlasti s rizikem být zavřen v době, kdy vše bylo jiné než potom. Šlo mi také o to, že jsem si chtěl vymoci právo nebýt poddaný vrchnosti ve smyslu glaebe adscriptus. Ale nechtěl jsem utéci tomu, co považuji nadále za svou lidskou povinnost. Pokouším se jí nadále plnit, a vyrozuměl jsem, že o tom víš. Odcházel sem netuše, že je to tak nadlouho. Ale nadále budu tvrdit, že podstatné je to, co lidé dovedou udělat i z toho, čeho se předem nenadáli nebo co je zaskočilo svou jinakostí, v tomto případe definitivností. Myslím, že mnoho našich národních věcí by bylo ještě svízelnějších, kdyby nebylo mnohých z těch, co jsou ‚tady‘.²¹

Paradoxne, túto dôležitú časť v roku 1981 vypustil z pôvodného listu Vaculíkovi a uverejnil ju až v roku 1994. V každom prípade obsahovala podstatu vy-

²⁰ Tamže, s. 570.

²¹ Tamže, s. 581.

rovnania a uzmierenia oboch strán. Našťastie, veta, že *odcházel jsem netuše, že je to tak nadlouho* v roku 1989 prestala byť aktuálna. Hoci Prečan si zachoval dva domovy aj po roku 1989, emigrácia, v zmysle núteného odchodu, prestala byť relevantná. To, kde chce kto žiť, stalo sa vecou slobodnej vôle, a nie rozhodnutia autoritatívnej politickej garnitúry.

Fenomén emigrácie

Diskusia o emigrácii všeobecne a o politickej emigrácii zvlášť je a aj v budúcnosti zostane relevantná. Ako je zrejmé zo sporu Prečan v. Šiklová a Vaculík, politickej emigráciu nemožno vytrhnúť z kontextu a skúmať laboratórne. Okolnosti sú rôzne, vždy je to však symptom naznačujúci mieru ohrozenia spoločnosti politickou mocou. Pri posudzovaní, či emigrácia je odchod, únik, alebo útek, si musíme uvedomiť širšie súvislosti, ktoré sú príčinou emigrácie. Milan Šimečka to vyjadril veľmi výstižne, keď o emigrácii v roku 1984 napísal:

To není pojem, to je hromada gordických uzlů. Mne naplňoval tento pojem vždy stejným zoufalstvím ako pohled na zmuchlaný rybářský vlasec, který se sesmekl s navijáku. Vím předem, že je vyloučeno ho rozmotat... Cítím však, že existuje naprostě primitívni a rozchodusící měřítko pro kvalitu zemí, ve kterých žijeme. Dobré země jsou ty, kam se lidé uchylují ze strachu, z býdy nebo zoufalství, a špatné země jsou ty, odkud se z těchže důvodů utíká. A to platí, i kdyby byl onen chuchvalec bezprostředních příčin emigrace sebezamotanější.²²

Emigrácia pred rokom 1989 znamenala dve veci – únik a nemožnosť návratu. Únik pred komunistickým režimom, ktorému jednotlivec nechcel, nemohol či nedokázal vzdorovať. Emigrácia znamenala aj to, že miesto, odkiaľ človek pochádza, možno nikdy neuvidí. Komunistický systém mal okrem fyzickej moci aj takú, že človek neveril, že sa on, ba dokonca aj jeho deti dožijú pádu režimu. Z hľadiska jedného ľudského života bol komunistický režim doslovne vnímaný, že tu zotrva naveky. Posledná nádej komunistického systému vyhasla v roku 1968 – akokoľvek bola retrospektívne naivná a neuskutočiteľná. Totiž, impérium nemôže mať ľudskú tvár – v centre alebo v jeho provincii.²³

Položme si rečnícku otázku, či ten, kto cíti morálnu povinnosť zostať, má právo niečo vyčítať tomu, kto emigroval. Nielenže také právo nemá, ale zvyčajne ani nič nevyčíta. Z akého dôvodu by aj mohol. Morálka, na rozdiel od etiky, je vec osobná a vnútorná, a teda slobodne zmýšľajúci človek by nikdy nemal upierať inému, na čo si sám nárokuje – vlastné rozhodnutie, ako a kde chce stráviť svoj život. To bol aj Prečanov morálny argument reagujúci na Šiklovú a Hejdánku.

A napriek tomu človek často cíti, že odchodom jednotlivca sa spoločnosť ochudobňuje o určitý svoj rozmer, ktorého súčasťou sa človek cíti a ktorý vytvá-

²² ŠIMEČKA, M.: *Kruhová obrana: Záznamy z roku 1984*. Kolín nad Rýnem 1985.

²³ ABRAHÁM, S.: *Resetované Slovensko : Čistá teória vs. politická prax*. Bratislava 2012, s. 283.

ra jeho identitu. Spoločnosť – teda komunita ľudí, ktorí spoločne vytvárajú určitú kultúru – sa preto bráni, pretože chce, aby sa jej kultúra zachovala v pamäti ľudí. Ľudí, ktorí sú z pokolenia na pokolenie a s úctou pred tradíciou, pokračovateľmi tejto kultúry. Tak sa tiež dali chápať obavy Šiklovej aj Vaculíka.

Jednotlivec verus spoločnosť

Ako predísť tomu, aby sa človek nechytí do pasce, keď vyčíta odchod inému, ktorý tým ochudobnil obraz spoločnosti toho prvého? Ako nebrať emigráciu iného osobne? Politický filozof Allan Bloom vysvetľuje, prečo sa Sokrates dostal do konfliktu so zákonmi a aténskou spoločnosťou. Dôvodom, tvrdí Bloom, neboli predsudky spoločnosti „voči cudzincom, disidentom a nekonformistom, no bol to výsledok zásadného antagonizmu dvoch najvyšších požiadaviek, ktoré sú kladené na jednotlivca – t. j. jeho komunitu, obec a jeho rozum. Tento antagonizmus [pokračuje Bloom] sa môže prekonať len, ak je štát racionálny, ako u Hegla, alebo ak je rozum suspendovaný ako u Nietzscheho“.²⁴ Čo má tento Bloomov postreh spoločné s emigráciou?

Ak bol (zdravý) rozum suspendovaný strojcamí socializmu počas normalizácie, tak človek vlastne nebol postavený pred dilemu, či ostať. Ak komunite, obci štátnej moc odoprela možnosť vlastného rozhodnutia o vlastnom osude, dilema, o ktorej vratí Bloom, prestala existovať. Rozum jednotlivca velil: tejto obci nie som nič dlžný – tento režim ničí kultúru, tradície a vymazáva ľudskú pamäť.

Avšak opäť spoločnosť s poškodenou historickou pamäťou a narušenou tradíciou nerada odpúšťa, nie je benevolentná k rozumu svojich vähajúcich jednotlivcov, ktorí poškúľujú po úniku. Je príliš krehká, aby bola veľkorysá. Obec bytostne potrebuje ľudí, v hlavách ktorých sa tvorí a obnovuje kultúra a prinavacia tradícia. Potrebuje ľudí, ktorí sami cítia, že sú nositeľmi kultúry a oprášujú historickú pamäť.

Treba si uvedomiť, že nie náhodou sú to práve slušní a často pobožní ľudia, ktorí sa starajú o kultúru, vážia si minulosť a boja sa o budúcnosť; hulváti a ignoranti, akokoľvek znie ich verbálna clona, nemôžu mať k minulosti a kultúre vzťah, nepoznajú ich a nerozumejú im. Preto to urputné bazírovanie na jazyku – často jediné, čo potrebujú na svoju definíciu národa. Vnímajú a reagujú cez zmysly a inštinktívne, a preto sú ľahko zmanipulovateľní, a často aj bezzásadoví. Žijú len a len pre dnešok, minulosť si násilne prispôsobujú a budúcnosť vnímajú v utopistických ilúziach, ktorých realizáciu v ich očiach bránia nepriatelia národa, režimu či vznešenej idey.

Ľudia, ktorí si vážia kultúru vlastného národa, ktorí reparujú, čo zničila komunistická spúšť, nepotrebuju pateticky kričať, že ich činnosť je jedna z ich dlžôb vlastnej kultúre, ktorú zachovávajú pre budúce generácie. Táto „dlžoba“ komu-

²⁴ BLOOM, A.: *The Closing of the American Mind*. New York 1987, s. 269.

nite sa môže chápať aj egoisticky, tak ako to Prečan úprimne napísal v roku 1981 v liste Vaculíkovi.

Jednotlivec, ktorý zostal, nemá právo odpúšťať či neodpúšťať svojmu blížnemu – emigrantovi. Záleží na oboch, ako vnímajú vlastnú identitu. Identita, na rozdiel od emigrácie, nie je vecou výberu a rozhodnutia. Je prenosná, avšak identita rodičov sa stráca s druhou generáciou emigrantov. Obaja sú zároveň aj egoisti. Ten, čo ostáva, bojí sa o svoju a o identitu svojich detí. Taktiež chce brániť priestor, s ktorým sa identifikuje a ktorý by mu mohli hulváti a ignoranti premeniť na jazykovo a kultúrne homogénne prostredie, popreliatané frázami, gýcom a lacnými symbolmi. Naopak, ten, kto odchádza, sa zas obáva, že svoju sebarealizáciu a budúcnosť svojich detí už nemôže realizovať tam, kde sa narodil.

Ako možno vidieť, existujú argumenty, ktoré podporujú to, čo tvrdili Šiklová a Vaculík, a existuje veľa argumentov, s ktorými zápasil Vilém Prečan. V priestore medzi vlastnou identitou, tlakom spoločnosti a slobodou rozhodnutia vidím traumu, ale aj dilemu emigrácie, odchodu. Definitívna odpoveď neexistuje. Aj preto bola diskusia na prelome 80. rokov taká dôležitá. Nepriamo sa dotýka dnešnej polemiky o národnej identite či európskej identite, ako aj o postavení a úlohe jednotlivca v čase, keď staré istoty a symboly stratili silu morálneho imperatívu a kultúrneho ukotvenia.

Hard times in Czechoslovakia and the dilemma of emigration

SAMUEL ABRAHAM

The author describes the activities of Vilém Prečan from the summer of 1976 (the year of his departure to exile) in parallel with the discussions on emigration within the Charter 77, including the resolution of conflict between V. Prečan and J. Šiklová on the one hand and L. Vaculík on the other five years after Prečan's emigration. The dilemma of emigration fluctuated within a triangle from one's own identity to social pressure and to freedom.

Z EXILOVÝCH DISKUSÍ 80. LET: POJEM STŘEDNÍ EVROPY

VLADIMÍR GONĚC

Vilém Prečan zůstává hluboce vážen mimo jiné těmi, kdo využívají jeho skvělé sbírky Československého dokumentačního střediska. Tato sbírka (paralelně též sbírka *Libri Prohibiti*) je nedocenitelnou sbírkou ve smyslu záchrany duchovního dědictví, ať už bylo vytvořeno v exilu či samizdatu, záchrany toho, co mělo být ze zlé vůle zapomenuto, smazáno. Lze jedině souhlasit s přirovnáním, že ztráty pro duchovní život české společnosti v důsledku exilu poúnorového, posrpnového a normalizačního jsou tak dalekosáhlé, jako ztráty v důsledku pověstného pobělohorského exilu. Alespoň maličké nápravy lze dosáhnout tím, že se ony duchovní hodnoty, vytvořené v exilu, budou oživovat a navracet do koloběhu duchovních hodnot doma, či – řečeno dnešním módním jazykem – vkládat do oběhu informací.

Vilém Prečan zásadně přispěl k záchráně duchovního dědictví. Je teď na historických, právních, politologických, filosofech a dalších, aby toto zachráněné dědictví nadále zpracovávali, vyhodnocovali, dostávali do širšího povědomí, resp. toto dědictví i dále rozvíjeli. Nezáleží na prostém fyzickém objemu sbírky, záleží na kvalitě obsahu sbírky. Z hlediska zachráněného duchovního dědictví nutno řadit sbírku Viléma Prečana do téže kategorie hodnot jako Národní archiv.

Z obou sbírek byl v tomto příspěvku zužitkován alespoň maličký výsek. Především v případě dvou z níže jmenovaných účastníků diskusí, Karla Bartoška a Jana Vladislava, je rovněž žádoucí doplnit, že V. Prečan oba považoval za své přátele a že si osobně velmi váží jak jejich úzce profesních aktivit, tak dalších rovin jejich exilových aktivit.

* * *

Namísto úvodu postavme metodologickou poznámku proti „vulgárně kartografickému zhlopnutí“: Už dlouhodobě se v přemýšlení o Evropě objevují varování před zhlopnutím ze školského zeměpisu, před zhlopnutím z principu pedagogické názornosti, jehož uplatnění ve skutečnosti vede k deformovaným pohledům a zvráceným hodnocením, k sebeklamům, etc.

Kultura jako taková se odvíjí v přirozeném prostoru, i sama duchovní kultura se odvíjí v přirozeném prostoru. Avšak zároveň nutno pamatovat, že tento přirozený prostor není měřitelný fyzikálními veličinami.¹ Při úvahách o Evropě

¹ Je tedy z jiného úhlu pohledu nutno důkladně domýšlet, že čeština a slovenština (i němčina ...) –

nelze vycházet z geograficko-kartografických postupů a už vůbec je to vyloučeno právě při úvahách o střední Evropě. Takové metodologické vybočení a zároveň varování před takovým vybočením je staré už sto let.

* * *

Zkušenost exilových činitelů oné vlny exilů, kterou vyvolaly komunistické puče, přinesla teprve onen zásadní krok, který vedl k užším vzájemným kontaktům [exilových] činitelů ze zemí střední Evropy. Odtud se mohlo odvíjet další vnímání a pochopení společných zájmů obyvatel střední Evropy a zacílení na prosazování těchto společných zájmů.

Je přirozené, že v rámci tohoto hledání výrazně vystupovaly otázky po samotné střední Evropě, co vůbec je střední Evropa, co je středoevropská civilizace, co je středoevropská kultura, atp. Od přelomu čtyřicátých a padesátých let se společná jednání a společné aktivity koncentrovaly na osvobození střední Evropy ze sovětské okupace, zároveň na úkol záchrany středoevropské civilizace a kultury před likvidačními zásahy neevropské a antievropské, agresivní despocie a jejích domácích satrap.

Nastupovaly první pokusy o hlubší institucionalizaci spolupráce exilů ze zemí střední Evropy. Podnes takto zůstává úkolem komplexně analyzovat činnost „Mid-European Studies Center“ v New Yorku,² stejně jako sledovat práci Komise pro střední a východní Evropu³ při nevládním Evropském hnutí, studovat aktivity Shromáždění porobených evropských národů.⁴ Mezi klíčové rozměry jmenovaných diskusí náležela i otázka celoevropské bezpečnosti tváří v tvář sovětské „nárazníkové zóně“ ve „středovýchodní Evropě“ a tváří v tvář sovětské agresivitě, která si v prostoru středovýchodní Evropy budovala nové „východiště k útoku“.

Od jara 1953 začalo krystalizovat v polském, maďarském a československém exilu téma „sebeosvobození“ zemí středovýchodní Evropy; při diskutování otázky nástrojů se hned od počátku tlačila do popředí perspektiva neutralizace znovusjednoceného Německa⁵ v úzkém propojení s neutralizací celého pásmu zemí středovýchodní Evropy.⁶ A hned na prahu této fáze se zrodily i dva dalekosáhlé

jsou schopny rozlišovat mezi významem „přírodní prostor“ a „přirozený prostor“. Problém střední Evropy se týká přirozeného prostoru.

² Později pod názvem *Mid – European Research Institute*.

³ Commission de l'Europe centrale et orientale; Central and East European Commission. (Šlo o institucionalizovanou spolupráci západoevropských politiků s exilovými představiteli ze střední Evropy.)

⁴ Assembly of Captive European Nations – ACEN. Na tom již pracuje Pavel Paleček, počínaje svou disertací.

⁵ Očekávané v tehdejších podmírkách jako velmi blízký krok.

⁶ Například, dopis Michałowského Ripkovi z 10. května. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, fond Hubert Ripka, kart. 7, inv. č. 00324. Následně: RIPKA, H.: *Memorandum on the Politics of West towards the Soviets after the Stalin Death* (datováno 15. dubna 1953; označeno

propracované integrační koncepty pro střední Evropu, koncept Středoevropského společenství uhlí a oceli pod koordinací polského ekonoma Jana Wszelaki (a pod politickou patronací E. Raczyńského a H. Ripky)⁷ a komplexní politický, politicko-bezpečnostní a současně ekonomický projekt federace pro střední Evropu.⁸

Události roku 1956 vedly k dalšímu prohloubení spolupráce činitelů česko-slovenského exilu s exilem polským a maďarským. Velkou inspirací pro česko-slovenský exil se stalo provázání s činiteli nové polské a maďarské exilové vlny z roku 1956. Do nové polohy se dostával i koncept politiky sebeosvobození. Zkušenosť podzimu 1956 byla vyhodnocena, že komunistické režimy v satelitních zemích existují už jen díky přímé sovětské, především vojenské podpoře, resp. sovětské hrozobě silou. Tím dostávala perspektiva sebeosvobození jasnější kontury.⁹ Totéž platí pro perspektivu vývoje pásma neutralizovaných zemí středovýchodní Evropy do systému nadnárodní hospodářské i politické organizace.

* * *

Koncem šedesátých let nabíhala nová příležitost. Jednak Sovětský svaz byl oslaben v důsledku konfliktů uvnitř mocenské špičky, stejně jako v důsledku rozpadu „světového komunistického hnutí“ a zformování silných proudů antsovětského komunismu; k tomu byl Sovětský svaz ještě kompromitován svou vlastní politikou ve světě. Československý exil byl výrazně posílen novou vlnou; velké pozitivum znamenalo posunutí center exilových aktivit do prostoru přímo sousedícího se „středovýchodní Evropou“. Zároveň toto prostředí bylo mnohem vnímavější k tomu, co se děje v Československu po srpnu 1968, a mnohem vnímavější k tématu „střední Evropa a evropská bezpečnost“.¹⁰

Nová profilace aktivit tentokrát vyvrcholila v uskupení kolem velkého Evro-

⁷, „confidential“). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, fond Hubert Ripka, kart. 27, inv. č. 00917; RIPKA, H.: *Memorandum on a Peace Offensive of the Western Democracies. Eisenhower Address* (datováno 20. dubna 1953; označeno „confidential“). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, fond Hubert Ripka, kart. 27, inv. č. 00918.

⁸ Blíže GONĚC, V.: *An Eastern Schuman Plan? Project of Central and East European Coal and Steel and Political Community (1953)*. Brno 2009.

⁹ GONĚC, V.: *Za sjednocenou Evropu. Z myšlenek a programů Huberta Ripky*. Brno 2004, s. 104 – 157; GONĚC, V.: *Hubert Ripka: un européen*. Brno 2006, s. 128 – 192 (edice vybraných pasáží Ripkova projektu viz tamtéž, s. 293 – 306).

¹⁰ Například, memorandum RIPKA, H.: *La crise de l'empire soviétique* (datováno: Paris, 19. janvier 1957). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, fond Hubert Ripka, kart. 25, inv. č. 00781.

Naopak, Nixonova a Fordova administrativa se vydaly cestou neúměrného sbližování a maximalistické vstřícnosti vůči Sovětskému svazu a téma Československo i téma střední Evropa v roce 1971 už důrazně vyřadily. (Resp. s husákovským režimem vycházely USA mnohem lépe než s nesrovnatelně volnějším někdejším novotnovským režimem.) Podobně k nule směřovala oficiální Británie.

pana maďarského původu, Pála Auera;¹¹ zároveň v návaznosti na koncept H. Ripky. Od roku 1969 krystalizoval plán na vytvoření neutralizované zóny pro středovýchodní Evropu, adekvátně aktuálním podmínkám v Evropě a ve světě.¹² Projekt, připravený pod Auerovou koordinací, se vrací ke starému prostorovému konceptu „Evropa mezi Německem a Ruskem“ jakoby v ještě výraznější míře identity než projekty padesátých let. Namísto neutralizace Německa se nyní jednoduše kalkulovalo s budoucím sjednocením Německa jakožto přistoupením východního Německa do onoho „skutečného Německa“, tedy do SRN, přičemž sjednocené Německo mělo napříště jednoznačně fungovat jako plně integrovaný článek západní Evropy. Středoevropské pásmo se nemělo stát žádným „cordon sanitaire“, tím méně by mělo přinést nějaký následný článek po železné oponě. Pásmo mělo fungovat jako zprostředkovatel a katalyzátor evropské spolupráce.¹³ Poslední verze projektu Auerovy skupiny byla předložena v listopadu 1971 na základě aktuálního vyhodnocení událostí z léta a podzimu 1971.¹⁴

* * *

Existence železné opony byla sice v jistých dimenzích upevněna Helsinským protokolem. Ten ovšem zároveň poskytl skulinu (pro obě supervelmoci nechťenu), aby odstartoval přechod od právě dosažené „nové velmocenské rovnováhy“, tj. americko-sovětské, k oživení evropských témat ve skutečné evropské dimenzi, v tom i k překonávání skutečnosti – někdy až fatalisticky vnímané – že Evropa je už jen to, co zbylo na západ od železné opony. Tudíž právě téma střední Evropy v tom sehrávalo specifickou roli. Ačkoli přímočaré projekty neutrálního pásmá se momentálně dostaly mimo hru, nadále zůstával úkol promýšlet aktivizaci „politiky sebeosvobození“ a středoevropské spolupráce. A vývoj v Polsku, zadrhávající už od poloviny sedmdesátých let, vrátil explozí roku 1979 celé téma do hry naprostě otevřeně.

¹¹ A nebylo to vlastně až tak neočekávané. Už v roce 1958 západoevropští politikové ve vedení Komise pro střední a východní Evropu, když konstatovali, že nejaktivnější spolupracovníci ze středoevropských exilů, Gafencu a Ripka, předčasně zemřeli, sázeli v první řadě na E. Raczyńského a P. Auera.

¹² Srv. též: GONĚC, V.: Pál Auer jako následník Huberta Ripky? In *Slavica Litteraria*, 14, 2011, 1, s. 111 – 119.

¹³ Neutralized Zone between Germany and Russia. In *Studies for a New Central Europe*, s. 6 – 8. Archiv Ústavu politických vied SAV, Fond Martin Kvetko, kart. Rukopisy (ve stavu pořádání).

¹⁴ Jakožto nejdalekosáhlejší novinky podtrhl projekt dva zdánlivě pouze hospodářskopolitické kroky: Nadcházející první rozšíření Evropského hospodářského společenství o čtyři nové řádné členy, na „Desítku“, a očekávané přidružení ještě dalších přinejmenším čtyř států, to bylo hodnoceno jako dalekosáhlé posílení Západu; očekávalo se, že právě tyto kroky bude Sovětský svaz prezentovat jako vůči sobě nepřátelský akt. Srv.: New Chances in Trade Relations and Foreign Policy between the USA, the USSR and China. In *Studies for a New Central Europe*, S. 29 – 31. Archiv Ústavu politických vied SAV, Fond Martin Kvetko, kart. Rukopisy (ve stavu pořádání).

A téma střední Evropy se vracela do povědomí i v západní Evropě, byť zprvu více přes záležitosti kulturní a hospodářské spolupráce v rámci posthelsinského procesu. V kulturní rovině a v rovině idejí a mentalit se specifickým silným podnětem stalo udělení Nobelovy ceny za literaturu polskému autorovi Czesławu Miłoszovi. Nezastupitelnou roli sehrály masové reedice jeho díla v západoevropských jazycích, mezi nimi zejména spisu „Rodzinna Europa“. V západní Evropě přineslo i důrazný impuls k přemýšlení, zda střední Evropa není právě onou sice zapomenutou, zároveň však autentickou Evropou.¹⁵

* * *

Právě za této situace znova sehrával český, slovenský, polský, maďarský, etc., exil závažnou úlohu. Jednak fungoval jako mediátor, ten, kdo aktivně vnáší do západoevropského prostředí téma střední Evropy, kdo zároveň vůbec podává tomuto prostředí všeobecné a strukturované informace o střední Evropě. Z druhé strany exil zvláště od sklonku 70. let znova intenzivně komunikoval s domovem, podával mu nové podněty.

Jako příklad dalekosáhlého významu uvedeme aktivity Karla Bartoška. Promýšlení tématu „střední Evropa“ se věnovala v průběhu 80. let jím vedená redakce *La nouvelle Alternative*, mimo jiné organizovala od konce jara 1985 po několik let obsáhlou sérii diskusí ve spolupráci s Univerzitou Paříž I., diskusí historických, zároveň široce multidisciplinárních, s přizváním odborníků i přímo ze střední Evropy (resp. diskusí nad jejich texty, pokud nemohli vycestovat).¹⁶ Tento diskusní prostor byl posléze propojen s vídeňským. A bylo-li tomu i za aktivního podílu francouzské diplomacie, svědčí to o dosahu těchto diskusí. Na jedné z vídeňských konferencí měl sám Karel Bartošek přímo úvodní referát.

Úctyhodná je především komplexnost a šíře diskusí organizovaných K. Bartoškem. Přes některé možná nadměrné návraty do historie, diskuse reflektovaly aktuální stav střední Evropy v Evropě 80. let a jako skutečné diskuse přinášely i kritické sebereflexe sebe samých. Odrázel se zde mj. význam vést diskuse právě o střední Evropě v celkovém zápase proti tehdejším režimům sovětských satelitů. Jakožto vědecké diskuse zároveň jednak při své interdisciplinární využitosti odhalovaly úskalí dílčích přístupů jednotlivých vědních disciplín;¹⁷ jednak ukazovaly na úskalí kulturního přístupu, který byl nejvíce rozšířený, nejvíce populární, nejvíce medializovaný, zároveň často příliš povrchní, býval pouhou formulací dojmů, často nepřijatelně nostalgický, etc. Rovněž upozorňovaly na úskalí příliš

¹⁵ Nakolik západní Evropa samu sebe vnímalala jako už příliš amerikanizovanou.

¹⁶ Přetisk záznamu z úvodního zasedání celé série: *Europe centrale – problèmes de définition. La nouvelle Alternative*, No 8, Décembre 1987 (1987, No 4), s. 27 – 28.

¹⁷ Mj. výrazný neomarxismus tehdejších maďarských analytiků, zvláště Pétera Hanáka (srov. ještě níže).

pragmaticko-politických přístupů, které mohou vyústovat v povrchní geopolitická schémata, či formulace „politických nároků“.

Sám K. Bartošek kládla specifický důraz na problém demokracie, na potřebu demokracie pro onu větší část střední Evropy. Střední Evropa nutně potřebuje demokratické směřování. To byl tehdy přitom stále parametr, který zůstával u polských a ještě více v maďarských diskusích podceňován, ba ignorován.

Podnětné je zejména Bartoškovo kladení otázek, resp. vymezení okruhů otázek, které jsou úkolem pro další, příští zkoumání. V první řadě je to zároveň varování, zároveň úkol kriticky zkoumat i co znamená psychologizující a zejména sentimentální přístup k tématu střední Evropa; ten skutečné poznávání střední Evropy neposouvá. Stejně tak neposouvá poznávání střední Evropy jednostranný přístup pragmaticko-politický.¹⁸

Polští účastníci diskuse přiznávali, že Poláci si neví rady s Německem a současně že je velká část polských intelektuálů stále zakotvena v „Kresách“, tedy ve východních („ztracených“) částech *Rzeczypospolitej*, od Lotyšska po Ukrajinu. Vyrovnat se s „ideou středu“, pro to už nezbývá smysl ani energie.

Zároveň uznávali střední Evropu za prostor duchovní jednoty, která se obnovila a nejen že má předpoklady, nýbrž už přímo stojí na prahu toho, stát se „jednotou akce“. Ale paralelně nadhazovali téma a varování, co přinese navršení vnitřních problémů v jednotlivých zemích, až se osvobodí ze sovětského jha, s předpokladem, že ono nakupení problémů se pro každou zemi vyprofiluje velmi rozdílně. Existence střední Evropy jakožto reálné jednotky v Evropě může takto být až existencí v budoucnu, možnost však nemusí být naplněna.¹⁹ Z jiných úhlů pohledu polští účastníci diskuse poukazovali na to, co země připisované ke středoevropskému prostoru rozděluje, poukazovali na předsudky ve vzájemném pojímání jednotlivých národů tohoto prostoru. A přicházeli s výzvou naslouchat svým sousedům, naslouchat si navzájem, stejně jako s výzvami (i sebekritickými) přestat se patlat ve svých komplexech i ve svých vlastních mýtech.²⁰

Maďarské pohledy v diskusi akcentovaly význam formování vztahů mezi různorodými institucemi občanské společnosti z jednotlivých zemí navzájem, mezi autentickými pohyby zdola přes hranice středoevropských zemí. Jako konkrétní příklad tehdejší doby vyzvedly aktivity typu Solidarnosti, zároveň se nemají podceňovat ani pragmatické vztahy mezi sportovními kluby či kulturními institucemi. Význam případných smluv mezi vládami zemí střední Evropy byl hodnocen jako neporovnatelně nižší.

Jako specifikum střední Evropy a zároveň součinitel, který pomáhal a pomáhá střední Evropu udržovat a je předpokladem její příští revitalizace, bylo vyzve-

¹⁸ Například BARTOŠEK, K.: La renaissance de l'Europe centrale? *La nouvelle Alternative*, No 8, Décembre 1987 (1987, No 4), s. 3 – 6.

¹⁹ Srv. např. GRUPIŃSKI, R.: Le centre de l'Europe en question. Tamtéž, s. 14 – 17.

²⁰ Srv. např. KRZEMIŃSKI, A.: Joie et méfiance. Tamtéž, No 8, Décembre 1987 (1987, No 4), s. 18 – 19.

dáno, že intelektuální hranice v Evropě nejsou totožné s politickými hranicemi, že duchovní hranice vedou jinudy. Jednak tyto duchovní hranice vytvářejí tenze mezi onou částí antitradicionalistických intelektuálů, kteří už vytváří jistou „duchovní unii střední Evropy“, a proti ní oněmi tradisionalistickými intelektuály, kteří jsou příznační národní uzavřeností a nezřídka i latentním antisemitismem. Poukazovalo se přitom, že je zde ještě jiná část antitradicionalistických intelektuálů, která rovněž vytváří bariéry, totiž svou jednostrannou orientací angloamerickou pomáhá udržovat vztah Washington-Moskva jako jediný důležitý a tím z hlouposti pomáhá udržovat dominanci Sovětského svazu v prostoru na východ od železné opony a redukuje k nule veškeré možnosti prezentace specifického postavení Maďarska; a zároveň znehodnocuje význam vztahů Maďarsko-Rakousko, stejně jako význam vztahů Československo-Rakousko, etc. A v jakoby paralele k jednostrannosti a plochosti M. Kundery maďarští účastníci diskuse zase odmítali jako nepřijatelné dobové módní obdivování práci G. Konráda a zejména P. Hanáka (ty dokonce jako neschopnost rozejít se s marxismem).²¹

Upozorňovalo se rovněž, že nelze zapomínat na pohledy a tlaky zvenčí na střední Evropu. Nemělo se zapomínat na potřebu překonávat pohledy dominující mezi západními intelektuály, že železná opona odděluje [skutečnou] Evropu od non-Evropy a že jen menší část z nich je ochotna prostor Maďarska, Polska a Československa vnímat aspoň jako aktuální „vybočení z Evropy“. Z druhé strany se kladlo za vinu ruské inteligenci, že se naprostou většinou distancovala od Evropy, a to z vlastní vůle (nesouvisí to s komunismem), a že zároveň vnucovala ostatním národům východně od železné opony, že se mají smířit s politickými hranicemi a že mají akceptovat, že s politickými hranicemi musí být spojeno i kulturní rozdělení. Zároveň se ruské inteligenci kladlo za vinu, že v duchu kontinuity (před rokem 1917 i po něm) udržuje jednak závist a komplex méněcennosti vůči Evropě a zároveň pěstuje sentiment o ruském poslání spasit svět, zdůvodňovaném „čistotou a nadřazeností ruské duše“.

Zároveň se akcentovalo, že díky vývoji především v Polsku je přesto část západoevropských intelektuálů ochotna vnímat proevropské posuny v oné části Evropy východně od železné opony. Avšak nadále zůstávají západoevropští intelektuálové většinou příliš upnutí na přísné udržování politického statu quo v Evropě, a to v obavách, že zóna sovětské dominance by se mohla posouvat ještě více na západ. Proti tomu však každé a jakékoli úsilí o návrat k evropské identitě, atž je to ono, které podnikají Poláci v 80. letech, či to, které podnikali Čechoslováci roku 1968, je neodlučitelné od útoku na politický status quo v Evropě, nelze ho dovršit bez takového útoku.

Dovnitř maďarské (i polské) společnosti²² bylo směřováno varování, že pouhý pád komunistického režimu nic nevyřeší, že pro budoucnost Maďarů i Poláků zůstává ohrožením trend k paternalistickému státu a nekontrolované moci, stejně

²¹ Srv.: RADNÓTI, S.: Grand Café Mitteleuropa. Tamtéž, s. 9 – 10.

²² Ovšem nejmenováno!

jako absence demokratického vědomí většiny občanů, rovněž příliš slabé úsilí o individuální autonomii a sociální autonomii, o skutečnou svobodu, resp. naprostá nedůslednost takového úsilí.²³

Sám K. Bartošek aktivně zatahoval do diskuse i geografy. Osobně považoval střední Evropu na jedné straně za jedno z pásem Evropy, které tedy není radno vyčleňovat z Evropy, tím méně izolovat, zároveň však používal i výraz střední Evropa jakožto subkontinent v evropském celku.²⁴

Zásadní význam mělo Bartoškovo zdůrazňování relativity ve vymezování střední Evropy, tím spíše nějakých hranic střední Evropy. V komunikaci s francouzskými geografy zdůrazňoval jednak proměnlivost mezí a hranic v průběhu dějin, jednak vůbec jejich tekutost a permeabilitu.

Bartošek vracel do diskusí i téma, nastolené rovněž už v diskusních vlnách ve druhém až třetím decenniu 20. století, totiž téma nesouvislosti a nespojitosti středoevropského prostoru, jmenovitě problém jader, která velmi pluralitně, každé jinak, vytvářejí a vyjadřují specifičnost středoevropského prostoru, který je kolem těchto jader zároveň velmi neurčitý, resp. zůstává v některých záležitostech i inertní. K tomu se družila i podotázka fungování či absence komunikačních os mezi těmito centry či jádry.

Jako jen zdánlivě specifický, ve skutečnosti jako jeden z klíčových úkolů Bartošek vyzvedal demografický a demograficko-historický výzkum, důkladné osvětlování nejen že, nýbrž jak a s jakými konkrétními důsledky je právě střední Evropa prostorem tak masového přesídlování a tak masového promísení.²⁵

V závěru 80. let Bartošek otevřeně vyjadřoval své vlastní silné přání vůči osudu střední Evropy: její plné začlenění do Spojených států evropských jakožto demokratického systému.²⁶

Důležitost periodik vycházejících v češtině, resp. slovenštině, pro vnitřní život exilu není nutno rozebírat. Zcela jiný význam mělo vydávání časopisů ve světovém jazyce – to znamenalo vstup exilu do širokého světa, komunikaci s novými širokými okruhy intelektuálů, předkládání jím svých stanovisek, přitahování k diskusi. Bartoškova *La nouvelle Alternative* byla skutečně silným komunikačním kanálem tohoto typu.

²³ VAJDA, M.: Perspectives de l'Europe centrale. *La nouvelle Alternative*, No 8, Décembre 1987 (1987, No 4), s. 10 – 13.

²⁴ Souhrn diskusí prezentoval posléze Bartošek i pro čtenáře časopisu *Proměny*. Byl to zároveň modifikovaný text jeho úvodního referátu na výše zmíněné konferenci „Evropa a střední Evropa – problém kulturních identit“ konané v lednu 1988 ve Vídni: BARTOŠEK, K.: Střední Evropa – problémy s definicí. In *Proměny*, 26, 1989, 2, s. 52 – 62.

²⁵ Tamtéž, s. 59 – 61.

²⁶ Tamtéž, s. 61.

* * *

Jinou dimenzi diskusí – obrácených intenzívne dovnitř exilu a zároveň k domovu – představovaly kulturněhistorické a kulturně-filosofické podněty Jana Vladislava či Václava Bělohradského.

Václav Bělohradský vyprovokoval hned na počátku 80. let²⁷ další ze základních proudů v diskusích o střední Evropě, diskusí dále rozvíjených jak uvnitř českého a slovenského exilu, tak v širokém prostoru tehdejší západní Evropy. Položil zdánlivě samozrejmé otázky, resp. podněty, které lze shrnout parafrázi na zcela jinou iniciativu za zcela jiné velké krize, totiž zkoumat, „co dala střední Evropa Evropě a lidstvu“. Jde takto ve skutečnosti o dalekosáhlý filozofický a kulturologický projekt, podnes inspirativní a žádoucí k naplňování.

Jinak vyjádřeno, Bělohradský stavěl problém v rovině takříkajíc praktické filosofie, resp. aplikované filosofie. Odtud odvíjel otázku středoevropské civilizace a kultury, zejména té její dimenze, která vyjádří její specifickost v jednotě s vyjádřením jejího universálního dosahu a významu, speciálně pak její inovativnosti.

Rozváděl pak problém obecného deficitu legitimity právě ve středoevropském prostoru, zároveň s nahrazením této legitimity trapným legalismem a formalismem, jakožto jediným nástrojem pořádku (při absenci skutečného rádu). Výsledkem se ještě v 19. století²⁸ stala typická ideologie „racionálizace společnosti státem“, na ní založené úsilí překonat deficit legitimnosti stavbou dokonalých organizačních aparátů, jejichž „neutrálnost“ a „neosobnost“ by mohla být sdílena všemi lidmi. Bělohradský na to útočil filozofickým nástrojem: Lze skutečně sdílet to, co je neosobní? Dodejme, že jinou názornou charakteristikou, bližší historikům (i právníkům...), je „stav permanentního oktroje“, který překračuje rok 1918 až k dnešku.²⁹ Bělohradský varovně dodává, že čistý legalismus je nihilismem; odtud sami můžeme domýšlet nevyhnutelnost událostí roku 1918, zároveň ovšem i pádu všech následných pořádků, které usilují o totéž.³⁰

Obrazně pak Bělohradský mluvil o útěku k uniformě, který však jednou zkrajuje. Přes legalitu se neustále procpává živá skutečnost, zpod i té nejupjatější uniformy někde vychuhuje pyžamo. Jako specifikum středoevropské kultury Bělohradský stavěl nejen život v takovém prostředí, nýbrž i první poznání, odhalení tohoto problému, zároveň prezentaci ve špičkových literárních výtvořech, které oslovily celý svět. Podobně i vyzvednutí opačného trendu, tedy od uniformy a uniformity ke skutečnému životu, odhalování a odmítání falešnosti legality

²⁷ BĚLOHRADSKÝ, V.: Útěk k uniformě a pád pořádku. In *Proměny*, 18, 1981, 2, s. 33 – 46.

²⁸ Přežívá však dodnes a zůstává typickou vlastností ČR jako státu, jeho systému zákonů, jeho zákonodárné činnosti, jeho výkonu soudnictví, včetně Nejvyššího soudu, atp. (Nejnovějším děsivým výstupem právního myšlení a techniky formování zákonů, založených stále v onom 19. století, je nový Občanský zákoník ČR.)

²⁹ Viz též níže jinou, ovšem paralelní charakteristiku z pera politologa J. Rupnika.

³⁰ BĚLOHRADSKÝ, c. d., 34 – 36.

a uniformity – to je právě to, čím může a má střední Evropa oslovovalat Evropu a svět, a to nadále, i v současnosti.

Odtud vyvozoval Bělohradský, že typicky středoevropský je právě smysl pro to, co je „jiné než zákon“, co dobře funguje mimo dosahy právních definic, zároveň však i mimo dosahy „měr a vah“ (tím už poukazoval na past západoevropské, karteziánské racionality). Zde je ukotven specifický středoevropský styl myšlení a smýšlení, v tom je jednotící moment jak středoevropské filosofie, tak literatury.³¹

V onom roce 1981 vyzvedl Bělohradský tři aktuálně klíčová téma, skrze něž se manifestuje přínos právě střední Evropy Evropě, západní civilizaci a světu.³² Středoevropská kultura ve svém myšlenkovém světě už před sto lety odhalila onu nebezpečnost a antihumánnost „útěku k uniformě“, na základě toho přicházejí i reálné vlny trendů konat, klást odpor. Paralelu znamená, že právě střední Evropa zrodila poznávání onoho falešného trendu, jímž se řítí celá západní civilizace a který je založen na neslučitelnosti vlastní západní aspirace na univerzálně legitimovanou existenci s tím, že taková legitimace je ovšem postupy špatné racionality konstruována jako „historický úkol západního lidstva“; Bělohradský poukázal, že právě ze střední Evropy vzešlo i poznání, že za takovým trendem ovšem nutně jde i neutralizace hodnot, vyzmízíkování osobního vědomí, vytlačení skutečné kultury ideologií, etc.³³ Jako jeden z momentálně (1981) zvlášť důležitých dílčích momentů akcentoval Bělohradský, že to bylo právě středoevropské myšlení, kdo přinesl první strukturované argumentované odmítnutí centrálně plánované ekonomiky, že mj. tento model ekonomiky je obecně vystavěn na popření pravé povahy lidského poznání.³⁴

Druhým z oněch klíčových témat je, že právě středoevropské myšlení (a brzy to reflektovala, ať někdo podvědomě či jiný programově, celá špičková středoevropská kultura) začalo rozplétat dosud nereflektované či sebevědomě ignorované gordické uzly západoevropské racionality (postavilo i dosavadním racionalismem tabuizované téma „věda jako zdroj nesmyslu“) a na tomto základě začalo demaskovat a odmítat všechny pokusy redukovat problémy lidské osobní existence na „problémy správné metody“.³⁵ Úkolem každé skutečné filosofie má být rozpracovávání téma smyslu, který předchází jakékoli metodě; zde je odhalována jako principiálně důležitá dílčí dimenze mj. i filosofická podstata lidských práv.³⁶

³¹ Tamtéž, s. 36 – 38.

³² Tím není řečeno, že jde o všechna téma, tím také není řečeno, že v jiném čase to nemohou být jiná klíčová téma.

³³ BĚLOHRADSKÝ, c. d., s. 39 – 41.

³⁴ V dílech Ludwiga von Mises a Friedricha von Hayek ještě v meziválečném období.

³⁵ Jako nejzvrácenější byl demaskován americký neopozitivismus. Spolu s ním ovšem všechny proudy, které rozum přeměňují v „policejní pojetí světa“ (rozumějme obecně: všechny proudy monismu (materialistického i idealistického) i dualismu, všechny proudy jednostranného logicismu a jednostranného vztývání metody, všechny vědy o historické nutnosti; to vše ve svých důsledcích zotrocuje člověka a ničí život).

³⁶ BĚLOHRADSKÝ, c. d., s. 37, 41 – 43. Bělohradský přímo poukazoval na Husserla a přede-

Třetím tématem je rozchod středoevropského myšlení s ideou finále a jeho praktický dopad, nejen v literatuře. V ní by to byla už po desíletí se prosazující složka, výrazná už u Kafkových románů či Švejka. Filosoficky je ono odmítnutí finále, ona neukončenost důsledkem kritiky evropské metafyziky, tedy každé definitivní hierarchie hodnot a jsoucen. Znamená to i rozkotání základů západního pojetí dějin, které bylo odhaleno jako metafyzika promítnutá do času, jako hledání konečného zakotvení, konečného rádu událostí, věcí a příběhů, jako hledání definitivního závěrečného řešení. Ve skutečnosti je toto pojetí dějin jen touhou nalézt a zformuloval velkolepé „grande finale“. Kritičtí středoevropští intelektuálové však pochopili, že finále nenáleží k životu, že je jen [klamavou] vnější rekvizitou; proto jsou pro ně všechna finále stejně možná.³⁷

Pokus o kritické vyrovnání se s Bělohradského výzvou podal vzápětí Jozef Špetko.³⁸ Vytkal mu zejména údajné redukce jen na literaturu.³⁹ Je nesporně žádoucí stavět mezi základními otázkami pochybnost, do jaké míry je středoevropská civilizace zformovaným útvarem, anebo zda takový útvar vůbec krystalizuje. Špetko však nevzal v úvahu, že nelze postupovat způsobem: napřed si prostorově svévolně určit „střední Evropu“, pak v tomto prostoru sledovat kulturu, resp. civilizaci.

Nutný je opačný postup: Pátrat, zda se „někde mezi“ či „uprostřed“ objevují výrazná specifika proti Západu i Východu, a to jednoznačně s důrazem na specifika inovativní, na kvality, které mohou být zajímavé pro jiné části Evropy. Právě taková specifika kvalitativně vyhodnotit a teprve následně je postavit do prostoru (resp. „položit na mapu“).

Špetko své pochybování dále přehnal až do polohy, že si nedokázal systematicky odpovědět na téma, které si sám položil (a používal ho jako argumentaci), totiž „střední Evropa jako fokus“. Jeho vypadnutí z role je dáno tím, že fokus je ovšem pasivní: něco se do něj sice soustřeďuje, fokus v tom však nehraje aktivní roli, jen něco sesbírá, aby to zase jednoduše „poslal dál“.

Jistě je namísto konstatování, že na střední Evropu působily nesporně silné pozitivní vlivy z Jihu, časem i ze Západu, zřídka ze Severu, z Východu prakticky nula. (Konstantin a Metod přišli z Jihu!!⁴⁰) Podstatné však je, zda a jak Střední

vším Patočku, zároveň z celého Wittgensteinova filosofického odkazu zdůrazňoval jeho vývody o neužitečnosti logiky při řešení životních problémů a jeho teze, že „existují věty beze smyslu, kterým přesto nějak rozumíme a které jsou pro nás smysluplnější než všechny vědecké teorie“.

³⁷ Tamtéž, s. 43 – 44. Lze doplnit, že všechna finále jsou třeba i stejně směšná. Lze doplnit i jinak: nejvelkolepější finále přece mají operety a muzikály.

³⁸ ŠPETKO, J.: Stredoeurópska civilizácia (sformovaný útvar či jeho krištalizácia?). In *Proměny*, 19, 1982, 1, s. 13 – 16.

³⁹ Později mu však přizná, že Bělohradský sledoval i „styl myšlení“ a filosofii.

⁴⁰ Výklad, že „přišli z Východu“, znamená jen převyprávění, ba přímo deformaci mnohem staršího mytu o „třech mudrcích z Východu“, resp. „Třech králich“. Adekvátní je ovšem prolonit i češtínářskou deformaci a mluvit o „třech mudrcích z Orientu“. Tedy důsledně využít toho, že i čeština přece jen v nedogmatické aplikaci je schopna rozlišovat mezi originálně tvořivým Orientem a zatuhlým a zatěžujícím Východem, právě tak jako to dokáže němčina.

Evropa s těmito vlnami dále pracovala; zda a jak byla schopna vytvořit i něco vlastního a poskytnout to sama Evropě a světu.

* * *

Svou konstrukci institučních předpokladů pro integraci Střední Evropy⁴¹ vnesl do tehdejší diskuse Karel Hrubý⁴² naprostě pragmatickou dimenzi, analytické stavění a řešení otázek, na jejichž základě bude možno později, za příhodných podmínek onu Střední Evropu skutečně budovat, nikoli jen hledat, resp. jen snít o ní. Svou studii uvedl Hrubý snad zbytečně pozitivistickými historickými exkurzy a zejména jistě není třeba jakýmkoli jinými reakcemi než výsměšnými vycházet vstříc starým tezím nacionalistické složky německé historiografie, že „od karolinské doby existuje trvalý kulturní, politický a hospodářský spád od západu k východu“.⁴³

Zato metodologicky mimořádně přínosný je Hrubého kritický přístup ke zdánlivým samozřejmostem. Především poukazuje, že Rakousko se za poslední půlstoletí vyvíjelo zcela opačným směrem⁴⁴ než ostatní země střední Evropy. Nelze tedy nepromyšleně očekávat nějaký jednoduchý „návrat Rakouska do střední Evropy“. Dále zdůraznil dosah železné opony jakožto víceméně hermetické oddělení od západního Německa a vzápětí od Rakouska. Tím nadhodil další budoucí problém – co všechno ještě zbude z železné opony, až tato opona politicky padne? Proto v dalším výkladu Hrubý koncentroval své analýzy na budoucí postkomunistické státy střední Evropy.

Další nesamozřejmostí je nepodložené očekávání, že jiní mají tutéž prostorovou představu o střední Evropě jako „my“. Konkrétně poukazoval na koncepty německé nacionalistické politiky, které činily jádro střední Evropy právě z Německa. Zároveň však akcentoval to, nač se nejvíce zapomínalo a dodnes zapomíná, totiž že sovětská politika za střední Evropu prezentovala jenom obě zóny Německa a Čechy a Moravu, jen výjimečně zmiňovala i Polsko, Slovensko a Maďarsko.⁴⁵ Proti německému nacionalistickému a rusko-sovětskému konceptu, které

⁴¹ Pozor! Zde je opravdu smysluplné psát velké písmeno.

⁴² HRUBÝ, K.: Instituciální předpoklady integrace Střední Evropy. In *Proměny*, 22, 1985, 1, s. 38 – 51.

⁴³ Už v 19. století bylo německy mluvícím Vídeňákům jasno, že kultura přichází od Jihu (a to ostatní je druhotné). Karolinská renesance jako všechny další renesance přišla také od Jihu.

⁴⁴ Kvůli především mocenské bariéře; bylo by ovšem možno poukázat i na jistou izolaci a sebeisolaci Rakouska z důvodů rakouské neutrality. Už v 80. letech sílila v Rakousku varování, že dělat si z neutrality falešné sebeklamy znamená sebepoškozování, resp. že znamená závěří zatuchlé, nikoli příjemné.

⁴⁵ To pro Sověty znamenalo už další zónu. Proto sovětské vedení tak vztekle reagovalo na jakékoli jiné koncepty „celistvé střední Evropy“ jako na útok proti základním sovětským zájmům. Paralelně ovšem stojí za připomenutí koncept „západní střední Evropy“ a „východní střední Evropy“ Oskara Haleckého. HALECKI, O.: *Historia Europy – jej granice i podziały*. Lublin 2000, zvl. kap. VII: Podziały geograficzne – Dwie Europy Środkowe. (Původní anglický text Haleckého pochází z poč. 50. let, původní německý text (podle něhož byla připravena i polská edice) pochází z roku 1956.)

jsou ostatně (nikoli překvapivě) v lecčems shodné, akcentoval Hrubý, že většina českých, polských a slovenských konceptů profiluje střední Evropu důsledně na západě bez Německa a na východě bez pravoslavných území. Hrubý sám poukazoval na geopolitické vymezení „mezi Německem a Ruskem“.⁴⁶ Což je zároveň už Masarykovo jednoznačné vymezení, už z roku 1918, po něm Hodžovo, etc.

Případnou budoucí integraci střední Evropy Hrubý podmínil v první řadě principem, že taková integrace musí být spontánní, nikoli mocensky vnuценá. To je opět jednoznačným navázáním na Masarykovy i Hodžovy teze, transformované do podmínek 80. let jakožto etapy pokračujícího sovětsko-amerického „dialogu“ při oboustranné vůli „nikdo třetí se do našich dohod nebude vměšovat a už vůbec nebude mít slovo v dohodách, které učiníme právě na účet někoho třetího“.

Je pochopitelné, že Hrubý kladl otázku po koncepcích střední Evropy a jejich kvalitě. Že se dovolával i Palackého, akceptujeme jako naprosto přiměřené. Hrubý oprávněně poukazoval na neustálé nedoceňování Palackého konceptu střední Evropy, zejména na hlubokou promyšlenou vyváženosť konceptu, který měl ochránit jednotlivé komponenty střední Evropy jak kulturně, tak geopoliticky, tak i v dalších směrech před nebezpečnými sousedy.

Meziválečné koncepty střední Evropy Hrubý poněkud znevážil odsudkem, že jim bariérou byla binární politická napětí mezi státy střední Evropy. Zato vyzvedl exilové koncepty z 50. let, zejména skutečnost, že tyto koncepty vyrůstaly ze vzájemné spolupráce národních exilů. Pozdější konceptum měl za zlé, že už nedošly kvalitativně dále, než byl koncept Palackého. Hlavní vinu ovšem dával Západu, který začal spolupráci exilů a jmenovitě téma střední Evropy odmítat, aby nedráždil Sovětský svaz.⁴⁷

Vedle otázky konceptů postavil Hrubý oprávněně otázku předpokladů. Podobně, jak to postřehl už H. Ripka o 30 let dříve, tentokrát už mohl Hrubý jednoznačně konstatovat trendy ke směrování sociální struktury zemí střední Evropy k větší jednotnosti. V důsledku postupující sovětizace došlo rovněž ke sbližování řady dalších parametrů ve sledovaném prostoru.

Za mnohem důležitější považoval Hrubý posuny ve vědomí lidí, v tom jmenovitě uznání, že o humanitu a demokracii je nutno nejen usilovat, nýbrž se rovněž postarat, aby byla dostatečně institucionálně vybavena a garantována. Zároveň poukázal, že nelze podceňovat přetrávající rozdíly, ať jde o míru či absenci politična ve vztahu mezi společností a mocí, anebo míru schopnosti či odporu společnosti akceptovat z vlastní vůle systém „klidu a pořádku“. Pro chod ekonomiky poukázal na hluboké rozdíly v míře zajištění řemesel, služeb a zemědělství nestátními subjekty. Pro vědomí lidí zdůraznil rozdíly v roli zejména katolické církve ve společnosti.⁴⁸

⁴⁶ HRUBÝ, c. d., s. 39 – 40.

⁴⁷ Vyslovoval se takto obecně, byť jde o USA. Británie a Francie po suezské krizi hrály už jen „třetí housle“, což se uplatňuje v orchestrech naprostě výjimečně. Tamtéž, s. 41 – 42.

⁴⁸ Rozdíly dané opět ne tolik „ateistickou výchovou“ jako spíše předchozím vývojem, včetně národní hodnoty nekatolických konfesí.

Za největší překážku středoevropské integrace vymezil Hrubý nacionalsmus. Nebezpečí nacionalsmu rozvažovali tvůrci exilových programů a politiky už od prahu padesátých let. Zároveň se ovšem reprodukovaly myšlenky, že komunistické režimy nechť nás způsobují nárušt nacionalsmu společně obráceného proti Sovětskému svazu. Hrubý naopak poukazoval na projevy tvrdého nacionalsmu mezi etniky střední Evropy navzájem proti sobě. Výslovně hodnotil, že „cesta k trvalé fragmentaci této oblasti se zdá být právě nacionalsmem přímo institucionalizována“. A varoval, že integrace středoevropského prostoru se nemůže podařit, nepodaří-li se paralyzovat vliv nacionalsmu na myšlení a hodnoty obyvatel střední Evropy. Dokonce motivace ke společné obraně proti vnějším silám, které ohrožují svébytnost společnosti tohoto prostoru, bude silou nacionalsmu zlomena. To hrozí i v případě, že by obecně nastaly takové mocenské poměry, které by umožňovaly obnovu suverenity zemí střední Evropy.⁴⁹

V konkluzi Hrubý zdůraznil absenci vědomí společných hodnot, vědomí společného úkolu v obyvatelstvu střední Evropy. Jmenovitě masarykovská orientace není slučitelná s polským mesianismem a aktuálně hlavní proudy odporu vůči komunismu v Československu, Polsku a Maďarsku nevycházejí ze společných předpokladů, neznamenají společné „nové slovo“, neotevírají cestu ke společné identitě, nedávají impuls k integraci politické ani ekonomické.

Přetrvávání takových odlišností v zemích střední Evropy, že mohou působit až jako bariéry, se stalo pro Hrubého podnětem hledat budoucnost spíše v široké konfederaci celoevropské než v integraci středoevropské. Hrubý navíc vnesl pochybnost, že by středoevropská integrace byla vojensky dost silná k obraně proti pokusům o nadvládu cizích mocností.⁵⁰

* * *

Karel Hrubý byl jedním z představitelů švýcarské sekce československé exilové Společnosti pro vědy a umění. Právě ona švýcarská sekce v polovině 80. let nejvýrazněji podněcovala další novou vlnu diskusí o střední Evropě, paralelně s pařížskými představiteli exilu. Za této fáze bylo zvlášť pozoruhodným a přínosným nastolení a rozvinutí problematiky identity.

Naprosto zásadní rozvinutí tématu identity u Jana Vladislava, vědomí a sebevědomí středoevropského, vědomí a sebevědomí evropského, v tom jako jedné z os rozvinutí tématu osobní zodpovědnosti, tématu svědomí každého jednotlivce, zejména v tíživých a zlomových časech, bylo propojeno s velmi taktní a přitom velmi tvrdou (jednou z prvních) kritik tehdy popularizované eseje M. Kundery *Únos Evropy*. Bylo spojeno s poukazováním nepřečeňovat Kunderu právě v dané diskusi o střední Evropě, a to pro plytkost a povrchnost, pro nepřijatelnost výroků, které ve skutečnosti nepodávají argumenty, pro

⁴⁹ HRUBÝ, c. d., s. 45 – 49.

⁵⁰ Tamtéž, s. 50.

soběstřednost vyjádření a v neposledním pořadí i pro formu jdoucí jedině za efektem.⁵¹

Principiální komponentou identity je pro Vladislava paměť, ať jako paměť individuální, anebo paměť konkrétního společenství.⁵² V této souvislosti akcentoval Vladislav především ztrátu paměti, která je tak typická pro Kunderovu eseji, ztrátu paměti, která ve Vladislavově hodnocení ohrožuje jak národní identitu, tak středoevropskou, tak evropskou.

Jmenovitě Kunderovi Vladislav vytýkal, že vedle zřejmé vědomé „ztráty paměti“ naprosto ignoruje zodpovědnost intelektuálů a jejich úkol neustálé reflexe vlastního myšlení a konání. To opět znamenalo pro Vladislava přímé ohrožení středoevropské a evropské identity. Přímo jako jednostranné a zavádějící schéma, podané se záměrem příliš laciného efektu, vyhodnotil Vladislav Kunderovy teze, že Rusové po srpnu 1968 „udělali všechno, aby zničili českou kulturu“. Vladislav takovéto výroky neodmítal, avšak zásadně mu vadilo Kunderovo podání, které velmi mnoho zamlčuje a tím je zavádějící, neodpovídá skutečnosti.⁵³

Vladislav tvrdě připomenul spolupodíl těch (zvláště intelektuálů), kteří se s komunistickou ideologií ztotožnili jakožto s „variantou svých vlastních myšlenek a fantasmat“. Kunderovo schéma je nebezpečné v tom, že je hlavně svůdné tak, že „dovoluje zapomenout“ na podíl, který na oné destrukci kultury měli sami středoevropští a západoevropští intelektuálové. „Taková ztráta paměti ohrožuje naší i evropskou identitu víc než cokoli jiného,“ akcentoval Vladislav. Zároveň poukazoval, že útok na českou kulturu v 50. letech byl vskutku generálním útokem a nesmí se ztráct ve stínu reprízy ze 70. let. Několikrát varoval Vladislav tezi: „Ztráta paměti nám brání poznat, co jsme skutečně byli a co skutečně jsme. To ohrožuje naši identitu.“

Vůči Západu pak vytýkal: „Jestliže Západ skutečně nevěnuje dostatečnou pozornost problematice střední Evropy a její ohrožené identity, je to tím, že i on ještě dříve věděl o významu svých vlastních postojů a proto raději přijímá představu o vpádu jakési civilizace, za kterou prý nenese žádnou odpovědnost.“ Západ však nezná detaily poměrů ve střední Evropě; ty znají jen ti, kteří je ve vlastní zkušenosti prožili; o to nebezpečnější jsou pro Vladislava právě výroky typu Kunderových, že Západ přesvědčuje o jeho nevinnosti.

Spolu se ztrátou paměti poukázal Vladislav na podceňování vlastních možností, na hrozbu s tím spojeného fatalismu. Z toho všeho mohla vzcházet kolaborace s útočníky zvenčí i silami, které ohrožovaly zevnitř kulturu českou, slovenskou, středoevropskou, evropskou.

Spolu s tím Vladislav vyzvedal trendy k odporu a jejich význam, skutečně aktivní obhajování národní, středoevropské i evropské kultury ve fázích ohrožení. Vladislav konkrétně poukázal i na význam próz a básnických sbírek, které kolo-

⁵¹ Což je jedna z klasických definicí kýče.

⁵² Srv.: VLADISLAV, J.: Tragédie střední Evropy: ztráta paměti. In *Proměny*, 23, 1986, 1, s. 73 – 82.

⁵³ Tamtéž, s. 75.

valy v rukopisech dlouho předtím, než změny poměrů umožnily jejich vydání, ať by to byly Holanovy sbírky či třeba Hrabalovy povídky z období 1949 – 1955, které mohly vycházet tiskem až od roku 1964.⁵⁴

Podnes k zamyšlení zůstává i Vladislavův námět, že jak z Východu, tak ze Západu se projevuje – ať už podvědomě či zčásti programově – trend k nežádoucímu quasi-universalismu, ve skutečnosti k nepřijatelnému centralismu a uniformitě. Vladislav přitom vyzýval neupadnout zase do jiné jednostrannosti a tím do sebeklamu, totiž uvědomovat si a analyzovat, že nejde jen o tlaky zahraničního mocenského centra, které se pokouší realizovat svou politickou vizi světa, ani jen o obranné kroky místního komunistického režimu, který se snaží stůj co stůj udržet se u moci. Nabízí se totiž (spíše) otázka, zda to není (ať bezděčný či třeba promyšlený) pokus o vytvoření a prosazení jisté verze onoho chybějícího „společného projektu“, … zda nejde o jakousi universalistickou vizi, zároveň o onu silnou abstrakci a centralizaci. To by byla jedna z dimenzií tvrdě protlačovaných z Východu, avšak zároveň v pověstném vydání „nevědí, co by chtěli, ale budou to prosazovat s největší tvrdostí“.

Hned však Vladislav kladl i kontrapost: Ona nová univerzální abstraktní identita (komunistická) však nebyla nikdy přesněji definována a proto nemá dodnes pevnější obrysy a podstatnější obsah. K tomu domýšlel, že zřejmě takové obrysy ani mít nemá.⁵⁵ Ideálem je identita, která by se dala podle okolností vyměňovat tak, jak se dle „historické situace“ vyměňují tabulky s názvy ulic. A nádavkem ještě Vladislav upozorňoval, že v praxi se ovšem ta dnešní nová identita vnucovaná střední Evropě spokojuje s řadou místních variant „čehosi, co se vydává za identitu sovětskou a co jí patrně také není“.⁵⁶

Své vlastní reflexe doplnil Vladislav poukázáním, že i mezi západoevropský-

⁵⁴ Tamtéž, s. 76 – 78.

⁵⁵ Protože by to překáželo jak moskevským vládcům, tak jejich středoevropským kolaborantům v jejich mocenských zájmech.

⁵⁶ VLADISLAV, c. d., s. 80 – 81. S odstupem času je dnes už jednoduché poukazovat, že míra nucené sovětizace byla v jednotlivých zemích střední Evropy rozdílná, že ani nestála v korelace k míře uplatňovaného komunistického násilí, že existovaly značné rozdíly mezi režimy maďarským, polským, etc. Neboť i satelitní komunistické režimy potřebovaly vyměňovat identitu jako ponožky; to byla přece jedna z podmínek pro účelovost „vedoucí úlohy“!

Zato nám zbyvá ještě k plnému studiu (pouhé hlásání obecné teze nestačí), jak se rozdílně uplatňovalo úsilí o „slovenskou komunistickou identitu“ a jak zcela jinak se měla utvářet spíše fikce než realita „české komunistické identity“. Tím spíše, že obě společnosti jsou nadále téměř důsledky zatěžovány; v ČR však prakticky zcela chybí reflexe tohoto stavu, tudíž o to zůstává horší zátěž jak v činnosti takových stran, které by si chtěly říkat pravicové, tak v orgánech státní správy, tak ve vnitřních mechanismech veřejných institucí, etc. Že konkrétní dnešní pravicoví politikové (i vedoucí činitelé veřejnoprávních institucí) jsou typickými představiteli zlaté mládeže normalizační éry, na to je celá řada svědků; avšak podnes chybí sociologická, politologická i historická analýza tohoto fenoménu, stejně tak chybí reflexe, že dotyční podnes jednají stejně jako svazatí funkcionáři za normalizace. (Charakteristiku „pravicová komunistická strana“ přitom použil S. Machonin už před více než patnácti roky.)

mi mysliteli se navrací vnímání, že universalismus je sám o sobě ohrožující a že zároveň universalismus reálně „uspává“ či vede ke lhostejnosti. To má být v polovině 80. let problémem Západu až do polohy pochybností, zda vůbec nějaký skutečný „společný projekt kultury“ ještě existuje, kdežto střední Evropa je pro západoevropské myslitele mnohem nadějnějším prostorem, nakolik tam aktuálně „kulturní identita je otázkou samotného kolektivního přežití“, jak výslově prezentoval například J. Revel. Že idea západní kultury coby založené na universalismu je přímo dvojsečná, znamená nebezpečí přílišné centralizace a abstrakce, které v sobě universalismus nese, včetně zužování samotného konceptu kultury. Tak J. Baudrillard zdůrazňoval, že kultura nesmí být jen sebeutrvzováním v tom, co bylo a je, nýbrž musí fungovat jako zrcadlo nastavené společnosti, jako výzva, kterou společnost vznáší vůči sobě samé a ke svým vlastním hodnotám, v potřebě posouvat se dále.⁵⁷

Proti tomu právě některé aktivity ve střední Evropě se jevily Vladislavovi jako trend k zachování plurality dílčích identit v Evropě, v rámci formování společné evropské identity. Právě v odporu proti abstraktnímu, voluntaristickému a centralistickému „společnému projektu“, násilně prosazovanému komunistickou mocí v konkrétních zemích, se ve vidění Vladislava formovala skutečná pluralitní identita, zároveň „vrstvená identita“, se zdůrazňováním jak osobité identity individua, tak v organické jednotě s individuálními identitami i identity větších souborů těchto individuí, aktuálně zvláště obranná identita národních společenství.⁵⁸

Připomeňme jinou vrstvu tehdejších diskusí v západní Evropě, totiž trendy „nového regionalismu“, kdy naopak národní identita se považovala za už z velké části fiktivní, resp. vyprázdněnou, tím i nebezpečnou, protože právě v západoevropských zemích fungovala jako onen „centralistický projekt, vynucovaný – být jinak než v komunistických režimech – ústřední státní mocí“, počínaje centralizovaným školským systémem, zároveň projekt jdoucí fakticky proti Evropě a evropské identitě. Naopak, regionální identita v měřítcích jak malých, tak velkých regionů je pravou identitou zdola, kompatibilní s evropskou identitou.

Jan Vladislav obě dimenze propojil, opět s jemu vlastní jemností ve vyjadřování, totiž poukázáním na nezbytnost zkoumat a uplatňovat identitu nejen jako pluralitní v prostoru, nýbrž – jak již bylo výše naznačeno – jako dynamicky proměnlivou v čase. Právě „národní identita“ mívá tendenci omezovat se jen na konzervaci tradičních forem a hodnot, tím spíš má i tendenci zálibného a nekritického zhlížení se v sobě samé, až se promění v utkvělý obraz (který nebudou brát lidé vážně, jenom „národní identitáři z povolání“, počínaje národní byrokracií a konče učiteli národního jazyka, zeměpisu a dějepisu, ho budou ostatním vnucovat stále vehementněji).

⁵⁷ J. Vladislav nepoukazoval jen na jmenované autory, ti jsou jen příkladem, že „ledy se hnuly“ a že téma jmenovitě osloivilo velkou konferenci o identitě v Benátkách v březnu 1985, s příslibem pokračování.

⁵⁸ VLADISLAV, c. d., s. 79 – 80.

Proto Vladislav důrazně požadoval – právě pro diskuse o střední Evropě a její možné budoucnosti – analyzovat a diferencovat, co národní identitu utvářelo v minulosti a co ji utváří, resp. spoluutváří dnes, zároveň diferencovat, co se v ní jeví jako podstatné a co se ukazuje jako nahodilé, co vyžaduje, abychom mluvili o národních identitách v plurále a co dovoluje uvažovat o společné evropské identitě, a co ji skutečně ohrožuje, a to nejen zvenčí, ale i zevnitř.

Jedině v perspektivě takových otázek lze s jistou odpovědností uvažovat a diskutovat v exilu (a spolu s domácími disidenty) o volbách, jež nevyhnutelně čekají na středoevropské společnosti snad ve všech sférách a jež budou utvářet nejbližší podobu české, slovenské, etc. identity. Vladislav sumoval, že v aktuální její podobě je identita výsledkem nejen tradičního přínosu, ale také různých šťastných i méně šťastných, organických i násilných voleb nedávné minulosti, které na středoevropských společnostech a jmenovitě na těch středoevropských intelektuálech, kteří mají možnost působit ve svobodném světě, leží dodnes.⁵⁹

Tímto Vladislav nejen znova napíchl Kunderu, nýbrž v jemné podobě připomnul varování, která byla (často mnohem ostřejí) formulována exilovými mysliteli ještě v 50. letech, totiž varování, že s blížícím se koncem komunistického režimu budou narůstat stále otevřenější a stále agresivnější projevy nacionalismu, které velmi pravděpodobně vyvřou po pádu komunismu zcela živelně až do vln ostré xenofobie právě vůči nejbližším sousedům. To bude rozvíjet středoevropskou identitu, to bude blokovat až znemožňovat potřebnou středoevropskou spolupráci.⁶⁰ Jak tato proroctví dopadla v realitě po 1989, by už bylo na obsáhlá jiná zkoumání.

* * *

V další ze svých analýz se rovněž K. Hrubý zaměřil na problematiku identity.⁶¹ Při rozvíjení tohoto tématu však přece jen příliš ulpěl opět na mechanismech a institucích politických dějin. To je ovšem velmi rozšířený autorský „středoevropský zlozvyk“; u jiných autorů se projevuje až umanutostí politickými dějinami a umanutostí významu státu jakožto definiční základny a definičního rámce pro téměř veškeré historické jevy. Dalším problémem je přežívání „historického materialismu“; nejde sice nikterak o onen z „červených učebnic“, avšak pro historické hodnocení i pro kulturologické výzkumy je nebezpečný až zhoubný jakýkoli historický materialismus, i v nekomunistických, resp. antikomunistických verzích.⁶²

⁵⁹ Tamtéž, s. 81 – 82.

⁶⁰ Srv. např.: GONĚC, V.: *Česko-slovenský vztah v exilových diskusích počátkem padesátých let*. Brno 2006; GONĚC, V.: *Jak se vymanit z komunismu a co po komunismu. Iniciativy pod koordinací Huberta Ripky v padesátých letech*. Brno 2010; GONĚC, V.: *Za sjednocenou Evropu. Z myšlenek a programů Hubera a Ripky*. Brno 2004.

⁶¹ HRUBÝ, K.: Zápas o identitu. In *Proměny*, 23, 1986, 1, s. 63 – 70.

⁶² Leckteři historikové pak deformace takto založených bádání a hodnocení oprávněně a tvrdě označují např. za sociologickou vulgarizaci.

Proti Kunderovi, zároveň však i proti starším generacím literátů a dalších umělců,⁶³ kteří střední Evropu charakterizovali parametry kulturními, postavil Hrubý širší konstrukci. Jádrem analýz a charakteristik, východiskem definic nemá být kulturní sféra v užším smyslu, nýbrž zkoumání širšího fenoménu identity. Zapravdu dal Hrubý Musilovi, Kunderovi a dalším v tom, že kultura dává smysl a transcendentní dimenzi jednání individuí, že zajišťuje trvání, což aktuálně znamená právě onen úkol zajistit trvání vlastní existence střední Evropy proti splynutí s východním sousedem.⁶⁴

Spolu s tím Hrubý zdůrazňoval, že vedle kultury spolupůsobí další součinitele při formování identity. A zde na prvním místě vyzvedal strukturu společnosti a ekonomiky, dále fungování institucí, navíc poukazoval, že i způsob myšlení a chování, stejně jako motivační působení má i mimokulturní rozměry. To vše je tedy třeba rovněž zkoumat.

Kulturní elementy, počínaje znaky společné atmosféry, jak je autoři jako Kundera či Musil vyzvedají jakožto elementy sbližující jednotlivé části Evropy, kladl Hrubý jako předmět nutného zpochybňování. V podtextu takto varoval před zjednodušenými, zároveň ve svém zpochybňování „subjektivně vnímané zvláštění společenské atmosféry“ přece jen zacházel příliš daleko. Takovéto fenomény připouštěl jen jakožto „místní kolorit“, jakožto sekundární znak a znova chtěl stavět základnu ve zkoumání, zda ve středoevropském prostoru existuje skutečně specifická společenská struktura, která spojuje etnika tohoto prostoru v jeden celek. S tím kladl další parametr: společným znakem střední Evropy by mělo být odlišné vědomí identity ve vztahu k jiným částem Evropy a jmenovitě vůči Evropě západní.⁶⁵ K tomu už předem Hrubý zdůraznil nespornost příbuznosti střední Evropy se západní Evropou za poslední tisíciletí.⁶⁶

Zato jako rozdílný ukazatel vůči západní Evropě vymezil ten, jemuž zároveň připisuje roli bariéry při vytváření společného vědomí střední Evropy; má to být pestrá a diferencovaná etnická struktura, dále regionální rozdíly v urbanizaci a industrializaci. Je to však vskutku výrazný rozdíl vůči západní Evropě, resp. bylo tomu (resp. dodnes je) v západní Evropě zásadně jinak?

Hrubý opakováně akcentoval rozdíl mezi dobou „před nacionalismem a industrializací“, kdy právě politická moc dokázala výrazně formovat identitu obyvatelstva, a dobu samotného nacionalismu a industrializace, kdy se identita profilovala jako vzdor vůči politické moci (míněno ve střední Evropě, v západní Evropě byla už onou politickou mocí dostatečně vyformována), zároveň ekono-

⁶³ Výslově odkazuje už na Roberta Musila.

⁶⁴ HRUBÝ, c. d., s. 64.

⁶⁵ To je ovšem transpozice ideologizovaného, resp. zpolitizovaného schématu národní identity, formulovaného z pozice „hlavního města“. Ignoruje se, že ve střední Evropě původně (tedy s předstihem!), v západní Evropě pak razantně od poloviny 20. století vědomí identity v příhraničí klade jakožto svého „bližšího“ onoho souseda za hranicí, proti vzdálenému regionu hlavního města vlastního státu.

⁶⁶ HRUBÝ, c. d., s. 65 – 66.

mické a civilizační proměny a tlaky věku industrializace destruují tradiční hodnoty, vynucují si změny postojů a tím silně spolupůsobí na identifikační proces. Lze však kontrovat, že totéž je příznačné v nemenší intenzitě i pro západní Evropu.⁶⁷

Hrubý opětne vytáhl i argumentaci, že identita není zakotvena jen v psychologických komponentech, nýbrž i v určité sociální struktuře; a k tomu znovu zvýraznil význam politických faktorů, dominantních ideologií, stupně civilizačního a sociálního rozvoje. Tentokrát ovšem zároveň odmítl přímou provázanost identity na „společenskou základnu“, stejným hlasem však zdůrazňoval „vzájemné souvislosti“ ideové, psychologické a instituční právě se „společenskou základnou“.⁶⁸ Tedy „stín“ historického materialismu nedokázal odhodit.

Zajímavější je ovšem jeho otázka po proměnách identity. Mnohé koncepty identity jsou totiž zatíženy schématem „konce dějin“: identita se utváří a až se „dotvoří“, je už prezentována jako „hotová“, neměnná. To dokázal Hrubý překročit. Jenak neustále pochyboval – nepřímo i přímo – že by stará středoevropská identita generací zpřed roku 1914 mohla přežívat ještě ke sklonku 20. století. Proti tomu ovšem upozorňoval, že proměna identity je dlouhodobou záležitostí, právě několika generací. Nereflektoval však, že něco jiného je (pozvolná) proměna identity v obdobích relativního klidu a proti tomu například tvrdý válečný zážitek může přinést dalekosáhlé zlomy v relativně kratičém čase.

Základní problém s novou identitou v Československu, Polsku a Maďarsku spatřoval ve vcelku názorné skutečnosti, že tato „nová identita“ je vnucovaná okupační mocí. A nakolik tento sovětizační trend nevyzařuje žádnou duchovní ani morální sílu, nemotivuje k následování; nepřicházejí tedy skutečné prvky identity, nýbrž pouhé rituály, které jsou ve skutečnosti u obyvatelstva předmětem odporu či posměchu. Problémem je proto naopak absence étosu, absence prvků, které by mobilizovaly proti sovětizační deformaci.

Pak se ovšem kruh Hrubého argumentace uzavřel. Identitu se státem a parnovníkem ve středoevropském prostoru před 1914 vytýcuje jako obecně slabou, zároveň regionálně velmi odlišnou, přičemž toto mohlo být v očích Hrubého jediným spojujícím elementem. Proti tomu postavil fakt několika národních kultur, několikera pojetí dějin, několikera symbolů a mýtů, s tím i několika národních identit. Zapomněl však ověřovat či alespoň zpochybňovat, jaký skutečný dosah tyto identity měly. A dle výše již zmíněného syndromu „hlavního města“ vůbec nepoložil otázku po případné podvojné identitě, která ve skutečnosti byla právě

⁶⁷ Společná identita Francouzů, stavěná na státem pěstovaném a provokovaném nacionalismu, je zároveň tvrdě narušována právě hlubokými rozdíly v industrializaci, míře sociálních proměn a sekularizace, míře nového uplatňování vědy a techniky; vedla k propastným rozdílům, nejvízrazeněji mezi nejvíce tradicionalistickým a konzervativním jihozápadem Francie a nejvíce modernizovaným severovýchodem Francie. Podobně kontinentální část Itálie proti „Mezzogiorno“ (Jihu). Atp.

⁶⁸ HRUBÝ, c. d., s. 67 – 68.

pro střední Evropu nejvýraznější z celého evropského prostoru. Přitom však pro společnost českojazyčnou připouštěl Hrubý minimálně identity dvě, a to těžko slučitelné: katolickou a masarykovskou.⁶⁹

Ze skutečnosti sovětizace a ze zájtku sovětizace nakonec dovozoval Hrubý proces utváření homogennějšího společenství, s krystalizací společně sdílených hodnot a symbolů. Aktuální stav sovětizace je podle Hrubého hlavním momentem v posunu vědomí lidí k akcentování svobody a důstojnosti individua. To je mu východiskem pro aktuální otevírání se cesty pro příští krystalizaci identity, která však nebude středoevropská, nýbrž evropská, založená na univerzalistických hodnotách.⁷⁰ V tom momentě ovšem zase zapomněl zakalkulovat, že v západní Evropě chybí onen silný zážitek sovětské okupace a sovětizace (tím spíše, že mu v západní Evropě vlastně kromě exulantů ze střední Evropy vůbec nikdo nerozumí).⁷¹

* * *

Božena Komárková⁷² ve své glose z domova vyzvedla dosah bariéry ve vzájemných vztazích mezi jednotlivými národy střední Evropy,⁷³ projevující se ve vzájemných averzích, inverktivách, třecích plochách. Za hlavní příčinu takové bariéry akcentovala plnou absenci, ve vyjímečných případech slabou míru otevřené společnosti v tomto prostoru. Proto vůbec hlavním cílem a hlavním úkolem národů v prostoru střední Evropy se má stát úsilí o otevřenou společnost, jen tak se vzájemné vztahy budou posouvat do pozitivní polohy, pak bude mít střední Evropa šanci, jakože onu šanci zároveň i přímo potřebuje.

* * *

V této nové fázi diskuse přešel J. Špetko od pochybování a kritiky Bělohradského námětu s odstupem času k pokusu o vlastní koncept.⁷⁴ Ten uvedl prostorovým rozčleněním; z tradicionalistických pozic uvádí, že středoevropský kulturní areál má „množství variant“, z nichž nejvýznamnější představují jednak rozhraní germánsko-slovansko-románských ras,⁷⁵ jednak rozhraní konfesních oblastí katolicko-protestantsko-pravoslavné. Mluvit o rozhraní ovšem považovali

⁶⁹ Tamtéž, s. 68 – 69.

⁷⁰ Tamtéž, s. 69 – 70.

⁷¹ Tedy identita musí být specifikována pro střední Evropu a zároveň bude podvojná, Obecné hodnoty budou spolupůsobit k evropské identitě, kdežto samotné rozdílné cesty k akcentaci těchto hodnot už budou spolupůsobit ke specifické středoevropské identitě.

⁷² Poznámka Boženy Komárkové (Z dopisu přátelům). In *Proměny*, 23, 1986, 1, s. 72 – 73.

⁷³ A rovněž analogicky působící bariéry uvnitř jednotlivých národů.

⁷⁴ ŠPETKO, J.: Európske epicentrum (Pokus o interpretáciu stredoeurópskeho kultúrneho areálu). In *Proměny*, 24, 1987, 4, s. 3 – 13.

⁷⁵ Je však namísto se tázat, proč takovýto parametr vůbec vynášet ve 20. století.

za věcně naprosto scestné a metodologicky vadné už kulturologové na počátku 20. století.⁷⁶

Dále jmenoval duchovní most mezi Západem a Východem (včetně mostu mezi původně katolickým a původně pravoslavným kulturním prostorem). Konkrétnější příklady mají znamenat unionistické pokusy, osobité literární typy (především na pomezí národních kultur, například Czesław Miłosz), dále zprostředkovatelská role židovského elementu, rovněž specifické výtvarné čítání a specifický typ myšlení. K tomu má patřit – patrně pod živelným tlakem okolí, v němž se Špetko pohyboval – charakteristika střední Evropy jako prostoru ovlivňovaného (stimulovaného) německou kulturou.⁷⁷ (!)

Zároveň Špetko představil střední Evropu jako geografický prostor „mezi“, tedy především jako prostor mezi atlantickým a vnitrokontinentálním (eurasijským) prostorem, dále mezi subtropickým a subarktickým prostorem. To je ovšem materialismus velmi hrubého zrna, pro popisování kulturních fenoménů velmi nepřiměřený.⁷⁸

Jediným Špetkovým vyřazením aprioristické aplikace fyzikálně prostorového parametru je jeho postavení etatistického hlediska proti kulturnímu hledisku. Avšak i zde zašel zbytečně daleko tvrzením, že lze vyjmenovat státy v prostoru střední Evropy, jen uznal, že nic více. Střední Evropa nemá vlastní politickou identitu; politický zeměpis je tedy nepoužitelný.

Areál střední Evropy netvoří státy, nýbrž kulturní regiony s příbuznými znaky. Jmenovitě pro Německo zdůraznil, že je rozděleno do kulturních areálů! Z Polska severní regiony steží patří do střední Evropy kulturně (Kujavsko, Mazovsko, Pomořansko), ve Švýcarsku by se dalo uvažovat, že do střední Evropy patří kantony, kde se mluví Schwyzer Dütsch. V Rakousku viděl Špetko Tyrolsko Vorarlberg, Štýrsko, Korutany jako součásti alpského kulturního areálu. Před první světovou válkou bylo možno zařadit do střední Evropy i Sedmihradsko a Bukovinu, mezi válkami i Podkarpatskou Rus, dnes přináleží do jihovýchodní, resp. východní Evropy.⁷⁹ V tomto případě však zbytečně sklouzával zase ke zvýraznění politické hranice, ač ji krátce předtím zpochybnil.

Špetko zároveň postřehl nesouladnost až neslučitelnost konceptů „střední Evropa“, anebo „východní“ či „jihovýchodní Evropa“. Upozornil, že s pojmem „jihovýchodní Evropa“ přišla německá historiografie (1889), výrazně tento pojem o generaci později rozpracoval rumunský historik Nicolae Iorga.⁸⁰ K tomu připo-

⁷⁶ Už tehdy se vyzvedala role a váha vytvořených širokých smíšených a přechodových pásem, v nichž právě vznikají ty nejpozoruhodnější a nejinovativnější hodnoty.

⁷⁷ Proti tomu však stojí stará (mj. právě vídeňská) zkušenosť: Kultur kommt vom Süden!!

⁷⁸ Srv. rovněž i výtku uvedenou ke Špetkovu příspěvku z roku 1982, vůči zbytečnosti a závadovosti prostorových definicí a priori. Obecně pak zrádnost a zmatek, který nezřídka vyvolávají „areálové koncepty“, vede k nemístné představě, že „areál“ musí být jasně fyzikálně prostorově (či názorně kartograficky) definován.

⁷⁹ ŠPETKO, c. d., s. 3 – 4.

⁸⁰ Avšak reflekujme, že Iorgův vrstevník Jaroslav Bidlo naopak přišel s konceptem „vyloupnutí“

menul, že od 70. let 20. století je intenzívň rozpracovávan koncept „karpatsko-dunajská oblast“ a „balkánská oblast“; celek oněch dvou má být „jihovýchodní Evropa“. Koncept rozpracovávali především rumunští a bulharští historikové.

Sám Špetko vymezil tři odlišné regiony – dunajsko-karpatský region, region mediteránní jihovýchodní Evropy a region balkánsko-pontické jihovýchodní Evropy – a zdůraznil, že přinejmenším část dunajsko-karpatského prostoru patří do středoevropského kulturního areálu, takto ve Špetkově pojed velmi úzkého. Docenit je nutno rovněž zásadní význam Špetkova výroku, že „východní blok“ je ryzí výtvor politické vůle, nemá žádnou civilizační ani kulturní společnou základnu. Proto je nesmyslem i taková „východoeuropeistika“, která chce začínat na „železné opone“.⁸¹ Lze dodat, že železná opona zajisté leccos silně destruovala, avšak nic pozitivního neustavila. To se až do prahu 90. let 20. století (přinejmenším) nebralo přiměřeně na vědomí.⁸²

Z logiky Špetkových tezí vyplývá, že střední Evropa není jednotným kulturním areálem. Avšak při stavění otázky „střední Evropa – singulár či plurál?“ Špetko až příliš nápadně prostě reprodukoval staré schéma⁸³ o dvou subareálech: západostřední Evropy a východostřední Evropy. V západostřední mají převažovat atlanticko-mediterránní kulturní prvky, ve východostřední mají převažovat prvky jihovýchodní a východní provenience.

Avšak pokus o prostorové vymezení se stal zoufalou víceméně národopisnou simplifikací; do východostřední Evropy má patřit: Dolní Rakousko, Moravské Slovácko, Valašsko, Slovensko, Malopolsko, Halič, Burgenland, Maďarsko. V kondicionále by bylo možno mluvit i o Slovensku, Slavonii, Vojvodině, Banátu a Sedmihradsku. Špetkovi tak znova zároveň zůstávalo nadhodnocení fyzického prostoru téma jako strašák.

Argumentoval i tezí, že tento areál těžil dlouho do středověku z rozvinuté byzantské kulturní oblasti, čímž opět vykročil mimo realitu.⁸⁴ K tomu banální vý-

srbsko-rumunsko-bulharského prostoru z východní Evropy na základě přejímání [západ] evropských hodnot cca během poslední třetiny 19. a první třetiny 20. století. Blíže: GONĚC, V.: Hvězdná hodina Jaroslava Bidla? In *Solitér*. Pocta historikovi Václavu Veberovi. Praha 2012, s. 353 – 367.

⁸¹ ŠPETKO, c. d., s. 4 – 5.

⁸² Odtud i ono obrovské selhání „East European Studies“, „Osteuropastudien“, etc. na sklonku osmdesátých let.

⁸³ V prezentaci polského exilového historika Oskara Haleckého (HALECKI, O.: *Historia Europy – její granice i podziały*. Lublin 2000, zvl. kap. VII: Podziały geograficzne – Dwie Europy Środkowe). Halecki však zároveň naléhal výrazné fenomény propojující „východostřední Evropu“ se západní Evropou a zároveň jiné výrazné fenomény propojující „západostřední Evropu“ s východní Evropou, s dalšími konsekvensemi... Srv. též poznámku k vystoupení K. Hrubého v téze diskusi.

⁸⁴ Při konečném naprostém zatuhnutí a následném historickém regresu byzantské kultury na sklonku 10. století (když odezněl pokus o tzv. makedonskou renesanci) oněch několik byzantských princezen, které se dostaly do Budína či dokonce do Vídne, znamenalo už jen ryzí aktuální politikum.

rok, že zátěží naopak bylo opakováné zasahování nájezdných etnik z jihorských a asijských stepí, posléze turecké výboje.

Následoval prostý nesouvislý výčet, sice věcný, avšak bez jakékoli logické vnitřní struktury: Území mělo i nevýhodnou ekonomickou polohu, mimo hlavní evropské obchodní trasy. Po ukončení fáze protihabsburských povstání tato oblast pauperizovala, s doprovodnou demografickou explozí jako další zátěží. Industrializace působila až s velkým zpožděním a malou intenzitou. Urbanizace se projevila jako neorganická a pomalá. Přežívající role šlechty fungovala jako další vývojová bariéra.⁸⁵ Jazyková pestrost a konfesní rozdílnost je rovněž pouze konstatovaná,⁸⁶ přičemž chybí samo vysvětlení, zda to znamená pozitivum či nikoli.⁸⁷

Zato naprosto trefné a zásadní je Špetkovo akcentování negativního dosahu přežívajícího trendu dělat ze zaostávání či nedovyužitosti přednost středovýchodní Evropy. Stejně tak jeho akcentování silného uplatňování antinomie „domácí – světový“, stejně tak extrémních snah být úplně stejný jako je svět jinde a zároveň být zásadně úplně jiný než svět jinde.⁸⁸

Závěrem Špetko načrtl své vidění základních rysů kulturních procesů ve střední Evropě. Akcentoval specifickou a výraznou lidovou kulturu.⁸⁹ Pro „umělou“ kulturu vyzvedal silnou závislost na vlivech zvenčí, přitom přejímání vlivů z různých směrů a jejich často synkretické (nikoli symbiotické) zpracování; doprovázeno ovšem ostrými spory mezi „recepcí a tradicí“.⁹⁰ Styly mají často jen počáteční a závěrečnou fázi, téměř nikdy nemají kulminační fázi. Umělecký kontext zvláště 20. století charakterizoval jako příznačný paralelní orientaci na francouzské a německé vzory. Umění je zároveň neustále stavěno do služeb politiky; silný je zpolitizovaný kult minulosti, lidovosti, sklon k lyrizaci, specifický ideál hrdiny... Zároveň Špetko přiznával, že mnohé typické črtы středoevropského kulturního areálu už jsou věci minulosti.⁹¹

Až ve formě glos jako „post-závěru“ podal Špetko nikoli hodnocení aktuálního stavu, nýbrž skutečně sérii glos k aktuální diskusi o střední Evropě z 80. let. Takto namísto závěru vyzněl konec Špetkova příspěvku do ztracená.

* * *

Téma střední Evropa bylo rozvíjeno konkrétně i v aktivitách francouzské a rakouské oficiální politiky, v některých případech dokonce v přímém propojení politiků obou států. V průběhu 80. let to byl především zásadní zájem Rakouska,

⁸⁵ Opět bylo možno ukázat na relikty „historického materialismu“.

⁸⁶ ŠPETKO, c. d., s. 5 – 7.

⁸⁷ Patrně měl Špetko na mysli negativum. Výraz rozdílnost se navíc obecně cítí ve slovenštině i v češtině jako negativní ocenění.

⁸⁸ ŠPETKO, c. d., s. 8.

⁸⁹ To ještě platilo zřetelně v 80. letech; dnes je minulostí, resp. fikcí.

⁹⁰ Opět však chybí nadhled, vysvětlení z logiky „zevnitř“.

⁹¹ ŠPETKO, c. d., s. 9 – 10.

znát, „co se děje bezprostředně za železnou oponou“ u sousedů, především pak, „k čemu to může dovést“. Francouzská politika pak jakoby znova navazovala na de Gaulleův koncept ze 60. let – provázat se s bývalými spojenci ve střední Evropě a přispět k jejich vytržení ze sovětského bloku.⁹²

Německé reflexe problému střední Evropy – s výjimkou ponaučení brzy proslulého Karla Schlägela⁹³ – spíše vyjadřovaly obavy, aby samo nadhazování konceptu střední Evropy nerozbilo výsledky někdejší Brandtovy nové východní politiky, výsledky vnímané jakožto naprosto křehké příměří, které se při „nedodržování podmínek“ může snadno zvrhnout v tragický konflikt a může především zase zabouchnout vrata pro těžce vydobyté alespoň dílčí možnosti rozvíjení „německo-německých“ vztahů. Používalo se například přirovnání „zástupná válka na špatném místě“, etc. A otevřeně se varovalo, že jakékoli nadhazování mezinárodněpolitické dimenze tématu střední Evropa, tím spíše usilování o politickou střední Evropu, znamená hru s ohněm v celoevropské i celosvětové dimenzi.⁹⁴ Vzhledem k předchozím zkušenostem, kdy vnitroněmecká hranice byla zvlášt' silně působící linií studené války, jsou tyto obavy německých komentátorů pochopitelné. Zároveň však znamenaly blokádu evropských témat a rovněž sebeblokádu v tématu eventuality znovusjednocení Německa.

Analýzy opět rozkrývaly především sám problém střední Evropy a snažily se přispět k novému konceptu střední Evropy po očekávaných proměnách režimů v tomto prostoru. Z rakouských činitelů nutno vyzvednout především Erharda Buseka, tehdy prvního náměstka zemského hejtmana a starosty Vídne, pozdějšího rakouského vicekancléře.⁹⁵ A tyto aktivity byly rozvíjeny v propojení s exilovými intelektuály, pocházejícími především z Polska, Československa, Maďarska (vedle toho ovšem i ze zemí tehdejší Jugoslávie i z Rumunska a Bulharska), zároveň i s nabídkou pro intelektuály zpoza železné opony zapojit se rovněž (dle možností).

Značný ohlas získala například společná kniha Erharda Buseka a Emila Brixse *Projekt střední Evropa*, jakožto pokus o syntézu na základě politickohistorických, kulturněhistorických analýz, analýz mezinárodních vztahů, etc.⁹⁶ Návrat k tématům střední Evropy, stále více akcelerující v průběhu první poloviny 80. let, byl v dané knize akcentován především jako výsledek protestu proti tvrdé racionalitě velmocenské politiky a proti porušování lidských práv. A jako smysl těchto diskusí vyzvedal Busek „získat naději pro lepší budoucnost Evropy“, s dodatkem, „že je střední Evropa hodnotový kulturní útvar“, je naopak samozřejmou

⁹² Netřeba vysvětlovat, proč aktuálně především polský vývoj byl zásadním podnětem.

⁹³ SCHLÖGEL, K.: *Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa*. Berlin 1986 (reedice: 1989, 2000, 2002, 2008, polsky 2005).

⁹⁴ Srv. např. právě konfrontace německých příspěvků s rakouskými: *Traumland Mitteleuropa, Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse* (Hgs. S. Papcke – W. Weidenfeld). Darmstadt 1988.

⁹⁵ Landeshauptmannstellvertreter Wiens od 1978, Bundesminister od 1989, Vizekanzler 1991 – 1995. Od 1995 v čele Ústavu pro výzkum Podunají a střední Evropy ve Vídni.

⁹⁶ BRIX, E. – BUSEK, E.: *Projekt Mitteleuropa*. Wien 1986.

realitou, není třeba ji takto akcentovat.⁹⁷ A těchto diskusí se účastnil mj. – jak už bylo výše naznačeno – zase právě K. Bartošek, na jedné z vídeňských „francouzsko-rakouských“ konferencí byl přímo pověřen úvodním referátem.⁹⁸

* * *

Velmi ostře politickou dimenzi nabraly⁹⁹ kontakty českých exilových představitelů s polskou špičkou exilové reprezentace.¹⁰⁰ Na poradách, které probíhaly od srpna 1984 do léta 1985 v Londýně a kterých se za polskou stranu účastnil výše zmíněný E. Raczyński,¹⁰¹ spolu s Kazimierzem Sabbatem, za československou stranu českobratrský kazatel Jan Lang a špičkový publicista Josef Josten, byla znova vytažena na světlo proslulá deklarace o budoucí československo-polské konfederaci ze druhé světové války a vyhlášena za základ právě pro budoucí spolupráci.¹⁰² Tak se má vytvořit jádro, otevřené i dalším středoevropským zemím, přičemž hlavní smysl má být založen v zajištění mírové budoucnosti pro Evropu. V souvislosti s tím bylo nadhozeno i obnovené hodnocení a varování, že rozdělená Evropa znamená pouhé příměří mezi Východem a Západem. Polsko-československé spojení sil v boji proti komunistické nadvládě a partnerství obou národů má pomoci položit základy pro příští skutečný evropský mír. Akcentováno bylo rovněž téma společného kulturního dědictví.¹⁰³ Paralelou, zejména výrazněji analyticky založenou dimenzí tohoto záměru (což poskytovalo možnost přejít později k řešení otázky „jak na to“), je již výše zmíněný přínos Karla Hrubého.¹⁰⁴ Další vývoj v Evropě nabyl ovšem mimořádného spádu, posléze téma zůstalo výzvou i pro období po roce 1989.

* * *

Exilová československá Společnost pro vědy a umění se nadále intenzívne věnovala diskusi o střední Evropě. Nové specifické a podnes podnětné vyvrcholení diskusí o střední Evropě přinášel jak v rámci exilu, tak v rozvoji kontaktů

⁹⁷ Zato je nutno souvislosti fungování a přežívání tohoto útvaru studovat a vysvětlovat.

⁹⁸ V českém překladu vyšlo: BARTOŠEK, K.: Střední Evropa – problémy s definicí. In *Proměny*, 26, 1989, 2, s. 52 – 62.

⁹⁹ Paralelně s kontakty českých a slovenských disidentů s polskou organizací Solidarnosć.

¹⁰⁰ Polsko mělo nadále po 17. září 1939 až po práh devadesátých let svou exilovou politickou reprezentaci přímo ve funkční exilové vlády a exilového prezidenta (disponujícího dokonce originálními prezidentskými insigniemi, vyvezenými v září 1939 na západ). To bylo mj. výrazem kontinuity a jisté delegitimizace vlády ve Varšavě.

¹⁰¹ Toho času právě v úřadu exilového polského prezidenta.

¹⁰² Poland and Czechoslovakia. In *Polish Affairs*, No 117, [London] 1985, s. 20 – 23.

¹⁰³ Ohlas těchto aktivit byl značně silný v Polsku; husákovský režim měl ještě jisté nástroje pro izolaci.

¹⁰⁴ HRUBÝ, K.: Instituční předpoklady integrace Střední Evropy. *Proměny*, 22, 1986, č. 1, s. 38 – 51.

k domovu její časopis *Proměny* v průběhu roku 1989. Vracel se přitom ještě ke svým starším impulsům z prahu 80. let. Z tohoto nového dosahu připomeňme alespoň dvě osobnosti.

Jacques Rupnik zde vystoupil s parafrází neblaze proslulého výroku: „Země ‚reálného socialismu‘ obchází strašidlo střední Evropy... Od Prahy do Budapešti, Z Varšavy k Záhřebu (s mocným ohlasem ve Vídni a Berlíně) znovaobjevení střední Evropy vyvolává silný intelektuální a politický průvan...“¹⁰⁵ Rupnik to dokonce přirovnal k reakcím na první vlnu vystoupení Solidarnosti. Ono strašidlo střední Evropy má znamenat především uplatnění kulturní a historické identity na rozdíl od režimu, vnučeného sovětskou tyranii před více než čtyřiceti lety národům v polovině Evropy. K tomu přidal akcentování, že onen intelektuální a politický průvan je rovněž součástí neustálé snahy odstranit rozdělení Evropy.¹⁰⁶

Otevřeně Rupnik rozváděl, že hledání střední Evropy, ať už jde [pouze] o její kulturní identitu, anebo perspektivu politického celku, znamená především zbourat určité skutečné hranice, zároveň určité mentální hranice. Tedy aktuální evropské uspořádání – byť se úporně hledalo a utvářelo od Brandtových iniciativ přes „Helsinki“ a následná vyjednávání – znamená slepu uličku, vadný model, který už nelze vylepšit; uspořádání musí přijít konkrétně nové, jiné.

Současně ovšem Rupnik reanimoval myšlenku, která v Evropě rezonovala například už ve 20. letech 20. století, totiž, že zbourání určitých hranic v Evropě nemá mít za následek prosté tažení hranic jiných, to už by bylo v každém a jakémkoli dalším pokusu vždycky jenom špatné řešení. Tím spíše akcentoval Rupnik, že Střední Evropa je aktuálně stav mysli. V tom je důležitý nárůst pocitu vzájemné závislosti Poláků, Maďarů a Čechoslováků, zároveň je důležité posilování smýšlení – nejen u intelektuálů, nýbrž i u dalších sociálních vrstev – nebyt pouhým objektem historie, nýbrž jejím subjektem.¹⁰⁷

Oproti tomuto slibnému trendu Rupnik upozorňoval, že střední Evropa se příliš projevuje s diferencovanými, resp. partikularizovanými problémy Čechů. Slováků, jinak u Maďarů, pro jejichž představy Vídeň znamená Západ přímo na vlastním prahu,¹⁰⁸ kdežto Poláci se téměř vždy identifikovali s Evropou jako celkem (ať už si tím chtěli vylepšit pozice v odporu vůči Rusku, anebo se stavěli do pozice bojovníků za celou křesťanskou Evropu proti barbarství z Východu, anebo jim střední Evropa připomínala koncepty Německem dominované Mittel-

¹⁰⁵ RUPNIK, J.: Hledá se střední Evropa. In *Proměny*, 26, 1989, 2, s. 11.

¹⁰⁶ To znamená zároveň znovu i výrazný osten proti odmítáním, ozývajícím se nejčastěji z Německa, zde konkrétně především ve smyslu výše zmíněné obavy, že Sovětský svaz se nesmí dráždit, aby nedošlo ke zhroucení pracně zformovaných přesahů přes železnou oponu v jejím vnitroněmeckém úseku.

¹⁰⁷ RUPNIK, c. d., s. 11.

¹⁰⁸ Pro Čechy (na rozdíl od Jihomoravanů) naprostě nezvládané téma ještě dlouho po 1989, prakticky až dodnes, včetně přihlouplých argumentů v pražských politických i intelektuálských kruzích, že „jsme přece víc na Západě než nějaká Vídeň“, včetně vytahování historických reminiscencí.

europy).¹⁰⁹ Dalším problémem, před kterým Rupnik varoval, je etatismus, jakožto nemístné sebeomezování, ba „sebeuzování“ občanské společnosti a přenechávání nemístně širokého prostoru pro aktivity státu, byrokracie, spolu s kladením nemístných očekávání vůči státu, deformace právního myšlení a právního pořádku „kolektivními právy“ (už přinejmenším od 1848), aniž se třeba vůbec vnímá, že taková práva poškozují občana.

Z dalších Rupnikových postřehů, co ještě zatěžuje či omezuje perspektivy střední Evropy, je radno uvést, že (s výjimkou Československa) komunistické režimy v zemích střední (a jihovýchodní) Evropy jsou vlastně velmi zřetelným pokračováním režimů z 30. let, dále že střední Evropu postihují relikty nacionálnímu, obecně pak i nedostatečnost či absence vědomí, že „sounáležitost s Evropou je historicky proměnlivá“.

V obecné rovině je významná jednak Rupnikova výzva aktuálně důkladně studovat především, jak středoevropské národy vnímají své postavení v Evropě a jaký je jejich vztah k východnímu sousedovi. Dále jde o obecný metodologický poukaz, že střed Evropy je „těžko určit“, zároveň nutno mít stále na vědomí, že kolem takového středu je „několik obvodů“.¹¹⁰ S tím můžeme opět připomenout jinou dimenzi diskuse, která byla ostatně otevřena už před stoletím, už tehdy s varováním, že střed Evropy nelze určovat geometricky, ani kartograficky,¹¹¹ a která se znova vrátila v oněch diskusích organizovaných K. Bartoškem, že totiž jen románské jazyky (a klasická řečtina) dokážou vyjádřit rozdíl mezi „Europe centrale“ a „Europe médiane“; ostatní jazyky do toho vnášejí zmatek samotnou svou strukturou.

Také Mojmír Povolný, poslední vedoucí představitel Rady svobodného Československa, se nechal inspirovat Masarykovským členěním Evropy.¹¹² Střední Evropa tedy opět ani pro něho není „střed“, nýbrž „střet“; je to prostor mezi svobodnou částí Evropy a vlastním územím Sovětského svazu. Střední Evropa je takto geopolitickou skutečností, zároveň je prostorem, který se západní Evropou sdílí společné evropské dědictví a aspirace, zejména je prostorem postiženým specifickou historickou zkušeností a prostorem, z něhož vzešel rovněž specifický vklad do oné společné evropské civilizace a kultury, zároveň prostorem, který aktuálně usiluje o plný život v oněch společných klíčových evropských hodnotách, zejména v dimenzi práv člověka, svobody, demokracie a skutečné nezávislosti.¹¹³

Na rozdíl od K. Hrubého mnohem pragmatičtěji poukazoval na činitele, které fakticky – byť to nebylo záměrem komunistických potentátů – pomáhaly for-

¹⁰⁹ Jen v Haliči výrazněji, ve Slezsku slabě bylo cítit sklonky ke střední Evropě.

¹¹⁰ RUPNIK, c. d., s. 26.

¹¹¹ Srv.: GONĚC, V.: Geografie, geopolitika a kulturologie mezi vědou, sebeklamem a zlou vůlí. K pojetic střední Evropy počátkem 20. století. In *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho prostoru v 19. a 20. storočí. Pocta 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava 2011, s. 116 – 144.

¹¹² Zároveň s parafrází názvu Benešova proslulého spisu: POVOLNÝ, M.: Střední Evropa dnes a zítra. In *Proměny*, 26, 1989, 2, s. 42 – 50.

¹¹³ POVOLNÝ, c. d., s. 42.

movat věcný vztah mezi zeměmi střední Evropy navzájem, a sice intenzifikace zahraničního obchodu, dále postupně se otevírající možnost cestovat do ostatních zemí střední Evropy (při omezené až vyloučené možnosti cestovat jinam); v kulturní rovině intenzívne působily překlady knih a jejich vydávání v ostatních středoevropských jazycích.

To jsou tedy pro Povolného tři konkrétní roviny a názorné příklady, jak se formovala nová vzájemná závislost. Povolný tedy uvážlivě stavěl na tom, co aktuálně existuje, nikoli na (neobratném) zvažování či zpochybňování míry odlesků toho, co zde kdysi bylo. Povolný samozřejmě očekával, že po pádu komunistických režimů se zahraniční obchod zemí střední Evropy přeorientuje (resp. se přímo vyjadřuje, že se musí přeorientovat), zároveň však kladl zásadní kvalitativní rozdíl mezi redukcí zahraničního obchodu vůči Sovětskému svazu (nepřímo naznačí, že to bude očekávaným dalším rozměrem osvobození) a zahraničním obchodem mezi středoevropskými zeměmi navzájem, který by naopak poklesl neměl. Údaje o tomto zahraničním obchodě charakterizoval Povolný jako „mocný index vzájemné závislosti“.

Co se týče razantního nárůstu údajů o vzájemném vycestování obyvatel mezi zeměmi střední Evropy, Povolný připustil, že vůči „konzumní turistice“ lze být do jisté míry skeptický, zároveň však zdůraznil, že zahraniční cestování nahrazuje to, co bylo dosud cizí, něčím, co je známé; tak jsou kladený základy, na nichž lze dále hodnotit, základy vzájemného poznání.

Co se týče kulturních styků, Povolný si uvědomoval, že mnohé formy jsou tvrdě limitovány režimem, až po zahraniční studium včetně. To jsou ovšem nástroje, které se věcně intenzívne uplatní až v budoucnosti, po pádu režimu. Co zůstává aktuálně jako funkční, je nejzřetelněji prezentováno zmíněnými vzájemnými překlady knih; ty se po poklesu ze sedmdesátých let v dalším desetiletí opět dostávaly do zajímavých čísel, jsou výrazem sbližování.¹¹⁴

Proti tomu vůbec analýza toho, co znamená středoevropská kultura, zůstává věcí budoucnosti. Nakolik komunistické režimy znemožňují zjistit stav veřejného mínění, co se týče vzájemných polsko-českých, etc., vztahů a že vlastně samo veřejné mínění se teprve v budoucnosti bude moci skutečně a plně rozvinout, Povolný alespoň zvýrazňoval cestu, kterou urazila disidentská hnutí od vzájemné izolace k intenzívním vzájemným kontaktům a vzájemné podpoře, v očích Povolného nejvýrazněji ve fungování polsko-československé Solidarity. Povolný oceňoval, že z této spolupráce vzcházely od poloviny 80. let funkční aktivity zaměřené na „zmezinárodnění“ problémů střední Evropy a na povzbuzování vědomí středoevropské solidarity.

Zvlášť silně akcentoval Povolný skutečnost, že právě společné aktivity středoevropských disidentů vedly k tomu, že západoevropské mírové hnutí pochopilo jednorozměrnost svého úsilí o odzbrojení a že pro mír v Evropě je základním

¹¹⁴ Tamtéž, s. 44.

problémem rozdelení na bloky a že nedodržování lidských práv ve východním bloku je ostatně jedním ze základů dosavadních závodů ve zbrojení.¹¹⁵

Co se týče exilů ze střední Evropy, Povolný vyzval k rozhodnému překonání fascinace blokovou hranicí, překonání fascinace představou, že s blokovou hranicí se nedá pohnout. Neblahým důsledkem tohoto stavu zůstává omezená¹¹⁶ spolupráce exilů z jednotlivých zemí mezi sebou, zejména ve srovnání s intenzitou předchozích období; mezi výjimkami pochválil především středoevropská sympozia švýcarské skupiny Československé společnosti pro vědu a umění. Speciálně vytýkal Povolný exilům, že málo pozornosti věnují – právě pod zmíněnou fascinací – propracovávání středoevropských programů pro budoucnost, zejména otázkám nadstátního propojení zemí střední Evropy. I v tom viděl nežádoucí záporný kontrast proti fázím z minulých exilových aktivit. Jako specifický argument stavěl otevřená přiznání západních politiků, že Američané a další o střední Evropě mnoho neví. Příslušné informace a ještě lépe objemné analýzy jim mají přinést právě exulantí ze střední Evropy; jen tak se „otázka svobody, demokracie a nezávislosti národů střední Evropy“ stane „trvalou otázkou na pořadu světové politiky až do svého vyřešení“.

Povolný uzavřel důraznou výzvou, že naděje středoevropských národů leží v příslušně orientovaných vlastních myslích Středoevropanů a takové nasměrování je především úkolem svobodného exilu. Takové naděje, stojící mimo komunistický systém, jsou schopny otevřít budoucnost střední Evropy.¹¹⁷

Redakce *Proměn* bez jakéhokoli komentáře vložila právě do vakátu za Povolného příspěvkem přetisk Kunderova hesla Střední Evropa¹¹⁸ z jeho knihy *Umění románu*. Je takto obzvlášť názorně vyjádřen kontrast mezi skutečně analytickou, úporně hledající a tvořivou diskusí, kterou vedly osobnosti typu Bartoška či Povolného, a dezorientujícími, ode zdi ke zdi jdoucími výkřiky Kunderovými, které sám korunoval bezvýchodnou perspektivou: „Destrukce habsburské říše, pak po roce 1945, kulturní zbezvýznamnění Rakouska a politická neexistence ostatních zemí učinily ze střední Evropy zrcadlo předpovídající možný osud celé Evropy, laboratoř soumraku.“

* * *

Posléze „deset let polského, deset měsíců maďarského a deset dní československého“ sebeosvobození otevřelo zcela nové perspektivy, v nichž ovšem perspektiva užší institucionální spolupráce v rámci střední Evropy, tím spíše skutečné provázání do podoby „střední Evropy“ byla – leckdy z krátkozrakosti, leckdy z nadutosti či jiných omezení tehdejších politiků – utopena. Teprve postupně

¹¹⁵ Tamtéž, s. 46 – 48.

¹¹⁶ Povolný použil dokonce charakteristiku „sporadická spolupráce“.

¹¹⁷ POVOLNÝ, c. d., 49 – 50.

¹¹⁸ *Proměny*, 26, 1989, 2, s. 50.

se začal formovat fenomén „tiše působící střední Evropy“, a to i v reálných institucionalizovaných formách; Visegrád tam však nepatří, břeskností nelze nahradit jeho minimální účinnost. Na druhé straně vyhodnotit (stále nedoceněnou) pomoc exilu středoevropským společnostem po závěru roku 1989 bude ovšem úkolem příštích analýz.

From exiles' debate of the 80's. The concept of Central Europe

VLADIMIR GONĚC

From the turn of the 70's and the 80's onwards a new major wave of discussions about Central Europe was set off, launched by Western European thinkers in close cooperation with the exiles from Central Europe. The most active of the Czechoslovak exiles were Karel Bartošek (editor-in-chief of the periodical "La Nouvelle Alternative"), Jan Vladislav, Václav Bělohradský and Jozef Špetko. The Czechoslovak Society for Science and the Arts (Československá spoločnosť pre vedy a umenia) made a significant contribution by its journal "Promeny - Pre-meny" (Metamorphoses). The concept of Central Europe was developed mostly within the dimension of the still-active cultural unit as a highly political issue in the struggle for human and civil rights in the relevant part of Central Europe.

DOKUMENTY

SLOVENSKO OD MNICOHOVY 1938 DO PORÁŽKY POVSTÁNÍ OČIMA GUSTÁVA HUSÁKA Dvě zprávy a jejich osudy

VILÉM PREČAN

Své osudy mají nejen knihy,¹ ale i dokumenty. Plně se to týká dvou zpráv o Slovensku, jejichž autorem byl v létě 1944 a v zimě 1945 Gustáv Husák. První z nich, nadepsaná *O vývoji a situácii na Slovensku* a datovaná 7. července 1944, byla napsána z příležitosti odletu předáka ilegální Komunistické strany Slovenska Karola Šmidkeho k jednání v Moskvě; nemá jiné označení než nadpis a datum za textem.

Druhá zpráva, s datem 5. února 1945, byla sepsána na začátku února 1945 v Moskvě. V záhlaví je uvedeno jméno autora, který je také vlastnoručně podepsán pod strojopisným zněním zprávy. Tento dokument je nadepsán *O vývoji na Slovensku* a má dvojnásobný rozsah oproti zprávě z léta 1944. Začíná také líčením událostí, jež vedly k 14. a 15. březnu 1939, avšak skoro polovina textu se venuje událostem souvisejícím s přípravou, průběhem a vojenskou porážkou povstání z léta a podzimu 1944. Strojopisné prvopisy obou zpráv, jež možno bezesporu považovat za originály, jsou uloženy v někdejším fondu Klement Gottwald bývalého archivu ÚV KSČ, který je od poloviny devadesátých let součástí Národního archivu.²

Zpráva z července 1944

Údaje o dokumentu z července 1944 figurují v seznamu písemností, které v srpnu 1944 od Šmidkeho obdržel v Moskvě Klement Gottwald. V tomto seznamu rukopisně pořízeném Gottwaldem je to první položka – „Situační zpráva o Slovensku (partijní) – 13 stran hustě popsaných“.³ V druhém svazku katalogu „Gottwaldova fondu“, pořízeném už v šedesátých letech, je dokument evidován jako „zpráva G. Husáka o situaci na Slovensku (červenec 1944)“.⁴

O existenci zprávy z července 1944 jsem se doveděl od Gustáva Husáka, který mi také potvrdil své autorství. V lednu 1964 mi věnoval její strojopisný opis, snad

¹ „Habent sua fata libelli“, jak bývá citován antický autor z počátku našeho letopočtu Terentianus Maurus.

² Přesná lokace: NA, fond KSČ – Ústřední výbor, Klement Gottwald (100/24), svazek 173, archivní jednotka 1538, list 208–220 (zpráva ze 7. 7. 1944) a 221 – 249 (zpráva z 5. 2. 1945).

³ Tamtéž, a. j. 1541, l. 299 (11).

⁴ NA, pomůcka č. 1540/II, s. 250.

jako protihodnotu za zapůjčení rozsáhlé dokumentace k dějinám povstání,⁵ a řekl mi, že zprávu sepsal on. Sám získal opis zprávy bezpochyby v souvislosti s prací Komise pro přezkoumání závěrů IX. sjezdu KSS z hlediska oprávněnosti kritiky tzv. buržoazního nacionalismu – 1963“, jež byla ustavena ústředním výborem KSČ v prosinci 1962 a pracovala zhruba rok.⁶

Na opisu dokumentu, který mi tehdy G. Husák daroval, byla citace o archivním uložení ještě podle starého označení tzv. Gottwaldova fondu: AÚV KSČ, KG, XV/43; takto je také dokument citován v *Dějinné křižovatce* a v knize Jaroslava Barta, o nichž bude ještě řeč.

Již při prvním čtení bylo zřejmé, že jde o dokument významný a ojedinělý, vlastně jediný písemný pramen Šmidkeho ilegálního vedení. Přímo volal po tom, aby byl publikován v souboru ostatních pramenů, které jsem tehdy připravoval k vydání k rozsáhlé edici *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Zajímavost dokumentu podle mého soudu zvyšoval jeho interní charakter; nebyl určený k publikaci nebo k diskusi s „buržoazními“ partnery v ilegální SNR, a téměř nebyl ovlivněn taktickými úvahami moskevského exilu. Ostatně, jak je v úvodu zprávy výslovně řečeno, dokument si dělal nárok na to, aby byl slyšen jako autentický hlas tlumočící „prání slovenského národa“; nepříliš zastřeně se tu upírala kompetence hodnotit poměry na Slovensku a odhadovat, co si slovenský národ přeje, tomu, kdo se každodenně nepohyboval v slovenském prostředí.

A tak jsem v roce 1964 bez váhání dokument zařadil do rukopisu připravované edice; avšak jedním, právě tím rozhodujícím posuzovatelem knihy (byl jím Miroslav Kropilák) nebyl doporučen k publikaci. Tehdejší mlčení okolo dokumentu zřejmě souviselo s tím, že vyvolával řadu rozpaků; některé jeho pasáže mj. probouzely reminiscence na ještě nedávná obvinění proti buržoazním nacionalistům. S výjimkou Václava Krále nebylo pak tehdy, ani v dalších letech (do 29. srpna 1968) jediného českého či slovenského historika, který by chtěl Gustávu Husákovi jakkoli, byť jen nepřímo uškodit.⁷

⁵ Budiž řečeno, že doktor Husák, tehdy vědecký pracovník Ústavu státu a práva SAV v Bratislavě, mi věnoval výtisk prvního vydání svých pamětí, připsal poděkování „za velkú a nezištnú pomoc pri zbieraní materiálu pre knihu“ a kolegiálne citoval mnou poskytnutý materiál na mnoha místech své knihy takto: „Citované podľa rukopisu pripravovanej knihy V. Prečana Dokumenty k SNP.“

⁶ Komisi se začalo říkat „Barnabitská“ podle toho, že sídlila v budově někdejšího řádu barnabitů na Hradčanském náměstí v Praze, a takto se uchovala v povědomí historiků i archivářů. Budova, jež po vyhnání příslušnic karmelitského řádu v roce 1950 sloužila jako hotel KSČ pro významné hosty, byla v roce 1992 vrácena karmelitkám. Z činnosti komise vznikla rozsáhlá sbírka písemností, jež je uložena v Národním archivu (fond 03/10). Má 388 archivních jednotek v 33 svazcích; podrobný katalog byl pořízen v archivu ÚV KSČ v roce 1964. Záznamy z pohоворů s Gustávem Husákem z 26. – 28. 8. a 19. 11. 1963 mají 146 stran a jsou uloženy ve sv. 2, a. j. 25. Jde o český přepis pravděpodobně těsnopisného záznamu, v němž je mnoho vynechávek, resp. nezaznamenaných částí vět nebo skupin slov, a také nepřesnosti v transkripci osobních jmen.

⁷ Sám jsem tehdy, v roce 1964, odmítl napsat kritickou recenzi na Husákovu *Svedectvo o Slovenskom národnom povstani* (Bratislava 1964), třebaže mne některé kapitoly této knihy svou neobjektivností a svévolnou interpretací faktů pobouřily.

Kritizovat veřejně Husákovu knížku znamenalo tehdy jít s Antonínem Novotným, a to konec konců proti národně politickým požadavkům slovenských elit. Proto také, když se dal Václav Král v únoru 1966 ideologickým oddělením ústředního výboru KSČ „najmout“ k napsání hrubého útoku na povstání, na jeho politickou i vojenskou koncepci v podobě „opožděné“ recenze Husákových pamětí, vzbouřili se historici zabývající se onou tematikou jako jeden muž a vynutili si na ideologickém oddělení ÚV KSČ konfrontaci s Králem a rozhodnutí, že směli – v řadě jednotlivých článků – vyjádřit své stanovisko a s Králem polemizovat i veřejně.⁸

Trvat na uveřejnění dokumentu *za každou cenu* bylo v roce 1965 obtížné také z důvodů více méně technického, přesto však tehdy mimořádně závažného: oficiálně jsem ho neměl a nesměl znát, za to, že se mně, „nepovolanému“, dostal do rukou, mohla být potrestána řada lidí, kdyby kolem věci vznikl rozruch. Pro úplnost nutno poznamenat, že Gustáv Husák se ve svých pamětech materiálem ilegálního vedení KSS z července 1944 nezabýval a jeho existenci nepřipomínal.

V historické literatuře do roku 1969 byl dokument vzpomenut pouze dvakrát. Autoři publikace *Dějinná křížovatka*, ačkoli ho dobře znali (v tzv. barnabitské komisi se jím možná interně zabývali), zmínili se o něm jen jedinkrát, aniž o něm blíže informovali a cokoli z něho citovali. Uvedli pouze, že „vedení KSS“ připravilo pro moskevské vedení obsáhlou dokumentaci o slovenském odboji, „včetně zprávy o vývoji strany a situaci na Slovensku“.⁹ Také slovenský historik Jaroslav Barto v knize *Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944–1948)* zmínil dokument O vývoji a situácii na Slovensku na jediném místě a krátce z něho citoval slova o tom, že obnovená ČSR má být „národne federovaná a socialistická“¹⁰.

Nezveřejněný dokument mi nedoprával klidu. V prosinci 1967 jsem se setkal s G. Husákem po více než tříleté přestávce v jeho bratislavském domě; hovořili jsme především o stále trvajících potížích s publikováním dokumentu z července 1944. Rozcházeli jsme se tehdy jednoznačně s tím, že jakmile dostanu povolení ke studiu v archívu ÚV KSČ a budu vlastnit text materiálu takřečeno „legálně“, nebude mít námitek, abych jej zveřejnil. O čtrnáct měsíců později byly konečně tyto formální náležitosti na základě mého studia v Gottwaldově fondu archivu ÚV KSČ splněny. Podle striktního požadavku archívu zbýval pouze písemný souhlas G. Husáka, který se z vědeckého pracovníka mezitím stal po pětiměsíční kariéře místopředsedy federální vlády prvním mužem na Slovensku a vztahoval ruku po nejvyšší funkci ve státě.

⁸ Ironií osudu či dějin pak v rámci Husákovy konsolidace skončili všichni tito historici po roce 1969 jako pomocní dělníci, topiči a čerpači vody; jako jejich „mistr popravčí“ fungoval na prvním místě Václav Král.

⁹ Praha 1964, s. 267n. Na tomo místě, v poznámce pod čarou č. 7, odkázali na „rozhovor s G. Husákem 28. 8. 1963“. Avšak v dochovaném záznamu o rozhovorech s Husákem (viz údaj v závěru pozn. 5) není o zprávě z července 1944 ani zmínka.

¹⁰ Bratislava 1968, s. 19.

Jeho odpověď byla jednoznačná. Dne 15. března 1969 mi napsal: „Vážený súdruh, odpovedajúc na Vás list z 26.2.1969 ohľadne uverejnenia správy z roku 1944 vám oznamujem, že nepovažujem teraz za aktuálne túto správu verejne publikovať, a preto tiež s jej uverejnením nateraz nesúhlasím. So súdružským pozdravom Dr. Husák.“

To bylo slovo politika, který se dostával k moci především pomocí historie a tři roky předtím nadšeně psal o vyrůstající generaci českých a slovenských historiků „vášnivo bojujúcich za pravdu“ (*Kultúrny život*, 1. 4. 1966); ve chvíli, kdy se chopil své šance na mocenský vzestup, dal srozumitelně najevo, jak se bude s historií nakládat. Nemohl jsem se nepodřídit, ale zcela mlčet jsem také nemohl. Odpověď jsem dopisem z 26. března 1969 odeslaným na Husákovu soukromou adresu: „Vážený soudruhu, děkuji Vám za Vás dopis z 15. t. m. Beru na vědomí, že ‚nateraz‘ nesouhlasíte s uveřejněním předmětného dokumentu in extenso. Zajisté však chápete, že jako historik při zpracování této problematiky nemohu postupovat tak, jako kdyby tento dokument neexistoval, anebo jako kdybych ho neznal. S pozdravem Vilém Prečan.“

Tehdy jsem netušil, že už za pět měsíců celý případ dostane svou tečku nad „i“ a že týdeník *Nové slovo*, založený po Husákom inspirovaném rozkolu v redakci *Kultúrneho života* především za tím účelem, aby byl jeho tiskovou tribunou, otiskne „učesaný“ dokument v podobě, v níž bude chybět takřka celá třetina textu. Stalo se tak ve dvou pokračováních, 14. a 21. srpna 1969 (*Nové slovo*, č. 32 a 33/1969), pod titulkem Čo bolo před Povstaním. Neznámy dokument z Povstania. Žádný komentář ani vysvetlivky, pouze dva málo říkající úvodní odstavečky o moskevské cestě K. Šmidkeho v srpnu 1944, o tom, že „Šmidke niesol do Moskvy situačnú správu, ktorá dosiaľ nebola publikovaná“, a o tom, že „správu vypracoval V. ilegálny výbor ÚV KSS“ a že „na základe tejto správy, ktorá bola skoncipovaná začiatkom júla 1944, ako aj osobných informácií Šmidkeho, moskovské vedenie KSČS schválilo hodnotenie situácie na Slovensku i postup V. ilegálneho ÚV KSS pri organizovaní ozbrojeného vystúpenia slovenského národa proti fašizmu“.

Až roku 1977 jsem se – už v emigraci – dověděl, že zfalšovanou verzi *Nového slova* přetiskl bona fide v německém překladu časopis *Wissenschaftlicher Dienst für Ostmitteleuropa*.¹¹ A do třetice z příležitosti státní návštěvy prezidenta Husáka ve Spolkové republice otiskl v dubnu 1978 týdeník *Der Spiegel* některé pasáže právě z oné dosud nezveřejněné a *Novým slovem* potlačené části dokumentu, jejichž obsah se mohl zdát jistým způsobem senzační.

Tehdy za mnou do emigrace oklikami dorazila nejdůležitější část mého archivu. A také – to snad bylo ještě důležitější – jsem se už zotavil z nechuti k tématu, která byla vyvolána obludnými oslavami 30. výročí povstání v roce 1974, které jsem ještě doma zažil. A tak jsem se dohodl s Pavlem Tigridem, že připravím pro

¹¹ Jahrgang 19, Heft 11, November 1969, S. 717 – 737.

jeho pařížský časopis první kompletní a nezfalšované vydání Husákovy zprávy z července 1944.¹² V té době, takřka po deseti letech, jsem už měl za sebou snahy, které mě, musím přiznat, motivovaly na začátku roku 1969, kdy mě k publikování dokumentu nevedl jen vědecký záměr. Šlo mi tehdy jistě také o to, kompromitovat Husáka jako člověka, který v roce 1944 sepsal zprávu, v níž se plédovalo pro připojení Slovenska k Sovětskému svazu.

O šest let později jsem zjistil, že už ani na Slovensku se nikdo neobává, že by zpráva mohla působit explozivně nebo narušit Husákovu reputaci v stranických kruzích. V roce 1984 byl dokument i v reálně socialistickém Československu publikován v plném znění i s oněmi pasážemi, jež byly ještě v roce 1969 považovány za kompromituječné. Stalo se tak v monumentálním pětisazkovém díle vydaném k čtyřicátému výročí povstání.¹³

Nejspornější, závěrečná část zprávy, v níž autor představil smýšlení slovenského obyvatelstva, zůstala i po takřka sedmdesáti letech pro historika otazníkem. Autor o tom nic nenapsal a tuto část zprávy nekomentoval. Nejsou doklady o tom, že by někdo Husákovi kdy položil otázku, zda tvrzení o tom, že 70 procent obyvatel Slovenska bylo v létě 1944 za připojení k Sovětskému svazu, psal podle svého nejhlbšího přesvědčení, anebo zda šlo o taktický tah: captatio belevontiae Sovětů, anebo výhrůžku na adresu Benešova Londýna. V záznamech Barabitské komise žádné stopa, sám jsem se na to svého času nezeptal, a nezeptala se ani Marta Vartíková, když připravovala dokument k tisku v roce 1984, jak mi sama potvrdila. Možná však něco napovídá věta, kterou o zprávě napsal Gustáv Husák ve vzpomínkách koncipovaných ve vězení v roce 1958: „Když měl Šmidke začátkem června [sic!] 1944 odletět do SSSR, připravoval jsem obsáhlou zprávu o Slovensku *pro sovětská místa* [podtrženo mnou, V. P.]“¹⁴

¹² „O vývoji a situácii na Slovensku.“ Rozbor připravený pro Šmidkeho moskevskou misi v létě 1944. In *Svědec*, 15, č. 58, s. 361 – 382. – Publikoval jsem tehdy dokument podle znění originálu, který byl v roce 1969 uložen v archívě ÚV KSČ v Praze, ve fondu 100/24, sv. 173, a. j. 1538, list 32 – 44. Šlo o strojopisný propis na 13 stranách po 63 – 65 řádech. (Přesně týž, který byl nyní, v roce 2013, použit jako předloha k zveřejnění v tomto příspěvku.) – Při srovnání originálu s opisem, který jsem dostal od G. Husáka v lednu 1964, jsem zjistil, že opis byl v řadě míst nepřesný a v několika malíčkostech neúplný. Z textové analýzy zkrácené verze dokumentu, kterou otisklo *Nové slovo*, vyplynulo, že pro uveřejnění v roce 1969 byl použit opis shodný s tím, jenž se mi dostal do rukou roku 1964. Zřejmě takový opis cirkuloval v několika nebo více exemplářích. Pro *Nové slovo* byla navíc tato verze stylisticky upravena a převedena důsledně do nové slovenské pravopisné normy.

¹³ *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Bratislava 1984, 3. sv., dok. 228, s. 335 – 343. Od editorky svazku Marty Vartíkové jsem se v květnu 2013 dověděl, že Gustáv Husák s uveřejněním souhlasil.

¹⁴ Jsem hluboce zavázán Zdeňku Doskočilovi, který mě upozornil na tento dokument a poskytl mi jej k nahlédnutí. Jde o rukopis G. Husáka Poznámky a vzpomínky k politickým událostem na Slovensku v letech 1938–1945, napsaný v pankrácké věznici 18. 7. – 28. 9. 1958; citace je ze strany 24 druhé části rukopisu psaného na stroji. Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor, Kancelář tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – nezpracovaná část, kart. 67, složka Gustáv Husák.

Zpráva z února 1945

Okolnosti vzniku ‚tohoto druhého dokumentu byly předmětem jednoho z rozhovorů vedených s Gustavem Husákem v rámci jednání Barnabitské komise. V přítomnosti členů a spolupracovníků komise Bohuslava Laštovičky, Viliama Šalgoviče, Antonína Benčíka, Jaroslava Šolce, Ferdinanda Bee-ra a Bohuslava Graci byl Husák požádán, aby podrobněji vysvětlil, jak jeho zpráva vznikla, komu byla určena, z čeho vycházel při psaní, zda byla zpráva v Moskvě předmětem diskusí a jaké byly eventuálně výsledky či závěry z takových jednání.

Z obsáhlé Husákovy odpovědi (některé její časové údaje se liší od toho, co stojí ve zprávě i co uvedl ve svém *Svedectvu* z roku 1964)¹⁵ vyplývalo, že byl někdy v druhé polovině ledna 1945 sovětskými armádními prostředky dopraven do Moskvy, kde byl – snad prvních 10–14 dnů – držen v podstatě v izolaci v domě, kam byli umísťováni lidé, kteří přišli z okupovaného území, nebo měli být na okupované území přemístěni.

Jak uvedl, asi na třetí den ho navštívil Klement Gottwald. Husák by se byl rád sešel s manželkou a malým synem, kteří byli v říjnu 1944 dopraveni do bezpečí v Sovětském svazu, Gottwald mu však vysvětlil, že to musí počkat, dokud se nevyjasní, co s ním bude dál. Na dlouhé debaty nebyl z těch či oněch důvodů čas. Proto Gottwald Husáka požádal, aby napsal poznámky o povstání a o tom, co mu předcházelo.

Husákově přinesli malý psací stroj, na němž pak několik dnů psal svou „všeobecnou informaci pro potřeby vedoucích soudruhů KSČ“, jak to v listopadu 1963 nazval. Uvedl rovněž, že zdravotně nebyl právě v nejlepším rozpoložení a že nebylo dost klidu, protože ho často navštěvovali sovětí důstojníci, jimž odpovídala řada jejich dotazů. Pracoval tedy podle vlastních slov ve spěchu, bez dlouhého rozmýšlení, a mohl se spolehnout jen na svou paměť, žádné podklady neměl k dispozici. V té době se u něho ještě dvakrát nebo třikrát zastavil i Gottwald.

Krátce po odevzdání zprávy (s datem 5. února) byla izolace uvolněna, protože bylo rozhodnuto, že Husák půjde na osvobozené území, a mohl se už volně pohybovat po Moskvě. Do odletu na osvobozené území (21. února 1945 byl už na jednání předsednictva SNR v Košicích) se Husák zúčastnil celé řady schůzek s Gottwaldem, Václavem Kopeckým i s dalšími členy a spolupracovníky moskevského vedení KSČ.

Podle líčení v roce 1963 nebyla zpráva předmětem žádného meritorního jednání, její autor spíš odpovídá na dotazy týkající se jednotlivých osob – Šmidkeho, Rudolfa Slánského a Jana Švermy, nebo slovenských politických reálií.

¹⁵ Ve zprávě z 5. února 1945 Husák uvedl, že se 26. ledna přesunul z Maďarska do Michalovců, odkud cestoval dále do Moskvy, kam dorazil 31. ledna. V knize z roku 1964 napsal, že od konce ledna 1945 asi tři týdny strávil v Moskvě.

Debaty se tak jako tak týkaly spíše aktuálních otázek – připravovaných jednání o vládním programu a bezprostředních úkolů komunistické strany na osvobozeném území, kam se měl Husák přesunout.¹⁶

Příběh tohoto dokumentu není nikterak dramatický, ale ani jeho zveřejnění se neobešlo bez problémů. Mně se dostal do rukou při práci na edici *Cesta ke Květnu* v archivu Ústavu dějin KSČ v Praze v roce 1963, kde byl k dispozici jako fotokopie strojopisného originálu.¹⁷ Odtud jsem zprávu převzal do rukopisu edice dokumentů o SNP. V rozhovoru 24. července 1963 mi G. Husák sdělil, že ji napsal na žádost Klementa Gottwalda a po prvním rozhovoru s ním v době pobytu v Moskvě. (O projednávání zprávy v Barnabitské komisi jsem se dověděl až v devadesátých letech v archivu.)

Při recenzním řízení rukopisu jsem byl postaven před alternativu celou zprávu vynechat, anebo nepublikovat oddíl „VIII. Partizáni“, 80 řádek, což představovalo sotva pět procent textu dokumentu. Jakkoli nerad, příjal jsem toto řešení jako menší zlo. Vynechávka byla v publikaci vyznačena a v poznámce se uvádělo: „Vynechané dva a pol strany textu s čiastkovými údajmi o partyzánskom hnutí.“¹⁸ Tuto část jsem pak s komentářem publikoval v roce 1984 v jednom exilovém časopise;¹⁹ článek byl převzat do sborníku mých textů, vydaného o deset let později.²⁰

Dokument z 5. února 1945 nebyl kupodivu zařazen do edice připravené Marrou Vartíkovou v roce 1984. Není vyloučeno, že důvodem mohlo být kritické hodnocení partyzánského hnutí, které se nehodilo do slavnostní atmosféry čtyřicátého výročí povstání.

Proč znovu publikovat

Pokud jde o zprávu z července 1944, je to nezbytné, uvážíme-li, že vydání ve *Svědectví* je těžko dostupné a domácí vydání z roku 1984 není dosti autentické. Původní text byl totiž upraven stylisticky, zejména co do slovosledu, pasivní tvary slovesné převedeny na tvary s pomocí „sa“, takže pro autora charakteristická dikce se zcela vytratila. V mnohém byl zmodernizován či aktualizován i jeho slovník. Uvedu některé příklady: „ačkol'vek“ bylo nahrazeno spojkou „hoci“,

¹⁶ Srv. záznam jednání v Barnabitské komisi 19. listopadu 1963, NA, f. 03/10, sv. 2, a. j. 25, l. 28 – 30. Týž den přišla řeč na řadu otázek, které byly zmíněny ve zprávě. Záznam o této debatě, která se koncenrovala především na Husákovy údaje a hodnocení v podkapitolce o partyzánech za povstání, zabírá okolo třiceti stran strojopisu (tamtéž, l. 32 – 62).

¹⁷ Šlo o součást dokumentace z činnosti moskevského vedení (zahraničního byra) KSČ, kterou archiv Ústav dějin KSČ tehdy získal ve formě mikrofilmů z Institutu marxismu-leninismu v Moskvě. Dokument z 5. 2. 1945 byl na mikrofilmu C 4, snímky 677 – 704.

¹⁸ Viz: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty* (ed. Vilém Prečan). Bratislava 1965, s. 972.

¹⁹ O nezbytnosti historie aneb Partyzáni brýlemi Gustáva Husáka. *Právo lidu*, roč. 84, 1981, č. 2.

²⁰ PREČAN, V.: *V krádeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973 – 1993* (uspř. M. Drápal). Brno 1994, s. 99 – 104.

avšak ne důsledně a ne vždycky. Místo autorovy „rudé/Rudé armády“ čteme o „Červené armádě“, avšak zase ne vždy. Místo Husákova „drtivý“ je všude „drivivý“, zmodernizováno podle současného úzu bylo psaní „s“ „z“ (ZSSR místo SSSR, zjednocovat místo sjednocovat, spět místo původního zpět atd. atp.). To též se týká slova „vliv“ a odvozenin z něho, které se redigovalo na dnešní podobu „vplyv“. Tolik některé příklady.

Stejně tak bylo upraveno příčestí minulé: místo původního -ly/-li rozlišujícího rod a životnost či neživotnost podmětu, byl jednotně aplikován tvar končící na -li podle nového slovenského pravopisu. Navíc budí toto znění dojem, že vycházelo nikoli z originálu, ale z opisu pořízeného v šedesátých letech pro komisi v Barnabitkách. Dvě pasáže, které chybí v řečeném opisu, chybí rovněž v znění publikovaném v roce 1984.

Usoudil jsem, také na doporučení kolegů, s nimiž jsem se o věci radil, že je praktické současně znovu zveřejnit zprávu z 5. února 1945. Nejen proto, že je pro uživatele pohodlné mít po ruce oba dokumenty vedle sebe, takže může snáze srovnávat shody a odlišnosti líčení a hodnocení týchž společenských fenoménů a událostí. Edice vyšlá na začátku roku 1966 je dnes těžko dostupná, a také vydání předmětného dokumentu trpí některými nedostatkami. Měl jsem tehdy jako předlohu pouze místy těžko čitelnou fotokopii, takže jsem se dopustil některých různocítení. Dokument byl rovněž pro zveřejnění pravopisně a tu a tam i stylisticky (slovosled) upraven.

Účel publikování obou dokumentů

Jako editor zdůrazňuji, že nové vydání těchto dvou zpráv slouží k tomu, aby byl k dispozici jejich autentický text pořízený z původních předloh, bez nepřesností nebo úprav jejich předcházejícího vydání. Nic méně, ale také nic víc.

Jistěže mě vzrušovala představa současně se pokusit o analýzu, jak Gustáv Husák interpretoval jednotlivé fáze slovenského vývoje v době od Mnichova 1938 (respektive i v čase předmnichovské Československé republiky) a nakořlik jeho výklad obстоjí tváří v tvář současným výsledkům historiografie. Ať už se to týká „velké“ slovenské politiky, slovenského hospodářství, smýšlení různých vrstev slovenské společnosti, postavení komunistické strany ve společnosti, složitých otázek průběhu povstání nebo dalších, kde autor obou zpráv vynášel soudy, hodnotil, předkládal svůj výklad a svou interpretaci. Stejně tak by bylo zajímavé podrobit srovnání Husákův výklad týchž událostí v obou předmětných dokumentech a v jeho knize napsané o dvacet let později.

Obojí by mělo být podniknuto, možná ještě i v širších souvislostech. To je však úkol na samostatnou studii, která může přinést nejen hlubší poznání Husákových politických záměrů a cílů, motivace jeho jednání v různých etapách jeho života a veřejného působení, ale také dát mnohý podnět pro další bádání o nejnovějších slovenských a československých dějinách.

Ediční problémy a zvolená pravidla úpravy obou textů

Snaha poskytnout co nejautentičtější verzi obou dokumentů, zbavenou dřívějších vnějších zásahů, nedeklarovaných redakčních úprav a edičních nedostatků a chyb předcházejících vydání, narázela na stav předlohy. Zatímco zpráva z července 1944 byla přece jen někým (možná autorem) přehlédnuta a rukopisně opravena,²¹ na nic takového nebyl zřejmě v Moskvě čas. Bez opravy nacházíme proto ve zprávě z února 1945 zkomoleniny „zdracovia“ (zradcovia), „uvtrit“ (utvořit), „v dolesku“ (v důsledku) a další. Moskevský psací stroj neměl zřejmě klávesnici pro slovenskou dvojhlásku „ô“.

V obou textech je kromě překlepů (vyskytuje se i mezery uprostřed slov, nebo naopak mezery mezi slovy či po čárkách a tečkách chybějí) a nedůsledností (např. v psaní velkých písmen u jmen a názvů)²² také velmi mnoho chyb v interpunkci. Nevadí tolik nadbytek čárek, obvyklý ve starší slovenštině (i češtině, která oproti dřívějšku čárkami šetří, kde jen je to možné), jako to, že čárky často chybějí, což může vést k různočtením.

Editor musel proto přece jen sáhnout k určitým úpravám textu, aby zmíněné nedostatky předloh neztěžovaly čtení a porozumění textu; musel se také postarat o to, aby bylo vždy zřejmé, že textové nedostatky nejsou tiskové chyby vzniklé editorovou nepozorností.

Úpravy se řídí těmito následujícími pravidly.

Při transkripci obou dokumentů se vychází z pravidel slovenského pravopisu platných v době jejich vzniku.²³ Prohřešky proti tomuto pravopisu se bez upozornění opravují, současně se však maximálně respektují zvláštnosti Husákova slovníku, v němž se vyskytovala slova, která už zmíněný pravopisný slovník neznal, nebo je považoval za zastaralá. Například: evangelik, evangelický, není (citovaná pravidla z roku 1940 předepisovala „nie je“), dále slova skrachovať, náramne, odšvindlňovať, vydávať všanc, l'piet' (norma byla lipnút'), prijst' (príst'), Jugoslávia, jugoslávsky, Francia (pravidla doporučovala Francúzsko), drtitý (pravidla už požadovala drvivý), ačkol'vek (pravidla předepisovala hoci), ovšem, prehmat, „zem“ v smyslu „krajina“ (srv. „v českých zemiach“), vychlúbačný, faktá, klepy (klebety), úkol (úloha), jaseň (jeseň), čili (číže), mstiti', mstivost, smetište (smetiško), sprostít' (zbavit'), podezrelý (podozrivý), hodne (veľa), obor (odbor), včetně, požadavek (požiadavka). Včetně toho, že používal staršího tvaru „tohoto“ oproti „tohto“ (ne vždy), jemuž dávala pravidla přednost, „jednoho“ místo pravidlového

²¹ Není nic známo o tom, zda text z července napsal na stroji sám autor, či jej někdo opisoval z rukopisné předlohy, anebo naopak byl psán podle diktátu.

²² Např. název Demokratická strana je v moskevské zprávě psán nejednotně; eventuální „d“ editor opravil na „D“.

²³ *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom*, Matica slovenská 1940. (Pravidla byla schválena výnosem Ministerstva školství a národní osvěty z 12. února 1940.) Podle nich se psalo například: sbierať, smýšľať, smysel, nesmysel, demagogia, ideológia, autonomia, so strany, zpráva, vliv, zpáť.

,jedného“. Editor ponechal beze změny starší tvary některých adjektiv a adverbií: eventuelne, oficielný, oficielne, percentuelne; pravidla už doporučovala tvary končící na –álně, jež se v dokumentech také vyskytuje.

Všechny editorovy doplňky umožňující lepší porozumění textu jsou v hranatých závorkách. V problematických případech (nesrozumitelnost textu) však editor raději ponechal slova, skupiny slov nebo i vedlejší větu ve znění předlohy a upozornil obvyklým [sic!] nebo poznámkou pod čarou, že chyba či zvláštnost je v předloze a že nejde o nedopatření editorovo nebo o přehlédnutou tiskovou chybu. To se týka také některých gramatických tvarů podstatných jmen.

Editorova úprava je důsledná v dalších dvou případech; jsou to zkratky a příjmení osob. Zkratky – s výjimkou „napr.“, „r.“ (rok, roku), „pod.“, „atd.“, „resp.“ – se důsledně vypisují s použitím hranatých závorek. Pokud tak nelze učinit, aniž by se editor dopustil chybné interpretace, upozorňuje se na problém v poznámce. Zkratka „soc. dem.“ se rozpisuje s použitím hranatých závorek podle smyslu a souvislosti, avšak jen tehdy, když lze nesporně určit, že šlo bud’ o příslušný tvar slovního spojení „sociální demokratii“, nebo o označení strany nebo ideologie, kdy se zkratka rozpisuje na „soc[iálno] dem[okratická]“, správně „sociálnodemokratická“. Pokud tak nelze učinit, aniž by se editor dopustil chybné interpretace, upozorňuje se na problém v poznámce. (Obdobně editor řešil transkripci zkratky „nár. soc.“.)

Editor rovněž opravil podle pravopisného úzu psaní velkých písmen: rudá armáda na Rudá armáda, Tisovsko-Machovský režim na tisovsko-machovský, Hlinkovský na hlinkovský; důsledně s malým počátečním písmenem se píší slova jako hlinkovci, benešovci, hitlerovský, gestapo. Problém byl s psaním velkého či malého počátečního písmene v slovech „Žid – žid“ a slov z nich odvozených. Dobový pravopis rozlišoval Žid, Židovstvo (národnost) a žid, židovstvo (náboženstvo). V Husákových textech nejsou tato pravidla vždy dodržována. Editor se však v tomto případě vzdal jakékoli úpravy, i když v některém případě mohlo jít o pravopisnou chybu.

Chybně psaná příjmení – například „Baštovansky“ (správně Bašťovanský), „Valo“ (správně Vallo) – se upravují bez upozornění. Příjmení „Šmidke“ bylo v předloze všude psáno jako Schmidke, při čemž nejméně v polovině případů se používalo jako nesklonné; pokud chyběla koncovka, editor ji doplnil v hranaté závorce. U autora obou dokumentů rozkolísané psaní Česi – Česi bylo podle potřeby opraveno na pravopisně správné Česi.

Interpunkce, především často chybějící nebo nadbytečně vkládané čárky, byla opravena bez vyznačení, ovšem s ohledem na autorovu dikci a stavbu věty. Pokud bylo v tomto případě možné různočtení, upozorňuje se na ně v poznámce pod čarou. Naprostě nesporné překlepy a zkomojeniny slov byly opraveny bez upozornění. V letopočtech byla automaticky doplněna často chybějící první dvě čísla: 43 na 1943 apod. Naproti tomu byla beze změn ponechána slovní spojení se značkou „%“ pro slovo „procento“ nebo jeho tvary.

Úpravy se zásadně netýkají větné skladby.

* * *

Jsem hluboce zavázán paní Aleně Noskové z Národního archivu a jejím spolu-pracovníkům za velkou pomoc, kterou mi poskytli při obstarání původních předloh obou dokumentů. Vřele jim děkuji.

1944, 7. července, [Bratislava]. – Analýza slovenského politického a hospodářského vývoje od Mnichova 1938 do léta 1944, stavu opozice proti režimu a odbojového hnutí, výklad programu ilegální Slovenké národní rady, interpretace politických nálad a smýšlení obyvatelstva a cílů komunistické strany v předvečer protifašistického vystoupení.

O vývoji a situácii na Slovensku

Za tri mesiace bude tomu už 6 rokov, čo Slovensko bolo vydané do rúk vedúciх osôb Hlinkovej strany a zbavené bolo možnosti demokraticky vyjadriť svoju vôle a svoje požiadavky. Celých 6 rokov z tlače, rozhlasu, rečí a pod. počuť bolo možno iba jediný tón, oficielnej propagandy. Kto neprežil tento dlhý čas v domácom prostredí a nemohol celý vývoj a rozmýšľanie sám denne sledovať, nemôže správne hodnotiť pomery a nemôže verne odhadnúť želanie slovenského národa. Vývoj na Slovensku bol za túto dobu čiastočne obdobný ako vývoj v českých zemiach a čiastočne celkom odlišný. Pokúsime sa preto najprv stručne naznačiť priebeh týchto skoro 6 rokov a potom obšírejšie hodnotiť dnešný stav na Slovensku.

1. Od 6. X. 1938 do 14. III. 1939. Známa je politická situácia ČSR v druhej polovici r. 1938: Politická reakcia všetkých národov ČSR hľadala cesty dohody s Hitlerom, vzájomne sa podporovala v boji proti pokrokovému, a menovite robotníckemu hnutiu, pri čom reakčné hnutia národov ostatných, okrem českého, sledovaly separatistické tendencie rôznej intenzity, ktoré tendencie boli možné pre nesprávnu národnostnú politiku ČSR, a menovite od základu falosný postoj k slovenskému národu a slovenskej otázke. Za tohto stavu Hlinkova strana, ktorá bola z nemeckej strany podporovaná a informovaná, využila Mnichova k ultimativnému rozchodu s Prahou. Na Prahe si vynútila „riešenie slovenskej otázky“, t. j. odovzdanie všetkej moci na Slovensku do rúk tejto jedinej strany. Praha, ktorá 20 rokov robila slovenskú politiku cez 30% menšinu agrárnikov a sociálnych demokratov, neraz proti vôle väčšiny slovenského národa, vcelku dobrovoľne a bez odporu odovzdala celú politickú moc najreakčnejšej strane, celý štátny a bezpečnostný aparát, ktorý bol proti fašizmu, donútila slúžiť slovenskému fašizmu a legalizovala celý stav ústavným zákonom o autonomii, proti ktorému sa ne-našly v sneme žiadne iné hlasy, iba hlasy komunistickej strany. Zbabelé chovanie

občianskych strán je zrejmé zo žilinskej komédie, kde sa „dohodly“ všetky strany na Slovensku – okrem komunistov a soc[iálnych] dem[okratov] – s ľudovou stranou na ľudácej autonomii, v skutočnosti vládni poslanci svojimi podpismi iba podopreli pučistický krok Tisu a spol. Ako dnes prehlasujú (Ursíny, Lukáč, Liška a pod.), zástupcovia vládnych strán urobili tento krok na výslovný rozkaz svojich pražských centrál. Tak Tiso, Sidor, Ďurčanský dostali sa k moci a našli ešte zbabelých prisluhovačov z radov agrárnej, nár[odno] soc[ialistickej], živnostenskej, národníarskej strany. Hlinkova strana na prevzatie moci nebola vôbec pripravená, nemala ľudí a robila svoje protičeské a protisocialistické opatrenia za asistencie Čechmi ovláданej polície, žandárstva, vojska a štátneho aparátu. Komunistickej strane a potom i soc[iálnej] dem[okracia] boli rozpustené, ostatné strany sa vlialy do Hlinkovej strany, asistovaly pri hitlerovských voľbách 18.XII.1938 do slovenského snemu, dokonca vyslaly ľudí do tohto snemu (ovšem na kandidátke hlinkovskej) a i v slovenskej vláde sedeli. Českoslovácka politika neuznávajúca slovenský národ, ľudácka propaganda s oslobodením slov[enského] národa a protičeské opatrenia, a menovite ilúzie drobných ľudí, že si svoje existencie za nového režimu zlepšia na úkor vykázaných Čechov, vyvolaly v značnej časti obyvateľstva nadšenie nad novým riešením, a keď boli umľčané hlasy komunistické, vytvorila si Hlinkova strana širokú masovú základňu pre svoj režim, vytvorila si postupne organizácie (Hlinkova garda, H[linkova] mládež, národné výbory), ktorými mohla terorizovať akúkol'vek opozíciu, a postupne si získavala a upevňovala svoju pozíciu i v štátom aparáte, to všetko pri blahovoľnom prizeiraní Prahy. Väčšina agrárnej inteligencie, veľká časť ľudí zo soc[iálnej] dem[okracie], národ[ných] soc[ialistov], všetci živnostníci prijali hlinkovskú ideologiu za svoju a začali sa obliekať do uniform Hlinkovej gardy. Fašistické opatrenia nasledovaly jedno za druhým. Táto etapa je spojená s menami Tiso, Sidor, Ďurčanský, d'alej agrárnici Teplanský, Lichner (dnes v Londýne), národniar Vančo. Tak sa vytvoril štát v štáte, slovenská autonomia v ČSR. Dnes je zrejmé, že vývoj musel skončiť rozlukou medzi slovenskou vládou a Prahou, lebo prakticky od 6. X. 1938 bol v ČSR úplný dualizmus moci zákonodarnej, vládnej, výkonnej i sudskej, nebolo tu žiadnej idey, ktorá by dve časti spojovala, <ak ovšem nemyslíme na českej strane snahu udržať Slovensko pri Čechách v hocijak voľnej viazanosti a na slovenskej strane nepripravenosť k ďalšiemu kroku – že stačí na udržanie dvoch rôznorodých celkov.>²⁴ Táto etapa je klasickou ukážkou krachu tzv. demokratických strán, ktoré vo chvíli núdze ukazovaly Hitlerovi svoju ochotu cez Berana v Čechách a Tisu na Slovensku. Ako v Čechách, tak i na Slovensku čakalo sa na ďalší krok.

²⁴ Časť vety označená špičatými závorkami <> je transkribovaná presne podľa predlohy. Aby bola zcela srozumiteľná, je potreba ji čítať takto: ... ak ovšem nemyslíme, že na udržanie dvoch rôznorodých celkov stačí na českej strane snahu udržať Slovensko pri Čechách v hocijak voľnej viazanosti a na slovenskej strane nepripravenosť k ďalšiemu kroku.

2. Od 14. III. 1939 do júla 1940. Všetky ilúzie malomeštiackych politikov na českej strane, uchovať si štát plazením sa na bruchu pred Hitlerom, boly rozbité 14. a 15. marca 1939. Na Slovensku predchádzal nesmyselný vojensko-policajný puč z 10. III. 1939, ktorý vnútropoliticky dal hlinkovcom ospravedlnenie k 14. III. Česi zrušili dohody so Slovákmi, preto Slováci sú oprávnení sa s Čechmi úplne rozísť. Zradili nás Česi atď. Takto sa to prostému človeku servírovalo a takto to väčšinou veril, lebo videl úrady, cesty obsadené českým vojskom, četníctvom a počul, že množstvo ľudáckych veličín je v Čechách zatvorené. 10. III. 1939 vedelo české vedenie na Slovensku nájsť demokraticky orientovaných ľudí, ktorých chcelo dosadiť na ľudácke miesta, pol roka predtým však dobrovoľne demokraticky smýšľajúcich Slovákov nechalo padnúť. Hitlerovu réžiu 10. III. zbadali až po 15. III. Tiso 14. III. v slovenskom sneme odsúdil „zradnú“ politiku Čechov a tvrdil, že Hitler české zeme obsadí a Slovensku dáva možnosť vlastného štátu, inak bude Slovensko rozdelené medzi Nemecko, Maďarsko a Poľsko. Poslanci si poplakali a celí nešťastní nad týmto faktom vyhlásili slovenský štát, presne tak, ako to hlinkovskí a nemeckí režiséri očakávali. Stupídnosť a politická primitívnosť poslancov slovenského snemu 14. III. začala cestu, z ktorej už východiska nebolo. Len pre zaujímavosť uviesť sa žiada, že ani jeden z tých bývalých agrárnikov, nár[odných] soc[ialistov], národniarov, živnostníkov, ktorí v súkromí prisahali na ČSR, na demokraciu atď., nemal odvahu složiť mandát a v zbabej poníženosti všetci tí Lukáči, Vančovia, Liškovia a pod. dali legitimáciu Hitlerovi obsadiť Čechy a rozbiť ČSR. Tento krok bol proti myсли aj mnohých ľudákov, ovšem v tejto etape diktátorsky režim bol už nielen v politickej správe Slovenska, ale aj v samej Hlinkovej strane. 14. III. 1939 znamená pád Sidora, ktorý s osamostatnením nesúhlasil, a takto sa Tiso zbavil svojho konkurenta, aby si k moci pribral Tuku.

Hlinkovci sa stali absolútnymi pánnimi, odkopávali aj posledných príslušníkov ostatných býv[alých] strán a začali budovať nielen štát, ale i ideologiu. Tento rozchod s Čechmi bol proti vôle väčšiny národa, ovšem udalosti 10. III. zradikálizovaly ľudácke vrstvy, a sociálne sľuby malému človekovi, reči o pozemkovej reforme a pod. spôsobily, že si Tisovci udržali masovú základňu pre svoj režim a nachádzali dosť ochotných ľudí zo všetkých spoločenských kategórií k spolupráci a „výstavbe“ štátu. Obavy, ktoré mali hospodárski odborníci o možnosti hospodárskej a menovej samostatnosti so slovenskej strany, tlačily Slovensko k Nemecku, nehovoriač ani o diktáte z nemeckej strany. Slovensko bolo zaplanené nemeckými odborníkmi a „berátermi“, ktorých zbytky ešte i dnes na Slovensku vidieť. S ľudáctvom k moci prišiel i katolicizmus a katolícky klérus sa plne dal k dispozícii a stal sa vlastne hlavným nositeľom ľudáckej štátnosti a politickej reakčnosti. Z toho vyplývala i ideológia štátu: pápežské encykly, kresťanský socializmus,²⁵ stavovský princíp. Tiso, Ďurčanský, Tuka začali budovať

²⁵ Podle smyslu a ďalšieho textu bezesporu měl autor na mysli „kresťanský solidarizmus“.

štát na týchto myšlienkach v totalistickej forme, s reakčne fašistickým obsahom. Po prvých tăpavých krokoch začal Ďurčanský pestovať i v zahraničnej politike takúto líniu, domnievajúc sa, že možno urobiť zo Slovenska druhé Švajčiarsko, neutrálny štát, ktorý si sám svoju vnútornú i zahraničnú politiku určuje. Začalo sa zatváranie, koncentrovanie politických odporcov v Ilave, radikálne vylučovanie Čechov z úradov, riešenie židovskej otázky a arizácia. Napriek epizóde s vojnou proti Poľsku, ktorá pochovala ľudácke polonofilstvo, možno povedať, že táto etapa bola etapou konsolidácie štátu, medzinárodného uznania (i od SSSR) a pomerného kľudu. Po zmluve sovietsko-nemeckej z augusta 1939 väčšina obyvateľstva považovala daný stav i keď nie za definitívny, tak aspoň za dlhodobý. Organizovaná opozícia, okrem komunistov, nejestvovala, konkrétnie riešenie sa na medzinárodnom poli predbežne neukazovalo. V tejto etape ukázalo sa tiež, že Slovensko hospodársky môže samo o sebe dobre obstáť, nenastal chaos hospodársky ani menový, sociálny štandard nijako neklesol, naopak značný počet ľudí, menovite inteligencie, avansoval, a iní sa obohacovali z arizácie, pozemkovej reformy a pod. Väčšina majetných vrstiev podporovala režim, u ostatných bola značná nejasnosť a bezradosť. Doba potvrdzovala tisovské tézy, Hitler Slovensko neobsadil, štát sa osvedčil, zvláštne komplikácie nenastaly, v národnej stránke, t. j. v uplatnení sa slovenského národa doma, menovite vlastnej inteligencie, jazyka, prednosti pri obsadzovaní miest a pod., dosiahol sa značný pokrok proti stavu za ČSR, teda mal kredit. Na socialistov a demokratov, ktorími sa obracali žalúdky z tejto ideologie, z obohacovania sa a korupcie, z parvenuovstva a štréberstva, z bezcharakternosti býv[alých] agrárnikov, z germanizovania sa mnohých Čechov, málo sa dalo. Iba komunisti pomaly sbierali dohromady svojich verných. Londýnska emigrácia nemala vtedy zvláštny ohlas, Moskva mala dohodu s Nemeckom.

3. Od júla 1940 do 22. VI. 1941. Hitlerovi agenti a opozičná časť gardistov s Tukom a Machom nemilo sa dívali, ako slovenské meštiactvo a malomeštiactvo vytvára si idylu, v ktorej hromadí svoj majetok a hodnosti a zabúda na svoju odvislosť od Nemecka. U Tuku a Macha išlo o osobné pozície, u Nemcov o zvýšené parírovanie. Koncom júla 1940 zavolal si Hitler Tisu do Salzburgu, nariadił mu vyhodenie Ďurčanského (údajne paktoval s Maďarmi) z vlády, povýšenie Tuku na min[isterského] predsedu a odovzdanie min[isterstva] vnútra Machovi, ktorému má byť vrátené aj vedenie HG. K veslu sa dostali gardisti, kresťanský socializmus a stavovský princíp boli odkopnuté a začala éra národného socializmu, alebo v Tisovom podaní – slovenského národného socializmu. Kým v etape prvej sa Tiso musel deliť o moc so Sidorom, v druhej etape odstavil všetkých konkurentov a vládol s Ďurčanským a Sokolom, v tejto tretej etape vyrástli mu veľkí konkurenční, Hitlerom nadiktovaní, Tuka, Mach, proti Tisovej Hlinkovej strane stavia sa Machova Hlinkova garda, proti Tisovmu kléru a katolicizmu do popredia sa dostáva Tukov a Machov národný socializmus. Od tejto chvíle boj spomenutých dvoch skupín neprestal a chvíľami nadobudol takej ostrosti, že sa čakalo i ozbro-

jené vystúpenie, chvíľami bol uzavretý zase hradný mier. Národný socializmus okrem sociálnej demagogie zaviedol rasistické zákony, vyvážal židov do Poľska a začal ostrý boj proti komunistickej opozícii. V novembri 1940 vypukol veľký štrajk v Handlovej, ktorý musel byť vojskom likvidovaný, aj inde sa aktivita robotníctva a časti inteligencie začínala prejavovať²⁶. V novembri 1940 poslal Mach do ilavského koncentráku cca 150 známejších komunistov a protikomunistický pohon sa začal vo zvýšenej miere. I z iných strán sa začaly ozývať smelšie hlasy: niektorí kňazi, menovite evangelickí, protestovali proti vyvážaniu židov, národný socializmus liezol každému z krku a gardistický teror a svojvôľa boli odsudzené. Hospodársky štát pokračoval v doterajšej línii a v celku, okrem vyššie spomenutých zmien politických a osobných, išiel vývoj ako v etape druhej. Politická závislosť na Nemecku sa sice zvýšila, ale doma nebola oveľa viac citeľná ako predtým. Ideový zmätok sa zvýšil a od sociálnej demagogie sa ďalej nevedeli dostať ani tí, čo by to ev[entuálne] boli chceli. Udalosti medzinárodné, najmä pád Francie, vyvolávaly značný záujem, avšak bezprostredný vliv na rozmýšľanie malý až v roku 1941, pri jugoslávskych udalostach, menovite keď SSSR zo svojho rezervovaného stanoviska vystúpil. V tejto dobe cez Slovensko prechádzaly stovky českých ľudí do Maďarska a ďalej (Francia, Jugoslávia), o týchto ľudí sa tu starali, ich prechovávali, podporovali a cesty im organizovali slovenskí ľudia. Z týchto príležitostí vznikajú tiež prvé akési skupiny opozičných občianskych smerov, pestujú sa styky s Čechami [sic!], nadväzujú sa styky občianskej opozície s benešovcami a ostatnými emigračnými skupinami (Hodža). Komunisti zlepšujú svoje organizácie, ačkolvek celý policajný teror smeruje takmer výlučne proti nim. Prichádza k častým odhaleniam, procesom. Zriedkavejšie sú zatýkania a procesy z občianskej opozície, tu všeobecne nazývanej „Čechoslováci“. Jednotná spolupráca tu nie je, skôr naopak nevraživosť, Čechoslováci sa držia Londýna, komunisti svojho svetonázoru.

4. Od vypuknutia vojny s SSSR. Nebolo tu jednotného názoru, či k vojne nemecko-sovietskej príde, či nie. Väčšina komunistov prvé dni vojny sledovala z ilavského koncentráku, do ktorého Mach hned 22. VI. poslal asi 700 ľudí, na 99% komunistov. Do zimy 1941 sledovala sa vojna z dvoch táborov rozdielne: komunisti a veľmi málo iných ľudí nestratili vieri a hlavu letnými neúspechmi Rudej armády. Verili, že sa situácia zmení, že sa front zastaví a obráti. Moskovský rozhlas sa začal veľmi počúvať²⁷. Ovšem nemecké úspechy a drtivá propaganda nemecko-slovenská presvedčily veľmi mnoho ľudí, že je vojna pre Rusko prehraná, že padne Rusko i režim. Väčšina obyvateľstva sympatizovala vždy s Ruskom, slovenské²⁶ cítenie začalo sa silne vzmáhať²⁸. Ovšem beh vecí zatiaľ dával za pravdu nemeckým a gardistickým propagandistom. Táto propaganda pomiatla i slovenské vojsko, ktoré bolo poslané bojať proti Rudej armáde. Až

²⁶ Podle smyslu i další souvislosti bezesporu „slovanské“.

na nepatrné výnimky vtedy slovenskí vojaci bojovali, ich velitelia rozširovali po Slov[ensku] odbornícke reči o neporaziteľnosti Nemecka. Prívrženci režimu a jeho vedúci skalopevne verili v nemecké víťazstvo a z tohoto hľadiska všetko podnikali. O neúspechu socializmu, o bolševických vraždách, o radoch „oslobodeného“ ukrajinského obyvateľstva bol Mach tak presvedčený, že sa rozhodol poslať v sprievode vojska a dozoru delegáciu komunistov na Ukrajinu, aby sa sami o svojom omyle presvedčili a vyliečili. ÚŠB²⁷ doručila niekoľkým ľuďom dekréty, že sú pre túto delegáciu určení a pod hrozbou koncentráku, v ktorom už mnohí z delegácie boli, ich k ceste donútila. V septembri 1941 prešla delegácia cez Halič až do Kijeva, videla síce zlé stopy vojny, ale nevidela nič, čo propaganda doma k videniu servírovala. Po 14 dňoch sa delegácia vrátila, žiadne prehlásenie alebo vyjadrenie o dojmoch a výsledku cesty nikto z delegácie nedal a nik sa ani na výsledok a dojmy nepýtal. V delegácii boli: Poničan, Husák, Falčan,²⁸ brat posl[anca] Clementisa, Čulen z Brodského, príbuzný Čulena v Moskve. S delegáciou išiel spisovateľ Gacek, ktorý od začiatku vojny sa v nadávkach na SSSR predbiehal s nemeckou propagandou, a tento Gacek podal Machovi písomné hlásenie o tom, ako si on myslí, že cesta na delegáciu pôsobila. Ani jediným slovom sa pri tom Gacek členov delegácie na dojmy nepýтал. Mach na základe tohto Gackovho hlásenia zavolal si novinárov a týmto vyhlásil, že cesta skončila s úspechom, že títo komunisti sami uznali mnohé vady sovietskeho režimu. Členovia delegácie sa z novín dočítali o tom, boli však bezmocní proti tak surovému a zákernému podvodu pp. Gacka a Macha. Zimné úspechy Sovietov nielen že vyvratili Hitlerovu bájku o zničení Rudej armády, ale otvorili aj oči veľkému počtu ľudí. Na nemecké víťazstvo verila už len malá menšina, ostatní so sympatiami sledovali každý krok a každý úspech Sovietov. To sa prejavilo aj na chovaní sa slovenských vojakov, ktorí v lete 1943 začali prebehávať k Rusom, menovite na Kaukaze, a tí, čo sa domov vrátili, robili takú propagandu Sovietskemu sväzu a Rudej armáde, že Čatloš bol nútený zaviesť očistčovacie tábory doma, kde frontových vojakov zbavovali nielen vší, ale i ich skúsenosti a dojmov z SSSR. Nič to však nepomáhalo, vojaci i dôstojníci stále zrejmejšie ukazovali svoje sympatie k Rusom a reči o prebehnutí k Sovietom stávaly sa stále viac skutkami. Títo vojaci doma robili veľmi dobrú službu, lebo po dedinách a mestách boli propagátormi nielen sovietskeho víťazstva, ale (čiastočne vedome, čiastočne nepriamo) i sovietskeho režimu. Tak okolo Stalingradu drtivá väčšina slovenského národa napriek zúrivej nemeckej i gardistickej propagande verila jedine vo víťazstvo sovietske, všetky svoje sympatie mala pre SSSR a v malej miere i pre Anglosasov. Udalosti posledného roku zlomily i vieru vedúcich tohoto režimu, z ktorých nikto už v nemecké víťazstvo neverí. Posledný rok, ktorý koniec vojny tak priblížil, otriasol doma nebezpečne pozíciu režimu a všetkého, čo je s ním spojené. Rozložený je celý štátny a teroristický aparát režimu, vojsko, žandárstvo

²⁷ Ústredňa štátnej bezpečnosti.

²⁸ Michal Falčan.

a polícia, i keď bežne plní normálne domáce úkoly, sú vcelku nespolahlivé, garda je bezvýznamná, u vrstiev, ktoré režim podporovaly, nastalo vytriezenie, a celé Slovensko je si dnes vedomé, že je otázkou krátkeho času, kedy skončí etapa tisovsko-machovského režimu a teroru a začne nová, slobodná doba. V tejto dobe krízy režimu ustaly aspoň navonok boje v rámci hlinkovcov. O politické kariéry sa dnes z nich už málokto derie a venujú svoju pozornosť stotožneniu záujmov svojich a svojho režimu so záujmami slov[enského] národa, aby v blízkych kritických dňoch, o ktorých nepochybujú, osobne, keď už nie politicky, obstáli. Kým slovenský štát bol predtým vec hrdosti, dnes je podľa ich rečí záchranou pred nemeckou okupáciou a drancovaním. My, ľudáci, vás dnes zachraňujeme pred Gestapom. Toto si uvedomte, toto nám pripíšte k dobru.

Po tomto stručnom prehľade niekoľko slov o špeciálnych otázkach:

A. Hospodárstvo a sociálna otázka. V štruktúre samej nenastaly žiadne zmeny, iba vojnový zásah do výroby a zásobovania, menovite regulovanie týchto, ďalej vyvlastnenie celého židovského majetku, protikapitalistická demagogia, to všetko otriaslo inštitúciou vlastníctva tak, že sa dnes každý majetnejší človek smieruje s budúcimi zásahmi do vlastníctva a výroby, a prekvapenie by bolo, keby také zásahy nenastaly. Inak sa pokračovalo v hospodárskych formách ako za ČSR s tým, že Židia a Česi na vedúcich miestach vymenení boli oblúbencami režimu. Hospodárske otázky podarilo sa dobre zvládnut', a to i k prekvapeniu ľudí režimu svojho času naklonených [sic!]. Dnes je na Slovensku pomerne dost' tovaru, zásobovanie v celku dobre funguje, proti okolitým územiam (Čechy, Maďarsko, Nemecko, Poľsko) je na Slovensku najlepšie, a to jak do čo do výšky reálnych miezd, tak i čo do možnosti zakúpenia tovaru.

Platy zamestnancov a robotníkov boli mnoho razy zvyšované, závody majú rôzne zásobovacie výhody, o nedostatku základných tovarov pre konzum nemôže byť ani reči. Slovenská koruna je v strednej Európe najlepšou menou, doma má predbežne plnú dôveru, ľudia ukladajú ešte peniaze, nie je tu útek k naturálnym obchodom, aký pozorovať v okolí, nábehy k inflácii vyvolávane sú skôr nemeckým nátlakom v hospodárstve než domácmi pomermi, ceny spotrebnych statkov na čiernom trhu sú 1–5 násobok úradnej ceny, často sa držia i pri cene úradnej, kým napr. v Čechách dosupujú až 100–200 násobku. Čažkosti robia nemecké požiadavky, v dôsledku ktorých Nemecko dnes dlhuje Slovensku 6 miliárd Ks. Zo Slovenska sa pašujú a súkromne vyvážajú potraviny, cigarety, liehoviny, textílie a pod. do Čiech, Nemecka a inde. Slovenský priemysel sa behom určitej konjunktúry, ktorú mal za tejto vojny, veľmi zmodernizoval, do zariadení bolo investované asi 2 miliardy Ks (behom 2 rokov), čo je na Slovensku veľká suma. Pomer slovenskej koruny k českej je úradne 1:1,65 v prospech českej K, v skutočnosti (na čiernom trhu, burze a pod.) reálna sila je asi 1:7 až 1:10 v prospech koruny slovenskej. Mena českej koruny je úplne zruinovaná, mena slovenskej koruny sa pomerne slušne drží. Nemecká marka je bezcenný papier, ačkoľvek jej kurz je 11,65 Ks, kupuje sa na čierne po 1–2 Ks. Pengö kleslo neobyčajne po oku-

pácií Maďarska. Keby neprišlo k okupácii a vydrancovaniu Slovenska Nemcami, boly by tu určité zásoby, nie ovšem veľké, dostatočné však k udržaniu domáceho obyvateľstva a snáď aj k malej výpomoci pre Čechy. Robotníctvo je nespokojné viac z dôvodov politických než sociálnych, ráta sa však samozrejme s tým, že so zmenami politickými servírovať bude robotníctvo a malé roľníctvo požiadavky sociálne. Úradníctvo štátne i súkromné, i keď nie je platené skvele, je platené slušne a vzhľadom na reálnu silu Ks oveľa lepšie než napr. v Čechách. Priemyselná výroba je usmerňovaná Najvyšším úradom pre zásobovanie (Dr. Karvaš), pokiaľ je to potrebné pre nedostatok surovín (kovy a pod.), ďalej ten istý úrad určuje ceny výrobkov a prevádzka zásobovanie obyvateľstva potravinami i niektorými priemyselnými artiklami. Roľníctvo v podstate nie je regulované (iba čo do zásobovania), výroba ide tu v starých koľajach. Problém malého roľníctva bude jeden z prvých na riešenie, je na Slovensku hádam najakútnejší.

Vcelku možno povedať podľa 6-ročných skúseností, že Slovensko je schopné hospodársky a finančne samostatne existovať, samo sa vie vydržať a má dnes aj potrebné sily (aj technické) i výrobné predpoklady ku konkurencii medzinárodnej. Dnes je určitý nedostatok pracovných síl, čiastočne preto, že cca 60.000 slovenských robotníkov pracuje v Nemecku, ďalej značný počet ľudí je v armáde. Ak nenastanú zvláštne poruchy neskoršie, menovite ak slovenské hospodárstvo nebude väznejšie zasiahnuté vojnou, bez zvláštneho prestavania a preorientovania môže slovenské hospodárstvo hned po skončení vojny plne na mierovú výrobu pracovať (t. j. niet tu špeciálnych vojnových závodov, iba Považská Bystrica a Dubnica, ktoré sa asi o 100% rozšírily a dnes majú asi 15–20.000 robotníctva, netvoria však tak vysoké percento v hospodárstve ostatnom ako zbrojné závody v Nemecku alebo v Čechách).

B. Náboženská otázka. Otázka židovská tu bola riešená z rasového hľadiska, z cca 87.000 bolo vyše 60.000 vyvezených do Poľska, zbytok tu žije a pracuje. Takmer všetok majetok im bol vyvlastnený. Povrchnému pozorovateľovi by sa zdalo, že spor evangelikov a katolíkov na Slovensku je nejaký zvláštny problém. Mnoho sa totiž o tom hovorí i píše. Za ČSR vládne strany na Slovensku (agránnici menovite) vedené boli hlavne evangelikmi, ktorí boli na špičkách úradov, podnikov a mali všetky výhody vládnucej kasty. Bola tu istá hegemonia istých luteránskych rodín, ktoré všetky výhody režimu pre seba a luteránov sa snažili akvirovať. Hlinkovský režim, u ktorého katolicizmus je aspoň polovicou presvedčenia a stúpencov mal a má hlavne u katolíkov, odstránil z vedenia svojich politických protivníkov (a to boli hlavne luteráni) a nasadil svojich ľudí, t. j. hlavne katolíkov. Je to záležitosť majetných vrstiev, jedna religia kradla z vládných korút 20 rokov, druhá kradne už skoro 6. rok. Z tejto odstavenosti vyplýva do značnej miery i opozičnosť luteránstva voči dnešnému režimu, ačkolvek evangelici spolupracovali a ešte dnes spolupracujú vo vláde, v sneme, v strane, v garde atď.

Nesprávne sú preto niektoré mienky v zahraničí (časopisy emigrácie v Londý-

ne), ako by evangelictvo od začiatku bolo proti tomuto režimu a ono jediné nieslo statočne zástavu slobody. To je nesmysel, lebo opozičné rozmýšľanie tu u nikoho nepramení z jeho náboženstva, ale buď z politických, alebo sociálnych pohnútok. Je sice pravda, že napr. luteránsky klérus sa menej za tohoto režimu kompromitoval ako klérus katolícky, neznamená to však, že sa nekompromitoval vôbec. To isté platí i o kruhoch svetských.

Z zmienku tu stojí uviešť rozdiel medzi Čechami a Slovenskom v tejto veci: V Čechách podľa informácií odtiaľ katolíctvo i kat[olícky] klérus väčšinou je opozičný proti Nemcom i proti Moravcovcom, súčasne sa značne na odboji.²⁹ Znamená to, že po vojne nebude asi boja proti cirkvi, a keď, tak nie v tak ostrej forme ako po r. 1918. Ďalej v Čechách, aspoň v stredných vrstvách a u inteligencie, sú príznaky vzrastu náboženského presvedčenia (dospelí, ktorí boli bez vyznania, sa dávajú krstiť, deti sa všeobecne dávajú krstiť, hodne sa chodí do kostola a pod.). Nevieme odhadnúť, pokiaľ je to zjav masový, zdá sa však, že toto [je] všeobecné. Isté je toľko, že sa odboj s cirkvou katolíckou nesráža. Naopak na Slovensku: cirkev katolícka sa úplne kompromitovala ľudáckym teroristickým režimom. Nielenže je Tiso dekan-farár, ale po dedinách a mestách sú farári starostami, predsedami Hlinkovej strany, gardy, všade rečnili a bojovali, denuncovali opozíciu, korumpujú a všade intervenujú, veľké štátne prostriedky na svoje osobné alebo cirkevné ciele obracajú. Katolicizmus sa už za ČSR na Slovensku spútal s ľudáctvom, za slovenského štátu sa však s ľudáctvom úplne znemožnil. Pádom ľudáctva bude postihnutý katolicizmus so svojimi veľkými cirkev[nými] majetkami, základiny a pod.,³⁰ veľmi krute [sic!]. Dá sa čakať, že ľud i osobne veľké množstvo kňazov bude činit' zodpovedným za príkoria režimu. Inak tu badat' úpadok náboženskej horlivosti a nebolo by divu, keby s krachom režimu pohonom proti katolicizmu opakoval sa protináboženský boj obdobný situácií v Čechách po r. 1918. Evangelické veličiny sú zhruba usrozumené s tým, že má byť prevedená rozluka cirkvi a štátu a cirkevné majetky že majú byť zhabané. V opozícii je v tomto smere takmer jednota. Katolíctvo na Slov[ensku] reprezentuje cca 80% obyv[atel'ov], rozbitím jeho bášt cesta pokroku bude uvoľnená a reakčné živly v luteránstve tiež odstavené.

C. Národnostné menšiny. Podľa dvoch sčítaní ľudu dnes Slováci tvoria 86% celého obyvateľstva štátu. Menšiny sú: nemecká 5%, maďarská asi 2%, Rusíni 3%, niečo Čechov, Židov. Nemci si svoje privilegované postavenie vynútili cestou Reichu. Svojho času tvorili štát v štáte, dnes však veľmi mnogo z nich narukovalo a inak rozprcháva sa celá partaj Karmasinovi z rúk. Menovite staršia generácia Nemcov zo Slov[enska] uteká od hitlerizmu. Iba mládež a ríšski Nemci

²⁹ Zřejmě chybí sloveso ve smyslu „účastnít se“. Vetu lze číst „súčastní se značne na odboji“. V tištenej verzi z roku 1984 „zúčastní sa značne na odboji“.

³⁰ Základina – majetek (peněžní nebo nemovitý), který slouží jako finanční zdroj na podporu někoho nebo něčeho.

držia svoj tlak na Slovákov. Maďari majú v sneme Esterházyho, majú svoju stranu, noviny, školy. Možno povedať, že Maďari sa na Slovensku slušne zachovali, na rozdiel od Nemcov, je medzi nimi väčšina demokratov a mnoho ľavov orientovaných. Rusíni či Ukrajinci nemajú strany, v sneme majú bezvýznamnú figúru. Sú bezvýhradne orientovaní na SSSR, stážujú si na kultúrny útlak a postavia svoje národné požiadavky pri prvej príležitosti. Hranica medzi nimi a Slovákmi je nejasná a sporná, medzi nimi razia teraz heslo pripojenia k SSSR. Inteligencia a klérus boli medzi Rusími reakčné, vlivom pomerov sa však spolu s ľudom obracajú stále viac na SSSR. Ruskí emigranti, ktorí sa pri vypuknutí vojny s SSSR dali úplne k dispozícii gestapu a Nemcom a robili svinské služby, väčšinou utichli a so strachom čakajú ďalší vývoj. Sklamal ich aj nemecký postoj v ukrajinskej otázke, dúfali totiž, že Hitler im dá v Ukrajine všetku moc. Česi zo Slovenska väčšinou dobrovoľne alebo nútene odišli. Dnes sa odhaduje, že je to asi 20 – 35.000 Čechov. Pri sčítaní ľudu sa hlásili ako Česi iba asi 3 – 4.000, ostatní sa hlásili väčšinou ako Slováci, zbytok ako Nemci. Česi sú tu v malej miere v štátnych úradoch, väčšinou v lepšom postavení v súkromných službách, v obchode, priemysle, bankách a pod. Mnoho zla narobili tí, ktorí sa hlásili za Nemcov, vstúpili do nemeckej strany a ešte často pomáhali terorizovať Slovákov alebo iných. Jedná sa o slušné čísla takýchto prasiat. Za Slovákov sa hlásili mnohí preto, že boli s tým spojené výhody pri štátnom občianstve, zamestnaní a pod.

Podľa politického názoru sú to väčšinou benešovci. Ich postoj však nie je ani tak straníckopolitickej ako skôr národnostnej. Želajú si návrat starých čias, česko-slovenskú jednotu, potrestanie Slovákov, a tak sa väčšinou srážajú v základných veciach o budúcnosti so slovenskou opozíciou. Ani početne, ani kvalitatívne nie je česká menšina významnou složkou. Pracovali tiež pri prechode ľudí z Čiech do cudziny a v poslednej dobe po Benešových výzvach začali byť mnohí jednotlivci veľmi aktívni, možno však povedať, že väčšinou ku škode vecí.

Vcelku možno povedať, že všetky národnostné menšiny, okrem Nemcov, sú tu proti režimu. S Čechmi slovenská opozícia sem-tam spolupracuje, s Maďarmi miestami komunisti, od Nemcov k nám sa hlásia iba jednotlivci. Veľmi slabo sa zachovali židia, kde boli oni do ileg[álnej] práce pribratí, skoro vždy vec vyletela a všetko, čo vedeli, vyzradili. Z ich radosť pracovalo pre ÚŠB a gestapo asi 35 ľudí, preto dnes do žiadnej práce z opatrnosti pribieraní nie sú.

D. Slováci v Maďarsku. Po oklieštení Slovenska žije v Maďarsku asi 600.000 Slovákov, väčšinou v blízkosti slovenského územia. Majú svoju stranu a noviny, ovšem Maďari zo svojich metód mnoho nespustili. Hnutie v Maďarsku medzi Slovákom bolo oveľa sympathetickejšie a demokratickejšie ako hlinkovci tu a pred okupáciou Maďarska „Slovenská jednota“ – denník Slovákov v Maďarsku – bol tu najčítanejší časopis, lebo najtvorenejšie a najsympathetickejšie písal o svetových a politických veciach. Väčšinou Slováci v Maďarsku s tunajším režimom nič nechcú mať, na pripojenie k Slovensku ovšem netrepeľivo čakajú.

E. Obohacovanie sa a korupcia dostúpili za tohto režimu neslýchaných rozmerov. Obrovsky židovský majetok na Slov[ensku] bol najväčšou príležitost'ou. Celá armáda arizátorov (väčšinou gardistov) zbohatla, štátne úradníctvo je tak korumpované, že môže i Rumunsku slúžiť za vzor, vysokí úradníci, poslanci, farári, vedúce veličiny režimu, všetko sa vrhlo na majetky, domy, obchody, podniky a pod. V podnikoch patriacich českému kapitálu si režim vynútil personálne zmeny, na špičky nastrkal svojich ľudí, takže možno povedať, že až na pár výnimiek celá garnitúra väčších i menších funkcionárov strany a gardy i štátu zbohatla, stučnela a starostlivo hľadá teraz cesty k uchovaniu tohoto majetku. Celková demoralizácia je v tých kruhoch priamym následkom. Je všeobecná mienka, že tento majetok sa musí všetkým zobrať a dokonalá očista previeť.

F. Vedúce orgány a osoby. Tiso postupne sústredil takmer všetku moc do svojich rúk. Je prezidentom a vodcom strany, dnes donútil i gardu k poslušnosti v rámci strany, snem mu paríoval od začiatku. Hlinkova strana kontroluje skoro celý štátny život a jediná určuje politickú líniu. Tiso je presvedčený klerikál, jemu vyhovoval „kresťanský solidarizmus“, ovšem diktátorský, ním vedený, proti národnému socializmu nemeckému sa bránil, ovšem iba po jemnú hranicu. Dnes podľa všetkého neverí v nemecké víťazstvo, tahať chce však káru až do konca. Pomoc čaká od akcie Vatikánu, najmilším by mu bolo vatikánske riešenie veľkého stredoeurópskeho katolíckeho štátu: Slováci, Maďari, Poliaci. V tomto smere Sidor stále niečo pečie vo Vatikáne a má i doma svoju skupinu, ktorá v tomto smere pracuje. Ovšem medzi Sidorem a Tisom nie je shoda, lebo ich osobné účty nie sú vybavené. I keď Sidor sa 14. III. 1939 slušne zachoval, predtým bol vedúcim motorom celej reakcie a všetkých fašistických opatrení a je tu považovaný za [politickú] míťvolu. Celá katolícka koncepcia pre budúcnosť okrem ľudáckych špičiek nemá žiadnu oporu a je považovaná za smiešnu. Tuka, ktorý všetky najhoršie akcie proti Čechom, židom a komunistom inšpiroval, bol všeobecne tu vysmeievany ako potrhlý dedek, maďarón, a okrem pára nohsledov nikoho okolo seba nemal. Držali ho Nemci, ktorým robil všemožné služby. Asi rok je chorý a niekoľko mesiacov sa nepatrne súčastňuje vlády a politiky. Trpí nervovou chorobou a arteriosklerózou a možno sa svojho smutného konca ani už nedozije. V tieto dni odišiel na liečenie do Gasteinu, Nemecko³¹. Dnes je vybavený.³² Mach vedie 4 roky políciu, vnútro, a s veľkým temperamentom začal nacizmus tu zavádzat, skrachoval však z dôvodov vyššie naznačených. Tiso ho už skrotil a dnes je oddaným služobníkom svojho vodcu. V nemecké víťazstvo neverí. Neželá si ČSR, je rozhodne proti Benešovi a tvrdí, že keď jeho režim skrachne, radšej chce vidieť Slovensko ako súčiastku SSSR než ako časť ČSR. A to jednak z národných dôvodov, aby národné výdobytky Slovákov zostaly zachované, i z toho dôvodu, že on vraj viac nenávidí plutokratov než bolševikov.

³¹ Lázeňské miesto v tyrolských Alpách, v pôdloze „v Gststeinu“.

³² Podľa smyslu „odbavený“, česky „vyřízený“.

Ostatné osoby sú určitým odvarom vyššie spomenutých. Sokol je viac na Čechov orientovaný než iní z ľudákov. Medrický, Stano, Sivák, Mederly, Kočiš a ostatné väčšie i menšie hviezdy berú svoje svetlo i rozum od vedúcich. V hospodárstve sa ešte najmenej uplatnil vliv hlinkovcov. Nasadili na špičky svojich ľudí, ďalej sa však veľmi nedostali.

G. Národnostná otázka a pomer k Čechom. V chápaní národnej otázky sa väčšina Slovákov vždy rozchádzala s vládnou českou politikou. Preto i autonómia i slov[enský] štát našly tu pole, na ktorom zmena bola dosť sympaticky prijímaná. Dnes není na Slovensku diskusie, či sú Slováci národ, alebo nie. Jasné je to aj bývalým Čechoslovákom. Slováci sú samostatný národ, majú tie isté práva a nároky ako každý iný národ. Dnes je výlučne slovenčina tu úradným jazykom, všetky formálne atribúty národa sú dnes dané, preto narazí na odpor každý, kto by sa chcel vrátiť k starej koncepcii jednotného národa československého. Preto i Londýn je značne nepopulárny svojím prinajmenej nejasným stanoviskom v tejto veci. Každé odkladanie jasnej reči o tejto otázke môže iba škodiť spoločnej veci. Slovensko po národnej stránke prežilo svoje obrodenie po 1918 a dokončilo vývoj po r. 1938. Že sa tak stalo za kombinácie s najohavnejším režimom politickým, treba ľutovať, ale nič [sa] na fakte nedá zmeniť, že po národnej stránke je tu isté sebavedomie, že „si vieme sami svoje veci riadiť“[“] v politike, hospodárstve, že môžeme mať svoje vojsko, vlastné úrady, že vlastná reč není nič menej ako reč bývalých vedúcich národov, že Slovensko bolo partner, s ktorým i zahraničie jednalo (SSSR a pod.) a čiastočne jedná i dnes, proste, že slov[enský] národ môže byť aj subjektom, a nielen objektom politiky a všetkého. Je preto veľmi sympaticky sledované, že Moskva nikdy nehovorí o československom národe, ale vždy o slovenskom a českom, že toto stanovisko mali čs. komunisti a že ho držia stále doma komunisti slovenskí. Čechoslováci sú biele vrany, aj to väčšinou českého pôvodu. Za uplynulých 6 rokov vývoj k národnému sebavedomiu a dokončeniu vývoja po formálnej stránke v tejto veci je najmarkantnejším znakom, ktorý sa nebude dať zmazať pádom režimu. Lebo je treba presne rozlišovať medzi politickou stránkou veci a stránkou národnou. Kým politická dnešná línia nenávratne bude rozdupaná a už dnes nemá doma žiadnej opory, vývoj národný sa nedá vrátiť zpäť do roku 1938, naopak klady dnešného režimu zostanú a dovršíť sa musí vývoj národný slobodou politickou a sociálnou. Ked' počúvame londýnsky rozhlas, uvedomujeme si, ako zostali tam ľudia stáť v myslení z roku 1938, ako je ich myslenie a názory menovite v národnej otázke prekonané a ako hnev proti režimu im zastiera oči k slepote v otázkach ostatných. Po skončení tejto vojny nemôže pochodiť dobre na Slovensku nikto iný než ten, kto v národnej otázke zaujme jasné stanovisko, Slovákom po tejto stránke nebude nič brat' z toho, čo majú a čo ev[entuálne] i ľudácky režim si za zásluhu môže uviesť. V tom je tiež podstatný rozdiel medzi nami a českými krajinami. Česi stratili nielen slobodu politickú, ale i slobodu národnú. Slováci sú na tom politicky horšie než za ČSR, ale v národnej otázke sa veci vyjasnily a môže sa povedať, že Slováci a Sloven-

sko v prospech svoj získali. Rozdiel sa javí aj v ďalšom: kým v Čechách pozorovať vzrast nacionálizmu, šovinizmu, protinemecký odpor vedie k úplnej exaltácii nacionálnej, takže sociálne otázky ustupujú do pozadia, na Slovensku nacionálna vlna sa prežila v rokoch 1938, 1939 a od r. 1940 začala upadať a dnes je v popredí otázka politického a sociálneho usporiadania. Česi trpia pod všemožným útlakom iného národa, Slováci pod útlakom vlastných ľudí. Tento veľký rozdiel není možno ani dosť často opakovať, tak veľký je jeho význam pre správny stav myslenia a budúceho plánu. Režim sa ovšem snaží nacionálnu vlnu dvihnúť a v tomto mu Londýn statočne pomáha svojimi prinajmenej netaktnými a netaktickými prehláseniami o návrate po každej stránke k stavu 1938, o jednotnom národe a pod. V odsudzovaní takýchto londýnskych prehlásení (vid' napr. prehlásenie vlády z júla 1943) je tu jednota, a to i v opozícii. Tento stav predpokladá ovšem, že nikto nebude chcieť národnú ujmu Slovákom robiť, lebo by vyvolal väčšiu vlnu nacionálizmu, než tomu bolo za ČSR. Kým toto Londýn nepochopí, budú jeho vyhlásenia v národných otázkach iba predmetom zlosti alebo posmechu.

Šovinistická vlna tisovského režimu obracala sa predovšetkým proti Čechom. Jednu dobu zachvátila dosť široké vrstvy. Vytriezvenie nastalo už dávno. Nikdy neboli pomer väčšiny slovenských ľudí k českému národu tak srdečný a priateľský, ako je dnes. Každý pomáha, kde komu z českých ľudí môže. Spoluprácu oboch národov si väčšina želá, ačkol'vek Benešovo stanovisko sa posudzuje s obavami. Styk s Čechmi je ojedinelý, preto český vliv tu dnes nie je žiadny. Bude predovšetkým záležať na českom národe, aký pomer si k Slovákom nájde, a podľa toho sa tu budú ozývať hlasy srdečné, alebo búrlivé. V Čechách, menovite u inteligencie, ktorá Slovensko po r. 1938 opustila, je zlosť a urazenosť hlavným motívom v ich pomere k nám. Slovákom sa všetko vezme, nedáme im ani slabikáre, všetkých ich poslat' na Sibír a pod. Podobné hlasy žlči a politickej krátkozrakosti sú časté a tu vzbudzujú obavy práve u tých, ktorí si najlepší pomer oboch národov želajú. Iste to nie je mienka väčšiny českého národa a ani nie mienka jeho domáčich vodcov, je to však i tak krajne škodlivé, lebo na Slovensku podobné hlasy dávno odznely. Spoločná budúcnosť je možná iba v čestnom vyrovnaní oboch národov, v čestnej a bratskej spolupráci, pri ktorej o útlaku nebude môcť byť ani reči.

H. Samostatnosť slovenského štátu. Emigrácia, menovite londýnska, bud' je zle informovaná o pomeroch, alebo úmyselne zle hodnotí ich. Fakt je, že tento štát má samostatnosť, a to takú, aká je možná pri maličkom národe a aká je možná vo vojne. Není sporu o tom, že vznikom [sic!] z milosti Hitlera a že z tejto milosti ešte existuje. Už tisíckrát panovala tu panika, že Nemci Slovensko obsadia. Dodnes sa tak nestalo. Svoje vnútorné veci si vedie režim sám. Hospodárstvo si riadia domáci ľudia. Zákonodarstvo, školy a pod. sú vedené domácimi ľudimi. Vliv nemecký je veľký, ale pri tom nie taký, aby samostatnosť bola hlúpou maskou. Napr. gestapo na Slovensku za celých 5 rokov nezatklo jediného slov [enského] občana. Vilo Široký, ktorý bol z bratislavského väzenia odvedený na

konfrontáciu do Brna, bol vrátený zpäť, ačkoľvek Nemci by mali sto chutí ho tam odpraviť. Nemecký nátlak sa deje vo forme medzištátnych jednaní, či politických, či hospodárskych, nejaví sa na ulici, u malého občana, vo verejnom živote. Hitler ešte dnes rešpektuje samostatnosť a asi behom posledného roku sa rišski Nemci zvlášť slušne chovajú. Že táto samostatnosť môže byť pochovaná behom párov hodín, nemení nič na celkovom obraze, lebo to [sa] stalo už aj štátom väčším. Predbežne toto nebezpečie nehrozí, iste sa s vývojom války priblíži.

Keby mal tento štát iný obsah a bol vedený iným režimom, nehovoriac ani o zámene spojenca, nedalo by sa nič proti nemu namietať so slovenského stanoviska. Není divu, že tu vznikajú veľmi vážne hnutia u ľudí poctivých, vymeniť režim, dať štátu sociálnu náplň, ale štát ponechať. Uvádzame to k vôle úplnosti, aby bolo zrejmé, že Londýn, ktorý strieľa na štát, jeho samostatnosť, a myslí, že aj tým triafa režim, strieľa vedľa. Je vec konkrétneho úsudku a želania národa, v akej štátnej forme má istý národ žiť, ale štátnej forma, územie, jazyk a politický režim sú dve rôzne veci. Dnes má táto pomerná samostatnosť neoceniteľný význam pre všetky odbojné složky, pre prípravu a vedenie boja, a to nielen pre Slovensko, ale i pre české zeme, ako sa to ukáže, keď o istých veciach sa bude môcť otvorené hovoriť. Je nerozumné bagatelizovať (ako to robí Londýn) štátne snaženie malého národa, i keď k tomu prišiel za stupídneho politického režimu a v dobe stratenia samostatnosti národov iných. Uráža to národnú hrドst. Keď krachne tento štát súčasne s jeho režimom, nebude to tu nikto ľutovať za predpokladu, že to, čo príde, nebude Slovákom brať, ale ich situáciu zlepší. A na toto zlepšenie sa čaká.

I. Opozícia a odboj. Občianske skupiny sa rozbily vo vlne ľudáckeho nacionálizmu a tlaku. Jediní komunisti začali stavať svoje organizácie už r. 1939. Proti nim tiež išiel celý policajný tlak. 80% všetkých uväznených, súdených, koncentrovaných a pod. bol [sic!] z radov komunistov. Päť garnitúr sa vystriedalo vo vedení, väčšinou dnes sedia. Zpočiatku bola práca ľažká, asi od 2 rokov so vzrastom sympatií k SSSR, s vojenskými úspechami [sic!] SSSR sú dané oveľa väčšie možnosti. Z občianskych radov menšie skupinky pracovaly okolo úteku ľudí za hranice, spolupracovaly s Londýnom, menovite informačne. Od leta 1943 badať i u občianskych kruhov zvýšenú činnosť, stále však vo voľnej forme. Zjednocovanie od jasene 1943 zdarne pokračuje. Londýn má zabezpečené cesty informačné, preto jeho rozhlas je konkrétnejší a pravidelne na každej dedine počúvaný. Moskva je smerodatnejšia, viac sa jej verí, ale o domáčich pomeroch má nepatrné informácie, okrem toho je moskovský rozhlas oveľa horšie počut' a chytiť ako Londýn. Vývojom udalostí na východe stráca postupne vliv londýnska vláda, jej reči a smernice. Napr. Benešove reči, i posledná z februára, ktorým Londýn prispisuje epochálny význam a dejinnú dôležitosť, sa prejdú v pári minutových rozhovoroch. Pád Minska či ktoréhokoľvek väčšieho mesta sa oceňuje vyššie a má aj v rečiach obyvateľstva viac miesta. Západné demokracie stratili tu sympatie pomalým, lenivým a podľa nášho občana úmyselne odkladaným zasiahnutím do

vojny aktívnejšie. Vidí sa v tom anglická chytristika a je to krajne nesympatické. Invázia bola senzáciou pár dní, dnes je každý zvedavý iba, alebo aspoň prevažne, na udalosti na východe. A to aj v kruhoch, ktorým by západný režim bol srdečne vítaný. Londýnska emigrácia sa chová náramne pánovite voči domácim hnutiam, dáva príkazy a rozkazy, na mienku sa nepýta ani vo veciach tak dôležitých, ako je menovanie ľudí pre „oslobodené územia“, posiela ľudí nezrelých a často nemožných sem, a tak sa tu budí dojem, že Beneš chce slovenskú vec odšvindľovať, nadiktovať. Slováci okolo Beneša sú tu vrcholne nepopulárni, o Slávikovi, Bečkovi tu nechce nikto ani počuť, Lichner a Paulíny, Čaplovič a ostatné hviezdičky tu nič neznamenajú. Vallo hovorí málo, o Vladovi Clementisovi je nejasná mienka. Osuský a Hodža tu nemali žiadny ohlas. Malé strany, ako národníari, živnostníci, národní socialisti (benešovci), mičuráci a pod. vôbec sa ani nepokúsily čosi podnikat³³. Z kruhu sociálnych demokratov všetky lepšie elementy sa pridaly ku komunistom, pravé živly sa pokúsily dávať čosi dohromady, ale až r. 1943, nepochodily a pári skupiniek vegetuje.

Podstatné sú dve udalosti:

- a) Dohoda komunistov a soc[iálnych] dem[okratov] o najtesnejšej spolupráci za vojny a o úplnom i organizačnom sjednotení ihneď po vojne. I organizačne sa dnes spoločne ide. Je jasné, že pri skončení vojny na Slov[ensku] bude iba jediná strana, a to s drtivou väčšinou komunistickou. Myslíme totiž na stranu ľavú. Medzi robotníctvom i inteligenciou je toto vrele vítané a prakticky prevádzzané. Bečko a Čaplovič to na vedomie neberú, ovšem ani Dérer nie na svojej pražskej penzii. Ich hlas však v tejto veci je bezvýznamný. Aspoň dnes sa tak veci java.
- b) Dohoda spojenej ľavice (kom[unistov] + soc[iálnych] dem[okratov]) s občianskymi demokratickými skupinami o spolupráci a spoločnom postupe za vojny a v prvú chvíľu po vojne.

Tým je daná pevná báza proti všetkým rušivým vlivom zvonku a zabezpečená možnosť jednotného a zvýšeného odboja doma. Je krajne potrebné, aby tento fakt bol vzatý v plnom dosahu na vedomie, inak by nastaly konflikty, menovite s Londýnom, ktorý i v politickom hodnotení i v konkrétnych opatreniach sa lísi od mienky domáceho hnutia. Absolútna väčšina obyvateľstva doma ide, alebo pri prvej príležitosti pôjde, za uvedeným vedením AAA.³³ Ak Londýn zotrva na svojom stanovisku, že ako vláda môže rozhodovať bez ohľadu na mienku doma a môže dávať príkazy domov, ačkolvek situáciu iba odhadom pozná, nutne dôjde ku konfliktu, ktorý [by] bol veľmi neželateľný a spoločnej veci škodlivý. Podľa názoru doma majú byť úlohy podelené takto: zahraničná emigrácia pracuje a vede veci vonku, vedenie domáce pracuje a vede veci doma. O vážnych problémoch není možno rozhodovať bez dohody vzájomnej. Tento súhlas si Londýn v žiadnej väčnej veci nevyžiadal, naopak je tu dojem, že chce i domáce veci

³³ Kryptonym AAA používala do povstania ilegálni Slovenská národná rada ako označení pro „sjednocené politické vedení na Slovensku“; známe jej z korespondencie SNR s Londýnom.

ovlivňovať, viesť výlučne cez svojich ľudí, ktorí i osobne i politicky sú väčšine tu neprijateľní. To je prípad gen. Viesta a mnohých iných, ktorých mená sa zatiaľ z opatrnosti v tejto zpráve neuvádzajú. Londýnske ministerstvá plnou parou pracujú na opatreniach, zákonomach a kdejakých direktívach, a pri tom si neoveria, či sa nájde niekto, kto tieto opatrenia doma bude vôbec rešpektovať. Robí to dojem byrokratickej papierovej vojny, alebo nudy. Zahraničná politika Beneša, meno-vite smluva s SSSR, sa obecne schvaľuje, ovšem tu je akcent na efektívnej spolupráci s SSSR, a nie na chytráckom taktizovaní v diplomacii. Pre tento postup ako charakteristiku uvedieme iba jednu maličkosť: od Beneša prišiel asi pred ¾ rokom dotaz, koho by doma navrhovali za „zemského prezidenta a vojenského veliteľa“ na Slovensku, ktorí dvaja Benešovi ľudia mali by viesť všetky veci doma po oslobodení. Občianske kruhy o tom diskutovaly, z ľavice to bolo brisk-ne odmietnuté, a potom i občianske kruhy to odmietly ako princíp. Nahradenie tisovských kreatúr s diktátorskou mocou inými osobami s podobnými plnými mocami sa tu považuje za pochybný výraz demokracie a slobody. Vo februárovej reči Beneš tento názor už korigoval, pretože „vždy“ tvrdil, že moc doma prevezmú nár[odné] výbory a ľud. Podobne sa z Londýna trúsily zprávy, že pre-chodne musí tu byť vojenská diktatúra, aby sa odstránili zradcovia, a meno-vite aby sa Slovákom napravily hlavy. Všetci tí hrdinovia po odpovediach z domova si vec, zdá sa, aspoň čiastočne rozmysleli. Menovanie gen. Viesta je ovšem zase poburujúce a ukazuje na to, že línia diktátu v prvých slobodných chvíľach nebola ešte celkom opustená. Je treba bezvýhradne žiadať celú moc do rúk ľudových zástupcov doma, tak ako to tu jednomyselne bolo dohodnuté, inak tí ministri pre oslobodené územie na tomto území budú zle privítaní.

Nesprávna politická koncepcia a neinformova[nos]ť o domácich veciach, nie-ktorí tvrdia, že i zlomyseľnosť voči Slovensku, vytvárajú mûr, ktorý sa bude mu-sieť ešte len preklenúť, ak má byť shoda medzi domov[om] a zahraničím. I keď je Benešova politika pokrokovejšia, reálnejšia a slušnejšia ako politika Petarov, Sikorských a pod., ostáva i tu rozpor medzi domácimi hnutiami, ktoré politicky i sociálne sú radika[li]zované, a medzi zahraničím, ktoré nič lepšieho, mûdrejšie-ho ako návrat k statu quo, a to jak osobný, tak programový, nevymyslelo. Guľaté slová, že ľud si sám rozhodne potom, až budú pomery konsolidované, budia iba podozrenie, že sa niekto z [sic!] otvorenej mienky toho ľudu ľaká a chce ju včas usmerniť a zabaliť. Podľa nášho názoru hradný mier, ktorý je v emigrácii, nesmie ísť tak d'aleko, aby vydával všanc všetky možnosti, a meno-vite tým podporoval nejasné a kompromisícke tendencie, ktoré sú v úplnom rozpore s jasnými a makateľnými záujmami drtivej väčšiny obyvateľstva. Téza nediskutovať spor-né otázky pred koncom vojny je chytre vymyslená pre malý kruh ľudí vonku, ale je nemožná pre široké masy doma, ktoré sa pytajú a čakajú jasné odpovede na všetky vážne otázky. Konflikt sa nerieši, iba odkladá a prenáša na domácu pôdu.

Menovite komunisti majú veľké ťažkosti držať svojich ľudí v discipline, keď sa odpovedeť na podstatné otázky odsunuje. Ľud si žiada dokonalé a jasné slovo o národnom postavení Slovákov, jasné slovo o sociálnych a hospodárskych po-

meroch, o forme spojenectva či sväzku s SSSR. Chápeme momenty, pre ktoré sa v niektorých otázkach odpoved' nedáva, má sa však dať tam, kde to je už teraz možné, napr. v otázke národnej, v princípe prevzatia moci ľudom cez svojich zástupcov a pod. Chceme sa vyhnúť všetkým konfliktom pred koncom vojny, nebudeme však váhať vystúpiť proti smerom a osobám, ktoré by boju za slobodu, a to nielen politickú, stály v ceste. A ešte jedna falosná koncepcia: Londýn nevidí nič bližšieho ako obnoviť republiku. Republika je všetko, ostatné je detail domáceho razenia. Doma sa rozmýšľa zase takto: republika, či československá, či slovenská, je obyčajná forma, hlavný je obsah, život národov. Staráme sa o oslobodenie národov, a nie o obnovenie republiky. Formalistická logika Stránskeho v tomto naráža na hluché uši doma. Tu sa nás pýtajú: ako budeme žiť v novom štátom útvare, a nie ako sa tento útvar bude menovať. Istý cudzí diplomat v Bratislave formuloval veci tak, že Londýn sa snaží, aby obnovená republika mala čo najviac starého a čím menej nového, ľudové hnutie sa snaží, aby nová republika mala čím viacej nového a čím menej starého. A takýto problém doma hradným mierom riešiť nemožno. Tým sa dostávame k jadru veci:

Aká je situácia a smýšľanie na Slovensku

Slováci prešli za 25 rokov troma režimami, maďarským, československým a slovenským. Voči každému mali určité výhrady rázu buď národného, alebo politického, alebo všetkých dohromady. Po čom túžia teraz? Po žiadnom z uvedených troch režimov. Po niečom celkom novom. Po obnovení republiky a návrate starých časov ČSR túžia tu ľudia práve tak, ako po svätoštefanskej korune. Dôraz sa kladie na gruntové riešenie vecí, problémov malého človeka, problémov slobody nie hŕstky vedúcej kasty, ale pracujúcej väčšiny národa. Dnes je tu všeobecne volanie po riešení socialistickom, a každý je presvedčený, že k takému riešeniu i príšť musí. Národný pátos sa prežil, zameranie je teda sociálne a hospodárske a z tohto uhlu [sic!]³⁴ i politické. Jediná mocnosť, ktorá sa osvedčila všemožne, je SSSR, teda tam hľadáme riešenie i my. Prečo máme hľadať spásu v Benešovi, keď osvedčený recept je u Stalina. Nik nečaká oslobodenie od Čechov, väčšina ho vidí hmatateľne od Rusov. Staré slavianske tradície na Slov[ensku] znova ožily, a to v krajšej a reálnejšej forme. Rusi sú naši najväčší a najsympatickejší bratia, pomôžu aj nám dostať sa na vlastné nohy. Nemecká a tisovská propaganda o okupácii strednej Európy Sovietskym sväzom iba pomáha týmto náladám. Nech len okupujú, na to čakáme. A tí, čo inak snáď rozmyšľali, zo strachu sa utiahnu a pomaly sa tiež prispôsobujú tejto lavíne. Ovšem Rus je bolševik. Spojenectvo s Rusmi je spojenectvo so socialistickou myšlienkovou. Za ČSR sa diskreditovaly vládne strany, teraz ľudová. Jediná má čistý štít, komunistická. Slovenský človek nikdy neľpel príliš na organizačnej príslušnosti k nejakej strane,

³⁴ Gramaticky správne „uhla“.

strhnúť sa dal myšlienkom. Dnes je tou myšlienkom SSSR a jeho svetonázorová náplň. Robotník, malý roľník, zamestnanec a dobrá polovica nekompromitovanej inteligencie takto uvedomele alebo i podvedome myslí. Pred pol rokom sa všade spievala pesnička: Nám je to jedno, nám je to jedno, my peniaze nemáme. Ten kto má peniaze, t'ahá do Berlína, a ten, čo ich nemá, čaká na Stalina. Sentimentálne rozprávky by sa daly písat o prejavoch malých ľudí po dedinách a mestečkách, o svojich [sic!]³⁵ sympatiách, úcte a obdivu k SSSR, jeho armáde, Stalinovi, ruskému ľudu a vojakovi. V posledných 4–5 mesiacoch utekali sovietski zajatci a donútení robotníci z lágov v Nemecku na Slovensko. Vraj vo všetkých lágroch v Nemecku je známe, že na Slovensku sú ich bratia, tu budú ako doma. Bolo im však lepšie ako doma. Lebo doma treba aj pracovať. Nebolo tej veci, čo by im slovenskí ľudia neposháňali. Obliekli ich, všemožnú stravu dali, prechovávali, ozbrojili, peniazmi opatrili. <Chlapci boli tak vykŕmení a zlenivelí, tak zhýčkaní, že si dávali šit' ruské mäkké čižmy, na vohľady chodili,>³⁶ celé Slovensko si ich podávalo z ruky do ruky a chránilo ich pred režimom. A nejedná sa o malý počet. Cca 400–600 ľudí. Svoju lásku k SSSR a slovanskému Rusku prejavil nás drobný človek k týmto ľuďom. Je to značne viac veci srdca než rozumu, ale rozum pri tom nijako nespí. Nás človek má dosť malých štátov a malých politikov, ktorí ho pri každých voľbách a politických prevratoch ošmekli, hľadá pevnú cestu pod svoje nohy a tú vidí jedine na východ. Chceme byť súčiastkou SSSR. Ostatné je špekulácia a zase niečo neistého, čoho vnútro je nejasné. Keby dnes bola daná možnosť hlasovaním rozhodnúť, kde chcú Slováci štátoprávne patríť, aspoň 70% hlasovalo by za pripojenie k SSSR, snáď 20% za novú ČSR, zbytok je v strachu a zmätený. I v kruhoch majetných takéto mienky sú čoraz častejšie. Každý sa učí rusky a teší sa skracovaniu vzdialenosť medzi nami a Rudou armádou. Nie sú to triedne nálady, i keď moment sociálny je u nižších vrstiev veľmi závažný, je to lavínovitý pohyb. Pomaly to vznikalo a rástlo a dnes je [to] tu. V takýchto náladách sa zabúda na Beneša a Londýn. I na Čechov. Je to dobrý národ, ale nech si svoje veci usporiada, ako chce. Tažkú prácu majú komunisti, keď vysvetľujú, že sú predčasné takéto rozhodnutia, že všetko uvidíme po vojne, že s bratským českým národom chceme a máme spolupracovať, lebo je nám pokrvne najbližší. A keď sa prijme i koncepcia novej ČSR, jej obsah sa vidí zase len podľa vyššie spomenutého. ČSR musí s Ruskom sa spojiť. Dobre urobil Beneš, že má smluvu s SSSR, treba však dbať, aby ju dodržal. A potom – zariadime si sami.

Kto je v tomto sovietofískom a komunistami ovlivňovanom tábore? Všetko robotníctvo. Nejestvuje samostatná ideológia soc[ialno] dem[okratická], nie je rozkolu v robotníctve, jedna je preto cesta k socializmu. Malé roľníctvo a dedinská chudoba. Iba získať môže želaným riešením. Podviedli ho agrárniči, sklamali ho ľudáci, do ktorých r. 1938–39 isté nadeje vkladal. Vojaci hovoria, že každému roľníkovi je v Rusku dobre, nech je teda i u nás tak. A veľká časť inteligencie,

³⁵ Správne gramaticky „ich“.

³⁶ Pasáž v špičatých závorkách v znení vydaném M. Vartíkovou chybí.

ktorá si politickú porobu doma najviac uvedomuje. Protinemecký odpor je tu najživší. Sháňka je po marxistickej literatúre, ktorej je dnes málo. Obdivujú sa kultúrne a technické výkony SSSR. Obdivuje sa osvedčenie sa princípov, o ktorých sa pred rokmi pochybovalo.

Vojaci: videli na vlastné oči ruské výkony. Videli kraj a hovorili so vzdelenými a statočnými ľuďmi v SSSR. S tými bojovať, to by bola zábava. Mnohí si priviedli dievčatá a oženili sa s nimi. Dôstojníci, ktorí boli na začiatku rezervovanejší, podľahli náladám i rozumovým argumentom, prezreli nemecké lži a propagandu. A vo väčšine sa hlásí slovanské srdce.

Kto je proti tejto vlne? Najprv režimisti. Majú strach osobný i majetkový, ovšem, riedia sa ich rady. Málo ich už. Potom katolícky klérus. Tam sú už zásadne dôvody. <Jednak sa kompromitovali, jednak v Rusku farárov strieľajú a pri najmenej musia pracovať.>³⁷ I v luteránstve je reakčnejšia kasta, avšak v menšine. Majetné vrstvy sú hlavne nositeľom inej než sovietofilskej línie. Podporovaly každý režim, i Tisov, tento však iste skrachuje, hľadajú iný, ktorý by podporovaly. Socializmus im veľa garantovať nevie. Obracajú všetky sympatie k Benešovi a Londýnu. I z náboženských dôvodov menšie skupiny veria viac Londýnu. Mnoho ľudí bolo odstavených a mali za ČSR isté pozície. Iba ČSR rodinné pozície znova im vráti, ujmu na majetku a cti napráví. Slovensko je malé a každý má kohosi v rodine. A Česi na Slovensku. Nie všetci, ale väčšina. Iba ČSR im dávala privilegované postavenie na Slov[ensku]. Dnes sú mnohí odstrčení, skoro všetci urazení. ČSR ich krivdy napráví. Aj židom viac slúbil Beneš ako Stalin. Beneš im vráti všetky majetky, a tie neboli malé. Chudobní židia už väčšinou pomreli v poľských mučiarňach. Čo tu ostalo, je kedysi majetná spodina, ktorá sa v podplácaní dobre vyznala. Takto sa nasbiera tých 20–25%. Máme dojem, že hodnotíme vysoko. Je to menšina a je to si aj vedomá. Hľadá cesty k sovietofilskej väčšine. Snaží sa s nimi vyrovnáť. Nikdy neboli komunisti tak obletovaní Čechoslovákmi a benešovcami ako v poslednom pol roku. Každý chce robiť s nimi pakt, volá a ťahá ich do výborov a skupín. Každý statkár vo svojej „poáždzemnej skupine“ musí mať aspoň jednoho komunistu. A nešetrí ani grošmi. Komunisti majú najväčšiu vážnosť v opozičnom hnúti.

Biedna je situácia režimu a jeho verných za takéhoto stavu. Uniformy gardy zmizly, uniformy strany³⁸ už aj zabudli zaviesť, ačkoľvek ich dali i šíť. Denne sa v tlači striedajú tóny prosebné k národnej jednote, k spolupráci všetkých Slovákov, s tónami [sic!] hrozieb a nadávok voči opozícii. Režim tento je podobný starému koňovi, ktorého nik už nevie udržať pri živote. Štátny aparát je rozložený, žandárstvo a polícia zlyháva a často spolupracuje s opozíciou, vojsko [je] súce na všetko, iba nie na boj proti Rusku. Všetko je polovičné, i teror, i zatváranie. Na oficielne oslavy a prejavy veľkých vodcov treba donútiť školskú mládež a štátnych úradníkov, pod hrozbami. A potom tie strachy o seba a rodiny. Je tu ovšem

³⁷ Věta v špičatých závorkách v znění vydaném M. Vartíkovou chybí.

³⁸ Hlinkovy strany.

skupina dobrodruhov, ktorí za nemecké peniaze robia nálady a začínajú zavše válečný pokrik. Bolo by to smiešne, keby to neboli prípady patologické. Máloktoj režim tak rýchle a tak biedne bol vlastními ľuďmi opúšťaný. O ideologii už není reči. Zachránili sme národ a zachraňujeme ho pred Nemcami a pred horšími pomerami [sic!]. Rúcho je Izákovo, ale hlas Jakubov.

Veľké mlčanie ide Slovenskom. Každý vie, čo nechce, a väčšina vie, čo chce. Odhadnosť vzrástá denne a čaká sa na vhodnú príležitosť.

Ľavica ide spolu. Vedená je komunistami. Má za sebou úplnú väčšinu národa. Spolupracuje s občianskou opozíciou, v boji sa nerozíde. <Spolu je takmer celý národ.>³⁹ Pre komunistov je príkaz dňa nezraditi' vlastný program, ani sociálne, ani národné, ani politicky. A nezameškať prvého príležitosť. Vieme, že sme na Slovensku dnes ďalej než v Čechách, než v Maďarsku alebo Rakúsku. Každý boj má však svoje zákony, vhodné i slabé chvíle.

Čo do budúceho štátoprávneho usporiadania: najradšej kombinácia s SSSR, ked' ČSR, tak národne federovaná a socialistická. O Maďaroch tu nik nechce ani počuť, pre Poliakov je málo sympatií.

Slovensko smaže škvruu, ktorú Tisov režim na jeho mene urobil. Politicky chce sa rehabilitovať, národné dovršiť svoj vývoj, sociálne a hospodársky zreorganizovať. Zdá sa <dnes>⁴⁰, že k tomu všetkému sú predpoklady. Dva prevraty sklamaly malého človeka. Dnes chová nové nádeje a nové ilúzie. Za 6 rokov ponížujúcej politickej poroby značne vyspel, na vlastných skúsenostiach si teórie a programy overil. Nebude preto veriť rečiam, ale činom. Činom, v ktorých uvidí svoju slobodu, svoju existenciu a svoj lepší život. K správnym činom viedie cesta cez správne poznanie. Poznanie stavu vecí a stavu myslí. Tomuto cieľu slúžia tieto riadky. Sú neúplné, problémy sú v hlavných rysoch nahodené, nehľadajú teoreticko-vedeckú formuláciu, i ked' snáď sa mýlia v detailoch, v hlavných líniach sú správne. Čas a iné dôvody nedovoľovaly písat' inak.

7.VII.1944

Národní archiv, f. KSC – Ústřední výbor, Klement Gottwald (100/24), svazek 173, archivní jednotka 1538, list 208–220.

³⁹ Věta v špičatých závorkách v znění vydaném M. Vartíkovou chybí.

⁴⁰ Slovo „dnes“ v znění vydaném M. Vartíkovou chybí.

1945, 5. února. [Moskva.] – Zpráva Dr. G. Husáka o vývoji na Slovensku od Mnichova 1938 a o přípravách, průběhu a vojenské porážce Slovenského národního povstání, určená pro zahraniční vedení KSČ v Moskvě.

G. Husák:

O SITUÁCII NA SLOVENSKU

1. Stručný prehľad vývoja

Vývojom medzinárodných pomerov dostávala [sa] stále viac k slovu od r. 1935/36 v Hlinkovej strane fašizujúca a s fašizmom sympatizujúca skupina, ideove vedená Dr. Ferdinandom Ďurčanským a v istom odtieni Sidorom. Dnes je dokázané, že táto skupina a i strana sama mala spojenie s Nemcami, a nielen [s] Henleinovými, ale i ríšskymi, pred Mnichovom maskované a po Mnichove vychlúbačne a verejne. Okolo Mnichova bolo zrejmé, že HSĽS v rámci nemetských plánov hrá úlohu piatej kolóny ČSR. Tragédiou československej politiky voči Slovensku bolo, že ked' nevedela vyriešiť slovenskú otázku za 20 rokov, začiatkom októbra 1938 odovzdala – i ked' nie bez nátlaku vonkajších udalostí – všetku štátnej a politickú moc na Slovensku najreakčnejšej strane, strane vtedy už zrejme profašistickej a nedemokratickej, a tak vydala všetky demokratické elementy na Slovensku napospas totalitnému násiliu. Za súhlasu pražskej vlády donútený bol celý štátny aparát na Slovensku, úradníctvo, četníctvo, vojsko i hospodárske inštitúcie, ktoré boli väčšinou v českých rukách, slúžiť fašizujúcemu novému režimu a vytvárať vlastne širokú základňu pre tento režim. Celé toto násilie bolo legalizované ústavným zákonom o autonomii. Kým v českých zemiach išiel vývoj od Mnichova do marca 1939 v podstate starým demokratickým korytom, na Slovensku nastal prudký obrat k totalizmu, k fašizmu. Tento postup vládnych českých kruhov bol v demokratických skupinách na Slov[ensku] ostro kritizovaný a vina týchto kruhov na vývoji slovenských pomerov nemôže byť nijako zakrytá. Strana komunistická a soc[iálno] dem[okratická] boly rozpustené, všetky pokrokové kultúrne a pod[obnité] spolky rozohnané, občianske strany a skupiny sa vlialy do HSĽS. Vedúce osobnosti občianskych strán na Slovensku (menovite agrárnej), ako aj nár[odno] soc[ialistickej] strany (Lukáč) tvrdia, že dostali od svojich centrál v Prahe priamy rozkaz ísiť do Žiliny, s HSĽS sa „dohodnúť“ o nových pomeroch, t. j. prakticky o prenesení všetkej moci na túto stranu. Tým bol daný tejto strane titul jednať za celý národ, menom národa vystupovať a jednotným želaním slovenského národa kryť všetko, čo od žilinskej deklarácie nasledovalo. Canossa občianskych strán a ich pražských centrál je hanobným [sic!] zakončením celej 20-ročnej vládnej politiky voči Slovensku. Neni divu, že s takýmito kulisami môže Sidor vo svojej knihe „Slovenská politika v pražskom sneme“ (1944) hodnotiť udalosti v októbri 1938 a neskôr ako úplnú jednotu národa a vybojané jednotným postupom úplné víťazstvo slovenskej národnej

myšlienky. Od jednoty v Žiline bola iba logická cesta k oficiálnemu splynutiu občianskych strán (agrárnej, lidovej, živnostenskej, Gajdovej, národníarskej), ako aj strany nár[odno] soc[ialistickej] (!) s Hlinkovou stranou, lepšie povedané vstúpenie vedúcih osôb týchto strán do Hlinkovej strany. Keď dali Tiso a Sidor v novembri 1938 vyzváňať vo všetkých obciach Slovenska na oslavu tejto národnej jednoty, odzvonili tým aj všetkým demokratickým elementom a pochovali všetky občianske strany, ako aj ich pražských direktorov v cintoríne nastupujúceho fašizmu. Agrárni Lichner a Teplanský vo vláde, nár[odný] soc[ialista] Lukáč, národníar Vončo, agrárni Petrovič, živnostník Liška a pod. v sneme mali zakryť prostý fakt, že [na] 100% prešla celá moc výlučne do rúk fašizujúcej kliky v HSĽS. Pokusy o vytvorenie demokratického bloku s občianskymi skupinami zlyhaly úplne a u soc. dem.⁴¹ klesla odvaha na minimum (Korman). Tak stála tu komunistická strana úplne sama v záplave nacionalistického nadšenia, v pokleslej nálade skutočných demokratov.

Nemeckí režiséri mohli svoje slovenské figúrky (Tiso, Ďurčanský, Tuka, Mach a Murgaš) kľudne viesť na cestu „slovenskej štátnosti“, k 14. marcu. K priamej príprave odtrhnutia Slovenska sa väčšina menovaných osôb verejne priznávala. 14. marec priniesol zmenu formálne ústavno-právnu, nie však faktickú, lebo tá istá skupina v HSĽS tú istú, i keď o niečo zväčšenú moc na Slovensku mala v rukách. Tento deň však nám ukázal, aký slabý bol mocenský a organizačný základ HSĽS v tých dňoch a ako ľahko mohla Praha celý slovenský fašizmus likvidovať. Celý prevrat a všetky „gardistické boje“ sú smiešnym Kocúrkovom pre každého, kto v tieto dni bol v Bratislave alebo iných slovenských mestách. Vlastenci z občianskych strán a nár[odný] soc[ialisti] vraj so slzami v očiach odhlasovali zákon o slovenskom štáte, lebo inak by Slovensko bolo rozdelené na 3 kusy, ako to Tiso referoval po svojom stretnutí s Hitlerom.

Ludácke masy rozvodnené [sic!] o príslušníkov agrárnej, Mičurovej i nár[odno] soc[ialistickej] strany si veľa od zmeny slúbovaly. Vyženieme Čechov a bude dosť chleba pre všetkých Slovákov, urobíme pozemkovú reformu a bude dosť zeme pre všetkých roľníkov. Vtedy mala HSĽS najširšiu masovú základňu svojej existencie.

Medzinárodne hodne pomohlo slovenskému štátu uznanie od SSSR. Vtedy bol tento štát najstabilizovanejší. Až do vojny s SSSR, menovite v dobe úspechov Nemecka na západe a Balkáne, keď Slovensko malo v hospodárskom smysle charakter neutrálneho štátu, t. j. obchodovalo, nebojovalo, pracovalo, bol tu značný hospodársky rozmach, slušná životná úroveň, alebo ako hovoria ľudáci propagandisti, jediné Slovensko bolo v strednej Európe ostrovom „kľudu, poriadku a blahobytu“, ak ovšem nepozeráme na malé vady na kráse, ako štrajky v Handlovej a Žiline, koncentrák a väzenia a pod. Vtedy i Tuka, ktorý najviac nemeckého chleba pojedol, hovoril, že sú iba dva režimy na svete, ktoré vážne sa

⁴¹ Možné čtení je dvojí: „u sociálnych demokratov“ i „u sociálnej demokracie“.

boria o sociálne zlepšenie a majú spravodlivú ideologiu, t. j. nemecký a sovietsky. Jediná seriózna opozícia bola od komunistickej strany, ktorá hlavne na vnútropolitické otázky (sociálne a protifašizmus) kládla dôraz. Keď si slovenský štát príliš na svojej samostatnosti zakladal a pokúsil sa robiť voľnejšiu medzinárodnú obchodnú politiku a doma vývoj nešiel presne v nemeckých intenciach, prišlo poučenie v Salzburgu, výmena osôb, nástup „slovenského národného nacionalizmu“, plný kredit Tuku a Macha oproti „kresťanskému socializmu“⁴² Tisu a Ďurčanského. Viac drastickejších poučení nebolo treba, v budúcnosti stačili poučenia u Hitlera alebo prejavy nemeckého vyslanca, že je „jedno, či na čele Slovenska je X alebo Y“, preste ide o poslušnosť. Tisova politika: pestovať vlastný totalizmus a odšvindľovávať nemecký nacizmus mala raz úspechy, raz neúspechy, zostala však jeho vedúcou politickou koncepciou, aby „slovenský národ sa zachránil od vojny, od poroby, od rozdelenia, od zničenia“.

V propagandistickom ťažení, alebo – ako to ľudáci nazývali – v ideovom zaameraní boli za slovenského štátu v podstate 3 etapy: 1. protičeská, 2. protižidovská, 3. protikomunistická, ktoré sa nakoniec vlialy v jeden celok – za slovenského povstania – v boj proti čechožidovskému bolševizmu, čili v slúčenie všetkých troch šlágrov v jednu priblhlú frázu, ktorá ostro v jaseni 1944 kontrastovala s vôľou slovenského národa.

Od r. 1941–42 nastáva pomalý, ale zreteľný rozklad ideovej i organizačnej základne HSL'S i slov[enského] štátu, prechod od fašistického chvastania k osobnému sklamaniu a zachraňovaniu, prechod od „vŕťaznej slovenskej armády“ k slovenským povstaleckým vojskám, prechod od národne socialistického slovenského štátu k zachovaniu štátnosti za každú cenu a „každých politických pomerov v strednej Európe“. Pyšný Tuka dožíva svoj život v chorobe a ústrani, chytrý [sic!] Tiso v gestapáckom obklúčení podpisuje nemecké príkazy, naparováčný Mach v úplnej skleslosti a odstavení hovorí o „slovenskej sovietskej republike“ ako jedinom budúcom riešení, o tom, že odovzdá moc komunistom, organizátor armády Čatloš prechádza na povstaleckú stranu, organizátor hospodárskeho života a meny Karvaš spolupracuje posledný rok s podzemím a sedí v nemeckom koncentráku, menší leaderi [sic!] režimu utekajú na stranu opozície – a zostáva hŕstka Nemcami platených agentov: Kubala, Haššík, Tido Gašpar, hŕstka zastrašených kolaborantov okolo nich.

S úpadkom a rozkladom režimu rastie, mohutne a hlasnejšie sa ozýva demokratická opozícia, resp. pre organizovaný vzrost opozície rozkladá sa celá tiso-tukovská pozícia a aparát.

Je niekoľko otázok v tomto vývoji, s ktorými je treba sa zaoberať zvlášť.

⁴² Správně „kresťanskému solidarizmu“.

2. Vývoj Hlinkovej strany

K tomu, čo bolo vyššie povedané, treba dodať: v tejto strane vyskytovala sa v každej dobe od r. 1938 istá opozícia. Od r. 1938 bola tu opozícia demokratických elementov, početne slabých, ale silne brzdiacich fašizačné úsilie. Rudolf Čavojský bol vždy zástanca demokratických koncepcii – i keď v katolíckom ponímaní – a zostal so svojou skupinou počestným človekom. Ovšem spolupracoval s režimom. Najväznejšia opozícia sa vytvorila okolo Sídora. „Hlinka je náš otec, Sidor vodca nás“, spievala [Hlinkova] garda a [Hlinova] mládež do marca 1939 oficielne a potom z opozičnosti. Tiso položil tohto vodec na lopatky v marci 1939, dojednal sa sám s Nemcami. Môže byť niečo na Sidorovom tvrdení, že nechcel odtrhnutie Slovenska od Čiech, že slovenské požiadavky videl splnené v tom stupni ľudáckeho totalizmu, aký tu bol od 6. X. 1938 do 14. III. 1939.

Nesporným však zostáva fakt, že základom jeho ideovej opozície je osobný mocenský boj s Tisom o vedenie strany a štátu. Sidor je politický reakčník hrubej ráže, iniciátor HG,⁴³ totalizmu a fašizácie. Odstránenie Sídora znamenalo odstraňovanie mnohých jeho ľudí a i v Hlinkovej garde bolo prijímané s kritikami. Sidorovská opozícia bola vážnou v r. 1939–40, postupne klesla na skupinku sledujúcu vatikánsku stredoeurópsku politiku, a to v posledných rokoch bez akejkoľvek masovej základne. Katolícka stredoeurópska federácia, Maďarsko, Slovensko, Poľsko, to je želanie Vatikánu, Sidora a mnohých elementov v Maďarsku, emigrantskom Poľsku, i keď všade z rôznych pohnútok. K tejto skupine patrili poslanec Čarnogurský, Hollý, Ing. Klinovský, predseda Obilnej spoločnosti (zastrený partizánmi), a mnoho mladších intelektuálov.

Po odstavení Ďurčanského (júl 1940) bola tu tichá opozícia jeho skupiny (Kirschbaum a pod.) s istou tichou podporou Tisu a katolicizmu, ktorý v nacizme, v protižidovských surovostiach naraz začal vidieť rozpor s pápežskými encyklikami. Pri reakčnom, hochšaplerskom založení Ďurčanského nikdy sa táto skupina väznejšie neetablovala, lebo zo strachu pred Nemcami venoval sa Ďurčanský arizovanému veľkostatku a falšovaniu politickej histórie Slovenska.

Vlivnou bola vždy skupina Dr. Martina Sokola, predsedu snemu a býv[alého] gen[erálneho] tajomníka strany, t. č. podpredsedu strany. Tento mäkký človek videl uskutočnenie svojich ideálov v autonomii v rámci ČSR, ovšem pri pevnom postavení svojej strany, dal sa však niest' všetkými prúdmi vo svojich vysokých funkciách a svoje snáď demokratické alebo československé založenie omedzil na súkromné rozhovory. Za ním je mnoho poslancov snemu a treba priznať, že brzdil usilovne prehmaty proti Čechom, Židom a spoluprácu s Nemcami nijako nemiloval. Patril vždy k „slušnejším“ elementom v strane a štáte, ovšem k väznejšej opozícii, alebo dokonca protinemeckej činnosti sa nedostal. Ak ovšem nepočítam rozhovory a akcie „ušetrenia od vojny“ a pod.

Skupina „národných socialistov“ – Mach, Kubala, Gašpar, Urban a pod. – sta-

⁴³ HG – Hlinkova garda.

la sa vládnou po Salzburgu, žrala sa medzi sebou a jej zbytky dnes sú nemeckými agentami [sic!].

Medzi drobnými ľudmi bola a je mnoho ľudákov kritizujúcich, alebo i odmietajúcich režim z najrôznejších dôvodov: z demokratického presvedčenia, z katolíckeho stanoviska, zo sympatií k Čechom, Rusom alebo z osobných príčin. Organizovanú formu alebo hromadný prejav však nenašli.

Drívá väčšina vládnych či opozičných ľudákov sviazala sa s režimom natol'ko, že pre svoje nadobudnuté hospodárske, sociálne alebo politické pozície, zo strachu pred Nemcami a z vlastnej zbabelosti nikdy sa k väznejšiemu prejavu nesúhlasili a nazývajúc svoj strach alebo osobný záujem štátym a národným záujmom, t'ahali káru režimu statočne dodnes.

Tým strana dostala jednotný charakter, jednoho [sic!] vodcu, jednotne sa kompromitovala v očiach národa i cudziny a je celé jej vedenie za udalosti zodpovedné. Preto tiež bez diskusií jednomysel'ne bola Slov[enskou] národnou radou rozpustená a bude ako strana so všetkými priradenými organizáciami likvidovaná.

3. Katolicizmus na Slovensku

Cca 80% slovenského obyvateľstva je katolíckeho náboženstva, po dedinách s väzonym náboženským cítením. Už za ČSR drívá väčšina kňazov bola v ľudovej strane a medzi jej vedúcimi boli kat[olícki] kňazi najvľivnejšou kastou. Možno povedať – nebudeme tu skúmať príčiny –, že slovenský katolicizmus sa politicky vyjadroval v Hlinkovej strane a cez vliv kňazov i dedinské obyvateľstvo a katolícka inteligencia tu sa schádzaly. Kultúrne spolky katolíkov, Sv. Vojtech a pod., boli pod priamym vedením strany. Biskupi i Vatikán tu mali svoju zbraň. Tento stav sa zvýšil neobyčajne tým, že strana sa stala jedinou štátnej stranou. Kým za ČSR vládli – ako ľudáci hovoria – na Slov[ensku] luteráni (cez agrárnu stranu), teraz prišla vláda katolíkov. Takmer všetci kňazi, biskupi, všetky katolické inštitúcie, spolky a pod. boli zaradené okolo strany, boli⁴⁴ členmi strany, HG a pod. Kultúrna politika bola katolícka, cenzúra, knihy, tlač, všetko – až na nemecký vliv a zásahy – malo katolícky charakter. Farári boli dennými interventami [sic!] na úradoch, stavali sa nové kostoly, stredné školy sa menili na katolícke, štátne ľudové školy prešly na náboženskú základňu, ohromné podpory spolkom a pod.

Katolicizmus, ktorý mal na Slov[ensku] prevažne reakčné formy už za ČSR, udržoval cez mnohých kňazov zbytky maďarónstva, sa plne zapojil do politickej reakčnosti nového režimu. Pri tak brutálnom opatrení, ako boli protižidovské zákony, pri zrejmých porušeniacach princípov náboženských a katolíckych, ktoré si vynútili Nemci a slov[enskí] nár[odní] soc[ialisti], katolicizmus – i ked' snáď

⁴⁴ Sloveso „boli“ se zrejmě vztahuje k podmětu na začátku věty – „kňazi, biskupi“.

neschvaľoval postup – mlčal, alebo cez niektoré svoje osoby (prof. teologickej fakulty a pod.) verejne postup schvaľoval.

Bol vždy istý počet katolíckych ľudí, ktorí nechoval sa režimisticky, ktorý má i dem[okratickú] konцепciu – a po porážke sa ich dosť prihlási –, bola to však složka pasívna, počuť bolo ich biskupa Vojtaššáka, farárov Ferienčíka,⁴⁵ prof. Salatnay[a], Jurovského (jezuitu) a desiatky poslancov-kňazov – už ani nehovoriac o farárovi Tisovi –, ktorí všetci vášnivo a verejne svojou reverendou zakrývali fašistický režim. V každej dedine je farár, ktorý nejak[o] v strane, garde lebo inde sa politicky exponoval. Tie čestné výnimky sú nepočetné.

Možno shrnúť, že katolicizmus sa za posledných 6 rokov úplne zviazał s Hlinkovou stranou a Tisovou politikou, s nimi sa tiež politicky kompromitoval a s pádom strany a Tisu bude tiež pri verejnej očiste a trestaní zradcov silne postihnutý. Je tu istá obdoba pravoslávnej cirkvi za cára a katolíckej cirkvi za Tisu.

Táto otázka má 2 strany:

a) Katolicizmus pri hierarchickom usporiadani svojej štruktúry je vždy vedený a odvísly od kňazov. Na Slov[ensku] bola vždy výchova kňazov za Maďarska, za ČSR a menovite za posledných 6 rokov vyslovene reakčná, protidemokratická a na mnohých miestach i protinárodná (v smysle maďarizačnom), lebo vedenie seminárov a teologických inštitúcií bolo a je vyslovene v rukách režimu oddaných. Veľký vliv tisícov kňazov, ktorí majú na dedinách jedinečné postavenie, je veľkým politickým nebezpečím – pri reakčnosti väčšiny kňazstva – pre budúce režimy. Po tejto stránke kompromitovanie ohromného množstva kňazstva, inštitúcií a katolicizmu ako celku dáva jedinečnú príležitosť radikálne očistiť celý katolicizmus v korenoch od jeho reakčnosti a protidemokratičnosti. Po tejto stránke potrebné budú – po mojom názore – ostré zásahy do mnohých katolíckych ustanovizní (semináre, školy, tlač, spolky), ktoré sú semeniščom protidemokratickej konceptie a protidemokratického vlivu na široké vrstvy.

b) Na druhej strane nesmie sa stať ten istý omyl ako za ČSR, že všetko vedenie bolo v rukách evangelikov a že u katolicizmu vznikol dojem ukrivenosti. Je charakteristické, že celé vedenie „Demokratickej strany“ za povstania, pred ním i dnes je vyslovene evangelické a úzko spojené s vedením evangelickej cirkvi na Slov[ensku]. Činitelia katolíckej cirkvi za povstania sa vyjadrovali v tom smysle, že majú oveľa väčšiu dôveru v komunistov než v demokratov a že sa obávajú, že ev[angelické] represálie proti ľudákom-katolíkom využijú evangelici pre svoje osobné a cirkevno-náboženské pozície. Tento rozpor katolícko-evangelický bol na Slov[ensku] od r. 1918 a za posledných 6 rokov bol vystepovaný a vyvolaný do veľkých rozmerov.

c) Pri rozhovoroch s kat[olíckym] biskupom Dr. Škrábikom v B. Bystrici, činiteľmi okolo neho, ako aj ľud[áckym] poslancom Čavojským a inými kat[o-

⁴⁵ Dr. Jan Ferenčík, farář v Ružomberku, poslanec slovenského snemu.

líckymi] činiteľmi mal som ten dojem, že katolícka cirkev, jej vedenie, kňazstvo a civilní činitelia budú sledovať taktiku: my sa do politiky nemiešame, nám ide o cirkev a dušu človeka, že hromadne a verejne prehlásia loyalitu s novým režimom a pomerami [sic!] , nech budú akékol'vek, sledujúc jediný cieľ, aby pri otrastoč cirkevné inštitúcie utrpeli čo najmenšie škody na ľuďoch, majetku a zariadeniach, viedac dobre, aký ohromný vliv budú môcť uplatniť v dobách kľudnejších. Ich obavy sa vyjadrovaly hlavne o cirkevné majetky (veľkostatky), ktoré sú obrovské, a o kongruu. Tak ako sa väčšinou [v roku] 1918 zriekli oficielne maďarského režimu, ačkol'vek mu slúžili, zrieknu sa tisovského režimu, ačkol'vek mal ich celé srdce. Bude tu možnosť vyvolať uprostred katolicizmu obrodné hnutie z nových ľudí a pomocou týchto dokonalú očistu a preporodenie prevádztať. Prílišná tolerancia, ktorá má svoje opodstatnenie inde, nebude mať miesto tam, kde sa politicky kompromitovali vedúci. Napr. podstatne iný je zástop ofic[ielného]. katolicizmu českých zemí a Slovenska, nebude môcť byť preto ani jednotný postup a jednotná medicína. Vyvlastnenie cirkevných majetkov bude – nezáleží na čase – jedno z vážnych opatrení na obrodu a zdemokratizovanie. Katolicizmus získať a jeho reakčnosť zničiť – tak bude podľa môjho názoru stáť úkol, s riešením ktorého veľmi skoro bude treba začať. Reči o novej katolíckej strane, i keď pokrokovej, pre prvé etapy sa mi zdajú predčasné, i keď viem bezpečne o tom, že Demokratická strana už mikroskopom hľadá katolíkov a menovite kat[olíckych] kňazov, aby svoju základňu rozšírila, v katolicizme zakotvila a pod titulom ochrany náboženstva značne získala.

4. Niekol'ko poznámok o hospodárstve

V roľníctve podstatné presuny nenastali. Problémy zostali nezme[ne]né ako za ČSR s tým rozdielom, že roľnícke podnikanie za vojny sa stáva aktívnejším, roľníci disponovali väčšími peňažnými prostriedkami. Tisova pozemková reforma sa omedzila na arizačné korupcie.

Priemysel sa veľmi zvel'adil, a to ako kvantitatívne, tak i kvalitatívne. Vyrástly veľké nové podniky (Baťa, Svit, chemické podniky, Dynamit-Nobel a mnoho iných), iné sa podstatne rozšírily, menovite zbrojárske v Dubnici a Považskej Bystrici. Prevažná väčšina podnikov sa vybavila novým strojovým zariadením, moderným a veľkej konkurencie schopným. Za dva roky boli do starých podnikov na vybavenie investované dve miliardy Ks. Priemysel, ak nebude zničený, bude hrať značne väčšiu úlohu na Slov[ensku] ako pred r. 1938. I v štátnom podnikaní značné investície (cesty, železnice, hydrocentrály) boli podnikané často na nemecký príkaz zo strategických dôvodov.

Kapitálove väčšina bý[alých] židovských podnikov sa dostala do rúk slovenskej buržoazie (politicky zväčša viazanej [sic!] s režimom), podniky českého kapitálu prešly – až na koncerny Živnobanky a Moravskej banky – čiastočne do sféry slovenskej, čiastočne nemeckej. Pozície nemeckého kapitálu sa neobyčajne zväčšily, v polovine r. 1944 boli odhadované na 33% celého priemyslu na

Slov[ensku]. Podľa môjho odhadu priemysel v rukách nemeckých, maďarských a zradcovských (včetne arizovaného) dá sa odhadnúť asi na 80% celého priemyslu, zbytok je v rukách Slov[enskej] banky (evangelická) a býv[alých] vlád[nych] činitel'ov za ČSR.

Životné a zásobovacie pomery na Slov[ensku] boli najlepšie z okolitých štátov, oveľa lepšie ako v Nemecku, Maďarsku, Bulharsku, nehovoriac ani o zemiach okupovaných. Slov[enská] koruna mala pevný kurz a do poslednej chvíle (i za povstania) dôveru obyvateľstva.

Životný štandard obyvateľstva sa oproti stavu 1938 – keď neberiem v úvahu nedostatok istých importných artiklov a posledné mesiace vojenských operácií – v priemere nezhoršil, u niektorých vrstiev zlepšil.

V medzinárodnom obchode Slovensko, ktoré malo cukor, buničinu, textílie, kábel, obuv, kožu, cement, drevo, bolo vyhľadávaným partnerom vo Švajčiarsku, Bulharsku, Turecku, Maďarsku – nehovoriac o Nemecku, ktoré hospodárske požiadavky diktovalo.

Všetky tieto okolnosti vypestovaly u mnohých vrstiev na Slov[ensku], menovite u buržoázie, malomeštiactva (hlavne obchodníctva, vyššej byrokracie a pod.) úsudok, že samostatné Slovensko je hospodársky sebestačné vo smysle existenčnom, že môže lepšie hospodársky existovať bez pražských centrál a kureately a že je politický podvod, že Čechy na Slovensko za ČSR doplácay. Tento všeobecný názor nehodnotím, iba konštatujem. Ľudáci to formulovali tak, že Slováci sa naučili sebe vládnúť, svoje hospodárstvo sami si riadiť, svoju menu regulovať. Pokiaľ je to bluf a pokiaľ pravda, vyplýva z politických častí tejto zprávy. Fakt je ten, že vyrástol veľký káder ľudí zapracovaných v peňažných, menových, priemyselných, zásobovacích a pod. otázkach, v problémoch štátnych financií, ako aj vysokej štátnej byrokracie. Káder inteligencie sa neobyčajne rozšíril, takže dnes je na Slovensku dostať ľudí pre všetky obory verejnej a hospodárskej agendy, keď ovšem neberiem do úvahy ich politickú kompromitovanosť.

To sú niektoré nové momenty faktické i psychologické, s ktorými Slovensko pôjde do novej ČSR.

5. Myšlienka samobytnosti slovenského národa a slovenskej štátnosti

Zavádzanie fašizmu v rôznych krajinách malo svoju stránku politickú, no na Slovensku malo i stránku národnú. Tragédia tzv. slovenskej otázky v ČSR bola v tom, že formálne uznanie národa, danie mu istých práv kultúrnych, školských, politických, jazykových a pod. stalo sa s nastolením totalizmu najreakčnejšej strany. Niet divu, že pokrovkoví ľudia na Slov[ensku] odmietali takéto riešenie problému.

Česká vládna politika s mocensko-politicou koncepciou jednotného národa československého, s čechizačnými tendenciami, s budovaním vlastných prednostných postavení v štátnom aparáte, v kultúrnych a hospodárskych inštitúci-

ách, s hlúpou personálnou politikou priamo vyvolávala nacionalistické tendencie na Slovensku, kalila bratský pomer dvoch národov, dávala tým vznik všetkým separatistickým tendenciam na Slov[ensku]. Okrem KSČ nebolo na českej strane inštitúcie, ktorá by [po] lepšej úprave vzťahu dvoch národov volala. Na slovenskej strane všetky významnejšie politické i kultúrne skupiny – napriek rôznosti ideovej – zajedno boli v otázke samobytnosti slov[enského] národa. Nesporný kultúrny vzrast Slovenska za ČSR a tým i vzrast národného sebavedomia staval posledné roky ČSR stále vyhranenejšie.⁴⁶

Totalizmus na Slovensku bol zavedený pod maskou národného oslobodenia, a tým sa stal na istú dobu strávitelným i mnohým poctivo demokratickým ľuďom, a tým pomohol vytvoriť v prvých dobách skutočne širokú základňu tisovského režimu. Prestali jazykové komplikácie, zavládla výlučne slovenčina v školách, úradoch, tlači. Slovenská buržoázia ovládla v značnej miere hospodárske pozície buržoázie českej a nepochodila pritom zle. Množstvo inteligencie v úradoch avansovalo na uvoľnené miesta po surovo vystahovaných Čechoch. Z periferií úradníkov stali sa úradníci centrálnych štátnych orgánov. Zisky z obchodov neprechádzaly sitom pražských centrál, ale zostá[vajly] v kapsách nových zbohatlíkov na Slov[ensku]. Po vyšaltovaní Čechov a Židov otvorily sa celé nové oblasti Slovákom v medicíne, v armáde, u financov, četníkov a pod. Robotník a roľník nezískal nič, ale fašizmus není režimom, kde by pracujúce vrstvy boli subjektom politiky, kde by ich hlas bol vypočutý, alebo priпущенý. Malomeštiactvo a buržoázia jásaly nad svojím ziskom zo slobody a toto „národne víťazstvo“ chytilo i ľudácke drobné masy a strhlo mnohých iných. Občianske strany sa roztopily v Hlinkovej strane, drtivá časť agrárnej strany prešla s vlajúcimi prápormi do Hlinkovej strany a včerajší agrárnici stali sa horlivými gardistami. Národní socialisti (Zima a pod.) dávali verejné prehlásenia, že hromadne vstupujú do Hlinkovej strany a hanbia sa za doterajšiu činnosť, stalo sa to i niektorým sociálnym demokratom (Oktávec v Novej Bani). Slovenskí evangelici, neskoršie tak opoziční, bili sa o podiel v Hlinkovej strane a garde a hrdí na svoju dávnejšiu spoluprácu s ľudákm (národnari) videli aj pre seba prichádzat novú dobu. Nie všetci a nie všade. Evangelická buržoázia Slovenskej banky poctivo sa delila s katolíckou buržoáziou Ľudovej a Sedliackej banky o nové prírastky z arizácií, z českých pozícii. Zostali jedine komunisti odmietajúci prijať dosiahnutie národných práv slovenského národa v uniforme Hlinkovej gardy a s fašistickým pozdravom.

Za slovenského štátu boli tu všetky formálne atribúty samostatného národa, samostatného štátu: jazyk, územie, ústavní činitelia, armáda, diplomacia, mena atď., obsahove bola to doba najhoršieho politického útlaku (nikdy toľko Slovákov nebolo vo väzeniach, kultúrne paškvil).

Celá vášeň ľudáckej propagandy bola obrátená proti Čechom: Česi nás utlačovali, Česi nás neuznávali, Česi nás vykoristovali a okrádali. Von s nimi a preč od

⁴⁶ Podľa smyslu: „... staval slovenskú otázkou posledné roky ČSR stále vyhranenejšie.“

nich. Nemecké tútorstvo malomeštiak prehľtnul [sic!], lebo sa dialo cez slovenské úrady. Istá samozrejmost', s akou prijímal slovenský človek spolužitie českého a slovenského národa v jednom štáte, bola vážne naštrbená, lebo sa ukázalo, že to môže byť aj inak, a propaganda denne sto razy opakovala, že je to tak oveľa výhodnejšie. Trpeli sme 1020 rokov pod cudzou nadvládou, hovorili gardisti (1.000 pod Maďarmi a 20 pod Čechmi). Teraz sme sami vo svojom vlastnom domove. Sympatie prostých slovenských ľudí k ďaľko skúšanému českému národu, k smutnému osudu vyháňaných českých úradníkov nemenili veľa na silných protičeských náladách, na prudkej kritike pomerov ČSR. Pracujúci človek počínajúci svoj zápas s domácom fašizmom nehľadal spojenca v Prahe, ale v Moskve. Napriek jasnému stanovisku komunistickej strany veci dospely tak ďaleko, že pri započatí slovenského povstania obnovenie ČSR, hlásaná spolupráca českého a slovenského národa (na nových základoch) prijímané boli chladne, ba i odmietave, kým každá zmienka o SSSR, Červenej armáde a ruskom národe uvádzala masy do vytrenia. Ochladol silne pomer týchto dvoch národov, veľká nedôvera bola zasiata medzi ne. A súčasne neobyčajne stúpllo národné sebavedomie slovenské.

Londýnska čs. vláda, Dr. Beneš a ostatní českí činitelia okolo neho nevzali na vedomie žiadne zmeny v smýšľaní na Slovensku, nevzali si však tiež žiadne poučenie z krachu národnostnej politiky ČSR. Existuje jedine národ československý a všetko ostatné podlieha zákonu na ochranu republiky ako zradcovstvo. Celému Slovensku, vládnemu i opozičnému, to bolo smiešne. Vtedy, keď myšlienka novej ČSR mohla na Slovensku získať sympatie iba jasným proklamovaním práv a budúceho postavenia slovenského národa, vtedy londýnsky rozhlas denne potvrdzoval ľudácku propagandu, že „Česi chystajú nový podfuk na Slovákov, nové potláčanie“ pod starou firmou československého národa. Informovaný zo Slovenska naivnými ľuďmi, že „celé Slovensko stojí za londýnskou vládou a netrpezlivo čaká na jej príchod na Slovensko“ (Kapinaj – Šrobár), dopustil sa Londýn takých politických chýb, ako bolo vládne vyhlásenie z júna 1943 (o jednotnom národe), ako [boly] všetky ich závažne politické prejavy o tejto otázke. Zprávy politických analfabetov, že v Bratislave sa masovo chodí na české filmy, že prípad Lidic vzbudil u Slovákov rozhorčenie (podľa slov Dr. Drtinu) presvedčoval[y] londýnskych činitel'ov o láske Slovenska k ČSR, o vernosti k londýnskej vláde. Tieto úlomky sa braly vážnejšie ako vážne stanovisko ileg[álnej] Slovenskej národnej rady. Keď za slovenského povstania myšlienka novej ČSR, myšlienka nového spolužitia Čechov a Slovákov mohla byť držaná iba jasným stanoviskom budúcej spolupráce rovného s rovným, keď mnohí vojaci vyhlasovali, že nebudú bojovať za ČSR, a mnohí komunisti a iní žiadali spojenie s SSSR, vtedy v Londýne sa nenašlo slovo o slovenskom národe, o jeho boji, na ktorý bol hrdý, i keď videl tragicú vážnosť podmienok, neprišlo k jasnej formulácii, ktorá by bola neobyčajne pomohla vedúcim činitel'om povstania a vliaťa elán do odhodlaných bojovníkov, naopak Dr. Beneš vyhlásil, že povstanie pripravoval on, o všetkom vedel (čo je v rozpore s pravdou), a teda každý prosté [sic!] občan si musel myslieť, že sa boj viedie za jeho politické ideály. Bolo treba troch týždňov

od vyprázdenia Banskej Bystrice, aby sa slovenskí bojovníci v partizánskych skupinách alebo v skryte a ilegalite dozvedeli, že čs. vláda v Londýne váhavo stanovisko SNR prijíma, s veľkým poľutovaním Dr. Stránskeho, ktorý hned' za tepla musel vyhlásiť, že sa nevzdáva nádeje, že krásna fikcia jednotného národa sa v budúcnosti predsa len uskutoční. Viac zla londýnska emigrácie v tejto otázke narobiť skutočne nemohla.

Moskovský rozhlas mal jasné stanovisko, v slovenskej i českej reči hovoril vždy o slovenskom národe ako samostatnom. Prostý človek to však bral ako stanovisko ruského národa, a tým viac sa orientoval na ruský národ.

Bratislavská vláda urobila všetko, čo bolo v jej moci, aby pomer medzi Čechmi a Slovákmi otrávila, aby medzi nimi všetky cesty zarúbala, aby voči Čechom ako národu zasiala hlbokú nedôveru a nenávisť. Podarilo sa jej to u značnej časti ľudáckych prívržencov, u mnohých iných vyvolal tento problém veľkú ostražitosť a istú národnú precitlivenosť. Je napr. charakteristické, že kat[olícky] biskup Dr. Škrábk vedel nájsť cesty k rozhovoru [o]⁴⁷ chystanej spolupráci s predstaviteľmi komunistickej strany, že sa však nijako nevedel dohodnúť, ba ani slušne dohovoriť s českým katolíckym knazom Hálom, ktorý bol u neho ako člen vládnej delegácie ubytovaný. To není ojedinelý prípad, to je symptom v ľudáckych vrstvách.

Istá rezerva a ro[z]čarovanie vznikly iste aj na českej strane. Veľké faktické a ešte väčšie psychologické zmeny, ktoré nastaly za posledných 6 rokov na Slovensku, ignorovať a pokračovať v línii roku 1918 alebo i 1938 je nielen politická hlúpost, ale môže i v zárodku ubiť tak potrebné bratské vzťahy slovensko-české, ktoré sa budú musieť znova budovať a pre ktoré pri správnom postupe je toľko priaznivých podmienok na Slovensku.

V tejto súvislosti za zmienku ešte stojí povedať niečo o pomere Slovákov k Čechom. Pokial' sa nejedná o spoločný štát, pokial' tu není obava z možných nespravidlivostí, je k Čechom pomer veľmi srdečný a priateľský. Dalo by sa to povedať tak, že v láske väčšiny Slovákov na prvom mieste sú Rusi a hned' za nimi Česi. Českým ľuďom sa všemožne pomáhalo pri úteku na a cez Slovensko, osud Čiech bol stále s hlbokou účasťou sledovaný, česká kultúra vyhľadávaná. Z Čechov na Slovensku zlú krv robily dve kategorie: v hospodárstve zostali na vlivných miestach česki ľudia („páni zostali a chudákov poslali preč“) a ďalej vysoký počet Čechov, ktorí vstúpili do nemeckej strany a v podnikoch a úradoch veľmi heillovali. Podľa štatistického úradu za r. 1944 podalo vyše 4.000 ľudí žiadosť o zmenu národnosti z nemeckej na slovenskú v dôsledku nemeckého krachu. V drtivej väčšine sú to Česi, ktorí sa r. 1939 príliš rýchle ponemčili. Tento fakt bol všeobecne ostro kritizovaný medzi Slovákm a nebolo mesta, kde by takito novopečení Nemci neprovokovali.

⁴⁷ V předloze „a“.

6. Komunistická strana na Slovensku

Od r. 1939 sa začaly organizovať ilegálne organizácie strany. Niekoľko razy vyletelo celé vedenie a desiatky ľudí bolo [sic!] uväznené, čím sa konšpiratívne spoje roztrhaly a musely sa znova budovať. Okolo vedenia sa vystriedalo mnoho ľudí, postupne boli uväzňovaní: Osoha, Ďuriš, Široký, Bašťovanský. Politické represálie sa robily iba proti komunistom a dva razy uväznil režim vo väčšom rozmere mnoho našich súdruhov: v novembri 1940 po štrajku v Handlovej (vyše 120 ľudí z celého Slovenska a 70 z Handlovej) a 22. VI. 1941 pri prepadení SSSR (vyše 700 ľudí), všetko do Ilavy. Medzitým boli väzenia plné našich ľudí, posledná vlna bola v apríli 1943, kedy vyletelo celé vedenie Bašťovanský – Hrušovský a s nimi zatvorených bolo asi 60 súdruhov.

Strana mala vždy veľkú autoritu na Slovensku, jej letáky a noviny išli z ruky do ruky, no akčné mobilizovanie sa dlho nedarilo. O politickej linii a organizačnom rozpätí do leta 1943 nie som oprávnený hovoríť, lebo som do tej doby priamo vo vedení nebol, ačkolvek som mal spojenie s Osohom, Ďurišom a členmi z vedenia Bašťovanského.

Predposledné vedenie (Bašťovanského) vyletelo v apríli 1943. Za temných okolností provokácie, špiclov [sic!] a neopatrnosti niektorých ľudí. Bolo tiež mnoho rozruchu v straníckych kruhoch pre slabé chovanie niektorých súdruhov vo väzení a pri vyšetrovaní, menovite s. Široký bol veľmi nazostený. Kedže okrem asi 60 osôb, ktoré priamo boli zatvorené v tejto veci, zatvárania boli vo Zvolene, Ružomberoku, B[anskej] Bystrici a inde, porušené a potrhané boli skoro všetky spojenia, takže ked' prišiel v júli 1943 s. Šmidke, musela sa celá sieť budovať znova. Ja som so s. Šmidkem spolupracoval od júla 1943 a cezo mňa Šmidke spolupracoval so s. Novomeským. Vedenie strany ustavené nebolo, s. Šmidke bol jediným vedúcim (toto mi oznámil pri príchode ako dohovorenú líniu a podľa predchádzajúcich konšpiračných skúseností to bolo praktické), prakticky však o zásadných politických veciach informovaní sme boli, viedli sme ešte my dvaja s Novomeským, takže možno povedať, že bolo vedenie 3 [sic!], so s. Šmidke[m] na čele. Politická i všeobecná situácia bola vtedy na Slovensku neobyčajne priaznivá: teror neobyčajne povolil, veľký počet ľudí intervenciami cez Macha, Karvaša a pod. sme dostali na slobodu, v národe všetko vrelo, prišla kapitulácia Itálie, neustále úspechy Č. A. [Červenej armády] a doterajšia práca strany, ktorá mala veľmi dobré meno, všetko to dávalo dobré možnosti. Organizačná sieť bola postavená po celom Slovensku, určení oblastní a okresní vedúci a stavané miestne organizácie. Pomerne veľmi dobre vybudované boli organizácie na západe a strede Slovenska, slabšie boli na východe. Vyrástlo mnoho nových a mladých pracovníkov, ktorí svoje rajóny dobre zpracovali. Boli okresy, napr. novobanský (s. Dolinský), kde v každej obci bola pevná organizácia strany a vo všetkých liniách vzorne úkoly plnila. Boli ovšem aj okresy slabšie, boli aj kompetenčné hádky a rivality medzi ľuďmi, no po zásahu vedenia boli usporiadane.

Politická línia strany sa dá stručne vyjadriť: boj proti Nemecku a fašizmu na

širokej národnej základni. Nebola to v strane línia nová, bola však inými ľuďmi a za priaznivejších okolností do praxe uvádzaná. Naši súdruhovia väčšinou líniu prijímalí, boli však aj spory, lebo v predošlých vedeniach sa často veľmi socializovalo a sovietizovalo a požadavok slovenskej sovietskej republiky bol v stránických kruhoch veľmi zabehaný. Na soc. dem. sa mnohí naši súdruhovia dívali svrchu a na agrárnikov s odporm, boli preto ľažkosti „národnej fronty“ značné. Aj v otázke budúcej spolupráce s českým nárom boli ľažkosti, lebo mnoho súdruhov stanovisko Londýna považovalo za stanovisko českého národa, a preto tým viac celé srdce dávali na Moskvu.

O spolupráci s občianskymi skupinami bude povedané ďalej. So sociálnymi demokratmi ako jednotlivcami bola spolupráca už zabehaná. Lepší jednotlivci vlastne prešli do našich radov, a to jak z mien známejších (Čech, Šoltész, Rašla a pod.), tak menovite medzi robotníctvom. Soc[iálnej] dem[okracia] ako strana do tej doby v ilegalite nič nerobila, organizácie nemala a neexistovala. Až na jaseň 1943, keď Dr. Beneš poslal svojim skupinám isté smernice o národných výboroch a kde sa hovorilo i o politických stranách, začal „zakladat“ soc[iálno] dem[okratickú] stranu J. Kapinaj, v soc[iálnej] dem[okracii] za ČSR bezvýznamný človek, ktorý predtým pracoval v tzv. skupine „Flóra“ – česchoslováckej skupine, ktorá hlavne informovala Londýn a isté technické záležitosti obstarávala. Akú-takú autoritu si našiel v býv[alom] soc[iálno] dem[okratickom] poslancovi Ertlovi, ktorý sa však ničoho nezúčastnil a pokúšal sa dávať stranu dohromady s istým Polákom, ktorý neskôr zomrel. Soc[iálnej] dem[okrati] s nami pracujúci Kapinaja ako dobrodruha odmietli. Kapinaj dal sa aj do jednania s našou stranou a za vedomia Šmidke[ho] hovoril s ním viac razy Novomeský a ja. Dohoda nebola možná pre ideové stanovisko (o socialistme nevedel ničoho), pre národné stanovisko (jednotný národ podľa Beneša) a pre mnoho rôznych neseriózností, nehovoriac ani o tom, že to bola skupina bezvýznamná, i keď niekoľko organizácií miestnych postavila. K našej skupine soc[iálnych] dem[okratov] sa pridal aj Dr. Horváth, vlivný člen soc[iálnej]. dem[okracie]. Kapinajova činnosť narobila dosť zlej krvi, lebo predošlá jednota bola naštrbená, nie sice v masách, ale tým, že všade vystupoval za ústredný výkonný výbor ilegálnej soc[iálno] dem[okratickej] strany, a nie každý vedel, že sa jedná o podfuk. Kapinajove listy do Londýna sú históriou servilnosti, politickej hlúposti a dávaly isté podloženie londýnskej vláde trvať na svojich omyloch.

Kapinaj pracoval s Českoslovákm, so Šrobárom a inými. Takých falošných prorokov, ktorí v poslednom roku vystupovali pod menom socialistov alebo komunistov, bolo ešte viacej. Vedenie odmietlo ďalej s Kapinajom jednať a všade soc[iálnych] dem[okrat]ov soskupovalo priamo okolo našej strany, pričom vytvorené bolo za našej účasti vedenie soc[iálnej] dem[okracie] (Horváth, Čech, Šoltész), urobená dohoda o Národnej rade a o budúcom sjednotení strán.

Skupina nár[odných] soc[ialistov] za rôznych škandálov a menovite odchodom mnohých Čechov zo Slovenska sa beznádejne rozpadla a zanikla. V posledné mesiace 3–4 ľudia sice chceli túto stranu oživovať, chceli spolupracovať

a sjednocovať sa na percentuelnom základe (vo vedení a v SNR), toto strana však ako smiešnu záležitosť odmietla.

Strana už dávnejšie stavala úkol partizánskych oddielov alebo tzv. Jánošíkovských skupín, nepodarilo sa však pred r. 1943 nič, čo by za zmienku stalo. V jaseňi 1943 a hlavne od r. 1944 príprava partizánčenia bola väznejšia, podmienky lepšie, a začali vznikať prvé partizánske skupiny, čiastočne vedené členmi strany, čiastočne dezertovanými dôstojníkmi. Na jar 1944 na východnom Slovensku bolo partizánčenie už hotovou vecou a dalo režimu i Nemcom veľa roboty. Stranu stalo partizánčenie veľké finančné obete a starosti, napriek tomu však, ako jeden z významných úkolov sa všade staval. Ovšem masovejší rozmach partizánčenie zaznamenalo až príchodom sovietskych skupín a dôstojníkov, ku ktorým domáci ľudia v stále väčšom počte prechádzali a ich vydržovali potravinami, peniazmi a opatroyovali zbraňami.

Medzi vojskom strana dávno pracovala. Mnoho dôstojníkov bolo za komunistickú činnosť vo väzení. Okrem oficielnych stykov, ktoré boli k ilegálnemu vedeniu armády od marca 1944 (na Goliana a spol.), strana všetkým svojim organizáciám prikázala, priamo a v mieste cesty k vojakom a dôstojníkom hľadať, a väčšina našich organizácií mala priamo spojenie s mestnymi posádkami. Bol úmysel vybudovať širokú sieť stranícnych skupín v armáde, tento sa však neuskutočnil, ale o armáde sme boli informovaní a do nej vnikali cez mestne organizácie a cez našich členov medzi dôstojníkmi. Nesplnenie, lebo nedostatočné splnenie tohto úkolu, t. j. vybudovania straníckej siete priamo v armáde, sa nám v mnohom vymstilo behom povstania.

Najväčšia chyba bol nedostatok spojenia s Moskvou. Bacílek sedel na dedine (väčšinou Mošovce) v ileg[elite], straníckej práce sa nezúčastnil. Opatrili sme mu vysielačku (na čierno z Londýna zaslaných), no spojenia nedosiahol. Opatril som potom ešte jednu lepsiu (zase z česchoslováckych), táto aj s prvou dostala sa do rúk polície pri presťahovaní Bacílka aj so s. Figurom.

Kládli sme preto veľký dôraz na spojenie inou cestou a od marca 1944 sme chystali – aj v súvislosti s plánmi SNR – odlet s. Šmidkeho, ktorý sa podaril až 4. VIII. 1944. Šmidke odišiel v najkritickejšej dobe, keď partizánčina sa rozhorela, keď sovietske vojská sa blížili našim hraniciam a keď všeobecná nervozita na Slovensku dávala tušiť, že nebude dlho možné udržať daný stav a pride k nemecnému zásahu. Vedením strany Šmidke poveril mňa, samozrejme v spolupráci s Novomeským. Behom mesiaca neprítomnosti Šmidkeho došlo k povstaniu. Strana bola silná, sebavedomá. Boly alebo sa tvorily partizánske oddiely. Boly zbrane a nálada vo vojsku podobná. Boly peniaze a ostatné prostriedky. Súdruhovia boli netrpežliví, žiadali začať veľké akcie, stanovisko strany zadržiavajúcej vystúpenia a akcie väčšieho rozsahu sa kritizovaly ako oportunizmus a hádam aj zbabelosť. Režim bol zastrašený a naši ľudia pracovali skoro v poloilegalite, lebo všade boli spojenia k polícii a žandárstvu. V auguste 1944 bola bojová horúčka skoro na celom Slovensku. Doplnila sa stranická siet, rozišli sa noví vedúci do niektorých oblastí (Bednár, Svikruha, Lipka), na dni sa počítal príchod nemec-

kého zásahu, a tým aj nutného vystúpenia. Strana začala podľa smerníc tvoriť ileg[álne] národné výbory s demokratmi, určení boli stranícki okresní poverenci pre národné výbory, robili sa prípravy na prevzatie štátnej moci. Všetko sa chystalo na boj, ktorý sa na mnohých miestach zdola urgoval, shora bol odkladaný, ale všade sa vedelo, že k nemu príde.

Jedným z dôležitých bodov príprav bolo vyslobodenie politických väzňov. Naši ľudia sedeli v Bratislave na troch miestach (krajský súd, vojenská nemocnica, vojenská väznica), v Leopoldove, Nitre, Ilave, Trenčíne, Ružomberku a v menšej miere aj inde. Táto akcia sa pripravovala asi od mája 1944 vo väčšom rozsahu, v menšom už ďaleko skôr. Jednotlivých súdruhov dostať z väzenia bolo možné (medzi nimi aj Širokého a Ďuriša), nebolo však možné dostať všetkých. Preto sa chystala jednotná akcia. Širokému a Ďurišovi, neskôršie aj niektorým iným sme vymohli, že pracovali na štátnom zastupiteľstve, kde ich z väzenia ráno vodili a skoro celý deň boli iba pod dozorom úradníka, ktorý je členom strany (Ilčík). Toto bolo možné, lebo sme spracovali štátneho zástupcu, ktorému podliehali politické veci (Dr. Viktory), a on s nami úplne spolupracoval. Jednotná mienka štátneho zástupcu, Ilčíka, uväznených súdruhov a nás všetkých vonku bola tá, že izolované vyslobodiť 2–3 súdruhov je politicky nesprávne a pre stranu škodlivé, lebo jednak by všetkým ostatným bolo znemožnené vyslobodenie, jednak by ako represália [sic!] boli zatvorení iní naši súdruhovia, ako sa nám stal podobný prípad, keď z väzenia ušli ss. Hagara a Otto, čo bolo všeobecne (i Širokým) kritizované ako nedisciplinovanosť a neserióznosť. O stravu a pod. väzňov sme sa stále starali. Asi v máji 1944 som sprostredkoval rozhovor s. Širokého so Šmidkem (asi 6 hodín), pri ktorom som ja prítomný nebol, ja sám so[m] so Širokým a Ďurišom hovoril asi dva razy, Novomeský mnichokrát, takže bola tu mienka jednotná čo do postupu. Podľa informácií, ktoré sme mali od Macha, polície a pod., muselo sa rátať s tým, že keby predčasne väzni boli prepustení, zatvorení budú známi komunisti na slobode sa nachádzajúci. Preto bola prijatá zásada, že jednotnou akciou prepustení budú všetci väzni vtedy, keď súčasne i naši súdruhovia na slobode prejdú do illegality, resp. keď celá akcia jednotne bude pripravená. Keby hrozilo nebezpečie, budú osloboodené jednotlivé skupiny, hoci aj izolované. Široký, Ďuriš a vyše 30 iných súdruhov prevezené [sic!] bolo do Nitry. Ilčík, Pišta [Gažík]⁴⁸ s niekoľkými väzenskými dozorcami a úradníkmi za vedenia strany pripravili technicky vyslobodenie, strana cez svoje organizácie zase odvezenie a umiestnenie oslobodených súdruhov zo všetkých väzníc. Vedúci súdruhovia boli stále informovaní a bola možnosť i sekretného⁴⁹ korešpondovania. Keď sa udalosti koncom augusta rútili, dal som príkaz všetky väznice vybaviť [sic!] v pondelok, to bolo asi 27. VIII. Všetko by bolo v poriadku, keby deň predtým, bez nášho vedomia, neboli prepustili väzňov v Ružomberku, v dôsledku čoho boli urobené sprísnené opatrenia v Bratislave a v Leopoldove tiež

⁴⁸ Příjmení doplneno podľa údaje v ďalším textu.

⁴⁹ Tajného.

v pondelok pre zadelenie stráží oslobodenie sa previesť nedalo.⁵⁰ V Nitre, kde sedeli Široký, Ďuriš a iní, bolo by sa pravdepodobne oslobodenie dobre podarilo. Z uvedených dôvodov, po porade s Novomeským a inými súdruhami [sic!], odložili sme oslobodenie na nasledujúci deň. V útorok zavedený bol však v Nitre vojenský dozor a podľa dojednania oslobodenie byť prevedené nemohlo. Poslal som preto do Nitry kapitána Dr. Rašlu, Ilčíka a býv[alého] väz[enského] dozorcu Pištu Gažíka, aby s pomocou vojska, četníctva a väz[enských] dozorcov väzňov za každú cenu oslobodili, so zvláštnym zreteľom na Širokého a Ďuriša.

S týmito veľmi statočnými súdruhami [sic!], ktorí boli vybavení peniazmi a zbraňami, som sa stretol až v Bystrici, kde mi asi 3.9. referovali o krachu povstania v Nitre, o zlyhaní niektorých nitrianskych súdruhov, o zlyhaní pripravenej vojenskej akcie na oslobodenie väzňov. Výsledok bol ten, že jedine vojenská akcia z Bystrice do Nitry priviedie oslobodenie, pričom i vojenský význam takéhoto výpadu je prvoradý vzhľadom na sklady voj[enského] materiálu v Nitre. Išiel som ihneď k voj[enskému] veliteľovi Golianovi a žiadal som ho, aby poslal do Nitry ihneď výpadovú skupinu. Bolo mi sdelené, že bol poslaný do Nitry mjr. – myslím – Dobrovodský s plnými mocami pre posádku, že vojsko asi prejde na našu stranu v Nitre a že jeden z jeho úkolov je oslobodenie väzňov. Za niekoľko dní partijnou cestou bolo mi oznámené, že mjr. Dobrovodský bol v Nitre zatknutý a jeho poslanie zlyhalo. Zase som ihneď šiel [sic!] s jedným súdruhom, ktorý prišiel z Nitry – bud' Rašla alebo Gažík – ku Golianovi, žiadal vojenský prepad Nitry, aby väzni boli oslobodení. Povedal som, že z toho robí naša strana otázku politickú, že je u našich ľudí mienka, že sa vec sabotuje a pod., a že na Širokom nám tak záleží, že za každú cenu musí sa výprava uskutočniť. Asi za dve hodiny volal ma Golian a stretol som sa u neho s vel[iteľom] part[izánskeho] odd[ielu] Jegorovom, niekoľkými sov[ietskymi] dôstojníkmi, ako aj slovenskými dôstojníkmi, ktorým všetkým bol význam veci, jak nás politický, tak i vojenský, vysvetlený, na čo bol vypracovaný jednotný plán, dľa ktorého vojaci a Jegorovova skupina – spolu asi 600 ľudí – urobí [sic!] prepad na Nitu a vedľa vojenských úkolov privezie zpäť všetkých našich väzňov. Sohnali sa nákladné autá a ja som dal k dispozícii 4 súdruhov z Nitry, ktorí poznali cesty i väznicu a mali na[d] prevedením dozerať stranícky. Celá výprava odšla z Bystrice. Vedľa toho som jednal s partizánskymi skupinami v okolí Prievidze (Hagara), aby súčasne podnikli útok od Topolčian, a tak z dvoch strán by Nitra bola napadnutá, pri čom sme mali zprávy, že k zvláštnemu odporu nepríde. Tu som nepochodil, lebo spomenutý súdruh mal so svojou skupinou zbrane iba pre okrasu. Keď som sa o deň informoval na výsledok Jegorovovej akcie, dozvedel som sa od Goliana, že bola odložená, lebo Jegorov dostał údajne príkaz obsadiť letisko Tri Duby

⁵⁰ V druhé časti vety začínajúcí slovy „v dôsledku“ chybí čárky. Odhaduji, že výklad byl ménin takto: „...v dôsledku čoho boli urobené sprísnené opatrenia v Bratislave a v Leopoldove, tiež v pondelok, pre zadelenie stráží oslobodenie sa previesť nedalo.“ Je však možné i iné čtení, pričom by byla čárka vložena také za slovo „Bratislave“.

(maly prijsť sov[ietske] lietadlá) a úkol nemohol splniť. Tak sa vec odkladala niekoľko dní, až Jegorov prešiel na iné úkoly bez toho, že by mi slovom vysvetlil nesplnenie prevzatého úkolu. Ešte raz som bol v tejto veci u Goliana a vynútil som si, že bude vojenský prepad rýchle prevedený. A skutočne aj bol, pod vedením plk. Kišša. Asi 120 vojakov na nákl[adných] autách vniklo do Nitry, prišli do kasárni – a vojaci odmietli ísť s nimi, lebo vraj im bolo slúbené, že pôjdu domov a im sa bojovať nechce. Tak odpadol spojenec, a keď prišlo k prestrelke s Nemcami, malá skupina sa vrátila bez toho, že by sa dostala k väznici. Keď sa vrátil s. Šmidke z Moskvy, oznamil, ako záleží na oslobodení Širokého a ostatných. Za jeho i môjho pôsobenia opäť odišli do Nitry naši súdruhovia pokúsiť sa [o] oslobodenie, tentoraz za pomoci četníctva v Nitre. Keď bola akcia pripravená, bol veliteľ četníctva kpt. Morávek Nemcami zatknutý, a tak akcia znemožnená. Robené boli ešte ďalšie pokusy na oslobodenie, a to jak z B[anskej] Bystrice, tak i z Bratislavы (Ilčík, Bašťovanský), zostali však bezvýsledné. Podľa zpráv z Bratislavы zo začiatku decembra 1944 oslobodenie je stále na programe, není jednoduché, väzni sú v Bratislave pod zosilnenými strážami za dozoru Nemcov, je však nádej, že sa podarí. Tak mi to odkázal Bašťovanský. Peniazmi, námahou sa v tejto veci nešetrilo.

Na slobodu sa dostali politickí väzni z celého nami oslobodeného územia, ďalej z vojenskej nemocnice v Bratislave (Kaboš, Fendt a pod.), všetci z Ilavy, Ružomberku, z bratislavského krajského súdu, asi 30. VIII. 1944 vyzdvihli sme Bašťovanského a Hrušovského. Bašťovanskému, ktorého som predtým dlhšie navštievoval a informoval, som ten istý deň odovzdal materiál, peniaze a vedenie celej západnej okupovanej oblasti Slovenska.

Povstanie začalo. Šmidke v Moskve, ani slova zpráv oňom a od neho. Novomeský bol v Senici a [do] Bystrice prišiel až asi o 3 týždne. Do Bystrice som prišiel sám zo súdruhov o veciach podrobne informovaných, lebo pochopiteľne najprísnejšie sa držaly v tajnosti dohody vojenské i politické i organizačné. Bystrica nebola ani pre povstanie, ani pre stranu najvhodnejším mestom. Mesto maďárisko-ľudácke, strana slabá na čele s pochybným s. Balkom, človekom pochybej politickej minulosti a na komunistu nemožných spôsobov. Prvý týždeň povstania, kym prišiel Šmidke, svolal som všetkých súdruhov z okolia bližšieho i ďalšieho k poradám, aby sa jednotne línia a práca tvorili. Ustavili a otvorili sme ústredný sekretariát strany, kde som posadil s. Pavlíka, Takáča a niekoľko iných. Urýchlene sa urobily technické prípravy k vydávaniu denníka strany *Pravda*. Prvú nedelu povstania urobili sme prejavy vo všetkých významnejších miestach oslobodených povstaním⁵¹, vcelku bolo asi 40 prejavov, veľmi vydaných a nadšených. Pretože deklarácia SNR narazila na neporozumenie našich ľudí, vydané bolo Prehlásenie Kom[unistickej] strany Slovenska, ktoré vo veľkom množstve po celom Slovensku z príležitosti prejavov prvú nedelu bolo

⁵¹ V pôdloze „vo všetkých významnejších miestach oslobodené povstania“.

rozšírené. Mobilizovať široké vrstvy k lepšiemu zapätiu [sic!] do povstania, jeho vojenské a politické zorganizovanie, záchytenie vytvárajúcich sa národných výborov, tak sme si postavili prvé úkoly. Za týždeň prišiel s. Šmidke, prevzal odo mňa vedenie strany a ujal sa funkcie predsedu SNR, na ktorú bol stranou určený už za neprítomnosti. V polovine septembra prišiel Bacílek a bol určený za organizačného tajomníka strany.

V septembri najdôležitejšou straníckou udalosťou bol sjednocovací sjazd strany kom[unistickej] a soc[iálno] dem[okratickej] 17. IX. 1944. Zásadné prípravy boli urobené pred príchodom Šmidkeho, po porade s ním bol určený deň, program a pod. Sjazd formálne pripravoval prípravný výbor sjazdu, složený z 3 komunistov a 3 soc[iálnych] dem[okratov]. Predsedami sjazdu boli určení Šmidke a Ertl, sekretárom sjazdu Husák. Ideove i technicky sjazd pripravil a viedol Husák, ideove po dohode so Šmidkem, technicky za pomoci s. Bednára, Svikruhu a Janka. Hlavný referát sjazdu, rezolúciu vypracoval Husák a schválil Šmidke, lebo vedenie strany ešte nebolo. Na sjazde bolo asi 400–500 delegátov organizácií a závodov, riadne legitimovaných (z toho asi 1/3 soc[iálnych] dem[okratov] – presné čísla si nepamätam), okrem toho asi 600–700 ľudí a zbytok, ktorý sa nezmestil do najväčšieho sálu Bystrice, bol informovaný tlampačmi na uliciach. Sjazd mal manifestačne jednotný priebeh i zakončenie bez jediného hlasu odporu. Deň pred sjazdom mali soc[iálnej] dem[okrati] poradu, kde táto jednomyselnosť sa už ukázala. K sjazdu prišlo urýchlene, hlavne preto, že po povstaní⁵² sa začali etablovať politické strany, prišiel aj Kapinaj a začal sondovať pôdu pre ustavenie soc[iálno] dem[okratickej] strany a žiadal pre ňu podiel v SNR a pod. Naši soc[iálne] dem[okratickí] súdruhovia, ktorí s nami spolupracovali, chceli rýchle sjednotenie previesť, lebo chceli pod firmou komunistickej strany pracovať a d'alej nechceli odkladať vec, kým snáď sa nájdu starší soc[iálni] dem[okrati] a problém skomplikujú. Naše predpoklady boli správne, pre jednotu bola zem zrelá, názov sa prijal a od sjazdu odpadly všetky komplikácie so soc[álnymi] dem[okratmi], lebo Kapinaj sa utiahol, kapituloval a všetko ostatné radostne v novej strane išlo do práce. Ovšem soc[iálnych] dem[okratov] v novej strane veľa vidieť nebolo, tak ako ich nebolo veľa vidieť vôbec v práci, to je však dané ich malým množstvom. (Šoltész, Čech, Bahurinský, Ertl a pod., všetci boli na vysokých miestach strany a SNR[]).

Na sjazde bolo jednomyselne zvolené toto nové vedenie strany:

Predseda: Karol Šmidke, I. podpredseda: G. Husák, II. podpredseda: Ján Čech. Dve miesta podpredsedov zostali voľné pre ss. Širokého a Ďuriša.

Ďalej vo vedení strany boli (pokiaľ [si] teraz môžem spomenúť): Karol Bacílek, Laco Novomeský, Karol Dolinský, Ján Szűc, Ján Púll, Rudolf Blažovský, Jozef Šoltész, Frlička, Ertl, Ján Mazúr, Marek Smida, Frant[íšek] Kubač, Fero Čáp a ešte jeden soc[iálny] dem[okrat] a jeden komunista.

⁵² Rozumí se po začiatku povstání.

Prípravný výbor odborov bol složený z: Forint, Mazúr a vedúci z Handlovej (komunisti) a 3 soc[íalni] dem[okrati]. Obsadenie vcelku slabé.

Po sjazde utvorené boli komisie, z ktorých niektoré slušne fungovaly: predovšetkým politická, potom hospodárska (veľmi pilne pracovala), kultúrna, ženská. Ostatné boli v štádiu zrodu. V polit[ickej] kom[isií] boli: Šmidke, Husák, Čech, Novomeský, Bacílek, Pavlík (ako tajomník), Soltész, Púll, Čáp a od svojho príchodu J. Šverma. Zásadné veci strany sa prejednávaly v politickej komisii, ktorá prakticky fungovala ako užšie vedenie.

Počítalo sa s tým, že jedna polovica miest vo vedení je voľná pre pracovníkov na okupovanom území, vedenie sa postupne doplní a po oslobodení celého Slovenska svolá sa nový sjazd.

Pracovne rozdelené boli úkoly tak, že Šmidke viedol stranu, vyhradené mal veci vojenské a partizánske, Husák viedol veci Národnej rady, ministerstiev, tzv. Sboru povereníkov, okrem povereníctva pre vnútro. Šmidkemu v strane pomáhal Bacílek, ktorý bol organizačným sekretárom, a Pavlík, ktorý bol sekretárom a neskôr osobným tajomníkom Šmidkeho pre veci strany. V odboroch ako tajomník pracoval Forint. Redakciu Pravdy viedol J. Šefránek, pracovali tam Hysko, Chorváth, Kuhn a iní. Vo veciach vojenských Šmidke pomocníka nemal, až koncom októbra previedla sa zmena v tom smere, že Šmidke odstúpil s miesta zástupcu min[inistra] národnej obrany a na jeho miesto strana určila mjr. Rašlu, dobrého vojaka a súdruha. V partizánskom štábe okrem sovietskych ľudí pracovali Dr. Rašla (do prechodu na NO),⁵³ potom kpt. Vig, kpt. Kuchta, kpt. Hanus, pplk. Manica a iní, z ktorých všetci okrem Manicu (býv[alý] soc[íalny] dem[okrat]) boli komunisti. V Slov[enskej] nár[odnej] rade Husákovovi pomáhali Vašečka (v sekretariáte Rady) a ďalej jednotliví stranícki poverenci a pracovníci v povereníctvach, ktorých je veľmi mnoho.

Všetci súdruhovia, nech pracovali kdekoľvek, zavalení boli prácou a možno povedať, že sa ukázalo, že máme ľudí na všetky možné obory a že administratívna a politická časť roboty nešla zle.

Na vonkove [sic!] ustavené boli miestne a okresné organizácie, ktoré boli organizačne pomerne v dobrom stave. Všade bol nával do strany, určená bola krajná opatrnosť pri prijímaní a status kandidátov.

Vallo, ked' prišiel na Slov[ensko], chodil s delegáciou min[istra] Němca a asi týždeň pracoval okolo odborov. Čulen bol zaradený na prácu medzi roľníctvo. Slánský pracoval na partizánskom štábe.

Novomeský bol poslaný do Londýna. Vallo odišiel s delegáciou min[inistra] Němca. Do SSSR poslali sme s[s]. Púll[a], Šoltész[a], Falčan[a] a Vašečk[u] s tým, aby sa účastnili práce na oslobodených územiach Č. A. [Červenou armádou].

Všetci ostatní súdruhovia boli rozdelení najprv na tri a potom na dve skupiny:

⁵³ NO – národná obrana, zde povereníctvo národnej obrany.

značná časť bola poslaná na osvetovú prácu do armády, zbytok smer Donovaly a Slovenské stredohorie. Rozdelenie previedol sekretariát, o podrobnostiach nie som informovaný, iba čo vedenie usnieslo, skupiny boli vybavené peniazmi, prostriedkami a zbraňami a urobený bol plán prechodu strany do illegality. Smerница nezmenená: boj. Do Krušnohoria šli Bacílek, Pavlík, Čulen, Takáč, Čech a desiatky iných. Na Donovaly išli Šmidke, Husák, Ertl, Blažovský, Lietavec, Bednár, Svikruha, Rašla, Šverma, Slánský, Laušman a iní.

Okolo strany stáli ešte tieto časopisy: denník Hlas národa vo Zvoleni [sic!], prechodne Národné noviny v Martine, týždeníky v Prievidzi, Kremnici do obsadenia a Nové slovo vydávané Husákom.

Pri rozklade armády na Donovaloch usniesli sa s[s]. Šmidke, Šverma, Slánský, Husák, Laušman, že idú s partizánskym štábom a part[izánskou] jednotkou do part[izánskeho] tábora na Prašivej, odťaľ do Liptova, kde part[izánske] oddielu budú po svojej línii pracovať, politickí činitelia vydajú sa ileg[álne] na cestu Prešov – osloboodené územia vých[odného] Slov[enska], aby sa čím skôr ustavilo opäť centrálne vedenie strany a SNR.

Za nepredstaviteľne ťažkých podmienok odtratili sa od seba skoro všetci spomenutí súdruhovia: prvý sa odtratil v hmle Šmidke, Husák odišiel s part[izánskou] štáb[nou] jednotkou, ktorá sa celá odtratila od Švermu a spol. Ako sa dodatočne zistilo, všetci sišli do dedín. Husák po 4-dňovom blúdení a hľadaní sišiel so súdruhmi: Bortel, Lokvenc, Hylllová a Frischová⁵⁴ do Hornej Lehote, kde sa skrýval 8 dní, čakajúc, že sa spomenutí súdruhovia prihlásia, že do tejto dediny bol najbližší prístup z hor a bolo tam mnoho našich ľudí, o čom Šmidke vedel. Po prehliadkach SS odišiel do Brezna, odťaľ do Bystrice, Zvolena a Dolných Žemberoviec, kde žil v ilegalite až do 21.XII., kedy dedinu obsadila Čer[vená] armáda. Ten samý deň sa prihlásil u plk. pol[itického] odd[elenia] Popova so žiadostou informovať Moskvu, pohovoriť o niektorých otázkach a vycestovať na východné Slovensko. 23. XII. bol poslaný autom aj so s. Lokvencom a Hyllovou, ktoré vzal ako spojky cez plk. pol[itického] odd[elenia] Šalunova, Fliaština⁵⁵ do štábu pol[itického] odd[elenia] II. ukrajinského frontu, kam pribyli [sic!] 26. XII. 1944. Cestu a pobyt úmyselne tu neudávam. 26. I. 1945 odcestovali spom[enutí] 3 súdruhovia z Maďarska (úsek Budapešti) do Michaloviec, kde dľa príkazu Moskvy Lokvenc a Hyllová zostali, Husák cestoval ďalej do Moskvy, kde prišiel 31.I.1945.

Za ilegálneho pobytu po porážke povstania Husák nadviazal styky s part[izánskou] org[anizačiou] na strednom Slovensku (okresy Brezno a Hnúšťa), resp. dal smernice k zreorganizovaniu strany v týchto okresoch osobne i cez spojku V. Lokvencu, ktorý tam dva razy cestoval. Ďalej nadviazal styky s vedením strany na západe s Bašťovanským cez spojku Hyllová. Pred Vianocami sa mal stretnúť

⁵⁴ V předloze takto v prvním pádě místo v sedmém. Ludovít Bortel byl farářem v Horní Lehote, Vladimír Lokvenc byl Husákův švagr, Emilie Nyklová byla Lokvencova snoubenka a Irena Frišová byla manželka Eda Friše, původním jménem Edmund Frisch.

⁵⁵ Opsáno přesně z předlohy.

so Šmidkem – cez Bratislavu –, kým však prišlo k realizovaniu, prelial sa front cez územie jeho pobytu, a tak so spom[enutej] schôdzky sišlo.

Stav strany po porážke povstania bol približne tento: na západnom Slovensku má strana riadne ileg[álne] organizácie a v polit[ickej] línii povstania i naďalej pracuje. Stranu vedie, alebo aspoň do príchodu Šmidkeho viedol Štefan Bašťovanský. Strana postavila partizánske oddiely a skupiny, ktoré formálne viedie Bašťovanský, v skutočnosti kpt. Lipka (člen strany a vedúci strany na Myjave). Západná oblast' strany podľa môjho dohovorenia rozšírila svoju pôsobnosť aj na príahlé okresy. Cez Šmidkeho nastalo spojenie s organizáciami strany na východnom Slovensku, kde sme poslali asi v polovici septembra 1944 s. V. Borovského, A. Kaboša (oba vyšli z väzenia) ešte s dvoma súdruhami [sic!], aby spolu s Horvátom a Zárembovou i Plachtom stranícke organizácie dobudovali a podľa jednotných smerníc stranu viedli. Cez celé povstanie bol pravidelný osobný styk s ileg[álnymi] organizáciami západu i východu, poslané im boli veľké peniaze a iné. Stredné Slovensko po porážke ostalo v prvý čas organizačne rozvrátené, lebo všetci lepší naši súdruhovia boli alebo v part[izánskych] oddieloch, alebo sa skrývali, alebo sdielali osud armády. Postupne však boli znova ileg[álne] organizácie i tu budované, i keď tu boli pomery nesrovnatelne tăžsie. Presun frontu rozhádzal mnoho našich ľudí a tăžko bolo spojenia nadväzovať, i keď plán prechodu do illegality bol vopred vypracovaný.

Strana vo svojich kádroch podstatne otriasená nebola, i keď naši lepší súdruhovia boli vystavení ohromným utrpeniam a prenasledovaniam.

Podľa zprávy Bašťovanského na západe sú podmienky zrelé pre vystúpenie väčšieho rozsahu, keby ovšem boli k tomu zbrane. Strana má veľkú vážnosť a vliv.

Nakoľko činnosť strany za posledný rok úzko súvisí s činnosťou SNR, bude o mnohých úsekokach straníckej práce pojednané v ďalších kapitolách.

7. Ostatná opozícia na Slovensku

Občianske strany spojily sa s Hlinkovou. Zostaly však od začiatku skupinky ľudí, ktorí pomáhali utekať za hranice, menovite z českých zemí cez Maďarsko, posielali zprávy a pod. Všetko v rozsahu nie veľkom. Z toho sa vyvinulo niekoľko centier, ktoré malý styk s Londýnom a Dr. Benešom. Niektoré z nich vyletel, napr. veľká aféra Štefanovič a spol., Dr. Zibrín a spol. Politický charakter tieto skupinky nemaly vyhradený, neboli medzi nimi však komunisti, boli tam však praví soc[iálni] dem[okrati]. Politickú opozíciu, t. j. organizácie, ileg[álne] letáky a pod. žiadna občianska skupina na Slovensku do r. 1942 resp. 1943 nerobila. Iba výmena listov medzi nimi a zahraničím. Najčulejšia takáto skupina bola „Flóra“, na koniec vyslove[ne] pravo a čechoslovácky orientovaná, pôvodne na technickú činnosť omedzená. Po Hitlerových neúspechoch začínajú osobné krúžky býv[a]lých agrárnikov, evangelikov a pod., nehovoriač o opozícii ľudáckej, o ktorej už bola reč. V lete 1943 bol stav tzv. občianskej opozície takýto:

a) skupina „Flóra“ (Viestová, Kapinaj, Krno, Houdek a iní) obstarávajúca

technický styk k Dr. Benešovi cez Švajčiarsko a čiastočne i Turecko. Kapinaj z tejto skupiny, používajúc informačné pramene, začal tvoriť soc[iálno] dem[okratickú] stranu od jasene 1943.

b) Skupina Šrobár. Šrobár, ktorý je a bol Benešov dôverný človek, mal okolo seba skupinu väčšinou starých ľudí a väčšinou býv[alých] agrárnikov, a domnievajúc sa, že je Benešom poverený viest' celý slovenský odboj, už v lete 1943 v kúpeľoch sostavil na papieri novú vládu na Slov[ensku], v ktorej chybovali iba komunisti a soc[iálni] dem[okrati], lebo agrárnici a národníari v nej boli. Táto smiešna história stala sa známou verejne i polícií, avšak nikto tejto hračke vážnosti neprikladal. Z väznejších ľudí okolo Šrobára bol iba Dr. Zaťko (ktorý sa však odklonil) a Dr. Pietor, ináč to boli urazené staré veličiny. Šrobár skoro rok mystifikoval opozičnú verejnosť tým, že je Benešom poverený ako predseda a vedúci odboja. Na mnohé duše civilné, ale menovite na vojakov toto silne pôsobilo, a tak Šrobár už si aj určil poverenca v armáde, najprv plk. Imro, potom pplk. Vesela, ktorý bol v Moskve nedávno, potom i na Goliana sa obrátil. Keď hra prestávala byť zábavnou, SNR zistila [a] dokázala, že Benešovo poverenie Šrobárovi spočíva v tejto vete na konci dlhého listu Beneša o pomeroch v zahraničí, o jeho názoroch a podobne: „Srdečne tisknu ruku Dr. Šrobárovi.“ Behom jara 1944 niektorí podozrelí ľudia, ktorí sa pridali k šéfovi odboja (Ďuračka, Bobrík, Gašparík a pod.), vytvorili – ako pyšne vyhlasovali – 580 národných výborov na Slov[ensku], pri [tom] utratili z podpor na opoz[icíu] činnosť asi 4 milióny Ks. Za takých okolností nedalo sa so Šrobárom ani hovoriť, nehovoriac ani o tom, že jeho názory boli presne názory Londýna.

c) Skupina Ursíny. Býv[alý] posl[anec] J. Ursíny mal okolo seba niekoľko ľudí z býv[alej] agrárnej strany, menovite vekove starších.

d) Skupina Lettrich, kde boli sústredení mladší bývalí agrárnici a časť národníarov.

e) Skupina Ing. Blahu, kde boli slovami radikálnejší agrárnici. Všetky tieto tri skupiny⁵⁶ sa daly postupne dohromady, od styku s Hodžom prešly na styk s Benešom a sústredily okolo seba značnú čiastku slov[enského] evangelictva. Na jaseň 1943 bola skupina nie súčasťou vlivnejšej, ale najserioznejšia, preto kom[unistická] strana s ňou vošla v užší styk.

f) Ďalej tu bola skupina Dr. Ševčíka, ktorý raz vystupoval ako komunista, raz ako agrárnik za podozrelych okolností a nakoniec sa vyfarbil ako človek okolo Šrobára.

g) Skupina Baťovcov na príkaz šéfa zo zahraničia, ktorý mal hodne čierne svedomie, zásobovala peniazmi občianske skupiny a pri tom sem-tam i zapolitovala, ačkol'vek jej úkol bol pre slávu Baťu prispiet' na odboj.

h) Skupina Rybárika, býv[alého] agrárneho poslanca, ktorý menovite na vý-ch[odnom] Slov[ensku] dával dohromady svoje pozície.

⁵⁶ Rozumí se skupiny označené písmený c), d) e).

i) Skupina Dr. Hanku tiež začala poslednú dobu horúčkovité cestovanie po Slovensku.

A takýchto skupiniek bolo ešte viacej. Ich význam v podzemnej práci rovná sa prakticky nule. Žiadna nemala organizáciu, žiadna nemala členstvo, žiadna nemala bojový program. Príprava politických pozícii pre prípad osloboodenia. Ovšem posledné mesiace pred povstáním bolo tých skupiniek veľa a robili značný krik, tak sem-tam bol z toho dobrý dojem. Potom sa niektoré vrhli na zásobovanie partizánov, ako napr. ešte ďalšia skupina prof. Dr. Kocha.

Politicky ako partner, po mnohých rozhovoroch a skúmaniach, prišla [v úvahu]⁵⁷ v podstate skupina Ursíny–Lettrich s tým, že svoje rady doplní o ďalších ľudí. Všetky tieto skupiny sa uchádzali o spoluprácu s kom[unistickou] stranou, väčšina však musela byť odmietnutá pre osobné momenty na ich strane, alebo pre iné neserióznosti.

8. Slovenská národná rada

Previest' líniu boja všetkých vrstiev slov[enského] národa proti Nemecku a fašizmu v prax znamenalo nájsť tie občianske skupiny, tie hnutia a sily, ktoré ako partner v úvahu prichádzajú a ktoré niečo reprezentujú alebo nejaké ľudové sily zastupovať môžu. Smernice organizáciám dolu boli v tomto smere jasné, tam sa počestní demokrati nedelili na toľko skupín a nijako nepatrili pod ich klobúky. Po mnohých rozhovoroch našla sa spoločná základňa pre budúcu spoluprácu komunistickej strany s demokratickou skupinou alebo skupinami Ursíny–Lettrich a čo okolo nich stálo, to prakticky znamená s občianskymi elementami [sic!] slovenských evangelikov. Pred Vianocami bola dohoda písomne formulovaná (publikované v Pravde), a tak vznikla pred Vianocami 1943 Slovenská národná rada, resp. jej prvý zárodok. Dohoda, ako bola formulovaná, nebola a nemusela byť dodnes v ničom menená. Personálne složenie na začiatku SNR bolo: za KSS Šmidke, Novomeský, Husák, pričom Šmidke pre konspiráciu [sic!] sa schôdzok nezúčastňoval, iba 2x v podzemí na schôdzi bol, a to v lete 1944. Za dem[okratickú] skupinu: Ursíny, Lettrich, Josko. Neskoršie pribratý bol soc[iálny] dem[okrat] Horváth a demokrat Zaťko, obaja však zriedka sa porad zúčastnili. Rozšírenie politickej základne doľava možné nebolo, no doprava, t. j. pribratie ďalších občianskych skupín a väčnejších osôb, stálo na programe. Táto dohoda o ustavení SNR, jej princípoch a názoroch na budúcu ČSR bola notifikovaná Dr. Benešovi v januári 1944 a osobne vysvetlivky spojka vo Švajčiarsku odovzdala (Fraštacký). Beneš vzal ju na vedomie svojím listom.

Po dohode politickej nasledovali jednania s vojakmi. V armáde existovalo niekoľko skupín, ktoré alebo ilegálne pracovaly, alebo maly k tomu chut'. Preďvšetkým mnoho vojakov a dôstojníkov pracovalo ako komunisti. Okrem rozší-

⁵⁷ Použit byl obrat, ktorý autor v takových prípadech používal, nikoli „do úvahy“.

renia tejto práce jednalo sa o výber medzi vyššími dôstojníkmi. Tu boli zhruba tieto skupiny:

a) gen. Jurech, ktorý mal dobré meno, okolo seba pár ľudí, ale práve v tej dobe veľké nepríjemnosti s Nemcami a odmietol spoluprácu z bezpečnostných dôvodov; b) skupina Golian, Ferjenčík, Kišš, Vesel, ktorá spolupracovala s Londýnom a mala už malý rámec organizácie; c) skupina plk. Talského, dôstojníka schopného, ale neobľúbeného a údajne kompromitovaného; d) skupina plk. Imro a pod. Jednané bolo so všetkými týmito osobami alebo skupinami, samozrejme najvýhodnejšie by bolo ich sjednotenie, o čo sme sa pokúšali. Medzitým v marci 1944 Dr. Beneš priamo menoval, alebo cez Ingra dal menovať veliteľom odboja v armáde pplk. Goliana, nakoľko Jurech odmietol. Nechceli sme vyvolávať rozpory medzi dôstojníkmi, preto sme si zavolali Goliana k rozhovoru s tým, že ak dojem bude dobrý, poverí ho SNR vedením vojenských vecí. Prišlo k rozhovoru s Golianom, s ktorým prišiel aj mjr. Marko. Shodli sme sa, že Golian – bez ohľadu na poverenie od Londýna – preberá vedenie vojenských príprav, že kvôli sjedneniu opozičných dôstojníkov jeho zástupcami budú plk. Imro a plk. Talský, ďalšími spolupracovníkmi Ferjenčík a Marko. Za SNR rozhovoru sa zúčastnili Husák, Lettrich, Josko. Dohovorený [bol] plán príprav, práca v armáde, spojenie s SNR. Vyslovene bolo dohovorené, že vojenská chystaná akcia, ako aj vojenské vedenie sú súčiastkami SNR, pracujú z jej poverenia a v jej rámci. Toto zdôrazňujem preto, že už od nasledujúceho dňa v marci 1944, kedy sa tieto porady odohrávaly, začaly intriky [sic!] v tom smere, že jedine prezident Beneš a jedine londýnska vláda môže vôbec zasahovať do vojenských vecí, určovať veliteľa a pod. Mnoho škody tu narobil kpt. Krátky, známy ako Zdena, ktorý bol poslaný z Londýna ako radista, vystupoval však div nie ako zmocnený minister, plietol sa do všetkých vecí a menovite do vojenských, a hlavne intrigánsky informoval Londýn. Z politickej oblasti sme Zdenu vyšaltovali, aspoň okolo SNR, avšak medzi vojakmi šarapatil aj behom povstania, lebo zmocnil sa vysielačiek, cez neho dostávali vojaci príkazy a dostávali ich na základe jeho informácií. Iba tak sa mohlo stať, že napriek jasnému dohovoreniu Golian prijal podobné poverenie ako od SNR aj od Šrobára, že informácie, ako aj dohody, ktoré maly zostať dôverné, kolovaly medzi všetkými opozičnými skupinami, že práca príprav sa dva mesiace nepohla z miesta, že pplk. Vesel v apríli so Šrobárom išiel zakladať akýsi Zemský nár[odný] výbor, čo bolo znemožnené, a pod. Londýn pred povstaním a za povstania sledoval jednu líniu: všetko, čo sa deje na Slovensku, musí ísť pod štítom londýnskej vlády, a to, čo sa deje alebo diať má, má sa omedziť na vojenské akcie, nežiaduce je akékolvek politické vystúpenie na Slovensku, lebo to obstará Londýn. Koncom apríla SNR postavila Golianovi jasne otázku: alebo dodrží doslova dohodu s SNR (čo do práce, konšpirácie a výlučného spojenia s SNR), alebo musí SNR jeho vynechať z počtu svojich spolupracovníkov. Golian prijal našu mienku a odvtedy skutočne príprava vojenských vecí išla menovite podľa plánov SNR. S vojskom šťastia nebolo od začiatku. Ačkolvek výslovne bolo žiadane, aby všetky skupiny dôstojníkov boli spojené pod Golianovým vedením, nedošlo k tomu.

Imro funkciu prevzal, nikdy nič však nepomohol a nakoniec z talianskeho frontu utiekol do Londýna. Talský funkciu prevzal, najprv ticho všetko sabotoval, potom zase všetko slúbil a v deň povstania, keď mal celé východné Slovensko] do boja obrátiť, na lietadle utiekol do SSSR. Intrikami [sic!] bol otrávený aj dobrý pracovník pplk. Kišš a mnohí iní. Golian bol mäkký, podliehal mnohým vlivom a nevedel soskupiť okolo seba výkvet dôstojníkov. Napriek tomu však prípravy pokračovaly, t. j. spojenie s jednotlivými posádkami, prípravy hospodárske a zásobovacie a pod. Ochota u mnohých ľudí bola veľká. Zásoby potravín, materiálu, benzínu, bankoviek, vojenskej výstroje a pod. dialo sa celkom oficielne – na základe našich podzemných zásahov cez našich spolupracovníkov na tie miesta, kde sme podľa vojenského plánu ich potrebovali.

Hned' pri vojenských rozhovoroch prijaté bolo v SNR – i vojakmi – rozhodnutie, že musí sa poslat' politická a vojenská delegácia SNR do Moskvy, aby zistila možno[sti] pre nás, informovala o našich podujatiach a menovite koordinovala naše úmysly dľa moskovských názorov. Dva razy pripravilo vojenské vedenie odcestovanie lietadla, raz kpt. Koza nešiel, druhý raz išiel s ľuďmi, ktorých si sám vybral. Nakoniec delegácia (Šmidke – Ferjenčík) odcestovala na lietadle, ktoré sme vyjednali zo [sic!] SNR a ktoré dal k dispozícii Čatloš. Celé jednanie viedol Husák s kpt. Stankom, chéfom [sic!] obranného oddelenia, pričom Husák informoval osoby v SNR, Stanek v dovolenej miere Čatloša. Vojenské vedenie nás pri týchto prípravách neobyčajne sklamalo. Prípravy v armáde boli podrobne diskutované. Veľké bolo naše prekvapenie, keď pri spoločnej konferencii politickeho i vojenského oddelenia SNR (asi 14 ľudí) koncom júla 1944 sa zistilo, že vojenské vedenie pripravuje akciu úplne špičkove, t. j. dohovorí sa s veliteľom istej posádky alebo oddielu, a tým sa spokojí, prenechávajúc ďalšie na patričného veliteľa. Žiadali sme preto organizáciu hlbšie členenú, nie pári veliteľov, ale menovite v strane sme poverili kpt. Rašlu, aby po straníckej línii dával dohromady dôstojníkov a pripravoval organizačnú stránku siet' v armáde. I keď tento program sa už plne, pre krátkosť času, neuskutočnil, preto[sic!]⁵⁸ nám veľmi pomohol pri orientovaní sa v armáde a mnohé posádky pridaly sa k povstaniu len na základe takejto iniciatívy.

4. VIII. 1944 odišla delegácia do SSSR. Netrpeľivo boli očakávané zprávy o nej. Vrátiť sa mala asi za 10 dní, vrátila sa po započatí povstania.

Stále vzrastajúca partizánska činnosť približovala deň nemeckého zákroku, preto SNR urýchľovala všetky prípravy, aby sme neboli Nemcami zaskočení.

Naša informačná siet' bola dokonalá: viedla do ministerskej rady, Tisovho paláca, k políciu, četníctvu, ba i do nemeckých kruhov, tam ovšem nedokonale. Po mnohých falosných chýroch konečne bola zpráva zaručená: 29. VIII. nastúpily nemecká vojská na okupovanie Slovenska. Partizáni stáli v boji už dlho. Niektoré posádky sa bez príkazu – na partizánsky popud – vzbúrily 27.–28.–29. VIII. Roz-

⁵⁸ Podľa smyslu patrí „predsa“.

kaz k všeobecnému povstaniu po vojennej [sic!] línii bol daný 29. VIII. z Banskej Bystrice. Pre germánsku lešť je charakteristické, že keď sa šírily zprávy o nemeckej okupácii Slovenska a keď tieto zprávy nezaľakly celé oficiálne Slovensko, ako sa to stalo mnohográd, Ludin na príkaz svojej vlády v Berlíne úradne a slávostne Tisovi a Machovi vyhlásil, že Nemci Slovensko okupovať nebudú, že Slovensko pre nich nemá cenu, že iba prosia, aby životy nemeckých občanov boli vládou chránené. V dôsledku bola Machova reč (asi 25.–26. VIII.) a všetkými kruhmi vážne prijatý názor, že Nemecko je príliš zamestnané na frontách, že čestné slovo vyslanca Ludina treba vážne brať a pod., prosté t. č. k okupácii nepríde. Za 3 dni Ludin v párominutovom rozhovore oznámil Tisovi, že kvôli ochrane nemeckých životov musí nemecká armáda sama zničiť partizánov, v dôsledku čoho Tiso „dobrovoľne“ Nemcov k pomoci pozval a prišlo k rečiam Tisu, Čatloša a Malára do rozhlasu.

9. Slovenské národné povstanie

I. Plán: Po politickej a vojenskej stránke bolo v SNR od začiatku pevne dohorené toto: s cieľom bojať proti Nemecku a fašizmu vykonajú sa na Slovensku všetky prípravy v armáde, četníctve, hospodárstve a celom občianstve, aby vo vhodnú chvíľu väčšina Slovenska prešla na stranu SSSR a spojencov a začala veľký boj proti Nemcom a domácim zradcom. Čo do začiatku vystúpenia boli dve možnosti: a) Alebo vystúpenie nám bude nanútené pokusom Nemcov vojensky okupovať Slovensko a za tejto situácie každopádne bojať budeme, i keď event[uálne] boj [bude] veľmi nevýhodný. Preto prípravy sa terminovali krátko, aby sme neboli prekvapení. b) Počiatok vystúpenia si sami zvolíme, predovšetkým po možnej dohode s SSSR a po koordinácii našej akcie do plánov Červenej armády vtedy, keď sovietske vojská budú sa dotýkať našich hraníc, alebo budú v takom položení, že spojenie našej a sovietskej armády bude fyzicky možné. Myslelo sa prakticky na dve možnosti: vojská maršala Koneva začnú čakanú ofenzívnu na Krakov a v líniu Krakova bude možnosť na širšom úseku našich hraníc vojská spojiť. To isté by bolo možné pri rýchlej ofenzíve vojsk marš[ála] Malinovského, toto prišlo v úvahu až neskôr, lebo ofenzíva na Maďarsko sa všeobecne nečakala ani u Nemcov. A konečne možná kapitulácia Maďarska by nám bola otvorila mnoho možností.

Ked' budeme bojať v okamžiku nami zvolenom, pripravíme vojenský plán dľa situácie. Na každý pád sa ráhalo s dvomi poľnými slov[enskými] divíziami na vých[odnom] Slov[ensku], ktoré nám mohli otvoriť cestu i ku Konevovi i ev[entuálne] do Maďarska.

Pre prípad boja nanúteného pokusom o nemeckú okupáciu vojenský plán bol tento: dve poľné divízie na vých[odnom] Slov[ensku] (cca 35.000 ľudí), t. j. najlepšie slovenské vojsko s najlepšími dôstojníkmi a najväčšou voj[enskou] skúsenosťou vojakov, s najlepšou výzbrojou, sa pokúsia nadviazať spojenie so sovietskymi vojskami, alebo dosiahnuť most medzi naším a sov[ietiskym] úze-

mím, alebo prejšť na stranu Červenej armády s úkolom rýchlu pomoc bojujúcemu Slovensku priniesť, v najhoršom prípade však zaradíť divízie do boja Č. A. [Červenej armády], a tým našu pomoc spoločnému boju preukázať. Ostatné vojská na Slovensku, skladajúce sa vlastne z roztratených a malých posádok po celom Slovensku, sa sústredia do trojuholníka Zvolen, Bystrica, Brezno, doplnia sa mobilizáciou a budú držať horami i zbraňami opevnený trojuholník horného i dolného Pohronia. Držať budú do tých čias, kým sa nespoja s Č. A. [Červenou armádou], alebo kým dve východné divízie územie nerozšíria. Ked' stredné Slovensko sa nebude môcť už za žiadnych okolností držať, prejde sa na boj partizánsky.

Podľa tohto plánu prípravy išly v dvoch smeroch: dopĺňovaly sa mužstvom i zbraňami vých[odné] dve pešie divízie, na ktoré sa kládol prvoradý dôraz, vojenské a hospodárske zásoby sa sústredovaly medzi Zvolenom a Breznom, a preto[že] to je najbiednejší kút, kde ani skladíšť není, i v prílahlých územiach Liptova, Turca a východu. Súčasne sa z našej strany forsírovala čiastočná mobilizácia, aby stav mužstva v kritickú chvíľu bol asi 100.000.

Cely vojenský program bol približne splnený k 1. VIII., úplne okolo 20. VIII., pochopiteľne na eventualitu núdzovú, t. j. pre nemecký pokus okupácie. Ovšem, po stránke medzinárodnej a vojensko-strategickej situácia pre nás nebola priaznivá a ani žiadnu dohodu s Moskvou sme nemali. Možno povedať, že započatie boja v druhej polovici augusta bolo pre nás neželateľné, my by sme rozhodne nezačali, ale boli sme na odpor v medziach slovenských možností pripravení.

Politický plán bol vyjadrený v dohode z pred Vianoc 1943: sústredit' všetky sily odporu okolo SNR, viesť boj proti Nemecku a zradcom, vo vhodnú chvíľu prevziať celú moc na Slov[ensku] a držať ju do zvolenia legitimných zástupcov slov[enského] národa. V ideových bodoch: samobytnosť slov[enského] národa a jeho absolútna rovnoprávnosť s českým nárom v novej ČSR, zahranične-pol[itická] orientácia novej ČSR na SSSR, pokrokový obsah vnútornej politiky ČSR atď. O tom, že slov[enský] národ je samobytný, že všetko, čo budeme podnikať, menom tohto národa musíme podnikať, ako holá nutnosť bolo nám všetkým jasné.

V auguste 1944 bola taká situácia na Slov[ensku], že ktorýkoľvek deň sme mohli svrhnúť Tisov režim, ktorý sa mocensky nemal o čo opierať, ovšem doma, lebo naše plány a termíny nie dľa Tisu, ale podľa Nemcov sme robiť museli.

II. Počiatok povstania. Povstanie vypuklo pre vedenie SNR v dobu krajne nevhodnú. Vojská Koneva i Malinovského d'aleko, delegácia do Moskvy, od ktorej sme si tak veľa slubovali, sa nevrátila. Vedenie SNR všemožne zdržovalo [sic!] i väčšie akcie i nepremyslenosti, ktoré by mohli vývoj urýchliť. Povstanie počalo koncom augusta preto, lebo Nemci začali okupovať Slovensko, a Nemci začali s okupáciou, lebo partizánske skupiny sabotážnu činnosť tak rozšírily a vystupovaly tak agresívne, že bolo by veľkou nemeckou slabosťou, keby neboli zasiahli. K nemeckému zásahu by bolo prišlo i tak v dôsledku približovania sa Č. A. [Červenej armády], alebo bolo by prišlo neskoršie a v inej forme. Napr. na vý-

chodnom Slov[ensku] na nemecký rozkaz už bola vojenská správa pod Malárom a nemecká kontrola zvýšená, predsa však naše prípravy to nerušilo. Partizánskym skupinám sa darilo v júli a v auguste na Slov[ensku] tak ako nikde na svete: štátny aparát rozložený, vojsko a četníctvo s nami, my partizánom dávame celú morálnu i materiálnu podporu, celé obyvateľstvo ich podporuje, proste nemajú sa koho báť. Toto si vykladali ako svoju silu, svoju zásluhu, a robiac politiku okresnú alebo miestnu, nestarajúc sa o celoslovenské záležitosti, alebo o širšie začlenenie boja do sovietskych plánov, robili každú noc výpady na dediny, mestečká, fabriky, tunely, železnice, pričom vždy Nemci boli postrielaní (t. j. nemecké civilné obyvateľstvo), takže na nemeckom vyslanectve sa denne schádzali Volksgenosse [sic!] z východného, stredného a severného Slovenska, žiadajúc pomoc a ochranu svojich životov, majetkov, podnikov.

Partizánske akcie na vých[odnom] Slovensku, vyhodenie mostov na košicko-bohumínskej dráhe a pod. priviedli zavedenie vojenského režimu v Šarišsko-zemplínskej župe. Akcie Veličkovej skupiny okolo Turč. Sv. Martina a Jegorova s Prašivej na stredné Slovensko, ktoré premenili stredné Slovensko v neisté územie pre Nemcov a zradcov a znemožnili dopravu, privodili priamo nemecké rozhodnutie poslať vojenské sily koncom augusta 1944 na Slovensko k likvidovaniu partizánov a samozrejme aj k zaisteniu územia. Ked'že beztrestne niekoľko týždňov partizánske oddiely svoje akcie, spojené mimochodom s veľkou zásobou peňazí a dobrého živobytia, prevádzaly, daly sa strhnúť aj niektoré posádky k vzbure, neposlušnosti a k protinemeckým zásahom (Martin, Ružomberok, Mikuláš). Inak partizánske oddiely a akcie neobyčajne dvíhaly bojovú morálku a odvahu slovenských ľudí, denne ukazovaly, že sa Nemcov netreba báť a že ich možno bit', že na Slovensku môžu byť aj iné pomery ako pasívne počúvanie režimu. Toto je veľké plus i z hľadiska povstania. S veľkými obavami sme sa dívali na tento vývoj. Videli sme, že termín povstania určia nám partizáni, a nie my. Zakročovali sme proti prenáhlenosti, žiadali sme omedzenie na prípravy a nutné akcie. Naše stanovisko bolo vysvetľované ako zbabelosť, slabosť. Ked' nepomáhaly naše intervencie, vybral som sa sám ako vedúci strany okolo 20. VIII. do partizánskeho tábora v Sklabinej k Veličkovi, odkiaľ najviac akcií vychádzalo a ktorá skupina najviac nemecký zákrok privolala. Jednal som s Veličkom a jeho politickým komisárom ako vedúci kom[unistickej] strany. Ked' nepomáhaly reči o rozumnom omedzení akcií, po prvý raz za illegality som Veličkovi vyložil všetky naše plány, že sme poslali do Moskvy delegáciu, že máme pripravenú väčšinu armády, že chceme dať celé slov[enské] územie k dispozícii pre Č. A. [Červenú armádu], že chceme boj celého Slovenska, ovšem vo vhodnú chvíľu, a že na každý pád chceme zadržať vývoj, t. j. nerobiť povstanie do návratu našej delegácie. Kým nepoznáme stanovisko Moskvy, nepustíme sa do veľkého boja. Púšťať sa do menších bojov znamená určite privolať veľký boj. Na to mi Veličko ukázal telegram svojho sovietskeho veliteľstva (asi z Kijeva), kde bolo: v partizánskych akciách pokračovať, ale celonárodné povstanie nevyvolať. Veličko mi sdelil, že iba plní rozkazy, ked' v akciách denne pokračuje. Vysvetľoval som mu, že v te-

legrame je rozpor: pokračovať v akciách v doterajšom merítku znamená nutne vyvolať povstanie – cez nemecký zákrok. Veličko tvrdil, že on sám je schopný udržať martinský okres a zamestnať dve nemecké divízie, ale u nás [je] okresov vyše 60 – som mu ja odvetil – a my chceme tých 60 dať k dispozícii SSSR pre bojové akcie. Noc pred mojím príchodom prepadol Turany, chystal sa vyhodiť do vzduchu tunely medzi Martinom a Bystricou – pre naše povstanie životne dôležité. Uprosil som ho, aby to nerobil, no za dva [dni] som sa dozvedel, že vyhodil tunel medzi Handlovou a Štubňou – a potom naši vojaci počas povstania museli na rukách prenášať niekoľko kilometrov zbrane, benzín a materiály z Prievidzského kraja. Nedohodli sme sa ani s Veličkom, ani s inými. Po každom úspechu im stúpal appetít. Mali bojové úspechy – bez nepriateľa, lebo Slováci nič proti nim nepodnikali a z Nemcov iba civilu tam boli. Medzi vojskom a obyvateľstvo[m] žali úrodu z toho, čo sme dlho našou prácou zasiali, a domnievali sa, že oni prebudili Slovensko.

Partizánska horúčka chytila aj našich súdruhov: kým doteraz sme ich vedeli držať v rámci, ktorý povstaniu nemohol škodiť, naraz všetko začalo sa na existujúce part[izánske] odd[iely] pod sovietskym velením obracať a pomáhať. Naši vojaci a dôstojníci – všetko už chcelo čin, partizáni príklad ukázali, nechceli čakať. Z konšpiratívnych dôvodov nedalo sa hovoriť o tom, čo sa chystá, a tak vedenie strany i od mnohých členov bolo kritizované ako oportunistické.

SNR, pozorujúc tento vývoj, prišla k presvedčeniu, že Nemci udalosti trpíte nebudú a zakročia. Pretože i slovenská armáda bola v udalostiach zatiahnutá, bude zakročenie aj proti armáde. Ak svoje sily neposbierame do boja, stratíme ich nemeckou okupáciou. Opäť bolo preto potvrdené stanovisko: ak Nemci pošlú vojská na Slovensko, ak sa pokúsia obsadiť naše mestá a posádky, bude to signál k celonárodnému vystúpeniu. Štyri dni pred povstaním jednal som s Golianom o tejto veci v B[anskéj] B]ystrici]. Bol trocha deprimovaný vývojom partizánskych vecí, ktoré nielen urýchlovaly deň vystúpenia, ale podľa neho demoralizovaly armádu v tom smere, že dôstojníci sú zbabelci, hrdinovia sú partizáni, preto denne bolo mnoho prípadov dezercie, prebehnutia od vojska k partizánom. Ukázal mi telegramy: žiada Londýn (bud' Beneš, lebo Ingra), aby a) partizánčina bola koordinovaná, alebo podriadená vojenskému veleniu, b) aby partizánske akcie boli omedzené, lebo rušia naše prípravy. Odpoved' Londýna bola hnevливá, asi v tom smere: partizánske akcie sú vítané, vezmite si príklad aj vy, o omedzení akcií nemôže byť reči. Golian prijal názor SNR, dohovorené bolo pevne, že vojsko dostane rozkaz k boju, keď sa potvrdia zprávy o príchode nemeckých vojsk. Pre náladu vo vojsku a obyvateľstvu je charakteristická táto príhoda, ktorú mi Golian vyprával 4 dni pred povstaním: v Harmanci je malinká posádka z ra[ne] ných vojakov a vojakov na odpočinku. Včera nariadili skúšobný poplach a vojaci pochopili vec tak, že už to začalo, zatvorili všetkých Nemcov v Harmanci, gardistov, okupovali továreň a budovy a málo chybalo, že Nemcov nepostrieľali. Na druhý deň veľké nemecké intervencie a trápne vysvetľovanie tohto „omylu“. S Golianom som sa rozišiel: urýchliť posledné prípravy.

III. Prvé dni povstania. Na všetky smery mali sme zapojené uši: kedy Nemci podniknú zákrok. Boly aj také mienky, že nepodniknú vôbec, lebo sú slabí. 28. VIII. večer oznámił Ludin Tisovi nemecký zákrok. 29. VIII. ráno bol Golian o zpráve informovaný. Čatloš bol zbavený velenia armády, nový veliteľ Turanec prišiel na Tri Duby a bol zatknutý našimi ľuďmi. Ďalší veliteľ Pulanich sa po 5 minútach vzdal pre chorobu. 26.–28. vzbúrilo sa vojensky horné Považie, Mikuláš, Ružomberok, Martin. Podľa rozkazu 29. [VIII.] vystúpila Žilina, Trenčín, Nové Mesto, Piešťany, Bánovce, Prievidza, Topoľčany, Zemianske Kostoľany, [Banská] Bystrica, Zvolen, [Banská] Štiavnica Brezno, Trnava, kde všade boli posádky. Krásne scény bratrenia civilov s vojakmi, všade sa rozdávaly zbrane, ozbrojovali sa robotníci, študenti, úradníci, ihneď sa robil poriadok s Nemcami a zradcami, volily sa národné výbory, robili sa zmeny v úradoch, ľud a vojsko preberali [sic!] všetko do svojich rúk. Napr. v Trnave k asi 800 vojakom pridalo sa okolo 1.000 civilistov, ktorí boli [sic!] vyzbrojení. Boly to krásne momenty nadšeného osloboodeného ľudu, ktorý sa chytil zbraní. Je treba lyrického talentu k vylíčeniu tých chvíľ. Za 2–3 dni $\frac{3}{4}$ slov[enskej] armády stalo proti Nemcom. Ovšem na dôležitých punktoch sa plány nepodarili. Sklamal západ a východ. V Bratislave bola posádka asi 2.800 ľudí. Za veliteľa bol určený pplk. Kišš. Robily sa prípravy v tom smere, aby sa niekol'ko dní Bratislava držala, potom vyhodily mosty, uväznila vláda, Tiso a zradci, a v poriadku sa ustúpilo. Telegram s rozkazom k povstaniu prišiel na nepravú adresu. Nastalo váhanie, strata času, veľmi pomýlil a poškodil gen. Malár nielen svojou rečou, ale i súkromne medzi dôstojníkmi, a tak Bratislava sklamala: iba dôstojníci a vojenská akadémia bojovali a dostali sa čiastočne do Bystrice, inak k povstaniu v Bratislave neprišlo, iba k chaosu, za ktorého Nemci mesto obsadili. Bratislavania [sic!] nezabudnú však na pohľad, keď dunajský most nestačil s kufríkmi utekajúcim Nemcom a celé nábrežie sa im srdečne smialo. Krach povstania v Bratislave, ktorý do detailov ešte není vysvetlený, bol politicky veľkou vadou, lebo všetci zradcovia sa pustili do roboty. Potom sklamala Nitra asi s 2.500 ľuďmi posádky nerozhodnosťou určeného veliteľa, vyčkávaním a zradou. Z Trenčína posádka ušla, nechala však všetky sklady tam. V Nitre a Trenčíne boli najväčšie vojenské sklady proviantu, automobilné a pod. Boli stratené. Trnava zostala izolovaná, a tak spolu s Hlohovcom ustúpila na Zlaté Moravce. Podobne vojsko ustúpilo z Piešťan a Nového Mesta [nad Váhom]. Zo Žiliny boli vojensky Nemcami vytlačení.⁵⁹ Tak sa prvá línia odporu na západe ustálila pri Strečne, považským údolím, Bánovce, južne Topoľčian, východne Nitry k maďarským hraniciam. Strata západu bola bolestná, ale nie katastrofálna, lebo sa počítalo s jej [sic!] evakuáciou vopred.

Hrozná bola strata východu: strata najlepších vojsk, materiálu, terénu, cesty k sovietskym vojskám. Boj s Nemcami neboli v dôsledku toho pri Dukle, ale – severovýchodne Brezna. Za nie celkom vyjasnených detailov javí sa obraz približne takto: veliteľom východu bol gen. Malár. Ponúkol služby nám a čiastočne sa

⁵⁹ Věta je v předloze takto kusá, bez podmětu.

s nimi počítalo. Náčelníkom jeho štábu bol plk. Talský, zástupca Goliana v podzemí. Velitelia dvoch divízií boli tiež v poriadku, resp. veliteľ jednej Markus išiel s povstaním, veliteľ druhej Zverín (Nemec-Čech) mal byť ihneď odstránený. Za veliteľa východu Golianom bol určený Talský, pomáhať mu mohol Malár, Markus a iní. Vypuklo povstanie. Malár bol v Bratislave a mal nešťastnú reč do rozhlasu, ktorá mnoho zlého narobila. Talský dostal rozkaz k akcii. Nemci však začali na východe čistku, mnoho dôstojníkov zatkli, vojsko začali odzbrojovať. Talský ušiel lietadlom do SSSR, letectvo ušlo, velenia nebolo, spojenia s Bystricou nebolo, a tak čiastočne vojaci prešli k partizánom, čiastočne domov, čiastočne do rúk Nemcov. Golian dal lietadlami shadzovať letáky vyzývajúce k boju. Východ sa stratil. Časť materiálu vzali partizáni, všetko ostatné Nemci. Niekoľko sto vojakov a dôstojníkov prešlo do Bystrice. Tu bude treba veľkého zisťovania. Je pravda, že východ bol Nemcami zaskočený, ale je tiež pravda, že tu vedenie sklamalo.

V dôsledku rozbitia dvoch divízií rýchle padli mestá: Levoča, Spiš[ská] N[o-vá] Ves, Kežmarok, Poprad, odkiaľ Nemci prenikli až na Vernár a Telgárt a tlačili sa smerom k Breznu. Zbabelosťou stratený bol rýchle [Liptovský Sv.] Mikuláš a Ružomberok. Medzitým sa v centrálnej oblasti vojská organizovaly, nariadená bola mobilizácia do 40 rokov, ktorá krásne prebiehala, a chystala sa obrana proti zo všetkých strán nastupujúcim Nemcom. K dispozícii bolo asi 40.000 vojakov (neskoršie stúpol počet na 50.000–60.000) a asi 3.000–4.000 partizánov (neskoršie počet stúpol asi na 8.000) väčšinou však neserióznych elementov.

Ked' [som] prišiel po vybavení vecí v Bratislave 30. VIII. do Bystrice, našiel som tam z členov SNR iba Ursínyho, inak celú bandu najrôznejších „povstalcov“ od Šrobára až po domáce veličiny. Nebolo jednotného vedenia, nebolo politického prevratu ešte a bolo mnoho kazimírov. So mnou prišiel Lettrich a Josko a postupne prichádzali ďalší. Šrobár svolal na 31. VIII. poradu „národných výborov“, kde chcel spolu s bystrickým Paulínym utvoriť centrálny revolučný orgán podľa Benešovho vzoru a pod Benešovým vedením. Podobne banskobystrický miestny národný výbor – dokonca za asistencie člena strany Balka, ktorý bol o línii strany informovaný – vyhlásil sa nepriamo za centrálny orgán, dával smernice úradom, NV [národným výborom] a pod. V každom povstani a v každej revolúcii vynorujú sa prvky partikularizmu a nedisciplinovanosti. Že sa rýchle podarilo ustaviť centrálnu moc uznanú vojskom, úradmi a všetkými politickými skupinami, možno d'akovat' iba autorite komunistickej strany, proti stanovisku ktorej sa neodvážili jednotlivci postupovať. Na prosby agrárnikov Ursíny – Lettrich prijali sme Šrobára a niekoľkých jeho ľudí, ačkolvek predtým bolo k nim stanovisko zásadne odmietavé. Politické skupiny boli sjednotené do dvoch blokov: a) komunisti a soc[iálni] dem[okrati], b) všetky dem[okratické] skupiny (i národníari) za vedenia skupiny Ursíny – Lettrich.

Dňa 1. IX. urobila už doplnená a dohodnutá SNR formálne politický prevrat, prevzala celú moc a vydala „Deklaráciu SNR“. Začalo sa organizovanie správy, úradov a celého verejného života. NV a ONV zakladané väčšinou podľa smer-

níc SNR za illegality v prevažnej miere hned uznaly najvyššiu právomoc SNR. Armáda bola do činnosti SNR začlenená už za illegality. SNR sa podriadila, bola však stále na slepú koľaj hnaná Londýnom, o čom viacej bude ďalej povedané. Tu iba toľko, že bez vedomia SNR a proti jej úmyslom bolo slovenské vojsko premenované na československé, vojaci boli sprisahaní k vernosti ČSR, Golian, ačkolvek bol nami určený veliteľom, podpisoval sa za veliteľa, ktorým mal byť podľa tajných zpráv z Londýna Viest, a pod. Toto všetko narobilo mnoho zlej krvi vo vojsku i [u] ostatného obyvateľstva. Londýn, ktorý bol od politických činiteľov po zlých skúsenostiah držaný v patričných medziach, voči vojakom choval sa úplne diktátorsky a bez znalosti pomerov rozhodne prikazoval a zakazoval niečo, s čím doma nikto nesúhlasil. Napr. Čatloš prešiel na našu stranu. Chcel nám pomôcť, ako vie. Svoju rozhlasovú reč z Bratislavu chcel napraviť rozhlasovou rečou z Bystrice. Všetci sme toto uvítali, lebo ešte niektoré posádky váhali. Špicli, samozrejme, Londýnu všetko oznámili a odtiaľ prišiel rozhodný zákaz, že za žiadnych okolností nesmie Čatloš verejne prehovoriť, lebo by nám [to] urobilo ľažkosti u spojencov a pod. SNR rozhodla napriek tomu, že [má] prehovoriť, no nedošlo k tomu, lebo medzitým bol Čatloš odvezený do SSSR.

Ďalšia sila, ktorá chcela byť republikou pre seba a bránila sa jednotnej revolučnej moci, boli partizáni, o čom neskoršie.

IV. Pomer Dr. Beneša a londýnskej vlády k povstaniu. S Londýnom maly podzemné styky občianske skupiny, o ktorých komunisti vedeli a boli informovaní. Londýn bol cez spojky (Švajčiarsko, Turecko) a asi od marca 1944 i cez vysielačku informovaný o slovenských veciach. Bol informovaný povrchne a na Londýne závislými ľuďmi. SNR niekoľko [razy] vážne vystríhala pred takýmito informáciami a podávala svoje návrhy, ale Dr. Beneš ich nebral na vedomie, lebo odporovaly jeho názorom na slovenské veci. Okrem toho Beneš neustále protežoval svojich služobníkov, ako napr. Šrobára, a bagatelizoval činnosť SNR. Ačkolvek sme mu oznámili, že je to pevné centrum odboja, obracal sa so svojimi zprávami a listami na „všechny skupiny“, pričom SNR bola takou skupinou pre Londýn ako napr. Šrobár alebo Kapinaj a pod. Niekoľko v listoch stálo: „dajte prečítať aj komunistom, v čom mal byť zvláštny prejav blahovôle. Preto via faciti prestali sme (SNR) Londýn informovať o našich úmysloch v podrobnostiach a zakázali sme vojakom veci konšpiračne krajne dôležité Londýnu oznamovať. Z vojenských kruhov robil si Londýn špionážnu ústredňu pre anglické orgány: oznámte všetko o nemeckých silách, vagónoch, železniciach, veciach a ľuďoch, všetko zprávy, ktoré zrejme prekračovali rámec čsl. záujmu. O ilegálnych skupinách sa dal Beneš cez svojich ľudí informovať. „Jeho“ ľudia mu dôverne sdelovali, že napr. Šrobár je obecne uznaná autorita, že komunisti sú rozbití na 8 frakcií, žerú sa medzi sebou a vôbec nič na Slovensku neznamenajú (a to vtedy, keď KSS bola najsilnejšia za celú ilegalitu), nehovoria ani o urážkach a klepoch, ako že Ursíny je tisovský kolaborant, Zaťko autonomista atď. Politické názory v listoch sdelované boli silne kritizované, o slovenskej otázke odmietané, nehovoria ani o Benešových proroctvách, ktoré sa staly povestne smiešnymi. Napr.

zač[iatkom] roku 1944 písal, že má pozitívne zprávy, že SSSR sa v najbližšej dobe dohodne s Mikolajczykom, že to Beneš podporuje a že to „naši spolupráci s dem[okratickým] Polskem (londýnskym) [sic!] jenom posílí“⁶⁰. Vojenské pro-roctvá Londýna boli pravidelne udalosťami vyvrátené. V pomere k Slovensku bolo vždy cítiť zlosť a mstivosť. Hovoriac o politických previnilcoch, Dr. Beneš neobyčajne trval zvlášť na Slovensku na „potrestání viníkov individuálních i kolektívnych (ludáky)“⁶¹, ako doslovne hovoril. Proste, keď bude sloboda, urobí on, Dr. Beneš, na Slovensku dokonalý poriadok. Že nám takáto malichernosť, intrigánstvo a mstivosť liezly na nervy vtedy, keď my sme sa zabývali prípravou veľkého boja, netreba vysvetľovať. Inokedy písal asi v tomto duchu: vydali sme výzvu k boju. Z domova, menovite z českých zemí (!) bola kritizovaná ako predčasná, preto meníme instrukce [sic!] a na vysvetlenie uvádzame, že výzvu sme vydali na nátlak Moskvy, ktorá žiada boj všetkých národov, a na nátlak našich komunistov, proti svojmu lepšiemu presvedčeniu atď. Cez svojich špičkov dal si robiť policajnú kartotéku ľudí z odboja, kde sa malo zisťovať, aký má tá a oná vedúca osoba názor na londýnsku vládu, na pomer Čechov a Slovákov, na londýnskú koalíciu atď. Otázky boli tak formulované, že keď boli predložené Novomeskému, aby ich zodpovedal, veľmi prosil, aby na všetkých asi 9 otázok dali Londýnu jedinú odpoveď: bozajte ma... Londýn, ktorý v opozičných kruhoch na Slov[ensku] nikdy nemal veľký vliv, pokazil mnoho v pomere slovensko-českom. Robil všetko možné, aby držal starú politiku, ľudí benešovský smýšľajúcich, a mal zrejmú, i keď nepovedanú, protislovenskú líniu. To sa doma cítilo. Do povstania Londýn trocha hecoval. Avšak to, ako sa choval Dr. Beneš a vláda počas povstania, vzbudilo všeobecné rozhorčenie. Ľudia počúvali už verejne a bez strachu rozhlas, a čo počuli? Že československá armáda statočne bojuje. A čo bola pravda? Že slovenská armáda a partizáni bojovali. Ani slova o SNR, ani slova [o] kom[unistickej] strane. Všetko podľa Londýna robilo dojem, že na Slovensku Londýn vyvolal, vedie boj, samozrejme za ciele vlády Dr. Beneša. Vo svojej reči zač[iatkom] septembra Dr. Beneš sklamal všetkých poslucháčov. V zemi povstanie. Čažká situácia. Denne stovky hrdinstva. Niečo, čo v slovenskej histórii nebolo. Ľudia s napäťim sledovali, čo povie prezident štátu tomuto bojujúcemu ľudu, čím ho vie povzbudiť, potešiť, oceniť. Povedal iba toľko, že všetko, čo sa deje na Slov[ensku], je jeho dielo, o tom vedel a to pripravoval. V jednej krčme, kde som zašiel reč počúvať, si ľudia odplúvali. Politické vedenie povstania počas celého povstania sa nevzalo na vedomie. Politický program povstania – okrem protinem[eckého] boja – samobytný národ ako rovný s rovným v n o v e j ČSR, nové sociálne usporiadanie a pod., ačkolvek bol Londýnu známy a denne oznamovaný, zostal nevyslovený. A pomoc západných spojencov? Niekoľko protitankových pušiek, 60 [sic!] anglo-amerických špiónov pod titulom misie. My sme skoro denne žiadali životne pre povstanie dôležité veci rázu poli-

⁶⁰ Podle smyslu doplnený uvozovky.

⁶¹ Taktéž.

tického, lebo vojenského, a dostávali sme z Londýna dotazy: Koľko nár[odných] soc[ialistov] je v SNR? Prečo nie sú nár[odní] soc[ialisti] v SNR? Či nevylučujeme zo spolupráce dôležité dem[okratické] skupiny? Prečo si osobuje SNR práva v boji robiť opatrenia, ktoré podľa ústavy patria iba na tisíce kilometrov sediacemu prezidentovi, o ktorého ústavnom nastolení sme veľmi pochybovali? „Na žádost slovenských kruhů“ poslal Dr. Beneš gen. Viesta na Slov[ensko], ačkolvek SNR nikdy nič podobného nežiadala a iné „slovenské kruhy“ neexistovaly. Ako mi dodatočne Golian povedal, Londýn vyzval vojenské vedenie, aby žiadali o Viesta. Vojaci bez vedomia SNR tak urobili. Odpoveď SNR bola, že nestojíme o Viesta, nech príde armáda (II. brigáda), a keď už Viest chce prísť, nech príde až s touto armádou. Londýn rozrýpaval armádu, ako len vedel. Z Londýna sme nedostali za povstania nič okrem výčitiek, intrik [sic!]. Niet divu, že telegramy medzi Londýnom a SNR neoplývaly srdečnosťou, i keď boly s našej strany vždy zdvorilé. Pomer bol krajne napäť, lebo sa lámaly v slovenskom povstani hlúpe fikcie a naivné ilúzie londýnskych činiteľov. Prišlo pozvanie do Londýna. Poslali sme Novomeského, Ursínyho a za vojakov Vesela. Aby ich misia mala dôraz, na mimoriadnom zasadnutí SNR jednomyselne bolo všetkými členmi prijaté jasné a nekompromisné slovenské stanovisko, ktoré mala delegácia tlmočiť. Ačkolvek delegácia prišla dosť skoro do Londýna, až po vojenskom krachu povstania vyhlásil Londýn zmenu svojho pomeru k Slovákom, ktorá zmena bola krajne žiadúca – a v oveľa jasnejšej formulácii – už v prvý deň povstania. Je to smutná kapitola. Dúfam, že sa zachovajú telegramy, ktoré Londýn bojujúcemu Slovensku posielal, aby malicherná úbohost' niektorých ľudí bola srovnana s heroizmom nášho vojaka a partizána.

V. Vojenský priebeh povstania. Zhruba tu boli 4 etapy: 1. strata Turca, Prievidze, 2. nemecký útok cez Vernár a skvelá obrana mjr. Stanka, 3. kritické boje pri Sv. Kríži, 4. všeobecný ústup po kapitolácii Maďarska, v dôsledku nemeckého štvorsmerového útoku z juhu. Prvé tri krízy boli prekonané, posledná zlomila slovenskej armáde krk. Oceňujúc vojsko, treba niektoré momenty vyzdvihnuť: a) vojsko sa skladalo z rezervistov a menejcených vojenských jednotiek, lebo vybrané zostali na východe. V dôsledku toho sa vojak musel ešte len učiť bojať, preto väčšinou nebojoval nijako zvlášť; b) dôstojníci boli školení v tisovsko-nemeckej škole, politicky málo vyspelí. Boli prípady krásneho a statočného chovania vojska a dôstojníkov, boli však aj prípady paniky, slabosti. Boj mjr. Stanka nad Vernárom, boj mjr. Vesela nad Lipt[ovskou] Osadou, boj vojska i partizánov pri Martine, boj pri Sv. Kríži, Čertovici – sú krásne kapitoly statočnosti i odvahy. Krach pri Zem[ianskych] Kostol'anoch (tvrdí sa, že zrada), strata Handlovej, [Liptovského Sv.] Mikuláša, [Dolného] Kubína si prípady menej chľubivé; c) vedenie armády sa vcelku neosvedčilo. Ani Golian, ani Viest. Obidvaja mäkkí, nerozhodní, bez vojenských skúseností. Vo výbere ľudí nie príliš šťastní; d) politické skupiny, ačkolvek vyvíjaly všemožnú materiálnu starosť o armádu, málo sa pomerne staraly o jej prevýchovu a politické preškolenie.

V armáde bola prevádzaná čistka na nátlak SNR, mnoho dôstojníkov bolo z armády vylúčených, mnoho i uväznených. Osvetová práca v armáde nemohla sa dostať z miesta pre nepochopenie vedúcich v armáde. Spolupráca armády s partizánskymi oddielami [sic!] bola vcelku biedna. Naopak, boli časté konflikty. Jednotky, ktoré prišly z SSSR, aspoň ich mnohí česki dôstojníci neboli nijako populárni, lebo arogantne ukazovali, že prišli zachrániť Slovákov, Slovensko, pred krachom, boly⁶² typom tej londýnskej politiky, ktorá zostala duševne v atmosfére v r. 1938.

Do maďarskej kapitulácie, i keď bola situácia chvíľami kritická, nebola nikdy zúfalá. Nepodarená Horthyho kapitulácia otvorila nás široký južný priestor Nemcom, ktorí začali nové nastúpenie na Zvolen (od Lučenca), na Hnúšťu, na Revúcu Muráň a Revúcu Tisovec. Nebolo vojsk, ktoré by tieto 4 nové fronty držali, lebo súčasne sa držal tlak na všetkých ostatných. Situácia sa zhoršovala deň odo dňa. Všetky nepriaznivé momenty boli na strane našich vojsk. Neustále zlé počasie zabráňovalo lietaniu a príchodu sov[ietskej] pomoci. Sov[ietske] ofenzívy sa spomalili. Druhá brigáda nebola príliš bojaschopná pre nedostatok munície. Armáda, ktorá dva mesiace vedie ústupové boje proti presile technickej, obklúčená je veľmi náhylná otrasmom. Až do vyprázdenia [Banskej] Bystrice nebolo znakov paniky, aspoň nie takej, ktorá by sa nedala zvládnut'. V poriadku sa odchádzalo i z [Banskej] Bystrice. A všetky nepriazne naraz rozvrátily v Strohorskej doline morálku armády.

VI. Politický priebeh povstania. Doplnená a preorganizovaná [sic!] SNR mala 50 členov, najprv 6, potom 8-členné predsedníctvo. Predsedníctvo bolo složené takto:

Predsedovia: K. Šmidke, Dr. V. Šrobárov.

Podpredsedovia: G. Husák, Dr. Lettrich, D. Ertl (soc[iálny] dem[okrat]), J. Ursíny, Novomeský, Ing. Styk. Zástupcov si menovali strany. Za kom[unistickú] stranu boli asi 2/3 členov SNR robotníci, za Dem[okratickú] stranu nebol v SNR ani jeden robotník alebo roľník.

Celá práca SNR odohrávala sa po 3 líniach:

a) Predsedníctvo vybavovalo všetky veci bežné, súrne, dôverné, vojenské, predsedníctvo stalo na čele plénu SNR a Sboru povereníkov. Najväčšia moc bola sústredená v rukách predsedníctva. Práve že to bol orgán malý, bol pružný a rýchly, ovšem dôležité veci predkladal plénu. Zasadal denne.

b) Plénum schádzalo sa najprv dva razy týždenne, potom raz. Vybavovalo veci zákonodarné a zásadné. Pravidlom boli interpelácie o naliehavých otázkach.

c) Sbor povereníkov (vláda) schádzal sa na praktické porady, dotýkajúce sa jednotlivých rezortov. Vládna moc bola v rukách predsedníctva, preto Sbor nebol orgán politický, ale odborný. Na čele rezortov boli často politicky nie príliš

⁶² Väta je transkribovaná presne podľa predlohy, kde autor textu prešel od pôvodného podmetu k druhému. Navzdory onomu „boly“ je problematické, zda nebyli myšleni dôstojníci, nikoli jednotky.

významní ľudia. Jednotlivé povereníctva rovnaly sa a maly kompetenciu jednotlivých ministerstiev. Ale Sbor nerovnal sa vláde, lebo jednotlivý povereník na základe poverenia predsedníctva viedol ten-ktorý rezort. V tomto bola istá slabosť Sboru, lebo potreba rýchleho rozhodovania vyžadovala sústredenie všetkej moci do akokoľvek predsedníctva.

Jednotlivé rezorty ministerstiev viedli:

vnútro	– G. Husák
finančie	– V. Paulíny
školstvo	– Dr. Lettrich
NO ⁶³	– pplk. Ferjenčík
justícia	– J. Šoltész
zdravotníctvo	– P. Fendt
pošta	– Dr. Ševčík
železnice	– Ing. Višňovský
ver[ejn]é práce	– Ing. Styk
soc[iál]na starostlivosť	– F. Kubač
hospodárstvo	– J. Ursíny

V každom povereníctve bol povereník a jeho zástupca, vždy z rozdielnej strany. Napr. povereník komunista, zástupca demokrat, a naopak. Táto inštitúcia zástupcov sa vôbec neosvedčila a bola príčinou mnohých nedorozumení medzi povereníkom a zástupcom. Už sa uvažovalo o jej zrušení. V národnej obrane na čele bol vojak-nepolitik a jeho dvomi zástupcami boli: za komunistickú stranu K. Šmidke až skoro do konca, potom pári dňi mjr. Dr. Rašla, za Dem[okratickú] stranu Dr. M. Styk.

Okrem toho cieľom sjednotenia vojenskej a partizánskej činnosti a urýchlenia jednania s SNR vytvorená bola tzv. Rada obrany, v ktorej boli 4 vojaci, 2 partizáni a 2 zástupcovia SNR. Sostavenie bolo takéto: predseda Golian, za SNR Šmidke a Zaťko, za vojakov šéf ge[nerálneho] št[ábu] mjr. Nosko, myslím, že Ferjenčík. Partizáni nemali stálych zástupcov, chodili na schôdze – pokial' viem – plk. Asmolov, R. Slánský, Veličko, Jegorov. Táto inštitúcia, v ktorej boli splnomocnení zástupcovia vojska, partizánov a politikov, mohla mať neobyčajný význam a mohla robiť akékoľvek opatrenia v prospech obrany. No, žiaľ nedosiahla veľkého rozvitia, pári razy sa sišla, no toho obratu, ktorý sa od jej ustavenia čakal, sa nedosiahlo. Nielen inštitúcia, ale aj ľudia majú svoj podiel na úspechu, či neúspechu. Inštitúcie sa menili a ľudia na miestach zostávali.

Politická spolupráca komunistov (sjednotených) s demokratmi nebola zlá. Miestami veľmi dobrá, miestami i zlá. Tí, ktorí sa poznali a pracovali už v ilegalite spolu, vychádzali dobre, inak konflikty prebleskovali, ovšem nie vážneho rázu. Vážnym bolo obsadenie funkcií a úradov Dem[okratickou] stranou. Či do SNR, či do ministerstiev dali demokrati všetko starých, za ČSR hodne kompro-

⁶³ Národná obrana.

mitovaných ľudí, väčšinou agrárnikov. Toto bolo hodne kritizované i v našich kruhoch, i v bezpartajnej verejnosti. Proste demokratická časť povstania bola obdobou starých čias. Prijímali sa do úradov mnohí býv[alí] agrárniči, ktorí sa za Tisovho režimu silne kompromitovali. V rámci Dem[okratickej] strany bolo mnoho frakcií a veľkej žranice. Tým, že táto „strana“ vznikla slepením mnohých skupín (asi 6–7), trenice neprestávaly a často mi hovorili vedúci ich ľudia, ako sú znechutnení osobníčkárstvom tzv. ich zaslúžilých ľudí. Šrobár, tzv. čestný predsedá, bol figúrkou bez iniciatívy, bez výkonnosti i bez autority. Ursíny – človek veľkých nárokov a malých osobných schopností. Najlepšia hlava bol Lettrich, ktorému však chýbala energia a tvrdosť, aby vedel držať tak rôznych ľudí pohromadé. Ideový program sa vymýšľal umele.

Vcelku však možno povedať, že sa sliali do Dem[okratickej] strany všetky skupiny okrem ľudákov a býv[alých] ľudákov, preto bolo treba s ňou počítať, pracovať, a že sa našej strane táto spoluhráča darila. Ovšem, každá iniciatíva vychádzala od kom[unistickej] strany. V každom úseku, v SNR, v rezortoch, v styku s Londýnom, čakalo sa na našu iniciatívu. Mnoho bolo poctívých ľudí a ochotných pracovať a obetovať, ale málo ľudí s vlastnou mienkou, úsudkom a iniciatívnosťou.

Istý rozruch priniesla vládna delegácia s Němcom, ktorá by bola nedbala aj vládnutu, videla však všade animozitu proti Londýnu, stiahla sa včas a celkom po turisticky svoju misiu plnila. Najslušnejší z delegácie bol Laušman, ktorý sa do práce tlačil a zostal s nami napriek všetkým ľažkostiam. Inak extra dojem nenechala.

Ked' sa blízily posledné kritické chvíle povstania, urobila SNR dve zásadné rozhodnutia: a) plénum preneslo celú právomoc SNR, t. j. jak pléna, tak i ministerstiev, výlučne na predsedníctvo, ktoré je oprávnené ku všetkým i zákonodarným opatreniam v prechodnej kritickej dobe. Opatrenia budú dodatočne schválené. b) S min[istrom] Němcom a za ním poslaní boli niektorí pracovníci, čiastočne z SNR, čiastočne nie, aby sa ujali práce na oslobodenom východe, kým tam neprídu členovia predsedníctva a SNR. Na čele tzv. Delegácie SNR sú Šrobár a Púll a členmi Falt'an, Vašečka, Šoltész, Zat'ko, Tvarožek, Štefánik. Veľa sme si od tejto delegácie nesľubovali. Myslené bolo na to, aby isté prípravné práce na oslobodenom východe započaly, kým sa riadne SNR bude znova konštituovať. K tejto delegácii sa mali pripojiť aj Novomeský a Ursíny, ktorí boli vtedy v Londýne. Všetci vedúci činitelia SNR a strán zostali s povstaním do poslednej chvíle, kvôli práci, kvôli morálke.

Členovia SNR rozišli sa k armáde a do svojich krajov, keďže ich funkciu prevzalo predsedníctvo. Kom[unistickí] členovia SNR všetci [i]šli do armády a k partizánom. Predsedníctvo išlo s vojenským vedením do Donoval, kde zostało do posledného momentu. Posledný deň, keď rozvrat bol zrejmý, dohodlo sa predsedníctvo, že sa členovia predsedníctva rozídu budú k partizánčeniu, lebo k podzemnej práci. Demokratickí členovia odišli čiastočne smerom Liptov, čiastočne Pohronie. Komunistickí tiahli spolu smerom Prašivá.

VII. Národné výbory. K zakladaniu n[árodných] v[ýborov] dané boly smernice v ilegalite. Kým SNR bola sostavená na parite z dôvodov praktických, pre NV a ONV bola jediná smernica: aby boly složené z poctivých protifašistov, ne-kompromitovaných ľudí, bez ohľadu na stranícku príslušnosť⁶⁴. To zn. NV a ONV nemaly byť a ani neboli skladané paritne s Demokr[atickou] str[anou], ale istou voľnou hrou lokálnych síl. Nedá sa povedať, že boly volené. V prvých dňoch povstania už boly ustavené najrôznejším spôsobom: dohodou strán, dohodou párov ľudí, verejnou schôdzou, alebo aj nadiktovaním niekoľkými ľuďmi. Celkovo však sa v NV odrážala nálada obyvateľstva a jeho složenie a možno povedať, že NV vo väčšine miest maly veľkú autoritu. Prevzaly na seba všetky možné úkoly, policajné, zásobovacie i vojenské, platenie platov štátnych zamestnancov a pod., a poctivo sa borili s nimi. Boly aj prehmaty, boly aj neporiadky. Vcelku sa dá povedať, že v NV a ONV bola väčšina komunistická, v niektorých okresoch s drtivou prevahou. To vyplývalo ale z toho, že naši členovia sa súčastnili podzemnej práce a už od začiatku mali všetko v rukách, kým tzv. demokrati sa v obciach iba pomaly zobúdzali.

SNR chystala zákonnú úpravu postavenia a kompetencie NV a ONV zhru- ba podľa moskovských smerníc. Najagilnejšími pracovníkmi boli – ako všade – i v NV komunisti, preto aj ich vliv bol rozhodujúci. Tento ľudový inštrument sa bezosporne osvedčil, poznámenať však treba, že má veľké sklonky k lokálnosti a partikularizmu, čo sa⁶⁴ často na prekážku centrálnym úkolom (u nás napr. zásobovacím, vojenským a pod.), je preto treba kontrolné orgány (ONV, SNR) náležite vybavit, aby výstrelky NV alebo zneužitia mohly zamedziť a odstrániť.

Ťažkým problémom je tiež voľba NV. Mnoho občanov je kompromitovaných, mnoho záladných. Staly sa nám prípady, že predseda Hlinkovej strany a gardy sami založili NV a ho viedli. Ďalej sú obce s miešaným obyvateľstvom – národnostne. Preto čistý dem[okratický] princíp je ťažko uplatniť.

VIII. Partizáni. Od jara 1944 veľmi činné boli skupiny na vých[odnom] Slovensku: slov[enská] skupina Kukorelliho, sovietska pplk. Stepanova a niektoré menšie. Menovite trate a cesty poškodzovaly. Od júla 1944 aktívne vystupuje skupina Veličko okolo Turč. Sv. Martina, Jegorov niečo neskoršie na Pohroní a niektoré menej známe a menej slávne skupiny, akých – slovenských – bolo v lete 1944 už hodne.

Pri započatí povstania partizánske skupiny sa nachádzaly na nami oslobodenom území, alebo na toto územie prešly, napr. veľký oddiel pplk. Stepanova až od Bardejova. V tom bola istá absurdnosť, lebo pre radový boj ich oddiely sa nehodili a potom v kľudnom povalovaní sa demoralizovaly. Ovšem najväčší hriech na partizánstve sa stal tým, že v prvých dňoch povstania kdekoľ mohol tvoriť a tvoril partizánsky oddiel, dostať, alebo si z vojenských skladov vzal zbrane a usadil sa v niektorom pohodlnom mieste na formovanie. Skupina Veličkova, ktorá má taký podiel na urýchlení povstania, bila sa statočne pri Vrútkach a Martine po tri

⁶⁴ Zrejmě „je/bolo často na prekážku“.

týždne spolu s vojskom. Aj niektoré iné statočne bojovaly. Tam, kde bolo solídne sov[ietske] velenie, bola disciplína a ako-tak mohli byť použití v celkovom rámci bojov. Ale nové skupiny, narýchlo pozháňané domácimi ľuďmi, alebo ruskými zajatcami, ktorí utiekli z nem[eckých] lágov, a mnohými podozrelými individuami, stali sa pliagou nielen partizánčenia, ale celého oslobodeného územia. Braly tieto skupiny autá, peniaze, šperky, tovar, všetko, čo chceli a v množstve, aké sa mu zapáčilo. Ich tábory boli často brlohmi ožranstva, prostitúcie. Hovorila mi jedna lekárka, že nemocnica je plná – pohlavne chorých „partizánok“. Ked' sme zakročovali proti takýmto skupinám, hrozilo sa nám zbraňami. Boli miesta, kde partizáni skutočne hrdinsky a krásne bojovali, alebo boli celé oddiely, ktoré proti Nemcom nevystrelili ani raz, zato domáce obyvateľstvo terorizovaly denne. Nálada obyvateľstva sa obracala proti partizánom. Chodili jednotlivci i delegácie si stážovať na prehmaty, obce si oddýchly, ked' partizáni od nich odišli. Celé kraje boli terorizované takýmito skupinami, robotníkom zvyšovali mzdy o 100% a pod., inde vybrali peniaze z podniku, inde vzali kone dedine, inde všetky autá, inde muníciu, ktorá bola vezená armáde na front atď. Mnoho ľudských životov padlo tiež zbytočne a márne.

Demokratická strana a vojsko sa ostro obracali proti partizánom a žiadaly spraviť poriadok. Komunisti kryli partizánov v zásade a snažili sa odstraňovať prehmaty v jednotlivostiach. Zrejmé bolo, že chýba autorita, ktorú by všetci partizáni rešpektovali. Jednoho človeka – Hladkij –, ktorý vystupoval z Veličkovo poverenia ako náčelník gen[erálneho] št[ábu] part[izánskych] odd[ielov] na Slov[ensku], sme dali zatvoriť, lebo bol to býv[alý] cársky dôstojník a emigrant od r. 1918. Ked' prišiel Šmidke z Moskvy, poverila ho SNR organizovaním partizánskeho štábu. Údajne mal mať v tom smere aj nejaké poverenie z Moskvy. Mne aspoň servíroval ako hotovú vec, že on taký štáb dá dohromady, preto som jeho poverenie v SNR presadil a všetci sa tešili, že sa poriadok zavedie. Jednal s Veličkom, Jegorovom a inými. Ked' prišiel z Kijeva pplk. Chrapkov a neskôr plk. Asmolov, dúfali sme, že sú tu autority sovietske, ktoré poriadok zavedú. Zlepšenie isté časom nastalo, ale poriadok nie. Väčšina skupín si aj nadálej robila, čo chcela. Štáb sa zorganizoval v dosť veľké telo, práce mal vyše hlavy, ale podstata veci zostala nezme[ne]jná: všetky part[izánske] oddiely boli na oslobodenom území, a len niektoré boli zasadnené do bojov. V partizánskom štábe pracoval aj posl[anec] Slánský. Ja o detailoch partizánskych vecí informovaný som nebol, lebo v strane a v SNR mal tieto veci Šmidke, preto iba denné pozorovanie môžem uviesť.

Po vyprázdnení [Banskej] Bystrice partizánsky štáb sa prestúhal do Turčekej, v údolí k Donovalom. Celý štáb (Asmolov, Slánský, Šmidke, Manica, Kuchta) išiel potom s vojskom smerom Prašivá.

V partizánčení na Slov[ensku] je veľmi mnoho krásnych a hrdinských kapiitol, ktoré obyvateľstvo sympatiami sprevádzalo. Počas povstania bolo však aj ohromné množstvo ľubovôle, nedisciplinovanosti a teroru, čo im značne poškodilo. Boli údajne také prípady, že v Nemcami obsadenom území – v poslednej

etape povstania – išlo obyvateľstvo žiadať Nemcov, aby ta[m] prišli, že nemôžu už vydržať pod partizánmi. Konkrétnie som počal taký prípad o Jegorovovej skupine v Turci, v tom Turci, kde celé obyvateľstvo sa tak krásne s nami chovalo. Ked' som hovoril s istým sov[ietskym] majorom z NKVD, sa ukrutno rozčuľoval nad postupom takýchto partizánov, tvrdil, že oznamí všetky [sic!]⁶⁵ na sovietske miesta a že sa hanbí za takých dôstojníkov. Vysvetliť sa takéto faktá dajú: partizáni sa chovali statočne v boji, v izolácii, v riziku. Ked' sa však dostali do pohodlného kurortu (Sliač, Kováčová, Donovaly, Špania Dolina atď.), kde mali všetko, čo im oči zažiadaly (ženy, alkohol, autá a všetko), nechcelo sa im do horšieho, a väčšinou nebolo nikoho, kto by im rozkaz dal, alebo splnenie rozkazu vynútil. Najlepším dôkazom tejto demoralizácie je, že pri krachu vojenskej časti povstania sa veľmi mnoho partizánskych oddielov prostredie rozbehlo. Ovšem povstaly nové, ktoré v ohni zase napravili čiastočne pokazenú reputáciu.

IX. Posledné dni povstania. Nedele 15. X. bola kritická pre povstanie. Horthyho kapitulácia mohla radikálne obrátiť naše položenie – práve tak k lepšiemu, ako k horšiemu. Mohli sa naše sily spojiť s ČA [Červenou armádou], mohli sme začať oslobozovať naše mestá. Cez Tri Duby išla maďarská delegácia do Moskvy. Vedeli sme o jej odchode i návrate. Cez anglickú vojenskú misiu bol dotaz na Viesta a SNR, ako by sme sa zachovali, keby maďarskí vojaci išli na naše územie, u nás sa chceli organizovať a pod. Proste kapitulácia sa čakala. Od 15. X. bolo jasné, že a) najslabšie chránený juh není už bezpečný, b) Nemci všetky sily vynakladajú, aby povstalecké územie rýchle zlikvidovali.

Nasledujúca nedele 22. X. bola ešte rušnejšia. Vývoj týždenných operácií donútil nás k ústupu na všetkých skoro úsekokoch, pohroma sa však blížila z juhu: stratená Revúca, Muráň, Tisovec, Hnúšťa, celý Gemer, ohrozené Brezno, odrezaný Stanek a rýchly postup Nemcov na Zvolen od Lovinobane. Pred obedom boli u mňa v byte porady o evakuácii Bystrice a príprave nových oblastí. Po obede porada s Němcom a Drtinom, ktorí sa rozhodli odísť nazpäť. Pred večerom predsedníctvo SNR: Viest a Golian oznamili, že centrálne územie Zvolen – [Banská] Bystrica – Brezno sa dlho udržať nedá, je treba rýchle pripraviť prechod do horských oblastí a ev[entuálne] na partizánenie. Schválený bol vojenský plán: vytvoria sa tri nové centrá, najprv súvislé, potom snáď izolované, ktoré samostatne boj povedú. Najväčšie v oblasti Veľkého a Malého Šurca, t. j. cest z [Banskej] Bystrice do Ružomberku a Martina (sídlo štábu Donovaly). Druhé centrum v Slovenskom Krušnohorí, oblasť vrchov Poľany a Vepora, medzi Detvou, Bystricou, Ľubietovou, Čiernym Balogom. Tretia oblasť v údolí Čertovice, t. j. medzi Mýtnou a Malužinou. Všetky zásoby a pod. majú sa do tých rajónov sústredit. Nič sa nevzdá dobrovoľne, o všetko budeme bojovať, menovite aj o Bystricu (!). SNR po vypočutí odborných mienok, menovite vraj tu boli aj nepovedané dôvody (neskoršie povedané – II. brigáda mala strelivo iba na jeden deň a prakticky

⁶⁵ Zrejmé „všetko“.

bola málo boja schopná), schválila vojenský plán s tým, že o Zvolen a Brezno ako kľúčové postavenia treba bojovať, tým viac, že štáb marš[ala] Koneva nás žiadal, aby sme letisko Tri Duby určite držali.

Začaly prípravy na evakuáciu. Likvidované boli úrady, ministerstvá, odvážané boli zásoby na spomenuté tri úseky, vlastne už len dva, lebo v tie dni Nemci už čertovickú cestu obsadili. V SNR, strane a všade sa robily dispozície s ľudmi: všetko prehodiť na bojové a vojenské pole. Vojsko však z juhu a východu ustupovalo príliš rýchle. Na východe nastala katastrofa Staňkových vojsk. Tento major mal skvelé jednotky v sile asi 2.500 mužov, s ktorými vyhnal Nemcov až k Popradu a Vondrišelu. Vybudoval tam mocné opevnenia a držal dve cesty k nášmu územiu: od Popradu a od Margecian. Naraz Nemci prenikli od Jelšavy, cez Revúcu, Muráň a obsadili prekvapujúce Červenú Skalu, kde mal Stanek jediné spojenie s centrom. Stanek podľa rozkazu nechal svoje opevnenia a stiahol sa cez hory na slobodné územia najprv s mužstvom a potom i časť delostrelectva. Nemci však prenikli cez Tisovec k Breznu a Stanek musel ďalšie desiatky kilometrov ustupovať, aby sa dostal z úplného obklúčenia. A tu sa stala jedna z podivností: Staňkovo vojsko, kde bola najlepšia disciplína celej armády, sa behom ústupu rozbehlo domov (medzi 21.–25. X.)⁶⁶ a Staňkovi zostalo iba 200–300 ľudí. V jeho oddieloch boli totiž chlapci z Horehronia (Telgárt, Šumiac, Heľpa a pod.), a keď vojsko ustupovalo z ich okolia a istá depresia nastúpila, prosté nocou utekali. Pri Tisovci došlo k prudkým bojom, pri ktorých sa Gemerania statočne zachovali. Keď padol Tisovec, nebolo už prekážky k Breznu, ani vojska. Viest stále váhal: mal hodniť časť II. brigády pred Brezno, kde sa postup snáď dal zastaviť, alebo mal všetko držať kvôli Zvolenu a Trom Dubom. Váhal tak dlho a šetril on i Přikryl II. brigádu tak dlho, až vlastne nikde do boja nezasiahla, nikde front vážnejšie nepodoprela (pri Sv. Kríži bola len malá časť brigády a asi ¾ domáceho vojska), celá prišla na Staré Hory a sdielala osud ostatného vojska. Nemci bombardovali Bystricu, narobili trocha paniky. Začali útočiť zo všetkých strán: od Sv. Kríža, od Podkriváňa, cez Detvu, na Brezno, cez Čertovicu, od Ružomberka na Liptovskú Osadu, od Hornej Štubne na Malý Šturec, cez Kremnické vrchy k Bystrici a od Kremnice ku Krížu.

Napriek kritickej situácii, napriek ústupu neprišlo ešte k chaosu a útek. Vojenský štáb a predsedníctvo SNR odchádzali z Bystrice vo štvrtok 25. X. Všetko išlo v poriadku. V kľudu. I v Bystrici i po ceste. Vojaci veselí, civilisti bez paniky. I po ceste cez Staré Hory sa dalo ešte chodiť. Keď som ten deň išiel ešte raz do Bystrice, táto bola už prázdna, vojská vidieť nebolo, miestami sa rabovalo (aj partizáni), obyvateľstvo sa schovávalo. Zariadol som četnícku pohotovosť v Bystrici a asi o 17. hod. som odišiel. Na Donovaly sa šlo už horšie, cesta zapchaná. Vojsko, a to ohromné množstvo, všetkých zbraní, veselé, stálo po celej ceste cez Ulmanku, Staré Hory až k Donovalom. V noci sa čakal zbytok, medzitým aj

⁶⁶ V pôdloze „21.–25. VIII.“.

zbytok II. brigády. Na Donovaloch som našiel Šmidkeho, Švermu, Slánského, Laušmana, Rašlu, Lettricha, Josku, V. Paulínyho, Ertla, Fillu, Styka a iných politických činiteľov, ako aj Viesta, Goliana, Nosku, Ferjenčíka a všetkých vyšších známych dôstojníkov štábu. Bol tam aj mjr. Studenský so svojimi ľuďmi od Koneva, anglická a americká misia a všetky rarity povstania. Neskoršie prišiel aj plk. Asmolov a celý partizánsky štáb. Prvý večer nálada nebola zlá. Všetko išlo – aspoň v reči – podľa plánu. Nebolo však riadneho spojenia a Viest nevedel skoro nič, čo sa deje na iných úsekoch. Nevedelo sa ani len toľko, čo je s Bystricou. Cez noc prišlo k prvým zmätkom. Dlhými pochodmi unavené vojská nemaly ubikácií a začaly sa rozširovať poplašné zprávy, že Nemci z tej a onej strany každú minútu budú tu. Nemci skutočne prelomili sa od Kremnice na Harmanec, a tak odrezali ústup z Malého Šurca, takže naraz dva fronty padly a Nemci sa dostali do tesnej blízkosti posledného útočišťa. Vojaci II. brigády v Bystrici vlámali sa do skladov alkoholov f[ir]my Steiner–Lövy a opití prišli na Staré Hory. Každý videl Nemcov na 5 krokov. Ráno na Donovaloch bola zpráva, že Nemci sa prelomili a sú za kopcom tesne nad hotelom. A do tejto nálady prišlo bombardovanie. Nemci bombardovali Donovaly, kde žiadne zvláštne škody neurobili, ale bombardovali Staré Hory, kde stály stovky vozov a tisíce ľudí na ceste. Prišlo k panike a masakru. I keď škody neboli tak katastrofálne, na náladu to pôsobilo zhoubne. My sme už nemali žiadne letectvo. Vo vojsku začalo všetko vriť. Začaly reči o odchode z údolia. Dopravný zmätok najvyššieho stupňa. Na jedinej úzkej ceste v obidvoch smeroch tisíce dopravných prostriedkov sa chceli pretlačiť.

Ten deň navštívilo predsedníctvo SNR Viesta: bol nervózny, slub chcel držať, ale zrejme nevedel ako. Mal som dojem, že sa bojí ísť medzi vojakov. Hovoril o rozkaze, ktorý chystá k armáde, že boj ide ďalej. Slaby človek, bolo mi ho úto. Navštívil som Ferjenčíka: čestný človek. Sám bol v dopravnom chaoe a na križovatke riadił dopravu. Kritizoval organizáciu. Žiadal som ho, aby držal aj ostatných, veľa nádejí [sic!] nedával. Prišiel Golian z rozviedky. Postavil stráže na vrch Zvolen nad hotel, keď prišiel na kontrolu, nebolo tam nikoho. V nálade slušnej, robil lepší dojem ako Viest. Sťažoval si na systém dvoch kohútov na smetišti (Viest a on), on nemá prakticky do veci čo hovoriť. Sťažoval si na Londýn. Prišiel i šéf gen[erálneho] št[ábu] plk. Nosko. Rozzúrený a otrávený. Nič sa nedá robiť, všetko je v rozklade. Človek osobne statočný, neschopný však zvládnúť komplikovanú situáciu. O vyhliadkach boja sa vyjadrovali všetci traja neurčite, jasné bolo jedno: potrebujeme najmenej dva dni, aby sme zvládli chaos, rozmiestnili voj[enské] skupiny, všetko uviedli do poriadku. Potom sa udržíme. Ak tie 2–3 dni mať nebudeme, nedá sa za nič ručiť. Agrárna časť predsedníctva SNR a od nás Ertl sa rozhodli, že odídu z Donovála. My sme s tým súhlasili, totiž strach väčšiny týchto demokratov o vlastný osud otravoval už aj vojakov, aj nás. My sme rozhodli ešte počkať vývoj situácie. Večer ešte raz s Viestom a potom v noci s Golianom. To sa už chodilo s automatmi na rameni i v hoteli. Istota nebola nikde. Nálada horšia, ale o rozchode vojska ešte nebola reč. Po polnoci prišli delegáti II. brigády oznamíť, že celé vojsko sa rozložilo, že II. brigáda bojovať

nebude, že sa rozdelila na skupiny a odchádza už túto noc do hôr. Chcú, aby Viest rozhodnutie schválil. Jeden z delegátov bol Gajdoš. Rozhodli sme sa aj my za toho stavu odísť ešte tej noci, zvlášť keď sa hotel začal rýchle od dôstojníkov vyprázdňovať. Asi o 5. ráno vyšli sme z hotelu: Šverma, Slánský, Šmidke, Laušman, Husák, syn Šmidkeho, Asmolov, partizánsky štáb a niekoľko našich súdruhov, aby sa vydali na cestu smerom Prašivá, kde bol partizánsky láger Jegorovov. Vtedy cestou sme sa dozvedeli, že Viest (a asi i Golian) svolali o 4. ráno všetkých štábnych dôstojníkov, oznámili im, že sa armáda rozkladá, že s ňou bojovať nemôžno, preto armádu rozpúšťajú, sprostújú ich povinnosti, a každý nech ide, kde vie a môže, alebo bojovať, alebo inde. O tom SNR, ačkolvek sme v tomže hoteli boli, nikto neupovedomil, nikto k schôdzke neprizval. Všetko utekalo z doliny Veľkého Šturca, všetko utekalo z Donovála. Skoro ráno 28. X. skončil vojensky organizovaný odpor armády a nastala strašná púšť [sic!]⁶⁷ v blate a snehu po končiaroch hôr. Tisíckrát počul človek od vojakov narážky na „deň slobody“. Zbytočne sa p. posl[anec] Uhlíř rozčuloval, že Slovensko nechce sláviť deň slobody. Na niektorých úsekokach išiel boj ďalej v inej forme. Gro [sic!] vojska však ako centrálné vedená armáda od 28. X. ráno nebojovalo.

X. Príčiny vojenskej porážky. Predovšetkým sú tu príčiny vonkajšie. Povstanie nevzniklo v momente pre nás priaznivom, jeho termín bol nám nanútený Nemcami a partizánmi. Ofenzíva marš[ala] Koneva, ktorá mala spojiť naše vojská so sovietskymi, zostala stať na Karpatoch. Počasie bolo tak mimoriadne zlé, že sovietska pomoc leteckou cestou bola zdržovaná, omedzená a oneskorená. Po niekoľko týždňov takmer ani jedno lietadlo nemohlo pristáť. Nepodarená maďarská kapitulácia otvorila poslednú časť oslobodeného územia nemeckým útokom. To sú najdôležitejšie vonkajšie nepriaznivé príčiny, z ktorých každá sama o sebe mohla znamenať pohromu, no vo vzájomnom spojení boly nad naše sily.

Nemálo je však i príčin vnútorných. Vylíčené boli už chyby, ktoré sa staly v prvé dni povstania a v dôsledku ktorých skrátené bolo povstanie čo do síl i územia. S armádou budovanou ako nacistický spojenec nemožno obratom ruky dobyjať revolučné víťazstvá. A prevýchova tejto armády, menovite dôstojníckeho sboru, išla veľmi pomaly. Technika slovenského vojska bola bezvýznamná oproti technike nastupujúcich Nemcov. Chýbaly tanky. Na začiatku a na konci letectvo, mínomety, protitankové zbrane a pod. Čo však podľa môjho názoru chýbalo najviac, to boli bojové skúsenosti vojakov a dôstojníkov a odvážne a schopné hlavné vojenské velenie. Na jednotlivých úsekokoch frontu väčšinou boli dôstojníci schopní, ale celkové vedenie operácií a širšia perspektíva postrádaly jednotného plánu a podriadovaly sa Nemcami vnučovanej defenzíve. Mäkkosť a možno povedať neschopnosť hlavného vojenského vedenia (i keby snáď za daných objektívnych okolností)⁶⁸ boli hlavnou príčinou úpadku disciplíny a menovite krachu posledných dní povstania.

⁶⁷ Bezpochyby správně „pút“.

⁶⁸ Véta v závorce je transkribovaná presně podle predlohy.

Londýn má ovšem na tomto stave svoj riadny podiel, lebo jednak si vojenské veci pre seba vyhradil, jednak zmena vojenského vedenia by sa nebola obišla bez roztržky s Londýnom, lebo vojsko bola posledná bašta, kde má Londýn aké-také pozície. Slovenská národná rada si tohto stavu bola vedomá a nechcela komplikovať už dosť ťažkú situáciu.

I práca komunistickej strany v armáde v srovnaní s úkolom armády v povstaní bola nepatrňa. Komunistická strana všade zdôrazňovala a preferovala partizánske oddiely, a i keď na armádu nezabúdala, zaslúženú pozornosť jej nevenovala. Armáda bola 10 až 15krát silnejšia než partizánske oddiely a možno povedať, že od prvého septembra do konca októbra niesla na svojich bedrách asi 80%, ak nie viac, bojových úkolov. Mala byť preto práca KSS v armáde ďaleko väčšia a ďaleko pozornejšia.

XI. Po povstani. 28. X. dali sa na pochod do masívu Prašivej a Ďumbiera tisíce vojakov, dôstojníkov aj civilov. Turistická cesta pokrytá blatom bola preplnená vojakmi, koňmi a neskoršie pozahadzovanými zbraňami. Podľa môjho odhadu asi 15–20 tisíc vojakov dalo sa do týchto hôr s cielom dostať sa domov, niekde sa schovať a menšia časť s úmyslom bojovať. Cestou boli sme svedkami, ako niektoré jednotky išli disciplinované so svojím veliteľom, a zrejme s bojovým programom, inde ako nahodilé húfy vojakov maly jediný cel, shodiť si vojnu s krku. Podľa nemeckých zpráv asi 15 tisíc vojakov a dôstojníkov Nemci zajali. Túto cifru neviem kontrolovať, viem však, že bolo zajatých mnoho. Väčšina vojakov poskrývala sa v dedinách a ušla domov. Menšia časť ostala v horách a bojujú partizánsky. Z partizánskych oddielov mnohé sa rozpadly, niektoré sa premiestnily [sic!] a nové vznikaly.

Stredné Slovensko bolo silne poškodené a zničené. Mosty, cesty, železnice, telefony a pod. nefungovaly. Obyvateľstvo dostalo sa do vojnovej situácie. Sám som prešiel asi desať dní po porážke cez územie od Brezna až po Ban[skú] Štiavnicu a mohol som pozorovať náladu obyvateľstva: neveselá, ale statočná. Neboly prípady denunciácie. Ľudia pomáhali neobyčajne obetavo vojakom a partizánom v ukrývaní, v preobliekaní do civilu a v zásobovaní. Ranení boli nosení do dedín a tam opatruvaní a liečení. Istá solidarita zachvátila všetky vrstvy. Možno povedať, že sa obyvateľstvo po povstani chovalo veľmi pekne. Boj dlho ešte neprestal pod Poľanou a Veporom, celý Tisovec bol v horách, na Horehroní držaly vojensko-partizánske skupiny celé dediny, veľmi agilná bola part[izánska] skupina okolo Detvy a hodne práce Nemcom spôsobili partizáni v okolí Bánoviec, Prievidze, Topoľčian. Na západnom Slovensku budované boly partizánske skupiny a denne prichádzalo k sabotážam. Boj proste pokračoval v zmenšenom merítku a za horších podmienok. Národ sa necítil porazeným, vedel, že jeho definitívne oslobodenie je veľmi blízke, vedel tiež však, že pre svoje oslobodenie sám dosť urobil. I tí gardisti a ľudáci veľmi váhavo svoje funkcie opäť preberali a chovali sa vo väčšine mierne a snažili sa mnohé veci zamaskovať. Nebolo porážky a nebolo víťazstva na Slovensku. Nemci boj s partizánmi neskončili a už boli odvolaní na úseky k Michalovciam a Šahám. Pokusy mobilizovať Slovákov rozmnožili tiež bojové skupiny.

XII. Bilancia povstania. Politicky možno povstanie hodnotiť iba kladne. Tak si to uvedomovala aj väčšina ľudí. Slovenský národ bojoval súčasne proti Hitlerovi, Tisovi i Benešovi a vybojoval si postavenie samobytného národa, za ktorého [sic!] nikdy iný nebude môcť hovoriť.

Po stránke vojenskej mohly byť výkony lepšie. I pokračovanie po 28. X. mohlo byť úspešnejšie. Celkove však i vojak i partizán statočne sa držali a v tiažkých podmienkach bojovala sa vlastne učili.

Z hľadiska medzinárodného Slovensko sa jasne primklo k pokrokovej a protifašistickej skupine a svoje sympatie k SSSR pri každej príležitosti búrlivo prejavilo.

5. 2. 1945

Dr. G. Husák

Národní archiv, f. KSCČ – Ústřední výbor, Klement Gottwald (100/24), svazek 173, archivní jednotka 1538, list 221–249.

***Slovakia from the Munich of 1938 to the defeat
of the Uprising through the eyes of Gustáv Husák***

Editor: VILÉM PREČAN

This is a series of two synthetic evaluation reports, the first of which was dated by G. Husák as 07/07/1944 and delivered directly to K. Gottwald in Moscow by K. Šmidke. The other report was written by Husák during his stay in Moscow to address the immediate needs of the senior officials of the Czechoslovak Communist Party in Moscow; this report was dated (completed) as 05/02/1945.

NÁVRH ZÁKONA O ZEMSKÉM ZŘÍZENÍ Z LÉTA 1990

JAN RYCHLÍK

V souvislosti se státoprávními jednáními v letech 1990-1992 se znovu objevila otázka postavení Moravy a zemského uspořádání Československa. Věc nebyla nijak nová: zrušení zemí v roce 1948 a jejich nahrazení kraji s platností od 1. ledna 1949¹ nesla řada Moravanů velmi těžce, protože v minulosti Morava vždy tvořila svébytnou státoprávní jednotku. Pokusy o prosazení zemského zřízení se objevily už v roce 1968. Jejich hlavním mluvčím se stal Jihomoravský krajský národní výbor, dále Společnost pro Moravu a Slezsko (SMS) Boleslava Bártý. Původně alternativou k prosazované dvojfederaci měla být trojfederace,² ale to slovenská strana jednoznačně odmítala jako pokus o českou majorizaci.³ Poté, co se neuspěl pokus o trojfederaci, měla být otázka Moravy a zemského zřízení řešena v rámci České republiky jako poslední alternativa, hodnocená jako nejméně vhodná. Tuto myšlenku podporoval i nový tajemník krajského výboru KSC v Brně Jaroslav Šabata a někteří pracovníci a poslanci Jihomoravského krajského národního výboru.⁴ Nástup normalizace samozřejmě všechny tyto plány na dvacet let pohřbil.

Po listopadu 1989 se situace do značné míry opakovala. Již v prosinci 1989 byla obnovena Společnost pro Moravu a Slezsko (SMS) Boleslava Bártý. V únoru 1990 se v Brně a v Olomouci konala shromáždění požadující rehabilitaci zvláštního postavení Moravy s následnými debatami a diskusemi s veřejností.⁵ Sněm SMS, který se sešel 1. dubna 1990 v Kroměříži, se rozhodl utvořit novou organizaci s názvem „Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko“ (HSD-SMS) a vystoupit samostatně ve volbách.⁶ Sněm zároveň přijal zvláštní deklaraci požadující vytvoření samosprávných celků „tj. zemí Čech, Moravy se Slezskem a Slovenska (s jejich národními či etnickými spolnostmi), sjednocených ve společný československý stát na spolkovém principu“.⁷

¹ Zákon č. 280/1948 Sb.

² Blíže GONĚC, V.: K jihomoravským projektům federalizace. O širším ideovém a politickém pozadí návrhů tzv. trializace. In *Pokus o reformu v roce 1968. Historicko-politologické pohlady*. Banská Bystrica 1999. s. 166 – 179.

³ K tomu viz podrobněji: KUBEŠ, V.: *A chtěl bych to všechno znova*. Brno 1994, s. 130.

⁴ Moravský zemský archiv Brno (MZA), f. KV KSČ, i. č. 6, k. 7, fasc. 597/3 – rezoluce krajské konference KSČ 6. – 7. 7. 1968.

⁵ RYCHLÍK, J.: *Rozdělení Československa 1989 – 1992*. Praha 2012, s. 197.

⁶ Informační bulletin SMS, č. 3, s. 1.

⁷ Moravskoslezská deklarace, s. 1.

Zástupci HSD-SMS jednali již 2. dubna 1990 v Bratislavě se členem sekretariátu Verejnosti proti násiliu (VPN) Jurajem Flámkem a představitelem Kresťansko-demokratického hnutí (KD) Dr. P. Šulkou o možné spolupráci. Šulka rozhodně vyvrátil tvrzení, že KDH je proti samosprávě Moravy, avšak vyhradil si tři týdny na definitivní odpověď.⁸ K bližší spolupráci nedošlo.

Vztah české společnosti k moravské otázce byl většinou negativní – Češi z Čech většinou neviděli důvod, proč by Morava měla mít nějaké zvláštní postavení, ti obyvatelé Moravy, kteří se považovali za Čechy, neměli zpravidla námítky proti návrhům na návrat k zemskému zřízení, ale celou věc chápali čistě jako záležitost organizace státní správy a samosprávy. Myšlenky HSD-SMS podporovali občané žijící na Moravě mající silné moravské zemské cítění, anebo ti, kteří se považovali za Moravany v národním smyslu, tedy za národ odlišný od Čechů. Slovenský postoj byl komplikovanější. Návrhy na trojfederaci, spolkové uspořádání apod. všechny slovenské politické směry zásadně odmítaly jako pokus o českou majorizaci Slováků ve společném státě. Na druhé straně ale právě slovenští separatisté často rozlišovali Moravany od Čechů a objevovala se u nich občas představa, že Moravané mají větší pochopení pro slovenské požadavky. Tento názor byl starého data. Exilový neoludácký historik František Vnuk, který v letech 1946-1948 studoval v Ostravě, např. tvrdí, že moravští studenti při diskusích o válečném slovenském státu nevystupovali tak nekompromisně jako studenti čeští.⁹ Separatistická Slovenská národná strana (SNS) měla k HSD-SMS rovněž dvouznačný vztah: na jedné straně je považovala za nástroj k oslabení českých státoprávních postojů vládních stran, na druhé straně je odmítala a považovaly někdy dokonce za nejurputnější zastánce společného státu. Například tehdejší tajemník poslaneckého klubu SNS ve Federálním shromáždění Jozef Šedovič o tom později řekl: „Pre nás boli [moravisté] nepoužiteľní, lebo moravské iniciatívy trvali na spolkovom usporiadani a patrili k najhorlivejším obhajcom spoločného štátu.“¹⁰ Obecně ale možno říci, že slovenští politici nebyli proti zemskému uspořádání, pokud by se týkalo jen České republiky.

HSD-SMS v červnových volbách roku 1990 celkem uspělo a dostalo se jak do ČNR, tak i do FS. Získalo celkem 7,89% a 9 mandátů při volbách do Sněmovny lidu,¹¹ 9,10% a 7 mandátů při volbách do Sněmovny národů¹² a 10,03% hlasů při volbách do České národní rady.¹³ HSD-SMS uzavřelo dohodu s OF a vstoupilo do české vlády Petra Pitharta, kde získalo křeslo předsedu Výboru lidové

⁸ Moravia, *Informační zpravodaj SMS*, 4. 4. 1990 (č. 4), s. 3.

⁹ REPKA, V.: *Rozhovory z dialky*. Martin 2000, s. 233.

¹⁰ Rozhovor s Jozefem Šedovičem v Nitře 9. 4. 2001.

¹¹ http://cs.wikipedia.org/wiki/Volby_do_Sn%C4%9Bmovny_lidu_Feder%C3%A1ln%C3%A9ho_shrom%C3%A1rov%C3%A1n%C5%AF

¹² http://cs.wikipedia.org/wiki/Volby_do_Sn%C4%9Bmovny_n%C3%A1rod%C5%AF_Feder%C3%A1ln%C3%A9ho_shrom%C3%A1rov%C3%A1n%C5%AF

¹³ http://cs.wikipedia.org/wiki/Volby_do_%C4%8Cesk%C3%A9ho_n%C3%A1rodn%C3%ADho_v%C3%A1zy_1990

kontroly, přejmenované pak na ministerstvo kontroly. Ministrem se stal Bohumil Tichý.¹⁴ HSD-SMS se potom pokoušela prosadit zemské zřízení po dvou liniích: jednak zákonem Federálního shromáždění, jednak zákonem České národní rady. Dne 18. července 1990 projednávalo Federální shromáždění na své 5. schůzi návrh ústavního zákona o zkrácení volebního období národních výborů. Skutečným smyslem ústavního zákona ve skutečnosti nebylo jen volební období zkrátit, ale národní výbory vůbec zrušit. Do budoucna se počítalo s tím, že dosavadní krajské národní výbory budou zrušeny bez nahradu a na úrovni okresů bude zachována státní správa v podobě okresních úřadů. Základem samosprávy se měla stát obec. Boleslav Bárta jako poslanec Sněmovny lidu se odvolal na usnesení Federálního shromáždění o obnovení zemské samosprávy z 9. května 1990 a obdobné usnesení České národní rady z 15. května 1990, a navrhl, aby v rámci organizace samosprávy byly místo krajů obnoveny země. V tomto smyslu podal pozměňovací návrh,¹⁵ který ale nebyl přijat a ústavní zákon byl přijat v původně navrhovaném znění.¹⁶

Česká národní rada na svém zasedání 2.- 3. července 1990 přijala následující usnesení: „Česká národní rada konstatuje, že zrušení zemského zřízení poškodilo jak zemi Českou, tak zemi Moravskoslezskou. Plná rehabilitace zemského zřízení na základě samosprávného principu bude definitivně řešena novou Ústavou České republiky. Ještě před tím však bude možné upravit pomocí právních předpisů České národní rady takové vnitřní území členění, které bude toto definitivní řešení předjímat. Proto si Česká národní rada vyhrazuje právo rozhodovat o těchto otázkách a vyzývá [občany] České republiky k aktivní součinnosti při zmíněných opatřeních.“¹⁷ Na základě tohoto usnesení začal tým odborníků HSD-SMS připravovat návrh zákona o zemském zřízení. Návrh zákona byl nejprve zveřejněn v podobě tezí v informačním *Bulletinu* HSD-SMS č. 5 a potom s datem 20. srpna 1990 v *Bulletinu* č. 6, kde byl již doveden do paragrafovaného znění.

Ze soupisu tisků návrhů zákonů České národní rady vyplývá, že text návrhu zákona o zemském zřízení nakonec podán nebyl. Těžko říci proč. Na jaře 1991 HSD-SMS přešlo do opozice. Při schůzce zástupců moravských politických stran a hnutí jednajících v Brně počátkem února 1991 o přípravě moravsko-slezské ústavy bylo rozhodnuto znova navázat spojení s vhodnými politickými subjekty v Čechách i na Slovensku.¹⁸ HSD-SMS se zúčastnilo jednání politických stran o státoprávním uspořádání v Budmericích 31. května 1991. Zde náhle zemřel na infarkt předseda hnutí Boleslav Bárta. Jeho nástupcem se stal Jan Kryčer. Ten

¹⁴ ČAPKA, F.: *Dějiny zemí koruny české*. Praha 1999, s. 923.

¹⁵ AP ČR, f. FS 1990 – 1992, stenoprotokol o 5. společné schůzi SL a SN, <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/005schuz/s005003.htm>

¹⁶ Ústav. zák. č. 294/1990 Sb.,

¹⁷ AP ČR, f. ČNR, VI. volební období, 2. schůze ČNR, usnesení č. 15 – <http://www.psp/eknih/1990cnr/usneseni/u0015.htm>

¹⁸ *Národná obroda*, 12. 2. 1991, s. 1.

vytvořil Moravsko-slezskou radu, která se měla stát vrcholným orgánem a partnerem pro jednání o státoprávním postavení Moravy. Kryčer ale nebyl schopen udržet jednotu hnutí, které se rozštěpilo na dvě frakce označované jako HSD-SMS I a HSD-SMS II.¹⁹

Na jaře 1991 došlo k rozkolu ve VPN a následné změně ve funkci premiéra slovenské vlády, kde Vladimíra Mečiara nahradil Ján Čarnogurský z KDH. Mečiar založil platformu „*Za demokratické Slovensko*“ a později „*Hnutie za demokratické Slovensko*“ (HZDS), které usilovalo o přeměnu Československa v konfederaci. HZDS se pokusilo navázat spolupráci s HSD-SMS. 4. října 1991 vyjednávala delegace HZDS vedená místopředsedou Milanem Kňažkem v Brně s předsedou HSD-SMS Janem Kryčerem. HZDS uznalo nedávno vytvořenou Moravsko-slezskou radu za politický subjekt reprezentující Moravu a Slezsko a slíbilo, že bude prosazovat její účast na slovensko-českých jednáních.²⁰ Na základě setkání Kryčera s Kňažkem se uskutečnilo v Praze neoficiální jednání o společném postupu HZDS a HSD-SMS ve Federálním shromáždění. Vladimír Mečiar se přímo nezúčastnil, ale pověřil vyjednáváním Ivana Laluhu. Za HSD-SMS se zúčastnili poslanci FS Alena Ovčačíková a Vladimír Váňa. Podle Aleeny Ovčačíkové se HZDS snažilo získat podporu poslance HSD-SMS pro svou myšlenku konfederace a na oplátku nabízelo pomoc při prosazení zvláštního postavení Moravy. Je ovšem sporné, do jaké míry byla ze strany HZDS celá věc míněna vážně. K žádné konkrétní spolupráci nakonec nedošlo.²¹ HZDS bylo ostatně v té době v opozici a nevedlo tedy přímo žádná jednání s vládou České republiky, takže jakákoli užší spolupráce přicházela v úvahu až po nových volbách.

Moravská otázka se znova dostala do FS v souvislosti se schválením ústavního zákona o referendu, které mělo rozhodnout o dalším osudu Československa. Tento dobré míněný nápad ale ztroskotal na marných pokusech poslanců zformulovat příslušnou otázku pro voliče. 13. listopadu 1991 podala poslankyně Alena Ovčačíková za poslanecký klub HSD-SMS II. návrh, aby byli voliči v samostatné otázce dotázáni, zda jsou „pro vícečlenný společný stát tvořený nejméně třemi samosprávnými a rovnoprávnými subjekty při respektování historických hranic jednotlivých zemí před jejich zrušením dne 1. 1. 1949“.²² Jak se dalo čekat, jak česká, tak i slovenská většina návrh zamítla. Otázku pro referendum o zachování společného státu se zformulovat nepodařilo a referendum vypsáno nebylo; tím se i otázka plebiscitního hlasování o postavení Moravy stala bezpředmětnou.

Na české politické scéně se občas objevovaly pokusy získat hlasy voličů

¹⁹ RYCHLÍK, J. *Rozdělení Československa*, s. 199.

²⁰ Osobní archiv Aleny Ovčačíkové, kopie faxu s návrhem komuniké z jednání z 4. 10. 1991.

²¹ Tyto informace mně poskytla Alena Ovčačíková při rozhovoru 2. 2. 2001. Podle jejího tvrzení jednal Jan Kryčer bez souhlasu vedení HSD-SMS. Vedle Ivana Laluhy se jednání zúčastnili ještě asi čtyři poslanci HZDS, avšak jejich jména si již konkrétně nepamatuje. A. Ovčačíková rovněž nebyla schopna uvést přesné datum jednání.

²² AP ČR, f. FS, VI. volební období, stenoprotokol o 18. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů FS dne 13. 11. 1991, <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/sln/slenprot/018schuz/s018106.htm>

HSD-SMS zejména u Občanského hnutí Jiřího Dienstbiera staršího.²³ Obdobné pokusy se objevily u Československé sociální demokracie (ČSSD). Ve vztahu ke slovenské vládní reprezentaci (VPN-DS-KDH) pak česká strana činila i opatrné a nesmělé pokusy řešit státoprávní uspořádání na územním a občanském, nikoliv národním principu. I slovenské federalistické strany ale žádaly, aby otázka Moravy nebyla zatahována do česko-slovenských jednání. Nakonec se moravská otázka na česko-slovenská jednání vůbec nedostala.

Volby 5. – 6. června 1992 znamenaly úpadek HSD-SMS, které se nedostalo do Federálního shromáždění. Ve volbách do České národní rady HSD-SMS získalo 5,87% hlasů a 14 mandátů.²⁴ Na půdě České národní rady se také znovu hovořilo o zemském zřízení. 16. prosince 1992 ČNR jednala o ústavě České republiky a poslanec Jiří Drápela z Liberálně-sociální unie podal návrh na zavedení zemského zřízení, který podpořili poslanci HSD-SMS. Návrh opět neuspěl.

Návrh zákona o zemském zřízení z léta 1990 je zajímavým dokumentem své doby. Při podrobnějším zkoumaní ovšem zjistíme, že jde o návrh po formální stránce nedokonalý a nedopracovaný, což je možná pravý důvod, proč nebyl nakonec předložen v České národní radě k projednání. Dokument přinášíme v původní podobě tak, jak byl publikován v Informačním bulletinu HSD-SMS. Tyto cyklostylované bulletiny byly určeny pro členy HSD-SMS a poslance. Text přinášíme bez úprav, včetně chyb v interpunkci.

Dokument

Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko
Informační Bulletin č. 6, Měnínská 4, 602 00 Brno, tel. 257 85, číslo účtu 58638-621, IČO 530859

Návrh zákona o zemském zřízení
podaný Hnutím za samosprávnou demokracii – Společnosti pro Moravu a Slezsko

Vážení přátelé,
dostává se Vám do rukou návrh zákona o zemském zřízení, který připravili k projednání a ke schválení v České národní radě poslanci Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnosti pro Moravu a Slezsko, kteří zastupují Vaše zájmy ve Federálním shromáždění a v České národní radě.

Návrh zákona vychází z koncepce publikované ve stručném nástinu v našem

²³ Hanácké noviny, 10. 4. 1991.

²⁴ http://cs.wikipedia.org/wiki/Volby_do_%C4%8Cesk%C3%A9_n%C3%A1rodn%C3%AD_rady_1992

Bulletinu čís. 5.²⁵ Na jeho tvorbě se kromě poslanců podílela také řada odborníků z ústavního a správního práva, a to jak z praxe, tak z právnické fakulty Masarykovy university v Brně (např. doc. dr. Kroupa, CSc., děkan právnické fakulty MU).

Jedná se o první krok našeho státoprávního programu, který by měl být schválen Českou národní radou ještě do komunálních voleb a od 1. 1. 1991 by měl být uveden do praxe. Má zabezpečit samosprávné a samofinancující se postavení obcí a zemí v České republice, z čehož vyplývá podstatně větší rovnoprávnost občanů Moravy a Slezska, než tomu bylo dosud.

Tento první krok je předpokladem, abychom mohli vyvinout úsilí k realizaci druhého kroku, představujícího dosažení našeho konečného státoprávního cíle, jímž zůstává Československá spolková republika pro svorné soužití jejích občanů.

Věřím, že návrh zákona o zemském zřízení se setká s Vaším porozuměním a že najdete vhodné způsoby, jak podpořit Českou národní radu (Sněmovní ulice 4, Praha 1), aby jej co nejdříve schválila.

Poslancům České národní rady, ani těm, co jsou spíše pro centralistickobyrokratické řešení, jistě nebude Vaše přání lhostejné.

Doc. dr. Boleslav Bárta, CSc.
předseda
Hnutí za samosprávnou demokracii
Společnost pro Moravu a Slezsko

V Brně dne 28. VIII. 1990

Zásady návrhu zákona o zemském zřízení

(Iniciativní návrh klubu poslanců za Hnutí za samosprávnou demokracii - společnost pro Moravu a Slezsko, předložený předsedou klubu, poslancem ČNR Janem Kadlecem).

1. Vývojové tendence v Evropě v otázkách státoprávních.

Ve vyspělých státech Evropy jsme v současné době svědky existence dvou vzájemně se doplňujících tendencí. Prvou je tendence k nadstátní evropské integraci, druhou, s ní v opačném pólu spojenou, je rozvoj dosavadních a obnovování někdejších nižších státoprávních celků v rámci jednotlivých států, tj. kulturně, historicky, geograficko-ekonomicky či jinak jednotně charakterizovaných zemí.

První tendence je charakterizována snahou o překonání úzce nacionálních zájmů, potřebou úzké nadstátní kooperace a koordinace a společenského nadstátního podnikání.

²⁵ Tento bulletin se nepodařilo opatřit.

Druhá tendence je charakterizována snahou uchovat si respektive obnovit v procesech evropské integrace vědomí vlastní identity, vlastních kořenů ve vztahu k pospolitosti obce a k pospolitosti země, k nimž náleží. Tato druhá tendence je vyjadřována snahou po samosprávě obcí a samosprávě zemí.

Jedna tendence bez druhé ztrácí smysl, a brzdit některou z nich znamená ztrátu pro občany i stát.

V Evropě spontánně vznikly a vznikají organizace reprezentující a prosazující obě tendenze. Obnova samosprávy původních zemí s vlastní zemskou ústavou, s vlastním zemským sněmem a vlastní zemskou vládou se stává podmínkou pro evropskou integraci států a pro přijetí do evropského domu. Tak podmínkou sjednocení NDR se Spolkovou republikou Německo, byla státoprávní proměna NDR na pět původních historických zemí (Meklenburško, Sasko – Anhaltsko, Braniborsko, Sasko a Durynsko), znova obnovených zákonem Lidové sněmovny NDR ve druhé polovině července tohoto roku.²⁶ Podobný proces se rozvíjí i v tak centralisticky řízených státech, jakými jsou Francie a Španělsko. Méně je známo, že i Itálie má šest zemí, které mají autonomní statut, parlament a vládu.

V rámci zemského zřízení je v některých státech přiznán charakter země i městu. Tak ve Spolkové republice Německo (10 zemí) se to týká Hamburgu a Brém, a v Rakousku (9 zemí) hlavního města Vídně. Analogicky by mělo být řešeno v České republice i postavení Prahy. Tím spíše je pak na místě, aby byly u nás obnoveny na samosprávné úrovni takové geografické celky se staletou osobitou historickou a kulturní tradicí, jakými jsou Čechy a Morava se Slezskem.

Jsou to obdobné územní celky, jako jsou staletým a hospodářským vývojem vytvořené země v Rakousku a ve Spolkové republice Německo. Právě země těchto států, s nimiž mají země České republiky ve své státoprávní historii mnoho společného, jsou pro nás pobídkou, abychom také obnovením svébytnosti Čech a Moravy se Slezskem připravili Československo na vstup do evropského domu.

2. Tradice zemského zřízení v česky mluvících zemích v kontextu české národní přítomnosti a budoucnosti.

Počínaje rokem 1182 od vzniku Markrabství moravského, existovaly vedle sebe Čechy a Morava jako svébytné, územně správní celky, ať již to bylo za středověkého centralizovaného království nebo za dobu stavovského českého státu federativního charakteru v podobě zemí České koruny až do zrušení zemského zřízení komunistickou totalitní mocí 1. ledna 1949.

Odsouzením tohoto totalitního aktu v usnesení ČNR ze dne 15. 5. 1990, provedené ve shodě s usnesením Federálního shromáždění ČSFR ze dne 9. května 1990 o obnovení samosprávy Země moravsko-slezské, vytvořila ČNR důležitý předpoklad pro zrychljený návrat k zemskému zřízení pro česky mluvící země.

Tento návrat na moderní samosprávné úrovni je naléhavý z těchto důvodů:

²⁶ 1990.

- a) jde o opatření preventivně působící proti zvednutí ostré nacionální vlny na Moravě a ve Slezsku jako reakci Moravanů a Slezanů na nedostatek citlivosti ze strany centrálních orgánů vůči jejich snahám o samosprávu Země moravskoslezské a vůči jejich vědomí alespoň zemské identity. Pro tuto vlnu existuje příznivé sociálně psychologické podhoubí.

Podle vědeckého výzkumu z počátku tohoto roku se na historickém území Moravy a Slezska považuje 88,3% obyvatel za Moravany. Za Slezany se považuje 37% obyvatel Slezska, za Čechy 3,4%. Z těch, kteří se považují za Moravany se 53,3% považuje za příslušníky samostatné moravské národnosti a 46,7% za zvláštní větev českého národa.

Masový pocit, že je otázka samosprávy Moravy záměrně vládními orgány odkládána, přispívá na Moravě ke zvýšenému sociálnímu napětí, hrozícímu propuknout ve společenský neklid. Jedním z výrazů tohoto stavu je vznik Moravské národní strany v těchto dnech a sklon v podnicích řady moravských okresů reagovat na odkládání zemského zřízení stávkami.

- b) Jde o vytvoření územního samosprávného systému v polohách obec-země, kdy země citlivě vytváří podmínky pro rozvoj obcí a pro zabezpečení okresních a oblastních stupňů občanské vybavenosti a je sama obranným štitem obcí před nadměrnou byrokratickou mocí státního centra.
- c) Jde o dekoncentraci a dělení moci nejen ve vertikální, ale i v horizontální rovině, které znamená odstranění nezdravého centralismu v České republice. Dekoncentrace a dělba zákonodárné moci ČNR mezi ni a zemské sněmy v rovině horizontální, není méně významná než vertikální decentralizace státní moci směrem od federálních orgánů k obci, abychom se dostali do stavu, který odpovídá cílové představě, že veškerá moc vychází od svobodného občana a ten ji deleguje v nejvyšší míře na zemi, Českou republiku a československý federativní stát.
- d) Jde o organický a hospodářský rozvoj veřejné správy, v níž je maximálně oddělena samospráva od správy státní a státní správa co nejvíce omezena ve prospěch samosprávy.
- e) Jde o zlevnění a zpružnění veřejné správy, v níž je maximálně oddělena samospráva od správy státní a státní správa co nejvíce omezena ve prospěch samosprávy.
- f) Jde o důležitý předpoklad pro přijetí Československa do Evropy.

3. Charakteristika jednotlivých částí návrhu zákona o zemském zřízení

Zákon o zemském zřízení vymezuje postavení a působnosti základních orgánů v zemi. Země je definována jako územní celek zřízený a spravovaný orgány zemské samosprávy a zemské správy.

Orgány zemské samosprávy jsou zemský sněm a zemská vláda. Zemský sněm je nadán pravomocí vydávat v rámci svěřené působnosti obecně závazné právní akty – zemské zákony. Samosprávnou funkci zemského sněmu zdůrazňuje organizační struktura zemského sněmu, který se skládá ze dvou komor. První komoru

tvoří poslanci ČNR zvolení pro volební období 1990–1992 v jednotlivých zemích. Druhá komora se skládá z delegátů obcí zvolených v nepřímých volbách okresními zastupitelstvy starostů obcí a primátorů měst. Druhá komora vyjadřuje institucionálně ochranu samosprávy měst a obcí.

Toto řešení zákonodárného zemského orgánu připouští obecná nemarxistická státověda (viz Státověda Neubauer). Zákon vymezuje základní působnost zemského sněmu s tím, že bližší podrobnosti stran postavení, úkoly a pravomoci zemského sněmu budou specifikovány ve statutu zemí.

Zemská vláda jako nejvyšší výkonný orgán země je koncipována jako kolegiální orgán bez ministerstev. Správní, organizační a jiné úkoly bude pro ni zajišťovat zemský úřad. Vytvořením zemské vlády se předpokládá přechod některých kompetencí ze stávajících ústředních orgánů státní správy do působnosti země. Vytváří se tak podmínky k efektivnějšímu výkonu státní správy a ústředním orgánům státní správy je dána možnost zabývat se koncepcemi, z hlediska celorepublikového, podstatnými problémy.

Zákon rovněž předpokládá existenci zemského majetku, který budou země spravovat, rozmnožovat a dle vlastního uvážení podle zákonů s ním volně disponovat.

Výkon státní správy je svěřen zemským úřadům, které spolu s okresními správními úřady je podřízen zemské vládě.

Zemskými správními obvody jsou:

- a) Země česká
- b) Země moravskoslezská
- c) Praha, hlavní město ČR

Bližší podrobnosti, týkající se organizace a činnosti zemského úřadu, budou upraveny v organizačním rádu zemského úřadu, který po projednání s českou vládou schvaluje zemský sněm. Účelná dělba pravomoci a kompetencí vytváří možnosti, aby počet správního aparátu v zemském úřadě byl nižší, než činí celkový počet pracovníků zaměstnaných v jednom KNV.²⁷

Zákon o zemském zřízení vytváří legislativní podmínky k důslednému prosazení principu samosprávného uspořádání ČR a zakotuje tak nutnou a nezbytnou podmínu faktického naplnění této zásady v obcích a městech. Protože samospráva měst a obcí může reálně existovat toliko za předpokladu vytvoření nejen ekonomických podmínek ale i samosprávného uspořádání vyšších územních celků, kterými jsou země.

²⁷ Krajský národní výbor.

Návrh

Zákon
České národní rady č.
ze dne

o zemském zřízení České republiky

Česká národní rada se usnesla na tomto zákoně

Část první

Základní ustanovení

§ 1

Země Česká, země Moravskoslezská a hlavní město Praha jsou v rámci České republiky spravovány v souladu s Ústavou a tímto zákonem jako územní celky řízené a spravované orgány zemské samosprávy a zemské státní správy, jsou zemskými, státoprávními, hospodářskými i finančními celky České republiky ve smyslu tohoto zákona.

§ 2

Hlavní města zemí a sídla orgánů stanoví zemský sněm.

§ 3

- 1) Základními územními celky zemí jsou obce, které se řídí zákonem ČNR /1990.
- 2) Uzemní členění na okresy bude stanoveno zákonem zemského sněmu.

§ 4

Země Česká, země Moravskoslezská mají právo na vlastní symboly, které schvaluje zemský sněm.

Část druhá

Orgány samosprávného řízení

§ 5

- 1) Orgány samosprávného řízení jsou zemský sněm a zemská vláda v čele s předsedou.
- 2) Zemský sněm je jediným zákonodárným orgánem země.

3) Schvaluje statut země, který v souladu s příslušným zákonem ČNR stanoví zejména vztahy zemského sněmu k ČNR a k vládě ČR a zemské vlády k vládě ČR.

Určuje sídlo orgánů zemské samosprávy a státní správy a dalších orgánů správy se zemskou působností.

Vymezuje a řeší problémy specifického postavení země.

Statut země musí být v souladu s Ústavou, zákony ČSFR a ČR.

§ 6

Zemský sněm se skládá ze dvou komor. Z komory poslanců zvolených do ČNR pro volební období 1990 – 1992 v jednotlivých zemích a z komory delegátů obcí, kterou volí v nepřímých volbách okresní zastupitelstva starostů obcí a primátorů měst.

Výkon volebního práva do zemského sněmu upravuje příslušný zákon zemského sněmu.

Volby do komory delegátů obcí se uskuteční do 60ti dnů ode dne obecních voleb. Vztahy obou komor, jakož i jejich postavení a působnost upravuje statut země a jednací řád zemského sněmu.

§ 7

Postavení, práva a povinnosti členů zemského sněmu stanoví statut země.

§ 8

Zemský sněm volí na svém ustavujícím zasedání předsedu a místopředsedu sněmu. Zemský sněm volí prezidium sněmu, které tvoří předseda zemského sněmu, místopředseda a 8 – 10 dalších poslanců sněmu, zpravidla v paritním zařazení poslanců obou komor.

§ 9

Zemský sněm zřizuje výbory jako odborné orgány složené z poslanců sněmu a zástupců odborných kruhů.

§ 10

Návrh na předsedu sněmu předkládá po volbách strana, hnutí nebo koalice stran, které získaly nejvíce hlasů ve volbách do zemského sněmu. Návrh na členy prezidia v rámci politického konsenzu předkládá sněmu jeho předseda.

§ 11

Zemský sněm se schází zpravidla 1 x za čtvrt roku případně požádá-li o svolání alespoň 1/3 členů nebo prezidium, a to k projednání konkrétní záležitosti.

§ 12

Předseda zemského sněmu svolává jeho zasedání nejméně 10 dní předem v souladu se schváleným programem. Záležitosti mimo program lze projednat

jen se souhlasem sněmu a v souladu se schváleným programem. Záležitosti mimo program lze projednat jen se souhlasem sněmu v souladu s jeho jednacím řádem.

§ 13

Účast veřejnosti na zasedáních sněmu a jeho organizace je upravena jednacím řádem. Zpravidla jsou schůze zemského sněmu veřejné, z projednání lze veřejnost vyloučit na základě hlasování sněmu.

§ 14

Zemský sněm zřizuje zemský kontrolní úřad, který vykonává dozorové a kontrolní funkce. V jeho čele je ředitel schvalovaný sněmem, kterému odpovídá za svou činnost.

§ 15

Zemský sněm si zřizuje kancelář zemského sněmu, která zajišťuje odbornou, právní a technickou přípravu jednání sněmu a jeho výborů. Přednostu kanceláře zemského sněmu jmenuje jeho zemský předseda.

§ 16

Zemská vláda je nejvyšším výkonným orgánem země.

§ 17

Zemská vláda je zvolena sněmem absolutní většinou hlasů při tajném hlasování.

§ 18

Zemská vláda je kolegiálním orgánem bez zemských ministerstev, kterou tvoří předseda, místopředseda a dalších 9 – 11 členů.

§ 19

Počet členů vlády stanoví zákon sněmu.

§ 20

Členové vlády jsou za výkon své funkce odpovědní sněmu.

Část třetí

P ū s o b n o s t z e m s k é h o s n ě m u

§. 21

1. Zemský sněm:

a) usnáší se na zákonech země a kontroluje, jak jsou prováděny

- b) má právo zákonodárné iniciativy vůči České národní radě
 - c) vyjadřuje se k návrhům zákonů Federálního shromáždění
 - d) vyhlašuje referendum ve věcech, patících do jeho působnosti
 - e) volí a odvolává předsedu a místopředsedu zemského sněmu a členy prezidia
 - f) volí předsedu, místopředsedu a další členy vlády
 - g) schvaluje hospodářská a sociální opatření, rozpočet a závěrečný účet země
2. Do zákonodárné pravomoci zemského sněmu patří zejména věci:
- výkonu volebního práva do zemského sněmu
 - postavení, práv a povinností poslanců
 - složení zemské vlády
 - územně správního členění země
 - zřízení orgánů státní správy země a vymezení jejich působnosti
 - veřejného pořádku
 - zemských daní, poplatků a odvodů
 - zdravotnictví
 - psychologické péče
 - sociálních věcí
 - školství (včetně vysokých škol)
 - osvěty a kultury, veřejných sdělovacích prostředků a informací
 - turistiky, tělovýchovy a duševní hygieny
 - veřejné dopravy a silničního hospodářství
 - vodovodů a kanalizací
 - průmyslu, služeb, obchodu a řemesel
 - cen, kontroly
 - civilní obrany

§ 22

Působnost zemské vlády

Zemská vláda je povinna do 15ti dnů po svém zvolení předstoupit před sněm a na základě předloženého programu jej požádat o vyslovení důvěry.

Vláda je za výkon své funkce odpovědna sněmu. Je kolegiálním orgánem bez ministerstev v počtu 11 – 13 členů včetně předsedy a místopředsedy. Výkon svých působností zajišťuje prostřednictvím úřadu zemské správy a dalších zemských orgánů podřízených zemské vládě.

K platnosti usnesení vlády je třeba souhlasu nadpoloviční většiny všech jejích členů.

Vláda zabezpečuje rozvoj země zejména v oblasti hospodářské, sociální, kulturní, jakož v oblasti ochrany životního prostředí. Zajišťuje plnění zákonů, kontroluje činnost orgánů státní správy země, schvaluje a kontroluje plnění svých nařízení a usnesení.

V čele vlády stojí předseda.

K provedení zákona sněmu a v jeho mezích může [vláda] vydávat nařízení.

Část třetí²⁸**Majetek a finance****§ 23**

1. Majetek²⁹ země jsou věci, které ke dni účinnosti Ústavy jsou majetkem státu a nacházejí se³⁰ na území země. Výjimku tvoří majetek, k němuž mají vlastnická práva města a obce dle zákona o majetku obcí.
2. Země sestavuje svůj vlastní rozpočet, který se skládá z rozpočtu zemského úřadu a sumáře rozpočtů okresních úřadů, obcí a měst. Zemský rozpočet musí být vyrovnaný³¹.
3. Zdrojem (příjmem) rozpočtu jsou zejména (s tím, že jejich rozpočtové určení stanoví zvláštní zákon)
 - a) dvody, daně a poplatky od právnických a fyzických osob, působících na území země;
 - b) dotace, subvence, příspěvky a sdružené prostředky od federace, ostatních zemí ČR, právnických a fyzických osob působících v zemi i mimo ni;
 - c) ostatní příjmy:
 - svěřené federací (např. celní poplatky, centrální daně atd.)
 - úvěry od peněžních ústavů
 - ostatní nespecifikované a nahodilé příjmy
4. Výdaje rozpočtu země jsou zejména:
 - a) příspěvek České republike na společné úkoly;
 - b) náklady na zajištění proporcionálního rozvoje země v oblasti společné spotřeby;
 - c) podpory a dotace na rozvoj a provoz průmyslu, zemědělství, obchodu, služeb a řemesel;
 - d) zvláštní příspěvky a dotace na rozvoj regionů, okresů, obcí a míst, případně právnických a fyzických osob;
 - e) splátky úvěrů.

²⁸ Tak v originále. Správně má být: část čtvrtá.

²⁹ Správně má být: Majetkem.

³⁰ V originále: nacházející se.

³¹ Má být zřejmě: vyrovnáný.

Část čtvrtá³²

Zemské úřady a okresní správní úřady

§ 24

Zemský úřad a okresní správní úřady vykonávají ve svých obvodech v souladu s platnými zákony, nařízeními a předpisy státní správy, pokud zvláštní předpisy nestanoví jinak.

§ 25

Zemský úřad a okresní správní úřady jsou podřízeny zemské vládě. Provádí³³ nařízení členů vlády.

§ 26

Zemské správní obvody jsou:

1. země Česká
2. země Moravskoslezská
3. Praha hl. m. ČR

Pro každou zemi se zřídí zemský úřad. V Praze má postavení zemského úřadu magistrát hlavního města.

§ 27

Obvody a sídla okresních správních úřadů a jejich obvodních pracovišť stanoví zemský sněm. Změna obvodů okresních úřadů přísluší sněmu.

Obce určené za sídlo okresního správního úřadu vytváří pro jeho činnost potřebné podmínky.

§ 28

Organizační řády zemského úřadu po projednání s Českou vládou schvaluje zemský sněm.

Organizační řády okresních správních úřadů schvaluje zemský úřad po vyjádření okresních zastupitelstev.

§ 29

KNV³⁴ se ruší k 31. 12. 1990. Zemský sněm přejímá veškeré jejich jmění, fondy, majetková práva a závazky. Výkonem této funkce pověří zemský sněm do ustanovení zemské vlády zvláštní zemský orgán. Zásady převodu upraví prováděcí předpis vlády ČR.

³² Tak v originále. Správně má být: část pátá.

³³ Správně má být: provádějí.

³⁴ Krajské národní výbory.

ONV³⁵ se ruší k 31. 12. 1990. Jmění, fondy, majetková práva a závazky dosavadních ONV přejímají okresní správní úřady, nestanoví-li zemský sněm jinak.

§ 30

Okresní správní úřady vykonávají ve svých obvodech správu a práva, která jsou jim svěřena zemským úřadem. Na výkonu správy v okresech a výkonu práv se podílí občané prostřednictvím kontrolní činnost okresního zastupitelstva sdružení starostů obcí, přímou účastí v odborných komisích, pracovních skupinách, činnosti ve sdružených obcích.

§ 31

- a) vedoucím zemského úřadu je jeho ředitel, okresního správního úřadu přednosta.
- b) Ředitel zemského úřadu je podřízen předsedovi zemské vlády, přednosta okresního správního úřadu řediteli zemského úřadu, kterému rovněž přísluší i jmenování dočasného vedení okresního správního úřadu.

§ 32

- a) Počet pracovníků zemského úřadu stanoví zemský sněm, okresním správním úřadům zemská vláda na návrh ředitele zemského úřadu.
- b) Ředitel zemského a přednostové okresních správních úřadů odpovídají za svěřený výkon správy a práv, za dodržování organizačních řádů zemského úřadu a okresních správních úřadů.

Část pátá³⁶

Vztah zemských orgánů k okresnímu zastupitelstvu starostů obcí

- a) Mimo města se zvláštním statutem a se zřízeným magistrátem je v obvodu každého okresního úřadu vytvářeno okresní zastupitelstvo starostů obcí (dále okresní zastupitelstvo).
- b) Okresní zastupitelstvo tvoří starostové obcí, výjimečně zástupci starosty. Volí ze svého středu 5ti členné předsednictvo, které jedná jménem starostů obcí. Připravuje zasedání zastupitelstva, vyjadřuje se k správní činnosti okresního správního úřadu a k výkonu jeho práv a případně spolupracuje při řešení úkolů stanovených zákonem a nařízeními okresnímu správnímu úřadu.
- c) Představenstvo volí ze svého středu předsedu. Členem představenstva je zpravidla starosta obce se sídlem okresního úřadu.

³⁵ Okresní národní výbory, resp. Obvodní národní výbory ve statutárních městech.

³⁶ Tak v originále. Správně má být: část šestá.

- d) Obce mohou sdružit finanční prostředky k vyčlenění odborných pracovníků okresního zastupitelstva k zajištění konkrétních samosprávných funkcí obcí a jejich společných zájmů. V tomto případě starosta obce se sídlem okresního správního úřadu vytváří podmínky k jejich práci.
- e) Okresní zastupitelstvo a města se zvláštním statutem:
- jsou v přímém styku v otázkách samosprávy obcí s orgány zemského sněmu, který předkládá podle potřeby návrh předloh pro jeho jednání;
 - dává stanoviska k návrhům oblastního, regionálního rozvoje, která mají charakter v rámci působnosti okresního zastupitelstva;
 - může si vytvářet pomocné poradní sbory;
 - je orgánem obcí a právnickou osobou;
 - z pověření obcí vydává rozhodnutí k lokalizaci nadobecních investic území okresu investorským subjektům;
 - podporuje vznik účelových sdružení obcí k řešení nadobecních problémů vyplývajících z povinností obcí
- f) V regionálně vyhraněných event[uálně] aglomeračních celcích mohou okresní zastupitelstva k řešení konkrétních problémů vytvářet regionální sdružení pro rozvoj hmotného a duchovního bohatství, zachování tradic.
- Zásady činnosti těchto sdružení vymezují příslušná okresní zastupitelstva.

Část šestá³⁷

Ustanovení přechodná a závěrečná

§ 34

K zabezpečení přípravy ustavujícího zasedání zemského sněmu a příprav jeho předloh zakládajících jeho působnosti zřídí do 30. 10. 1990 poslanci ČNR za jednotlivé země zvláštní orgán (srov. §29), který zajistí úkoly přechodného období do ustanovení zemských orgánů.

Důvodová zpráva

1. Obecná část

Společným cílem pokrokově smýšlejících občanů naší republiky je vybudovat demokratický stát s právem jednotlivých občanů [...]³⁸, jejich okresních a zemských pospolitostí i celé národní společnosti na samosprávu, s vlastní mocí zákonodárnou, výkonnou a soudní. Tyto moci jsou v současné době rozděleny pouze mezi federaci jako celek a obě národní republiky. Takový stav neodpovídá

³⁷ Tak v originále. Správně má být: část sedmá.

³⁸ Vepsáno jedno nečitelné slovo.

historicky, sociologicky, psychologicky ani ekonomicky odůvodněným právům obyvatel Čech, Moravy a Slezska na samosprávu území, v němž žijí.

Přetravájící tendence územní centralizace státní moci a správy má v ČSR své kořeny již v roce 1927, kdy zákonem č. 125 Sb. z. a. n. byly sloučeny v jediný celek historické země Morava a Slezsko. I toto společné zemské zřízení však ještě zohledňovalo svým správním uspořádáním specifika celků v daném území a zaručovalo samosprávu městům a obcím. Druhá centralizace státní moci a správy započala po roce 1948 zrušením zemského zřízení. Svého vrcholu dosáhly jeho důsledky v 60. letech, kdy administrativně direktivním vytvořením současných krajů byly zničeny poslední náznaky historického zemského zřízení.

Řešení federativního uspořádání státu v 70. letech³⁹ na národním principu vedlo k zabezpečení práv obyvatel žijících na Slovensku na vlastní samosprávné zřízení.

Dosažení demokratické samosprávy nejen na úrovni federace, ale také na úrovni regionů, včetně historicky vzniklých zemí v jejich rámci (Čech, Moravy a Slezska), a dosažení široké místní samosprávy všech měst a obcí je zárukou pevného bratrského vztahu nejen mezi národními a územními pospolitostmi zde žijícími, ale je zárukou pevné jednoty československého státu a ČR.

Předkládaný zákon o zemském zřízení má napravit deformace způsobené v posledních 42 letech Čechám, Moravě a Slezsku – i Praze, totalitní mocí a zakotvit základy pro budoucí spravedlivé státoprávní uspořádání na základě obnovení práva na zemské zřízení, kterému bude dán moderní obsah. Vychází z morální rehabilitace zemského zřízení v ČNR a v České vládě i z rehabilitace země Moravskoslezské ve FS tohoto roku.

V únoru 1990 projednali a schválili poslanci Jm KNV⁴⁰ po provedené rekonstrukci jeho orgánů na základě iniciativního návrhu Společnosti pro Moravu a Slezsko princip nového samosprávného zemského zřízení:

- obnovu samosprávy pro historické země Čechy a Moravu se Slezskem a postavení hlavního města Prahy na úrovni samosprávné země;
- ústavní zabezpečení, aby každá země měla vlastní zákonodárné a výkonné orgány zemské správy a samosprávy;
- vyjádření symbolu Moravy a Slezska ve státním znaku Československa a České republiky;
- důslednou racionalizací při výkonu státní správy, zemské samosprávy a široké místní samosprávy obcí a měst;
- zřízení jednotného ústavního a správního soudnictví s cílem vytvořit základní předpoklady ústavnosti a zákonnosti veškeré činnosti státu, zemí a jejich orgánů i obcí;
- zajištění takové finanční soustavy, která by umožnila zemím po nezbytných odvodech zabezpečovat rozvoj obcí a celého území;

³⁹ Správně má být: v šedesátých letech (konkrétně 1968 – 1969).

⁴⁰ Jižmoravského KNV.

- obnovení Moravy a Slezska v historických hranicích v souladu se zákonem č. 125 Sb. z roku 1927 a uskutečnění referenda v těch městech a obcích, které byly administrativně začleněny do jiných územních jednotek.

Předkládaný návrh vychází z těchto principů:

Navrhovaný zákon o zemském zřízení neovlivní přípravu listopadových voleb v roce 1990 do obecních orgánů, neboť předpokládá jen dílčí úpravu jednotlivých paragrafů návrhu zákona o obcích, které vymezují jejich vztah k zemským orgánům. Předpokládá nové postavení a funkce starosty ve vztahu k zastupitelstvu a občanům a zařazení paragrafu kodifikujícího vzniku okresního zastupitelstva starostů obcí jako samosprávného orgánu území ve vztahu k okresním správním úřadům.

Návrh znamená rovněž jen dílčí úpravu zákona o Praze, a to v části, která současně vymezí postavení Prahy jako článku zemského zřízení.

Předkládaný návrh předpokládá zásadní změny v předloženém návrhu zákona o okresních úřadech a doporučuje se jeho odložení, přepracování a nové předložení ČNR v souladu s návrhem zákona o zemském zřízení. Jeho projednání nemá přímou vazbu na přípravu voleb.

Návrh zákona vyjadřuje novou kvalitu vztahů územních orgánů k ústředním orgánům. Akceptuje princip dělené moci ve vertikální linii. Tím činí výkon státní správy a správu území pružnější, efektivnější a racionálnější. Není pokusem o separatismus, protože plně respektuje ústavu ČSFR a ČR.

Návrh zákona respektuje vývojové trendy v územním členění vyspělých evropských zemí a vytváří nutné podmínky k nutné unifikaci právního celoevropského systému (srov. vývoj NDR – návrat k zemskému uspořádání⁴¹⁾).

Zemské zřízení vyvěrá z tradic našeho státu a je plně v souladu s poznatky i praxí vyspělých zemí, s nimiž nás pojí společná historie. Zemské uspořádání je konkrétním výrazem ekonomicke soběstačnosti přirozených geograficko-ekonomických celků.

Důsledně se akceptuje samosprávný princip v tvorbě orgánů veřejné správy. Tím se vytváří podmínky k tomu, aby obec mohla reálně existovat jako samosprávný subjekt (v centralisticky ovládaném prostředí nemůže fungovat).

Zemské uspořádání je v neposlední řadě konkrétním naplněním demokratického principu vertikální i horizontální dělby moci zákonodárné a vládní.

Optimální právní systémy jsou ty, které dokáží vyjít z tradic a přitom vyjádří dostatečně i budoucnost. Zemské zřízení je právě takovým systémem.

Navrhovaný zákon si nevyžádá zvýšení státního rozpočtu ani omezení zdrojů pro obce a města. Zdroje budou řešeny racionalizací využití prostředků zrušených krajských národních výborů a okresních národních výborů, z přenesení působnosti a tím i redukce centrálních orgánů ČR. Náklady na zemské kolegiální orgány – zemské vlády bez ministerstev s výkonnou složkou dvou zemských úřadů

⁴¹ Míněno je obnovení pěti zemí na území NDR v souvislosti s přípravou znovusjednocení Německa.

a pražského magistrátu by ve mzdových nákladech neměly překročit polovinu počtu pracovníků jednoho stávajícího KNV na Moravě a jednoho v Čechách. Náklady pražských zemských orgánů nepřevýší současné náklady na státní správu.

2. Zvláštní část

K § 1 a 2, § 26, 27

Určení zemských hlavních měst a sídel zemských orgánů je v kompetenci zemského sněmu (srovн. §5). V případě neschválení předložených návrhů zemskému sněmu rozhodne zemské referendum.

K § 3 odst. 2

Vymezení velikosti okresů musí vycházet z analýz optimální potřeby nadobecního vybavení okresních sídel a četnosti řešených správních činností okresními úřady a přirozené spádovosti historických center osídlení. Ustanovení umožňuje podle specifických podmínek v rámci zemí určit ve statutu země území okresů s přihlédnutím k uvedeným kritériím. Vytváří předpoklady k přehodnocení administrativně stanovených hranic stávajících okresů i určení nové územní působnosti okresních správních úřadů.

K § 4

Zemský sněm a zemská vláda je⁴² autentickým výrazem samosprávy země České, země Moravskoslezské a Prahy a jejich konstituování je v souladu s historicko právním postavením země i formami státoprávního uspořádání i ekonomického života osvědčenými v řadě dalších států světa.

K § 5

Ustanovení řeší postavení zemských orgánů, jejich vztahy, vztahy k orgánům České republiky a ČSFR. Statut země nahrazuje funkci ústavního zákona v období do schválení ústavy ČSFR a České republiky, které zakotví princip federativního uspořádání a zemského zřízení v ústavách.

K § 6

Ustanovení zakládá vznik dvoukomorového zemského sněmu ze zvolených poslanců dané země do České národní rady v tzv. komoře poslanců a komoře delegátů obcí. Tato okresní zastupitelstva budou podle specifiky zemí volit jednoho až dva poslance do této komory.

⁴² Správně má být: jsou.

K §16 – 20, k § 22

Zemská vláda je kolegiálním⁴³ orgánem bez ministerstev. Členové zemské vlády v rámci stanovené délby práce zajišťují s výkonným orgánem – zemským úřadem a jeho příslušnými odděleními usnesení vlády a přípravu jejího jednání. Vláda nezasahuje do samosprávy obcí, pokud nejde o otázky stanovené zákonem. V záležitostech samosprávy obcí, pokud nejde o otázky stanovené zákonem. V záležitostech samosprávy obcí je příslušný jen zemský sněm.

K § 21 písm. g

Současně s rozpočtem země je schvalován zákon o finančním vyrovnání měst a obcí. Ve vztahu k rozpočtu země stanoví na čtyřleté období podíl obcí podle srovnatelných kritérií na zemském rozpočtu. Je na toto období pevným příspěvkem na jejich činnost vyplývající z jejich zákonného postavení a funkcí. Zákon musí být vypracován a předložen k veřejné diskusi nejpozději do 31. 12. 1991.

K § 33

Ustanovení řeší vztah zemských orgánů k reprezentativnímu orgánu starostů obcí na úrovni okresů. Vymezuje jejich postavení vzhledem k jejich přímým vztahům k orgánům zemského sněmu. Konkrétní vztahy upravuje statut země.

K regionálním sdružením – bod f) ustanovení vyjadřuje závislost regionálních sdružení na rozhodnutí okresních zastupitelstev, která pro ně vytváří podmínky, kontroluje efektivnost jejich práce. Ve vztahu k zemským orgánům předkládají návrhy výhradně příslušná okresní zastupitelstva na základě vzájemné dohody.⁴⁴

⁴³ Rozuměj: kolektivním.

⁴⁴ Text bulletinu dále pokračuje pod čarou tímto oznamením: Připravujeme II. sněm Společnosti pro Moravu a Slezsko v Kroměříži. Vážení přátelé, 15. září t. r. [1990] se uskuteční v Ostravě I. sjezd Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko. Sjezdu se zúčastní celkem 309 delegátů ze všech okresů Moravy a Slezska včetně oblastí Dačická a Slavonická, Svitavská, Moravské Třebové a Jevičská. Charakter sjezdu bude výlučně pracovní, budou se řešit mimo jiné otázky struktury našeho hnutí, otázky hospodářské a finanční, příprava komunálních voleb apod. Na sjezd bude navazovat II. sněm Společnosti pro Moravu a Slezsko, který se uskuteční v druhé polovině měsíce října 1990, kde manifestačním způsobem vyjádříme svá stanoviska k samosprávě Moravy a Slezska a stanovíme další základní směry naší společné činnosti. Pozvánky na II. sněm Společnosti pro Moravu a Slezsko budou rozesány v druhé polovině měsíce září a začátkem měsíce října 1990.

***The draft law on the establishment of the Czech Republic
from the summer of 1990***

Editor: JAN RYCHLIK

An edition of the draft law with the pertaining explanatory report is a document epitomising the period of its inception, which, in the end, was not included in the agenda of the Czech National Council. It also documents the general conflict of the time between the old French concept of a rigid and extreme centralism and the Central European model of intrastate organisation based on real self-administration.

Česko-slovenská historická ročenka 1996 – 2010 (prvá séria)

Obsahy zväzkov sú vyvesené na webových stránkach Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov:

<http://www.cskh.sk/csl-historicka-rocenka/>

Česko-slovenská historická ročenka 2011

kolektívne monografie:

- Mesto a región na novej hranici. Nová hranica v meste a regióne
- Politické systémy středoevropských států 1918 – 1938
- Hospodářský nacionálismus ve střední Evropě v 20. století
- Spravodajstvo

pripravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2013

kolektívna monografia:

VIDITEĽNÁ I SKRYTÁ ...

ČESKO(MORAVSKO)-SLOVENSKÁ HRANICA V 20. STOROČÍ

- Prejavy česko-slovenskej spolupráce na oboch stranách moravsko-slovenskej hranice pred prvou svetovou vojnou • Spolková činnosť a česko-slovenské vzťahy na moravsko-slovenskom pomezí po roce 1918 • Hraničný režim mezi Protektorátem Čechy a Morava a Slovenskom a pomery v moravsko-slovenskom pohraničí v letech 1939 – 1945 • Volební výsledky na moravské straně moravsko-slovenského pomezí: volby do parlamentu 1920 – 2010 • Od Malaciek po Čadcu. Výsledky volieb 1920 – 2012 • Příběhy z moravsko-slovenské hranice • Sabotovci na pomedzí: faktory procesu štátnej a etnickej identifikácie obyvateľov územia na novej česko-slovenskej hranici po roku 1993

štúdie:

- Pálffyovci v službách Habsburgovcov v 18. storočí • Zápas o posilnenie samostatnosti uhorskej armády (1903 – 1913) a pomery medzi slovenskými vojakmi v Bratislave v rokoch 1912 – 1913 • Zprávy Státní stěhovací komise v Bratislavě o postavení Čechů na Slovensku (1939 – 1945) • Adolf Kroupa – patron slovenského umenia
- Spravodajstvo

Návrh obálky: Tibor Seman

Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková

Zodpovedná redaktorka: PhDr. Eva Gáliková

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií – bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora.

Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied,
Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava,
ako svoju 4 026. publikáciu.

Rozsah: 22,1 AH
Vydanie prvé.

www.veda.sav.sk

ISBN 978-80-224-1342-8